МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЫРГЫЗСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ им. Ж.БАЛАСАГЫНА

МАТЕРИАЛЫ
IV-ой Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики подготовки педагогических кадров»

Бишкек - 2019

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

ПЕДАГОГИКАЛЫК ФАКУЛЬТЕТ

педагогика факультетинин уюштурулганынын 10-жылдыгы жана п.и.д., МАНПОнун корр.-мүчөсү, профессор Н.О. Мааткеримовдун 70 жылдыгына арналган «Педагогикалык кадрларды даярдоонун теориясы жана практикасынын актуалдуу маселелери» аттуу IV Эл аралык илимий-практикалык конференциянын макалалар

ЖЫЙНАГЫ

Бишкек - 2019

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЫРГЫЗСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. Ж.БАЛАСАГЫНА

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

МАТЕРИАЛЫ

IV-ой Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики подготовки педагогических кадров», посвященной 10-летию организации педагогического факультета и 70-летию д.п.н., чл.-корр. МАНПО, профессора Н.О. Мааткеримова

Бишкек - 2019

Редакционная коллегия:

Мамбетакунов Э. – член-корр. НАН КР, доктор педагогических наук, профессор

Мааткеримов Н.О. – доктор педагогических наук, профессор

Сулайманова Р.Т. – кандидат педагогических наук, профессор

Бабаев Д.Б. – доктор педагогических наук, профессор

Адылбек кызы Г. – кандидат педагогических наук, профессор

Качкын уулу А. – старший преподаватель

В настоящем сборнике представлены материалы IV-ой Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы теории и практики подготовки педагогических кадров», посвященной 10-летию организации педагогического факультета и 70-летию д.п.н., член-корреспондента МАНПО, профессора Н.О. Мааткеримова. Авторы в статьях рассматривают теоретические и практические аспекты подготовки педагогических кадров. Сборник предназначен для широкого круга читателей.

МАЗМУНУ / СОДЕРЖАНИЕ

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КУУНУН РЕКТОРУ К.Ж. САДЫКОВДУН КУТТУКТОО СӨЗҮ 7

"АРДАКТУУ КОНОКТОР КИТЕБИНЕН" АЛЫНГАН КААЛОО-ТИЛЕКТЕР 9

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ФАКУЛЬТЕТИНИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ ТУУРАЛУУ 12

I СЕКЦИЯ

ЖАЛПЫ ЖАНА ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕЙ И ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Аалиева Ш.К.
«МАНАС» ЭПОСУНДА ТУЮНТУЛГАН «БААТЫР», «ЛИДЕР» ЖАНА «ХАРИЗМА» ТҮШҮНҮКТӨРҮН ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ 19

Абдыбалиева К.
ЭЛДИК МЕДИЦИНА "МАНАС" ЭПОСУНДА 23

Абыласынова Г.И., Кадыркулова У.К.
ВОПРОС ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ 26

Акматов Н.А.
ОРТО БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕЛЕРДЕГИ АСКЕРГЕ ЧЕЙИНКИ ДАЯРДОО МУГАЛИМДЕРИНИН ИШБИЛГИЛИК АБАЛЫ 31

Алимбеков А.А.
МАХМУД КАШГАРИНИН "ДИВАНИ ЛУГАТ АТ-ТҮРК" СӨЗДҮГҮНӨ КИРГЕН ҮГҮТ НАСЫЯТ ЫРЛАРЫНЫН ТААНЫМДЫК ЖАНА ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ 33

Алымбаева Б.Б., Жумабаева Г.А.
ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН НЕГИЗИНДЕ БАЛДАРДЫ ҮЙ-БҮЛӨДӨ ТАРБИЯЛОО 36

Асаналиева Ч.Н.
ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРАКТИКАНЫН ЖҮРҮШҮНДӨ БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ ИЗИЛДӨӨ МЕТОДДОРУ ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯСЫ 38

Асипова Н.А.
СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ 41

Ахметова А.Қ.
ҰСТАЗДАРДЫҢ ҰСТАЗЫ 44

Бабаев Д.Б., Божонов З.С.
КУРАТОРЛОРДУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ ЖАНА АНЫН СТУДЕНТТЕРДИ ИНСАНДЫК ЖАКТАН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ РОЛУ 46

Бабаев Д.Б., Син Е.Е.
САМООБРАЗОВАНИЕ СТУДЕНТА КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА 51

Бабаев Д., Айдарбекова А.А.
ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ 53

Байназарова Т.Б., Аманжолова А.Н.
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА 55

Болджурова И.С.
ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГА 58

Добаев К.Д., Супатаева Э.А.
О ПРОФИЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ В ШКОЛАХ КЫРГЫЗСТАНА В 21 ВЕКЕ 61

Жуматаева А.С.
ӨСПҮРҮМДӨРДҮ УЛУУЛАРДЫ УРМАТТООГО ТАРБИЯЛОО ПРОБЛЕМАСЫ 65

Казиева Г. К., Узакова М.К.
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ 66

Калдыбаев С.К., Эсеналиева Г.А.
АНАЛИЗ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ "ТЕСТ" 68

Карагозуева Г.Ж.
ААЛАМДАШУУ ДООРУНДАГЫ ЭТНОМАДАНИЯТ 72

КушербаеваМ.Р.
ABOUT FOUNDATIONS MODERNIZED EDUCATION SYSTEM 74

Мамбетакунов Э.
МУГАЛИМДИК КЕСИПКЕ ДАЯРДООНУН МЕТОДОЛОГИЯСЫ 76

Рысбаев С.К.
КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ҮЙРӨТҮҮДӨ ОКУУ КИТЕПТЕРИНЕ КОЮЛУУЧУ ДИДАКТИКАЛЫК ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК ТАЛАПТАР 80

Сманов Б.
КЫРГЫЗДЫН «МАНАС» ЭПОСУ ЖАНА АНЫН КАЗАК ИЗИЛДӨӨЧҮЛӨРҮ 85

Сулайманова Р.Т., Казакбаева З.Т.
БОЛОЧОКТОГУ БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН МУГАЛИМДЕРИНИН ЭМОЦИОНАЛДЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ 88

Сулайманова Р.Т., Калдиева У.Н.
АТА-ЭНЕЛЕРДИН ПЕДАГОГИКАЛЫК МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ 90

Чонмурунова Н.Ж.
КОНЦЕПТОСФЕРА АЯЛЗАТ В КЫРГЫЗСКОЙ ЭТНОКУЛЬТУРЕ 92

Шаханова Р.А., Беккожанова Г.К.
ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ 94

II СЕКЦИЯ

ТАБИГЫЙ ИЛИМИЙ ЖАНА МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ӨНҮГҮҮ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОГО И МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аблабекова Ч.А.
О ПЕРИСТЫХ РАВНОМЕРНЫХ ПРОСТРАНСТВАХ КАНАТЧАЛУУЛАР 98

Аденова Б.Т., Шабданбаева А.
ИНТЕГРАЦИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ 101

Алиев Ш.
ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНЦИЯНЫН СИСТЕМАСЫНДА КЕСИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯНЫ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ 104

Алиев Ш.А., Атабаев С.К.
ЭКОНОМИКА БАГЫТЫНЫН СТУДЕНТТЕРИ ҮЧҮН КОЛДОНМО МАТЕМАТИКА КУРСУН КЕСИПКЕ БАГЫТТАП ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ 106

Бекалай Н.К., Усенбекова А.Е.
СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ТЕХНИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН 109

Бердибекова С.К., Сияев Т.М.
ОКУУЧУЛАРДЫН МЕЙКИНДИКТЕГИ ЭЛЕСТЕТҮҮЛӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ МЕНЕН ЭЛЕКТРОДИНАМИКА БӨЛҮМҮН ОКУТУУ 113

Жайнаков А. Ж., Мааткеримов Н.О.
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ НА ОСНОВЕ МОДЕЛИРОВАНИЯ 115

Жусипбекова Ш. Е.
ФАРМАЦЕВТ-ТЕХНОЛОГ МАМАНДЫҒЫНЫҢ СТУДЕНТТЕРІНЕ ЭЛЕКТРОТЕХНИКА ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНИКА НЕГІЗДЕРІ ПӘНІҢ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНЕ ШОЛУ 118

Зулпукарова Д.И., Абдималик кызы Н., Абдрахманова А.М.
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН ТАПШЫРМАЛАР ОКУУЧУЛАРДЫН МАТЕМАТИКАЛЫК САБАТТУУЛУГУНУН САПАТЫН ЖОГОРУЛАТУУ КАРАЖАТЫ КАТАРЫ 121

Исаева Р.У.
ФИЗИКА МУГАЛИМДЕРИНИН ОКУУЧУЛАРДЫН ФИЗИКАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮ 123

Исаева Р.У., Тынчылыкова К.О.
ФИЗИКА МУГАЛИМДЕРДИН КЕСИПТИК-ТЕХНОЛОГИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮНҮН КУРАМЫ

Кабылова С.А., Киязова С.Б.
МАТЕМАТИКА БОЮНЧА ЖАҢЫ МАТЕРИАЛДЫ ТҮШҮНДҮРҮҮНҮН ДИАГРАММАЛЫК СТРУКТУРАСЫ 130

Казиева Г.К., Узакова М.К.
СТУДЕНТТЕРДИН МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМДЕРИН ӨРКҮНДӨТҮҮНҮН ПРОБЛЕМАЛАРЫ 134

Калабергенова Г., Асаналиев М.К.
НЕКОТОРЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОНСТРУКТОРСКО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ МОДЕЛЬЕР-КОНСТРУКТОРОВ В КОЛЛЕДЖЕ 136

Кидибаев М.М., Шаршеев К.Ш.
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОЕКТИРОВАНИЮ СОДЕРЖАНИЯ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ПРОФИЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ 140

ҚозыбайА.Қ., КошеровТ.С., Жанбекова Г.И.
МЕТОДИКА ЧТЕНИЯ ЛЕКЦИИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ФИЗИКА» В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ 144

Машанова А. С.
ПОВЫШЕНИЕ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К ИЗУЧЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН 149

Мурзабаев К.К.
МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА ИНТЕГРАЦИЯЛАНГАН САБАКТЫН АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ 151

Папиев М., Папиева Т.М.
ФИЗИКА БОЮНЧА ОКУУ КИТЕПТЕРИН ЖАЗУУДА ПСИХОЛОГИЯДАГЫ ТЕОРИЯЛЫК ЖАЛПЫЛООЛОР ПРИНЦИБИНИН ТАЛАПТАРЫН ЭСКЕ АЛУУНУН МААНИСИ ЖӨНҮНДӨ 155

Темирбаев М.М.
ӨНҮКТҮРҮП ОКУТУУ ИДЕЯСЫНЫН НЕГИЗИНДЕ КВАНТТЫК ФИЗИКАНЫ ОКУТУУНУН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ 158

Тынчылыкова К.Ө.
БОЛОЧОК ФИЗИКА МУГАЛИМИНИН УСУЛДУК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖӨНҮНДӨ 161

Сейталиев М.Е.
ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ 164

Султаналиева Р. М., Байболотова Б.Б., Тельтаева А.К., Керменбаева Н.С.
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ШКОЛЬНЫХ ОЛИМПИАД ПО ФИЗИКЕ 166

Эсенгулов У.А., Жумадил уулу Аман
КОЛДОНМО МАТЕМАТИКА КУРСУН БОЛОЧОК КЕСИПКЕ БАГЫТТАП ОКУТУУНУН ЖАНЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫ 169

Эсенканова А.К.
МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН
ПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ 171

Шабданбаева А. К., Аденова Б.Т.
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ ФИЗИЧЕСКОЙ НАУКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ 173

Файзуллаев Н. Ш.
ЛЕЙЛЕК РАЙОНУНУН КАЛКЫН ОКУТУУ 176

III СЕКЦИЯ

ГУМАНИТАРДЫК ДИСЦИПЛИНАЛАРДЫ ОКУТУУНУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

Абдымомунова Г.А.
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ИНСАН АРАЛЫК БАЙЛАНЫШ МАМИЛЕСИ ЖАНА ИЗИЛДЕНИШИ 181

Абдуллаев С. Н., Акбембетова А. Е., Гиляузизова Н. М.
О СТРАТЕГИЯХ УСВОЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО 183

Абдырасулова Э.К.
КЫРГЫЗ ТИЛИН ӨТҮҮДӨГҮ ЛЕКСИКАЛЫК КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕР 186

Адылбек кызы Г., Абасбекова З.
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН МЕКТЕПКЕ ОКУУСУНА АДАПТАЦИЯЛООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ 188

Адылбек кызы Г., Сулайманова Р.
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН ПАТРИОТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ 191

Айдралиева А. А.
ПОЗДРАВЛЕНИЯ И ПОЖЕЛАНИЯ, КАК КОНЦЕПТЫ В КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ 194

Айдралиева А.А., Асемханова З.Ш., Ахметова А.Қ.
ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ «ҚАРА» КОНЦЕПТІСІНІҢ ЛИНГВОТАНЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ 199

Бабаева А.Д., Абдулазимов У.А.
БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН УКУКТУК КОМПЕТЕНТҮҮЛҮГҮН ИШМЕРДИК ЧӨЙРӨСҮНДӨ КАЛЫПТАНДЫРУУ 202

ГудимоваА.Н., Усеналы кызы А.
ПРИЁМЫ И МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ДОСТИЖЕНИЙ УЧЕНИКОВ МЛАДШИХ КЛАССОВ 204

Жолдошева Р.Т.
ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН “ТООЛОР КУЛАГАНДА” РОМАНЫН ОРТО МЕКТЕПТЕ ОКУТУУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ 207

Исраилова Д.А.
АНТОНИМДЕРДИ ОКУТУУДАГЫ КЫРГЫЗ МАКАЛДАРЫНЫН ОРДУ 210

Кудайбергенова З.С., Назарбекова Б.
КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ПАЙДА БОЛУУ ТАРЫХЫНАН 212

Кулуева С.С., Гудимова А.Н., Кубатова Б.
ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ – ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ УЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 214

Олжабаева Ш.К.
МУЗЫКА МҰҒАЛІМІ – ҚОҒАМНЫҢ КӨРКЕМ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ 217

Раджапов А.У.
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ - ПРЕДПОСЫЛКИ БОРЬБЫ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ 219

Токсонбаев Р.Н., Балтабаев О.С., Акбар уулу Д.
ВОСПИТАНИЕ СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ В СТАНОВОЙ ТЯГЕ У ЮНОШЕЙ 15-16 ЛЕТ
(на примере силового троеборья) 222

Токсонбаев Р.Н., Доронбаева Н.О.
ФОРМИРОВАНИЕ ЗНАНИЙ И ИНТЕРЕСОВ КЫРГЫЗСКИХ НАРОДНЫХ ПОДВИЖНЫХ ИГР У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ
КЛАССОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ (на примере уроков физической культуры 3-4 классы) 225

Сулайманов С.Э.
БОЛОЧОК ДЕНЕ ТАРБИЯ МУГАЛИМИНИН РЕФЛЕКСИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ӨРКҮНДӨТҮҮ 227

Сураналиева К.К.
КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭНЕ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ 230

Сыргабаева А.М.
АНГЛИС, ОРУС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ МЕТАФОРАЛАРДЫН ОКШОШТУКТАРЫ ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫКТАРЫ 232

ЮсуповаА.М.
АНАЛИЗ И ОПИСАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИНОНИМИИ РУССКОГО И КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКОВ НА МАТЕРИАЛЕ
ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч. АЙТМАТОВА В УЧЕБНЫХ ЦЕЛЯХ 234

IV СЕКЦИЯ

БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ИННОВАЦИЯЛЫК, МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

ИННОВАЦИОННЫЕ, ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Абдуманапова З.З., Абыласынова Г.И.
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ СРЕДЫ MOODLE В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ СТУДЕНТОВ ДНЕВНОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ 238

Аблабекова Ч.А., Алтымышева Ж. А., Сыдыкова А. Ж.
НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ 241

Алыбаева К.
АНГЛИС, КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИН ОКУТУУДА ТРАДИЦИЯЛУУ ЖАНА ИНТЕРАКТИВДҮҮ ЫКМАЛАР 243

Amanova R.T., Zhumabekova R.R.
TEACHING BIOPHYSICS BY USING INNOVATIVE TEACHNOLOGIES 246

Боранбекова А.М.
МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛДЕУ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ 249

Джунушалиева Б. А.
ИНФОРМАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ WEB-ПРИЛОЖЕНИЙ 254

Дөөлөталиева А.С., Толбаева Г.К., Юсупова А.А.
НЕГИЗГИ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК БИЛГИЧТИКТЕРИН ҮЙДҮК ФИЗИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИК КАРАЖАТТАР МЕНЕН КАЛЫПТАНДЫРУУ 257

Жамангулова Н. А., Мамбеталиева Н. Ж.
СОЗДАНИЕ КНОПОК С ПОМОЩЬЮ МАКРОСА В MICROSOFT ACCESS 261

Жумакунова А. Ж., Толубаева А.Т.
ВЛИЯНИЕ СМИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА 263

Кабылбеков К.А., Сыдыкова Ж.К., Арысбаева А.С.
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМЫ MATLAB ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ ФИЗИКИ 265

Кабылова С.А.
СТУДЕНТТЕРГЕ ЗАМАНБАП КОМПЬЮТЕРДИК ТЕХНОЛОГИЯНЫ КОЛДОНУУНУН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ 268

Калдыбаева Ж. Т.
ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА 271

Каниметов Ж.К.
ПЕДАГОГИКА ИЛИМИНИН ФИЗИКАНЫ ОКУТУУ БОЮНЧА БЕЛГИЛҮҮ ОКУМУШТУУ НУРСАПАР МААТКЕРИМОВ 274

Карабасова Г. Б.
ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ ПУТЕМ КОМПЛЕКСНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИКТ 276

Карасартова Ж.Б., Сагимбекова Д.С., Анарбекова Н.А.
БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУ 279

Куатбаева Д.Е., Акитай Б.Е., Канапьянова З.Н.
БҮГІНГІ КҮНІ STEM 281

Кутманалиев А.А.
АКТУАЛЬНОСТЬ АРХИВНОГО ХРАНЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ДОКУМЕНТОВ 283

Maatkerimov N.O., Musaev K.M., Mamyrov J.
MODERNIZATION OF METHODOLOGICAL FUNCTIONS OF THE EDUCATIONAL PROCESS' RATIONING IN THE PROFESSIONAL TRAINING TEACHERS 286

Мырзакулова К.М.
МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ТЕМЫ «РЕШЕНИЕ УРАВНЕНИЙ В ЭЛЕКТРОННОЙ ТАБЛИЦЕ EXCEL» 289

Нысан Гүлшат Мұханқызы, Қозыбай Анарбек Қозыбайұлы
ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ АЯСЫНДАҒЫ МҰҒАЛІМНІҢ РӨЛІ 292

Райым кызы Альбина
УЛУТТУН ТИЛИ – УЛУУ ТИЛ 294

Саякбаева Ж.Б., Сонколова К.А., Дыканалиев К.М.
КЕСИПТИК ОКУТУУ СИСТЕМАСЫНДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ 297

Сманов Б.У.
ПЕДАГОГ МАМАНДАР ДАЯРЛАУ САПАТЫН АРТТЫРУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ОРНЫ 300

Токсонбаев Р.Н., Назарматова Г.А.
ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ 303

Чекирова Г.К.
СОВРЕМЕННЫЕ УРОКИ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ 305

Торогельдиева К.М., Дыйкамбаева В.У., Кочорбаева Б.Э.
ТЕХНОЛОГИЯ РАЗНОУРОВНЕВОГО ОБУЧЕНИЯ АЛГЕБРЫ 7 КЛАССА 307

Анарбекова М.А., Карасартова Н.А.
БОЛОЧОКТОГУ ФИЗИКА, БИОЛОГИЯ МУГАЛИМДЕРИНИН ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА КЕСИПКЕ БАГЫТТАЛГАН КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕРИНДИН МААНИСИ .... 311.

НАШИ АВТОРЫ 316

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КУУНУН РЕКТОРУ К.Ж. САДЫКОВДУН КУТТУКТОО СӨЗҮ

Урматуу **“Педагогикалык кадрларды даярдоонун теориясынын жана практикасынын актуалдуу маселелери”** аттуу Ж. Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык факультетинин 10 жылдыгына жана п.и.д., профессор Н.О. Мааткеримовдун 70 жылдыгына арналган IV эл аралык илимий-практикалык конференциянын катышуучулары!

Сиздерди Кыргызстандагы жогорку окуу жайлардын көч башы болгон Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде ардактуу конок катары тосуп жатканыбызга абдан кубанычтабыз!

Аталган конференциянын биздин окуу жайда өтүп жатышы дагы бекеринен эмес деп айтмакчыбыз. Себеби, Улуттук университет өлкөбүздүн ар тармагына жогорку квалификациялуу адистерди даярдоонун чеберканасы болсо, ал эми билим берүү жаатына педагог адистерди даярдоонун башаты болуп саналат.

Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхында массалык түрдө сабатсыздыкты жоюу үчүн алгачкы мугалимдерди даярдоо ишин колго алууга карата ачылган окуу жай дагы Улуттук университет экендигине тарых барактары күбө. Азыркы күндө Президентибиз Сооронбай Шарипович Жээнбековдун мугалимдерди даярдоого, алардын сапатын, социалдык абалын, айлык маяналарын кыйла бийик көтөрүүгө карата өзгөчө көңүл буруп, маани берип, ар тараптан колдоп жаткан мезгилде педагогикалык факультетинин Улуттук университетте ачылгандыгы эң туура кадам болгондугун айгинелейт.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин курамындагы Педагогикалык факультет (мурдагы Педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институту) 2009-жылы университеттин мурдагы ректорлорунун бири, п.и.д., профессор И.Ч. Исамидиновдун демилгеси менен замандын талабына ылайык түзүлгөн. Анын жаралышы дагы дал мына ошол эски салтты улантуу менен, орто жана жогорку кесиптик билим берүү баскычтарында республиканын мектептерине, мектепке чейинки мекемелерине мугалим адистерди даярдоонун бирден бир жаңыча талаптарды ишке ашырууга багытталган борборунун калыптанышына жол салды. Педагогикалык факультет азыркы мезгилдеги шаар жана айыл мектептериндеги мугалимдердин саны жана сапаты жагынан келип чыккан бөксөнү толтуруу максатында ачылгандыгын айта кетүү оң.

Аталган конференция Педагогикалык факультеттин түзүлгөндүгүнүн 10 жылдык жана анда эмгектенип жаткан педагогика илимдеринин доктору, профессор Мааткеримов Нурсапар Оролбековичтин 70 жылдык маарекесине арналып уюштурулду. Конференция факультеттин ишмердүүлүгүндө салттуу түрдө төртүнчү ирет өткөрүлүп, ага Кыргызстандын гана эмес, Казакстан Республикасынын, Россия Федерациясынын ж.б. өлкөлөрдүн көрүнүктүү педагог-окумуштуулары катышып, өздөрүнүн салмактуу жана жаңычыл педагогикалык теория жана практика үчүн зарыл деп эсептелген ой корутундулары, иликтөөлөрү, талдоолору менен бөлүшүп келүүдө. Дал мына ушул тенденция дагы педагогикалык факультеттин болочок мугалимдерди даярдоодогу илимий-педагогикалык борборго айланып бараткандыгынан кабар берип турат.

Педагогикалык факультет (мурдагы Педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институту) тарабынан Кыргызстандын тарыхында алгачкы жолу педагогдорго арналган “Мугалим” илимий-педагогикалык журналынын негизделип, учурда мугалимдердин сүйүктүү басылмасына айлангандыгын дагы белгилеп кетүүбүз абзел.

Бүгүнкү күндө Педагогикалык факультетте 700гө жакын студент билим алса, анда 50дөн ашык окутуучу-профессорлор эмгектенет. Аталган окуу түзүмү окуу жайыбыздагы алдыңкы факультеттердин катарында турат деп айта алабыз. Факультеттин кыска тарыхында 4 президенттик стипендиант, эл аралык коомдордун стипендиданттары, дүйнөлүк студенттик универсиадалардын, эл аралык студенттик олимпиадалардын жеңүүчүлөрү даярдалып чыкты. Факультеттин бүтүрүүчүлөрү бүгүнкү күндө Кыргызстандын булуң-бурчунда мугалимдик кесипти аркалап келишет. Алардын айрымдары мектептин директору, завучтары, райондук билим берүү бөлүмдөрүнүн башкы адиси кызматтарында үзүрлүү эмгектенип жатышат. Учурда болочок педагог адистерди даярдап жаткан факультеттин кадрдык курамынын сапаттык катышы дагы жогору. Педагогикалык факультеттин мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүү технологиялары кафедрасы 2018-жылдагы университет тарабынан аныкталган рейтинг боюнча 1-орунга чыккан. Мындай жыйынтыкты дагы аталган факультеттин ишиндеги жетишкендик катары көрсөтүүгө болот. Факультеттин мындан ары дагы дагы өнүктүрүүгө жалпы университет тарабынан олуттуу аракеттер көрүлөт.

Ардактуу коноктор, конференциянын урматуу катышуучулары жана анын уюштуруучулары, илимий иш-чаранын ишине ийгиликтерди каалайм! Сиздер алып чыккан маселелер кызуу талкууга алынып, ал эми анын жыйынтыктары менен берилген сунуштар педагогикалык адистерди даярдоонун теориясы жана практикасын жакшыртууга чоң салым кошот деген ишеничтемин.

Ж. Баласагын атындагы КУУнун
ректору, профессор **К.Ж. Садыков**

“АРДАКТУУ КОНОКТОР КИТЕБИНЕН” АЛЫНГАН КААЛОО-ТИЛЕКТЕР

“Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу Мугалимдерди максаттуу даярдоо институтунун иштери республикага гана эмес СНГ тармагындагы башка мамлекеттердин билим берүүчүлөрүнө да мактоого татыктуу, анткени бул институтта болуп жаткан алдыңкы тажрыйбаны жайылтуу боюнча дайыма илимий-педагогикалык жыйындарды даярдап өткөрүүсү бизди өтө сыймыктантат. Бул жыйындар дайыма уюштуруучулук жагынан эң жогорку деңгээлде, башкаларга үлгү болгондой деңгээлде өткөрүлөт. Мында түптөөчүсү Искендер Чоңмуруновичтин жана анын азыркы директору Рахат Сулайманованын ишти уюштуруучулук жана коллективге жетекчилик кылып, аны эффективдүү башкаруучулук жөндөмдүүлүктөрүнүн жогорку деңгээлде экендигинен кабар берет. Ишиңерге ийгилик, өзүңөргө чын ден-соолук каалаймын.”

Кыргыз Республикасынын Эл мугалими п.и.д., профессор И. Бекбоев. 25.04.2013

“Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институту учурдун талабына ылайык мугалимдерди даярдап жатат. Бул институттун иштери бийлик органдары тарабынан колдоого алынууда. Анткени республикада биринчилерден болуп, жергиликтүү бийликтердин заявкасы менен мугалимдерди даярдап жатышы - бул жаңылык. Институтка жаңы башталган иштери ийгиликтүү болушун каалайбыз.”

Кыргыз Республикасынын Эл мугалимдери: М. Базаркулов, Ө. Шаршекеев 25.04.1013

“Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу мугалимдерди максаттуу даярдоо институтунун элге билим берүү тармагынын жаш мугалим адистерди даярдоодо жүргүзүп жаткан иштери албетте мактоого, үлгү алууга татыктуу. Азыркы учур элге билим берүү тармагы мугалим кадрларын чыгарууда кризиске учурап жаткан маалда улуттук университеттин ректору Искендер Исамидинов Чоңмуруновичтин кийгилишүүсү менен ушул институттун ачылышы учурдун талабына шайкеш келгендей пикир калтырат.

Мен институттун жетекчилигинин чакыруусу боюнча бир нече жолу келип семинарга катыштым. Мага ушул коллектив жакшы таасир калтырды. Бардык жасаган иштери тыкан жана жыйынтыктуу. Эми элге билим берүү тармагы мыкты, өз кесибин билген жаш мугалимлер менен сөзсүз толукталат деп ойлоймун.

Өркүндөп өсүп, ынтымакты туу тутуп, кыргыз өлкөсү үчүн талыкпай иштей бергиле. Жаңылыктын жарчысы болуп, мектептер үчүн татыктуу кадрларды даярдап, ишиңерде ийгилик болуп, жалпы жаамат мекениңер үчүн албан албан иштерди жараткыла. Дениңер сак, кайратман эмгек жараткыла. Ушул жолуңардан жазбай эмгектене бергиле, институттун коллективи силерге ак жол каалап”.

Кыргыз Республикасынын Эл мугалими, Мамлекеттик Гимндин текститинин авторлорунун бири, Маданиятка эмгеги сиңген ишмер Кулуев Шабданбек. 25-апрель. 2013-жыл.

“Кыргыз улуттук университети окумуштуулардын уюткусу ыйык жери. Бул университеттен канчалаган эң улуу педагогдорду уядан учуруп келген. Алар ар кайсыл жерде эмгектенип төбөсү көрүнгөн инсандар. Мен ушундай университетте окубасам да, алар уюштурган семинарлардын катышуучу болуп келе жатам. Бул институттун жетекчилигине жана андагы иштеген педагогдоруна чоң ыраазычылыгымды билдирүү менен Сиздерге чын ден-соолук, узун өмүр, иштердеги чоң-чоң ийгиликтерди каалайм!!! Эл керегине жараган жаш педагогдорду талыкпай тарбиялай бериңиздер!" - деп

Кыргыз Республикасынын Эл мугалими Абдрахманова Симила Бактыгуловна. Бишкек 25.04.2013- жыл.

“Урматтуу Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институтунун баштоочусу жана жетекчиси профессор И.Исамидиновго жана азыркы директору Рахат Сулаймановага чыгармачылык ийгилик каалап, жасап жаткан изги иштериңерге терең ыраазычылык билдирем!

Сиздер менен мүмкүн болушунча тыгыз, биргеликте иштешүүгө дайым даярмын жана педагогдорду даярдоодогу ишиңерге ак жол каалайм!”

КРУИАнын корреспондент-мүчөсү, педагогика илимдеринин доктору, профессор Мамбетакунов Эсенбек. 24.04.2013.

“Азыр эмне көп билим берүү мекеме көп. Бирок алардын ичине тыкыр ойлонуштурулуп ачылгандары аз. Ушул ыңгайдан алып караганда, педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институту абдан туура ойлонуштурулуп ачылган, реалдуу талаптарга шайкеш окуу жай деп эсептейм.

Мен билгенден институтта мугалимдерди даярдоо маселелери 2-3 ирет конференция формасында талкууланды. Демек, институт педагогикалык кадрларды даярдоо боюнча акыл-ой ордосу болуп калды...

Институттун ишин дайым ийгиликтер коштоп жүрсүн.”

Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин педагогика кафедрасынын башчысы, педагогика илимдеринин доктору, профессор Акматалы Алимбеков 25.04.13.

“Кыргызстандын келечек-тагдыры мугалимдин колунда, анын эмгектениш акыбетинде. Дал ошол мугалимдерди максаттуу даярдап жаткан институт өтөлгөлүү өмүрүн улуу ишке жумшап, эл журтубуздун уңгулуу келечегин түптөп жаткандыгы өтө кубанычтуу көрүнүш. Биздин доордо, биздин күндөрдө мугалимдин кадыр-баркы түшүп, зоболосу жоголуп жаткан шартта бул институттун жашап турушу ал жерде иштегендердин мекен алдындагы милдетин түшүнүүсү деп сеземин.

Интситуттун жамааты ынтымактуу, аракетчил, дымагы жогору. Булардын колунан билим алгандар Кыргызстанды жакшы жагына өзгөртө алат деп ишенем.”

Кесиптештик ыкласым менен, педагогика илимдеринин доктору, профессор Абдыкерим Муратов. 25.04.2013

“Урматтуу кесиптештерим! Кыргызстанда мага жакын жан дүйнөмө жакындаш, тааныш кайсы окуу жай - дегенде, көз алдыда силердин мугалимдерди максаттуу даярдоо институту - дээр элем. Анын себеби биринчиден, өзүмдүн педагог экендигим, экинчиден, кесиптеш мыкты адистер бар экендиги.

Дагы бир айтаар оюм – республикабызда педагогдорду даярдоочу бирден бир окуу жай ушул силердики. Педагог жаңыланып турбаса, адамзатта жаңылануу болбойт. Мына ошол кызматты жонуңарга көтөрүп, талпынып, учуп баратасыңар.

Ошол багытта талыкпай алга бара бериңиздер!

Силердеги келечектүү чоң күч - кызматчыларыңыздар, мугалимдер жалаң жаштар. Жаштарды эмитен туура жолго салса, келечекте мыкты илимпоздор болуп чыга келет. Ошолорду баарылап өстүрөлү. Илимпоздор илгерилей берсин, элге кызмат кылып, эл ичинде эсен-аман болуңуздар!”

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Сулайман Рыспаев. 27.04.2013.

“Наристенин тилегиндей асыл максаттуу бул институт эл үчүн нар көтөргүс эмгек жасап, карапайым калк ичинде мүмкүнчүлүгү чоң окуу акысын төлөй албаган балдарды окууга тартып жатканы эле билген кишиге чоң эрдик. Болгондо да алмустактан бери элдин агартуучусу болуп келген мугалимдик кесиптин кадырын көтөрүүгө кошуп жаткан салымы чоң. Мезгил баарына тараза. Буйруса, бул институттун мезгил сыноосунан татыктуу өтүп тархтан өз ордун табаарына ишеним чоң. Асыл максаттар орундалсын, эл ичинде арымыңар узакка барсын.”

Филология илимдеринин доктору, профессор Култаева Үмүт Баймуратовна. 11.06.2013

Педагогикалык кадрларды максаттуу институту бүгүнкү күндүн талабына жооп берет. Коллектив ийгиликтүү иштеп жатат. Институт зор ийгиликтерге жетишкен. Студенттердин саны талапка жооп берет. Керектүү адистер боюнча даярдалып жатат. Ишиңерге ийгиликтерди каалаймын.

Кыргыз Республикасынын Эл мугалими, академик А.Ж.Жайнаков 10.06.2014

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университеттин педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институттун иши келечек пландары, “Мугалим” журналынын жарык көрүшү коомчулукту өтө кызыктуу ой пикир жаратты. Жарым кылым мурун республикада эң барктуу, эң билимдүү кесип бул “мугалим” эле. Бүгүн андай эмес. Ошон үчүн мугалимдин ролун, ордун жогорулатуу бул бүт билим берүү системасынын, коомчулуктун негизги милдети. Билим берүүнүн ролу XXI кылымда эң алдыңкы орунга чыккандыгына байланыштуу бул институтта жакшы иштер жүрүп жатыптыр. Институттун ишине ийгилик каалап, мугалимдин ролу көтөрүлүшүнө тилектешмин.

Кыргыз Республикасынын эмгек сиңирген мугалими, п.и.д., профессор Жангороз Каниметов. 16.06.2014

Мен бүгүн 2019-жылдын 21-майында Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык факультетинде болдум. Факультеттин деканы профессор Рахат сулайманова менен бирге аңгемелештим. Факультеттин ички жана тышкы тартиби менен мени тааныштырды. Окуу процесси жакшы деңгээлде жүргузүлөт экен. "Мугалим" деген илимий-педагогикалык журнал кварталына бир жолу чыгат экен. Өтө мазмуундуу чыгат экен. Педагогикалык кесипке татыктуу факультет экени көрунүп турат. Ишиңерге ийгилик каалайм.

Профессор Шаршеев Н.Т.

КУУнун курамында педагогикалык факультетинин ачылышы өзүнчө бир өлкөбүз үчүн чоң саамалык болду. Бүгүнкү күндө факультет өнүп өркүндөө жолунда. Факультеттин бутуна туруп, өнүгүүнүн даңгыр жолуна чыгышында кыргыздын чыныгы кызы билим берүүнүн педагогиканын лидеринин бири Рахат Сулайманованын эмгеги зор. Факультетте билим берүүнүн сапаты мыкты. Окутуучулар курамы күчтүү, активдүү. Факультет инновацияларга бай, "Мугалим" журналы факультетте гана эмес, жалпы республиканын окуу-тарбия процессине жагымдуу таасирин тийгизүүдө. Ушул ийгиликтердин башында турган декан Рахат Сулаймановага жана окутуучулар жамаатына ыраазычылык билдирип, мындан аркы ийгиликтерди каалайбыз!

Советбек Байгазиев. Ф.и.д., профессор. 16.09.2019.

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ФАКУЛЬТЕТИНИН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ ТУУРАЛУУ

Урматуу **“Педагогикалык кадрларды даярдоонун теориясынын жана практикасынын актуалдуу маселелери”** аттуу Ж. Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык факультетинин 10 жылдыгына жана п.и.д., профессор Н.О. Мааткеримовдун 70 жылдыгына арналган IV эл аралык илимий-практикалык конференциянын катышуучулары!

Биздин Ж. Баласагын атындагы КУУнун курамындагы педагогикалык факультети үчүн 2019-жыл өзгөчө жылдардан болду. Анткени факультетибиз 10 жылдык маарекесин эмгек жамааты, дасыккан окутуучулары менен бүтүрүүчүлөрүнүн, студенттеринин сүйүнүчүнө бөлөнүп, мекенге жар салып, эгемен мамлекетибиздин учурдагы тарых барагында өтүп жаткан Кыргыз Республикасынын Президенти С.Ш. Жээнбековдун жарлыгы менен аныкталган “Региондорду өнүктүрүү жана өлкөнү санариптештирүү” жылына жана улут сыймыгы, мамлекеттик жана коомдук ишмер Турдакун Усубалиевдин 100 жылдыгына дал келип тосуп олтурат. Факультеттин майрамынын тарыхый окуяларга чектеш келип жаткандыгы, анын дагы кези келгенде кыгыз билим берүү системасынын тарыхындаөз ордун таба аларына жакшы төлгө сымал чоң ишеним арттырат. Окуу түзүмүбүздүн 10 жылдык маарекесине кадырлуу кесиптешибиз, белгилүү педагог-окумуштуу Нурсапар Оролбекович Мааткеримов агайыбыздын дагы 70 жаш кутман курагы тушташ келип турганы кубанычтуу окуя болуп жатат. Факультетибиздин жалпы жамааты мындай улуу педагог менен бирге иштешип жаткандыгына сыймыктанат.

Куттуу билим уябыз 10 жыл ичинде республикабыз үчүн мугалим адистерди даярдап, мамлекетибиздин билим берүү тармагына аздыр-көптүр салымын кошуу аракти көрүп келүүдө. Ал эми анын иш-аракетинин дурус жана буруш жактарын мезгил өзү аныктап, жалпы коомчулук иргеп көрсөтөр. Дал мына ошол берилген сунуш-пикир, кеп-кеңештер мугалим адистерди даярдап жаткан факультетибиздин андан аркы ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө өзүнүн опол тоодой салымын кошот деген ойдобуз.

Мына ушундай телчигүү мезгилинде чыканактан сүйөп, ак жол көрсөткөн, бараар багытыбызды аныктоого өздөрүнүн олуттуу салымын кошкон алдыга салса ак жолтой, аркада жүрсө сан колдой болгон Бакайдай, Курманжан Даткадай элибиздин билим берүү тармагынын кеменгерлери, кайратмандары, баатырлары, чолпон жылдыздары болгон Кыргыз Республикасынын Эл мугалимдерине, залкар педагог окумуштууларына, билим берүү системасындагы белгилүү инсандарга, биз менен биргеликте иштөөгө бел байлаган жергиликтүү айыл өкмөттөргө, билим берүү башкармалыктарына, мектеп директорлоруна, жалпы педагогикалык журтчулукка ыраазычылыгыбызды бирдиребиз!

Педагогикалык факультет өз тагдырынын 10 жылын гана баштан кечирип отурат. Анын билим берүү тармагы үчүн мындан аркы аткара турган иши арбын. Ал эми бүгүн сиздерди педагогикалык факультеттин акыркы жылдардагы ишмердүүлүгү жана анын кийинки өнүгүү пландары тууралуу азын-оолак тааныштырып өтүүнү туура көрдүк.

1. ФАКУЛЬТЕТТИН ТҮЗҮЛҮШ ТАРЫХЫ

Ж.Баласагын атындагы КУУнун Педагогикалык факультети 2009-жылы, университеттин тарыхында ректорлук кызматка чейин аркалап, анын курамында 2 институт ачууга жетишкен, педагогика илимдеринин доктору, профессор И.Ч.Исамидиновдун уюштуруусу менен республикадагы мугалимдердин жетишсиздигин жоюу максатында Педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институту болуп түзүлгөн.

Институтту түзүү үчүн Чүй облусунун администрациясынын жана Ж.Баласагын атындагы КУУнун ортосунда 2009-жылдын 19-мартында келишим түзүлүп, ага ылайык, университеттин Окумуштуулар кеңешинин 2009-жылдын 19-июнундагы чечими жана университеттин ректорунун 2009-жылдын 20-июнундагы №220 буйругу чыккан. Институт түзүлгөн күндөн тарта Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан берилген лицензиянын негизинде 12 адистик боюнча жогорку жана орто кесиптик билим берүү программалары боюнча мугалимдерди даярдап келген. Анын башка структуралык түзүмдөрүнөн айырмаланганы (айыл өкмөт - окуу жай - абитуриент) үч тараптуу келишимге ылайык педагог адистерди максаттуу даярдоо менен мүнөздөлгөн.

2015-жылы, университеттеги оптимизациялоо саясатына ылайык курамдык кайра түзүүдө аталган институт ректордун 7-сентябрындагы №182 буйругунун негизинде Педагогикалык факультет болуп өзгөргөн.

Факультет түзүлгөн күндөн тарта Кыргыз Республикасынын Эл мугалимдери И. Бекбоев, М. Базаркулов, А. Жайнаков, Б. Исаков, Ө. Шаршекеев, С. Мамбеткалиев, С.Арыстанова, Ш. Кулуев, К. Исаев, С. Абдрахманова, Ж.Өзүбекова, ошондой эле Кыргызстандагы көрүнүктүү окумуштуу-педагогдор, кыргыз билим берүүсүнө эмгеги сиңген ишмерлер Э. Мамбетакунов, Н. Асипова, С. Байгазиев, Ж. Каниметов, А. Мамытов, А. Муратов, А. Калдыбаева, А. Алимбеков, С. Калдыбаев, К. Добаев, Ш. Алиев, С. Рысбаев ж.б. инсандар менен терең байланышта болуп, алардын маанилүү кеңештерин, насаатчылык жардамын алуу менен мугалим адистерди даярдоого карата багыт алган.

2. ФАКУЛЬТЕТТИН МИССИЯСЫ - өсүп келе жаткан муундардын инсандык өнүгүүсүнө өбөлгө түзө алган жогорку квалификациялуу педагогикалык кадрларды калыптандырууга негизделип, жаңы технологияларды өздөштүрүү менен уюштурулган окутуу жана тарбиялоо процессин жүргүзүү аркылуу өлкөнүн билим берүү тармагына мекенчил, ар тараптуу, көп кырдуу, жигердүү, креативдүү, жарандык көз карашы туруктуу жана мугалимдик ишмердүүлүккө ынтызар адистерди даярдап чыгаруу.

3. ФАКУЛЬТЕТТИН СТРУКТУРАСЫ

Факультеттин курамында 2019-жылдын август айына чейин 2 кафедра, 1 колледж иш жүргүзгөн. Алар:

- ***Мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүүнүн технологиялары кафедрасы***
- ***Филологиялык жана социалдык-экономикалык билим берүү кафедрасы***
- ***Кесиптик-педагогикалык колледжи***

Учурда кесиптик-педагогикалык колледж факультеттин курамынан бөлүнүп, жогорудагы 2 кафедра иш жүргүзүүдө.

4. ОКУТУУНУН НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ:

Учурда Педагогикалык факультет Билим берүү жана илим министрлиги тарабынан 2017-жылы берилген №LD170000260 каттоо номериндеги 17/0122 лицензия боюнча төмөнкү 4 багыт боюнча мугалимдерди даярдайт:

- 550700 - Педагогика
- 550200 - Физика-математикалык билим берүү
- 550300 - Филологиялык билим берүү
- 550100 - Табигый-илимий билим берүү -

Ошондой эле факультетте 2017-2018-окуу жылынан тартып

- 550700 “Педагогика” багытында магистранттар кабыл алынып, билим берүү ишмердүүлүгү жүргүзүлүүдө.

5. 2018-2019-ОКУУ ЖЫЛЫНДА ФАКУЛЬТЕТТЕ ОКУГАН СТУДЕНТТЕРДИН КОНТИНГЕНТИ

2018-2019-окуу жылынын 1-сентябрында факультетте жалпы **1065** студент болгон.

Алардын **575**и факультеттин, **490**у кесиптик-педагогикалык колледждин студенттери.

Бүгүнкү күндө факультеттеги студенттердин жалпы саны - **673**.

6. ФАКУЛЬТЕТТИН ПРОФЕССОРДУК-ОКУТУУЧУЛУК КУРАМЫНЫН САПАТТЫК КӨРСӨТКҮЧҮ:

2018-2019-окуу жылында Педагогикалык факультетте бардыгы болуп 50 окутуучу эмгектенүүдө. Алардын ичинен: 41 окутуучу штатта, 5 окутуучу ички кошумча, ал эми 4 окутуучу сырткы айкалыштыруу менен эмгектеништи. Факультетте 3 илимдин доктору, 20 илимдин кандидаты, 21 ага окутуучу, 6 окутуучу бар. Сапаттык курам **46%** түзөт.

7. ФАКУЛЬТЕТТИН ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК ИШТЕРИ

7.1. Педагогикалык факультеттин илимий-изилдөө темасы

“Кыргызстанда педагогикалык кадрларды даярдоонун теориясы жана практикасы” деп аталып, педагогика илиминин төмөнкү тармактарын камтыйт:

-13.00.01 - жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы

-13.00.02 - окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы

Жалпы теманын алкагында кафедралар төмөнкү темаларда иш алып барышат:

1) Мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүүнүн технологиялары кафедрасы **“Компетенттүүлүктүн негизинде республиканын мектептери үчүн педагогикалык кадрларды даярдоо системасын өркүндөтүү”**

2) Филологиялык жана социалдык-экономикалык билим берүү кафедрасы **«Гуманитардык багытта окутууда инновациялык технологияларды колдонуу аркылуу студенттердин билим деңгээлин жогорулатуу»** илимий-изилдөө темалары боюнча иштешүүдө.

7.2. Акыркы 3 жылда жарык көргөн илимий-методикалык эмгектер:

Монография:

1) Сураналиева К.К. «Токтогул Сатылгановдун өмүрү жана чыгармачылыгын окутуунун жолдору», -Б. 2016, 172 б.

2) Кудайбергенова З.С. «Аман Саспаевдин прозачылык изденүүлөрү», Типография КНУ «Университет», -Б. 2016-жыл, 157 б.

3) Абдымомунова Г.А. «Жаштарды патриоттулукка тарбиялоодо “Манас” эпосунун этнопедагогикалык мааниси», Ж. Баласагын атындагы КУУнун «Мартснаб» Ж.Ч.К. басмаканасы -Б. 2016-ж.

4) Урусова И.Р. «Численное моделирование электрической дуги во внешнем магнитном поле», LAP LAMBERT Academic Publishing, -Б. 2017, 121 с.

5) Бактыбекова А.Б. «Коррупция - коомдук кубулуш катары». -Б: Айат, 2017-ж. 105 б.

6) Абдимомунова А.О. «Синтаксическая номинация в английском и кыргызском языках»: Парадигматический и синтагматический аспект. -Б. КНУ, 2018

КРнын ББжИ министрлигинин грифи менен чыккан окуу-усулдук колдонмолор:

1) Абдимомунова А.О. «Методическое указания по прохождению учебной практики для студентов по направлению "лингвистика"», -Б. Кыргызско-Казакский университет -Б. 2016 г., 25 с.

2) Оторбекова А.М. «Көркөм өнөр - 5 класс. Мугалимдер үчүн колдонмо», -Б. 2017-ж., 80 б.

3) Оторбекова А.М. «Изобразительно-художественное творчество - 5 класс» руководство для учителей, -Б. 2017 г., 80 с.

4) Мааткеримов Н.О., Султаналиева Р.М. «Физикалык терминдердин сөздүгү», -Б: И.Раззаков ат. КТУ, КР 2019-ж, 245 б.

Окуу-усулдук колдонмолор ж.б. эмгектер:

1) Сулайманова Р.Т., Сураналиева К.К., Балтабаева С.Н. ж.б. Билим башаты – мектеп / Окуу-усулдук колдонмо. –Б., 2016.

1) Сулайманова Р.Т., Асипова Н.А. «Путь к успеху», Био-библиографический очерк / -Б: Фаст принт. 2016 г., 191 с.

2) Токсонбаев Р.Н., Сулайманова Р.Т., Кулболдиева К.М., Сураналиева К.К., Балтабаева С.Н. «Социалдык педагог үчүн жардам». Окуу-методикалык колдонмо / -Б: 2016., 104 б.

3) Кудайбергенова З.С., Сураналиева К.К. «Кыргыз адабияты сабагын интерактивдүү ыкмалар менен окутуу» -Б. 2016, 133 б.

4) Кудайбергенова З.С. «Кыргыз адабияты сабагын окутуунун инновациялык технологиялары» -Б. КУУнун «Университет» басмаканасы, 2016, 106 б.

5) Мааткеримов Н.О., Шабданбаева А.К. «Элементардык физика боюнча татаал маселелерди чыгаруунун усулдугу». Каракол, 2016, 92 б.

6) Токсонбаев Р.Н. «Социальная педагогика». -Б. 2016 г., 112 с.

7) Сураналиева К.К. «Кыргыз адабияты» (колледждин 1-курсунун студенттери үчүн окуу куралы), -Б. 2017, 197 б.

8) Мааткеримов Н.О. «Методика профессионального обучения», -Б: КТУ им. И.Раззакова, 2017, 164 с.

9) Урусова И.Р. «PowerPoint 2016» (методическое пособие для студентов и преподавателей), -Б., 2018, 74 с.

10) Абдимомунова А.О. «Материалы по спецкурсу «Сопоставительный синтаксис английского и кыргызского языков)» -Б. КНУ, 2018, 58 с.

11) Архипова Т.В. «Методическое пособие для учителей начальных классов по Родионоведению», -Б. 2018, 73 стр.

12) Кудайбергенова З.С., Кутманалиев А.А. «Кыргыз тили жана адабияты (информатика-математика адистигинде окуган студенттер үчүн мамлекеттик тил боюнча окуу куралы, -Б. ОсОО “Общество инвалидов Ырыс принт”. 2018, 172 б.

13) Кулуева С.С. «История Кыргызстана (учебное пособие для вузов)», -Б: ОсОО «Аракет-принт», 2019.

14) Абдымомунова Г.А. «Манас эпосу - мекенчилдикке тарбиялоонун мектеби» -Б: ОсОО «МАРТНАБ» 2019, 110 б.

15) Юсупова А.М. Рабочая тетрадь «Русское слово» для пятого класса школ с кыргызским языком обучения часть первая. -Б. 2017, 74 б.

16) Абдимомунова А.О. Программа итогового государственного междисциплинарного экзамена «Теоретический и практический курс английского языка». -Б. 2017.

7.3. Факультеттин жалпы ишмердүүлүгүндө профессордук-окутуучулар курамы тарабынан жалпысынан 8 кандидаттык диссертациялык иш корголгон:

1. Кыдырова Позилетхан Маматкуловна 2011-жылы 15-июнда 10.01.01 - кыргыз адабияты адистиги боюнча «Жазуучу Сагындык Өмүрбаевдин чыгармачылык изденүүлөрү» деген темада ф.и.д., профессор К.Артыкбаевдин жетекчилиги менен
2. Сулайманкулова Жамила Калыбаевна 2012-жылы мартта 13.00.02 - жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча «Башталгыч класстын окуучуларын адепке тарбиялоодо болочок мугалимдерди этнопедагогикалык жактан даярдоо» деген темада п.и.д., профессор А.Т.Калдыбаеванын жетекчилиги менен
3. Укелеева Астра Зарылбековна 2012-жылы 28-июнда 02.00.01 - органикалык эмес химия адистиги боюнча «Извлечения соединений сурмы и мышьяка из сурмы содержающих материалов с последующим их разделением» деген темада х.и.д., профессор, КР КИАнын корр. мүчөсү М.У.Усубакуновдун жетекчилиги менен
4. Кудайбергенова Зейнеп Совхозбаевна 2013-жылы 14-июнда 10.01.01 - Кыргыз адабияты адистиги боюнча «Аман Саспаевдин чыгармачылык жекечелиги» деген темада ф.и.д., профессор К.Б.Байжигитовдун жетекчилиги менен
5. Сураналиева Канымгул Калыбековна 2014-жылы 21-ноябрда 13.00.02 - жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча «Кыргыз орто мектептеринде Т.Сатылгановдун өмүрү, чыгармачылыгын интерактивдүү окутуунун негиздери» деген темада п.и.д., профессор Н.И.Ишекеевдин жетекчилиги менен
6. Урусова Индира Руслановна 2015-жылы 27-февралда 01.04.14 - Жылуулук физикасы жана теориялык жылуулук техникасы адистиги боюнча «Развитие трехмерной нестационарной математической модели электрической дуги» деген темада ф-м.и.д., профессор Т.Э.Урусованын жетекчилиги менен

7. Кожогелдиева Мээрим Абдыкалыковна 2017-жылы 15-сентябрда 19.00.07 - педагогикалык психология адистиги боюнча «Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук психологиялык-педагогикалык көйгөй катары (кыргыз үй-бүлөлөрүнүн мисалында)» деген темада пс.и.к., профессор Т.А.Конурбаевдин жетекчилиги менен

8. Салиева Айсада Зарылбековна 2019-жылдын 31-январында 10.02.01 - Кыргыз тили адистиги боюнча «Жапар Шүкүров-алгачкы лексиколог, лексикограф» деген темада ф.и.д., профессор Б.Ш.Усубалиевдин жетекчилиги менен кандидаттык диссертациясын коргошкон.

7.4. Илимий-педагогикалык адистерди даярдоо:

Педагогикалык факультеттин кафедраларына 2018-2019-окуу жылында 1 аспирант жана 1 докторант бекиди:

- Мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүүнүн технологиялары кафедрасында **Турсунмамет кызы Лина**
- Филологиялык жана социалдык-экономикалык билим берүү кафедрасында **п.и.к., Мараимова Назик Акжоловна**

Бүгүнкү күндө аспирантурада 10 окутуучу окуп жатат. Докторлук диссертациянын үстүндө 3 окутуучу иштеп жатат.

7.5. Бүгүнкү күндө илимдин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн диссертациясын жактоонун алдында:

1. Кулуева Сейдана Сатаровна 13.00.01 - жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча «Развитие мотивации учебно-профессиональной деятельности студентов педагогических вузов» деген темада п.и.к., профессор А.Н.Гудимованын жетекчилиги менен;
2. Качкын уулу Алтынбек - 13.00.01 - жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча «Болочоктогу айыл мектеп мугалимдеринин кесиптик-педагогикалык маданиятын калыптандыруу» деген темада п.и.к., доцент О.А.Сманбаевдин жетекчилиги менен;
3. Байтокова Айнура Сыйлашовна - 13.00.01 - жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы адистиги боюнча «Болочок мугалимдердин жалпы адамзаттык баалуулуктарын калыптандыруу (Ч.Айтматовдун чыгармаларынын үлгүсүндө)» деген темада п.и.д., профессор Н.А.Асипованын жетекчилиги менен кандидаттык диссертациясын коргогону турушат.

7.6. Факультеттин окутуучулары бүгүнкү күндө педагогика илимдери боюнча диссертациялык кеңештердин, эксперттик кеңештердин курамына кирген. Ошондой эле илимий-изилдөө иштерине расмий оппонент, эксперт болуп келишет.

8. ДОЛБООРЛОР МЕНЕН ИШТӨӨ:

- Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин алдындагы Билим берүүнү өнүктүрүү максатындагы глобалдык кызматташуу долбоорунун алкагындагы «Балалык», «Наристе» программалары боюнча балдарды мектепке даярдоо долбоору;
- «Роза Отунбаеванын демилгеси» фондунун «Эрте курактагы балдарды өнүктүрүү» долбоору.

9. ФАКУЛЬТЕТТИН БАШКА ПЕДАГОГИКАЛЫК ОКУУ ЖАЙЛАР МЕНЕН БАЙЛАНЫШ-ТАРЫ: Мугалим адистерди даярдоо ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө, кесиптик жактан тажрыйба алмашууда республикалык окуу жайлар: И. Арабаев атындагы КМУ, БГУ, С. Нааматов атындагы НМУ, Талас мамлекеттик университети, ОГПИ, К. Карасаев атындагы ЫМУ, Баткен мамлекеттик университети, Жалал-Абад мамлекеттик университети, Бишкек музыкалык-педагогикалык колледжи, Нарын, Талас, Ош, Ысык-Көл, Жалал-Абад облустарындагы педагогикалык багыттагы колледждер ж.б. менен тыгыз байланышта иш алып барат.

10. ЭЛ АРАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ МЕЙКИНДИГИНДЕ ФАКУЛЬТЕТТИН БАЙЛАНЫШТАРЫ:

Илимий стажировка, магистранттардын, окутуучулардын кесибин жогорулатуу, илимий конференция, он-лайн конференциялар, семинарлар ж.б. иш-чаралар боюнча факультеттин эл аралык байланыштары жолго коюлган жана учурда дагы бир катар окуу жайлар менен ар тараптуу кызматташуу боюнча келишимдер түзүлдү:

- М.Акмулла атындагы Башкырстан мамлекеттик педагогикалык университети
- О.А. Байконур атындагы Жезказган университети
- Кытай Эл Республикасынын Цинь-Цзянь педагогикалык университети
- Абай атындагы Казак улуттук педагогикалык университети
- Аль-Фараби атындагы Казак улуттук университети
- Казак кыз-келиндер педагогикалык университети
- «Кайнар» университети (Казакстан)
- Ульяновск мамлекттик университети РФ
- Казан (приволжский) федералдык университети РФ
- Столетовдор атындагы Владимир мамлекеттик университети (ВлГУ) РФ
- Воронеж мамлекеттик университети
- Алтай мамлекеттик университети
- Х.М.Бербеков атындагы Кабардин-Балкар мамлекеттик университет (КБГУ)
- Тараз инновациялык-гуманитарлык университети
- Тараз мамлекеттик педагогикалык университети
- Максим Танк атындагы Белорус мамлекеттик педагогикалык университети

11. ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРАКТИКА

11.1. Педагогикалык практика боюнча базалык мектептер жана бала-бакчалар:

Адаптациялык, кесиптик-базалык, кесиптик-профилдик (педагогикалык) практиканы өтүүгө төмөнкү мекемелер (7 мектеп, 1 бала-бакча) менен келишимдер түзүлгөн.

Бишкек шаарындагы:

- А.Осмонов атындагы №68 мектеп гимназия окуу-тарбия комплекси
- Ак-Өргө жаңы конушундагы Ж. Садыков атындагы № 84 орто мектеби
- №94 жалпы билим берүү орто мектеби
- №66 «Ден соолук жана өнүгүү мектеби» - гимназия окуу тарбия комплекси
- У. Абдукаимов атындагы №8 орто мектеби
- №76 Кесиптик-техникалык лицейи
- Чүй облусунун Сокулук районунун Фрунзе №1 орто мектеп-лицейи
- Бишкек шаарынын Ленин районундагы №22 бала-бакчасы

11.2. Практиканын жыйынтыктары менен:

- 2-курстун ФОи(К)к-3-17 тайпасынын студенттери **Касымалы кызы Гүлина** жана **Таштемирова Айпери** адаптациялык (окуу-таанышуу) практикасын мыкты өткөндүгүнө байланыштуу Ош облустунун Ноокат районунун М.Кудайбердиев атындагы жатак-лицейинин директору Г.Ураимова факультеттин деканы жана окуу-усулдук кеңешинин төрайымына **«Ыраазычылык кат»** жолдогон.
- 2-курстун ПЕДк-1-17 тайпасынын студенти **Нурбаева Акмарал** адаптациялык (окуу-таанышуу) практикасын мыкты өткөндүгүнө байланыштуу Баткен облустук Билим берүү мекемесинин атынан Ж.Баласагын атындагы КУУнун ректоруна **«Ыраазычылык кат»** жолдогон.

12. ФАКУЛЬТЕТТИН МАТЕРИАЛДЫК-ТЕХНИКАЛЫК БАЗАСЫ

Факультетте жалпы 76 компьютер, 21 принтер, 1 проектор, 1 экран, 1 видеокамера, 2 фотоаппарат, 1 ноутбук жана 3 компьютердик класс, "Манас", Көркөм-өнөр, Чет тили, География, Математика, Кыргыз адабияты, Тарых ж.б. кабинеттери бар.

13. КРнын ПРЕЗИДЕНТИНИН ЖАРЛЫГЫНА ЫЛАЙЫК АЙМАКТАРДЫ ӨНҮКТҮРҮҮ ЖЫЛЫНА КАРАТА АТКАРЫЛГАН ИШТЕР:

- 2018-жылы март айында **«Региондорду өнүктүрүү»** жылына карата «Мугалим» илимий-педагогикалык журналы менен Ж.Баласагын атындагы КУУ, педагогикалык факультет биргеликте **«Мугалим коомдун күзгүсү-2018»** кароо-сынагын өткөргөн.
- 2018-жылдын 26-июнунан 2-июлуна чейин Ысык-Көлдө "Ала-Тоо" пансионатында Балдардын жана өспүрүмдөрдүн улуттук "Сейтек" борбору менен биргеликте "Менин мекеним - Кыргызстан" XII фестивалын жана "Окуучу күткөн мугалим" I республикалык жайкы мектебин өткөрүлгөн. Ага республиканын бардык аймактарынан 650 окуучу жана 80 мугалим катышкан.
- О.э. 2018-жылы Баткен, Талас, Ысык-Көл, Нарын облусунда мугалимдердин сынагынын облустук турлары өткөрүлгөн. Финалдык туру 2019-жылы март айында **«Региондорду өнүктүрүү жана өлкөнү санариптештирүү»** жылына карата «Мугалим» илимий-педагогикалык журналы менен Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, педагогикалык факультет биргеликте **«Мугалим коомдун күзгүсү-2019»** кароо-сынагын өткөргөн.

Аталган сынактар КРнын Билим берүү жана илим министрлигинин Борбордук комитети, КРнын Президентинин алдындагы Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиясы, КРнын Окмөтүнүн Баткен, Талас, Ысык-Көл, Нарын облустарындагы ыйгармы укуктуу өкүлдөрү, облустук жана райондук билим берүү бөлүмдөрү, Кыргызстан аялдар конгресси, "Ыйман" фонду, Кыргыз билим беруу академиясы ж.б. уюмдардын демөөрчүлүгү жана колдоосу менен өткөрүлүп келет.

- Педагогикалык факультеттин кызматкерлери тарабынан республиканын Баткен, Талас, Ысык-Көл, Нарын, Чүй облустарына барып, мугалимдик кесипке багыттоо иштери жана мугалимдик кесиптин имиджин көтөрүү, аларга методикалык жардам көрсөтүү боюнча бир катар семинарлар, тренингдер, жолугушуулар өткөрүлгөн.

14. ПЕДАГОГИКАЛЫК ФАКУЛЬТЕТТИН ОКУТУУЧУЛАРЫНЫН ЖАНА СТУДЕНТТЕРИНИН ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИ:

1) Президенттик стипендияга ээ болгондор:

- 2014-2015-окуу жылында **Качкын уулу Эрлан**
- 2016-2017-окуу жылында **Көкөнбай кызы Акжолтой**
- 2018-2019-окуу жылында **Сыдыкова Мээрим Нурлановна**

2) Корей Республикасынын POSCO ASIA FELLOWSHIP эл аралык фондунан:

- 2015-2016-окуу жылында **Алтынбек кызы Тахмина** жана **Кубатова Бактыгул**
- 2018-2019-окуу жылында **Дүйшөналы кызы Бурулай** жана **Талгат кызы Нуризат**

3) Педагогикалык факультеттин кесиптик-педагогикалык колледжинин бүтүрүүчүсү, азыркы сырттан окуу бөлүмүнүн студенти **Каныбек уулу Бекзат** - «Мугалим» илимий-педагогикалык журналынын 2016-жылы өткөрүлгөн **«Мугалим – коомдун күзүсү -2016»** республикалык кароо-сынагына катышып 2-орунду ээлеп, 20000 сом өлчөмүндөгү байгени утса, **«Жүрөгүм менин балдарда»** райондук кароо сынактан 1-орунга ээ болгон.

4) Бишкек шаарынын мэриясы тарабынан өткөрүлгөн **«Жүрөгүм менин балдарда»** шаардык кароо-сынагынын «Жылдын эң мыкты мугалими-2017» номинациясында **Иманкулова Махабат Асановна** 2-орун жана 50000 сомго ээ болгон.

5) Факультетке иш-кагаздар мамлекеттик тилде жакшы деңээлде жүргүзүлгөндүгү үчүн 2018-жылы КРнын Президентине караштуу **Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссия тарабынан ардак грамота** ыйгарылган.

6) Университет тарабынан 2018-жылы факультеттер арасында өткөргөн **«Кош жылдыз»** сынагынан факультеттин кафедра башчысы **К.К.Сураналиева** баш байгеге татыган.

7) 2018-жылы **"Менин сүйүктүү университетим"** аталышындагы видео-ролик тартуу сынагына факультеттин студенттери катышып, анда **башкы байгени (8000 сом)** жеңип алышкан.

8) Ж. Баласагын атындагы КУУда 2018-жылдын мамлекеттик тил күнүнө карата өткөрүлгөн ЖОЖдор аралык олимпиадада 1-курстун студенттери Күрүчбек кызы Мээрим, Сотиболдиева Иродалар катышып, 2-орунду алышкан.

9) Кыргыз радиосу тарабынан ЖОЖдор арасында уюштурулган **«Айтматов таануу»** радио-долбоорунда студенттерибиз 2-орунга ээ болду.

10. Ж.Баласагын атындагы КУУнун профсоюздук комитетинин уюштуруусу менен жаш мугалимдер арасында өткөрүлгөн **«ПЕДАГОГИКАЛЫК ДЕБЮТ-2018»** кароо-сынагынан факультеттин окутуучусу **Кутманалиев Аскар Алтынбекович** 1-орунга ээ болгон.

11. Ж.Баласагын атындагы КУУнун факультеттер арасында өткөрүлгөн **«Нооруз-2019»** кароо сынагында Баткен облусунун тарыхын, маданиятын, каада салт, үрп-адатын чагылдырууда мыкты даярдыкты көрсөткөндүгү үчүн факультет 3-орунга ээ болду.

12. Кыргыз тилинин мамлекеттик тил статусун алгандыгынын 30 жылдыгына карата Ж.Баласагын атындагы КУУда мамлекеттик тил боюнча студенттер арасында 2019-жылдын 12-апрелинде өткөрүлгөн олимпиадада факультеттин 1-курсунун студенти **Туратбекова Адина** 2-орунду ээлеп II даражадагы дипломго ээ болду.

13. Мектепке чейинки, мектеп педагогикасы жана билим берүүнүн технологиялары кафедрасы «Кафедралардын (программалардын) ишмердүүлүгүнүн абалын баалоо жөнүндө» 2019-жылдын 27-февралында чыккан №70 буйругунун негизинде өткөрүлгөн конкурстун жыйынтыгы менен **эң мыкты кафедра аталып, I орунга ээ болду** жана компьютер сыйлыгына татыды.

15. ТАРБИЯЛЫК ИШТЕР

Факультетте студенттерге билим берүү менен бирге тарбиялык иштер да ар качан үзгүлтүксүз жүргүзүлүп келет. Факультетте ар кандай форматтагы жана мазмундагы тегерек столдорду, интеллектуалдык өнөр таймаштарды, маданий иш-чараларды өткөрүп туруу салтка айланган.

Педагогикалык факультетте ар жыл сайын үзгүлтүксүз өткөрүлүп туруучу тарбиялык иш-чаралар көрсөтүлгөн иш пландын негизинде жүргүзүлөт. Алсак:

1. 1-сентябрда жыл сайын «**Билим күнүндө»** 1-курстун студенттери менен жолугушуу
2. 23-сентябрда Мамлекеттик тил күнү жана мугалимдер күнү
3. 1-октябрь «Карылар күнү»
4. «Студенттик тушоо кесүү» аземи
5. Студенттик күн
6. Майыптар, мүмкүнчүлүгү чектелгендер күнү
7. Жаңы жылды тосуу
8. 23-февраль Ата-Мекенди коргоо күнү
9. КРнын Желек жана Ак калпак күнү
10. 8-март «Эл аралык аялдар күнү» жана 21-март «Нооруз» майрамы
11. 31-май, Ж.Баласагын атындагы КУУнун күнү
12. "Биз таза шаар үчүн" акциялары ж.б.у.с. иш-чаралар дайыма уюштурулуп келет.

15.1. Факультеттин студенттеринин коомдук-маданий турмушу

Студенттерибиз ЖОЖдор жана факультеттер аралык өткөрүлүүчү ар кандай (сынак, дебат, тегерек үстөл, спорт таймаштары ж.б.) иш-чараларга катышып байгелүү орундарды камсыздап келет. М: «**Жаш таланттар - 2016-17-18»** аттуу кароо-сынагына факультеттин студенттери катышышты.

Ар жылы декабрь айларында «Бүткүл дүйнөлүк коррупцияга каршы күрөш күнүнө» факультеттин тайпалары арасында **"Биз коррупцияга каршыбыз!"** аттуу дубал газеталар сынагы өткөрүлөт.

«Роза Отунбаеванын демилгеси» фонду, Кыргызстан жазуучулар союзу, Бишкек шаарындагы теле-радио компанияларда өткөн ар кандай көрсөтүүлөргө, уктурууларга жана белгилүү инсандардын юбилейлик маарекелерине катышып келет.

Бабалардан мурас калган тарыхый жерлердин тарыхын тереңден билүү үчүн **"Мекенимди тааныймын"** аттуу доолбоордун алкагында Бурана, Саймалуу-Таш, «Ата Бейит» сыяктуу тарыхый жайларга жана өмүрү өрнөк инсандардын өрнөктүү эмгектерин жакындан таанып-билүү үчүн музейлерге жана көрүнүктүү инсандардын үй музейлерине экскурсияга барып турушат.

Студенттерге эстетикалык тарбия берүү максатында шаардагы театрларда коюлган спектаклдерге (**М:** «Айкөл манас», «Абийир кечирбейт», «Чыңгызхандын ак булуту», «Бак бергендин балпайган бактысы», «Мөңгү», «Талант жана тагдыр», «Темир аял») дайыма алып барылып турат.

12-декабрь **«Улуттук адабият күнүнө»** карата жыл сайын ар кандай форматтагы адабий кечелер, өнөр адамдары менен жолугушуулар (акын-жазуучулар, төкмө акындар, ж.б. өнөр ээлери) уюштурулгандыгын белгилесек болот.

2018-жылы Ч.Айтматовдун 90 жылдыгына арналган көптөгөн иш чаралар; ЖОЖдор аралык «Айтматов ааламы» интеллектуалдык оюну, **«Мыкты дилбаян»**, **«Мыкты сценка»**, **«Мыкты көркөм окуу»**, **«Мыкты дубал газета»** аттуу сынактар, **«Чыгаан уулу Чынгыз чыккан кыргыздан»** аттуу декада уюштурулду. Кураторлук ачык сабактар өтүлүүдө. **(М:** Ч.Т.Айтматов: «Шагнул в бессмертие», «Баары ыйлашты, ыйлап турат азыр да», «Ал кыргызга ыйык тумар кадалган, аты кымбат намыс алган, ар алган», «Ааламдын алп жазуучусу Чынгыз Айтматовго таазим»).

9-май Жеңиш күнүнө карата Бишкек шаарындагы ЖОЖдордун студентеринин арасында **«Жаңырсын мекен ырлары»** аттуу патриоттуулук ырлардын сынагы уюштурулуп келген.

15.2. Студенттер тарабынан көрүлгөн камкордуктар

Факультеттин студенттери өз ыктыяры менен Бишкек шаарында, Чүй облусунда жайгашкан улгайган жана мүмкүнчүлүгү чектелген жарандарга, социалдык стационардык мекемесиндеги Карылар интернат үйүнө, балдар үйлөрүнө кайрымдуулук иш чарасын өткөрүп, материалдык жардамдарды берип келет.

15.3. Спорттук жетишкендиктер

- **Алымкулова Бурул** Бүткүл дүйнөлүк студенттердин Казань универсиадасынын жеңүүчүсү, коло медалынын ээси болгон.

- Тынчтыкбек уулу Бекзат:

- 2018-жылы Түркмөнстандын Ашхабад шаарында өткөн V Азия оюндарында бел боо күрөшү боюнча алтын медалдын,
- 2018-жылы өткөрүлгөн Бүткүл дүйнөлүк Көчмөндөр оюнунда алтын медалдын ээси болгон.
- 2017-19-жылдардагы КУУнун окутуучу-профессорлор курамынын арасында өткөрүлүп келе жаткан **«Ден соолук»** спартакиадасында факультеттин волейбол, футбол боюнча командалары (мырзалар, аялдар командасы) алдыңкы орундарды багындырып келет.

16. БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРДҮН ЖУМУШ ОРДУ МЕНЕН КАМСЫЗ БОЛУУСУ:

Педагогикалык факультеттин бүтүргөн студенттер республикадагы орто мектептерде, бала бакчаларда, райондук билим берүү бөлүмдөрүндө, орто кесиптик жана жогорку окуу жайларда эмгектенип жатышат. Бүтүрүүчүлөрдүн дээрлик бардыгы иш менен камсыз болгон. Иш берүүчүлөр менен тыгыз кызматташтык жүргүзүлүп турат жана алардын берген табыштамаларына ылайык да бүтүрүүчүлөрүбүздү жиберүүдөбүз. Бүгүнкү күндө мугалим адистер менен мектептер дагы эле толук камсыз болгон эмес. Андыктан бүтүрүүчүлөргө жумушсуздук маселеси туулбайт.

17. ЖАКЫНКЫ ЖЫЛДАРДАГЫ ФАКУЛЬТЕТТИН ӨНҮГҮҮ СТРАТЕГИЯСЫ:

- Педагогикалык адистерди даярдоонун сапатын арттыруу максатында бакалавр жана магистрлердин негизги билим берүү программаларын модернизациялоо, дисциплиналардын окуу-методикалык жактан камсыздалышын иш берүүчүлөр менен биргеликте жаңылоо, базалык мектептердин тармагын кеңейтүү, иш берүүчүлөрдүн сунуштарына ылайык курстук жана квалификациялык иштердин практикага багытталышын жогорулатуу;
- Факультетте замандын талабына ылайык педагогикалык жаңы багыттарды ачуу, магистердик программаларды өнүктүрүү;
- Илимий-инновациялык ишмердүүлүк багытында лабораторияларды жана борборлорду өнүктүрүү, окутуучулардын гранттарга жана конкурстарга катышуу, илимий-изилдөөлөрдүн үстүндө иштөө, Web of Science, Scopus, РИНЦ маалымат базаларында индекстелген журналдарда макалаларды жарыялоо ишин активдештирүү;
- Эл аралык байланыштарды чыңдоо (студенттердин жана окутуучулардын эл аралык стажировкалардан өтүшүн камсыз кылуу, факультеттин бардык багыттарынын студенттерин республиканын, жакынкы жана алыскы чет өлкөлөрдүн университеттери менен академиялык алмашуу программасына катыштыруу, өлкө ичиндеги жана чет элдик окуу жайлардагы алдыңкы педагог-окумуштууларды конок окутуучу катары чакырууну уюштуруу); педагогикалык кадрларды даярдоо боюнча ички жана чет элдик долбоорлор менен иш алып барууну күчөтүү;
- Кадрдык потенциалды жакшыртуу (профессордук-окутуучулар курамынын ата-мекендик жана дүйнөлүк алдыңкы окуу-илимий-өндүрүштүк борборлордо кесиптик чеберчилигин жогорулатуу ишин стимулдаштыруу, методист-окумуштууларды, жаңычыл практик педагогдорду факультетке тартуу);
- Факультеттин материалдык-техникалык базасын чыңдоо жана заманбап жабдуулар менен камсыз кылуу.

Р.Т. Сулайманова
Педагогикалык факультеттин деканы, п.и.к., профессор

I СЕКЦИЯ

ЖАЛПЫ ЖАНА ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕЙ И ЭТНОПЕДАГОГИКИ

Аалиева Ш.К.
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

«МАНАС» ЭПОСУНДА ТУЮНТУЛГАН «БААТЫР», «ЛИДЕР» ЖАНА «ХАРИЗМА» ТҮШҮНҮКТӨРҮН ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОНЯТИЙ “БОГАТЫРЬ”, “ЛИДЕР” И “ХАРИЗМА ВЫРАДЕННЫЕ В ЭПОСЕ “МАНАС”

THE HISTORICAL EPOCH, REFLECTED IN “MANAS” THE EPIC AND ECONOMICS OF THE KYRGYZ PEOPLE

Аннотация: *Аталган макалада автор “Манас” эпосунда чагылдырылган“баатыр”, “лидер” жана “харизма” түшүнүктөрүнүн методологиялык негиздерин илимий изилдъъгъ алат.*
Түйүндүү сөздөр: *баатыр, лидер, харизма ж.б.*
Аннотация: *В данной статье автор анализирует методологические основы научного исследования понятий «баатыр» («богатырь»), «лидер» и «харизма», отраженные в эпосе «Манас».*
Ключевые слова: *баатыр (богатырь), лидер, харизма и т.д.*
Abstract: *In this article, the author analyzes the methodical bases of the scientific investigation of the concepts of «baatyr» («strong man»), «leader» and «charisma», which were reflected in «Manas» the epic.*
Kew words*: baatyr (strong man), leader, charismaetc.*

Коомдук турмуш-тиричиликтин көп кырдуу жана татаал кубулуштарын чагылдыруу менен тигил же бул элдин социалдык-саясый ой-пикирлери коомдук прогресстин маанилүү факторлорунун бирине айлана алган. Мындан сырткары, социалдык-саясый ой-пикир белгилүү бир дүйнө таанымдык деңгээлдеги интеллектуалдык өнүгүүнүн абалын гана эмес, анын өнүгүү тенденцияларын да аныктоо аркылуу адамдар жамаатынын дүйнө таанымынын, алардын ынанымдары менен жасаган аракеттеринин, коомдук аң-сезим менен өздүк аң-сезимдин бир жагын түзө алат.

Баарыбыз билгендей, адамдардын дүйнө таанымынын төмөнкүдөй 2 деңгээли бар:

- биринчиси – күнүмдүк турмуш-шартка негизделген *эмоционалдуу-образдуу деңгээл*,
- экинчиси – теорияга негизделген *логикалык акыл калчоо деңгээли*.

Дүйнө таанымдын *биринчи деңгээлинде*, эреже катары, чындык тууралуу мифология менен диний негиздерге, ал эми *экинчи деңгээлинде* – саясый-философиялык көз караш менен илимий түшүнүк-категориалдык аппаратка таянган түшүнүмдөр калыптанышат.

«Манас» үчилтигинде, ар кыл жаш курактагы этностордун өнүгүү өзгөчөлүктөрүн изилдеген орусиялык ойчул Л. Н. Гумилевдун терминологиясы менен туюнтканда, каны кызуу ойногон, алы-күчү ташкындаган, деми от болуп жанган жаш этнос катары кезегинде дүйнөнү дүңгүрөткөн империя курган **кыргыздардын пассионардуулугу** төмөнкү саптар менен сүрөттөлөт [1]:

Ошол кезде кыргыздар…	Кесээрине баш таппай,
Урунаарга тоо таппай,	Сары конуш бел таппай,
Урушаарга жоо таппай,	Сайыша турган эр таппай ... [6. 65]
Тиштээрине таш таппай,	Ашыкча дем-күчү менен энергиясын кайда чачаарын билбей, жаш этнос бук болуп турду

«Манас» үчилтигинин биринчи бөлүгүнүн башкы оң каарманы болгон **Айкөл Манас**-кыргыз элинин чексиз кайрат-күчкө ээ эң башкы баатыры жана кыргыздардын баардык урууларынын башын кошуу менен бирдиктүү кыргыз элин тыштан басып кирүүчү ар кандай күчтүү жоолордон коргоп, Ата Журттун эркиндиги, элдин элдигин сактаган саясый биримдиги үчүн күрөшкөн жигердүү даанышман кол башчысы, ханы.

Манас» үчилтигинде Айкөл Манастын баатырдык кошууну, нөкөрлөрү, эң жакын кеңешчилери, жан жолдоштору, кол башчылар, ар башка уруулардын тандалган мыктылары, чыгаан баатырларынан куралган көйкашкалардын тобу **«кырк чоро»** деп аталат.

Ар башка варианттарда ар башка санда, айрым учурларда, алардын аталыштары да ажырымдуу болгону менен, негизинен, элге кенен тараган саны – **кырк**. Көпчүлүк учурларда алардын баары тегиз саналбай, негизгилери гана аталат да, окуянын жүрүшүнө ылайык, алар көпчүлүк учурларда эпикалык каармандардын негизин түзөт. **Кырк чоро**, айрыкча *Сагымбай Орозбак уулунун вариантында*, Манас баатыр өз чоролору менен Каныкейге күйөөлөп барганда, эки-үч жолу кайталанып, толук саналат.

КЫРК ЧОРО [3,379]		
Бакай	Шүкүр	Чубак
Кыргыл чал	Камбар уулу Чалик	Жоорунчу
Чалыбай	Алтай (албандардан)	Кайгыл
Ажыбай	Төртай	Бөгөл
Кутунай	Төлгөчү кара Төлөк	Тоорулчу
Каратоко	Төкөтай	Кербен
Мажик	Калкаман	Дөрбөн
Сатай	Эламан	Каратүлөө Кабыке
Атай	Серек	Жабыке
Үмөт	Сыргак	Бооке (Алоокенин уулу)
Жайсаң	Кошабыш	Ырчы Уул
Каракожо	Эр Ыбыш	Боз Уул
Бообек	Алакен	Тазбаймат
Шаабек	Арстан Мажик	Шууту

Булардын ичинен жарымынан көбү туруктуу, дайыма аталган активдүү каармандар, ал эми он чактысы жалпы санга кирип, сейрек аталат да, айрымдары, кээде, башкача да атала беришет.

Жоокерчилик доордун шартына ылайык **эрдик** менен эл багып, атак-даңк, абройго ээ болгон **баатырлар** тынч турмушта да бекер тура алышпайт. Манас баатыр менен анын чоролору *«эр семирип, бук болуп, ат семирип, нык болуп»* делип, тулпарлар кыймылсыз куру семирип, эр жигиттер кылаар иши жок зериккен учурларында чатыраш ойгоп, ордо атып, чер жазышат, же ууга чыгып, ит агытып, куш салып, мергенчилик кылып, бош убактыларын көңүлдүү өткөрүшөт. Бирок, **эпостун башкы темасы***сырткы баскынчы душманга каршы күрөш* болгондуктан, **элдик баатырлар***тынч турмушка* караганда *согуш аракетинде* көбүрөөк сүрөттөлөт.

Жоокерлик салтка ылайык **баатырлардын согушту самап турушу** – түрк-моңгол эпосторунун көпчүлүгүндө кезиге турган туруктуу мотивдерден. «Манаста» **оң каармандардын** образын терең, кенен ачууда жана артык сапаттарын айрыкчалуу сыпаттоодо аларга карама каршы коюлган **терс каармандар** колдонулган. Алардын да *жоо саяр баатырлары, тоо бузаар балбандары* бар.

Чексиз кара (чоң) күч эпостогу негизги каармандардын басымдуу көпчүлүгүнө таандык же **баатырдык сапат***оң каармандар* эле эмес, *терс каармандарга* да мүнөздүү көрүнүш. Мисалы, Жолойду *күчсүз,* Коңурбайды *баатыр эмес* деп эч ким айта албайт. Бирок, алар **моралдык сапат** жактан оң каармандардын кимисинен болбосун алда канча төмөн турат. Эпикалык салгылашуунун жүрүшүндөгү чечүүчү учурда **уруш салтын бузуп качуу**, же **митайымдык кылуу** – душман баатырлары үчүн мүнөздүү көрүнүш болсо, кыргыз баатырларынын мүнөзүндөгү **жетектөөчү белги** – эр жүрөктүүлүк, тайманбастык.

Эпосто **элдик баатырларды** кас душмандары да жогору баалашат. Айтсак, Коңурбайдын атасы *Алооке* Манас баатырды **арстанга** салаштырат. Анын айтуусу боюнча Манас баатырга «*ок өтпөйт», «отто күйбөйт», «сууда чөкпөйт», «аны жеңиш кыйын».* Калмактардын Акунбешим ханынын *«кыргыздар кандай жоо экен?»* деген суроосуна берилген калмак аярынын (сыйкырчысынын, сыйкыр илимин мыкты билген адисинин) жообундагы «*эч тоскоолдукту билбес», «жоодон жалтанбас шаңдуу жоокерлер», «душмандар үчүн сүрдүү күч»* деген элестүү сыпаттолордо баатыр элдин мүнөздөмөсү берилген.

Ошол эле учурда Айкөл Манастын кырк чоросунун ичинде **бузукулукка** жол берип жиберген баатырлары да болгон. Айтсак, кырк чоронун башчысы, эпостун баардык варианттарында айтылган туруктуу каарман **Кыргыл чал** (*Кыргыл, Айнакул* деп да аталат) эпосто **баатырдыгы, эрдиги** менен катар эле **куйту, бузукулук** кылып, **адамдарды чабыштырганга маш кейипкер** катары сүрөттөлөт:

Кырктын башы Кыргыл чал,	Бузукчулук ойлогон.
Кыркында көпкөн жинди чал.	Буттайын бузуп ийсе да,
Келген чоро улугу,	Буудан Манас кабылан,
Кеби тентек, чорт кыял	«Бузду экен» деп койбогон [4. 195]
Кырк чоронун бузугу	

Эпосто **Кыргыл чалдын бузукулук иштери** бир топ эпизоддордо айтылып, кээде каармандар арасында *карама каршылыктарды, пикир келишпестиктерди* туудурат:

- Варианттардын баардыгында кезигүүчү Чубактын Алманбеттен чалгындын жолун талашып, чыр чыгарышына Кыргыл чалдын *«бир кытайга тең болбой, оорукта калдыңбы?»* деген бузуку кеби себепчи болот.

- Ошондой эле Саякбай Каралаевдин вариантындагы Чубактын таарынып кетиши, Коңурбайдын Таласка жасаган чабуулу да - Кыргыл чалдын *«Чубак менен Каныкейдин көңүлү жакын»* деп Манаска жамандаганынын натыйжасы.
- Радлов жазып алган вариант боюнча Кыргыл чалдын бузукулугу *«Атасына кызмат кылып, согушуп жүрүп чарчадык. Эми баласы алдына салып жүрүп өлтүрөт»* деп куйтуланып, азгырганы – кырк чоронун качышына, өзүнүн Семетейдин колунан өлүшүнө алып келет.
- Саякбай Каралаевдин вариантында *Манас өлгөндө кырк чоронун Абыке, Көбөш тарабына өтүп кетишине* да Кыргыл чал негизги ролду ойнойт.

Кыргыл чалдын терс сапаттары жөнүндө Букардан Таласка келгендеги сөзүндө Каныкей мындай дейт:

Кырк чоронун кыйшыгы,	Кыямат жүзүн көрбөсө,
Кыргыл чал какшаал өлдүбү?	Кең Талас бизге жер болбойт,
Кыргыл чал чочко өлбөсө,	Алты агаң бизге эл болбойт [5. 309-310].

«Манас» эпосундагы башка баатырлардын ар түркүн мүнөздөгү **лидерлик** жана **харизмалуу касиеттерин** илимий анализге тартууда, ири алдыда, **«лидерлик»** жана **«харизма»** түшүнүктөрүнүн концептуалдык мазмунуна кеңири токтолуу зарыл деп эсептейбиз.

Саясый лидерликтин заманбап концепциялары «каалагандай жамаат, же каалагандай топ өз ишмердигинде шайланып алынган лидердин иш-аракетине баш ийет» деген *аксиомага* таянат. Англис тилиндеги **«leader»** деген көпчүлүк тарабынан кеңири оозго алынган термин *«жетектөөчү», «жетелөөчү», «жол көрсөтүүчү», «жол баштоочу»* деген маанини билдирет. Курчап турган адамдарга таасир этүү милдетин аткарган лидердин өзү расмий же расмий эмес түрдө жетекчилик кызматты ээлей алат. Лидердин артыкчалуу мүнөздөмөлөрүнө «алдыда боло турган окуяларды алдын ала билип-туюу, баш-көз болуу, өз артынан ээрчите алуу, жетектөө, багыт берүү, максатты так билүү»кирет.

Бүгүнкү күндө лидерлик феноменин концептуалдуу анализдөөнүн методологиялык негизи ирээтинде төмөнкү **теориялык жоболор** менен **концепцияларды** атоого болот:

- лидердин «белгилеринин теориясы» («теория черт» лидера; Р. Стогдилл, Э. Богардус);
- кырдаалдык теория (ситуационная теория; Т. Парсонс, А. Голднер),
- жол улантуучулардын аныктагыч ролунун теориясы (теория определяющей роли последователей; Н. К. Михайловский, Г. Лебон, Э. Дженнингс),
- реляциялык теория (реляционная теория; Б. Басс, А. Яго),
- харизмалуу лидерликтин концепциясы (концепция харизматического лидерства; Э. Эриксон, М. Вебер),
- лидердин комплектардык функциясынын теориясы (теория комплектарной функции лидера; У. Шутс),
- саясый лидерликтин теориялары (теории политического лидерства; Дж. Голбрейт, В. Парето, Г. Моска) ж.б.

Лидерлик коомдук турмуштун ар кыл чөйрөлөрүндө жашай алса да, анын өзгөчө маанилүү түрү болуп **саясый лидерлик** эсептелет. Француз саясат таануучусу *Жан Блондель***саясый лидерликти** «улуттун өкүлдөрүн аракет кылууга үндөгөн жана аракет кылуу үчүн аларды ойготкон бир же бир нече индивидуумдар тарабынан ишке ашырылган бийлик» катары аныктаган.

Бир кездерде христиан философу *Августин Блаженный* саясый лидерлерди *«мыйзамдуу» башкаруучулар* жана *тирандар* деп айырмалаганын билебиз. Демек, саясый лидердин ишмердик чөйрөсү өтө кенен:

- эл аралык саясатты жүргүзүү,
- өлкө ичиндеги жарандардын экономикалык жана социалдык жыргалчылыгын камсыз кылуу,
- мамлекеттин коопсуздугун камсыз кылуу,
- маданий өнүгүүдөгү приоритеттерди аныктоо ж.б. кирет.

Италиялык ойчул *В. Парето* саясый тактикасына карап туруп, *«түлкү»* жана *«арстан»* атка конгон лидерлерди ажыраткан. *Түлкү саясатчылар* тиги жээктен бул жээкке оңой секире алган ашкере куулугу, митайымдыгы, жылмалыгы, окуяларды алдын ала көрө билгендиги, өзүнүн чыныгы максатын жашыра билгендиги менен айырмаланышат. *Арстан саясатчылар* көзгө тик карап туруп ачык эле, кара күчкө салып иш жүргүзүшөт. В. Паретонун пикиринде түлкү менен арстандын тактикаларын өз ара айкалыштыра алган лидер гана чоң ийгиликтерге жетип, жемиштүү жеңиштерге ээ боло алат.

Ж. Блондель тар чөйрөдө ишмердүүлүк кылган лидерлердин таасирин изилдөөдө төмөнкүдөй классификацияга таянган:

- менеджерлер (күнүмдүк көйгөйлөрдү чечүү менен алектенген лидерлер),
- жакшыртуучулар (саясаттын кандайдыр бир өнүтүн, же аспектисин модификациялай алган лидерлер),
- новаторлор (жаңы саясатка чыйыр салган лидерлер).

В. Хагеман «лидерликтин консервативдүү жана революциячыл типтери» айырмалаган. *Консервативдүү лидер*коомдо узак мезгилдер бою жашап келген мыйзамдар менен нормаларга таянат; *революциячыл лидер*бул мыйзамдар менен нормаларды талкалап, жок кылууга умтулат. Ошол себептен, лидер-революционер коом көнгөн адаттардан тышкары артыкчалуу сапаттарга ээ болуусу шарт.

Э. Дженингс лидерлерди төмөнкүдөй үч номинация боюнча классификациялоону сунуш кылган:

- өзгөчө керемет адам (сверхчеловек),
- баатыр (герой) жана
- ханзаада (принц):

«Бекем орноп калган эски тартиптерди талгалаган улуу инсандар *өзгөчө керемет адам* (сверхчеловек) деп аталышат; өзүн улуу жана асыл нарктуу иштерге арнаган адамдарды *баатыр* (герой) деп атоого болот; башкаларга үстөмдүк кылуу максатында гана ишмердүүлүк кылгандар *ханзаада* (принц) болуп саналышат».

С. Хук«жагдайлар жараткан лидерлер» менен «тарыхты жараткан лидерлерди» айырмалаган. *Биринчи типке* киргендер жагымдуу жагдайлардын таасири астында күтүлбөгөн жерден лидер болуп чыга келишет. *Экинчи типтегилер* болсо чыгаан акыл жөндөмдөрү менен айырмаланышып, жагдайларды өз кызыкчылыктарына баш ийдире алышат.

Р. Такер лидерликти үрп-адатта, каада-салтта, ишенимде жана бакшка формаларында чагылдырылган коомдун саясый маданиятынын контекстинде изилдеп, лидерлердин арасынан

- узак мезгилдер бою жашап келген системаны сактап калууга аракет кылган к*онсерваторлорду*,
- жашап жаткан системага болоор-болбос өзгөртүүлөрдү киргизүүнү каалаган *реформаторлорду*,
- салтка айланган нормалар менен каада-салтты түп-тамырынан бери жокко чыгарып, коомдун идеалын жаңычылдыктан көргөн *революционерлерди* айырмалаган.

Ошондой эле Р. Такер «реалдуу лидер» өз ишмердигинде «диагноз кое билген», «иш-аракеттерди даярдай билген» жана «мобилизация ишин кыла алган» жетекчи катары «менеджерден» кескин айырмаланып турат деген пикирде болгон. Чындыгында, менеджер деле жогоруда аталган лшидерлик функцияларды кемтиксиз аткара алат.

МкГрегор Берне лидерлерди *«өзгөртүүчүлөр»* («преобразователи») жана *«ишкерлер»* («дельцы») деп аталган категориялар аркылуу иликтөөнү сунуш кылган. Биринчи категорияга кирген лидерлер узак мөөнөттүү чечимдерди ишке ашырышат, масштабдуу иштерди турмушка ашырышат жана революциячыл доорлордо иш алып барышат. Экинчи категорияга кирген лидерлер салыштырмалуу туруктуу тарыхый доордо иш алып барып, өтөөр-кетээр көйгөйлөрдү (сиюминутные проблемы) чечүү менен алек болушат.

Африка мамлекеттерине таандык саясый лидерликти изилдеген *Р. Джексон* менен *С. Розберг* лидерлерди мүнөздөөдө жетекчиликтин жеке стилине (индивидуальный стиль руководства) шайкеш келген *«ханзаада»* («принц»), *«жеке керт баштын бийлиги»* («автократ»), *«пайгамбар»* («пророк») жана *«тиран»* аныктамаларын колдонууну сунуш кылышкан.

М. Браун лидерликтин «символдуу» жана «жаратмандык» («созидательный») деп аталган өнүттөрүнө (аспекттерине) өзгөчө басым жасаган.

«Саясый алакалардын социологиясы» («Социология политических отношений») деп аталган эмгегинде *Е. Вятр*аттуу изилдөөчү *идеологлидерлер* менен *прагматик лидерлерди* айырмалаган. *Идеолог лидер* бийлигир менен таасирин жоготуу коркунучунда турса да өз кыймылынын идеологиясына бекем бойдон калса, *лидер-прагматик* бийликти сактап калуу үчүн идеологиялык принциптеринен баш тартууга даяр. Лидер менен ага үзөңгүлөш, пикирлеш болгон адамдардын өз ара алакасын анализдөө менен Е. Вятр *лидер* төмөнкү *эки позициянын* бирөөн милдеттүү түрдө тандап алат деген тыянакка келген: ал *өкүлчүл лидер* катары өз тарапташтарынын эркин чагылдырат, же *харизматик* катары өзү тарапташтарынын эркин калыптандырат.

Лидерликтин типологиясына *Ф. Фидлер* өз салымын кошуп, ал *коюлган максатка бет алган лидерлер* менен *жеке алакага багыт алган лидерлерди* айырмалаган. «Лидер үчүн жагдай өтө жагымдуу болуп турган чакта» биринчи типтеги лидер эффективдүү болуп саналат, ал эми «жеке мамилеге таянган лидер өзү үчүн мелүүн жагымдуу же мелүүн жагымсыз болуп турган учурларда гана эффективдүү».

XX кылымдын 2-жарымынан тарта **«лидер»** жана **«лидерлик»** терминдерин жандап, өзгөчө көп оозго алына баштаган, «бийлик», «кадыр-барк», «аброй», «бедел», «үстөмдүк кылуу», «таасир этүү», «таасирлүү болуу», «мыйзамдуулук» («легитимдүүлүк»), «күч», «конфликт», түшүнүктөрү сыяктуу эле философия, саясат таануу (политология), социология, саясый социология, психология, этика, укутаануу илимдери тарабынан кенен колдонулган маанилүү жана көп кырдуу категориялардын катарына кирген **«харизма»** түшүнүгү эмнени туюнтат?

Заманбап илимде **харизма** боюнча М. Вебердинконцепциясы [9]теориялык жактан да, методологиялык жактан да абройлуу болуп эсептелгени менен, аты аталган автордун **«харизма»** терминине берген так кесе аныктамасы жок. Анын үстүнө, Вебердин теориялык мурастарына ойчулдар, илимпоздор, изилдөөчүлөр тарабынан берилген көп сандаган интерпретациялар бир жактуу эмес, ал тургай, айрым учурларда алар бири бирине карама каршы болгондуктан, М. Вебердин түшүнүмүндөгү «харизма» түшүнүгүнүн маанисин да бир беткей түшүнүү жок. *Эскерте кетсек*: бир окумуштуулар заманбап саясый процесстерди изилдөө үчүн **«саясый харизма»** түшүнүгүн кенен пайдаланса, башка окумуштуулар бул түшүнүктү саясый-коомдук феномендерге карата пайдалануу адекваттуу жана максаттуу эмес экендигин баса белгилешет.

М. Вебердин **«харизма»** түшүнүгү көп жактуу ченемдерге ээ. Алардын басымдуу көп бөлүгү илимий терең анализди талап кылат. Гректердин **«харизма»** (charisma) деген сөзү «*Кудайдын берген белеги*», «*Кудайдан келген ырыскы, оомат, дөөлөт*» («божественный дар», «дар благодати», «божья милость») деген маанини туюнтаарын билебиз. **Харизмалуу инсанга**, башкача айтканда, Кудайдын ырыскысы катары берилген уникалдуу сапаттар менен жөндөмдөргө ээ пенде катары сүрөттөлгөн апостолдорго (Иисустун алгачкы окуучулары менен шериктештери) алгачкы аныктаманы эрте христиан дини берген. Кийин «харизма» термини

христиандык теологиянын «Иерусалим храмында өтүүчү элүүлүк майрамында (на празднике пятидесятницы) ыйык рухтун апостолдорго төгүлгөн өзгөчө маанайдагы тогуз тартуусун белгилөө үчүн» колдонулган диний терминине айланып кеткен [7. 279].

Евроборбордук илим **«харизма»** термининин этимологиясын байыркы еврейлердин **«хэсэд»** - *ырыскы* жана байыркы гректердин **«харис»** - *жакшылык, кубаныч, сүйүнүч* деген сөздөрү менен байланыштырса да, заманбап гуманитардык илимдеги **«харизма»** түшүнүгү **касиеттүү Кыдырдын** же **Кызырдын ысымы** менен байланыштуу жаралган деген божомолдор бар.

Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы менен фольклордук материалдарында *адамзат пендесинин кайып пири, колдоочусу* жана *адам тукумунун сактоочусу* болуп **касиеттүү Кыдыр (Кызыр)** эсептелет. **Касиеттүү Кыдыр** таза рухтун, жакшылыктын, айкөлдүктүн жана калыстыктын символу болуп саналат [1; 8]. **Касиеттүү Кыдыр** колдогон жерде жакшылык менен айкөлдүк, бакыт менен таалай, ырыс менен дөөлөт төгүлүп-чачылып турат. Ошол эле учурда **касиеттүү Кыдыр** сакралдуу бийлик өкүлдөрү менен нарктуу династияларды да колдоп келет.

Адабияттар:

1. *Аалиева Г. К., Аалиева Н. К., Аалиева Ш. К.* Манасоведение. Учебное пособие. – Бишкек, 2014.
2. *Аалиева Г. К., Кыдыршаев З.* Концепция духовного возрождения: Всевышний мой - Теңир, покровители мои – Кыдыр+Умай, разум мой – Манас. – Бишкек, 2019.
3. *Ботояров К.* Кырк чоро // Манас. Энциклопедия. 1-бөлүк. – Бишкек: Кыргыз энциклопедиясынын Башкы редакциясы; «Мурас» илимий-пропагандалык ишкер долбоору, 1995.
4. *Каралаев С.* Манас. 1-китеп.
5. *Каралаев С.* Семетей. 1-китеп.
6. *Орозбаков С.* Манас. 2-том.
7. Протестантизм: Словарь. - М., 1990.
8. *Сапанов З.* Кыдыр санжырасы. – Бишкек, 2016.
9. *Weber M.* Wirtschaft und Gesselschaft. - Bd. 2.

Абдыбалиева К.

И.К. Ахунбаев ат. Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясы

ЭЛДИК МЕДИЦИНА “МАНАС” ЭПОСУНДА

НАРОДНАЯ МЕДИЦИНА В ЭПОСЕ “МАНАС”

PUBLIC MEDICINE IN THE MANAS EPIC

***Аннотация**: Макалада элибиз байыртан эле медицина бүртүмдөрүн байма-бай колдонуп келишкени, медицинанын алгачкы кадамдарын өз ой туюмдары менен баштаганы эпостон кыскача үзүндүлөрдү келтирүү аркылуу баяндалат.*

***Түйүндүү сөздөр**: Эпос тариздери, талгактык, эңгил-деңгил, оозантуу, стресс, инфарк, оржемил, момия, кара дары, депрессия, насывай, жан кисе, кан майдан, ордо оюну, чоң казат.*

***Аннотация**: В статье приводятся элементы медицины, народное понимание врачевания, применяемые издревле, во всех разделах героическогокыргызского эпоса.*

***Ключевые слова**: Варианты сказания эпоса, токсикоз, потеря ориентира, проба пищи, стресс, инфарк, оржемил, момия, черное лекарство, депрессия, насывай, жан кисе, боевой фронт, игра в ордо, великий поход.*

***Annotation:**The article presents the elements of medicine applied from ancient times in all sections of the heroic Kyrgyz epic Manas.*

***Key words**: Variants of the epic legend, toxicosis, disorientation, to taste the food, stress, infarction, orzhemil-medicine, momia, black medicine, depression, saw, zhankise-medicine chest, battle front, ordo play, the great march.*

Көңкү элдердин катарына кирген кыргыздын Манас баатырдык эпосу бир гана биздин элдин – кыргыздардын туш тарабын тегиз камтыган тарыхы, аскердик илими, турмушту жөндөө жагдайлары, жандүйнө баарлашуусу (психология), табият менен таттуулашуу, аны сыйлай жана сактай билүү ыкмалары, таалим-тарбия кору эле эмес, дарыгерлиги менен адамдын биобирдик катары тукум улап, ден-соолукта чымыр жашоосуна жол көрсөтчү эбегейсиз чоң чыгарма. “Орто Азия элинин жашоо-тиричилигинин энциклопедиясы” – деп дүйнөлүк маанидеги гений жазуучу Чыңгыз Айтматов байма-бай белгилеп келгени – эпосту Кыргызстандын чегинен ары кенен жылдырып-жайылтып, географиясын кеңейтип, барк-парасатын көтөрүп, окурмандарын да эселеп көбөйтөт. Ал – айныксыз чындык.

Биздин, бул эпосто медицина кандай орунда турары, кандайча аны толуктаары жөнүндө сөз козгоп, ушул багытта билдирүү жасоо менен, элдик нукура дарыгерликти эске салуу менен, табиятка, түпкүлүгүбүзгө назар салуу оюбуз бар.

Кыргыз дүйнө таанымынын пайдубалы десек – пайдубалы, Эверест чокусу десек – ал дагы боло турган Манас эпосу – табигый өңүттөн алсак да, илимий талкуу болобу, катардагы окурмандын көз карашынан тигилсек деле, мухиттей чалкыйт. Бир нече муундар, жүздөгөн, миңдеген залкар, же аты элге белгисиз айтуучулар, акындар – манасчылар каралып жаткан түмөн миллиондогон ыр сабында эпостун негизги духун оозеки, ой тутумунда, мээсинде сактап, жүрөк толкутуп, эл казынасын бараандатып, байма-бай ал-алынча, акындык дарамет-парасатына жараша байытып келишкен. Ошолордун ичинен биздин тандообуз залкарлар: Сагынбай Орозбак уулу менен Саякбай Карала уулунун айткан (ырдап берген) тариздерине түштү [1; 2] .

Эпостун кайсы таризи болбосун, аны толук кандуу талкуулоодон биз караманча алыспыз. Ага убакыт да, бир өмүр да жетпес. Болгону бир нече гана элестеринен кымчыма-кыстарма алып, элдик дарыгерлик багытына гана учкай улай, сереп салалы.

Хан Ногойдун уулу Жакып "Бай Жакып" аталып, элүүгө келип калса да, бала көрбөй, арманы айга жетип: "бала күнүмөн мал жыйдым, бала менен ишим жок; жүрөгүм менин чала экен, дүнүйө ээси бала экен; артыңда бала жок болсо, дүнүйөсү курусун, бузулуп калган калаа экен. Атам Ногой хан болду, Жакып кандай жан болду?!" [1] деп, кан какшап, кабатырланып жүргөндө, байбичеси Чыйырды кош бойлуу болуп, жолборстун жүрөгүнө *талгак* экенин: "Бал, шекерге карабайт, башка тамак жарабайт, жесем деп жолборс жүрөгүн, мындан башка самабайт; же тийбейт жолборс жүрөгү, жинди болуп байбиче, жеригинен жүдөдү" деп айтылган саптар баланы боюна көтөргөн аялдын физиологиясы өзгөрүп калганда, ага жеткиликтүү-жештүү, чүйгүн тамак-аш менен азыктанып, ымыракайдын толук кандуу өсүп жетилиши үчүн *талгагын кандыруу* зарылдыгы айтылган. Туш тарапка, мергендерге буюртма берип, эл-эли менен жолборс аңдып, атып, жүрөгүн алдырып беришип, *Чыйырды айымдын талгагы канып*, бала төрөлгөндө эле баатыр төрөлгөнү, табият менен эриш-аркак, чымыр, акыл-эси толук *болочок айкөлдүн жаралышын* шарттайт.

Акбалта келип, Жакыпка "Байбичең уул төрөдү!"- деп сүйүнчүлөгөндө, Жакып эси ооп калганы, сүйүнүчтөн да *стресс*, жүрөгү жарылып, *инфарк* болоору эскертилип турат.

Саякбай Каралаевдин айтуусундагы Манас эпосунда: "Ай бөксөрүп күн бүтүп, ак байбиче Чыйырды бүткөн экен боюна, бек сүйүнгөн кубаныч көңүлгө кабат толуптур; бир күн жатып байбиче *талгак кези* болуптур, күчтүү болуп *талгактык*, жинди да эмес, соо да эмес, оору да эмес, таза эмес, *эңгил-деңгил* болуптур"- деп кош бойлуу кезде, айрыкча жашы өйдөлөп, байбиче курагына чукулдап калган аялдарда физика-физиологиялык өзгөрүүлөр болоорун, аны (талгактыкты) өз учурунда басып, текши курсактагы ымыркайдын толук кандуу биологиялык-физикалык-физиологиялык өсүп жетилишин да, эненин ден-соолугун да чымыр камсыздоо зарылдыгын белгилейт. Жолборсту атып, анын жүрөгүн "кызыл чокко салыптыр, теңи – бышык, теңи – көө, азыраак – таза, көбү – күл, байбиче шер этине тоюптур, шер этине тойгон соң, урунганын коюптур, ооруганы басылды, дарт кумары жазылды" [2] деп тастыкталып, кош бойлуу аялдын психологиялык өзгөрүүлөрүн да эске алып, ага мындай кездерде аяр мамиле кылып, көңүлдөгүсүн оорундатуу парз экени түздөн-түз айтылган.

Чыйырдыны *төрөтүү ыкмасы* да нагыз элдик ыкма, – төрөт жолун оңойлото турган, ыңгайлуу, баканды карматып, тиретип, "Бала койсо чирешип, байбиче бою тердеди; бала катуу чиреди, байбиче бакан тиреди" [1] – деп, жарымдай олтуруп, бакан тиренип, чоң, *жумгактуу наристени* да *оңой-олтоң жарыкка келтирүү ыкмасы* берилген. Бул – элдин өтө акылмандуулук менен өмүр улоодогу иштиктүү, төрөп жаткан аялдын денсоолугун аяган, аяр, боорукер ыкмасы болуп келген.

Эненин ууз сүтү зарылдыгын бала жерге түшөр замат, "*оозантмакка* баланы, оозуна эмчек салганы" өтө маанилүү, ымыркайдын ден соолугуна эң керек экени айтылган. Манастын бала чактан баштап, өспүрүм курагында эле баатырдыгы, "хандан, бектен тартынбай", тайманбастыгы байкала баштаган. Ал башка теңтуш балдарынан өзгөчөлөнүп, алдыңкы катарда, баш-көз болуп, айланасына кырк өспүрүм жыйып, ордо ойноп, жоокердик духта өскөн. Шибе уруусунун башчысы, баатыры Музкиндик калмак ханы Молтонун буйругу менен келип, ордо оюнун кырк бала жолдошу менен ойноп жаткан Манаска тийишип, ордосун бузуп, кербен төөлөрүнө тебелеткенде, Манастын томпой менен аткан чүкөлөрү ыргып барып, эки төөнүн шыйрагын сындырып кетет. Төөлөрүнө кейип, ачуусу келген Музкиндикке Манас: "балабыз да биз эми" - деп жоошута айтканына көнбөгөндө, "Камынып турган Музкиндикти как жакадан алганы, кызыл өңгөч, кекиртек кошо кармап алганы, заманасын кууруду, чымчыктай башын сууруду" [1] – деп айтылып, анатомия бүртүмдөрү кошо чагылдырылат.

Эпостун залкарлыгын айгинелеген дагы бир жагдай, аны өтө маанилүү окуяларга жык толтуруп, тереңдете айткан нускалуу-залкар манасчы Сагынбай Орозбак уулунун таризи боюнча талдоо жүргүзсөк [1], анда Манастын кыз Сайкал менен беттешкени бөлүмүндө: "Найза тийген Манастан Сайкал сайган найзанын шыпырып алып түпөгүн, жылдырып сууруп алганы; суурулган жерден кан кетти, жаман жара экен деп, көрүп кыйла жан кетти; эти ачынып алыптыр, эринбей турган эр Манас ичи күйүп калыптыр; *оржемил* деген дарысын жутуп алды баарысын. Аккан каны басылып, айнектей көзү ачылып, каары бойдон чачылып, оңдоп алган кыягы, ачууланган бу Манас оңдурбастай сыягы..." – деп айтылып, кан токтотууга да, акыл-эсти жыюуга да *жан кисесине* (бүгүнкү күндүн дары-дармек кутучасы – аптечка) салып жүргөн дары-дармектерин, бул жерде тактап кетсек, *оржемил пайдаланганы, деги эле ар кезек-кези келгенде, кыйчалышта, жаракат алганда* колдоно жүрүшкөнү баса көрсөтүлөт.

Биз кепке тартып жаткан манасчынын төртилтик китебинин экинчи китебинде Манастын Оргу хан менен болгон согушунан кийин жарадар жоокерлер "... колу сынып, таңдырып, байлап жүргөн дагы бар; буту

сынган мунун деп, теректерден табышып, челек кылып чабышып, оюп жүргөн андан көп; колу чыккан экен деп, колтугунан көтөрүп, чоюп жүргөн сандан көп; сом жеринде ок бар деп, *тинтүүр* менен копшотуп, ок жуткуруп окшутуп, кустурма берип кустуруп, жүрөктөгү кара кан *оржемил* берип буздуруп; буту, колу сынганга *момия* дары издешип" [2], согуштан алган жараларын дарылап (алгачкы ортопедия жана травматология ыкмалары), сакайып кетишкен.

Ушул эле китепте "Алмамбет баатырдын капаланып келе жатып, Чүйдүн аягында Манас баатырга учураганы" бөлүгүндө Алмамбет казактардын Көкчө ханына таарынып, жалгыздык көйүнө муңканып, "... Ызылдаба, ызгыч куш, ырасын айтсам ушул иш, – канаттуудан сен жалгыз, какшыган чөлгө бүтүпсүң, кара баштан мен жалгыз, кайыры жок элге бүтүпмүн, кылып кыйла пайданы, кызматым жерге житипмин! Айланып келип башыма, не үчүн тиер кегиң бар?! Койсоңчу, ызгыч, кордобо, жолуман чыгып торобо, өзүңдү өзүң зордобо, Айдаркандын Көкчөдөй жалгызсың деп кордобо!" деп ызгыч кушка наалыш айтып, ал куштан бар дүйнөгө болгон ыза-муңун чыгарчудай, "Коломсокко кол салды, ошол кушка ок алды, Алмаңдын көргүн санатын, жебесин тагып жаасына, ызгычтын атты канатын, канатын огу сындырды, ызгычтын жанын тындырды ". Чыйраксынган ызгыч куш жер чукуп, Алманбеттин жолуна кулап түшөт, аны колуна эңип алып көрсө, тырп этерге алы жок, оор жарадар болгон. Анда Алманбеттин ызгыч кушка айтып турганы: "...алда жүн берген далыңа, аңдабай өзүн алыңа, Адамга не үчүн кыйылдың? Арманда өлүп атылдың; аңкыган чөлдө сен болдуң, ач арстан мен болдум, алыңды билбей не тийдиң? Сенден бетер мен дагы алымды билбей баш кошуп, ажалдын тонун мен кийдим. Эми берсе кудай жолумду, чечейин ажал тонумду, бүтүрөйүн канатың, бейкүнөө жанга катылбай, сен да тап деп жолуңду, *кайнатма кара* дары бар, канатың азыр бүтүрчү, канча *дармек* баары бар. Сүйкөй салып жарага, сынып калган канатын кыябына салганы, алып алтай кырмызы, канатын аста таңганы, дарыга канат сырдады, *талжибек* менен чырмады; учурмакка Алманбет ызгычты кармап ыргады" [1]. Ошентип жебе огунан жараланган кош канатын заматта айыктыруучу Алмаңдын *кара дарысы, жараатты таңган талжибек* – булар өз доорунун дарыгерлик шаймандары болгон, элдик медицинанын бир усулу боло келген.

"Баатырлардын согушу" бөлүмүндө (4-китепте) Алманбет, Сыргак менен Чубак Коңурбайдын кошуунуна каршы аттанышып, Коңурбайды Алмамбет жарадар кылып, найза сайганда, ал "шаркырап аккан канын жети дарыгерлеринин деми менен, дубасы менен токтотуп, өз тобун көздөй качып жүрүп кетиши" [2] баяндалат. Боз-Кертиктин ууга чыланган найзасынан далысына мерт жеген Алманбет өзү жасаган дармеги менен, мээр чөптүн тамырынан даярдаган гүлазыгы менен, Сыргакка айтып, ага дарысын септирип, жарааты "сен көр, мен көр жок болуп", сакайып кетет.

Чоң казатка чыгар алдында Алманбет тагдырына таарына, Каныкейге "өз болбодум элиме, өзгө болдум силерге, өлсөм мени ким көмөт?!" [1], деп зарлаганда, аны *депрессиядан*чыгаруу үчүн тил алдына *насывай* салып, *стрессин* таратышкан.

Дагы бир элес: Техес хандын сыйкырланган колу – жоокерлери менен согушканда кан майдан учурунда атылган мылтык түтүндөрүнөн Манастын көзү көрбөй калат. Бакай баш болуп чаап келгендер аны көрүшөт да, Манастын көзүнө мээр чөп дары тамчылатып, сакайтып алышат [2].

Ошентип, бүгүнкү медицинанын алгачкы эң жөнөкөй, бирок иштиктүү, денсоолукка пайдалуу бүртүмдөрү (элементтери) биздин элибиздин фольклорун гана эмес, дарыгерчилик, табыпчылык дараметин байыта жъръп, аны дүйнөлүк маданият менен адабияттын бийик чокусуна алып баруучу Манас эпосубуздун бардык бөлүмдөрүндө кездешет да, алар өз кезегинин алгы милдеттерин нускалуу аткарышып, жоокерлердин чымыр денелүү, тунук акылдуу болуп, бекем эрктүү атуулдук парзын баатырдык деңгээлде өтөшүп, элдин элдигин, мамлекеттин бүтүндүгүн сактоодо орчундуу пайдубал орунду ээлешкен. Маанилуусу – нукуралык, биологиялык-физикалык-физиологиялык негизге таянган усулдуктар, калктын табият менен таттуу мамилесин чынап, элдик дарыгерликтин тамыры боло келген.

Адабияттар:

1. Манас. 4 томдуктан турган кыргыз элинин баатырдык эпосу (Сагынбай Орозбак уулунун айтуусунда)- Фрунзе, Кыргызстан. - 1979-ж.
2. Манас – кыргыз элинин баатырдык эпосу. I-III томдуктары. Саякбай Каралаевдин айтуусунда- Бишкек, Кыргызстан. - 1995-ж.

Абыласынова Г.И., Кадыркулова У.К.
Иссык-Кульский государственный университет
им. К.Тыныстанова

ВОПРОС ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӨП МАДАНИЯТТУУ БИЛИМ БЕРҮҮ МАСЕЛЕСИ

THE ISSUE OF MULTICULTURAL EDUCATION IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация. *В статье авторами рассматривается одна из актуальнейших проблем современного образования – вопрос поликультурного образования. Данная статья направлена на анализ состояния, выявления проблем и перспектив внедрения поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике. Авторы предлагают некоторые условия по повышению поликультурной ориентированности выпускников.*

Ключевые слова: *интернационализация, глобализация, интеграция, иновационность, поликультурное образование, поликультурный подход, толерантность, полилингвизм.*

Аннотация. *Макалада авторлор тарабынан азыркы учурдун көйгөйлүү маселелерини бири болгон көп маданияттуу билим берүү маселеси каралган. Макала Кыргыз Республикасындагы азыркы учурдагы көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүүнүн абалын, көйгөйлүү маселелерин жана келечегин анализдөөгө багытталган. Ошондой эле авторлор бүтүрүүчүлөрдү көп маданияттуулукка багыттоо боюнча кээ бир шарттарды сунуштаашат.*

Түйүндүү сөздөр: *интернационализациялоо, глобализациялоо, интеграциялоо иновациялуулук, көп маданияттуу билим берүү, көп маданияттуулук мамилеси, толеранттуулук, полилингвизм.*

Abstract: *In the article the authors consider one of the most urgent problems of modern education – the issue of multicultural education. This article aims to analyze the state, identify problems and prospects for the introduction of multicultural and multilingual education in the Kyrgyz Republic. The authors propose some conditions for increasing the multicultural orientation of graduates.*

Key words: *internationalization, globalization, integration, innovation, multicultural education, multicultural approach, tolerance, multilingualism.*

В XXI веке, характеризующимся такими тенденциями как глобализация, интернационализация, интеграция одним из приоритетных направлений модернизации отечественного образования и дальнейшего развития всего кыргызстанского общества является поликультурное образование. Актуальность обращения к данной теме определяется тем, что в современном мире вопросы культурного многообразия, необходимости межнационального диалога и сотрудничества, соотношение национальных и общечеловеческих ценностей требуют особого внимания: с одной стороны, важным становится сохранить своеобразие этнокультур, а с другой, необходимо учесть их взаимовлияние на процессы глобализации, интеграции и интернационализации. Указанные тенденции инновационного развития образовательных систем многих стран, в том числе и Кыргызстана, определили цели поликультурного образования, которые заключаются в том, чтобы воспитать людей, «способных к эффективной жизнедеятельности в поликультурной среде, обладающих обостренным чувством понимания и уважения других культур, умением жить в мире и согласии с представителями разных национальностей, рас, верований»[10,2], другими словами, необходимо создать условия для подготовки подрастающего поколения к жизни в поликультурном обществе.

Вхождение Кыргызстана в мировое образовательное пространство, принятие принципов Болонской декларации повышает мобильность студентов и преподавательского состава, повышает академический обмен студентов и преподавателей, в этой связи повышается необходимость принятия иноязычной культуры, традиций. Как отмечает Т.А.Краснова, «развитие современной цивилизации, связанное со стремлением отдельных личностей и целых народов обрести свою этническую идентичность и утвердить ее для своего социокультурного окружения, является одним из факторов актуализации поликультурного образования. При этом научно-технический прогресс и информатизация общества оказывают большое влияние на формирование поликультурного пространства». [11, с. 22]. Выступая 27 марта 2019 года на первом форуме ректоров ВУЗов Кыргызстана и России, Президент Кыргызстана С. Жээнбеков отметил, что вопросы содействия развития социокультурной и научно-образовательной интеграции Евразийского пространства, исследования, направленные на изучение истории, культуры, традиций наших народов, имеют очень важное значение для будущего наших стран, образование воспитывает уважение к разным культурам и языкам» [16]. Бесспорно, актуальность поликультурного образования определяется также экономическим, политическим, культурным и социальным развитием общества

Кыргызская Республика является молодым, независимым, многонациональным государством, на территории которой проживают представители более ста этнических групп со своей историей, языком, культурными особенностями.

К сожалению, трагические события 2010 года, произошедшие в южном регионе страны, события 2012 года в Чуйском регионе, митинги в январе 2019 года показали, что в Кыргызстане имеют место межэтнические разногласия и недопонимания. Обнаруживается неготовность молодых людей жить в поликультурном обществе, неумение разрешать конфликты ненасильственными методами, и, в конечном итоге, низкий уровень социальной компетентности.

Международная комиссия ЮНЕСКО по образованию для XXI века во главе с Жаком Делором определила четыре «столпа» образования 21 века, четыре ключевых компетентности для образования будущего, одна из которых – «**учиться жить вместе**». В этом важном документе подчеркнуто, что обучение и воспитание должны содействовать тому, чтобы «с одной стороны, человек осознал свои корни и тем самым мог определить место, которое он занимает в современном мире, а с другой – привить ему уважение к другим культурам» [12] Задачей современного образования в этом контексте является «освоение подрастающим поколением культурных сокровищ собственного народа и воспитание уважительного отношения к культурным ценностям иных национальностей [10,3]

В этой связи возникает острая необходимость перестраивать отечественную систему таким образом, чтобы национальное образование стало средством интеграции в полиэтнических и поликультурных обществах, обеспечивало сохранение и развитие этнического, культурного и религиозного разнообразия. «Важным ответом на данный вызов может стать развитие поликультурного и многоязычного образования на всех ступенях образования Кыргызской Республики» [8,4].

Ведущим методом в исследовании анализа состояния, выявления проблем, определения перспектив поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике явился метод теоретического анализа научно-методической литературы, нормативно-правовых документов в области поликультурного и многоязычного образования.

Методологической основой нашего анализа явились исследования российских, зарубежных, кыргызстанских ученых, а также нормативно-правовая документация. В Энциклопедическом словаре педагога поликультурное образование трактуется как «образование, построенное на идеях подготовки подрастающего поколения к жизни в условиях многонациональной и поликультурной среды. Целью такого образования является формирование умения общаться и сотрудничать с людьми разных национальностей, рас, вероисповеданий, воспитание понимания своеобразия других культур, искоренение негативного отношения к ним. Современный человек должен быть толерантным, терпимым, с развитым чувством уважения к людям иной культуры, умеющим жить с ними в мире и согласии, с готовностью к активному взаимодействию» [1, 125]

Ретроспективный анализ идеи поликультурности свидетельствует о наличии глубоких исторических корней. Мысли о необходимости развития личности ребенка в поликультурной среде развивались в философских и педагогических трудах Ж.Ж.Руссо, И. Канта, А. Дистервега, Я. А. Коменского, И. Л. Песталоцци, П. Ф. Каптерева, А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинского, К. Д. Ушинского и др. Достаточно вспомнить слова Я.А.Коменского о воспитании умений жить с другими. Схожее мнение можно увидеть в размышлениях Н.И.Пирогова, Н.К.Рериха, Н.А.Бердяева о взаимосвязи национального и общечеловеческого при «благодетельном синтезе» культуры и образования.

Современные педагоги также уделяют большое внимание понятию поликультурности. По мнению Е.В. Бондаревской, «поликультурность» означает создание различных культурных сред, где будет осуществляться развитие человека, и где он будет приобретать опыт культуросообразного поведения и ему будет оказана помощь в культурной самоидентификации и самореализации творческих задатков и способностей [3, с. 26].

На сегодняшний день в сфере кыргызстанского образования поликультурное воспитание и многоязычное образование также становятся объектом пристального внимания ученых, специалистов, педагогов, психологов, широкой общественности, вызывая бурное обсуждение. В Концепции развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года отмечается необходимость рассмотрения культурного и этнического разнообразия как важного ресурса развития современного общества [8].

Результаты анализа нормативно-правовой базы поликультурного и многоязычного образования в КР. В нашей стране проживают десятки разных этнических групп со своей историей, традицией, национально-культурными особенностями и языком. Министерством образования и науки КР разработана “Концепция поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республики”(2008г.), которое является документом, обеспечивающий стратегические подходы в соответствии с современными требованиями в области поликультурного и многоязычного образования, целью которой являются содействие обеспечению межнационального согласия, единства и целостности страны, на основе сохранения языкового и культурного многообразия Кыргызской Республики; переход от многоязычной страны - к многоязычному индивиду"; формирование многоязычного гражданина КР, обладающего навыками жизни в поликультурном обществе. В КР разработана достаточная нормативно-правовая база по развитию поликультурного и многоязычного образования, включающая Конституцию Кыргызской Республики (ст. 45 и др.); Закон «О государственном языке Кыргызской Республики»; Закон «Об официальном языке Кыргызской Республики»; Национальная стратегия устойчивого развития КР на период 2013-2017 годы; «Жаны доорго кырк кадам 2018-2023-жылдарга», «Национальная программа развития государственного языка и совершенствования языковой политики в Кыргызской Республике на 2014-2020 годы»; «Концепция укрепления единства народа и межэтнических отношений в Кыргызской Республики» и «План первоочередных мероприятий на период 2013-2017 годы»; «Концепция развития образования до 2020 года»; «Стратегия развития образования в Кыргызской

Республике на 2012-2020 годы»; «Концепция поликультурного образования в Кыргызской Республике» и «Целевая программа развития поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике на 2008-2020 годы».

Результаты анализа состояния поликультурного образования. Процесс внедрения поликультурного и многоязычного образования в Кыргызстане находится на начальном этапе. Так, еще в 2000-2004 гг. была осуществлена попытка ввести в Кыргызстане многоязычное образование и поликультурное воспитание. Швейцарская организация СИМЕРА, а затем и ассоциация "Тил-Дил" внедряли двух- и трёхъязычные модели обучения в детских садах и начальной школе в Бишкеке, Джалал-Абадской, Нарынской, Ошской, Чуйской областях. Методика была успешно апробирована, но инициатива, к сожалению, не получила дальнейшего распространения. В данное время определены основные направления профессионального развития педагогов, в этом немаловажное значение имело изучение опыта внедрения многоязычного образования в Казахстане, Грузии, Эстонии, Латвии "Многоязычное и поликультурное образование в целях интеграции". Полученный опыт обобщается, анализируется и используется для создания и совершенствования многоязычных и образовательных программ.

Многоязычное образование и поликультурное воспитание начинается с развития родного языка и постепенного добавления других языков. В настоящее время в Кыргызстане по программе многоязычного образования проводится ряд конкретных мероприятий, семинаров, конференции с участием сотрудников Министерства образовании и науки Кыргызской Республики, Детского фонда ООН в Кыргызской Республике ЮНИСЕФ, которое работает над проектом «Единство в многообразии». Этот пилотный проект нацелен на продвижении многоязычного образования в Кыргызстане на всех ступенях образовательной системы. В пилотировании данного проекта приняли участие 78 школ (около 3%), 17 детских садов, 5 вузов педагогического направления, 10144 учащихся (20% от общего числа учащихся пилотных школ), более 500 педагогов. В реализации программы многоязычного образования приняли участие образовательные организации всех 7 регионов Кыргызстана (детские сады, школы, вузы): Иссык-Кульская область, Нарынская область, Баткенская области, Чуйская, Ошская, Джалал-Абадская, Таласская области. Всего 78 175 человек.

Многоязычное образование предоставляет для большинства дошкольных организаций Кыргызстана большие возможности для развития языковой компетентности. Известно, что ранее приобщение ребенка к овладению языком проходит гораздо легче и безболезненно, чем в старшем возрасте, и у него больше шансов для совершенного овладения вторым языком, но только в том случае, когда обучение правильно организовано. Усвоение второго языка в дошкольных образовательных организациях происходит как на специальных занятиях по языку, так и на занятиях по всем разделам программы и в ситуациях повседневной жизни. При обучении детей второму языку необходимо стремиться, в первую очередь, вызвать и развить их интерес к предмету. Если дети заинтересованы в обучении, они легко преодолевают трудности, хорошо овладевают материалом, у них формируются прочные речевые умения и навыки. Для дошкольных организаций целесообразно использовать модель частичного погружения (1 человек – 1 язык). Акцентировать внимание на знакомство с целевым языком через развитие элементарных коммуникативных навыков в процессе повседневной практики, на уроках физкультуры, рисования, музыки и др. Не забывать делать опору на родной язык.

В начальной школе программа многоязычного образования подразумевает 30-50% учебного времени на частичное или двустороннее погружение. От одного до пяти предметов ведутся на целевом языке. После адаптации учащихся, доля использования целевого языка повышается, вплоть до полного погружения в рамках пилотного проекта. В преподавании государственного/официального и иностранного языка используется коммуникативно-функциональный подход. Методической основой является Content and language integrated Learning (CLIL) – интегрированное обучение предмету и языку.

Средняя и старшая ступени школы реализуют многоязычное и поликультурное образование через развитие устных коммуникативных навыков или развитие языка на академическом уровне для получения профессионального образования на целевом языке, которое определяется набором предметов, изучаемые на целевом языке в режиме частичного или полного погружения. Продолжается языковое погружение на предметах, которые изучались на билингвальной основе на первом этапе. Методической основой является интегрированное обучение предмету и языку CLIL с использованием коммуникативно-функционального подхода.

Внедрение поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике предоставляет ряд преимуществ:

- Укрепляет социальную сплоченность в обществе;
- Создает условия для сохранения культурного и языкового многообразия общества и повышения культуры межнационального общения;
- Предоставляет учащимся более широкие возможности для получения качественного образования, развивает языковую компетентность, способствует формированию коммуникативных навыков и навыков межкультурного общения, пониманию ценности многообразия общества и толерантности.

Результаты внедрения поликультурного и многоязычного образования в школах:

- Среди учителей значительно выросла заинтересованность в профессиональном росте и возможностях развития;

- В 4 вузах страны началась апробация программ подготовки учителей для многоязычных школ и ДОО, 1295 студентов обучаются в 38 группах бакалавриатских программ;
- В Баткенском госуниверситете началась подготовка преподавательского состава;
- На базе Республиканского института повышения квалификации создан Центр инновационных технологий повышения квалификации преподавателей языков, в функции которого входит деятельность по поддержке родного, второго, иностранного языков, а также мониторинг программ многоязычного образования;
- Разработаны и апробированы курсы повышения квалификации на основе модульно-накопительной системы:

- по планированию программ многоязычного образования для руководителей образовательных организаций;

- по методике преподавания второго языка для учителей государственного и официального языков;

- по методике интегрированного обучения предмету и языку для учителей предметов;

- по методике развития речевых навыков ребенка для воспитателей ДОО;

- по коммуникативной методике обучения государственному языку для преподавателей государственного языка в ДОО.

- Более 350 педагогов и представителей системы образования Кыргызстана ознакомились с опытом работы многоязычных школ в Казахстане, более 40 человек – в Эстонии, 10 человек – в Финляндии.
- Программа «Многоязычное и поликультурное образование» позволила Кыргызстану представить свой опыт и получить поддержку экспертов из Латвии, Эстонии, Финляндии, России, Нидерландов, Грузии и др.
- Подготовлены национальные тренеры и консультанты, а также разработан курс повышения квалификации по коммуникативно-функциональной методике обучения целевому языку и оцениванию образовательных достижений учащихся.
- Активно продолжается сотрудничество с командами Центра «Innove» и Нарвского колледжа из Эстонии по освоению подхода CLIL (интегрированное обучению предмету и языку) в дистантном формате – вебинары, консультации, мастер-классы и др.

В Кыргызстане разработана «Программа по внедрению многоязычного образования в Кыргызской Республике до 2030 года», целью которого является поэтапное внедрение многоязычного образования на всех уровнях образования в Кыргызской Республике в качестве инструмента интеграции общества и развития человеческого капитала.

Дискуссионные вопросы. В решении вопроса поликультурного и многоязычного образования в Кыргызстане существуют проблемы и противоречия, причина которых, с одной стороны – усилия педагогов, направленные на воспитание человека, способного выстраивать взаимоотношения и развиваться в поликультурном пространстве, а с другой стороны – низкий уровень этой самой культуры и в процессе межличностного общения, и в деловой среде. Используемая в школах и в вузе методика преподавания языков и действующие учебники не соответствуют современным подходам в обучении многоязычному образованию. Остутствуют педагоги, которые могут преподавать предметы на английском и др.языках, владеющих методикой интегрированного обучения предмету и языку; отсутствуют системы поддержки и мотивации педагогов для работы в многоязычных программах; на системном уровне не обеспечен мониторинг и контроль за результатами обучения, и наконец, нескоординированны действия в различных программах и отсутствует финансирование. Анализ готовности выпускников-педагогов к деятельности в поликультурном обществе подтверждает, что их профессиональный и культурный уровень не всегда отвечает выдвигаемым требованиям.

Анализ взаимосвязи образования и культуры, проживающих народов в республике, выявил необходимость построения образовательного процесса в вузах на принципах поликультурного подхода, что в свою очередь обуславливает признания и перехода от знаниевого к личностно-ориентированному обучению, определяющего формирование компетенции готовности к деятельности в многокультурном обществе с умением ценностного отношения к себе и другим. В подготовке будущих учителей к деятельности в поликультурном пространстве, в конечных образовательных целях не упоминались и не указывались выработка толерантности к другим культурам. Отрадно отметить, что в новом Государственном образовательном стандарте высшего профессионального образования Кыргызской Республики в обязательное требование подготовки бакалавров включена следующая компетенция:

"способен следовать этическим и правовым нормам, регулирующим отношения в поликультурном обществе и создавать равные возможности для обучающихся независимо от межкультурных различий (СЛК-2(социально-личностные компетенции) [5,92], а также четко указано в ожидаемых результатах общего цикла: умеет "анализировать культуру, традиции кыргызского народа, других народов, быть готовым к социальному взаимодействию с представителями разных народов" [5,98].

Поликультурное образование в инновационной подготовке студентов высшей школе КР способствует созданию поликультурной среды, которая призвана за счет диалогового общения, познания, созидания и приобщения студентов к национальной и общечеловеческой культуре воспитывать профессионализм в его культурной идентификации. Познание поликультуры способствует развитию языковых навыков студентов и обеспечивает дальнейшую самореализацию личности в поликультурном мире, способствует быстрейшей социализации выпускников. Несмотря на наличие развитой нормативно-правовой базы для поддержки

внедрения поликультурного образования в Кыргызской Республике, в них не расписан механизм формирования данной компетенции и пошаговые этапы достижения данного результата. Проблема формирования данной компетенции представлена преподавательскому составу, которые включают их в цели и задачи при учебном и воспитательном процессе.

Выводы и рекомендации. Для реализации обозначенной цели необходимо:

- на основе обобщенного опыта пилотных организаций внедрить инновационные подходы в практику многоязычного образования с учетом культурных, социально-экономических потребностей и региональных особенностей;
- разработать и внедрить механизмы мониторинга, оценки и контроля программ многоязычного образования;
- обеспечить устойчивые источники и формы финансирования поликультурного и многоязычного образования.
- подготовить студентов педагогических специальностей с учетом современных методических требований, включая обучение CLIL;
- повысить методическую и языковую подготовку работающих педагогов через внедрение смешанного и дистанционного форматов повышения квалификации (на базе Центра инновационных технологий РИПКиППР и других организаций);
- определить критерии и показатели готовности будущих педагогов к деятельности в поликультурном образовательном учреждении;
- разработать модель поликультурно-ориентированного педагога;
- выявить и обосновать систему условий и путей, обеспечивающих эффективную подготовку поликультурно-ориентированного педагога;
- разработать научные и учебно-методические рекомендации для педагогов по овладению и применению основ поликультурного и многоязычного образования.

В задачи поликультурного воспитания молодежи входит, в первую очередь, формирование позитивного отношения к разнообразию культур, акцентирование внимания на сходстве между культурами, развития чувства общности и принадлежности к одной стране – Кыргызстану.

Отмечая компоненты подготовки будущих специалистов для деятельности в поликультурном обществе, можно выделить следующие условия для усиления подготовки поликультурной ориентированности выпускников:

- разработка учебных программ в с учетом поликультурной ориентированности: обязательное изучение (или знакомство) с культурой большого количества народов (в зависимости от географического, социального , этнических факторов); предоставление в курсах выборов большее количество дисциплин, связанных с историей, культурой, искусством других народов;

- включение в обязательное изучение не менее трех и больше языков;

-создание интегрированных курсов, акцентирование внимания на межпредметную связь;

-регулярное проведение мероприятий, предусматривающих активное взаимодейстиве представителей различных культур;

-формирование культурной идентичности в мероприятиях межрегионального характера

Подготовка кадров будущего, требует формирования педагогов нового формата или типа - посредника между культурами, готового к межкультурному диалогу, способного к разработке и осуществлению культуросообразных педагогических технологий. Поликультурное воспитание должно занимать важное место на данной ступени образовательного процесса.

Литература:

1. Безрукова В.С. Энциклопедический словарь педагога. -Екатеринбург, 2000.
2. Бессарабова И.С. Поликультурность образования как философская и психолого-педагогическая проблема// Современные проблемы науки и образования. 2007, №3, с.63-67
3. Бондаревская А.И. Культурно-образовательное пространство вуза как среда профессионально-личностного саморазвития студентов / Монография. – Ростов н/Д.: Булат, 2010.
4. Выготский Л.С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000, с.443.
5. Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования Кыргызской Республики. – Бишкек, 2015.
6. Джуринский А.Н. Поликультурное образование в многонациональном социуме./ Учебник и практикум. -М.: Юрайт, 2016, 257 с.
7. Звягинцева Е.П., Валиахметова Л.В. Феномен поликультурности, его идеи и принципы в образовательном пространстве современной России// Журнал научных публикаций аспирантов. - М., 2014
8. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года.- Бишкек, 2008
9. Концепция этнической политики и консолидации общества Кыргызской Республики. –Бишкек, 2011
10. Концепция поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республики. – Бишкек, 2008

11. Краснова Т.А. Анализ теоретических основ поликультурного воспитания школьников в современных условиях//Педагогика и психология образования. - 2013, с.21-27
12. Образование – сокрытое сокровище: доклад международной конференции по образованию для XXI века, представленный ЮНЕСКО. -Париж: ЮНЕСКО, 1997, с.52
13. Филонов Г. Н. Теория поликультурного образовательного пространства / Педагогика. 2006, №3. – с. 102-105.
14. Хомяков М.Б. Толерантность: парадоксальная ценность / Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003, № 4. – с. 98 – 113.
15. Интернет источник: Проблемы подготовки будущего учителя к педагогической деятельности в поликультурном образовательном пространстве http://www.dissercat.com/content/podgotovka-budushchego-pedagoga-k-deyatelnosti-v-polikulturnom-obrazovatelnom-uchrezhdenii#ixzz5c6VG49nT
16. Интернет источник: kg.akipress.org/news:1537006/?f=cp.

Акматов Н.А.
Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта.

ОРТО БИЛИМ БЕРҮҮ МЕКЕМЕЛЕРДЕГИ АСКЕРГЕ ЧЕЙИНКИ ДАЯРДОО МУГАЛИМДЕРИНИН ИШБИЛГИЛИК АБАЛЫ

КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ ДОПРИЗЫВНОЙ ПОДГОТОВКИ В СРЕДНЕЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

STATUS OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF TEACHERS OF DOPRISIVE TRAINING IN SCHOOLS

Аннотация:*В статьеприводится состояние профессиональные компетенции преподавателей Допризывной подготовки молодежи*
Ключевые слова:*Допризывная подготовка молодежи, педагогика, культура, учитель, психология, физическая культура, учащийся.*
Аннотация: *Макалада аскерге чейинки даярдоо мугалимдердин азыркы убактагы профессионалдык ишбилгилик абалы корсотулду.*
Түйүндүү сөздөр: *аскерге чейинки даярдык, педагогика, маданият, психология, мугалим, дене-тарбия, окуучу.*
Abstract. *The article describes the state of the professional competence of teachers of the Youth's pre-conscription training.*
Keywords: *pre-conscription youth training, pedagogy, culture, teacher, psychology, physical culture, student.*

Баардык мектептерде – окутуунун, тарбиянын башаты болуп, биринчи орунду мугалим ээлейт. Ал болочоктогу түрдүү кесиптин ээлерине татыктуу билим берүү менен бирге, жогорку денгээлде тарбия берип келет. Жаштардын жеке багыт алууга мугалимдин башкы максаты: коомдо жаштардын мүчө катары, өз алдынча иштеп кетүүгө тура багыт көрсөтүү. Жаштардын жана коомдун ортосунда маданият турат. Өспүрүм коомдун бир бөлүгү болуп, өзүнүн руханий негизин табат. Азыркы, жаш мамлекетибиздин социалдык, экономикалык өнүгүү убагында, аскердик техникалар, радиация жана химиялык заттарды аныктоо аспаптары күн сайын жаңыруусунда – Аскерге чейинки даярдоо (АЧД) сабагынан берген окутуучуга (жетекчисине) коюлган талаптарда өсүүдө.

Кыргыз жерин, анын көп жылдык тарыхын, баштапкы кайталангыс элдик маданиятын, элдик урп-адат, салтын жана чыгармачылыгын Ата-Мекенди сыйлоого жана сүйүүгө тарбиялоодо – улуттук өзгөчөлүгүн, регионалдык байтүбүнө ылайыктуу эсепке албаса, педагогикалык ой жүгүртүүгө жеткиликтүү таасирин тийгизе албайт жана аскер патриоттуулукка тарбиялоодо чоң таасирин тийгизет[1,2].

Азыркы убакта АЧД жетекчиси: жогорку маданияттуу, теория жагынан даяр, жөндөмдүү психолог жана тарбиялоочу, өзүнүн тажрыйбасы аркылуу мажбурлоосуз окуучуларды өзүнүтартып турган, сабак убагында түрдүү кырдаалдарды баалап, тура чечим кабыл ала турган мугалим болуш керек[3].

Изилдөөнүн максаты: азыркы убактагы аскерге чейинки даярдоо мугалиминин профессионалдык ишбилгилик абалы.

Изилдөөнүн ыкмалары: анкета толтуруу; индукция жана дедукция; атайы адабияттарды талдоо; жыйынтыктоо;

Изилдөөнүн милдеттери:орто билим берүү мекемелеринде аскерге чейинки даярдоо мугалимдердин профессионалдык ишбилгилигин иликтөө.

Педагог канчалык курч болбосун, өзүнүн сабагын абдан жакшы билсе, ошондо аны угушат жана сыйлашат. Ал канчалык боорукер, күнүгө балдарга баа берсин, өзүнүн сабагын билбесе – аны эч ким укпайт.

Ал ар дайым шылдың жана кемсинтүүнүн объектиси болот. Урматтоо жоктугунан ага жаман оюн-зоок даярдашат [4].

Педагогикалык маданият – жалпы маданияттын бир бөлүгү, руханий жана материалдык баалуулуктар анын жогорку деңгээлде чагылтуу, ошондой эле тарыхый процесстин алмашууда жана инсандын социалдашууда тейлөө үчүн адамзатка зарыл чыгармачылык менен педагогикалык ыкмалар[5].

Өздүккесиптик педагогикалык маданияттык кубулушу: дуйнөлүк коз-караш, идеялык, адептуулук, интеллектуалдуулук, эмоциялык, эстетикалык, дене-тарбиялык, практикалык кыймылдардын аспектисинин кошуундун натыйжасында келип чыгат. Анын негизги кошууну болуп: педагогикалык багыт алуу; психо–педагогикалык эрудиция; интеллигенттуулук; заманбап педагогикалык ой жүгүртүү; педагогикалык чеберчилик жана күнүмдүк алып барууну уюштуруу; илимий изилдөө жана окуу-тарбия иштерди натыйжалуу айкалыштыра билүү; өздүк сапаттарды профессионалдык,педагогикалык иште айкалыштыруу; педагогикалык багытты, күнүмдүк тартибин жалпылоо; ар-дайым өзүн-өзү окутууга, тарбиялоого умтулуу[6].

АЧД жана дене-тарбия мугалиминин педагогикалык маданияты бул татаал түзүлүш, ал жогору көрсөтүлгөндөн маданияттар менен биргеликте: руханий жашоо, өздүк башкаруу, өздүк жүрүм турум жана байланыш, сезим, ой жүгүртүү, сүйлөө, методикалык маданиятты камтыйт. Маданияттын баштапкы көрсөткүчү – бул өзүнүн профессионалдык ишбилгилиги.

Билим берүүдө ар бир мугалимдин өзүнүн сабагына жараша түрлүү, кен жана чектүү милдеттери бар. АЧД мугалиминин дагы Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында, Өкмөт жоболорунда тиешелүү чектелген милдеттери көрсөтүлгөн. Аскерге чакырылуучуларды (жоокерлерди) дене-тарбия жана психикалык жактан даярдоо – кужүрмөн (согуштук) даярдоонун негизги бөлүгү [7].

Заманбап АЧД жана дене-тарбия мугалими азыркы мезгилдин талабына жооп бере тургандай билимге ээ болгон адистерди даярдоо Кыргыз мамлекеттик дене-тарбия жана спорт академиясынын негизги максаты жана багыты.

Изилдөөнүн жыйынтыгы: Анкета толтурган 42 орто мектептерде жана лицей, колледждерде АЧД сабагын берген мугалимдер катышты. Региондор боюнча: Бишкек шаары- 9(21.4%); Чуй – 10 (23.8%); Ысык-Көл – 6(14.3%); Талас – 6(14.3%); Нарын – 8(19%); Баткен – 3(7.1%).

Анкетаны талдоодо бизге маалым болду: мугалимдердин жогорку билимдүүлөрү – 28(66.7%), бутпогон жогорку билимдүүлөр – 3(7.1%), атайы орто билимдүү– 10(23.8), орто – 1 (2.4%). Жогорку билимдүү мугалимдердин КМДжСАнын АЧД кафедрасын бүткөндөр болгону 7(16.7%). Жогорку аскердик окуу жайларын бүткөндөр – 11 (26.1%). Көпчүлүк мугалимдердин АЧД сабагына тиешеси да жок, мугалимдин жетишпегендигине байланыштуу сабак өтүп жатышат.

Аскердик наамдары: улук офицерлер – 7(16.7%), кенже офицерлер – 15(35.7%), прапорщик – 1(2.4%), сержанттар – 9(21.4%), катардагы жоокерлер – 10(23.8%). КР- АЧД жобосунда, жогорку билимдүү сержанттар жана катардагы жоокерлерге АЧД сабагын берүүгө уруксат берилген.

Негизинен адистиктер төмөнкүлөр болуш керек:

- жогорку кесиптик билим берүүнүн билим берүүчү уюмдарынын “жаштарды аскерге чакырууга чейинки даярдоо жана дене тарбиялык тарбиялоо” адистиги боюнча бүтүрүүчүлөрү;
- жогорку же орто аскердик билими бар, керектүү аскердик билимдерге, жогорку моралдык сапаттарга ээ болгон жана окуучуларды окутууга жана тарбиялоого жөндөмдүү запастагы жана отставкадагы офицерлер, ошондой эле жогорку педагогикалык билими бар запастагы тажрыйбалуу сержанттардан жана жоокерлерден[8].

Жаш категориясы: 1951-1970 жылдары төрөлгөндөр -20(47.6%), 1971 – 1991 жылдары төрөлгөндөр -16(38%), 1992- жылдан азыркы мезгил – 6(14.3%). 24(57%) мугалим 45 жаштан өткөндөр(СССР убагында окугандар жана кызмат кылгандар).

Мугалимдерге берилген суроолор ар түрдүү болду, анкетаны толтурганга убакыт ченеми болгон жок.

1-суроо: АЧД сабагын откоруудо КР кайсы жоболорун(положение) колдоносуз? Туура жооп бергендер – 18(42.9%) , туура эмес – 24(57.1%). Мугалим –мамлекеттин мыйзамдарыны, жоболоруна көңүл бөлбөйт.(2014 жыл, 11 февральдагы, № 87, АЧД жөнүндө жобо)

2-суроо: АЧД сабагынын жаш муундарга тийгизген таасири кандай?

Баа бере албайм же жооп жазган эмес – 12(28.6%), баа бере алат- 30(71.4%). АЧД сабагынан берген мугалимдердин педагогикалык ой жүгүртүү маданияты төмөн. АЧД сабагынын жаш муундарга тийгизген таасири “чоң” –деп эле жазгандар бар.

5-суроо: АЧД сабагынын бөлөк сабактар менен айкалышы жана иш алып баруусу? Жооп берген эмес – 13(31%), бир эле сабак менен айкалышат-11 (26.1%), көп сабактар менен- 18(42.9%). АЧД сабагы – 11 класска чейин кайсы сабактар өтүлбөсүн баардыгын камтыйт: (алгера – аралыкты аныктоо, астрономия – жылдыз менен горизонтту табуу, химия – химиялык курал, анатомия – биринчи медициналык жардам берүү, физика – ядролук курал, география – топографиялык карта ж.б.). Биргеликте 4(9.5%) эле мугалим иш алып барышат. Дене-тарбия мугалими менен биргеликте , “Эр-жигит” аскер –спорттук эстафетаны уюштурушат. Класс жетекчиси менен биргеликте – аскердик музейлерге алып баруу, кыргыз жана орус тил мугалимдери менен бирге – аскердик (согуштук) ырларды окутуу, физика мугалими менен бирге – аэроплан, аскердик робот кружокторду ачуу, география мугалими менен бирге – компас менен балдарды иштетүү ж.б.

6-суроо: Класстан сырткаркы окуу. Жооп берген эмес же түшүнбөйт -13(31%), жооп бергендер жалпы – 29(69%)(бир эле иш-чара - ардагерлер менен жолугушуу – 13(31%), канаттандырарлык – 16(38%)).

АЧД жетекчиси балдардын аскер техникаларын сүйүүгө, аскер –патриоттуулукка, кругозорун кенейтүүгө, окуучунун жекече керектөөсүнө мекенди коргоону популяризациялоо – түз милдети.

7-суроо: Сунуштар? Жок же жооп берген эмес – 14(33.3%), бар- 28(66.7%)(бир эле сунуш 21(50%- мугалимдерди кайра окутуу – 18(42.9%), айлык маяна аз – 3(7.1%)), көп сунуштар – 8(19%)).

Мугалимдин чечкиндүүлүгү, озунун ой-пикирин кандай гана түрдө болбосун(жазуу, сүйлөө, лекция ж.б.) окуучуга, элге жеткирүүнү билүүгө тийиш. Балдарга ар-дайым үлгү болуш керек. Мамлекет болгондон кийин анын сөзсүз армиясы болуш керек. АЧД армиянын башаты.

Жыйынтык: АЧД мугалимдеринин азыркы ишбилгилик абалы, жаштарды аскер кызматына чакыруусу, мамлекеттик стандартка жана талаптарга жооп бергис болуп чыкты. АЧД сабагынан окуу материалдык базанын жоктугу жана эскилиги. Ал акыбал АЧД сабагынын мугалимдерге айлык-маянанын аздыгы, көп региондордо АЧД сабагы “саатчы”(часовик) болуп өтүүсү жана мамлекетибиздин жаштардын аскер-патриоттулук маданиятына көңүл кош карагандык.

Сунуш:АЧД мугалимдердин квалификациясын жогорулатууну борборлоштуруп, бир калыпта өткөрүү. Окуу материалдарын мамлекеттик тилге которуп, орто билим берүү мекемелерине таратуу абзел.

Изилдөөнү кеңейтип улантуу керек. Суроолорду педагогикалык ишбилгилик боюнча көбөйтуп, баардык региондорго өткөрүү.

Адабияттар:

Мусалиева К.К., Исакова Ж.Ж., Джунушбаева А.О.Этнопедагогическое воспитание будущих педагогов физической культуры и спорта//Вестник КГАФКиС 2017, №3, - С.134.

Казакбаев А., Акматов Н.А. Байыркы жана орто кылымдагы кыргыздардын жоокердик оюндары //Вестник КГАФКиС 2017, №4, 69-б.

Барабанщиков А.В. Основы военной педагогики и психологии. - М.,Просвещение, 1988.- 238с.

Макаренко А.С. Избранные педагогические сочинения в двух томах. — М.: Педагогика, 1977.- 274 с.

Григорович Л., Педагогика и психология,- М.: Гардарики,2003. - С. 86-89.

Барабанщиков А.В. Педагогика и психология высшей военной школы. - М.: Воениздат. 1989. - 340 с.

Акматов Н.А., Ниясалиев А. Физическое воспитание и его психологические воздействия на воина при выполнения боевых задач//Вестник КГАФКиС 2017, №3, - С.15-19.

Постановление правительства КР «Положение о допризывной подготовке в образовательных организациях, реализующих программы среднего общего образования, профессиональные образовательные программы начального и среднего профессионального образования» от 11.02.2014г. №87.

Алимбеков А.А.

Кыргыз-Түрк “Манас” университети

МАХМУД КАШГАРИНИН “ДИВАНИ ЛУГАТ АТ-ТҮРК” СӨЗДҮГҮНӨ КИРГЕН ҮГҮТ НАСЫЯТ ЫРЛАРЫНЫН ТААНЫМДЫК ЖАНА ТАРБИЯЛЫК МААНИСИ

ПОЗНАВАТЕЛЬНОЕ И ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ НАЗИДАТЕЛЬНЫХ ПЕСЕН ВКЛЮЧЕННЫЕ В СЛОВАРЬ МАХМУДА КАШГАРИ “ДИВАНИ ЛУГАТ АТ-ТҮРК”.

COGNITIVE AND EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF THE ESSENTIAL SONGS INCLUDED IN THE DICTIONARY OF MAHMUD KASHGARI “SOFA AT-TYRK”.

Аннотация: *Макалада Махмуд Кашгаринин “Диванилугатат-түрк” сөздүгүнө кирген үгүт насыят ырларынын таанымдык жана тарбиялык мааниси ачылып көрсөтүлгөн. Бул изилдөө ишин жүзөгө ашырууда контент анализ жана педагогикалык мурастарды салыштыруу методдору колдонулду.*

Түйүндүү сөздөр: *сөздүк, үгүтнасыят,педагогика, тарбия*

Аннотация: В предложенной статье раскрыто познавательное и воспитательное значение назидательных песен включенные в словарь Махмуда Кашгари “Дивани лугат ат-түрк”.В процессе выполнение исследования использованы контент анализ и методы сравнительного анализа явленийпедагогических наследий.

Ключевые слова: *словарь, назидание, педагогика, воспитание*

Abstract.*The proposed article reveals the cognitive and educational value of instructive songs included in Mahmud Kashgari’s dictionary “Divani lugat at-Turk”. In the course of the study, content analysis and methods of comparative analysis of the phenomena of pedagogical heritage were used.*

Keywords: *dictionary, edification, pedagogy, education.*

Бүгүн түрк элдеринин мурастарына анын ичинде Махмуд Кашгаринин “Дивани лугат ат-түрк” сөздүгүнө байланыштуу изилдөөлөрдүн масштабы кеңейип бара жатат. Бул иштер башка илим тармактары менен катар

соңку жылдары педагогика илиминде да кыйла кыймылга келди. Муну ары обьективдүү ары перспективалуу иш катары кароого толук мүмкүн. Ырасында эле сөздүк бир эле мезгилде тилдик, тарыхый этнографиялык, этнопедагогикалык мүнөзгө ээ. Махмуд Кашгари түрк элдеринин өз доорундагы энциклопедиясын түзүүгө жетишкендиги бүгүн күдүк жаратпаган акыйкат. Мында байыркы түрк тилдүү элдердин таалим тарбия маданияты жалпы эле билим берүү салттары тууралуу тарыхый педагогикалык изилдөөлөрү үчүн көмөк болчу фактылык материалдар да арбын.

Сөздүктөгү педагогикалык билимдер туралуу Түрк окумуштуулары З.Батыр жана М.Бешташтын «Диван лугат-ат түрктө бала дүйнөсү жана бала тарбиясы» (Divanu lugat'it türk'te çocuk dünyası ve çocuk eğitimi) [2], Эрхан Айдын «Диван лугат ат-түрктө жаш балдардын оюндары» [1], Хусейин Карамандын «Диван лугат ат-түрктө адеп-ахлак»[3], аттуу ж.б. эмгектери белгилүү.Ал эми Кыргызстанда бул маселеге биздин жетекчилигибиз менен аткарылган А. Асамидинованын Махмуд Кашкаринин «Диван лугат-ат түрк» сөздүгү этнопедагогикалык булак катары» [5], аттуу магистрдик диссертациясы арналган. Сунушталган макала сөздүктөгү үгүт-насыяттардын тарбиялык маанисин ачып көрсөтүү максаты көзөмөл тутулат. Байыркы түрктөрдүн педагогикалык көз караштары сөздүктөгү эпостук баян түрүндөгү ырлардын үзүндүлөрүнөн тартып баатырларды жоктоо, акыл насаат айтуу, табиятты сүрөттөө мүнөзүндөгү айрым лирикалык ырларда (1000 сапка жакын) көптөгөн макал-лакаптарда орун алган. Алар белгилүү өлчөмдө ошол доордогу түрк тилдүү элдердин педагогикалык маданиятынын өзгөчөлүктөрү тууралуу башка булактар берген маалыматтарды толуктап турат. Өзгөчө бул маселени изилдөөдө «Дивандагы» педагогикалык мааниси терең санат-насыят жанрындагы ырлардын үлгүлөрү чоң мааниге ээ. Бул ырлардагы адеп-ахлактык категориялардын көпчүлүгү түрк тилдүү элдердин таалим- тарбия практикасындагы жалпы түшүнүктөр менен үндөшүп турат.

Махмуд Кашгаринин "Дивани лугат ат-түрк" сөздүгүндө элдик педагогиканын «насыят айтуу», «нуска көргөзүү», «үлгү», «үгүт» сыяктуу бир катар оозеки сөз жүзүндөгү методдору алгач ирет кагазга түшүрүлүп катталган.

Алсак, кыргыз элинин салттуу тарбия маданиятында «санат, насыят айтуу», «үлгү, өрнөк, адеп көрсөтүү», «нуска сөз айтуу» сыяктуу түшүнүктөр жаштардын жан дүйнөсүнө небактан калыптанган, аныкталган, такталган абийир-ар, адеп-ыймандуулуктун жол-жобо, эреже-тартиптерин сиңирүүгө байланышкан улуулардын педагогикалык иш аракетин туюнтат. Албетте, санат-насыят айтуу табиятынан даанышмандык нускасы бар, турмуштук тажрыйбасы мол карыялардын гана энчиси болгон. Ал бара-бара акындар чыгармачылыгын чырайына чыгарып, этикалык, дидактикалык жанр катары өркүндөп, өнүгүүгө ээ болгон. Ал эми Махмуд Кашгари "Дивани лугат ат-түрк" сөздүгүндөгү санат-насыяттар көбүнесе атадан балага табышталган. Кандай гана формада болбосун ар кандай насыят келээр муунга эл ичинде кылымдап топтолгон адеп-ахлак баалуулуктарын, нарктуу, нускалуу жашоо эреже- мыйзамдарын түшүндүрүп сабак берүү вазийпасын көңүлгө тутат. Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө да атадан балага насыят айтуунун максаты дал ушундай өңүттө аңдалат. Буга төмөнкү саптар мисал боло алат:

"Олгум саңа кодхурмен эрдем өгүт хумару
Билге эриг булуп сен бакыл анынг табару"

Мааниси: "Балам, сага арзырлыкты жана адепти мурас катары калтырдым. Акылдуу бир аалымды тапканыңда аны менен мамиле түз, анын билгендеринен пайдалан" [6, 743]. Демек, атадан мурасталган адеп сабактарды кемитпей, аалымдардан алган нускалары менен тынымсыз өркүндөтүп олтурууну да мурастайт. Алардан ошол доордогу балдарды тарбиялоонун көп кырдуу мазмунунан кабардар болууга болот.

Балдарга багытталган насыят сөздөрдө эң көп учураган баалуулук – бул акыл, билимге ээ болуу, аалым болуу. Буга байланыштуу өзөк түшүнүк катары "өгүт" сөзү колдонулат. Биздин оюбузча "өгүт" сөзү санат-насыятка тектеш азыркы кыргыз адабиятындагы дидактикалык чыгармалардын тарамына кирген "үгүт" сөзүнүн дал өзү.

Буга байланыштуу сөздүктө *"Алгыл өгүт мендин огул эрдем тиле Бойда улуг билге болуп билгиң ула"* – деген эки саптан турган насыят "Уул, менден акыл-насаат ал, арзырлыкты тиле, элиңдин арасында улуу аалым бол, билимиңди жай"– деп чечмеленген [6, 761]. Демек, ошол доордо эле улуттун улуусу билимдүү адам болуп эсептелгенин көрүүгө болот. Муну тастыктаган*билик киши ара улуклук ол* – билимдүү киши (эл арасында) улуктук ээси – деген мүнөздөмө, аныктама иретинде айтылган сүйлөм да кездешет. Сөздүктө акылга даанышмандыкка ээ болуу чын ыкластуу каалоосуз ишке ашпай тургандыгы баса белгиленет: "Оглум өгүт алгыл билигсизлиг китер, Таклан киминг болса ангар пекмес катар" (Эй, уул! Акыл-насаат ал, деңгээлиңди өстүр! Акылы болбогон бир адам насааттарга маани бербейт, акылы болгон адам насаатарга кулак салат"). Булар менен бирдикте билимдүүлүккө жетишип, аалым болуу чымырканган эмгекти талап эткен татаал ишмердүүлүк экени эскертилет: *"Эрдем тиле өгренебен болма күвез, Эрдемсиз өгүнсе эңмегүдхе аңгар"*. Кыргызча мааниси:Билимге жана акылмандыкка ээ болуу үчүн аракетиңди жумша, үйрөнүүдөн тартынба, кекирейип кетпе, бир нерсени билбей турганыңда оюңа келбей турган суроолор пайда болот.

Сөздүктөгү түшүнүктөр боюнча улуулуктун касиеттери жалгыз эле билим менен чектелбейт. Адам насили акыл, билимдүүлүк менен жакшы пейил-мүнөз ширелишкенде гана чырайына чыгаары төмөнкүдөй эки саптан турган насыятта таасын туюнтулган: *"Улуглукуг болса сен эдхгү кылын, Болгыл Кишиг Беглер катын йахшы улан"*. Мааниси төмөнкүчө чечмеленет: "Улуулукка жеткениңде жакшы мүнөзгө ээ бол, Бийлердин арасында жакшылыкка жол ача турган адам бол" .

Адам насилин арттырган сапаттардын курамында албетте, өз ата-энесине карата ызаат-сый мамилеси алдыңкы сапта турат. Буга байланыштуу сөздүктө "*Эштип ата анагнынг савларыны кадырма, Ненг кут булуп*

көвезлик кылнып йана кутурма" – деген насыят бар [7, 55]. Кыргызча мааниси: "Энеңдин, атаңдын сага айткан сөздөрүн угуп жатканда ал сөздөрдү жокко чыгарба. Малга жана бакытка ээ болгондо таптым деп жиндилик кылба, ал сенин жолуңду бурбасын, чектен ашпа." Көрүнүп тургандай сөздүктө ата-энелердин кадырына, баркына жетүү адамдын адамдыгын айкындоонун чен-өлчөмү жана чеги катары каралат. Чындыгында эле түрк элдеринде өз ар кандай адамга баа берүүдө анын ата-энесинин алдындагы парызын канчалык даражада аткаргандыгы көңүлгө алынган. Ата-энесине текебер мамиле жасагандарды эл журт "Мындай баланын барынан жогу" деп назарынан чыгарып жек көрүү менен мамиле кылган. Насыяттагы "жиндилик кылба", "чектен ашпа" – деген сөздөр дал ушундай мааниге ээ.

Махмуд Кашгари топтогон санат-насыяттарда мүлдө чыгыш элине таандык азыркы күнү өзгөчө актуалдуулугуна ээ болуп жаткан улууларды сыйлоо, кыйын күндө эл менен бирге болуу жөнүндө айтылат.

Улуу киши чакырса,
Тезирээк кел жүгүрүп.
Кургакчылык туш болсо,
Калба элиңен бөлүнүп [7, 83].

Түрк тилдүү элдердин кайсынысын гана албайлы алардын тарбия салттарынын башатында улууларды сыйлоо эрежеси турат. Айрым учурда бул жаштардагы нарктуулуктун, жакшы тарбия алгандыктын жападан жалгыз белгиси катары бааланган учурлар да бар. Түрк калктарынын турмуштук практикасына бекем сиңип калган жаштардын биринчи болуп улууларга салам бериши, үйгө карыя киргенде баары жапырт туруп ызаат көрсөтүшү, аларды өзгөчө ардактуу орунга отргузуу жана башка жөрөлгөлөр улууларды сыйлоо, алардын адептик-этикалык маданиятынын башкы эрежеси экендигинен кабар берет.

Сөздүктөгү атадан балага айтылган насааттардын бири коңшу-колоң менен сый-ызаат, ынтымак-ырашкерликте жашоо. Бул мамилелер ***езгү*** (жакшы) сөзүн чечмелөө аркылуу ачыкталат:

қошны қонум оғушқа
қылғыл аңар ағырлык
артут алып анунғыл
езгү тавар оғурлуқ

Тууган коңшу-колоңду,
Урматта да кадырла,
"Өрдөк жесең алардан
Учурунда каз байла" [21, 20].

Бул жерде адамдын эл менен, көпчүлүк менен эл болуп жашап кетүү эң обол коңшу-колоң менен ынтымак-ырашкер, тамак-ашты тең бөлүшүп, насиптеш болуп жашай билүүдөн башталат деген байыртан калыптанып, кыргыздардын жашоо турмушунун эң башкы мыйзам-эрежеси жөнүндө сөз болуп олтурат.

"Келсе киши атма ангар өртер күле
Бакыл ангар эдхүлүгүн азгын күле"
"Сага жүзү жарык бир адам келгенде
анын көңүлүн суутпа, ага жакшы сөз айт,
ага жакшылык кыл" [7, 103].

Анткени, *«Йудкы үдхи соранка, казган улыч түзүнлүк, калсун Чавыг йарынка"* ("Эл-журт кабагы бүркөгөн жана түрү суук болгон адамды жактырбайт). Ошондуктан сөздүктө " Уулум, жумшак мүнөзгө ээ бол, атың келечекте да эскерилсин!" – деген ата тилеги билдирилет.

Дегинкиси түрк сөздөрүндөгү түшүнүктөр боюнча адам болоор адам башкалардын баркына жете алат, аларды жатыркатпай өзүнө тартып колунан келген кызматын, жакшылыгын көрсөтө алат. Бул эзелтен түптөлгөн этикалык эреже Жеңижок акындын төмөнкү санаттарында да таасын берилген:

Жоргонун белин жоорутпа,
Жамандык иште колдогон
Жолдоштун көөнүн оорутпа!
Аргымак белин жоорутпа,
Аманат назик жан деген,
Адамдын көөнүн оорутпа!

«Диванда» меймандостук, кичипейилдик, берешендик, ата-энелерди сыйлоо сыяктуу оң касиеттер, сараңдык, көңүлү тардык сыяктуу терс салттын белгилери кыйыр салыштырылып, тиешелүү адептик-этикалык бүтүм чыгарылат.

Көрктүү топу өзүнө,
Таттуу даамы мейманга.
Ыраазылык ак сөзүн,
Мейман айтаар ар жанга.
Баалап эл да сүйө албас,
Жүткүр жүздүү сараңды.
Уулум укчу, журт сүйөт,
Кичи пейил адамды.
Берсең кайта аласың,

Кардың тойсо жинденбе,
Калаар баары артыңда,
Кара көргө киргенде [7,10].

Мындай адептик эрежелер кыргыздарга таандык санат насыят ырларында арбын кезигет. Демек, Махмуд Кашгари топтогон санат-насыяттардын дээрлик бардык варианттары кыргыз элинин акындар чыгармачылыгында өнүгүп келе жаткан үлгү, санат, насыяттардын мазмуну менен өзөктөш, тектеш.

Адабияттар:

1. Aydın, E. (1995). Divan lügat-it türkte çocuk oyunu. Türk Kültürü, Istanbul, s. 388, ss. 510-512.
2. Batur, Z., Beştaş, M.(2011). Divanu lugat'it türk'te çocuk dünyasi ve çocuk eğitimi. Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or TurkicVolume 6/2 , ss. 247-262,
3. Karaman, H.(2009).Divânü Lugâti't-Türk'te Ahlak, Akademik Araştırmalar Dergisi (Kâşgarlı Mahmud Özel Sayısı), İstanbul, S. 39, ss. 374-386.
4. Алимбеков А. Теңир Тоолук аалым Махмуд Кашгари Жана анын мурасындагы салттуу педагогикалык көз караштар//Махмуд Кашгари жана кыргыз маданияты. Бишкек, 2011, 318-327 б.б.
5. Асамидинова А. «Диван лугат-ат түрк» сөздүгү этнопедагогикалык булак катары». Магистрдик диссертация. КТУ "Манас" 2018.
6. Махмуд Кашгари. Түрк тилдеринин сөздүгү - Дивану Лугати 'т-түрк (Түркий тилдер сөз жыйнагы) Которгондор: И. Абдувалиев., Т. Ахматов., Оморов А., Султаналиев И., Толубаев М.-1 –том. ЖалалАбад. 2016.- 435 б.
7. Махмуд Кашгари. Түрк тилдеринин сөздүгү - Дивану Лугати 'т-түрк: I том / Которгондор: Т.Токоев, К.Кошмоков; баш сөздү жазган А.Акматалиев. - Бишкек: Avrasyapress, 2011. - 906 бет

Алымбаева Б.Б., Жумабаева Г.А.
Кыргыз билим берүү академиясы

ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН НЕГИЗИНДЕ БАЛДАРДЫ ҮЙ-БҮЛӨДӨ ТАРБИЯЛОО

СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ НА ОСНОВЕ ЭТНОПЕДАГОГИКИ

FAMILY EDUCATION OF CHILDREN ON THE BASIS OF ETHNOPEDAGOGICS

Аннотация. *Руханий дөөлөттөрү бай жана бекем үй-бүлө бардык мезгилдерде, бардык коомдордун бакубаттыгынын пайдубалы катары каралган. Макалада этнопедагогикалык ойлордун негизинде баланы тарбиялоодо ата-эненин орду көрсөтүлдү. Коомго толук-кандуу инсанды тарбиялоодо ата-эненин үлгү-өрнөгү, насаат-тарбиясы каралган. Өсүп келе жаткан муундардагы мыкты адамдык сапатты тарбиялоо жөнүндөгү ойду акыл-ойчулдар дайыма айтып келишкен. Авторлор, балдардын жашоо-тиричиликтеринин мүнөзү кандай гана өзгөрбөсүн, үй-бүлөлүк тарбия берүүдө, эреже катары, эл акылынан эленип чыккан үй-бүлөлүк осуяттарды карманаары зарыл деп эсептешет.*

Түйүндүү сөздөр: *этнопедагогика, таалим-тарбия, үй-бүлө, коомдук статус, баланы тарбиялоо, адептик нормалар, этномаданият, педагогикалык ойлор.*

Аннотация. *Во все времена в любом обществе привитие нравственно-духовных ценностей подрастающему поколению являлось основополагающим фундаментом. Показано, что в этнопедагогике воспитание ребенка является основной задачей родителей. В статье отражено, что в полноценном воспитании детей роль отца и матери является главной. Авторы статьи уделяют внимание правильному образу жизни, уважения к многовековому наследию кыргызского народа и дается характеристика семейным традициям, обычаям и нравам.*

Ключевые слова: *этнопедагогика, воспитание, семья, общественный статус, воспитание ребёнка, нормы воспитанности, этнокультура, педагогические мысли.*

Abstract. *At all times in any society inculcation of moral and spiritual values to the younger generation was the fundamental Foundation. It is shown that in ethnopedagogy the upbringing of a child is the main task of parents. The article reflects that in the full education of children the role of father and mother is the main one. The authors of the article pay attention to the correct way of life, respect for the centuries-old heritage of the Kyrgyz people and characterize family traditions, customs and mores.* .

Key words: *ethnopedagogy, education, family, social status, education of the child, standards of education, ethno-culture, pedagogical thoughts.*

Баланын инсандык сапаттарынын калыптанышынын эң алгачкы институту – бул анын үй-бүлөсү. Кыргыз эли балдарды тарбиялоого байыртадан эле өтө жоопкерчиликтүү караган түптүү эл экендигин элдик накыл кептерден байкоого болот. "Эгер бир жылдык пайданы көздөп түшүм алгың келсе – эгин эк, он жылдык пайданы көздөсөң – дарак тик, жүздөгөн жылдык пайда көздөсөң – бала окутуп-тарбияла" [1] деген сыяктуу бир топ маани-маңызы терең, ойлор бекеринен айтылбаган чыгар. Демек, бала окутуп, тарбиялоо процесси өтө

татаал процесс. Ага ийгиликтүү жетекчилик кылуу үчүн ар бир ата-эне ата-бабалардан калган этнопедагогикалык мурастарды жакшы билүүгө тийиш.

Тарбиялоо процессин жемиштүү уюштурууну каалаган ата-эне баланын табиятын жакшы билүүсү абзел. Тарбияланып жаткан ар бир бала табият берген кайталангыс шык-жөндөмгө, кызыкчылык-таламдарга ээ болот. Ата-бабаларыбыздын этнопедагогикалык даанышмандыгы таң калаарлык. Алар жогорудагыдай тарбиянын купуя сырларын акыл калчоо менен, өтө чеберчилик менен пайдаланышкан. Энелер балдарына, неберелерине жомок, болмуш, икая, насаат, табышмак ж.б. элдик чыгармаларды көркөмдөп, элестүү, эмоционалдуу кылып айтып берүү менен балдардын сезимин ойготуп, ой чабыттарын өөрчүтүп келишкен.

Балага адамкерчиликтүү мамиле кылып, анын рухий дүйнөсүн байытып, ыймандуулуктун мыкты үлгүсүн көрсөтүп, анын жүрүм-турумун жакшы нукка салган. Адамгерчиликтүү мамиле гана чыныгы инсандык касиеттердин калыптануусу үчүн зарыл. Ошондой шартта чоңойгон бала тууган-туушкандарына, ата-энесине күйүмдүү, адамга боорукер болуп чоңоет.

Улуу ойчулдардын көз карашында "Инсандагы бардык жакшы касиет эненин сүтү, мээрими менен күндүн нурунан пайда болот. Энесиз баатыр да, гений да, акын да калыптанбайт" [12]. Ошентип, тарбиялоо ишинде этнопедагогиканы байыртан эле ата-бабаларыбыз колдонуп келгендиги байкалат.

Белгилүү педагог К.Н. Ушинскийдин: "Баланы ар тараптан жетилдиргиси келген тарбиячы адегенде анын табиятын ар тараптан жакшы билүүгө милдеттүү" - деген залкар педагогикалык ою бүгүнкү күндө да актуалдуу [11]. Белгилүү чыгаан педагог В.А. Сухомлинский: "Педагогика бардык адамдарга, ата- энелерге, жалпы жамаатчылыкка зарыл илимге айланууга тийиш" – деген [10].

Баланын тарбиясы үй-бүлөдөн башталат. Андагы социалдык топтун жашоосу – баланын турмуш мектеби. Үй-бүлөдөгү ата-эне – бала үчүн биринчи тарбиячы жана устаты. Баланын келечеги, билими, маданияты үй-бүлөдөгү ата-эненин сиңирген эмгегине, таалим-тарбиясына байланыштуу. Ар бир ата-эне өзүнүн баласын билимдүү, маданияттуу, ар тараптан өнүккөн инсан кылып тарбиялоого аракеттенет.

Тарбиячынын эң негизги милдети болуп, муундар арасындагы тарыхый жана маданий тажрыйбасын сактоо жана аны улам кийинки муунга жеткирүү эсептелет. Андыктан, элдик маданиятка таянуу, тарбиянын маданияттуулук принцибинин өзөгүн түзөт.

Кыргыз элинде баланы тарбиялоо боюнча бөтөнчө өзгөчөлүктөр бар. Келечектеги жаш муундарды тарбиялоого чоң маани берип, үй-бүлөдө баланы зээндүү, акыл-эстүү, маданияттуу кылып тарбиялоодо, нечен кылымдар бою келаткан ата-бабанын акыл-насаат сөздөрү, салт-санаасы, үрп-адаттары жана элдин улуттук маданияты тарбиянын түгөнбөс кубаттуу куралы катары эсептелингендиги. Таалим-тарбия, карым-катнаш үлгүлөрү муундан-муунга берилип, эл ичинде сакталып келе жаткан оозеки чыгармаларда, элдик мурастарда калгандыгы тууралуу көп илимий эмгектерде айтылган.

Баланын адептик карым-катнаш маданияты – рухий маданиятынын бир бөлүгү. Кыргыз элинин руханий маданияты өтө бай. Алар кылымдар бою сакталып келген, оозеки жана жазма адабияттар, фольклор, эпостор, күүлөр, обондор ж.б. Маданият да, билим, таалим тарбия да, өнөр да муундан муунга өтүп, бири-бирине берилип турат.

Маданият турмуштук өнүгүүнүн негизи болгондуктан, баланын ички жан дүйнөсү менен маданияты кичинекей кезинде эле – тамактандыруу, ороо, бешикке бөлөө, тазалыкка көндүрүү ж.б.у.с. мамилелешүү иштерден башталат.

Азыркы кездеги социалдык-экономикалык кыйынчылык, жумушсуздук, материалдык керектөөлөрдүн тартыштыгы үй-бүлөгө да, андагы ата-эне менен баланын ортосундагы карым-катнаш маселелерине да таасирлерин тийгизди. Көпчүлүк кыргыз үй-бүлөсүндө ата-эне менен баланын ортосундагы мамилеси чоңдордун үстөмдүгү менен жүргүзүлүүдө. Балдардын ата-эне менен болгон эмоционалдык байланышынын жетишсиздигинен салкын мүнөз, суз мамиле, ырайымсыз, орой сапат калыптанууда. Мындай көрүнүш өзгөчө шаар жергесинде көбүрөөк байкалып, баланын билимдүү, маданияттуу өсүп калыптанышына үй-бүлөдөгү тарбиянын жетишсиздиги байкалат [6].

Бала жакын адамдары менен мамиле түзүүдө жакшы менен жаманды, ак менен караны, адал менен арамды ажыратып, өз элинин маданиятын, сөз өнөрүн үйрөнөт. Бүгүнкү күндө эгемендүү мамлекет болуп, басма сөз эркиндигин алганыбыз менен, рынок экономикасынын шартында этнопедагогика арткы планда калууда. Биз элдик чыгармачылыкка педагогикалык жактан өтө аяр мамиле жасап, балдарды тарбиялоодо зор мааниге ээ экенин эске алуубуз зарыл. Анткени, сырттан кирген даяр формула, саясат менен мазмун кыргыздын калк катары сакталып калуусу үчүн оң натыйжа бербестигин түшүндүк. Элибиздин рухий байлыктарын, кыргыз менталитетине таандык, адептик моралдык-этикалык улуу дөөлөттөрдү окуучуларыбыздын дилине сиңирип, аларга ыйман-ызаат, салттуу-нарктуу мамилени калыптандыруубуз зарыл.

Бүгүнкү күндө элдик педагогиканын негиздерине таянуу менен иш алып барууну активдештирүү – эң маанилүү талаптардын бири. Окуучуларды ар тараптуу тарбиялоо үчүн өлкөдө идеологиянын болушу зарыл. Ошол идеологиянын башаты – “Манас” трилогиясы экендиги айтылып келген [2]. Тарбиялоо ишинде жогоруда айтылган жана ушул сыяктуу элдик педагогикага сугарылган усулдарды кеңири колдонуу аркылуу балдардын рухий дүйнөсүн байытып жана ар кандай жаман көрүнүштөрдөн сактоого аракеттенели.

Эми Манас трилогиясы – мамлекеттик деңгээлдеги идеология боло алабы, ошого токтололу. Идеология болуш үчүн Манас эпосу бардык илимдерди: философия, психология, медицина, физика ж.б. өнүктүрүүгө

жарактуу платформа (негиз) боло алышы керек. Манас эпосунда "Жармы жалган, жармы чын"- деп айтылат. Идеологиянын кантип жарымы жалган, жарымы чын болсун? Манас – адабий мурас, кыргыз элининин рухий казынасы, айрым жери тарыхый чындыкка жакын, айрым жери жомок сыяктуу, бирок ал – миф. Мифти кайсы эл идеология кылган эле? Муну идеология кылуу менен илимден кол жуушубуз керекпи? Же илимдер Кыргыз Республикасында өнүкпөй тура берсе мейлиби? Бул – терең ойлоно турган маселе.

Жыйынтыктап айтканда, элибиздин эчен кылымдар бою топтолгон турмуш-тиричилик тажрыйбалары, өрнөктүү иштери, оозеки адабияты, таалим-тарбиясы, улуттук каада-салттары биз үчүн түгөнгүс булак болуп эсептелет. Бүгүн жана келечекте эмгекке карата коомдун талабын калыптандыруу – үй-бүлөлүк тарбия менен тыгыз байланышта уюштуруу аркылуу чечилмекчи.

Адабияттар:

1. Акматалиев А. Баба салты, эне адеби: элдик салт.-Б.:Баласагын 1993.
2. Бабеков А. Окутуу жана тарбиялоо процессиндеги социалдык-педагогикалык кубулуштардын мааниси. –«Кут билим» 2010. – 6 бет. Байгазиев С. Кыргыз Республикасынын жарандарын, жаш муундарын рухий-адептик, патриоттук жактан тарбиялоо концепциясы. –Кутбилим. – Бишкек, 2010, 20-август.
3. Бекбоев, И. Элдик педагогика – тарбиянын булагы. – Б.: 2010. – 262 б
4. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения. Т.2. -М.: Педагогика, 1982.
5. Муратов А. Ж. Кыргыз элинин тарбиялык салттарында балдарды социалдаштыруу идеялары //Мектеп-школа 2012 № 3 – 12б.
6. Песталоцци И.Г. Избр. пед. соч.: В 2-х т. – М., 1981.
7. Рысбаев С. К. Кыргыз элдик таалим-тарбия принциптери жана методдору – 2007-88б.
8. Ситдыков, А.С. Педагогические идеи и просветительская деятельность И. Алтынсарина. - Алма-Ата: Мектеп, 1968. - 148 с.
9. Сухомлинский В.А. «Как воспитать настоящего человека» Раздел: Педагогика
10. Ушинский, К. Д. О народности в общественном воспитании. - М.: Педагогика. - 1974.
11. Кунанбаев Абай (Ибрагим). Полное собрание сочинений. - В 2-х т.— Алма-Ата: Гылым, 1977.

Асаналиева Ч.Н.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРАКТИКАНЫН ЖҮРҮШҮНДӨ БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ ИЗИЛДӨӨ МЕТОДДОРУ ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯСЫ

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В ХОДЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ

RESEARCH METHODS AND METHODOLOGY FORMING PROFESSIONAL COMPETENCE OF A FUTURE TEACHER IN THE COURSE OF PEDAGOGICAL PRACTICE

Аннотация: *Дүйнө жүзүндөгү глобализация процессинде ар бир тармакта адамдын ички дүйнөсүнүн өзгөрүүсү өз таасирин билим берүүгө тийгизип жаткандыгы анык. Келечекте өз билиминде кесиптик жөндөмдүүлүк,чыгармычылык менен чече алган, ишке конкуренттүү жөндөмдүү, компетенттүү жеке инсанды тарбиялоо заман талабы . Бул активдүүлүк педагогикалык теория жана практикадагы кайра өзгөртүү жана аларды үйрөтүү стратегиясы, методологиялык ыкмаларга болгон кызыгууну арттырууда.*

Түйүндү сөздөр*:педагогикалык практика, болочок мугалим, кесиптик компетенттүүлүк, метод, методология,окутуунун методдору.*

Аннотация: *Процессы глобализации в любой отрасли вместе с изменением внутренного духовного мира человека оказывают влияние на образование. Ныне существующие реалии времени требуют от человека профессиональных знаний, творческого подхода к принятию решений, конкурентно- способности, самообразования и компетентности. Такая активность в теории педагогики и практике, в стратегии преподавания повышает интерес к методологическим подходам.*

Ключевые слова: *педагогическая практика, будущий учитель, профессиональная компетентность, метод, методология и методы обучения.*

Annotation: *The processes of globalization or any other industries together with a change in the inner spiritual world of a person, influence education greatly. The current realities of the time require professional knowledge from a person, a creative approach to decision making, competitive ability, self-education and competence. Such activity in the theory of pedagogy and practice, as well as in the teaching strategy, raises interest in methodological approaches.*

Key words: *pedagogical practice, future teacher, professional competence, the method, methodology and teaching methods.*

Бүгүнкү күндөгү методологиялык ыкмалардын базалык багыты катары, кесипкөй мугалимдерди даярдоодону изилдөөдө, концептуалдык базасын аныктоого көңүл буруу чоң маселе. Бул маселенин үстүндө Б.С.Гершунский, Э.М. Мамбетакунов, А.С Раимкулова, Г.С Акиева, Н.С Асипова, Т.С. Сатыбекова, А.М.Новикова, В.В.Краевский, Н.Д.Хмель, В.В.Давыдовдордун эмгектеринде педагогикалык илимдин методологиясы кеңири чагылдырылган [3].

Педагогиканын методологиясы окутуунун, тарбиялоонун жана инсанды өнүктүрүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн таанып билүүгө жана колдонууга карата жалпы мамилелерди аныктайт. Педагогиканын методологиясынын обьектиси катары–окутуу, тарбиялоо жана инсанды өнүктүрүү кубулуштарын таанып билүү, ал эми предмети болуп адамдын инсандыгын калыптандыруу процессинин мыйзам ченемдүүлүктөрү эсептелет.

Методологиялык илимдин функциялары таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктүн маңызын жана ыкмаларын аныктоо менен эле чектелип калбайт. Демек, педагогикадагы методологиялык мамиле тарбиялык- билим берүүчүлүк ишмердүүлүктүн практикасын өзгөртүп түзүүнүн эффективдүүлүгүн орнотуу үчүн зарыл. Кайсы гана илимий изилдөө болбосун, ыкмалар жана каражаттар белгилүү эрежелер менен ишке ашырылат. Окумуштуулар ушул ыкмалардын, каражаттардын жана эрежелердин системасын **методология** деп аташат. Ошондой болсо да, **«методология»** түшүнүгү адабиятта эки маани менен колдонулуп келет.

1) кандайдыр бир чөйрөдө (илимде,саясатта ж.б) колдонулган методдордун жыйындысы,

2) илимий методду таанып билүү жөнүндө илимдин тармагы.

Методология («метод» жана «логия») – ишмердиктин каражаттары, методдору, уюштуруу логикасы, стуруктурасы жөнүндө окуу.

Окутуучу адамзат тажрыйбасында топтолгон билимди, тактап айтканда, билимдин мазмунун студенттерге жеткирет. Адаттагы кандай окутуу керек деген суроодо окутуунун методдору деген методологиялык категория келип чыгат. Методсуз окутуунун максатын, окутуунун мазмунун, анын таанып билүү закон ченемдүүлүктөрүн ишке ашырууга мүмкүн эмес.

Окутуунун методдору - бул окуучуларды билим, ык, машыгууларга ээ кылуу, алардын акыл күчтөрүн өстүрүү жана дүйнөгө болгон көз караштарын калыптандыруу максатында мугалим менен окуучулардын биргелешип иштөө жолдору.

Педагогикалык адабияттарда **«окутуу методу»** жөнүндө берилген аныктама түшүнүгүндө жана ролу боюнча бирдей окшош ой пикирлер жок. Окутуу методдорунун ар түрдүү классификациялары тарых дидактикаларында болуп келген. Мисалы: Ю.К. Бабанскийдин ою боюнча «окутуу методу» билим берүү милдеттерин чечүүдөгү, окутууга багытталган жана окутуучунун ишмердигиндеги байланышкан, тартипке салынган каражат катары эсептелет. Ал эми Т.А. Ильинанын ою боюнча « окуучулардын таанып билүү ишмердигин уюштуруу каражаты» катары каралат. Б.П.Есипов, М.А.Даниловдун классификациялары боюнча окутуу методун үч чоң тайпага бөлүшкөн:

1. жаңы билимге ээ болуу методу
2. практикадагы билимди колдонуу менен окуучулардын көндүм жана шыктарын калыптандыруу методу.
3. көндүм, шыктарды, билимди баалоо жана текшерүү методу [7].

Россиянын улуу педагогу Константин Дмитриевич Ушинскийдин айтканына таянсак, окутуу методикасын үйрөнүүдө биринчиден окутуучунун сүйлөгөн сөзүнөн, же китепчесинен, ал эми бул көндүмгө ээ болууда, практиканын учурунда гана ошол методиканы колдонсо болот [8].

Эгерде педагог менен студенттин биргелешкен иш- аракети жөнүндө сөз болгондо гана окутуунун методдору жөнүндө сөз болот. Окутуунун методдорунун структурасында «ыкма, эреже» деген тъшүнүктөр бөлүнүп турат. **Ыкма** – методдун элементи жана анын составдык бөлүгү.

Окутуу ыкмасы – окутуу методунун курамдык бөлүгү жана анын өзүнчө бир жагы башкача айтканда «метод» деген жалпы мазмунду толуктоочу түшүнүк эсептелет. Метод көптөгөн ыкмалардан турат. **Эреже** – бул бул ыкманын сүрөттөчүлүк, нормативдик модели катары кызмат кылат. Методдопедагогдун ишмердиги, чыгармачылык дарамети, профессионалдык касиети максималдуу түрдө ишке ашат. Ошондуктан окутуунун методу ар дайым жогорку деңгээлдеги педагогикалык устаттык гана эмес, педагогикалык искусство да болуп эсептелет [7].

Студенттерди педагогикалык ишке багыттоо алардын жеке кесиптик ишмердигинин жогорулашына шарт түзөт. Андыктан педагогикалык ишмердикте студенттин жеке стилинин болушу, болочок мугалимдин жеке кесиптик өнүгүү процессинде болуп өтөт. Бул жерден практикалык даярдыкты уюштуруу керек. Практикада болочок мугалимдин кесиптик ишмердигинин маңызы чагылдырып, ишинин мазмуну, формасы жана методдору болочок мугалимдин кесиптик өнүгүшүнө жана педагогикалык көндүм шыктарынын калыптанышына шарт түзөт. Болочок педагогдордун негизги мүнөздөмөсү инновациялык ишмердикте анын кесиптик компетенттүүлүгүндө[4]. Ошондуктан азыркы учурдагы окутуу процесси, айрыкча маалымат баарлашып окутуунун эки субьект системасы «педагог-студенттин» билимден ишмердике өтүү каражаты жана бул процессти таануу. Бул процесстин эффективдүүлүгү көптөгөн компонентерден көз каранды жана бул системага кирген көңүл борбору студент жана алардын активдүүлүгүн арттыруу.

Окуу процессин уюштурууда чыгармачылык ыкма жолу менен чечүүдөгү окутуунун азыркы милдеттери - өзгөргөн шартка тез адаптация алуу, интеллектуалдык ишмердиктин жыйынтыктарын башкаруу жана көйгөйлөрдү чечүү үчүн маалыматты колдонуу жана анализ жасоо,чыгармачылык ой жүгүртүүнү активдештирүү, мотивацияны калыптандыруу, педагогикалык процесстин жыйынтыгынын гаранты, салттуу методикага айкалышкан жаңы методикаларды окутуу болуп саналат. Педагогикалык технология окутуу процессин калыбына келтирүү үчүн методдорду жана жаңы идеялардын негизинде тарбияны проектилөө. Жаңы педагогикалык идеялар окутуунун методу болуп саналат. Окутуучулардын колдонгон окутуунун заманбап методдору үч түргө бөлүнөт: пассивдүү, активдүү жана интерактивдүү. Ар биринин өзүнүн мүнөздөмөсү, шарттары жана колдонуу абалдары бар.

Пассивдүү методдор – белгилүү тематикадагы маалымат билимин калыптандыруу үчүн окутуучунун салттуу баяндап жеткирүү каражаты. Бул жерде окутуучу студенттердин үстүнөн бийик болуу (доминант) менен, жөндөмдүүлүгүн лектор катары,лекцияларын угуучуларга жеткирип, өзүнүн репродуктивдүү жөндөмдүүлүктөрүн колдонуп угуу, кабыл алуу, конспект жазуу ж.б пассивдүү өтөт [4].

Ал эми активдүү жана интерактивдүү окутуу методдорунун айырмачылыгы студенттер окуу процессинде окутуучу тарабынан берилген болжолдуу материалдар билим алууга көндүм шыктарды колдонуп, активдүү катышып, же болбосо алардын аң сезимдүү жетишүүсү [1].

Интерактивдүү («inter» -эки тараптан тең болгон, «act» - аракет кылуу) – бирөө менен сүйлөшүү , же диалог учурунда кимдир бирөөлөр менен аракет кылуу, иш жүргүзүү. Интерактивдүү ыкма – студенттердин интерактивдүү сабак учурундагы окуу материалын үйрөнүүдөгү белгилүү ишмердик тиби. Интерактивдүү метод - окутуучу менен студенттердин диалог түрүндө окуу- таануу ишмердигин активдештирүүгө багытталат. .Педагогикалык ишмердике болочок мугалимден кандай кесиптик даярдык шарттары талап кылынарын аныктоодо, курамында бир жактан психологиялык, психофизиологиялык жана кесипкөйлүктүн негизи катары физикалык жактан даярдык эсептелет.

Педагогикалык практиканын учурунда методикалык рефлексия калыптанат. Рефлексия (латындын reflexio –артка кайрылуу) деген сөзүнөн, же ички психологиялык абал субьектисинин өзүн- өзү таануу процесси[5]. Болочок мугалимде ар түрдүү факторлорго көз каранды болгон кыйынчылыктар болушу мүмкүн: теориялык жана практикалык даярдоо деңгээли, мугалимдин, же окуучунун жеке өзгөчөлүгүндө,кесиптик багыт жана мекеме коллективиндеги психологиялык чөйрө. Ошентип, **педагогикалык практиканын негизги максаты** – педагогдун кесипкөй иши, студенттин жеке кесипкөй сапатына көз каранды экендиги келип чыгат.

Педагогикалык практиканын милдеттерине:

1. Студенттин теориялык билимин тереңдетүү жана жыйынтыктоо.
2. Педагогдун жеке стилин калыптандыруу (ар түрдүү сабактарга катышуу менен).
3. Педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү, билимин жетилтүү, педагогдун ролун жаңы кесиптик ролдо түшүнө билүү.
4. Тандаган кесибине профессионалдык жарамдуулук диагностикасы.
5. Жеке окуучунун психологиялык өзгөчөлүктөрүн үйрөнүүдө изилдөө ишине канығуу.
6. Окуу- тарбиялык иштин жаңы абалын алдыңкы салттуу эмес тажрыйбалар менен үйрөнүүсү.

Педагогикалык практика бир нече функцияларды аткарат: адаптациялык, окутуу, тарбиялык, өнүктүрүүчүлүк, диагностикалык.

Практиканын **адаптациялык функциясы** студентин окуу- тарбиялык иштин ар түрлөрү менен гана таанышпастан, ишти уюштуруу жана педагогикалык ритмге көнүп, же болбосо балдар менен акырындап байланышып, мекеменин системасына көнүгө башташы.

Практиканын **окутуу функциясы** теориялык процесстен алган билим даярдыгы практикада текшерилет.Акырындап педагогикалык негизги көндүм шыктардын иштелип чыгышы, педагогикалык аң сезимдин калыптанышы, болочок мугалимдин чыныгысистемага кирүүсү аныкталат.

Практиканын **тарбиялык функциясы** абдан оор функция болуп саналат. Практиканы уюштурууда студенттин тарбиялык ишти уюштуруусу эгерде студент класс менен иштөөдө жогорку профессионалдуу мугалим менен иштесе, анын сапаты жана ишинин жыйынтыгы эффективдүү болот. Бул мугалим менен 3-4 жыл тынбай иштесе гана анын ишмердигин өзүнө сиңире алышы толук ыктымал. Практиканын учурунда гана студент практикант балдарды чыныгы сүйүп, аларды кандай болсо ошондой кабыл алып, өздөрүнө сабырдуулук, жоопкерчилик, өзүн-өзү тарбиялап, дайыма өсүү сапатына ээ боло алышы керек.

Практиканын **диагностикалык функциясы** бирден-бир маанилүү функциялардан. Практикада гана студент өзүнүн эмоционалдык абалын баалай алат (балдар, мугалимдер, ата-энелер жана мекеме администрациясы менен болгон байланышта). Чыныгы педагогикалык иште анын жеке жана кесипкөй сапаты аныкталат. Окуу- тарбиялык иште студенттин начар жана күчтүү жактары билинип, эмненин үстүнөн иштеш керек экендиги аныкталат[6].

Педагогикалык практика учурунда болочок мугалим бир нече функцияларды аткаруу менен чектелбестен (адаптациялык, окутуу, тарбиялык, өнүктүрүүчүлүк, диагностикалык), методикалык рефлексиянын калыптанышына, кесипке болгон студенттин даярдыгы педагогикалык техникага жана заманбап методдорун колдонуу эффективдүү экендиги айтылып өттү.Демек кандай гана метод болбосун**,** педагогдун ишмердиги, чыгармачылык дареметі, профессионалдык касиети максималдуу түрдө ишке ашат. Ошондуктан окутуунун методу ар дайым жогорку деңгээлдеги педагогикалык устаттык гана эмес, педагогикалык искусство да болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Братцева Г. Г. Активные методы обучения и их влияние на смену педагогической парадигмы // Философия образования. Серия "Symposium": сб. мат. конф. - Вып. 23. - СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2002. - С. 336-340.
2. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе. Контекстный подход. - М.: Высшая школа, 1991. - 205 с.
3. Дуйшеева Н.К Психолого - педагогические основы профессионально-личностного формирования будущего учителя в вузе Автореф. Дисс..докт. пед. Наук. – Бишкек, 2009.-40с.
4. Наумкин Н. И., Грошева Е. П., Фролова Н. Н. Подготовка студентов национальных исследовательских университетов к инновационной деятельности на основе компетентностного подхода // Интеграция образования. - 2010. - № 4(61). - С. 28-33.
5. Психология.Словарь./ Под общ. Ред. А.В. Петровского, М.Г.Ярошевского.-2-е изд, исп. и доп. – М.:, Политиздат, 1990- 494 с.
6. Педагогическая практика .Учебно- методическая пособие (для студентов педагогических специальностей) Каракол, 2006 5-6-7.с.
7. Раимкулова А.С., Акиева Г.С., Асипова Н.С., Сатыбекова Т.С. Жогорку мектептин педагогикасы – Бишкек,2012.- 31-140-141 беттер.
8. Ушинский К.Д. Собр. соч.: В 11т. Т. 10- М.,1959. – С. 544.
9. Электрондук ресурс: https://works.doklad.ru/view/L2F_zgNKbAw.html

Асипова Н.А.

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДА ПЕДАГОГИКАЛЫК КАДРЛАРДЫ ДАЯРДООДОГУ ЗАМАНБАП ТЕНДЕНЦИЯЛАР

MODERN TRENDS IN PREPARATION OF PEDAGOGICAL PERSONNEL IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация. *В статье представлены основные тенденции развития высшего педагогического образования в Кыргызской Республике с ориентацией на модернизацию подготовки педагогических кадров.*

Ключевые слова: *высшее образование, педагогическое образование, тенденции развития, функции образования, непрерывное образование.*

Аннотация. *Макалада Кыргыз Республикасындагы педагогикалык кадрларды даярдоодогу педагогикалык билим берүүнүн негизгиөнүгүүтенденциялары каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *жогорку билим, педагогикалык билим, өнүгүү тенденциялары, билим берүүнүн милдеттери, үзгүлтүксүз билим.*

Abstract.*The article presents the main trends in the development of higher pedagogical education in the Kyrgyz Republic with a focus on the modernization of teacher training.*

Key words: *higher education, teacher education, development trends, education functions, continuing education.*

Система высшего образования, (в том числе педагогическое) как фактор культурного воспроизводства в современном обществе испытывает огромные трудности, связанные с противоречиями между производителями и потребителями образовательных услуг. В свою очередь новое тысячелетие актуализирует разработку и реализацию эффективной стратегии развития высшего педагогического образования. Модернизация педагогического образования, и вообще высшей школыКыргызскойРеспублики обусловлены реальностями XXI века: формирование новой генерации высококвалифицированных профессионалов с инновационным, творческим типом мышления, развитой мировоззренческой культурой, которые является стратегическим ориентиром развития образования. Стратегия современного высшего образования в КР направлена на развитие национальной модели образования, ориентированной на формирование творческой личности, накопление интеллектуального капитала, переход от модели «Образование для всех» к модели «Образование для каждого».

Образование как важнейший социальный институт, направленный на развитие людских ресурсов и воспроизводства культуры в обществе,выполняет ряд социально важных функций:

-развивает творческие способности человека, углубляя его участие в экономических, социальных и культурных отношениях в обществе, обеспечивая более эффективный вклад в инновационное развитие человечества;

- оказывает решающее влияние на социальный прогресс и продуктивность воспроизводства культуры;

- играет ключевую роль в технологических преобразованиях;

- обеспечивает уровень соответствия человека современным требованиям, развитию нравственности, интеллектуальности, творчества и практичности, сочетания иррациональности и рациональности и других качеств человека, необходимых ему в повседневной жизни в условиях внедрения инноваций;

- улучшает взаимоотношения между человеком и окружающей природной и социальной средой и т.д.

Реализация выше указанных функций связаны с развитием современного образования и передовой науки, качеством человеческого потенциала, формирование которого выступает важным стратегическим ориентиром высшего педагогического образования. Международная академия наук педагогического образования (МАНПО) объединяя педагогическую общественность стран СНГ помогает осознать важные для педагогического сообщества стратегические и тактические шаги развития в современном социуме. В качестве основным тенденций развития педагогического образования выдвигает рядтенденций, характерных для мирового уровня социальных тенденций[1, 219-224].

Во-первых, ориентация на Человека, как высшую ценность социального бытия, и отношение к нему как субъекту познания, общения и творчества. Сознательно акцентируются экзистенциализм человеческого бытия: духовная свобода, духовность, ответственность. Они базируются на главных ценностях современного человечества – ценности Природы и Человека, и идее сотрудничества людей на планете по гуманизации их сосуществования. Сегодня ставка сделана на духовность человека, сознательную ориентацию на высшие ценности, ибо именно духовности человечество обязано своим прогрессом. В современном мире весьма актуальны вопросы воспитания патриота и гражданина мира. Воспитание человека – субъекта национальной культуры, способного к активной жизнедеятельности и творчеству как в родной этнической среде, так и в поликультурной. Средовый, диалогический методологические подходы являются стержневыми в педагогической работе. Отсюда потребность в воспитании у будущего педагога высокого уровня национального самосознания, гражданственности, гуманизма, толерантности, и межкультурной коммуникации. **В педагогическом образовании происходит постепенный переход от концепции функциональной подготовки специалиста к концепции развития его личности.** Такая ориентация предусматривает индивидуализированный характер образования. Это требует учитывать возможности каждого конкретного человека и способствует его саморазвитию. Профессионально личностное развитие и саморазвитие будущего педагога является одним из главных приоритетов.

Во-вторых, тенденция качества образования. Чтобы поднять качество образования, сегодня необходимо обновлять его содержание на разных уровнях (общетеоретическом, предметном, на уровне учебного материала), внедрять инновационные образовательные технологии, провозглашать компетентностный подход к обучению. Главное - выработать у обучающихся стремление к познанию и самообразованию, понимание того, что для жизненного успеха сегодня нужны не «корочки», а подлинные знания. О том, что значительная часть выпускников школ не стремится к получению качественного образования, свидетельствуют итоги сдачи ОРТ. По результатам ОРТ почти треть выпускников школ не набирает пороговый балл и теряет возможность поступать в вузы страны. А на педагогические направления как правило поступают те, которые набирают низкий пороговый балл. Это единый процесс, в котором уровень подготовленности выпускников обусловлен профессиональным уровнем учителей, а уровень подготовки студента – будущего учителя - зависит от качества заложенных в него школой знаний и мыслительных навыков. В характере обучения проходят изменения в контексте глобальных образовательных тенденции, к числу которых относятся:

• ориентация на активное освоение человеком способов познавательной деятельности;

• переход от чисто ассоциативной, статистической модели знаний к динамическим структурированным системам умственных действий;

• адаптация образовательного процесса к запросам и потребностям личности;

• ориентация обучения на личность обучащегося, обеспечение возможностей его самораскрытия.

В-третьих, тенденция реализации компетентностного подхода в профессиональной подготовке педагога. Наличие компетентности определяет возможность и способность осуществлять профессиональную деятельность, а присвоение квалификации дает на это право. Таким образом, квалификация специалиста в идеалеозначает наличие компетенций, и компетентности. Квалификация представляет собой объективированную компетенцию, а компетентность - субъективированную форму проявления профессионализма. Мы знаем, что квалификация, как и компетенция, присваиваются, они существуют формально, отчужденно от непосредственного носителя. Напротив, компетентность - это персонифицированная компетенция, «человек в профессии».

В-четвертых, тенденция стандартизации педагогического образования. Стандартизация педагогического образования рассматривается как национальная проблема и представляет собой процессы, направленные на непрерывное улучшение качества общего образования.

Развитие человеческого потенциала происходит благодаря работе человека по самосовершенствованию. Именно «трудовое усилие» (А.С.Макаренко) формирует культуру личности. Студенты должны осознать и активно реализовывать потребности и интересы, которые обеспечат их жизнеспособность, личный и общественный успех. В процессе обучения возрастает роль самостоятельной работы студента – будущего педагога, идет увеличение объёма часов на самостоятельную работу студента.

В-шестых, тенденция повышения статуса педагога утверждает актуальность прагматических и духовных запросов личности современного педагога. Она помогает реализовать вопросы набора на обучение хорошо

подготовленных, имеющих высокие баллы по аттестату, школьников, с одной стороны, и, с другой – гарантирует высокий профессиональный интерес студента к будущей работе, желание работать по специальности. Об этом свидетельствуют увеличение притока студентов на педагогические направления после очередного повышения заработной платы учителей.

Концепция образования либерального общества и рыночных отношений предполагает, что центральной фигурой в сфере образования является студент – будущий учитель - потребитель услуг и, прежде всего под его потребности и интересы обязаны подстраиваться вузы. В реальности, как показывает практика, главное – поиск и объединение вокруг высокой цели критической массы профессионально одаренных преподавателей – личностей. Именно элитные, интеллектуальные кадры могут обеспечить элитность вуза в целом. В этом квинтэссенция стратегии качества и успешности современного вуза. Не случайно педагогическое сообщество активизирует современного преподавателя: конкурсы «Лучший преподаватель года», звания «Первый в профессии», «Лидер образования XX1 века». Об этом свидетельствуют ежегодно проводимые редакцией журнала «Мугалим» конкурсы «Учитель года» в КР.

Седьмая тенденция - подготовка будущего учителя принимает характер непрерывности и преемственности, которым обеспечивается постоянное совершенствование качества научно педагогических кадров в колледжах, институтах, университетах.

В настоящее время в КР система высшего педагогического образования стала трёхуровневой: бакалавриат – магистратура – аспирантура.Завершающим этапом реализация многоуровневого образования и основным условием аккредитационных требований к современному вузу является подготовка докторов PhD по разным научным направлениям. [2, С. 4-9]. На подготовку такой модели перешли многие страны, например, Республика Казахстан, частично, Российские вузы.В соответствии с приказом Министерства образования и науки КР № 733/1 от 12.12.12. «Об организации эксперимента по разработке и реализации докторских программ PhD» рабочей группой разработаны временные Государственные требования для вузов, а также разработан временный регламент для реализации пилотных докторских программ PhD. Приказом № 311/1 от 31 мая 2013 года были утверждены временные лицензионные требования для пилотных докторских программ PhD [3].

Непрерывность педагогической подготовки обеспечивается вариативностью обучения - выбор различных образовательных и профессиональных программ, специализаций. Функционирование системы непрерывного образования формируется за счет гибкой системы педагогического образования, обеспечивающей преемственность. Отличительными принципами выступают многоуровневость, гибкость и вариативность системы педагогического образования. В образовательном пространстве появился университетский тип педагогического образования связано с реализацией новых моделей подготовки учителя. Реформы педагогического образования (европейские страны, США) привели к утверждению новой категории подготовки будущих учителей с университетским образованием, особенностями которогоявляются:

- междисциплинарный подход к подготовке будущих учителей;
- гибкая и углубленная интеллектуальная и профессионально педагогическая подготовка;
- сближение традиционного общенаучного образования со специальным и профессиональным обучением, направленным на тесное взаимодействие со школьной практикой, начиная с первого года обучения студентов в педагогическом вузе.

В современной научной литературе педагогическое образование рассматривается как процесс подготовки педагогических кадров для учебных и учебно-воспитательных учреждений, а также как совокупность теоретических, педагогических, специальных знаний и практических педагогических навыков, позволяющих получить педагогическое образование вести учебно-воспитательную работу в учебных и учебно-воспитательных учреждениях в соответствии с полученной специальностью. Будущий педагог ориентирован как на усвоения определённой суммы знаний, умений и навыков, так и на формирование педагогического мышления, развитие профессиональной рефлексии как основы способности осваивать, интегрировать и применять новые знания и умения на протяжении всей жизни.

Таким образом, чтобыпедагогическому образованию Кыргызстана соответствовать мировым тенденциям, прежде всего необходимо осознать: значение образования как фактора культурного воспроизводства; необходимо развивать национальную модель педагогического образования, ориентированной на формирование творческой личности; совершенствовать подготовку новой генерации педагогов - высококвалифицированных профессионалов с инновационным, творческим типом мышления, развитой мировоззренческой культурой и высоким уровнем профессиональных компетенций.

Литература:

1. Артамонова Е.И. Аксиологические ориентиры образовательной политики в контексте Болонского процесса //Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития. - М.: МАНПО; Ярославль: Ремдер, 2014. - С.219-224.

2. Асипова Н.А. Организационно-методологические предпосылки подготовки докторовPhD по направлению «Педагогика» в Кыргызской Республике. – Материалы межд. научно-практической конференции. «Совершенствование подготовки научно-педагогических кадров в условиях многоуровневого образования». - Б., 2019. – С. 4-9.

3. Приказ Министерства образования и науки КР № 733/1 от 12.12.12. «Об организации эксперимента по разработке и реализации докторских программ PhD». - Б, 2012.//https://www.knu.kg/ru/index.php?option=com_content&view

Ахметова А.Қ.
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҰСТАЗДАРДЫҢ ҰСТАЗЫ

УЧИТЕЛЬ УЧИТЕЛЕЙ

TEACHER OF TEACHERS

Аңдатпа: *Мақалада Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетінің профессоры, педагогика ғылымдарының докторы Мааткеримов Нурсапар Оролбекұлы-жайлы жазылған. Атап айтқанда, оның ғылыми жаңалықтары бойынша мәліметтер берілген.*
Түйінді сөздер: *математика, физика, астрономия, әдістемелік*
Аннотация: *В данной статье написано о Мааткеримове Нурсапар Оролбековиче, доктора педагогических наук, профессора Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына. А именно информации о его научных заслугах.*
Ключевые слова: *математика, физика, астрономия, методический*
Annotation: *This article is written about Maatkerimov Nursapar Orolbekovich, doctor of pedagogical sciences, professor of Kyrgyz State University after J.Balasagun. Namely, information about his scientific novelty.*
Keywords: *mathematics, physics, astronomy, methodical*

Қ.Тыныстанов атындағы Ыстық көл мемлекеттік университеті Ыстықкөлдегі ең ірі жоғары оқу орны және республикадағы ежелгі оқу орындарының бірі. Бұл универси-теттің тарихы 1940 жылы 13 маусымда Пржевальск қаласында екі жылдық мұғалімдер институты ашылғаннан басталады. Алғашқы жылдары Пржевальск мұғалімдер институтында сол кездегі көрнекті ғалымдар – З.Бектенов, Б.Жамгырчинов, Б. Елебаев, С.Ильясов, А.Искаков, Ж.Юсупов, Д.Турсунов және т.б. жұмыс істеген.

Ұлы Отан соғысы жылдарында Фрунзе педагогикалық институты Пржевальск қаласына ауыстырылды. Тарихқа үңілсек, Қырғызстанға Мәскеу, Харьков, Новороссийск қалаларынан – И.П.Смирнов, Н.Нейман, С.Арабаев, Б.Кулдашев, А.И.Любишев, Н.М. Бескин, Сорока-Росинский және т.б. сияқты көптеген танымал ғалымдар жұмыс істеуге келген.

1944 жылдың қыркүйегінде институтқа Г.Димитровтың есімі берілсе, 1953 жылы мұғалімдер институтының негізінде Прижевальск педагогикалық институты ашылды. Кейінірек 1988 жылы Пржевальск педагогикалық институты ҚМУ филиалы болды. Ал 1992 жылы желтоқсанда ҚарМУ-нің Қаракөл филиалы дербес университет болып, оған Қырғыз республикасында филология ғылымының негізін қалаушы, ағартушы және қоғам қайраткері Қасым Тыныстановтың есімі берілді.

Міне, осындай тарихы бар танымал оқу орнында педагогика ғылымдарының докторы, профессор Мааткеримов Нурсапар Оролбекұлы білім алған, сонымен қатар ғылым саласында, атап айтсақ, физика, физика мен астрономияны оқыту әдістемесі, жалпы педагогика сферасында өзіндік орны бар, туған еліне адал қызмет етіп жүрген ерекше тұлға. «Қолда барда, алтынның қадірін білмейміз» дегендей, мына арпалысқан заманда уақыттың өтіп бара жатқанын байқамай, арамызда жүрген осындай жандарды ескермей жүргеніміз де рас. Өйткені, ол – жүрегі жомарт, досқа адал, көңілі таза, бетке айтары бар, шындықты сүйетін, кейде сұсты, кейде жайдарлы да аққөңіл, ал тірлігін ертеңге қал-дырмайтын, өзіне де, өзгеге де қатаң талап қоя білетіе еңбекқор жан.

Мааткеримов Нурсапар Оролбекұлы 1948 жылы 14 қарашада бүкіл жұртқа танымал Ыстықкөл облысының Түп ауданының Талды-Суу аулында дүниеге келген. Оны кішкентайынан жалқаулықтан бас тартқызып, тек қана еңбекке баулыған әкесі Оролбек одан болашақта физика мұғалімінің шығатынын, үлкен азамат болатынына сеніп, оған үміт артқан. Расында да, үлкен Мааткеримовтың үміті ақталды, себебі ол Пржевальский педагогикалық институтын 1971 жылы қызыл дипломмен бітіріп, Мәскеу қаласында 1975-1978 жылдары аралығында аспирантурада оқып, кандидаттық диссертациясын, ал 2010 жылы докторлық диссертациясын қорғайды.

Ол еңбек жолын өзінің институтынан бастаған, атап айтсақ: оқытушы (1971-1974 жж.), аспирант (1975-1978 жж.), ФОӘ кафедрасының меңгерушісі (1979-1988 жж.), до-цент (1988-1992 жж.), ЫМУ-ның ғалым хатшысы (1992-1994 жж.), ФжМОӘ кафед-расының меңгерушісі (1994-1999 жж.), ғылым және аспирантура бөлімінің бастығы (2002-2006 жж.), ФиТО кафедра меңгерушісі (2006-2015 жж.), КАО-ның басты ғылыми қызметкері (2015-2017), 2017 жылдан бастап Ж.Баласағұн атындағы ҚҰУ-ның профессоры. Сонымен қатар ХҒПББА-ның корреспондент-мүшесі (МАНПО, 2007 ж.).

Мааткеримов Нурсапар Оролбекұлы 320 шақты ғылыми еңбектердің авторы, оның ішінде, монография – 3 (біреуі Германиядан шыққан); оқулық – 1; физика бойынша терминдердің қырғызша сөздігі – 1; әдістемелік құралдар – 23; көптеген ғылыми мақалалар және т.б.

Сонымен қатар магистрлер мен ғылым кандидаттарын дайындап жүрген сауатты да, білгір ғылыми жетекші, қазіргі таңда кандидаттық диссертацияны қорғағандар – 2; ал ғылыми жұмыстарын аяқтап, қорғауға

дайындарға келетін болсақ, докторлық диссерта-циясын аяқтаған – 1; кандидаттық диссертациясын аяқтаған – 3; және т.б. магистранттар.

Оның осындай өрен еңбектері үкімет тарапынан елеусіз қалмаған, мәселен, Қырғыз Республикасы білім беру саласының үздігі (1994 ж.), біршама мақтау грамотолары (ББМ, ҚССР ЦК ЛКСМ, КАО және т.б.) тағы бар, Қаракол қаласының құрметті азаматы, Қасым Тыныстановтың атындағы ЫМУ-ның құрметті профессоры.

Мааткеримов Нурсапар Оролбекұлының екі қызы, бір ұлы, сегіз немерелері бар. Ғалым өз балаларына өздерінің ұнатқан мамандықтары бойынша жоғары білім беріп, олардың еңбек саласында өз орындарын тауып, жұмыс атқаруларына аса көңіл бөліп, дұрыс жолға сала білген.

Тағы бір айта кететін жайт, ол жастайынан спортты сүйіп өскен, әсіресе, волей-болды, оның осы спортқа деген құштарлығын әкесі құптап, аса мән берген. Спорттың денсаулыққа деген пайдасын көре білген Оролбек балаларын жүгіруге шақырып ынта-ландырған. «Таңертеңгісін сағат 7.00-де ерте тұрып, автобуспен қатар 3 километрге жү-гірулерің керек» деп әкесінің міндет артқанын ғалым ерекше еске алады. Жақында ғана қалада өткізілген жеңіл атлетикалық кроссқа қатысып, ғалымның ІІ-ші орынға ие болға-нын естіген жора-жолдастары, әріптестері құттықтап, мәз-майрам болуда.

Мааткеримов Нурсапар Оролбекұлының талап қойғыштығы, әділдігі, парасат-тылығы ғылымға берілген адал тұлғасын айқындай түседі. Сөзімнің соңында Қырғыз-станның атын шығарған Шыңғыс Айтматовтай ұлы бар, Ыстыққөлдей көлі бар қырғыз елінің осы өңірінде дүниеге келген, Қырғызстандағы педагогика ғылымында ерекше орны бар, физика және математика саласына айтарлықтай үлес қосып жүрген педагогика ғылымдарының докторы, профессор Нурсапар Оролбекұлының 70 жылдық мерейто-йымен шын жүректен құттықтай отырып, оған шалқар шабыт, тың табыстар тілейміз.

Әдебиеттер:

1. Аникин В. Спорт науке помогает, мозг наш очень развивает [Текст] / В. Аникин / Вечерний Бишкек. – Бишкек, 2019, № 109. – С.32.
2. Кыргызская наука в лицах. – Б.: Высшая аттестационная комиссия КР, 2017.

Н.О. МААТКЕРИМОВ - ТУБАСА ПЕДАГОГ ЖАНА ИЛИМПОЗ

Мугалимдик кесиптин пайда болуу тарыхы адамдын инсан катары жаралуусуна барып такалат. Мугалимдик кесипти башка кесиптер менен окшоштурууга, алар менен салыштырып баалоого мүмкүн эмес.

Ошол эле учурда мугалимдик кесип –адам таануу илими, ал эң ардактуу жана эч качан эскирбеген кесип.

Бул кесипти Нурсапар мырза кандай тандап алды? Ал педагогика илимдеринин доктору илимий даражасына, профессор наамына жетүү үчүн кандай баскычтарды басып өттү? Анын мындай даражаларга, наамдарга, тиешелүү сыйлыктарды алуусуна кимдер себеп болгон? Ата-энесинин тарбиясыбы? Билим берген устаздарбы? Эң жакын болгон үй-бүлөөсүбү? Же талыкпас илимий эмгектердин жыйынтыгыбы?

Анда мен жогорудагы суроолорго жооп табууга аракет жасап көрөйүн.

Мен, Нурсапар Оролбекович менен Москвада СССРдин Педагогика илимдер академиясынын окутуунун мазмуну жана методдору Илимий изилдөө Институтуна стажировкага барып таанышып калдым. Ал бул институттагы Кыргызстандан келген жалгыз аспирант экен. Ошол учурдан баштап мен Нурсапарды жакындан биле баштадым.

Мааткеримов Нурсапар Оролбекович 1948-жылдын 14-ноябрында Ысык-Көл областынын Түп районундагы Талды-Суу айылында аскер кызматчысы жана мугалимдин көп балалуу үй-бүлөсүндө төрөлгөн. Пржевальскидеги мамлекеттик педагогикалык институттун физика-математика факультетинин “физика” бөлүмүн артыкчылык диплому менен 1971-жылы бүтүргөн.

1974-ж. Москвадагы СССРдин Педагогикалык илимдер академиясынын окутуунун мазмуну жана методдору илимий-изилдөө Институтунун физиканы окутуу лабораториясына (башчысы академик В.Г.Разумовский) стажировага жиберилген. Бир жылдан кийин анын аспирантурасына өтүп, 1978-жылы ф.-м. и. к., доцент В.В.Усановдун жетекчилигинде кандидаттык диссертациясын коргогон. Ошол эле мезгилде Москвадагы № 564 орто мектебинде физика мугалими болуп иштеген. Пржевальск пединститутунда физиканы окутуунун методикасы кафедрасында окутуучу, ага окутуучу, кафедра башчысы болуп эмгектенген.

Албетте, ар кандай инсан бизди курчап турган дүйнөнү таанып билбей туруп, бул дүйнөгө келген максатын аңдабай туруп эч кандай ийгиликке жете албайт. Нурсапар аскер кызматчысынын жана мугалимдин үй-бүлөөсүндө жарык дүйнөгө келген. Ал ата менен энесинин чыныгы таалим-тарбиясын алууга жетишкен. Нурсапардын мугалимдик кесипти тандап алуусуна энесинин жакшынакай тарбиясы таасир берген.

ХХ кылымдын атактуу педагогу, Социалисттик эмгектин Баатыры В.А.Сухомлинский айткандай “Эгерде мугалим тынымсыз окубаса, алган илимин кеңейтип өнүктүрбөсө анда ал өзүнүн мугалимдик кесибин аткара албай калат” деп бекеринен айткан эмес. Башкача айтканда мугалим эмнелер менен алектенип жатканын өзү түшүнгөндө жана ага маани бергенде гана жашоонун маңызы өзгөрөт. Жогорудагы принциптерди туу туткан Нурсапар Оролбекович жашоонун даамын билип, иштен белгилүү бактылуулукту сезди.

Ал 2010-ж. Кыргыз билим берүү академиясында “Орто жана жогорку мектепте физиканы окутуу процессин нормалаштыруунун дидактикалык негиздери” аттуу темада 13.00.01-жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы, 13.00.02-окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (физика) адистиктери боюнча докторлук дисертациясын коргогон, илимий консультанты - КР УИАнын корр.-мүчөсү, п.и.д., профессор Э.Мамбетакунов бекитилген.

2015-жылдан бери Н.О.Мааткеримов КББАда башкы илимий кызматкер болуп иштеди. Ал эми 2017-жылдын сентябрынан баштап Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогика факультетинде профессор болуп иштеп келе жатат. Ал физиканы окутуунун теориясы жана методикасы, жалпы физика, физиканын жана астрономиянын тарыхы, азыркы табият таануунун концепциялары, жалпы педагогика, педагогиканын жана билим берүүнүн тарыхы, педагогикалык изилдөөлөрдүн түзүмү жана усулдары боюнча өзүнүн билимин өркүндөтүп, адис катары такшалды.

Ал 330дан ашык илимий-методикалык эмгектердин автору, алардын ичинде 3 монография (1 Германияда чыккан), 1 окуу китеби, 1 физикалык терминдердин орусча-кыргызча сөздүгү, Кыргызпатенттин 3 автордук күбөлүгү, 23 окуу-усулдук куралдар, колдонмолор. Анын жетекчилигинде 2 кандидаттык диссертация жакталды, дагы 1 докторлук, 3 кандидаттык диссертациялар коргоого даярдалууда. Азыр “ЫМУнун Жарчысы”, “КББАнын Кабарлары” журналдардын редколлегиясынын мүчөсү, көп жылдардан бери Ж.Баласагын атындагы КУУнун жана И.Арабаев атындагы КМУнун алдында докторлук (кандидаттык) диссертацияларды коргоо боюнча кеңештин мүчөсү.

Сыйлыктары: Кыргыз Республикасынын билим берүүнүн мыктысы төш белгиси, Билим берүү министрлигинин, Кыргызстан физика коомунун, КББАнын, Ысык-Көл облусунда өкмөттүн ыйгарымдуу өкүлүнүн, Каракол шаардык кеңешинин, К.Тыныстанов ат.ЫМУнун ж.б. ардак грамоталарынын жана дипломдорун ээси, Каракол шаарынын ардактуу атуулу, ЫМУнун ардактуу профессору, МАНПОнун (Москва ш.) корр.-мүчөсү.

Чынында ар бир инсандын жакшы, жаман болушу, турмушта өзүнүн ордун туура табышы ата-эненин тарбиясынан эмеспи. Алар Нурсапарды эмгекчил болууга, улууну сыйлоого, кичүүлөрдү урматтоого, устаздарды кадырлоого, мугалимдик кесипти суйүүгө ж.б. инсандык улуу касиеттерди калыптандырды. Ата-эненин жакшы тарбиясын көргөн Нурсапар да балдарын эмгекчил болууга, мыкты билим алууга тарбиялады.

Урматтуу Нурсапар Оролбекович!

Сиздей билимдүү, маданиятуу, жан-дүйнөсү кенен, инсандык сапаттары бийик аспиранттан илимий кеңеш алганыма сыймыктанамын. Сизге терең ыраазычылык билдиремин.

Эл аралык Кувейт университетинин жалпы жамаатынын жана жеке өзүмдүн атымдан

Сизди терең урматтоо менен кесиптешиңиз,

РФ педагогика жана социалдык илимдер академиясынын (АПСН) академиги,
Кыргыз билим берүү академиясынын корреспондент-мүчөсү,
Казакстан Республикасынын билим берүүсүнүн ардактуу кызматкери,
педагогика илимдеринин доктору, профессор
Д. Бабаев

Бабаев Д.Б.
Эл аралык Кувейт университети

Божонов З.С.
Ош мамлекеттик университети

КУРАТОРЛОРДУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ ЖАНА АНЫН СТУДЕНТТЕРДИ ИНСАНДЫК ЖАКТАН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ РОЛУ

РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КУРАТОРОВ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТОВ

ROLE OF PEDAGOGICAL ACTIVITY OF CURATORS IN FORMING PERSONALITY OF STUDENTS

Аннотация: *бул макалада студенттерди инсандык жактан калыптандырууга багытталган кураторлук ишмердүүлүктү уюштуруу проблемасы каралат. Жогорку окуу жайларда студенттерди инсандык жактан калыптандырууда өбөлгө түзүүчү кураторлордун тарбиялык ишмердүүлүгүн уюштуруунун принциптери ишмердүүлүктү уюштуруунун жолдору иштелип чыккан.иштелип чыккан. Аны теориялык жактан негиздеп, окуу-тарбия процессине киргизүү жана педагогикалык эксперимент аркылуу текшерүү жүргүзүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр:*студенттерди инсандык жактан калыптандыруу, модель, студенттердин өзүн-өзү тарбиялоосу, кураторго коюлуучу талаптар, тарбиялоо принциптери, педагогикалык эксперименттин критерийлери.*

Аннотация: *в данной статье рассматривается организация учебно-воспитательного процесса в высших учебных заведениях. Разработана структура организации воспитательной деятельности куратора, способствующей личностному формированию студентов в ВУЗах.*

Ключевые слова:*личностное формирование студентов, самовоспитание студентов, требования к куратору, принципы воспитания, критерии педагогического эксперимента.*

Abstract: *This article discusses the organization of the educational process in higher education. The structure of the organization of educational activities of the curator is developed, which contributes to the personal formation of students in universities.*

Key words: *personal formation of students, self-education of students, requirements for a curator, principles of education, criteria for a pedagogical experiment.*

ЖОЖдордо окуу тарбия процессинин сапатын жогорулатуу жана кесиптик даярдоону жакшыртуу үчүн жогорку билим берүүнүн шарттарын өзгөртүү бүтүрүүчүгө азыркы дүйнөлүк атаандашууга жөндөмдүү болгон кесиптик жана инсандык касиеттердин калыптанышын талап кылат [1, 12-б.].

«КыргызРеспубликасынынКонститутциясында», «Кыргыз Республикасынын Билим бер үү жөнүндөгү мыйзамында», «Кыргыз Республикасындагы элдердин жана этностор аралык мамилелерди бекемдөө концепциясында», «Кыргызстандын жаштар саясатынын концепциясында», «Кыргыз Республикасында балдарды жана жаштарды тарбиялоонун 2020-жылга чейинки концепциясында» жана башка рас мий документтерде жарандарды инсандык жакан калыптандыруу боюнча тиешелүү милдеттер коюлган.

Жогорудагы милдеттердин негизинде университетте инсанды өнүктүрүүнүн өзгөчө маанилүү шарты катары кураторлук системаны багыттоочу кылып койгон тарбиялык иштердин программасынын болушу зарыл. Бул программа ЖОЖдогу тарбиялык иштердин башкы максаттарын, милдеттерин орундатууга багытталышы керек. Тарбиялык иштердин мазмунунда инсандын өзүн-өзү реализациялоосун, жаран катары өзүн-өзү аңдап-сезүүсүн өркүндөтүү үчүн тиешелүү шарттарды түзүү, социалдык жактан компетенттүү, гуманисттик идеяларга багыт алган, академиялык жактан мобилдүү, дүйнө таанымы жагынан кенен мүмкүнчүлүккө ээ болгон, өзүнүн жашоо сапатын өзгөртө алган инсанды калыптандырууга арналган.

Биз эгемендүү мамлекет болгондон бери Кыргыз Республикасында 2012-жылдан баштап адистерди даярдоонун көп баскычтуу системасына өттүк. Бул максатты ишке ашырууда кураторлордун тарбиялык иштеринин мааниси жана анын мазмуну сапаттык жактан да өзгөрдү. Экинчи жагынан, студенттерге ар бир окуу жылында байкоо жүргүзүү менен көпчүлүк окутуучулар бүтүрүүчүлөрдү салыштырып көрүп, азыркы жаштарда социалдашуу процессинин жай жүрүп жаткандыгын белгилешүүдө.

Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамында инсандын негизги сапаттарын калыптандырууга багытталган тарбиялык принциптер берилген. Анда «Жарандуулукка, эмгекти, үй-бүлөнү, Ата Мекенди, айлана-чөйрөнү сүйүүгө, патриотизмге жана адам укуктары менен эркиндиктерин урматтоого тарбиялоонун” багыттары каралган.

Тарбиялоонун ЖОЖдогу фундаменталдуу жана окуу-тарбия процессинин максаттары менен милдеттеринин мазмунун талдоо тарбиялык иштерди системалуу уюштуруунун төмөнкүдөй негизги принциптерин бөлүп көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берди:

- ЖОЖдогу алган болочок кесиптин педагогикалык жактан инсанга багытталышын калыптандыруу принциби;
- окуудагы жана окуудан тышкаркы илимий иштердин органикалык өз ара байланыш принциби;
- студенттердин жекече-инсандык психологиялык өзгөчөлүктөрүн эсепке алуу принциби;
- таланттуу жаштарды өз учурунда таап, колдоо көрсөтүү принциби;
- тарбиялык иштерди маалыматтык жактан камсыздоо принциби;
- ЖОЖдун ички мейкиндигин эстетикалык жактан жасалгалоо принциби;
- тарбиялык иштерди уюштурууда ишмердүүлүк менен мамиле жасоо принциби ж.б.

Кураторлор студенттерди инсандык жактан активдүү ишмердүүлүктүн түрлөрүнө жана формаларына тартуу максатында күч-аракет жумшоо менен керектүү учурда тиешелүү оңдоп-түзөтүүлөрдү киргизүү аркылуу студентке инсандык жактан өнүктүрүүчүлүк чөйрөнү жаратат. Кураторлордун негизги милдеттери катары студенттерде төмөндөгү инсандык сапаттарды калыптандыруу болуп саналат:

- студенттерди инсандык жактан (руханий жана адептүүлүк сапаттарын) калыптандыруу;
- студенттердин инсан катары жекече өзгөчөлүктөрүн аныктоо менен анын таанып-билүү процессинин максималдуу өнүгүүсүнө шарт түзүү;
- студенттерди окуу жайдын салттарын колдоп сактоого жана өнүктүрүүгө үйрөтүү;
- тайпадагы жагымдуу моралдык-психологиялык климатты жаратуу;
- студенттердин кызыкчылыктарын, укуктарын коргоо.

Жогорудагыпринциптердижанамилдеттердиишкеашырууда куратор студенттер үчүн насаатчынын, аныктоочунун, фасилитатордун, улуу жолдоштун ролун аткарат. Тайпага карата куратор уюштуруучу, методикалык жактан жетекчи, тарбиячы, педагог-психолог катары эсептелет. Анын ролу социалдык-педагогикалык, илимий-методикалык, коммуникативдик-рефлексиялык, аналитикалык-диагностикалык, оңдоп-түзөөчүлүк жана прогностикалык функцияларды аткаруусунан байкалат.Кураторлук ишмердүүлүктүн программасы

ийгиликтүү иштеши үчүн тарбиялоону башкаруунун подсистемасынын түзүмү бар болуусу зарыл. Ал 1-сүрөттө берилген.

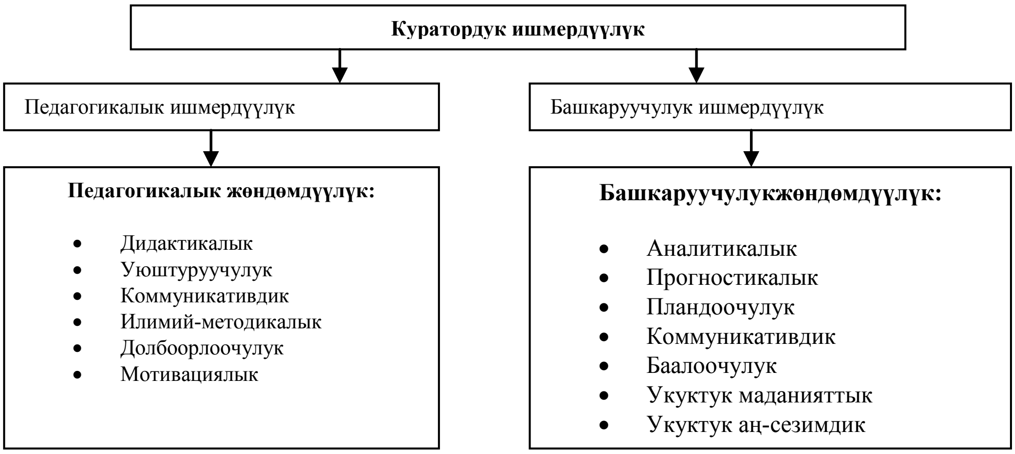

1-сүрөт. Куратордук ишмердүүлүктү жана жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүү.

Азыркы педагогдор кураторлордун мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнө, педагогикалык ишмердүүлүгүнө, психологиялык даярдыгына басым жасашып, педагог-кураторлордун адептик-баалуулук багыттарын төмөнкүдөй бөлүштүрүүнү сунушташат:

• *адептик-этикалык касиеттери* (адилеттүүлүк, объективдүүлүк, адамгерчилик, ак пейилдүүлүк, зиректик, сергектик, жакшылык каалоочулук);

• *кесиптик-ишмердүүлүк сапаттары* (билими, билгичтиги, эрудициясы, умтулуучулдугу, тапкычтыгы, тамаша сезими);

• *коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрү* (жалпы бийик маданияты, педагогикалык тактыгы, инсандар менен болгон мамилеси жана ишеним артуусу);

• *инсандык мүнөздөмөсү* (чынчылдыгы, акыйкатчылдыгы, ачыктыгы, жөнөкөйлүгү, адамдын кадыр-баркын сезе билүүсү);

• студенттин абалын, ички дүйнөсүн билүү,*түшүнүү жөндөмдүүлүгү.*

Биздин изилдөөлөр көрсөткөндөй педагогикалык жөндөмдүүлүктөрдүн төмөндөгү топторун маанилүү деп эсептейбиз:

• *дидактикалык жөндөмдүүлүгү* – материалды тандап алып, даярдоо билгичтиги. Окуу материалын көрсөтмөлүү, жеткиликтүү, так, ишенимдүү жана удаалаштык менен баяндоо, үйрөнүп жаткандардын таанып-билүүчүлүк кызыгууларын жана рухий муктаждыктарын өнүктүрүүнү өбөлгөлөө, элдик педагогиканын прогрессивдүү идеяларын билгичтик менен пайдалануу, окуу - таанып-билүүчүлүк жигердүүлүктү арттыруу ж.б.;

• *уюштуруучулук жөндөмдүүлүгү* – окутуучунун тарбиялануучуларды жамаатка бириктирүү, ишти пландаштыруу, жыйынтыктоо, аткарылган нерсени талдоого алуу билгичтиги;

• *коммуникативдик жөндөмдүүлүгү* окутуучунун тарбиялануучулары, коллегалары ж.б. менен болгон педагогикалык жактан максатка ылайыктуу мамилелерди орнотуу билгичтиги;

• *изилдөөчүлүк жөндөмдүүлүгү* педагогикалык кырдаалдар менен процесстерди таанып-билүү жана объективдүү баалоо билгичтиги;

• *илимий - таанып-билүүчүлүк жөндөмдүүлүгү* - тандалып алынган тармак боюнчаилимий билимдерди өздөштүрүүгө болгон жөндөмдүүлүгү.

Мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүгү жана жогорку окуу жайларынын окутуучусунун ишмердүүлүгүн эксперимент жүзүндө моделдөө жөнүндөгү Н.В.Кузьминанын изилдөөлөрүнө негиздеп, куратордун педагогикалык ишмердүүлүгүнүн беш компонентин жана аларга туура келүүчү негизги функцияларын ийгиликтүү аткаруусун камсыздоочу билгичтиктерди аныктоого болот: болочок адисти инсандык жактан калыптандыруу, студенттерге ийгиликтүү окууга, кесиптик даярдыгы жана коомдук турмушка катышуусу үчүн шарт түзүү.

Куратордун педагогикалык ишмердүүлүгүнүн *мотивациялык компоненти* – өз турмушунда адеп-ахлактын жалпы адамзаттык нормаларын аңдап билүү. Улуттук каада-салттарды, социалдык топтордун моралдык баалуулуктарын үйрөнүү. Гумандуулук, демократиялык принциптердин негизинде жаңы муунду тарбиялоо. Окутуучулардын, студенттердин укуктарын коргоо, укуктук ишмердикти аткарууга карата мотивдердин болушун талап кылат.

Долбоорлоочулук компонент куратордун жана группанын студенттеринин ишмердүүлүгүнүн мазмуну менен ыкмаларын перспективалуу пландаштыруу, долбоорлоо багытындагы билгичтиктерге ээ болуу.

Конструктивдүү компонент берилүүчү маалыматтын, иш-чаранын композициясын түзүү, иш-чараларды максатка ылайыктуу тандап алуу, жамааттын шартында жекече тарбиялоо программасын пландаштыруу.

Коммуникативдик компонент студенттер, окутуучулар, кафедранын башчылары, деканат, коомдук уюмдар менен педагогикалык жактан максатка ылайыктуу байланышты түзүүсү, студент жаштар менен карым-катнаш түзүүгө байланышкан билгичтиктерге ээ болуу.

Уюштуруучулук компонент коюлган милдеттерди аткарууга өзүн жана студенттер жамаатын уюштуруу, тайпанын активин табуу жана анын ишин уюштуруу, коомдук-саясий ишмердүүлүккө тайпаны уюштуруу, жамаатты башкаруу билгичтиктеринин болушун камтыйт.

Инсандык-рефлексиялык компонент – кесиптик ишмердикте инсанды толеранттуулук аң-сезимге, жүрүм-турумга тарбиялоодо жаралган кырдаалдарды чечүүдө укуктук билимдерди, педагогикалык рефлексияны колдоно билүү.

Креативдүүлүк компонент – студенттердин ой-жүгүртүүсүн жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдө көптөгөн оригиналдуу идеяларды жаратууну уюштурат. Кураторлордун ишмердүүлүгүндө, студенттерди окуу-тарбия процессинде инсандык жактан калыптандырууда анын интегралдык касиетке ээ болуусуна, чыгармачылык менен изденүү жөндөмдүүлүгүнүн өнүгүшүнө, жаңы нерселерди кабыл алууга, стандарттык эмес ой-жүгүртүүгө, оригиналдуу жана пайдалуу идеяларды жаратууга даярдоону камсыз кылуу талап кылынат.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, ар бир академиялык тайпанын куратору педагогикалык ишмердүүлүктүн бардык компоненттерине жана аларга тиешелүү билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болууга тийиш. Кураторлордун билимин жогорулатуу, алар менен жүргүзүлүүчү бардык методикалык иштер ушул компоненттерди, билимдерди жана билгичтиктерди эсепке алуу менен уюштурулду.

Кураторлорду тарбиялык ишмердүүлүккө даярдоо процессинде Ош мамлекеттик университетинин алдындагы академиялык тайпалардын кураторлору үчүн түзүлгөн курсту, тренингдерди пайдаландык. Андан сырткары, ЖОЖдо студенттерди тарбиялоо жана тажрыйба алмашуу маселелери боюнча тегерек столдорду, семинарларды өткөрдүк: «Куратор – ЖОЖдун тарбиялык процессиндеги негизги фигура», «Кураторлун ишин кандайча туура пландаштыруу керек», «Студенттер менен кураторлордун иштерин баалоо ыкмалары жана каражаттары», «Элдик педагогиканын прогрессивдүү идеяларын кураторлун тарбиялык иштеринде пайдалануу» ж.б.

Окуу-тарбия процессинде студенттерди инсандык жактан калыптанган деңгээли аныкталды жана студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн жогорулагандыгы белгилүү болду.

Педагогикалык экспериментте студенттерди инсандык жактан калыптандыруунун деңгээлин аныктоо максатында жогорку, ортоңку, төмөнкү деңгээлдер аныкталды.

Жогорку деңгээл – инсандык сапаттарды калыптандыруунун принциптерине, мазмунуна байланыштуу дүйнө-таанымдык билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү жана жалпы адамзаттык баалуулуктарды өздөштүрүүсү.

Ортоңку деңгээл – студенттердин инсандык сапаттарды калыптандыруунун принциптерин, адеп-ахлактык жалпы нормаларын, улуттук каада-салттарды, социалдык топтордун баалуулуктарын ж.б. сапаттарды салыштырмалуу түрдө өздөштүрүүсү.

Төмөнкү деңгээл – студенттердин жалпы инсандык сапаттардын жана баалуулуктардын мазмунун төмөн өздөштүрүүсү.

Педагогикалык эксперименттин негизги жыйынтыктары жалпылангандан кийин төмөнкү таблицада жана 2, 3 сүрөттөрдө берилди.

Деңгээлдер	Педагогикалык экспериментке чейин (% менен)				Педагогикалык эксперименттен кийин (% менен)			
	Контролдук гуппа		Эксперименталдык группа		Контролдук гуппа		Эксперименталдык группа	
	ОшМУ	ОГПИ	ОшМУ	ОГПИ	ОшМУ	ОГПИ	ОшМУ	ОГПИ
Төмөнкү деңгээл	41,2	44,1	43,2	41,2	40,5	39,8	22,7	20,3
Ортоңку деңгээл	43,6	39,2	39,4	42,1	42,8	43,3	48,2	53,2
Жогорку деңгээл	15,2	16,7	17,4	16,7	16,7	16,9	29,1	26,5

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы боюнча 2 - сүрөттө ОшМУнун студенттеринин инсандык жактан калыптануусунун гистограммасы берилди.

Педагогикалык экспериментке чейин Педагогикалык эксперименттен кийин

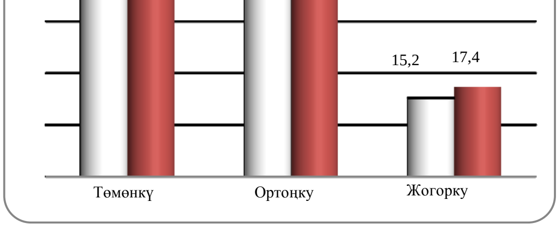

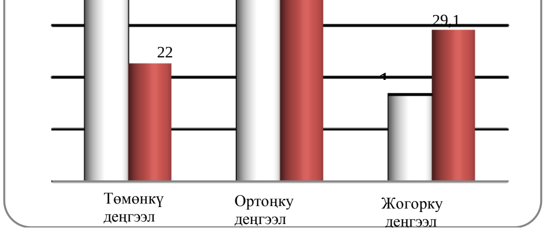

- Контролдук группа - Эксперименталдык группа

3-сүрөттө ОГПИнин студенттеринин экспериментке чейинки жана эксперименттен кийинки инсандык жактан калыптангандыгынын гистограммасы берилди.

Педагогикалык экспериментке чейин   Педагогикалык эксперименттен кийин

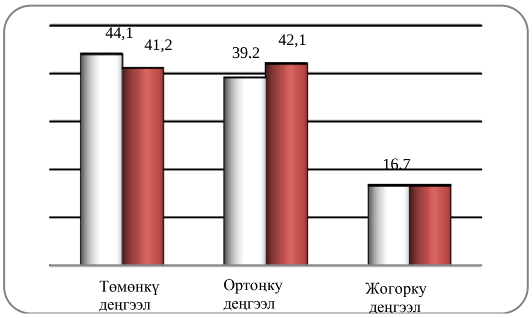

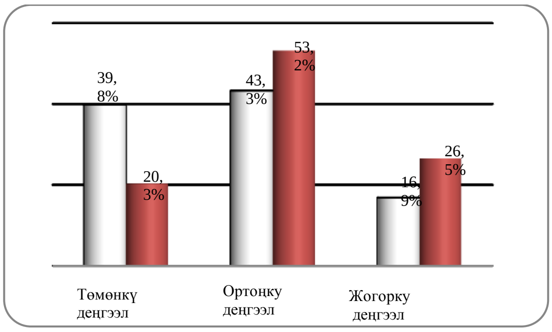

☐ - Контролдук группа   ■ - Эксперименталдык группа

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктарынын ишенимдүүлүгүн текшерүү үчүн биз статистикалык критерий χ^2 (Хи -квадратты) пайдаландык.

Биздин шартта градациянын саны үчкө барабар L=3 – “төмөнкү”, “ортоңку” жана “жогорку” студенттердин инсандык жактан калыптануусунун деңгээлдери.

$\chi^2_{эмп}$ (Хи - квадраттын) эмпирикалык мааниси төмөндөгүдөй формула менен аныкталды:

$$\chi^2_{эмп} = N \cdot M \cdot \sum_{i=1}^{L} \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M}\right)^2}{n_i + m_i} \qquad (1)$$

N - эксперименталдык группадагы студенттердин саны;

M - контролдук группадагы студенттердин саны;

L - градациянын саны;

n_i - эксперименталдык группадагы $i_{чи}$ алган студенттердин саны;

m_i - контролдук группадагы $i_{чи}$ алган студенттердин саны; (i=1,2,3)

χ^2 - критикалык мааниси 0,05 барабар.

Биздин учурда экспериментке чейин ОшМУ студенттерине $\chi^2_{эмп} = 0{,}1520$, ал эми ОГПИнин студенттерине $\chi^2_{эмп} = 0{,}177$ экендиги (1) формула аркылуу аныкталды. Эксперименттен кийин L-1=2 $\chi^2_{эмп} = 6{,}2290 \chi^2_{эмп} = 6{,}0186$ (ОшМУ), $ч^2_{эмп} = 6{,}0186$ (ОГПИ) $\chi^2_{0{,}05} = 5{,}99$ таблицанын негизинде аныкталды.

Эксперименттен кийинки жыйынтык критикалык мааниден чоң, бул педагогикалык эксперименттин ишенимдүүлүгүн тастыктайт.

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыктары көрсөткөндөй эксперименталдык группаларда студенттердин инсандык жактан калыптануу деңгээлдеринин жогорулагандыгы далилденди. Студенттердин инсандык жактан калыптануу деңгээли ОшМУда 15,2% дан 29,1% га чейин жогорулады. Ал эми ОГПИде 16,7% дан 26,5% га чейин өзгөрдү.

Адистерди даярдоонун көп баскычтуу системасында (тьютор, эдвайзер түшүнүктөрүн) эске алуу менен Кыргызстандын жалпы ЖОЖдоруна кураторлук ишмердүүлүктү окуу-тарбия процессине милдеттүү киргизүүнү камсыз кылган бирдиктүү нормативдик документтерди иштеп чыгууну сунушталды.

Студенттерди инсандык жактан калыптандыруу процессинде кураторлук ишмердүүлүктү уюштуруунун технологияларын, тарбиялык иш-чараларды пландаштырууда информациялык-маалыматтык технологиялардын негизинде кайра түзүү жана уюштуруу иш жүзүнө ашырылууда.

Адабияттар:

1. 2020-жылга чейин Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүүнүн концепциясы. – Б., 2012.
2. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамы.
3. Педагогика: учебное пособие для студентов педвузов. /В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев и др.- М:. Школа-Пресс, 1997. – 512.
4. Божонов З.С. Студенттерди инсандык жактан калыптандыруу процессинде кураторлук тарбиялык ишмердүүлүгүн уюштуруунун педагогикалык шарттары: пед. ил. канд...автореф. -Бишкек, 2017.-22б.

Бабаев Д.Б., СинЕ.Е.
Международный Кувейтский университет

СТУДЕНТТЕРДИН ӨЗ АЛДЫНЧА БИЛИМ АЛУУСУ – КЕСИПКӨЙЛҮҮЛҮКТҮН АЖЫРАГЫС ЭЛЕМЕНТИ

САМООБРАЗОВАНИЕ СТУДЕНТА КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА

STUDENT'S SELF-EDUCATION AS AN INTEGRAL ELEMENT OF PROFESSIONALISM

Аннотация: *Студенттердин өз алдынча билим алуусунун проблемасы, педагогика илимдеринин негизги багыттарынын бири. Студенттердин өз алдынча билим алуусу, анын формалары жана ыкмалары окуу процесси үчүн гана актуалдуу болбостон, студенттин кесиптик жактанөнүгүшүнө да таасир этет. Аталган макалада авторлор студенттердин өз алдынча билим алуусунун айрым закон ченемдүүлүктөрүн аныкташкан.*

Түйүндү сөздөр: *студенттердин өз алдынча билим алуусу, шарттары, билим алуунун формасы жана багыттары.*

Аннотация: *Проблемы, связанные с самообразованием студента, являются одной из важных направлений педагогической науки. Студенческое самообразование его формы и приёмы актуальны не только для учебного процесса, но и для профессионального роста самого студента. В данной работе авторами выявлены отдельные закономерности в самообразовании студентов.*

Ключевые слова: *самообразование студентов, условия, формы и направления самообразования.*

Annotation: *The problems associated with student's self-education are one of the important areas of pedagogical science. Student's self- education and its form and methods are relevant not only for the educational process, but also for the professional growth of the student himself. In this work, the authors identified individual patterns in the self-education of students.*

Key words: *self-education of students, conditions, forms and directions of self-education.*

В современную информационную эпоху, когда знания растут непостижимыми ускоренными темпами ни одно учебное заведение не способно дать молодому поколению всю полнотузнаний, которые будут востребованы в их профессиональной деятельности.В связи с этим заметно возрастают потребность студентов к самообразованию. Так у старшекурсников потребность к самообразованию имеет более высокую мотивацию и связана с ожиданием будущей профессиональной деятельностью, которое имеет причинно-следственные связи [7].

Педагогической наукой установлено, что потребность студентов к самообразованию представляет определенное свойство личности, где одновременно выступают и взаимодействуют между собой: интеллектуальная, эмоциональная, волевая и другие составляющие. Самообразование студента как одна из форм учебной деятельности весьма эффективна при работе с информационными источниками и навыкамивести конспектирование материала. Конспектирование даёт положительные результаты, при условии, когда студенты вуза научились самостоятельно составлять план и тезисы лекционного материала. Поэтому, для успешной самообразовательной деятельности необходимо широко практиковатьнаписание докладов, рефератов, эссе, которые по определению исследователя А.А. Логинова помогают студентам приобрести навыки работы с печатными и электронными источниками [5].

В начальном периоде работы с источниками студенты должны уметь осуществлять краткую запись прочитанной информации, выделить главные идеи и методологию (если она имеется). Так,по мнению исследователя А.П. Примаковского, задача состоит не только в изложении прочитанного, но иуметь дать оценку, наметить дальнейшеенаправление самообразования[8].

С педагогической точки зрения потребность в самообразовании – это стремление студента к более глубокому познанию вузовской дисциплины. В этом контексте личность студента можно считать как самоорганизующийся субъект [9]. Использование в вузах теории поэтапного формирования умственных действий П.Я. Гальперина [3],позволяет студентам с помощью современных средств и информационных ресурсов Интернета более успешно и качественно осуществлять самообразование.В ряде исследований отмечается, что при организации самообразования студентов особое внимание следует уделить рефлексии, на снижение негативных эмоций, реализация которой обеспечит сознательный выбор студентом направления самообразования [1].

Современная высшая школа должна не просто вооружать студентов определенной системой научных знаний, но и развивать у них устойчивую потребность в профессиональном самообразовании, при этом учитыватькак внешние,так и внутренние условия благоприятствующие самообразованию студента.

В качестве ведущего фактора и позитивного результата творческого саморазвития в познавательной деятельности выступает способность студента к самодвижению, которые определяются рядом свойств личности [6, с. 75]. На младших курсах – это может быть интересный исторический рассказ о науке, в средних

– желание знать больше, а в старших курсах – подготовка к профессиональной деятельности и другие мотивы. По словам исследователя Р. Вудвортса, творческое саморазвитие студентов в учебном процессе носит интегративный характер и связан с сознательным и целенаправленным становлением личности [2].

В многочисленныхисследованиях проблемы самообразования, отмечается сложность и многогранность процесса, связанных с психолого-педагогическими и профессиональными особенностями предмета исследования. Так у некоторой группы студентов (около 10%) потребность к самообразованию имеет более высокую мотивацию и со временем может стать их свойством личности. Так при самостоятельной работе студентов с инфрмационными ресурсами особое внимание должно быть обращено на установление причинно-слественных связей [7].

Среди компонентов самообразования студентов воля выступает важным и составным элементом психологической сущности в потребности студента в самообразовании. Студент может осознавать необходимость и целесообразность в самообразовательной работе и даже иметь желание ею заниматься, но не обладая достаточно развитой волей процесс самообразования является малоэффективным. Познавательная активность студента немыслима без напряжения воли, в преодолении препятствий, которые всегда стоят на пути самообразования.

Для целеустремленного студента, имеющего позитивное отношение к учебному труду со временем, самообразование превращается в значимое и устойчивое отношение к знаниям. В тоже время в отдельных исследованиях отмечается, что вводимые в вузах стандарты профильного обучения могут сузить рамки выбора направлений самообразования [4].

В развитию потребности к самообразованию способствует и индивидуальный опыт студентав самостоятельной работе. Этот опыт часто связан с познавательным интересом, со способностями и даже с будущей профессиональной деятельностью. Ещё в школьный период обучения ученик начинает углубленно заниматься любимым предметом, учится планировать самостоятельную работу и осуществлять текущий контроль своей работы.

В заключение отметим, что самообразование тесно связано с своевременным созданием благоприятных условий и привитием студентамнавыков для его осуществления и воспитательным аспектом, через которые закладываютсяличностные качества: воля, упорство, трудолюбие и т.д. Таким образом, приобщая студентов к самообразованию, мы одновременно решаем и проблему зарождения интеллектуально и нравственно продвинутой личности будущего профессионала.

Литература:

1. Арцимович И.В. Саногенная рефлексия как фактор развития личности // Образование и саморазвитие. -2011. - №2(24).
2. Вудвортс Р. Этапы творческого мышления // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления. –М., 1981.
3. Гальперин П.Я. Введение в психологию: Учебное пособие для вузов. 2-ое изд. –М., 2002.
4. Ларикова И.Е. Элективные курсы в системе предпрофильного и профильного обучения. URL:http://festival. Iseptem-ber.ru/articles/416.
5. Логинов А.А. Работа с книгой (методические рекомендации для самостоятельной работы с научной книгой). –Минск, 1983.
6. Макотрова Г.В. Информационно-коммуникационные технологии как средство творческого саморазвития старшеклассника // Педагогика. - 2014. - №3. – С. 74–82.
7. Николаева Е.М. Образование в 21 веке: поисковые модели // Образование и саморазвитие.-2011 - №1(23).
8. Примаковский А.П. Культура чтения и методы работы с книгой. –М., 1981.
9. Син Е.Е. О перспективности и полезности синергетического подхода в обучении // Вестник Кыргызской академии образования. -2014. - №4. – С. 111–115.

Бабаев Д.
Халықаралық Кувейт университеті
Айдарбекова А.А.
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ЖОҒАРҒЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА СТУДЕНТТЕРДІҢ ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

EFFECTIVENESS OF THE ORGANIZATION OF EMPLOYEES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

***Түйіндеме**: Мақалада ЖОО-да студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың маңызы, басқа жұмыстардан ерекшелігі жайында баяндалады.*

***Аннотация**: В статье подчеркивается важность организации самостоятельной работы студентов в вузе, помимо других работ.*

***Аннотация**: макалада окуу жайда студенттердин өз алдынча иштерине мааниси болсо, иштин дагы бир өзгөчөлүгү тууралуу айтып берди.*

Студенттің өзіндік жұмысы (СӨЖ) – студент білімінің тереңдігі, дағдылары мен біліктілігіне, білім меңгеруіне ықпал ететін оқу процесінің ең негізгі элементтерінің бірі. СӨЖ орындау арқылы студент оқу процесінің белсенді мүшесі бола отырып, өз ойын еркін, сондай-ақ, нақты дәлелдермен жеткізе алатын дағдыларды үйренеді және меңгереді.

Өзіндік жұмыс мәселелерін зерттеуде жоғары мектеп педагогикасы алдында бірнеше маңызды міндеттер тұр. Мұның басты себебі, біріншіден, өзіндік жұмыс студенттердің көп аспектілі тұлғалық білім беру құралы ретінде қарастырылмайды; екіншіден, бұл мәселе бойынша зерттеулерде орта және жоғары мектеп арасындағы сабақтастық ескерілмейді. Сондай-ақ, бұл сала бойынша арнайы зерттеулердің жеткіліксіздігі байқалады. Жоғары мектептегі оқу процесінің теориясы мен практикасында болашақ педагог-психологтардың өзіндік іс-әрекетін қалыптастыру мәселесіне жеткілікті мән берілмеген [1].

Оқытушы оқыған кез келген дәріс тақырыбы студентке түсінікті бола бермейді. Оның себептерінің бірі – студенттің басты қызығушылық объектісі – мамандық алу. Ал, оқылған дәріс оның болашақ мамандығымен байланыссыз болса, оны игеруге құлқы болмайды. Онымен қоса, оқу процесінің бастапқы кезеңдерінде, студенттерде қойылған проблеманы шешуге қажетті өзіндік жұмыс істеу дағдылары әлі толық қалыптаспайды. Сондықтан, оқу процесінің алғашқы кезеңдерінде оқытушы тек проблема қою ғана емес, оны шешу жолдарына студенттерді баулуы тиіс. Бұл орайда, СӨЖ рефарат, баяндама, шығармашылық жұмыс, бақылау жұмысы, ғылыми мақала түрінде дайындауға ықпал етуі қажет.

Көптеген психологтар мен педагогтардың зерттеулерінде ЖОО студенттері оқу процесіне бейімделу жағдайында өзіндік жұмыстарды орындауда, оның сан алуан түрлері мен формалары бойынша біршама қиыншылықтарға кездеседі. Соның салдарынан, оқып-үйренушілер оқу-тәрбие жұмыстарына, өзіндік жұмыстарға енжарлық танытып, оқу үлгерімдерінің төмен болуы орын алады.

Кез келген кәсіптегі маманды қалыптастыруда мамандыққа сай білім алу қаншалықты өткір мәселе болса, сонымен қатар “жеке маман тұлғаны” өзіндік дамытуда оны шығармашылықпен терең іргетасын дайындау соншалықты алғышарт .Білім жүйесінің мазмұны өмірдің түрлі жағдайларында әрекет ете алатын «тұлғаны» дайындау. Осы мақсатта оқу жоспарын оқушыларға азаматтық білім беруге бағыттау керек. Бірінші кезекте әлемдегі болып жатқан өзгерістерге байланысты білім жүйесін ұлттық модульде құру және ол үшін өркениетті елдерде берілетін біліммен ортақ көзқарастарын табуға ұмтылу қажет.

Қазіргі қоғамдық сұраныс – өз ісіне мығым, жұртшылықпен араласуда жеке басындағы барлық шынайы жағымды қасиеттерін байқата алатын бүгінгі студент, ертеңгі маманды тәрбиелеуді талап етеді. Адамның қоғамдық мәні – өмір сүрген ортасы, әлеуметтік жағдайы, білімі,санасының жоғары немесе төмен болуы оның жеке адамға тән қасиеттерінің қалыптасуының шарты. Ал, әлеуметтендіру тәрбие берумен тікелей байланысты. Тәрбиенің түрлері де әр алуан: жас бала өмірге келгеннен бастап, қартайып өмірінің соңына дейін тәрбиеден өтеді. Тәрбие екі жақты: жас өспірімдерге тәрбие беру, ересек адамдарға тәрбие беру, әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар [2].

Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың маңызы өте зор. Өйткені, сол арқылы студенттердің іс-әрекетінің дербестігі артады. Студенттің өзіндік жұмысы- кез-келген пәнді оқуға өзіндік жұмыстың орындалу әдістерінің қалыптасуына бағытталғанымен, бұл жұмыс- студенттің ғылыми, оқу кәсіби қызметін қалыптастырып, мәселелерді өзіндік шешуіне оптималды шешімдерді қабылдауға, дағдарыстық жағдайлардан шығуға арналған. Жоғарғы мектептің орта мектептен ең басты айырмашылығы- оқыту жұмысының әдісі және оқушылардың жеке деңгейі болып табылады. Сонымен қатар, студенттердің өіндік жұмыстарының тәрбиелік

мағынасы өте зор. Өйткені, бұл жұмыс студенттің білім алудағы жеке жұмысын ғана емес, қазіргі заманғы жоғарғы кәсіби маманды тұлға рентінде қалыптасуына мүмкіндік береді. Студенттің өзіндік жұмысын белсендірудің тәсілдері ұйымдастырушылық және әдістемелік болып бөлінеді. Әдістемелік жағынан белсендіру қолданылған әдіс-тәсілдерге, студенттің өзіндік жұмысының формалары мен ұйымдастыру құралдарына байланысты. Өзінідік жұмысты оқытушының дұрыс басқара білу және студенттердің дербестік әрекетінің дәрежесі артып отыруы- осы жұмыстың белгілері болып табылады.

Өзін бағалай және қадағалай білуді, өзіне баға беруді қалыптастыру – студенттің қызығушылық көзқарасын және белсенділігін арттыратын сенімді тәсіл. Әр пәнге арналған өзіндік жұмыстар студенттердің өз күштеріне сенімділігін және жауапкершілігін арттырып, өзіндік баға беру қабілетін қалыптастырады. Өзіндік жұмыстың нәтижесін көру үшін ұйымдастыру-әдістемелік шараларының анық жоспарланған жүйесі болуы тиіс. Өзіндік жұмыстың керекті нәтижесін алу үшін қойылатын негізгі шарт – студенттерді оқу-әдістемелік және анықтама-нормативтік материалдармен толық қамтамасыз ету қажет.

Жоғарғы оқу орнына түскен кешегі талапкерлер студент болған соң, жоғарғы оқу орны шарттарына орай бейімделу кезеңінен өтеді. Бұл кезең өзінде жаңа әлеуметтік орта мен жоғары оқу орындарындағы оқу және ғылыми ізденістер, болашақ кәсіби қызмет шарттарына дағдылану жағдайларын қамтиды.

Бірінші курс студенттерінің көпшілігі кітап, лекция конспектілерімен жұмыс істеу, өз еңбегін дұрыс ұйымдастыру, пәндердің күрделілігін есепке ала отырып аудиториядан тыс орындалатын жұмыстарға берілетін уақытты тиімді пайдалана алмайды. Осыған орай оқытушылардың басты мақсаты – бірінші курс студенттерін жаңа жағдай шарттарына бағдарлануға тәрбиелеу, оларды оқу және оқудан тыс уақыттарын тиімді пайдалануға үйрету, болашақ ісінің кәсіби шеберлігіне деген қызығушылық сезімін ояту [3,4].

Қазіргі таңда өзіндік іс-әрекетін жаңа жағдайға байланысты оңтайлы ұйымдастыра білуі тиіс. Студентің өзіндік жұмысы — болашақ мамандарды даярлаудың және білім сапасын арттырады. Осыған орай оқу орындарында әр білім алушыдан ой еңбегінің ұтымды әдістерін білуі, яғни аз уақыт кетіріп қажетті ақпаратты іздеп және меңгеріуді, фактілер, теорияны, тұжырымдамаларды жүйелеп және жіктей білуді, өз көзқарасын нақты айтып және дәлелдей білуді үйренуі талап етіледі.

Студенттің өзіндік жұмысы – бұл студенттің дидактикалық тапсырмаларды өзінше орындауға, танымдық әрекеттерге қызғушылығының қалыптасуына және нақты бір ғылым саласында білім жинақтауына бағытталған студенттің оқу әрекетінің ерекше түрі. Өзіндік жұмыс студенттердің шығармашылық қабілеті мен біліктерін дамытуда олардың барысында тиімді, әрі өнімді еңбек етуіне мол мүмкіндіктер жасайды. Өзіндік жұмысты оңтайлы ұйымдастыру елеулі практикалық міндет және маңызды ғылыми проблема болып табылады. Өзіндік жұмысты ұйымдастыру мәселесіне көптеген зерттеулер арналған. Олар педагогикалық әдебиеттерде алғаш өзіндік жұмыс мәселелерін В.К.Буряк, Е.Я.Голант, Б.П.Есипов, Р.Г. Лемберг, Р.М. Микельсон, И.И. Пидкасистый, Е.С.Саблик, М.Н. Скаткин еңбектерінде зерттелініп, оқу үрдісінде білім алушылардың өзіндік жұмысын жүйелі түрде қолдану негіздері қарастырылды. Студенттердің өзіндік жұмысын ұйымдастырудың мәнін дидактикалық тұрғыда қарастырғандар: А.Е.Абылқасымова, Н.А.Адельбаева, С.И.Архангельский, М.В.Буланова-Топоркова, М.Г.Гарунов, И.И. Кобыляцкий, Р.Н. Низамов еңбектері арналған. Өзіндік жұмысқа берілетін анықтамалардың әртүрлігіне қарамастан, оларды бірнеше шағын топқа бөлуімізге болады. И.Т.Протасовтың ойынша, өзіндік жұмыс біліктілік пен іскерлік жиынтығы. Г.Н.Кулагина өзіндік жұмысты студенттің іс-әрекет құралы белсенділігі мен өз бетімен білім алуға дайындығы деп түсінеді. Г.Н.Дари өзіндік жұмыстың мәнін былайша айтады. Бұл жұмысты студент өз бетімен орындайды, ол өзінің біліміне, іскерлігі мен сеніміне, өмірлік тәжіріибесі, дүниетанымына сүйене отырып атқарады [5].

Өзіндік жұмыстары әр түрлі әдістер арқылы іске асырылады, мысалы: жаттығу, кітаппен жұмыс істеу, бақылау, есеп шығару, эксперимент жүргізу т.б. Студенттердің өздігінен орындайтын жұмыстарының бірі жаттығулар мен тапсырмалар болып табылады. Сондықтан оқу орындарында әрбір курста оқытушылардың басшылығымен студенттер жаттығуларды өз бетімен жұмыс істеуге ұмтылады. Студенттерндің өзіндік жұмысы болашақ маманның шығармашылық ойлауын, танымдық қызығушылығын және арнайы білім алуын қамтамасыз ететіндіктен жаттығулардың маңызы зор. Білік дағдылардың барлық түрлерін қалыптастыруда жаттығулардың маңызы зор. Олардың негізінде дағдылар автоматтандырылып, біліктілер жетіледі. Ал күнделікті, жүйелі жаттығуларсыз, білік, дағдылар өз қасиеттерін жоғалтады.

Өз бетімен жұмыстың маңыздысы — студенттің өз беттерімен орындай алуларына, оқуға белсенділігінің артуына, шығармашылығын қалыптастыруға ықпалы мол.

Студенттердің өздік жұмысының (СӨЖ) басқа жұмыстардан ерекшелігі – студент өз алдына мақсат қояды, оған жету үшін жұмыс түрін, тапсырманы таңдайды.

Жоғары оқу орындарындағы студенттердің өздік жұмысы (СӨЖ) барлық оқу бағдарламасының басым бөлігін құрағандықтан, оның тиімді болуы маманның кәсіби бағыттылығының талаптарына сай жасалған өздік жұмысты ұйымдастыру үлгісінің дұрыс құрылуына байланысты болады. Алайда студентке қойылатын негізгі талаптар төмендегідей жіктелініп көрсетіледі:

— Студенттің шығармашылық потенциалын белсендіру: студент оқу тапсырмасын өз бетінше орындау барысында ғылыми әдебиеттермен, әдістемелерді талдаумен танысу және шығармашылық технологиясын меңгеуді жүзеге асырады.

— Өз бетінше білім алу және өзіндік дамуға ынтасын тәрбиелеу: шығармашылық белсенділігін қабілетін белсендіру, кәсіби даярлық қасиетін жоғарылату, кәсіби тапсырмаларды шешу барысында шығармашылық бағытын дамыту, жалпы және жеке дара зерттеу әдіс-тәсілдерін меңгеру т.б.

— Оқу іс-әрекетке деген мотивациясын жоғарылату: білім беру процесінде тұлғаның позициясын белсендіру, субъективті жаңа білімдердің негізгі қатынасы, яғни білімді өз бетінше алу функциясы, нақты студент үшін жаңа және тұлғалық маңыздылығы.

— Танымдық белсенділікті дамыту: өз бетінше ойлауға талпынысы, қандай да бір тапсырманы немесе мәселені шешуде өзіндік бағытты табу, өз бетінше білім алуға тырысуы, пікірлерді сыни тұрғыдан қалыптастыру, оқу процесіндегі оқу-танымдық процесс белсенділігінде студенттердің оқыту әдісінің белсенділігі жанама қызығушылығымен басымдылық танытып, жүзеге асады [6].

Қазіргі таңда ҚР-да білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкес жоғарғы оқу орындарындағы оқыту мен тәрбиелеу маңызы түбегейлі өзгеріп, бірінші кезекке бұрынғыдай студентті пәндік білім, білік және дағдылардың белгілі бір жиынтығымен каруландыру емес, студенттің оқу-танымдық іс-әрекетін дұрыс және тиімді ұйымдастырып, жаңа технологияларды пайдалана отырып жеке бас тұлғасын қалыптастыру мақсаты алға қойылып отыр.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі саясатындағы мақсаттың бірі – жан-жақты, білімді, шығармашылық қабілетті, танымдық іс-әрекеті мен белсенділігі жоғары жеке тұлғаны қалыптастыру. Білім беру мен оқыту теориясының әдіснамалық негізі – таным теориясы және студент тұлғасын жан-жақты және үйлесімді қалыптастыру туралы ілімі болып табылады. Ендеше жоғары оқу орындарында студенттердің танымдық белсенділігін қалыптастыруды арнайы ұйымдастыру оқу үрдісін жетілдірудің негізгі шарты болып саналады.

Танымдық іс-әрекет оқу-үрдісінің дамыта оқыту негізінде жүзеге асады. Дамыта оқыту – дәстүрлік білім беруге қарама-қарсы әдіс. Дәстүрлік оқыту оқытушының жеке түсіндіруі, студенттер тарапынан қойылған сұрақтарға жауап беруі, студенттердің үлгі бойынша жаттығу жұмыстарын орындауы, яғни дайын білім алуға негізделсе, дамыта оқыту студенттерге өз бетінше сұрақ қоя білуге және олардың пікірталастарымен, көзқарастарымен санасатын, жалпы ақылдаса, пікірлесе отырып шешім қабылдауға, жалпы ойлауын, танымын дамытуға негізделген (бағытталған) оқыту түрі.

Сонымен өзіндік жұмыстың негізгі мақсаты – студенттерді тәрбиелеу мен оқыту, яғни студенттердің танымдық іс-әрекетін қалыптастыру, оқуға, болашақ мамандықтарына деген құлшынысын арттыру, шығармашылық біліктілігі мен қызығуын дамыту болып табылады екен. Ал студенттерді тәрбиелеу мен оқыту ЖОО-ң білім беру процесінің бірлігі жағынан өзара байланысты.

Әрбір ЖОО студенттерді тек қана біліммен каруландырмайды, сонымен қатар кәсіптік дайындық пен жан – жақты дамуына үлкен үлес қосады. Одан арғы оқыту (магистратура, докторантура т.б.) жеке тұлғаның дамуында ерекше орын алады.

Студенттердің өзіндік тәрбиелеу мен өзіндік білімін жетілдіруді активтендіру ЖОО болашақ маманды дайындап шығарудың бірден бір көзі.

Әдебиеттер:

1. Асанов Н. Өзіндік жұмыстардың ерекшеліктері.Алматы, 2013. 125-126 б.
2. Р.Б.Исмаилова Студенттермен жүргізілетін өзіндік жұмыстарды ұйымдастырудың ерекшеліктері.//Бастауыш мектеп- №5,6-2012, Б.36-37 б.
3. Кулекеев Ж.А., Пивень Г.Г., Нургужин М.Р., Каланова Ш.М., Падиарова И.П. Системы менеджмента качества организаций высшего профессионального образования. Теория и практика. – Караганда: Издательство КарГТУ, 2014. – 356 с.
4. Галиев Т. Системный подход к интенсификации учебного процесса. – Алматы: Ғылым, №2. – 303 с.
5. С.К.Сулейменов. Теория и практика урока в условиях развивающего обучения М., 2011. 89 б.
6. Кенжебеков Б.Т. Жоғары оқу орны жүйесінде болашақ мамандардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру: пед. ғыл. докт. … автореф.: 13.00.08. – Шымкент, 2010. – 40 б.

Байназарова Т.Б., Аманжолова А.Н.
Казахский национальный женский педагогический университет

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРГА ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК КӨМӨК КӨРСӨТҮҮ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE

Аннотация: *В статье рассматриваются проблемы развития дошкольного образования в Республике Казахстан. Главное внимание уделено реалиям и перспективным направлениям национальной модели образования. Процессы модернизации, проводимые в последние годы,можно обазначить как инновационный*

прорыв, где необходимо в пространстве взаимодействия субъект-субъектные отношения, психологический комфорт и триада сотрудничества.

Ключевые слова: *дошкольная организация образования (ДОО), новый формат в психологическом сопровождении детей, субъект-субъектное основы взоимодействия, перестройка и модернизация содержания учебно – воспитательного процесса дошкольной организации образования, педагог-организатор, партнер по совместной деятельности и фасилитатор.*

Abstract: *The article discusses the problems of the development of preschool education in the Republic of Kazakhstan. The main attention is paid to the realities and perspective directions of the national education model. The modernization processes carried out in recent years can be designated as an innovative breakthrough, where it is necessary in the space of interaction of subject-subject relations, psychological comfort and the triad of cooperation.*

Key words: *preschool education organization (DOE), a new format in the psychological support of children, subject-subject basis for interaction, restructuring and modernization of the content of the educational process of the preschool education organization, teacher-organizer, joint activity partner and facilitator.*

Национальная система образования в настоящее время является одним из шести приоритетов стратегии развития Республики Казахстан. Демократическая основа реформ определила степень развития образования, что обеспечило сохранение человеческого капитала, которое является главным приоритетом Государственной Программы образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг. В ежегодном Послании Президента РК – Лидера нации – содержится обоснованная концепция очередного этапа развития отечественного образования, ориентированного на подготовку специалистов новой формации [1, 2].

Анализируя материалы стандартов некоторых стран, мы убедились, что в наиболее развитых странах раннее детство (дошкольное) рассматривается как особый образовательный ресурс, позволяющий решать сложные проблемы социального и экономического развития. Обращение к мировой практике стандартов раннего детства показало, что в передовых странах прослеживается тенденция постановки семейного и общественного воспитания на одну ступень.

В представленных государственных документах заложены концептуальные основы модернизации системы дошкольного образования в Республике Казахстан, а также право ребенка на образование и полное развития своих способностей, которые имеют важнейшее значение для жизни детей и благополучия общества. Общая тенденция к демократизации жизни и пониманию демократических ценностей требуют осуществления более глубокого процесса политического развития казахстанского общества, направленного на ускорение ценностей и культуры демократии во всех слоях общества. Построение демократии нужно начинать не с того времени, когда человек обретает право участия в политической жизни страны, а с раннего возраста – с момента начала физического, интеллектуального, социального развития ребенка. Надежда на устойчивые демократические преобразования – это дети, подготовленные к успешному обучению в школе, осознающие, что их мнения и взгляды ценятся в семье, школьной среде и обществе. Демократические изменения в области образования – процесс нелегкий, требующий вдумчивого подхода. С одной стороны, необходимо то положительное, чего удалось добиться за последние десятилетия, а, с другой стороны, назрела острая необходимость внедрения новых подходов в сфере образования. Одним из таких шагов является переход на 12-летнее обучение, как показатель вхождения Казахстана в мировое образовательное пространство. Концепция перехода к 12-летней средней общеобразовательной школе потребовала пересмотра стандартов дошкольного и предшкольного образования. В стране накоплен опыт разработки новых подходов к дошкольному образованию. Данная идея созрела несколько лет назад и получила свое воплощение в документе «***Государственный общеобязательный стандарт образования Республики Казахстан по дошкольному воспитанию и обучению***» (2009 г.). Но уже сегодня время диктует необходимость изменений, отказ от знание центристского подхода к компентностному, ориентированному на потребностях общества[3].

Начатая модернизация казахстанского образования не будет успешной без кардинальных изменений в дошкольном образовании. Это обстоятельство наиболее важно, так как детство – начало жизни человека, а признавая детство началом эпохи с дошкольного возраста, можно постулировать, что складывающиеся в дошкольном возрасте приоритеты развития, их содержательное наполнение и технологическое обеспечение напрямую определяют качество всей системы образования в целом и уровень развития ребенка в частности. Приоритет дошкольного образования в Республике Казахстан, где на современном этапе развития происходят глубокие социально-экономические преобразования, которые требуют новых подходов к системе дошкольного образования и поиска новых эффективных форм организации учебного процесса, что своевременно нашло отражение в стратегической Программе «Казахстан-2030», Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2011-2012 гг., Законе «Об образовании», Программе по обеспечению детей дошкольным воспитанием и обучением «Балапан» на 2010-2014 гг., Государственном общеобязательном стандарте дошкольного воспитания и обучения РК – 1.001-2009 и других основополагающих нормативных документах и подзаконных актах.

Огромное преимущество Казахстана заключается в том, что дошкольное воспитание стало частью государственной системы образования уже во второй половине XX века. Система дошкольного воспитания являлась важной частью выполнения государством своих обязанностей перед семьей, так как услуги представлялись либо бесплатно, либо за очень низкую плату. Это делало систему широкодоступной. Детям, как правило, гарантировались хорошее питание, медицинский контроль, а также возможность раннего обучения по

официальной программе. Более половины детей в возрасте от 1 года до 7 лет охватывались системой дошкольного образования. Была создана мощная «детская индустрия», работающая на ребенка. Однако, нельзя не отметить и некоторые негативные стороны. После резкой критики работы дошкольных организаций, обвиненных в переоценке роли среды в воспитании детей, центральной фигурой в детском саду стал педагог, что обернулось ограничением инициативы и самостоятельности ребенка. Деятельность педагога и ребенка стали жестко регламентированы. Во главу угла был поставлен процесс обучения, а не развития, что вряд ли способствовало возможности индивидуального отслеживания за ходом развития каждого ребенка, определению индивидуальной траектории его развития, и скорее было направлено на развитие знаний, умений и навыков.

В настоящее время в Республике Казахстан осуществляется образовательной процесс ДОО по следующим программам: «Бал-Бөбек», «Қарлығаш», «Алғашқы қадам», «Зерек-Бала», «Біз мектепке барамыз», «Самопознание». Достаточно успешно функционирует организации нового типа: малокомплектные, семейные, образовательные центры. На сегодняшний день одной из важнейших задач ставится поддержка использования эффективных технологий раннего обучения. В «Конвенции о правах ребенка» сказано, что образование детей должно быть направлено на развитие личности, талантов, умственных и физических способностей ребенка, в их самом полном объеме, дети должны быть полностью подготовлены к самостоятельной жизни в обществе и воспитаны в духе идеалов, провозглашенных в Уставе Организации Объединенных Наций, и, особенно, в духе мира, достоинства, терпимости, свободы, равенства и солидарности. Государственные стандарты дошкольного детства Республики Казахстан по дошкольному воспитанию и образованию определили роль родителей как **партнеров** в организации педагогического процесса. Кроме того, стандарт выполняет новую функцию, которую не выполнял никогда. Благодаря индикаторам компетентностного развития ребенка, он позволяет родителям самостоятельно отследить уровень компетентности на каждом возрастном этапе, дает возможность в домашних условиях обеспечить полноценное воспитание и обучение. Основой стандарта является идея оптимального сочетания общественного и семейного воспитания ребенка. Только такой подход даст возможность свободного игрового, эмоционально насыщенного, проживания важного периода развития человека. Родители могут найти в ГОСО РК и некоторые рекомендации по организации предметной среды, что является немаловажным фактором. Предусмотрена готовность дошкольного образования к новым формам взаимодействия с семьей, к установлению прочных связей с социумом на основе интеграции, толерантности в общении в поликультурной среде, к демократизации педагогического процесса, к установлению открытых отношений в коллективе педагогов и детей, к созданию развивающей образовательной среды.

Сфера развития дошкольной организации состоит из трех взаимосвязанных пространств взаимодействия субъектов: педагогов, родителей и детей. Условием продуктивного развития выступает необходимость перестройки деятельности участников учебно-образовательного процесса «педагог-ребенок-родитель» в соответствии с внутренними потребностями и возможностями социума в лице общества и государства. Одним из условий модернизации в Республике Казахстан в дошкольном образовании является переход к **субъект-субъектным основам взаимодействия,** что обеспечивает развитие совместного управления в деятельности субъектов образовательного процесса в дошкольной организации. Демократизация управления и повышения качества дошкольного образования в целом возможно только при предоставлении реальной самостоятельности, ответственности, свободы выбора действия в принятии решения субъектам развития. В дошкольном образовании центральным звеном выступает как психологическое, так и педагогическое взаимодействие, где можно выделить три центральных звена в организации образовательного процесса: целеполагание, целедостижение и целеизмерение.

«Главной задачей системы образования, - говорится в Законе республике Казахстан «Об образовании», - является создание необходимых условий для формирования и развития личности детей» [4]. Поиск путей формирования личности ребенка в дошкольном возрасте был предметом изучения многих отечественных, российских и зарубежных исследователей (А.В. Запорожец, Л.С. Выготский, М.И. Лисина, А.П. Усова, Д.Б. Эльконин, Ж. Пиаже, Ф. Бауэр, Дж. Брунер и др.). Нам представляется, что накопленные в этой области данные нуждаются в теоретическом осмыслении и создании на этой основе единой, отвечающей психологическим особенностям детей дошкольного возраста, системы воспитания. Важная задача в разработке этого вопроса состоит в подготовке профессиональных кадров. Современная организация подготовки специалистов в области образования содержит в себе не только системные представления, но и разрозненные, часто противоречащие друг другу положения, труднореализуемые в детских учреждениях. Главную причину этого мы видим в том, что преподавание разных дисциплин не включают в себя такую важнейшую проблему как общение, что в целом отрицательно сказывается на построении учебно-воспитательного процесса в разных звеньях образования [5]. Изменить существующее положение дел возможно, по нашему мнению, только в том случае, если преподавание психологических дисциплин будут включать в себя не только теоретические вопросы, но и обучение практике работы с детьми. Для этого необходимо превратить психологию из теоретической дисциплины в практику работы с детьми дошкольного возраста. Из сказанного следует необходимость перестройки высшего образования, где основой подготовки педагогов и психологов дошкольного образования станут вопросы психологии общения.

Совершенствование организации педагогического процесса в вузе являются условием перестройки не только системы образования, но и тех социальных изменений, которые соответствуют модернизации казахстанского общества. Современная ситуация в образовании в условиях трансформации требует пересмотра традиционных позиций и ролей в педагогическом процессе. Меняется сам характер профессиональной деятельности: от позиции «от ребенка» ориентировка «вместе с ребенком», «для ребенка», что требует от педагогов изменения, прежде всего, стиля педагогического общения и перестройки его профессиональных

позиций. Смена моделей взаимодействия привела к появлению недирективной роли педагога-психолога как фасилитатора. В центре гуманистически ориентированного образования стал педагог, где основное внимание сосредоточено на ценности ребенка как личности и как субъекта взаимодействия. Основная задача педагога-психолога стала полная реализация возможностей детей в процессе их воспитания и обучения через общение, что выражается в ориентировке на сотрудничество, принятие ребенка как самоценности. Гуманистический характер педагогического взаимодействия обеспечивается новыми позициями педагога-психолога – **организатора** коррекционно-педагогической деятельности, **партнера** по совместной деятельности, который способен на решение коммуникативных задач, развитие эмпатии, рефлексии, готовности к открытому общению, и **фасилитатора** – прогноз развития и коррекция, психологическое консультирование, тренинг родителей и педагогов.

Создание условий для психологической комфортности требует от педагогов,психологов дошкольной организации выполнения ряда комплексных мер. В решении проблемы взаимодействия необходимо активное участие всех сторон: педагогов, детей и родителей. В современных условиях педагогов необходимо специально готовить к осуществлению сотрудничества с семьями дошкольников, причем эта подготовка должна предполагать сопровождение педагогов в освоении технологии сотрудничества, такое сопровождение может осуществляться в ходе специальных курсов. В ходе такого ознакомления осуществляется помощь педагогам в проектировании эффективного сотрудничества, так и обучение отдельным формам взаимодействия: приемам группового консультирования, ведения дискуссии с родителями, совместного с ними анализа проблем семейного воспитания ребенка, проведения коммуникативных игр, элементов игротерапии. Наряду с диагностико-коррекционными мероприятиями педагог-психолог осуществляет консультативную работу с педагогами и родителями. В русле психологического знания он проводит инструктаж педагогов по социально-психологической проблематике групп, коллективов детского образовательного учреждения; по структуре неформальных межличностных отношений, микрогруппах и лидерстве; ролевой дифференциации, параметрах групповой сплоченности и разобщенности, групповом мнении, настроениях и традициях; о путях преодоления межличностных конфликтов.

Таким образом, профессиональная деятельность педагога и психолога в дошкольной образовательной организации носит сложный комплексный характер и складывается из социально-психологической триады сотрудничества: педагог-родители-ребенок.

Литература:

1. Государственная Программа образования Республики Казахстан на 2011-2020 гг. // Казахстанская Правда, 2010., 14 декабря, №338(26399).
2. Послание Президента Н.А. Назарбаева Республики Казахстан – Лидера нации – народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация – главный вектор развития Казахстана» //Казахстанская Правда, 2012, № 32 (26851).
3. Шипицына Л. М., Казакова В. И., Жданова М. А. Психолого-педагогическое консультирование и сопровождение развития ребенка. — М.: Владос, 2003.

Михайлина М. Ю. Психическое здоровье как основа модернизации образования Материалы III Всероссийского съезда психологов. - СПб., 2003.

Болджурова И.С.
Кыргызско-Российский Славянский Университет

ВЫЗОВЫ СОВРЕМЕННОСТИ И ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГА

ЗАМАНБАП ЧАКЫРЫКТАР ЖАНА ПЕДАГОГДУН КӨЙГӨЙЛӨРҮ

MODERN CHALLENGES AND PROBLEMS OF THE TEACHER

Аннотация: *Статья посвящена современным проблемам развития постиндустриального общества с достижениями и вызовами. Обсуждены проблемы образования, воспитания современных детей, роль педагога.*

Ключевые слова: *вызовы и угрозы, дивергентное мышление, роль педагога, дети и проблемы образования и воспитания.*

Аннотация: *Макала постиндустриалык коомдо болуп жаткан чакырыктар жана коркунучтарга арналган. Заманбап билим берүү, жаш балдарды таалим-тарбиялоо маселелерин, педагогдун ролун камтыган.*

Түйүндүү сөздөр: *чакырыктар, коркунучтар, дивергенттик аң-сезим, педагогдун орду, жаш муун жана билим, тарбиялоодогу проблемалар.*

Abstract: *Article deals with modern problems of post-industrial society development with its achievements and challenges. Aspects of parenting and education are examined, as well as the role of a pedagogue.*

Key words: *challenges and threats, divergent thinking, role of a pedagogue, children and issues of education and parenting.*

В XXI веке человечество вступило в сложный мир изменчивости, неопределенности, неоднозначности. Если в начале XX века общий объем знаний удваивался в среднем за пятьдесят лет, то к концу XX века – за каждые пять лет. В XXI веке развитые страны вступили в настоящее четвертое постиндустриальное общество. Информационно-коммуникационные технологии – стали важнейшим фактором развития жизнедеятельности человечества. На всех уровнях государственного управления многих стран ведется речь о цифровых технологиях, об автоматизации и роботизации, становления сетевого общества. Появилась так называемая «экранная культура» с ее виртуальной реальностью с ее иллюзиями и «псевдодействительностью». Эта культура - с одной стороны, облегчает поиск нужной информации, с другой, - создает психологические и психические, педагогические проблемы. Именно сейчас происходит существенный разрыв между поколениями людей индустриального общества и четвертого постиндустриального. Сегодняшний ребенок получает большую часть информации не в школе и у родителей, а через интернет и сетевые связи. Изменяются субъектно-объектные отношения. Актуализируются вопросы социальной ответственности и социального закаливания, проблемы будущего человечества.

Одновременно, в XXI веке человечество сталкивается с множествами вызовами и угрозами: рост населения планеты; загрязнение окружающей среды, в том числе атмосферы и морей; глобальное потепление и природные катаклизмы; снижение биоразнообразия; постепенное исчерпывание пресной воды, нефти, газа, древесины, цветных металлов и глобальная битва за альтернативные источники энергии; расслоение между богатыми и бедными странами и людьми [1]. Сами технологические новшества, ведущие к развитию робототехники, сенсоров, уже вытесняют труд человека их сферы услуг и производства, порождая массовую безработицу. Так к 2030 году лишатся работы около одного миллиарда людей, около 60 специальностей потеряют смысл. Все эти угрозы и вызовы современности, сопровождаются социально-политическими проблемами: нарастанием социального неравенства в доступе к элементарным источникам жизни; геополитической напряженностью, сопровождаемые межгосударственными конфликтами; массовой миграции бедного населения; ростом организованной преступности, насилия; религиозного экстремизма и терроризма; масштабной наркомании среди молодежи и многое другое. Очевидно, и неэффективное глобальное и региональное управление, о чем говорили эксперты на экономическом форуме в Давосе в конце 2016 года. Мы сталкиваемся с зыбкостью мира, предчувствием изменений, многих охватывает тревожное беспокойство …. И масса вопросов: как наши дети, внуки будут жить на этой неспокойной Планете? Что делать? Каким должны быть образование и воспитание нового информационного поколения? А сами наши дети, – какие они?

Национальное детское бюро Великобритании для документирования различных сторон развития детей, проводило лонгитюдноеисследование. То есть, долгосрочное исследование – это научный метод в социологии и психологии, когда изучается одна и та же группа объектов, в течение долгого времени. Результаты оказались весьма интересными и требуют дальнейшего анализа и корректировки системы образования и воспитательных технологий. Эти исследования, были направлены на изучение **дивергентного** мышления детей. Дивергентное мышление - это наиболее яркий тип творческого мышления, применяемый для решения проблем и задач, смысл которых - поиск множества путей решения одной и той же задачи или проблемы. Но есть и **конвергентное мышление** – мышление, основанное на точном исполнении, усвоенных алгоритмов решения определенной задачи в заданной последовательности и с применением элементарных операций, заученных или приобретенных в ходе обучения. К сожалению, сегодня большинство наших школьников подвержены именно такому типу мышления, и школа требует именно репродуктивного мышления.

Это исследование на наличие и развитие **дивергентного** мышления у детей, велось на протяжении десяти лет, - с детского сада и учебе в школе, в одной и той же группе детей. Учеными было выявлено следующее: в трех–пятилетнем возрасте уровень **дивергентности** составлял 98%; через пять лет у этих же детей дивергентное мышление снизилось до 50%; а через пять лет число одаренных детей упало еще наполовину [2]. Многие исследователи, связывают это явление с формальным обручением, т.е. школьным образованием, когда дети становятся стандартно образованными, но теряют дар одаренности. А также, видимо, этот процесс связан с социальной адаптацией детей к окружающему миру, обществу с его условностями и нормами, а также взаимосвязям и взаимозависимостям. Это плохо или хорошо? Вопрос достаточно серьезный, как одаренному ребенку приспособится к этой не предсказуемой, сложной жизни с изменяющимися ценностями? Стать как все или сохранить индивидуальность? Что должно измениться в системе образования как дошкольного, школьного, чтобы сохранить креативность детей? Возможно именно дивергентность детей - лучший путь решения современных проблем в этом усложняющемся мире, с множеством нарастающих вызовов и угроз. Многие практики-педагоги отмечают наличие у современных школьников, особенно младшего возраста информационной открытости, очень активного и быстрого восприятия каналов и потоков информации; креативных способностей в создании неведомых форм, смыслов, картин. Наличие некого клипового языка из смеси английских, русских, кыргызских слов. И в то же время современные дети менее эмоциональны, прагматичны, спокойно воспринимают смерть…. Как работать с новым поколением школьников? При этом, учитывая современные вызовы и угрозы перед обществом, встает вопрос: какие изменения, творческие поиски должны быть в самой системе образования в целом? Во-первых, чтобы не растерять творческий потенциал подрастающего поколения, во-вторых, передать молодому поколению, фундаментальные знания и навыки, в-третьих, привить духовно-нравственные ценности семьи, народа. Как воспитать в них созидательное начало, открытость и толерантное восприятие

различных культур и традиций и межнационального согласия? Как найти прививку от религиозного фанатизма и экстремизма?

Какими должны быть современная школа, современный педагог?Какие возможности и условия необходимо создать для адаптации детей к происходящим преобразованиям? И самое главное как научить детей адаптироваться к быстро меняющемуся миру?

Отвечая на поставленные вопросы, мы считаем, что без больших вложений в образование, достойную оплату труда учителям, оснащение школ современными технико-технологическим оборудованием, учебно-методическим, электронными носителями знаний, направленных на закрепление у детей навыков и умений целенаправленно и творчески использовать знания, формирования «умной, безопасной школы», - многие наши пожелания останутся «благими». Это касается финансирования образования, об этом говорят все эксперты, население нашей страны.

Но кроме материальной стороны подготовки молодого поколения к новым вызовам, необходимо, чтобы педагоги, родители нацеливали детей на непрерывное обучение. Особенно, к постоянному стремлению к новым знаниям, умениям, навыкам. Жесткие навыки XX века сменяются мягкими навыками, в которых будут преобладать навыки обработки большого количества информации; умение адаптироваться к разным условиям; быстро и гибко принимать эффективное решение. Навыки проектной работы; знание языков; развитие воображения и фантазии, преодоление социокультурного давления. Навыки, основанные на большом творчестве, большей свободы, большем смысле и ценности; на критическом мышлении. Сочетание рационализма и эмоционального интеллекта, открытость к новациям и инновациям. Узкотехнические навыки будут уступать место социально-личностным навыкам. Это предполагает переход от формального образования к **творческому образованию**.

Что касается педагогов, то поддерживая необходимость изменения формы и методов преподавания, обучения, участия тьюторов и ассистентов в образовательном процессе, налаживания проектной деятельности школьников, то, на наш взгляд, в новых условиях особо важно следующее. В педагогической деятельности следует отойти от **субъектно-объектного** процесса к **субъектно-субъектному** процессу. Иначе говоря, проповедуемый в педагогике «**индивидуальный** подход» к каждому ребенку, где все же главенство и руководство отдается педагогу-субъекту, а ребенок остается в роли объекта, уже теряет актуальность. Учитывая, способности и возможности современного ребенка, необходимо менять парадигму, модель отношений педагога и ученика. Представляется, необходимым перейти к «**личностному** подходу» в образовании и воспитании. Это целенаправленное и последовательное отношение учителя, педагога к ученику как Личности с его особенностями, качествами, способного ответственно и сознательно относиться к собственному развитию. В этих отношениях педагогу необходимо выявление, раскрытие заложенных в ребенке способностей и развитие его интеллекта. Способствовать осознанию учеником себя Личностью, который способен самореализоваться, самоутверждаться, самоопределяться. Личностный подход развивает у ученика рефлексию на чувство собственного достоинства, ответственности и толерантности. Осознанного отношения к трудностям, развивает критическое и творческое мышление. Очевидно, что в этих «субъектно-субъектных отношениях» сам Педагог должен быть творческой Личностью. Личностью, способной творческому обмену с воспитанником эмоциональными, социально-культурными, высокоморальными, интеллектуальными ценностями. Когнитивные психологи доказали, что при создании необходимых условий жизни и обучения: интеллект является постоянно развивающим свойством человека [3]. А педагоги должны быть новаторами, выходящие за рамки жестких планов и программ. Творческие учителя, способны мотивировать на успех своих учеников, поддерживать и верить, сопереживать и способствовать развитию способностей и интеллекта учеников независимо от социальной, национальной половой принадлежности. Вот таким видится будущее наших детей. Таков **идеальный портрет современного Педагога.**

Конечно, в настоящей реальности картина образования и воспитания подрастающего поколения, особенно в нашей стране, выглядит еще далеко не идеальной. Но без видения перспектив, улавливания тенденций и направлений образования и воспитания, учета потребностей нового, постиндустриального развитого общества - можно ли говорить о будущем?

Литература:

1. Болджурова И.С. Образование в Кыргызстане: история, проблемы и достижения (монография). – Бишкек: ОсОО «Имак Офсет», 2018. – С. 66-68.

2. Джери Д., Джери Дж., Большой толковый социологический словарь. В 2-х томах, - М.: «Вече АТС», 1999.

3. Кенже курактан баштап мектеп курагындагы креативдүү, таланттуу жана жондомдуу балдарды окутуп үйрөтүүдөгү негизги 20 принцип / (Которгон Э.Абжапарова, Б.Абдуллаев). - Бишкек: ЖЧК «Глобал Принт», 2019. - 128 б.

Добаев К.Д., Супатаева Э.А.
Кыргызская академия образования

О ПРОФИЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ В ШКОЛАХ КЫРГЫЗСТАНА В 21 ВЕКЕ

21-КЫЛЫМДА КЫРГЫЗСТАНДЫН МЕКТЕПТЕРИНДЕ ПРОФИЛДҮҮ ОКУТУУ ЖӨНҮНДӨ

ABOUT PROFILE TEACHING AT SCHOOLS OF KYRGYZSTAN IN THE 21ST CENTURY

Аннотация: *Школьное образование является основой развития общества, важный и необходимый институт развития. Какой должна стать профилизация школы в условиях цифровизации? Наэти вопросы мы попытались найти ответы в нашей публикации.*

Ключевые слова: *глобализация, образование, школа, цифровизация, профилизация.*

Аннотация: *Мектептик билим берүү коомдун өнүгүшүндө зарыл жана манилүү институту болуп саналат. Санариптештирүү жана ааламдык өзгөрүүлөр мезгилинде мектеп кандай болуш керек? Бул макалада жогорудагы суроолорго жооп табууга аракеттендик.*

Түйүндүү сөздөр: *ааламдашуу, билим берүү, мектеп, санариптештирүү, профилдештирүү.*

Abstract: *Education is the basis for the development of society, an important and necessary institution of development. What should be the profile of the school in terms of digitalization? We tried to find the answer to this question in our publication.*

Key words: *globalization, education, school, digitalization, profiling.*

Глобализация, которая уже вошла в нашу жизнь, начинает оказывать влияние на все стороны жизни. Цифровизация учебного процесса уже стала реальностью. Сегодняшний мир требует, чтобы каждый гражданин свободно владел интернетом и веб-технологиями, обладал способностью находить, извлекать и анализировать нужную информацию из различных цифровых источников, развивал навыки общения и взаимодействия в виртуальной среде. Все это привело к пониманию необходимости изменения традиционных подходов к обучению.

21 век. Век VUCA. Эпоха знаний эпоха инноваций. Глобальный экологический кризис. Диктатура алгоритмов и цифровых технологий, человек всё больше будет подчинятсяалгоритмам. Глобализация, Интернет, развитие биотехнологий, развитие IT технологий - они вместе могут привести к контролю человеческого разума. Люди больше времени проводят в виртуальном мире. 21 век – это блокчейн, крипвалюта, биткойны, генная инженерия, искусственный интеллект, машинное обучение, возобновляемая экономика. Кризис либеральной демократии. Идет истощение земли и обнищание души, идет экспоненциальный рост знаний и информацийрост населения земли Люди как машины будут покупать роботов. Идет возможность появления «лишних людей» огромная армия безработных, с появлением роботов, искусственного интеллекта

Образование 21 века включает: главная фигура ученик с его особенности; уроки как таковые уступают место проектной, студийной организации учебного процесса. Особенность образования 21 века - виртуальное образование, облачное образование, образование без границ, непрерывное образование, индивидуализация образования, у каждого своя образовательная траектория, основное внимание уделяется саморазвитию, самообразованию, самопознанию, квантовый скачок в образовании и образование становится глобальным. Необходимо создание среды, где дети могут приобретать необходимые навыки, что приводит к открытию умных кампусов. Развитие экологического образования. Традиционные учебные предметы уступают место интегрированным урокам. Традиционная система оценки уступает место сформированности тех или иных компетенций. Традиционное деление на классы одного возраста уступает место группам (временным). Учебники и УМК уступают место гибким технологиям

Учитель 21 века - учитель самая главная фигура в обществе Идет постоянное повышение квалификации учителей и роль учителя меняется, он становится коучем, наставником, тренером. Учитель – это производитель человеческого капитала. Он педагог и психолог, он друг и товарищ. Учитель -навигатор в океане информации, мотиватор. Учитель должен осознавать имеющиеся в их работе недостатки, должен овладеть пониманием передовых методик и быть мотивирован к совершенствованию своей работы

Ученик 21 века. Главным для ученика становится не энциклопедические знания, а умение учиться и переучиваться. Они знают чего хотят и более реально смотрят на «вещи». Это первое поколение, которые умнее своих родителей. Они живут в виртуальном мире и мотивированы на успех. Они более прагматичны, креативны и поколение Z, т.е. цифровые аборигены.

Национальная программа цифровой трансформации Кыргызской Республики делает ставку на построение информационного общества, которое возможно только при активном участии системы образования в подготовке граждан, владеющих цифровыми навыками на высоком уровне, способных обеспечить высокую личную конкурентоспособность в глобализированном мире. Задачей школьного образования Кыргызстана является освоить в кратчайшие сроки наиболее приемлемые формы и технологии в организации учебного процесса с использованием цифровых технологий.

Одной из злободневных проблем отечественной образовательной системы, функционирующей недостаточно эффективно для успешного становления личности, является слабое развитие направлений профильного образования. В рамках реформирования общего образования это указано в документе *«Стратегия развития образования в Кыргызской Республике на 2012-2020 годы»* в разделе система образования к 2020 году третьей задачей является переход к профильной старшей ступени средней школы (10 и 11 классы) [1].

В «Концепции развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года» [2] указано, что быстро меняющийся (глобальный) мир требует ускоренной адаптации и навыков решения проблем. Отсутствие взаимосвязи между экономической и образовательной политикой в стране, рассогласование деятельности системы с запросами рынка труда и современными требованиями к будущим специалистам приводит к необходимости постановки новых целей перед системой, а также выстраивания такой системы, которая способна обновлять и корректировать цели и способы их достижения.

В пункте «Видение системы образования в Кыргызской Республике к 2020 году» отмечено, что главным критерием продуктивности системы образования будет являться выпускник, способный адекватно реагировать на вызовы, которые стоят перед ним, и обладающий компетентностями, соответствующими экономическим, социокультурным и политическим потребностям страны. Среднее школьное образование усиливает дифференциацию обучения за счет введения профильного образования, обеспечивающего личностную и социальную адаптацию выпускников, и дает возможность продолжения обучения в средних или высших профессиональных учебных заведениях или выхода на рынок труда.

Идея профильного обучения давно волнует педагогическое сообщество Кыргызской Республики [3]. В конце 80-х - начале 90-х годов в Кыргызстане появились новые виды общеобразовательных учреждений (лицеи, гимназии), ориентированные на углубленное обучение школьников по избираемым ими образовательным областям с целью дальнейшего обучения в вузе. Наряду параллельно многие годы успешно существовали и развивались специализированные (в известной мере, профильные) художественные, спортивные, музыкальные и др. школы.

Коллегией Министерства образования и науки КР по итогам 2005 года одним из основных направлений модернизации общеобразовательных школ было определено создание системы специализированной подготовки (профильного обучения) в старших классах общеобразовательной школы, ориентированной на *индивидуализацию* обучения и *социализацию* учащихся, в том числе с учетом реальных потребностей рынка труда и отработки гибкой системы профилей.

По заданию Министерства образования для реализации профильного обучения Кыргызской академией образования была разработана «*Концепция профильного обучения на старшей ступени общего образования Кыргызской Республики*».

Концепция была подготовлена после изучения и обобщения опыта профильной подготовки в стране и за рубежом и предполагает наличие четырех направлений: *естественно-научного, социально-гуманитарного, художественно-эстетического и технологического*. Каждый профиль включает в себя ряд направлений, которые могут быть предложены школой в качестве специализации исходя из своих возможностей. И любой профиль включает в себя наличие трех видов программ: базовые общеобразовательные предметы согласно ГОС (50%), профильные общеобразовательные предметы (30%) и элективные курсы (20%) [4, с. 6-10].

Набор изучаемых профильных и элективных курсов при этом определяется исключительно личными склонностями учащегося. Индивидуальные учебные планы учащихся разрабатываются на школьном уровне и не требуют согласований на вышестоящих уровнях.

К сожалению, в Кыргызстане профильное обучение до сих пор развито недостаточно и часто наблюдаются негативные явления: массовое репетиторство, платные подготовительные курсы при вузах и т.п. Профилизация обучения в старших классах школы должна внести позитивный вклад в разрешение подобных проблем.

В проекте Концепции общего среднего образования разработанной в КАО [6] определяя основные приоритеты в развитии школьного образования указано: “Старшая школа – III ступень средней общеобразовательной школы. Обучение на этой ступени ведется на основе профильной дифференциации. Это позволит учесть в полном объеме интересы учащихся, раскрыть их способности и создать условия для профессионального самоопределения. При этом изучение профильных предметов будет идти параллельно с теми предметами, которые направлены на формирование междисциплинарных навыков и компетенций, являющихся актуальными в современном мире.

В учебные программы и стандарты старшей школы должны быть включены принципиально новые современные междисциплинарные предметы, уделяющие особое внимание ключевым идеям, методам, инструментариям, которые будут необходимы для работы в современном мире. Иными словами, учащиеся должны быть вооружены знаниями, необходимыми для жизнедеятельности и профессиональной работы в двадцать первом веке (в условиях автоматизации, компьютеризации, электронных операций, цифровизации).

Профилизация (или профильное обучение) на третьей ступени школьного образования может вестись по нескольким направлениям (физико-математическое, гуманитарное, химико-биологическое, техническое, экономическое, сельскохозяйственное, художественное, технологическое и другие) посредством организации трудовой подготовки с учетом выбранного профиля обучения. Это необходимо, так как при пассивном получении знаний без формирования навыков знания остаются поверхностными на уровне полученной

первичной информации. Глубокое понимание полученных знаний и их закрепление возможно только посредством практики и использования в реальном мире.

В старшей школе мы должны учитывать и современные междисциплинарные сферы, которые выходят на передний план в современном мире. Это такие области как биоинженерия, бизнес и предпринимательство, технология и инженерное дело, медиа-технологи, журналистика, здоровый образ жизни, социальные системы – социология, антропология и т. д.

Исследования отмечают, что «переносимость» знаний успешна в такой образовательной среде, в которой акцент сделан на активности учащихся, развивающей их саморегуляцию, побуждающей их к взаимодействию и размышлению и при этом эта среда подходит для каждого конкретного ученика. Иными словами - учащийся становится осознанным участником своего обучения, активно включаясь в процесс его организации, зная и понимая, сколько учебного материала он освоил, сколько еще предстоит освоить и что делать дальше.

В старшей школе должны создаваться атмосфера и условия для проявления инициативы и творчества, так как творчество или творческое мышление требуют больших усилий, нежели логическое, линейное мышление. Творчество означает создание новых взаимосвязей для того, чтобы мы смогли взглянуть на вещи по-новому, с различных точек зрения. При логическом, линейном мышлении, доминирующем в нашей системе образования, мы движемся от одной идеи к другой через серию правил и норм, а творческое мышление, имея нелинейную природу, позволяет увидеть между явлениями незаметные до сих пор взаимосвязи и сходство.

Старшая школа является полностью профильной, а на предпрофильном этапе обучения в основной школе каждому ученику необходимо найти свою зону интереса, свою стезю, то есть, то, чем природа наделила человека, его задатки и способности. У каждого ученика будет свой путь к зоне интереса, но школа должна создать максимально благоприятную среду для проявления заложенных в нем природой задатков, способностей.

Наличие установленной зоны интересов учеников при обучении в старшей школе является мощным стимулом к процессу обучения. Занятие любимым делом и пребывание в зоне своего интереса не отнимает энергию, а наоборот – наполняет ею, ибо пребывание в зоне интереса создает вокруг энергетическую оболочку, и пока мы находимся внутри нее – мы получаем больше энергии, чем расходуем.

А между тем главные препятствия в поиске призвания школьниками возникает именно в школе. Это в основном связано с иерархичностью предметов, ведущих к тому, что многие учащиеся так и никогда и не распознают своих подлинных интересов и талантов. Кроме того внутри образовательной среды могут превалировать различные социальные группы, которые навязывают то или иное мнение, закрепляя общие интересы своих членов. Опасность группового мышления кроется еще в том, что заглушается индивидуальное мнения членов этого сообщества.

И так старшая школа должна полностью пересмотреть подходы к организации учебного процесса и технологию проведения учебных занятий. Главной фигурой изменений в старшей школе является учитель. Учитель не просто учитель, он, прежде всего наставник, тренер, старший товарищ. Для того чтобы найти зону своего интереса школьнику потребуется помощь и руководство умного и внимательного наставника. Роль наставника в самоопределении учащегося в системе школьного образования очень большая. Наставник, однажды придя в нашу жизнь, оказывает огромное влияние на нашу судьбу, увидев и признав наши склонности, поощряя и всячески содействуя, помогая им, взрасти и укрепиться. Обретение своего призвания крайне важно и для самого учащегося, как личности, так и для всего общества в целом. Школьное образование должно быть одним из главных предпосылок (процессов), помогающих учащимся найти свое призвание.

Образование в старшей школе должно рассматриваться не как совокупность процессов обучения и воспитания, а как особый стиль общения учителя и ученика, как «мастер- класс» и совместный поиск истины. При этом знания не будут передаваться в готовом виде, они будут формироваться и упорядочиваться самим учащимся в процессе познавательной и исследовательской деятельности. Обучение не должно больше рассматриваться как простая трансляция, или передача знаний от учителя к учащимся, оно должно принять форму деятельного сотрудничества – совместной работы учителя и учеников в ходе овладения знаниями и решения учебных проблем.

Единоличное руководство учителя сотрудничеством должно быть заменено на активное участие учащихся в выборе содержания и методов обучения. Учитель становится партнером в процессе самообразования ученика. Увидеть, распознать и развить ум ученика – одна из важнейших задач, стоящих перед учителем.

Однако школа играет в настоящее время противоположную роль, что становится очень серьезной проблемой для всех нас. Это еще раз подтверждает мысль, ставшую аксиомой – в школе должны работать умные, образованные учителя. Не бывает хорошей школы без хороших учителей.

С учетом требований настоящего времени старшая школа нуждается не в реформировании, а в коренном переустройстве, трансформации и модернизации. Главным принципом школьного образования должна быть не стандартизация, а его персонализация с опорой на индивидуальные способности и достижения каждого ученика. Необходимо создать для учащихся такую обстановку, которая пробуждала бы в них желание учиться и в которой они могли бы естественным образом раскрыть свои способности и таланты. Ключевой идеей обновления третьей ступени школьного образования должно стать признание важности опоры на понятие призвания.

Что для этого необходимо сделать?

Первое, необходимо пересмотреть существующую иерархичность предметов. Существующий порядок предметов нарушает принцип разнообразия. При этом природные таланты учащихся в традиционном образовании отодвигаются на задний план или игнорируются. Направления искусства, естественно-научные и гуманитарные науки, языки и математика, физическая культура, технология вносят равноценный и одинаково важный вклад в образование человека. У нас же почему-то с те предметы, которые делают человека человеком, отодвинуты на задворки процесса обучения.

Второе, необходимо подвергнуть сомнению идею «предметов». Предметный подход в организации учебного процесса нарушает главный принцип системности и взаимосвязи окружающего мира. Все в мире взаимосвязано, взаимозависимо. Одно не может рассматриваться отдельно от другого. Между предметами много общего. Поэтому в мире есть много примеров интегрированного обучения или обучения на основе конкретных проектов. Идея разграничения предметов, возникшая в эпоху индустриализации, не совсем подходит в эпоху цифровых технологий и глобализации. Время изменилось, изменились люди. Современные школьники уже не хотят просто так изучать «личинки» и «тычинки», любую информацию они могут моментально извлечь из любого электронного цифрового мобильного устройства.

Третье, необходимо обучение сделать персонализированным, так как обучение это личный процесс, если мы заинтересованы в том, чтобы помочь людям найти свое призвание. Существующие технологии обучения не учитывают индивидуальные способности учащихся, ко всем им применяется одинаковый подход, и устанавливаются одинаковые требования. В итоге нарушается ключевой принцип научной педагогики – природосообразность обучения.

Время настало. Если мы хотим реформировать образование истинно и непреклонно, мы должны понять и осознать требования времени и соответствовать им. В противном случае мы погрязнем в давно устаревших школьных методиках, создавая угрозу будущему наших детей [6].

Российский исследователь П. Лукша [7], отмечает, что начавшаяся новая промышленная революция, переход к Индустрии 4.0 требует людей с уникальными и сложными компетенциями — **талантов**. Постепенно начинает появляться новое поколение бизнесменов, понимающих, что надо вкладываться в таланты, в людей, способных работать в экономике знаний, что, в свою очередь, должно опираться на развитие системы образования.

Необходимо сменить парадигму: от человеческих ресурсов переориентироваться на личность, таланты, уникальность каждого. Где искать таланты? Проблема в том, что таких людей на рынке не так много. Работа с университетами помогает находить самородки, самых талантливых, но за время обучения в университете сложно научить человека мыслить. Поэтому чтобы решить проблему с кадрами в стране, как ни парадоксально это звучит, начинать надо со **школы.** Люди больше формируются в успешной школе, чем в университете, поэтому здесь есть потенциал по работе с талантами в перспективе.

Литература:

1. Концепции развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года.
2. Стратегия развития образования в Кыргызской Республике на 2012-2020 годы.
3. Добаев К.Д. Психолого-педагогические проблемы профильного обучения // Материалы респ. научной конференции – Б., 21-22 декабря 2007. – С. 15-20.
4. Калдыбаев К. Концепция профильного обучения на старшей ступени школьного образования Кыргызской Республики // Материалы респ. научной конференции. – Б., 21-22 декабря 2007. - С. 5-14.
5. Сапрыкина Е.А. Механизмы реализации профильного обучения русскому языку в условиях современного образования // сб. межвуз. научно-методической конференции. - 2017. - С. 65-69.
6. Добаев К.Д., Супатаева Э.А. Профилизация школы Кыргызстана в условиях цифровизации // Материалы конференции “Бекбоевские чтения – 2019 в контексте: Современное образование в условиях цифровизации общества”. – Джалал-Абад, 31 мая 2019.
7. Лукша П. Какие конкурентные преимущества необходимо развивать компаниям, чтобы быть успешными // Экономика и жизнь. - № 11(9777). – 2019.

Жуматаева А.С.
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

ӨСПҮРҮМДӨРДҮ УЛУУЛАРДЫ УРМАТТООГО ТАРБИЯЛОО ПРОБЛЕМАСЫ

ПРОБЛЕМА ВОСПИТАНИЯ У СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ УВАЖИТЕЛЬНОГО ОТНОШЕНИЯ К ПОЖИЛЫМ ЛЮДЯМ

THE PROBLEM OF EDUCATION IN OLDER TEENAGERS RESPECT FOR THE ELDERLY PEOPLE

Аннотация: *Бул макалада өспүрүмдөрдү улууларды урматтоого тарбиялоо проблемасы ачып көрсөтүлдү. Өспүрүмдөрдү улууларды урматтоого тарбиялоонун теориялык негиздери боюнча социалдык-педагогикалык адабияттар талдоого алынды.*

Түйүндүү сөздөр: *өспүрүмдөр, урматтоо,карылар,педагогика, тарбия.*

Аннотация: *В статье раскрыта проблема воспитания у старших подростков уважительного отношения к пожилым людям. Проведен анализ теоретических основ социально-педагогической литературы по воспитанию подростков уважению пожилых людей.*

Ключевые слова: *подростки, уважение, пожилые люди, педагогика, воспитание.*

Abstract: *The proposed article reveals the problem of educating older adolescents of respect for older people. Parenting teenagers to respect the elderly in the analysis of the theoretical basis of social-pedagogical literature.*

Keywords: *teenagers, respect, older people, pedagogy, education.*

Улуулардысыйлоо, алардыморалдык жана материалдык жактан камкордукка алуу кыргыз элинин түптүү салттарынын бири. Турмуштук практикага бекем сиңип калган жаштардын биринчи болуп улууларга салам бериши, үйгө карыя киргенде баарынын жапырт туруп ызаат көрсөтүшү, өзгөчө ардактуу орунга отургузуу, алардан озунуп сүйлөбөө сыяктуу жана башка жөрөлгөлөр улууларды сыйлоо кыргыз элинин адептик-этикалык маданиятынын башкы эрежеси экендигинен кабар берет.

Социалдык турмушту уюштурууда этномаданий уламалуулукту сактоо максатында улууларды урматтоо, кичүүлөрдөн гумандуу мамилекүтүү Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында башкы укук жана милдет катары бекемделген. Кыргыз Республикасынын конституциясынын 37-беренесинде «Улуулардыурматтоо, туугандарына жана жакындарына камкордук көрүү – ар бир адамдын милдети» катары ырасталган [1]. Ал эми Кыргыз Республикасындагы улгайган жарандар жөнүндөгү мыйзамдын 10–беренесинде карылардын кичүүлөрдөн, коомчулуктан «сый жана гумандуу мамилеге карата укугу» мамлекеттин приоритеттүү саясаты катары аныкталган.

Карылардын кадырына жетип урмат сый көрсөтүүнү эл аралык баалуулук катары расмий жөрөлгөгө айландыруу багытында дүйнөлүк масштабда да олутуу кадамдар жасалып келген. Алсак, БУУнун Башкы ассамблеясы 1990-жылдын 14-декабрында 1-октябрды Карылардын эл аралык күнү (International Day of Older Persons) катары белгилөө чечимин кабыл алган. Бул күндүн 65 алт-маңызы кыргыз элинин 65 алтык маданиятынын таламдарына шайкеш келгендиктен башка атайын белгиленчү жөрөлгөлөргө салыштырмалуу табигый гумандуу иш аракеттерге багыттоо актысы катары кабылданып келет.

Ошону менен катар соңку жылдардагы саясий-экономикалык, социалдык өзгөрүүлөрдүн айрым негативдүү жагдайлар эң обол карыларды кадырлоо, сыйлоо салтынын бошоңдоп тайыздашына алып келгендигин белгилебей коюуга болбойт. Мезгилдүү басма сөздөрдө байма-бай белгиленип келе жаткандай карылар бир жылда бир жолу жакшы сөздөргө маарыган менен, кыргыз коомунда карыларга карата “ашка жүк, башка жүк” мамиле улам күчөп, «төрт бала чоңойтуп бирок, төрт дубалдын ичинде» жалгыз калып жаткан фактыларда катталууда. Тилекке каршымындай кырдаалдын себептерин жалгыз эле социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдөн издеп, таалим-тарбия факторун эле салбоо тенденциясыда өнөкөт болуп бара жатат. Муундар ортосундагы өз ара гумандуу мамиле көптөгөн компоненттерди ичине камтыган татаал социалдык-педагогикалык проблема. Карыларын кадырлоо, камкордукка алуу маданиятынын калыптанышы ар кандай коомдун цивилизациясынын оң багытта өнүгүшүнүн көрсөткүчү болуп эсептелет.

Бул жагдай маселени педагогикалык аспектен аңдоо зарылдыгын жаратат. Бүгүнкү илим чөйрөсүндө 65 алт маселени чечүүнүн өбөлгөлөрү да белгилүү өлчөмдө өнүгүп келет. Алсак карылардын социалдык-психологиялык өзгөчөлүктөрү Т.К. Арефьева, М.С. Ахметова, И.Н. Бондаренко, О.В. Краснова, А.Г. Лидерс, А.А. Смолькин, О.В. Хухлаевалардын, үй бүлөдөгү муундар оротосундагы уламалуулук Н. Бердникович, Г.А. Парахонская, М. Поздняев, М.В. Сапоровская, А.А. Смолькин, О.И. Шкаратан, Г.А. Ястребовдордун, улгайган курактагылар менен педагогикалык иштни уюштуруу маселелери К. М. Арымбаева, Б.М. Бим-Бад, В.Н. Гончаров, Г. Колик, О.А. Пачина, Е.В. Приходько, В.А. Сластёнин, Ж.В. Хозина, А. Г. Кукушкина В.А. Фокиндердин изилдөөлөрүндө каралган. Улууларга сый-ызаат менен урматтап мамиле кылууга тарбиялоо дүйнө элдеринин көпчүлүгүнүн педагогикалык маданиятындагы өзөк баалуулуктардын катарында турат. Ошондуктан аталган баалуулук этнопедагогикалык адабияттардын дээрлик баарында ар түрдүү деңгээлде каралган [2].

Бул кабиледе айрыкча этнопедагогика илиминин негиздөчүсү Г.Н. Волковдун «Эс тутумсуз тарых болбойт, тарыхсыз салт болбойт, салтсыз маданият болбойт, маданиятсыз тарбия болбойт, тарбиясыз инсан болбойт, инсансыз улут болбойт» - деген идеясы азыркы кылымдын эң оргиналдуу педагогикалык формуласы катары бекемделип келе жатат [3.168]. Биздин изилдөөбүзгө тиешелүү айрым жалпылама теориялык билимдер менен фактологиялык материалдарды этнопедагогиканын көрүнүктүү изилдөөчүлөрү Х.Х. Батчаева, К. Болеев, Г.Н. Волков, К. Жарикбаев, А.Э. Измайлов, Б.А. Кадыров, А.Т. Калдыбаева, К. Кожахметова, Ш.А. Мирзоев, А.Ж. Муратов, Б.А. Пирлиев, В.М. Петрова, М.И. Стельмахович, С. Узакбаева, И.А. Шоров, Я.И. Ханбиковдордун эмгектеринен табууга болот. Тилекке каршы 66 алт эмгектерде улууларды урматтоого тарбиялоо маданияты башка жалпы маселелердин контекстинде изилденген.

Кыргыздардын улууларды урматтоо маданияты жөнүндөгү ар түркүн учкай маалыматтарды XIX кылымда жергебизге келип кетишкен белгилүү саякатчылар В.В.Радлов, Т.П.Пржевальский, И.Г.Федченко, Д.Майнагашев, Ф.Поярковдун, ошондой эле тарыхчы-этнограф окумуштуулар С.М.Абрамзон, Д.Айтбаев, Д.Айтмамбетов, А. Акматалиевдин эмгектеринен учуратабыз. Аталган маселеге башка проблемалардын тутумунда педагог изилдөөчүлөр А. Алимбеков, Б.Апышев, С. О. Байгазиев, Ж. Бешимов, Н.Имаева, А. Калдыбаева, А. Муратов, С. Рысбаевдер да кайрыла кетишкенин белгилеп кетүүгө болот. Илимий-педагогикалык адабияттарды талдоолор кыргыз элинин улууларды урматтоого тарбиялоо салттары илим айдыңынан атайын ырааттуу жана жетиштүү чечмелене электигин ырастады. Ал эми бүгүнкү таалим тарбиянын мазмунун улууларды урматтоо баалуулуктарысыз толук элестетүүгө болбойт.

Жогоркулардан улам азыркы илим менен практикада төмөнкүдөй карама- каршылыктарды белгилөөгө болот: жаңы өзгөргөн шартта кыргыз коомунун өзүнүн «этнонигилизмден арылуу», 66алтык баалуулуктарын аңдоо, калыбына келтирүү өнүктүрүү багыттарынын бири катары улууларды сыйлоого тарбиялоо салттарын актуалдаштыруу талабы менен азыркы мектептердин тарбиялоо ишинин мазмунунун ортосундагы толук дал келбестик; мектептердин окуучуларды улууларды урматтоого тарбиялоо аракети менен ал процесс илимий–методикалык жактан камсыздала электигинин ортосундагы карама-каршылык. Бул карама-каршылыктардын айынан мектептерде окуучуларды улуулурды сыйлоого тарбиялоодо элдик педагогиканын каражаттарын колдонуу иши стихиялык мүнөздө жүрүп системалуу мамиленин деңгээлине көтөрүлбөй келет.

Педагогика илиминин тарыхында макалдарды педагогикалык тааным булагы катары кароо салтка айланган көрүнүш. Алсак педагогика илиминин негиздөөчүсү Я.А.Коменский акылман учкул ойлордун талаш тартышты талап кылбаганы акыркы чындык катары карап, педагогикалык жоболорду негиздөөдө таяныч-башат катары кайрылган. Таалим-тарбия максатында макалдарды чогултууну колго алып «Улгайган чехтердин акылмандыгы» аттуу жыйнак түзгөндүгүн профессор А.Алимбеков баса белгилеп кеткен. [4.155].

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын конституциясы. 2010-жылдын 27-июнунда Референдумда (бүткүл элдик добуш берүүдө) кабыл алынган.
2. Сластенин В.А. Педагогика. – М., 1998.
3. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учеб.для студ. сред. и высш. пед.учеб. Заведений — М.: Издательский центр «Академия», 1999. -168 с.
4. А.Алимбеков. Түрк дүйнөсүнүн ойчулдарынын мурастарындагы педагогикалык идеялар. «Улуу тоолор». Бишкек-2017 155-б.

Казиева Г. К., Узакова М.К.

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН УЧУРДАГЫ АБАЛЫ

О СОВРЕМЕННОМ СОСТОЯНИИ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

ON THE CURRENT STATE OF PRIMARY EDUCATION IN THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация. *Макалада башталгыч мектептин Мамлекеттик стандарты, башталгыч математиканын программасы, окуу китептери жана чет мамлекеттин окуу китептерин Кыргызстандын мектептерине киргизүү проблемалары тууралуу сөз болот.*

Түйүндүү сөздөр: *Мамлекеттик стандарт, окуу программа, окуу китептер, математикалык билгичтик, көндүмдөр.*

Аннотация. *В статье рассматриваются Государственные стандарты начальной школы, ее программы по начальной математике, учебные материалы и проблемы внедрения зарубежных учебников в школах Кыргызстана*

Ключевые слова: *Государственный стандарт, учебная программа, учебники, математические знания, навыки.*

Annotation.*The article discusses the State standards of primary schools, its programs in primary mathematics, teaching materials and problems of introducing foreign textbooks in schools in Kyrgyzstan*
Keywords:*State standart, educational program, educational books, training materials, mathematical knowledges, skills.*

Башталгыч мектептин мугалимдерин даярдоодо И.Арабаев атындагы КМУнун анын ичинде Педагогика факультетинин орду чоӊ.

Педагогика факультети И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик университети - 70 жылдан ашуун убакыттан бери башталгыч класстын мугалимдерин жана мектепке чейинки билим берүү мекемелеринин тарбиячыларын даярдап келе жатат.Союз мезгилинен баштап, азыркы мезгилге чейин бүтүн Кыргызстандагы эӊ алдынкы окуу жайы катары билим берүүнүн флагманы болуп келгендигин билебиз.

Акыркы эле эки жылда (2018-2019-окуу жылдар) башталгыч билим берүү профилинен 298 бакалавр, 42 магистр бүтүрүп чыгып, учурда өлкөбүздүн кенже мектеп окуучуларына билим берүүдө өз салымдарын кошуп жатышат.

Башталгыч мектептин мугалимдерин даярдоодо окутулуп жаткан предметтерди анын ичинен математика боюнча эӊ негизги “Математиканы окутуунун методикасы” жана “Башталгыч математиканын теориялык негиздери” дисциплиналарын факультеттеги “Табигый математикалык билимдер жана аларды башталгыч мектепте окутуунун технологиясы” кафедрасы окутат. Ошол себептен, башталгыч мектептин стандартын, программасын жана окуу китептерин түзүүдө жана өзгөртүүдө ЖОЖдордун башталгыч мектепке тиешелүү кафедралары дагы катышуусу зарыл деп ойлойбуз. Башкача айтканда, башталгыч мектептеги билим берүүнү өзгөрүүлөргө мектеп, Билим берүү академиясы жана Педагогикалык жогорку окуу жайлардын жамааты биргеликте иш жүргүзсө билим берүү системасы туура жолго коюлмак.

Өткөн кылымдын 60-жылдарынан баштап башталгыч класстар үчүн М.И.Моро ж.б. авторлордун математика окуу китептери официалдуу түрдө Союздун мектептерине, анын ичинде Кыргыз Республикасына окутулган.

Кыргызстан эгемендүүлүк статусуна ээ болгондон кийин, 90-жылдардан баштап педагогика илимдеринин доктору, профессор И.Б.Бекбоев жетектеген авторлор коллективи тарабынан даярдалган I-IV класстардын математика окуу китептери эксперименталдык сыноого коюлуп, 1995-жылдардан баштап ушул күнгө чейин стабилдүү китептер катарында окутулуп жатат.

Бул окуу китептеринин мазмуну “Китеп - окуучу үчүн” принцип ишке ашырылып, жалаӊ маалымдоо функциясы менен гана чектелбестен, кенже окуучулардын ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган. Ошондой эле, жергиликтүү материалдарга негизделген. Мисалы,

1. Оштон Кызыл - Кыя шаарына чейин 120 км, Аксы районуна чейин 235 км. Аксыга караганда Кызыл - Кыя Ошко канча километрге жакын?

Эми маселенин мазмунуна токтолсок, мында окуучулар жалан эле арифметикалык амалдарды аткаруу менен чектелбестен, шаарлардын бири-бири экинчисинен кандай аралыкта жайгашуусу жөнүндө ой жүгүртүшөт.

2. Аяк каптын эки бети теӊ сүрөттөгүдөй (3-класс, №935 174-бет, 2000ж.) курактан турат. Кызыл, сары, көк тилкеден канчаны даярдаш керек? Бетинин формасы-өлчөмү 45 см болгон үч түстөгү квадраттардан турат. Аяк капты жасоого сарпталган кездеменин аянтын эсептегиле.

Ошондой эле, китепте балдардын ой жүгүртүүсүн активдештирүү үчүн окуу китептеринде "Суроо коюп чыгар","Дагы кандай суроо койсо болот?", "Маселеге бир нече суроо коюп иште" деген сыяктуу тапшырмалар берилген.

Көбөйтүү, бөлүүнүн жадыбалдары дагы өзгөчөлөнүп Россия федерациясында 1-класстын окуучулары үчүн түзүлгөн окуу китебиндеги (автор: М.И.Моро) сунушталган методикадагыдай даяр түрүндө эле жаттоого берилбестен, окуучулардын өздөрүнүн ойлонууларын талап кылуучу мисалдар аркылуу берилген.

Демек, Француз окумуштуусу А.Шоппен белгилегендей, окуу китеби учурдагы коомдун өнүгүшүнүн жыйынтыгы. Эӊ биринчи – ал материалдык обьект. Аны чыгаруу, таратуу, пайдалануу коомдун, билим берүүнүн саясатына, экономикалык абалына жараша болот. Экинчиден, окуу китеби – билим берүүнүн мазмунун алып баруучу, аны сактоочу жана окутуу методдорун чагылдыруучу бирдик. Үчүнчүдөн, окуу китеби – педагогикалык аспап, анын жардамы менен мугалим жаш муундарга билим берип, билгичтик жана көндүмдорун калыптандырып, коомго керектүү инсандык белгилерди тарбиялайт, б.а. учурдагы идеологиялык жана адамзаттык баалуулуктарды, маданияттык белгилерди сиӊирет.

Жыйынтыктап айтканда, бөтөн бир мамлекеттин окуу китебин которуп Кыргызстанга адаптациялай коюу бул мамлекеттин эгемендүүлүгүнө шек келтирет деп эсептейбиз, анткени окуу китебинде коомдун эӊ баалуу ойлору, саясаты эске алынат деп эсептейбиз.

Андыктан, бизде төмөнкүдөй суроолор пайда болду:

- Чет мамлекеттин окуу китептерин Кыргызстанга киргизүүгө негиз болуучу документтер бар?
- Чет мамлекеттин окуу китептерин киргизүү коомго талкууга коюлуусу керекби?
- Чет элдик окуу китепти конкурстук негизде тандайбызбы? же аларга артыкчылык берилеби? Кандай негизде?
- Атамекендик окуу китептери эмне үчүн пайдалануудан алынып салынууда? Ага кандай негиз бер? же изилдөө жүргүзүлдү беле?

- Сунушталып жаткан окуу китептер кайсы каражатка басып чыгарылат?

- Эгер, бул китеп менен окууда окуучулардын билгичтиги жогорулабаса, буга ким жоопту болот?

Жогорудагы суроолорду биз төмөндөгүдөй чечмелеп берүүнү чечтик.

Биринчиден, конкурска катышпаган башка өлкөнүн окуу китебин биздин шартка ылайыкташтырып пайдалануунун өзү – бул биринчиден өзүбүздүн эгемендүүлүгүбүздү өзүбүз жокко чыгарып, мурдагыдай эле башкалардын этегин кармап жашоо дегендикке жатат.

Экинчиден өзүбүздөгү потенциалга таянуунун, ал потенциалды ар тараптан колдоп өркүндөтүүнүн ордуна жеңил жолду издеп иш кылуу-бул мамлекеттүүлүгүбүзгө ишенбестүүлүккө алып келет. Анткени өз өлкөсүнүн билим берүү системасын керектүү окуу китептерин өзүнүн улуттук тилинде даярдап бере албаган өлкөнү толук кандуу эгемендүү деп эсептөөгө болобу?

Албетте, мектептер, ата-энелер сөзсүз Кыргызстанда чыгарылган окуу китептерди колдонуу менен чектелбестен дүйнөдөгү башка мамлекеттердин китептеринен да пайдаланууга укуктуу. Бирок, биринчи кезекте баардык предметтер боюнча мамлекеттин окуу китептери болушу милдеттүү. Ал эми кошумча башка өлкөлөрдүн китептерин пайдаланууга тоскоолдук жок болуусу керек. Ал үчүн башкалардын окуу китептери эркин сатылуусу керек.

Адабияттар:

1. Байсалов Дж.У., Казиева Г.К., Узакова М.К. Необходимость усовершенствование математических учебных средств начальных школ в республике Кыргызстан. //Современные направления психолого-педагогического сопровождения детства: материалы VI Международной-практической конференции(г.Новосибирск)/ под редакции Е.С.Чесноковой , Е.В.Ушаковой; Мин-во образования и науки РФ Новосибирский гос. пед. ун-т. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2019-325с.- с.12-17.
2. БекбоевИ.Б., Ибраева Н. Математиканы I –IV класстарда окутуу.- Бишкек, Кыргызстан, 1998. – 168б.
3. Башталгыч класстын программалары: (Эне тили, математика, мекен таануу). – Б.: Шам, 2002 -60б.
4. Казиева Г.К. Кредиттик системада бакалаврдын компетенциясынын калыптануу денгээлин баалоо//Известия вузов Кыргызстана.-2016.№7. – с.69-72.
5. Казиева Г.К. Башталгыч математиканын теориялык негиздери. – Б., 2015. -119с.

Калдыбаев С.К.

Международный университет Ала-Тоо

Эсеналиева Г.А.

Гуманитарный колледж КГУ им. И.Арабаева

АНАЛИЗ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ “ТЕСТ”

“ТЕСТ” ТҮШҮНҮКТҮН МАҢЫЗЫН ТАЛДОО

ANALYSIS OF THE ESSENCE OF THE CONCEPT “TEST”

Аннотация: *До приобретения независимости в системе среднего специального образования Кыргызской Республики доминировали традиционные формы контроля. Среди них регулярно применялись экзамены и зачеты, письменные и устные формы контроля. Вначале 90-х годов XX века в Кыргызстане начато применение методики тестового контроля, сначала в системе вступительных экзаменов, затем, уже в учебном процессе. Такой интерес к тестам в основном обусловлен с задачей устранения накопленных недостатков в системе отбора абитуриентов, в ликвидации формализма в оценке знаний, умений и навыков обучаемых.*

Ключевые слова: *среднее-специальное образование, вступительные экзамены, тесты, тестирование, формы контроля.*

Аннотация.*Кыргыз Республикасы эгемендикке ээ болгонго чейин орто кесиптик билим берүү системасында контролдоонун традициялык формалары басымдуу колдонулуп келген. Алардын ичинен экзамен жана зачет, жазуу жана оозеки текшерүүлөр көбүрөөк пайдаланылган. XX кылымдын 90-жылдарынын башында Кыргызстанда контролдоонун тесттик методикасы колдонула баштаган, эң алгач кабыл алуу экзамендеринде, андан кийин, окутуу процессинде. Тесте болгон мындай кызыгуу абитуриенттерди тандап алуудагы калып танып калган кемчиликтерди, окуучулардын билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн баалоодогу формалдуулукту жойууну көздөгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *орто кесиптик билим берүү, кабыл алуу экзамендери, тесттер, тестирлөө, контролдоо формалары.*

Abstract: *Before independence, traditional forms of control dominated the system of secondary special education in the Kyrgyz Republic. Among them, exams and tests, written and oral forms of control were regularly used. At the beginning of the 90s of the twentieth century in Kyrgyzstan, the application of the test control methodology began, first*

in the system of entrance examinations, then in the educational process. Such interest in tests is mainly due to the task of eliminating the accumulated shortcomings of both the selection system of applicants and theelimination of formalism in assessing the knowledge, skills and abilities of students.

***Keywords**: secondary special education, entrance exams, tests, testing, forms of control.*

В начале 90-х годов XX века педагогическая общественность Кыргызстана проявила особый интерес к использованию тестов в системе образования. Тестирование стало активно внедрятсья в учебный процесс, становясь важной частью оценочной деятельностью педагогов. Тесты характеризуются высокой технологичностью, они ускоряют процесс оценивания и обработки результатов.

Тесты прошли долгий путь развития, исследованы роль и функции, определены их формы. Детально изучены вопросы разработки тестовых заданий, обеспечения качества, вопросы обработки результатов испытаний. Уточнены также области, в которых могут быть применены тесты. Специалистами по тестированию теоретически исследованы психологические (умственное развитие, скорость реакции, объем понятия, внимание и соображение и др.), педагогические (знания, умения и навыки, одаренность по предметам и др.) и профессиональные тесты (тесты личности, выбора профессии и др.). Как видно, тесты применяются в различных областях знаний. Различие областей применения тестов привело к тому, что суть теста интерпретировалась с различных точек зрения.

Среди областей применения тестов, большую область занимает сфера образования. При этом, американский тестолог А.Анастази, верно заметила о том, что все виды тестов применяются в образовании [1]. Следовательно, и ныне весьма актуален вопрос применения тестов в педагогике. Следует также отметить, что тесты в педагогике начались применяться в начале XX века. В США, Великобритании и Германии изданы и применены в учебном процессе тесты по истории, английскому языку, математике и географии.

Во второй половине 20-х годов тесты применяются в СССР. Интерес к тестам советских педагогов был связан со стремлением педагогов к получению более точной и объективной информации о знаниях учащихся. Учеными глубоко исследованы вопросы о требованиях к разработке тестов, о принципах их применения, о статистической обработке результатов испытания. Полученный опыт применения тестов успешностивыявил ряд актуальных задач: следует анализировать учебные программы предметов, изучить индивидуальные особенности учащихся, изучить соотношения между фактическими знаниями учащихся и их способностями, уточнить требования к знаниям учащимся. Все это отвечало цели улучшения системы контроля знаний в учебно-воспитательном процессе [2, 3, 4].

Как известно, практическая реализация и исследованияпо проблемам тестов осуществлялись в рамках науки педологии. Как отмечают исследователи, тестирование, проводимые неопытными педологами, не принесли ожидаемого эффекта в учебном процессе. В 1938 году было издано Постановление ЦК ВКП(б) «О педологических извращениях в системе наркомпроссов», запретившего всякого рода испытания в виде тестирования в системе образования Советского Союза. Тестирование в постановлении отнесено к буржуазным методам. В результате чего, было принято постановлениео запрете испытания с помощью тестов [5, 6].

В советской педагогике повторный интерес к применению тестов появился с возникновением идеи программированного обучения, но с некоторой настороженностью. Исследования тех годов, касающихся тестов, опираются на критическое изучение зарубежного опыта, они были направлены на анализ допущенных ошибок 30-х годов в применении тестов в учебном процессе. Однако, исследователи отмечают и положительную сторону педагогических тестов. Приводят примеры лучшего применения педагогических тестов по различным предметам.

В ведущих странах интенсивно развивалась тестовая методика. Исследователи определяют два направления тестовых испытаний. Первое направление – это нормативно ориентированное тестирование, которое направлено на массовое испытание, на проверку выполнения заранее определенной нормы. Такие тесты использовались преимущественно в организации выпускных и вступительных экзаменов, а также для изучения состояния образования в целом. Позже, в 60-е годы исследователи выдвигают идею о критериально-ориентированном тестировании, в отличие от нормативно-ориентированного. Данное направление нацелено на проверку учебных достижений по установленным критериям. Такие тесты по существу ориентированы для организации контроля результатов обучения.

Педагоги Кыргызстана начали интересоваться тестированием в начале 90-х годов. Принятый закон Кыргызской Республики об образовании предоставил возможность открытия различных авторских школ, колледжей и лицеев. Так появилось необходимость в государственной системе оценки подготовленности выпускников. С этой целью в 1993 году был создан Национальный центр тестирования (НЦТ) при министерстве образования Кыргызской Республики. В качестве основных задач деятельности центра определены оценка качества подготовленности обучаемых и выпускников школ, диагностическая работа в системе школьного образования, обмен опытом с зарубежными центрами тестирования, разработка и издание методических материалов по школьным предметам. В настоящее время центр тестирования проводит работу по изучению технологии тестирования, по выработке методических рекомендаций, оценки уровня подготовленности учащихся, претендентов на золотую медаль в средней школе.

На основании договора с вузами, центр проводил вступительные испытания в учебные заведения. Тестирование организовано с целью обеспечения объективности организации вступительных испытаний. По

результатам экзаменов абитуриенты получили сертификаты, позволяющие участвовать в конкурсе по выбранным направлениям подготовки.

Центр тестирования проводит испытание, ориентируясь на нормативно ориентированное тестирование. Некоторые вузы, техникумы и колледжи Кыргызстана организовали свои вступительные экзамены, используя тестовые задания, изданные центром тестирования. Учебные заведения средне-специального образования стали использовать тестовые задания в учебном процессе, для оценки уровня подготовки студентов по соответствующим предметам.

В начале XXI века принята концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года и в ней обоснована необходимость улучшения механизма вступительных испытаний [7]. С целью реализации задач концепции, в 2003 году создан новый Центр оценки в образовании и методов обучения, сокращенно – ЦООМО. Задачей Центра является создание и использование точных инструментов для испытания, объективное измерение уровня подготовленности испытуемых. Как указано в документах ЦООМО, общереспубликанский тест определяет претендентов в учебные заведения, которые с наибольшей вероятностью могут успешно продолжать обучение в высшей школе. Кроме этого, общереспубликанский тест работает целенаправленно на оценивание у абитуриентаумение мыслить и применять полученные в школе знания.

Общереспубликанский тест выявляетострые проблемы в системе образования Кыргызстана.Результатами тестирования обнаруживается разница в знаний между сельскими и городскими учащимися. Выпускники городских школ показывают лучшие результаты, по сравнению с сельскимиучащимися [8]. В последние годы ЦООМО определяет средний балл абитуриентов, зачисленных в вузы Кыргызстана, тем самым,негласно можно увидеть рейтинг отечественных вузов.

Тестирование в системе образования требует тщательной подготовительной работы. Исследователи единодушны во мнении о том, что, хотя понятийный аппарат педагогических тестов исследован досконально, суть тестов, предназначенных для организации учебного процесса, изученв недостаточной мере. В связи с отсутствием необходимых методических работ по тестированию в системе среднего-специального образования, у педагогов колледжей отсутствует достаточный опыт организации тестирования. Во многих вопросах, касающихся к разработке тестовых заданий, к обеспечению качества теста, преподаватели колледжей показывают свою неосведомленность. Поэтому поводу верно заметил российский ученый Е.А.Михайлычев: «Нарастает взаимонепонимание ученого-методиста и учителя-практика, в котором виноваты они оба – ученый в том, что, необоснованно, плохо раскрывая суть, вводит «заумную», с точки зрения практика, терминологию, а практик – в том, что даже и не пытается вникнуть в суть теории и понять значимость применения строгой терминологии, без которой трудно оценить результативность его работы» [9, с. 13]. Непонимание смысла теста приводит к тому, что преподаватели путают смысл теста, считая тест только задания с выбором одного правильного ответа.

Как видно, области применения тестов различаются, вследствие чего не имеется единой точки зрения о тестах. Многие ученые педагоги считают тест как форму контроля. Здесь объектом тестирования выступает процессе обучения. Тест обеспечивает объективность выявления уровня знаний, умений и навыков обучаемых. Как отметила Т.А.Ильина, «Тест, – это форма контроля знаний учащихся, обеспечивающая объективную и унифицированную проверку знаний, требующих либо дачи краткого ответа, либо выбора из числа данных» [10, с.55].

В некоторых работах тест характеризуется каксистема заданий. Известный ученый, специалист по педагогическому измерению В.С.Аванесов считает, что «педагогический тест – это система параллельных заданий возрастающей трудности, специфической формы, которая позволяет качественно и эффективно измерить уровень и структуру подготовленности испытуемых» [11, с.19]. В советском энциклопедическом словаре отмечается, что «тест в психологии и педагогике – это совокупность стандартизированных заданий, по результатам выполнения которых судят о психофизиологических и личностных характеристиках, а также знаниях, умениях и навыках испытуемого» [12, с. 1320]. Тест состоит из набора заданий, которые могут быть расположены по уровням сложности, – утверждал французский психолог Альфред Бине. Такоемнение разделяли в 30-е годы XX века, представители советской педагогики К. Корнилов, Е.В.Гурьянов, Н.А.Бухгольц, А.М.Шуберт и др.

Более шире рассматривает смысл теста А.Н.Майоров. Анализируя различный смысл теста, он приводит собственное определение. «Тест – это инструмент, – отмечает он, – состоящий из квалиметрически выверенной системы тестовых заданий, стандартизированной процедуры проведения и заранее спроектированной технологии обработки и анализа результатов, предназначенных для измерения качеств и свойств личности, измерение которых возможно в процессе систематического обучения» [13, с.33].

Однако существует другое мнение о сущности теста. Эта точка зрения исходит из самого названия теста. С английского, слово тест переводится как «испытание», «проверка», «проба», т.е. характеризуется как процесс. Примерно в таком значении охарактеризовали значение теста ученые 30-х и 60-х годов. Известный советский ученый С.И.Архангельский дал следующее своеобразное определение тесту: «Тест представляет собой как обследование интересующего нас лица или коллектива посредством данных для разрешения кратких задач-заданий» [14, с.42]. К.Корнилов отмечал, что «школьные тесты – это такие краткие испытания, которым подвергаются школьники и при помощи которых измеряется степень их школьной успешности» [15, с.113]. В 60-е годы такое же определение сформулировал советский ученый педагог С.И.Воскерчьян [16, с.31].

Здесь следует особо обратить внимание на обозначение терминов. Понятие «тест» означает задание, или систему заданий, а «тестирование» как процесс, или организация испытания. На такую особенность в свое время обращал внимание В.П.Беспалько. Он в своей работе определял термин «тест» как задание на выполнение определенной деятельности с целью определения уровня успеваемости. А термин «тестирование» как испытание для выявления свойств объекта исследования. Смысл теста он представлял своеобразно. По его мнению, тест состоит не только из задания, но и из других элементов. Для него характерно, во-первых, наличие эталона – правильного ответа, для сравнения ответа ученика. Во-вторых, тест включает в себе систему оценок, т.е. обязательно должны быть заранее определены присуждаемые баллы по результатам выполнения задания [17].

Как видно из работ, тест не только стандартизированные задания, но и, как утверждает А.Н.Майоров, квалиметрически выверенная система заданий. Это означает, что задания разрабатываются на основе определенных правил, для выявления качества испытуемого. А тест, включающий задания, именуется как инструмент, средство оценивания. В этом случае тестирование – это специально организованный процесс оценки уровня учебных достижений обучаемых.

Мы считаем, что тест характеризуется как система заданий с возрастающей сложностью. Анализ рассмотренных определений позволяют заметить, что тест представляет собой систему заданий, которая отвечает требованиям системы, имеет свою структуру и составные элементы.

Тест есть система заданий. Следовательно, как система он имеет свою структуру. Он имеет свое строение, свой порядок, поэтому для нас весьма важно строение элементов, характер их связей. Следовательно, структура теста состоит из тестовых заданий и из связей между ними как элементов системы. Тестовые задания взаимосвязаны через содержание контролируемого материала. Следовательно, структура теста проявляется в общности заданий, объединенных под общей структурой предметов (разделов и тем), с целью измерения результатов обучения по конкретной учебной дисциплине [18].

Каждое задание имеет свое значимое место и выполняет определенную функцию, задание нацелено на выявление определенного наличия или уровня усвоения понятий, умений или навыков. Изъятие одного задания из системы, влияет на целостность системы, на качество измерения.

Как показываю результаты исследования, тест включает в себя следующие системообразующие элементы [11, 18, 19]:

- задания с возрастающей трудностью, разработанные с учетом требований, прошедшие экспертизу и апробацию;
- ответы для выбора в закрытых заданиях, которые могут быть правильными, или неправильными, составленные с учетом допустимых ошибок испытуемых;
- эталон для сравнения ответов обучаемых;
- инструкции для выполнения заданий;
- макет обработки результатов испытания;
- систему оценок каждому заданию.

Как видно, педагогический тест представляет собой сложное понятие. Системный подход к изучению сущности педагогического теста позволяет понимать его смысл и роль в учебном процессе, иметь научное представление. Следовательно, педагогический тест является средством, инструментом оценки, а тестирование рассматривается как процесс оценивания, метод изучения уровня подготовленности обучаемых, в нашем случае – студентов педагогических колледжей. Однако, как было отмечено выше, педагогический тест не является единственным и незаменимым средством, а как один из современных средств оценивания результатов обучения.

Литература:

1. Психологическое тестирование. 7-е изд. /А.Анастази, С.Урбина. – СПб.: Питер, 2003. – 688 с.
2. Вендровская Р.Б. Проверка и оценка знаний учащихся в историческом опыте советской школы // Советская педагогика. – М., 1982. – №11. – С. 103-108.
3. Огорелков В.Н. Надежность измерений и оценки знаний учащихся на основе элективных заданий // Советская педагогика. – М., 1970. – №7. – С. 39-50.
4. Калдыбаев С.К. Проблема контроля результатов обучения в историческом педагогическом опыте // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – СПб., 2007. – Т.8. – №30. – С. 68-77.
5. Николенко Д., Губко А., Игнатенко П. Злоключения науки педологии // Народное образование. – М., 1990. – №10. – С. 117-124.
6. Калдыбаев С.К.Программированное обучение и педагогическое тестирование // Школьные технологии. – М., 2006. – №6. – С. 173-176.
7. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года /Сборник нормативно-правовых актов в области образования Кыргызской Республики. Вып.1. – Бишкек, 2004. – С. 57-96.
8. Калдыбаев С.К. Жалпыреспубликалык тест билимберүүнүнөнүгүшүнкөздөйт // Социальные и гуманитарные науки – Бишкек, 2007. – №1-2. – С. 159-165.
9. Михайлычев Е.А. Дидактическая тестология. – М.: Народное образование, 2001. – 432 с.
10. Ильина Т.А. Вопросы методики программирования. – М., 1969. – 128 с.

11. Аванесов В.С. Форма тестовых заданий. Учебное пособие для учителей школ, лицеев, преподавателей вузов и колледжей. – М.: Центр тестирования, 2005. – 156 с.
12. Советский энциклопедический словарь. – М., 1981. –1600 с.
13. Майоров А.Н. Теория и практика создания тестов для системы образования (Как выбирать, создать и использовать тесты для целей образования). – М., 2000. – 320 с.
14. Архангельский С.И.Тесты как метод учета // Просвещение на транспорте. – М., 1927. – №4-5. – С. 42-45.
15. Корнилов К., Рыбников И.А., Смирнов В. Простейшие школьные психологические и педологические опыты. – М., 1927. – 146 с.
16. Воскерчьян С.И. Об использовании метода тестов при учете успеваемости школьников // Советская педагогика. – М., 1963. – №10. – С. 28-37.
17. Методы и критерии оценки знаний, умений и навыков учащихся при программированном обучении. Под ред. В.П.Беспалько. – М., 1969. – 98с.
18. Калдыбаев С.К., Ажыбаев Д.М., Бекежанов М.М. Компьютерная диагностика результатов обучения в общеобразовательной школе: практико-ориентированная монография. – Бишкек, 2007. – 136 с.
19. Калдыбаев С.К. Педагогические измерения: становление и развитие. Монография. – Бишкек, 2019. – 208 с.

Карагозуева Г.Ж.
Кыргыз билим берүү академиясы

ААЛАМДАШУУ ДООРУНДАГЫ ЭТНОМАДАНИЯТ

ЭТНОКУЛЬТУРА В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

ETHNOCULTURE - IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Аннотация: *Азыркы учурдун системасында этномаданияттын ролу. Дүйнөлүк жана улуттук этномаданияттарды жуурулуштуруу. Дүйнөлүк баалуулуктар менен улуттук баалулуктарды аңдап түшүнүү. Этномаданий баалуулуктарды өзгөчө урматтоо.*
Түйүндүү түшүнүктөр: *этномаданият, баалуулуктар, улуттук, дүйнөлүк, ааламдашуу, тарбия.*
Аннотация: *Роль современной системы этнокультуры. Глобальная и национальная этнокультуры интеграции. Понять глобальные и национальные ценности.Уважение этнокультурных ценностей.*
Ключевые слова: *этнокультура, ценности, национальный, всемирный, глобальная, воспитание.*
Abstract: *Role of the modern ethnoculture system. Global and National Integration Ethnocultures.Understand global and national values. Respect of ethnocultural values.*
Keywords: *ethnoculture,values,national, world, global,upbringing.*

Бүгүн күкүндүн эң негизги ааламдашуу (глобализация) процессии жүрүп жаткан мезгилде илим, техниканын жетишкени менен адамдардын экономикалык, этномаданий, маалыматтык өсүү менен адам өзүнүнда өзгөрүүсү маселелери прогрессивдүү болуп жаткан учур.

Ааламдашуу доорунда ар бир улут, инсан өз баалуулуктарына гана таяныш керектиги адам болуу, эң кыйын дегендей, элдик этномаданияттын негизинде ата-бабалардын наасаттарын эске алуу менен көйгөйлөрдөн чыга ала турганын аныктап алуусу шарт. XXI кылымда глобалдашуу мезгилинде:

- Дүйнөлүк этномаданият менен улуттук этномаданиятты журуулуштуруу;
- дүйнөлүк баалуулуктар менен улуттук баалулуктарды аңдап түшүнүү;
- элдик педагогикалык баалуулуктарга ээ болуу;
- элдик этномаданиятты, ата мурастарын жаңыртуу менен тышкы массалык этномаданияттын терс жактарына каршы туруу;
- тышкы илимий жетишкендиктерди кабыл алуу менен аны өз мүмкүнчүлүгү жараша өркүндөтүү;
- дүйнөэлдеримененалакадаболуумененанынжакшысапаттарыналуумененаныөздөштүрүү;
- өзүбүздүн ким экендиги бизди жана улуттук этно маданиятыбыздын, тарыхыбыздын терең экендигин байма-бай далилдүү билдирүү.

Жогоруда аталган принциптердин негизинде өзүбүздүн ааламдашуу дүйнөдө кыргыз элинин орду белгилүү болот. Ар бир адамдын жүрөгүндө жалы бар, атуул өз тарыхын, мурасын, этномаданиятын, туу тутуп жашоосу керек. Ар бир атуул элдик таалим-тарбия салттарынын тутумунда өсүп, калыптанып турушу зарыл.

Ааламдашууда мамлекеттин ичинде 80ден ашык улуттун өкүлдөрүнүн азыркы шартында бир нече көйгөйлөрдү бар экенин белгилүү. Улут маселеси жогорку деңгээлде чечилип жатат. Алсак, Жогорку Кеңештин депутаты, «АтаЖурт» фракциясынын мүчөсү Н.Нарматова тарабынан Кыргызстандын мамлекеттүүлүгүн, эгемендигин, аймактык бүтүндүгүн сактап калуу, коомду ынтымакташтыруу, консолидация улуттук биримдиги камсыз кылуу, этностор аралык процесстерди калыптандыруу жана этностук мамилелердин

курчуп кетүүсүн алдын алууга багытталган «Кыргыз Республикасынын улуттук саясаты боюнча мамлекеттик концепциянын долбоорун» иштеп чыгуу демилгеси көтөрүлгөнү. Натыйжада «Ата-Журт» фракциянын 2011-жылдын 30 –мартындагы жыйналышында Концепциянын толукталып иштелип чыккан долбоору каралып, толукколдоого алынуу менен жалпы коомчулуктун кароосуна сунуш кылуу чечими кабыл алынган.

Кыргыз Республикасынын улуттук саясаты боюнча Концепциясын иштеп чыгуунун зарылдыгы төмөндөгү жагдайлардан улам келип чыкты:

Биринчи, саясий этностук коом болуп эсептелген. Кыргызстан үчүн улуттук биримдикти калыптандыруу жан ачыңдоо.

Экинчиден, Кыргызстандын этностук коомчулуктарына чогуу жашоонун жана чарбалы кишти биргелешип жүргүзүүнүн, таламдары макулдашуунун, ички жана тышкы коркунучтарга каршы туруунун көп кылымдык тажрыйбасы бар. Биздин өлкөдө жашаган бардык элдердин руханий баалуулуктары, материалдык жана руханий эмес маданий мурастары, салттары жана каадалары өз ара байытуунун жана өз ара аралашуунун булагын жигердүү пайдалануу жана андан ары өркүндөтүү керек.

Үчүнчүдөн, Кыргызстандын өнүгүшүнүн азыркы шарттарында этностук процесстерди жөнгө салуучу так улуттук саясаттын жоктугу, этностук картаны өзүнүн таламдарына ылайык ойнотууга даяр жана аны саясатташташтырууну каалаган күчтөрдүн жандуусу улуттар аралык мамилелердеги курчабалдын негизги себептери болууда.

Концепциянын негизги максаттары: Кыргызстандын негизги руханий жана материалдык байлыгы катары элдин биримдигин камсыз кылуу; этностор аралык мамилелердин цивилизациялуу формаларын калыптандыруу; улуттук таламдары ички жана тышкы саясаттын ар кандай чөйрөлөрүндө алга жылдыруу үчүн бүткүл коомду бириктирүү; кыргыз коомунун интеграциялоочу жана консолидациялоочу чордону катары кыргыз улуттун максатка багыттап өнүктүрүү; Кыргызстандын эли тарабынан мамлекеттик тилди өлкөнүн мамлекеттик жана коомдук турмушунун бардык чөйрөлөрүндө кеңири колдонулушуна колдоо көрсөтүүнү жана жүйлөштүрүүнү камсыз кылуу; чыр—чатактуу кырдаалдарды чечүүнүн тынч жолдорун колдонуу; өлкөдөгү этностук процесстерди башкаруунун механизмин өркүндөтүү, аларды зарыл болгон мыйзамдык база, өкмөттүк программалар жана долбоорлор менен бекемдөө; Кыргызстандагы салт болуп калган диндер менен мамлекеттин ортосундагы диалогду өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүү улуттук саясаттын негизги максаттары болуп саналат.

Бөтөн маданиятка жуурулушуп жатабыз, ансыз мүмкүн эмес, бирок, ал аң-сезимибизге, ыйманыбызга, улуттук этномаданиятыбызга алар ашып бир туруктуу кыргызы, кыргыз кылган түптүү заманбап этномаданий, аң-сезимди жараттыбы? Улуттун, ар бирин сандын көйгөйлөрү эмнеде экендигин аныктоочулар барбы?

Бүгүнкү Кыргызстан мамлекетинде жашап жаткан ар бир инсандын ыйык парзы катары улуттук тилди, улуттук маданиятты, элибиздин көөнөргүс салт санаасын жайылтуу болуп эсептелет. Рухий дөөлөттөрүбүздүн бай тарыхын туура пайдаланып, өткөөл мезгилге карап, тарыхыбызды, адабиятыбызды, этномаданиятыбызды сактай, барктай билгенибизде биздин өлкө күчтүү өлкөгө айланат.

Этномаданият бул- билим, тарбия, өнүгүү, урмат кылуу. Билимди алуу, анын маани маңызын түшүнүү жана жайылтуу рухий жана материалдык дүйнөнү айкалыштырууга алып келет. Материалдык жана рухий баалуулуктарды азектөө, кармай билүү өнүгүүгө ачкыч болуп берет. Этномаданий баалуулуктарга өзгөчө урмат адам баласынын табиятынан көз каранды. Табиятты калыптандыруу тарбиянын башаты эне сүтүнөн жана үлгүлүү үй бүлөдөн башталат. Ч.Айтматовдун «Ар бир улуттун өзгөчөлүгү – ал улуттун адабиятынан жана маданиятынан көз каранды» деп баса белгилеген.

Жан дүйнөсү таза, рухий этномаданияты жогору инсандар интеллигенциянын өзөгүн түзүп, өз элинин келечегине жол ачып, жол баштап беришет. Инсан деген улуу атка татыктуут арбиясы, мыкты билими, рухий азыктарга бай жан дүйнөсү, адал эмгеги барлар гана ээ боло алат.

Материалдык этномаданиятты маалымат кылымынын алдыңкы тажрыйбасына таянып, улуттук баалуулуктарга ылайык өнүктүрүү керек. Туруктуу өнүгүүгө карай төмөнкү структурадагы ойлорумду сунуштап жатып, адам баласына даяр баалуулуктарды чыныгы маани маңызын талдап, түшүрүп берсек, келечек муунга бир кадам алга жылууга болот.

1. Жалгызадам да Аалам.
2. Ааламцивилизациясынынaлдыңкытажрыйбаларын окуп үйрөнүү.
3. Чыныгыүйбүлөнү куруу.
4. Улуттуктилдиөнүктүрүү.
5. Мамилелердиначыктыгы.
6. Ишенимдикайтаруу.
7. Маданияттыкалыптандыруу.

Ааламдашууну француз изилдөөчүсү Б.Бади үч багытта баса белгилеп: а) ааламдашуу дайыма кыймылдагы тарыхый процесс катары; б) ааламдашуу – бул дүйнөнү универсалдашуу катары; в) ааламдашуу улуттук чек араларды жууп кетүүчү көйгөй катары карап кеткен.

Ааламдашуу көп кырдуу жана татаал процесс. Бир жагынан алып караганда глобализация ар түрдүү элдердин «жалпы адамзат» деп аталган жалпылыкка бириккен, реалдуу интеграциясы деп түшүнсөк болот. Жер шаарынын бир бөлүгүндөгү адамдардын иш аракети, жер шаарынын экинчи бөлүгүндөгү башка континенте жашаган адамдар түздөн-түз таасир дегенди билдирет, ушуга байлашыштуу «жалпы адамзаттык баалуулуктар» ж.б. деген түшүнүктөр пайда болгон.

Адабияттар:

1. Асипова, Н.А. Актуальные проблемы переподготовки преподавателей высшей школы [Текст] / Н.А.Асипова. //Проблемы обновления школьного образования: сб.науч.тр., ч.1. – Бишкек: Педагогика, 2000. –С. 37-40
2. БекбоевИ.Б.«Инсангабагыттапокутуутехнологиясынынтеориялыкжана практикалыкмаселелери// Бишкек, 2015, -С. 206-208.
3. Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. – М., 2003, – № 10, – С. 51-55.
4. Добаев, К.Д. Образование – главный ресурс развития [Текст] / К.Д.Добаев // КУТБИЛИМ. 19 сентября, 2003. – С. 5.
5. Кузьмина Н.В. Актуальные проблемы профессионально-педагогической подготовки учителя // Советская педагогика, 1992, – № 3, – С. 32-38.
6. Сластенин В.А. Профессионализм учителя как явление пед.культуры // педагогическое образования и наука. – М., – № 5. – С. 4-15.
7. «Улуттуксаясатконцепциясы–тынчтыкбиримдиктин, бүтүндүктүнбагыты». Бишкек, 2011-ж.

Кушербаева М.Р.
КазНРУ имени Абая

ABOUT FOUNDATIONS MODERNIZED EDUCATION SYSTEM

ОБ ОСНОВАХ МОДЕРНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАНЫ ЖАҢЫЛАТУУНУН НЕГИЗДЕРИ ЖӨНҮНДӨ

Annotation: *The article is devoted to the development of modern systems in the specialty of physicsandnew requirements for the education of physics. New formations in the modern market are the requirements for a physics teacher: competitiveness, high quality education, professionalism, and the ability to practice techniques. The article discusses the features of the modern education system and the requirements for a new physics teacher.*

Key words: *the educational system, didactic-methodological,modern educational system,physics teacher,pedagogical foundations*

Аннотация: *Статья посвящена разработке современных систем по специальности физика и новым требованиям к физическому образованию.Новые тенденции в образовании на современном рынке - это требования к учителю физики: конкурентоспособность, высокое качество преподавания, профессионализм и умение практиковаться. Поэтому в статье рассматриваются особенности современной системы образования и требования к новому учителю физики.*

Ключевые слова: *образовательная система, дидактико-методологическая, современная образовательная система, учитель физики, педагогические основы.*

Аннотация: *Макалада билим берүүдө талаптарды физика адистиги боюнча заманбап системаларды өнүктүрүүгө арналган.Заманбап рыногундагы жаңы тенденциялар – бул физика мугалими үчүн талаптар: атаандаштыкка, жогорку сапаттагы билим берүү, кесипкөйлүктүн жана техникаларын иш жөндөмдүүлүгү. Макалада азыркы билим берүү системасынын өзгөчөлүктөрүн жана жаңы мугалим үчүн талаптар талкууланат.*

Түйүндүү сөздөр: *билим берүү системасы, дидактикалык-методикалык, азыркы билим берүү системасы, Ааламды мугалими, педагогикалык негиздери.*

The educational system is a system of educational programs with continuity and a system of state educational standards of different levels and directions, their implementation in various legal forms and types of educational institutions, as well as a system of educational authorities plays a leading role in socio-economic development, and determines it in the future. And the general conditions for the formation and development of knowledge are called the theory of knowledge, which is the main problem of philosophy and studied from the point of view of the spirit of matter and matter of sense of consciousness. The fundamental difference between the theory of knowledge and other scientific theories is that it forms the general principles of the formation and substantiation of knowledge. As the Russian teacher K.D. Ushinsky said that modern education requires every teacher to improve their knowledge and develop innovative ones, if technology is used daily in the lessons, the lesson will be attractive, meaningful, reasonable and effective. Article 8 of the Law about education states that "One of the main goals of the education system is to introduce new teaching technologies, educational informatics and access to international global communication networks". The head of our state N.A. Nazarbayev in his message said: "In the future, it is necessary to have modern knowledge in order to become one of the civilized countries. Knowledge equating Kazakhstan to the number of 50 developed countries. " Therefore, at the present stage of development, the problem of modernizing the educational process in the education system arose. Various teaching technologies were studied, and the experience of innovative educators is studied and

used in school life. The aim of the modern educational system is to train competitive specialists. It is surrounded by a school, it's heart is a teacher. A peculiar person in the work of a researcher is that who can transform his lessons and find a way to the person's heart. Every teacher must know himself, be honored, respectful, keep clean his mind. This is a person who loves his profession, his discipline, all his students and his school. A new education in a changing society is the competence of a creative person who has mastered all the pedagogical tools of physics, who knows his subject, always strives for self-improvement. New formations in the modern market are the requirements for a physics teacher: competitiveness, high quality education, professionalism, and the ability to practice techniques. A new form of physics teacher is reflective, didactic-methodological, social, communicative, informational and other competence, which is characterized by high moral, civic responsibility.

The main task of vocational education institutions in the traditional educational system is the development of specialties, but currently result-oriented training based on the human competence of a competitive person is included in the global educational space. Presentation of the translation system is one of the key issues at present. Concerning the concept of "competence", the scientist K. Kudaibergenova explains: "The concept of competence is a concept introduced in recent years as a result of special attention to the subject's personal experience in the field of pedagogy. Translation from Latin to "coussets" means a possibility to make a good decision on any issue. " According to the russian scientist N. Kuzmina, "competence is an ability of a teacher to be the basis for the development of another person, ". Turganbaeva says, " ... using the knowledge gained in the course of practical activity to solve own problems." A qualitative criterion of the new competency-based system oriented results, the ability to demonstrate the knowledge or actions necessary to solve problems in various situations, knowledge and experience the ability to establish a connection between the transport situation. The requirements for a new form of training teachers of physics should be as follows:

Didactic requirements:

- the concept of educational goals of the school and its relationship with the goals of development and education;
- determine the content of the lesson that meets the requirements of the curriculum, taking into account the level of readiness of readers and the purpose of the lesson;
- predicting the level of assimilation of knowledge by students in the lessons and their qualifications and skills at each stage;
- coordination of various collective and individual work of students, the choice of methods of independent work;
- fulfillment of all didactic contracts in the classroom;
- creation of conditions for intensive training of students

Psychological requirements:

- planning of the development of teaching staff at the disciplines;
- psychoactive substances and their predecessors;
- appointment of methodological approaches, individual and pedagogical means of psychological development on the development of personality.

Hygiene requirements:

- temperature condition;
- physico-chemical state of air;
- light;
- opportunities to prevent excessive stress;
- change of types of services / listening, graphic, practical, laboratory work;
- matching class to student.

Requirements for educational equipment:

- must be effective;
- the relationship between teacher and student must be strong, and educational ethics must be maintained;
- ensuring compliance with a single internal discipline;
- the teacher must ensure the active participation of each student in the class.

The ultimate goal of the transition to 12-year education based on the best practices in the global educational space is to form a knowledgeable, experienced generation becoming increasingly relevant in the history of mankind. The future of a generation that praises our nation, raises our souls and inspires our national leader is a great responsibility for teachers. To do this, the teacher must improve his professional qualifications in a new direction, update the content of the curriculum and use the appropriate methodologies to form the methodological basis. Life experience proves that knowledge is necessary for all throughout life. Professor of the Taraz State Pedagogical University, Doctor of Pedagogical Sciences BuzaubakovaK.Zh. introduced scheme [3, 21-25] to the professional character and competence of the new formative teacher:

Personal:

1. Blessing and patriotism.
2. Social activity.
3. The present special service.
4. Relevance.
5. Politeness.
6. Culture.
7. Competitiveness.

8. Emotionally-voluntary qualities:
- pedagogical excellence,
- practical culture,
- teacher training.

Professional quality:

1. Morality.
2. Kindness.
3. Value orientations.
4. Performance.
5. Pedagogical orientation.
6. New thinking.
7. Deontological obligation.
8. Continuous self-improvement.

Opportunity:

1. High level of professional education.
2. New business skills.
3. Innovative technologies.
4. Professional business.
5. Creativity.
6. Organizational.
7. Didactic.
8. Cognition.
9. Communicative.
10. Research.
11. Continuous Search.
12. Creative.
13. Expressivedevelopment.
14. Self-development.

The modern educational paradigm provides for the transition from a knowledge-based approach to a "cultured person". This new organization of education requires a deeper review of its philosophical, psychological, pedagogical foundations, theories and practices. Therefore, the country's education system today is faced with the task of providing new content based on new ideas. The Frenchman noted "things necessary for survival", such as the technology of the educational process, the creation of appropriate educational programs, familiarity with the work of scientists and innovative teachers, defines the search.

literature:

1. Explanations of the Law of the Republic of Kazakhstan "About Education" / main documents on its implementation. - Astana, 2000.
2. Kazakhstan on the road to rapid economic, social and political modernization / President Nursultan Nazarbayev A.Message from the President of Kazakhstan to the people of Kazakhstan - Astana. 02/18/2005.
3. 3.Buzaubakova K.Zh. Pedagogical master.-Almaty, 2009. – 130p.

Мамбетакунов Э.

Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

МУГАЛИМДИК КЕСИПКЕ ДАЯРДООНУН МЕТОДОЛОГИЯСЫ

МЕТОДОЛОГИЯ ПОДГОТОВКИ К ПРОФЕССИИ УЧИТЕЛЯ

METHODOLOGY OF PREPARATION FOR THE TEACHING PROFESSION

Аннотация. *Макалада орто мектептин мугалимдерин даярдоонун методологиялык маселелери чагылдырылган. Анда методология түшүнүгүнүнмазмуну, педагогика илиминин методологиясы, методологиянын деңгээли, мугалимдерди даярдоонун методологиясынын компоненттери ачылып көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр*: методология, философия, илим, педагогика, мугалим, мугалимди даярдоо, методологиянын компоненттери.*

Аннотация: *В статье отражены методологические вопросы подготовки учителя средней школы. В ней показаны содержание понятия "методология", уровни методологии, методология педагогической науки, компоненты методологии подготовки учителя средней школы.*

Ключевые слова:*.методология, философия, наука, педагогика, учитель, подготовка учителя, компоненты методологии*

Abstract: *The article reflects methodologically the issues of training a secondary school teacher. It shows the contents of the concept of methodology, methodology levels, the methodology of pedagogical science, the components of the methodology for training a secondary school teacher.*
Keywords: *methodology, philosophy, science, pedagogy, teacher, teacher training, methodology components.*

Алгач «методология» түшүнүгүнүн мазмунуна жана философия менен илимде анын пайда болушуна, өнүгүшүнө кыскача токтололу. И. Т. Фроловдун редакциясы астында жарык көргөн «Философиялык сөздүктө» бул термин төмөндөгүчө аныкталат. Методология – 1) кайсы бир илимде колдонулуучу таанып-билүү методдорунун, каражаттарынын жыйындысы; 2) таанып-билүүчү жана практикалык жактан өзгөртүп түзүүчү аракетти уюштуруунун принциптерин, шарттарын, каражаттарын үйрөтүүчү билимдердин тармагы. Илимдин методологиясы илимий билимдин жана илимий ишмердүүлүктүн негизин үйрөтөт [1, 278–279-б.]. М. А. Розенталь жана П. Ф. Юдиндин редакциясындагы сөздүктө методология – «илимий таанып-билүү жана дүйнөнү өзгөртүп түзүү жөнүндөгү окуу» катары каралат [2, 268-б.].

Философия илимдеринин доктору, профессор В. И. Кемеровдун редакциясы астында чыгарылган Философиялык сөздүктө «Методология – методдор жөнүндөгү окуу, адамдын ишмердүүлүгүн түзүү жөнүндөгү илим» – деп айтылат [3, 487-б.].

Илимий адабияттарда методологияны, биринчи кезекте, илимий таанып-билүүнүн методологиясы, башкача айтканда илимди таануу ишмердүүлүгүнүн түзүлүш принциптери, формалары жана жолдору жөнүндөгү окуу катары түшүндүрүшөт.

Илимдин методологиясы негизинен илим-изилдөө ишинин компоненттерине мүнөздөмө берет. Ал изилдөөнүн обьектиси, предмети, максаты жана милдеттери, максатка жетүүгө керек болуучу изилдөө методдору жана каражаттары, изилдөөнү ишке ашыруунун формасы жана логикалык удаалаштыгы, корутундулоо жана башкалар болуп эсептелет.

Методология качан пайда болгон жана кантип өнүккөн? Анын башталышы байыркы грек окумуштууларынын эмгектеринен көрүнөт. Айрыкча бул жерде Аристотелдин эмгеги зор. Ал өзү түзгөн логикалык системаны «органон» же болбосо чыныгы таанып-билүүнүн универсалдуу куралы деп атаган.

Методологиянын учурдагы маанисин түшүнүү англиялык философ Френсис Бэкондон (1561–1626) башталат.XVII кылымдын башында ал биринчи жолу илимди өнүктүрүүнүн жаңы методдорунун системасын түзүүнү сунуш кылган. Техниканын үзгүлтүксүз өсүшү жана адамдардын тажрыйбалары илимий негизде болушун, алар антикалык жана орто кылымдагы илимдерди жалпылоо менен алдыга ылдам жыла албарын далилдеген. Илим изилдөөдө индуктивдик, эмпирикалык мамилелерди, ошондой эле «тажрыйба менен ойдо талдоонун биримдигин» сунуштаган. Бул максатта ал биринчилерден болуп «илимий борборду – Сулаймандын үйүн» түзгөн

Методологиянын өнүгүшүнө салым кошкондордун катарына француз ойчулу Рене Декартты (1596–1650) кошууга болот. Ал таанып-билүү проблемасын субъект менен объекттин ортосундагы мамилелер катары караган. Биринчи жолу ой-жүгүртүүнүн өзгөчөлүгү, аны чындыкты билүүнүн жөнөкөй же түздөн-түз аракеттен пайда болгон гана өздөштүрүү эмес экендигин белгилеген. Анын негизинде: Чыныгы билимге жетүүнүн жолдору кандай болууга тийиш? Ал адамдын кандай интеллектуалдык касиеттерине жана ой-толгоонун кандай методдоруна таянат? деген жалпы философиялык суроолорду койгон жана чечүүнүн жолдорун көрсөтүүгө аракеттенген. Ошондон баштап методология таанып билүү методдорун философиялык жактан негиздөөчү илим катары каралып келет. Анткени акыйкат билимге ээ болуу үчүн акыйкат методду колдонуу зарыл.

Методологиянын мындан кийинки өнүгүшүнө англиялык философдор Дж.Локк (1632–1704) (таанып-билүүнүн сенсуалисттик - сезүүгө таянган теориясын ачкан), Д. Юм (1711–1776) (эмпиризмди (тажрыйба) негиздеген), немец философу Г. Гегель (1770–1831) (диалектиканы таанып-билүүнүн жалпы методу катары караган) жана башкалар өзгөчө салым кошушкан. Ушул жерде кошуп кете турган бир ой бар. Ал Чыгыштын улуу акылманы, акын, окутуучу жана окумуштуу, диалектикалык ойлоону түзүүчү жана жалпылоочу Мевлане Жалаледдин Руми (1207–1273) жөнүндө болмокчу. Анын дүйнөгө белгилүү алты китептен турган «Месневиси» («Кош саптар») отуз бир миң ыр саптарынан турат. Кырк төрт миң саптан турган «Дивани Кебир»(«Улуу Диван») аттуу лирикалык жыйнагы өзүнө эки миң жетимиш үч газелди камтыйт. Анда төрт миңден ашык философиялык жана лирикалык төрт саптан турган рубаилер бар. Мындан сырткары Ж. Руминин аңгеме-насааттары, ар кандай адамдарга жазган бир жүз кырк каты, «Фихи ма фихи» («Анда эмне болсо, анда ошол» - «В ней то, что в ней») аттуу китебинде чагылдырылып биздин күнгө жетти. Изилдөөчүлөрдүн белгилегенине караганда Ж. Руминин өз колу менен он сегиз сап ыр жазылган. Ал эми калгандарын анын окуучулары, катчылары, сыр жазгычтары жана өзүнүн уулу Султан Велед жазып калтырган.

Жалаледдин Руми Греция менен Римдин, Аравия, Индия менен Кытайдын ойчулдары баштаган жоболорго таянып диалектиканын системасын түзүп чыккан. Гегелдин өзүнүн моюнга алып айтуусу боюнча Ж. Руминин чыгармалары ага жаңы диалектикалык методду түзүүгө жардам берген. Ал болсо дүйнө таануу системасынын негизги бир бөлүгү катары ушул күндө да колдонулуп келе жатат.

Ж. Руми өзүнүн диалектикасын түзүүдө эмнелерге таянган? Биздин оюбузча алар төмөнкү жоболор болушу мүмкүн: адамдын жетилүүсүнүн баскычтары – «шариат, тарихат, хакикат» – «билүү,

көрүү, болуу» – «ишенимдүү билим, толук ишеним, ишенимдин акыйкаттуулугу»; тарикаттын баскычтары – жашоого каниет кылуу (Тауба – покояние); жасоого уруксат берилгендерди жасоо, ал эми тыюу салынгандардан алыс болуу (Вара – осмотрительность); күнүмдүк болуучу ар кандай сырткы муктаждыктарды канагаттандырууга ашыкпоо, көр дүйнөгө, ашыкча тамак-ашка сук болбоо (Зухд - воздержанность); бакырчылыкта жашоого аң-сезимдүү көнүгүү (Факр – нищета); сабырдуу болуу (Сабр - терпение); алдыда жасай турган иштин маани-маңызын, аны аткаруунун жолун кабыргаң менен кеңешип чечсең, кылчактабай тобокелге салуу (Таваккул – упование); тандап алган ишиңе, кесибиңе ак тилектен адал эмгек жасоо (Рида – покорность);

– акыйкат чындык абсолюттуу, ал эми аны таанып-билүү салыштырмалуу;

– сөздүн баасы, сөз менен иш аракеттин карым-катнашы – «Сөз – кийим. Маани – анын ичиндеги катылган сыр» ж.б.

Жалаледдин өз доорунун, XIII кылымдын адамы. Анын Гегельден айырмасы өз оюн предметтен логикалык жактан бөлүнгөн категория катары карабастан, акындык жалындуу образдар менен, күчтүү сөздөргө катылган мазмундуу маани аркылуу берген. Анткени жашоо жана өлүм, материя жана аң-сезим, адам жана адамзат коому, мейкиндик жана убакыт жөнүндөгү проблемалар тарыхтын ар кандай доорунда ар башкача аталып, ар башкача коюлуп келген. Бирок баардык учурда бул проблемалардын чечилиши акыйкат чындыкка жакындоонун кайсы бир кичинекей үлүшүн камсыз кылган. Ж. Руминин чыгармаларында материянын аң–сезимдүү бөлүгү болгон адамдын ойлоосу, оюн сөз менен түшүндүрүүсү, сөздү ойго айландыруусу, аларды күндөлүк турмушта туура пайдалана билүүсү, акырында барып анын жетилүүсү биринчи орунга коюлган, ал процесстин диалектикалык мүнөзү ар кандай турмуштук мисалдарда, притчаларда берилген. Демек Ж. Руминин өмүр жолу, ой жүгүртүүсүнүн логикасы, диалектикасы билим берүү процессинде кеңири колдонууга татыктуу. Ошондуктан анын идеяларын, каймана кептерин, ой жыйынтыктарын, бүгүнкү талапка ылайыктап, таалим-тарбиянын методологиясы катары караса болот. Бул болсо мугалимди кесиптик даярдоонун методологиясынын негизги багыттарынын бири. Аларды окуп үйрөнүү, педагогикалык практикада колдонуунун жолдорун иштеп чыгуу биздин окумуштуулардын милдети. Мында түрк кесиптештер бизге олуттуу көмөк көрсөтөт деген ойдомун. Анткени ал Конье шаарында жашап өткөн, сөөгү ошол жерге коюлган, чыгармаларынын бардыгы түрк тилинде басылып чыккан. Ушунун өзү бирдиктүү методологияны түзүүнүн негизи болууга тийиш.

Эми негизги темабыздын өзөгүнө кайрылалы. Азыркы учурдагы илимий таанып-билүүнүн дифференцирленишине, илимий категориялардын мазмунунун татаалдашына, илимий ой жүгүртүүнүн теориялык мүнөзүнүн күчөшүнө, таанып-билүү методдорунун жана каражаттарынын өркүндөшүнө жараша илимдердин методологиясы да дифференциацияга дуушар болууда. Ошондуктан бүгүнкү күндө методологиянын үч деңгээли белгилүү:

– философиялык деңгээлдеги методология;

– жалпы илимий деңгээлдеги методология;

– айрым илимдердин деңгээлиндеги методология.

Дагы бир көңүлгө ала турган методологиялык маселелердин бири таанып-билүүнүн ар кандай тармагынын өзгөчөлүгүн билүү. Мында негизинен гуманитардык тармактагы таанып-билүү менен табигый-математикалык тармактагы таанып-билүүнүн жалпы жактарын жана өзгөчөлөнгөн айырмаларын дааналап тактап алуу. Азыркы учурдагы философиялык жана методологиялык изилдөөлөр таанып-билүүнүн өнүгүшүнүн төмөнкүдөй негизги механизмдерин бөлүп көрсөтөт:

– илимий теориялардын алмашышынын бири-бирине туура келүүчүлүгүнүн улануучулугу (преемственность);

– илимдин өнүгүшүнүн кайсы бир этабына туура келген ой жүгүртүүгө мүнөздүү парадигмалардын пайда болушу;

– илимде колдонулуучу тилдин, искусствонун методологиялык өзгөчөлүктөрү;

– илимди түшүндүрүүнүн ар кандай жолдорунун шартка жараша өзгөрүлүп турушу;

– азыркы учурдагы таанып-билүүнүн бир катар методологиялык мүнөздөмөлөрүн бири-бири менен байланышта кароо (мисалы, изилдөөгө система-структуралык жана мазмундук-аракеттик мамиле, изилдөөнүн объектисинин түзүлүшүн эске алуу, кибернетикалык моделдештирүү методдорун колдонуу, статистикалык-ыктымалдуулук методдорду пайдалануу ж.б.);

– илимий теорияларды түзүүнүн жолдорун максатка ылайык тандоо жана колдонуу (дедуктивдүү, гипотезалар, гипотетико-дедуктивдүү, генетикалык ж.б. жолдор).

Биздин негизги максат жаштарды мугалимдик кесипке даярдоонун методологиясын табуу болгондуктан, алгач педагогиканын жана жогорку окуу жайында окулуучу атайын илимдердин методологиясына токтолууну туура көрдүк. Биз койгон маселенин түйүнү мына ушулардын чечилишине байланыштуу.

Педагогика өз алдынча илим болгондуктан анын өзүнүн методологиясы бар. Ал өз башатын коомдук өнүгүүнүн тенденциясын үйрөнүүдөн жана жалпы илимий методологиядан алат. Педагогиканын методологиясы педагогикалык теориянын негизги жоболору жөнүндөгү, педагогикалык кубулуштарды үйрөнүүгө карата жасалган мамилелердин принциптери жөнүндөгү, педагогиканын изилдөө методдору жөнүндөгү жалпы билимдерден жана ал билимдерди педагогикалык практикада колдоно билүүдөн турат.

Демек, педагогиканын методологиясы билимдердин системасы жана илимий-практикалык ишмердүүлүктүн системасы катары каралат. Илимий теориялык ишмердүүлүккө байкоо жүргүзүү, сүрөттөп жазуу, моделдештирүү, гипотезаларды түзүү, теориянын тууралыгын эксперимент жолу менен текшерүү мүнөздүү болсо, практикалык ишмердүүлүккө – таалим-тарбиянын методдору жана ыкмалары, окутуу каражаттары, формалары ж.б. мүнөздүү болот.

Ал эми илимий-педагогикалык билимдердин системасы эки бөлүктөн турушу мүмкүн. Биринчиси, педагогикалыкчындыкты кандай болсо так өзүндөй чагылдырган билимдер. Алар: мурда түзүлгөн, ишке ашырылган педагогикалык фактылар, педагогикалык процесстердин маңызы жана законченемдүүлүктөрү жөнүндөгү билимдер. Мындай билимдер педагогика боюнча теориялык эмгектерде жана тажрыйбаларды баяндаган жазууларда берилген. Экинчиси – педагогикалык ишмердүүлүктү жөнгө салуучу нормалар. Мындай билимдер педагогикалык чындыктын кандай болушун чагылдырат. Буга педагогикалык ишмердүүлүктү пландаштыруу, планды ишке ашыруу, коомдук жаңы талаптарга ылайык окуу-тарбия процессин өркүндөтүү жөнүндөгү билимдер кирет. Мындай билимдер жалпы принциптер, педагогикалык жоболор, эрежелер, методикалык көрсөтмөлөр катарында иштелип чыгат жана практикага киргизилет.

Эми мугалимдик кесипке даярдоонун методологиялык маселелерине кыскача токтололу.

1. Студенттерге мугалимдин ар кандай коомдогу ээлеген ордун, элдин руханий маданиятын көтөрүүдөгү мугалимдин ролун, билимдүү элдин келечегинин кенендигин түшүндүрүү. Ушул жерде айта турган бир сөз – бул Түрк жазуучу-мугалими Халит Эртуурулдун«Өзүн издеген адам» деген китебиндеги: «Мугалимдин кесиби – Пайгамбардын кесиби. Муктаж адамдарга илим, маданият жана билим алып барууу кандай гана пайдалуу нерсе! Мугалимге окуу китептеринин жалаң теориялык маданияты жетишсиз. Мугалим жашоону эң чоң мектеп катары кабыл алып, ар кандай окуядан, тажрыйбадан сабак алганды билиши керек жана жүрүм-туруму үлгүлүү болушу керек ж.б.» [5], - деген сөздөрдү студенттерге жеткирсек, аларга зор таасир берет деп ойлойбуз. Биздин элдеги мугалимге көрсөтүлгөн урмат-сый да айтууга, даңазалоого татыктуу. Азыркы өткөөл учурдагы жетишпегендик, өксүктүк бул ишке тоскоол болбошу зарыл. Аны «Мугалим – мөмөлүү дарак»,«Билими күчтүү миңди жыгат, билеги күчтүү бирди жыгат», «Китеп билим булагы, билим өмүр чырагы» сыяктуу элдик макалдар жана Кыргыз Республикасынын президенти С.Ш.Жээнбековдун “Орто мектептин мугалими – биздин коомдун кадырлуу адамы болушу зарыл” деген сөзү толук тастыктайт.

2. Экинчи методологиялык мамиле – бул студенттерге ар кандай типтеги окуу жайларында окутуунун максатын жана милдеттерин азыркы учурдун талабына ылайык, республикабызда иштелип чыккан нормативдик документтердин негизинде үйрөтүү иштерин жүргүзүү.

3. Жогорку окуу жайындагы факультеттин негизги предмети боюнча студенттердин илимий билимдердин теориясын жана практикасын атайын стандарттардын талабына ылайык өздөштүрүүсүн камсыз кылуу.

4. Болочок мугалимдерди мектепте окута турган предметине тийиштүү концепциянын, стандарттын, окуу программасынын, окуу китептеринин мазмуну менен кеңири тааныштыруу. Аларга илимий-методикалык талдоо жүргүзүүгө үйрөтүү.

5. Окутуу технологиясы, маалымат берүүнүн жаңы технологиясы, санариптик технологиялар, таалим-тарбия берүүдөгү инновациялар өңдүү жаңы педагогикалык түшүнүктөрдүн мазмунун ачып көрсөтүү, алардын мурдагы педагогикалык категориялардан айырмаланган өзгөчөлүгүн конкреттүү мисалдарда түшүндүрүү. Практикалык ыкмаларын калыптандыруу.

6. Методологиялык жактан зор мааниге ээ болгон маселелердин бири бул педагогиканын законченемдеринин негизинде иштелип чыккан принциптердин мазмунун түшүндүрүү жана аларды ийгиликтүү ишке ашыруунун ар кандай жолдору менен болочок мугалимдерди тааныштыруу.

7. Педагогикалык технология түшүнүгүнүн мазмунуна жана көлөмүнө кирген окутуунун элементтеринин ар биринин мазмунун түшүндүрүү, конкреттүү учурларда пайдалануунун мисалдарында студенттердин практикалык ыкмаларын калыптандыруу. Педагогикалык технологиянын элементтери төмөнкүлөр: окутуу методдору, окутуунун каражаттары, окутууну уюштуруунун формаларын тандоо жана аларды өткөрүүнүн методикасы ж.б. Педагогикалык теория, педагогикалык технология жана педагогикалык практика үчилтигинин карым-катнашын ачып көрсөтүү.

8. Окуучулардын билимдерин жана практикада пайдалана билүү ыкмаларын текшерүүнүн максатын, түрлөрүн жана өткөрүү формаларын студенттерге түшүндүрүү. Окуучулардын жалпы окуу иштеринин жыйынтыгын чыгаруу менен өзүнүн педагогикалык ишмердүүлүгүн талдай билүүгө, кетирген типтүү каталарын аныктоого жана аны болтурбоонун жолдорун табууга көнүктүрүү.

9. Болочок мугалимдерди мектептеги мугалимдер жана окуучулар коллективи менен, ошондой эле ата-энелер жана коомчулук менен тил табышып иштей билүүнүн өзгөчөлүгүн түшүндүрүү, практикалык сунуштарды берүүнүн жолдорун айкындоо. Бул азыркы өлкөбүздө укуктук-демократиялуу жана гумандуулук принциптерин ишке ашырууга өтүү мезгилинде өзгөчө мааниге ээ.

10. Азыркы учурдагы мамлекеттик маанидеги артыкчылыктуу багыттардын бири – өлкөнү бардык тараптан санариптештирүү болуп саналат. Ошол максатта Республиканын өкмөтү тарабынан “Санарип Кыргызстан 2019-2023. Санариптик трансформациянын концепциясы” [7] иштелип чыккан. Бул максатты ишке ашыруу үчүн мугалимдерди даярдоо эки багытта жүргүзүлүшү мүмкүн: 1) болочок мугалимдерге санарип жана санариптештирүү жөнүндө билим берүү; 2) таалим-тарбия берүүнү санариптештирүүнүн технологиясы

жөнүндө билим берүү. Ал эми санариптештирүүнүн түпкү негизинде маалыматтардын жаңы технологиялары жаткандыгын эстен чыгарбашыбыз керек. Бул болсо таалим-тарбия берүүнүн мазмунун жана аны ишке ашыруунун жаңы электрондук моделин түзүү менен байланышкан. Демек мугалим окутуу процессин санариптештирүүнүн технологияларын түзүү жана пайдалануу компетенттүүлүктөрүнө даярдалышы зарыл деп эсептейбиз.

11. Азыркы учурда методологиясы алигиче толук иштетиле элек маселелердин катарына окутууга жана тарбиялоого жекече мамиле жасоону же болбосо таалим- тарбия берүүнүн инсанга багытталган технологиясын иштеп чыгууну кошсок болот.

Жогоруда кыскача белгиленген методологиялык маселелер жалгыз эле бир предметти окутуунун чегинде чечилиши мүмкүн эмес. Ал үчүн бардык предметтерди же болбосо тектеш предметтердин тобун окутууга комплекстүү мамиле жасоо, предметтер аралык байланыштарды ишке ашыруунун негизинде болочок мугалимдердин атайын жана кесиптик билимдерин интеграциялоо талапка ылайык келет.

Адабияттар:

1. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. Изд. 5-ое. – М.: Политиздат, 1987. – 588 с.
2. Философский словарь / Под ред. М. Розенталь, П. И. Юдина. – М.: Политиздат, 1963. – 544 с.
3. Философский словарь / Под ред. В. Е. Кемерова. – М.: ПАНПРИНТ, 1998. – 1064 с.
4. Фиш Р. Джалаледдин Руми. – М., 1992 – 246 с.
5. Мамбетакунов Э. Окутуу процессин технологиялаштыруунун теориялык негиздери/ Таалим тарбия процесси: теория, технология, практика. – Б.: Техник ББ, 2017. – 6-15-бб.
6. Халит Эртуурул. Өзүн издеген адам. – Б., 2001.- 96 б.
7. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн “Санарип Кыргызстан 2019-2023”санариптик трансформациянын концепциясы. – Бишкек, 2019.–16с.

Рысбаев С.К.

Кыргыз билим берүү академиясы

КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ҮЙРӨТҮҮДӨ ОКУУ КИТЕПТЕРИНЕ КОЮЛУУЧУ ДИДАКТИКАЛЫК ЖАНА МЕТОДИКАЛЫК ТАЛАПТАР

ДИДАКТИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ТРЕБОВАНИЯ, КОТОРЫЕ ДОЛЖНЫ СОБЛЮДАТЬСЯ В ПРОЦЕССЕ СОСТАВЛЕНИЯ УЧЕБНИКОВ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОЙ ЯЗЫК

THE DIDACTIC AND METHODOLOGICAL REQUIREMENTS TO BE OBSERVED IN THE PROCESS OF COMPILING THE KYRGYZ LANGUAGE TEXTBOOKS

Аннотация: *Макалада кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун максат-милдеттерин турмушка ашырууда окуу китептеринин ролу, мааниси, окуу китептердин ошого ылайык жазылышы керектиги, ага жараша коюлуучу дидактикалык-методикалык талаптар тууралуу сөз болот. Буларды аныктоодо кыргыз тилин экинчи тил катыр үйрөтүүнүн концепциясындагы уруттуу жоболорго таянылган. Андагы методологиялык багыттар, методдор, принциптер, аларга карата окуу китепте чагылдырылуучу багыттар көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *мамлекеттик тил, кыргыз тилин окутуунун максаттары жана милдеттери, окуу китептер, дидактикалык талаптар, методикалык талаптар, принциптер, окутуунун коммуникативдүүлүгү, компетенттүүлүк, ишмердик, деңгээлдер, сүйлөшүү чөрөлөрү.*

Аннотация: *В статье речь пойдет о роли и значении учебников в обучении кыргызскому языку как второму, о требованиях к составлению учебников, а также о дидактико-методических требованиях к нему. При определении требований автор опирался на положения из концепции обучения кыргызского языка как второго. В статье даны методические направления, принципы и методы.*

Ключевые слова: *государственный язык, цели и задачи обучения кыргызскому языку, учебники, дидактические требования, методические требования, принципы, коммуникативность в обучении, компетентность, деятельность, уровни, сфера общения.*

Annotation: *The article will deal with the role and importance of textbooks in teaching Kyrgyz as a second language, the requirements for the compilation of textbooks, as well as the didactic-methodological requirements for it.*

Key words: *state language, goals and objectives of teaching the Kyrgyz language, textbooks, didactic requirements, methodological requirements, principles, communicative, approach in teaching competence, activity levels, communication sphere.*

Окуу программалары маанилүү мамлекеттик документ катары өзүнө тиешелүү предмет боюнча билим берүүнүн негизги багыттарын аныктап турат. Ал эми окуу китептери болсо окуу программаларда камтылган негизги жоболордун түздөн-түз же чыгармачылык менен ишке ашыруучу маанилүү каражат болуп саналат. Ал,

ошону менен бирге, окучуу менен мугалимдин окуу процесстеги чыгармачыл иш-аракеттерин уюштуруучу да, ага багыт берүүчү да негизги каражат катары кызмат кылат.

Ушул багытта окуу орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлүүчү мектептер үчүн «Кыргыз тили» окуу китептерине сөз кылганда, ал талаптар *кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун максаты менен милдеттеринен келип чыгарын эске алууга тийиштиз*. Мисалы:

Кыргыз тилин окутуунун негизги максаты мектепте окуп жаткан башка улуттун өкүлдөрүн жана аталган мектептерде окуп, кыргызча сабаттуу сүйлөп-жаза албаган кыргыз балдарын күндөлүк турмуш-тиричиликтин түрдүү чөйрөсүндө жана турмуштук түрдүү кырдаалдарда кыргыз тилинде эркин сүйлөшө билүү менен сабаттуу жазууга ээ кылуу.

Ушул максаттарга ылайык «Кыргыз тили» окуу китептери төмөндөгү милдеттерди чечүүнү да көздөйт:

- окуучулар өз алдынча ой-пикирин кыргыз тилинде билдирип, тилдик жана сүйлөшүү чөйрөлөрүнө жана талап кылынуучу сүйлөшүү деңгээлдерине ылайык маектеше алууга, өз пикирин билдире алууга жетишүү;
- кеп ишмердүүлүгүнүн угуу, окуу, сүйлөө, жазуу жана которуу түрлөрүндө иштөө көндүмдөрүнө ээ болуу;
- сабакты коммуникативдик ыкмада уюштуруу менен окуучуну турмуштук түрдүү кырдаалдарда сүйлөшө алуу менен, кыргызча сүйлөө маданиятына көнүгүү жана кыргыз тили аркылуу дүйнө таануусун өстүрүү;
- мектепти аяктаганда кыргыз тилинде газеттик жөнөкөй темадага макаланы жана радиодон социалдык-маданий жөнөкөй темадагы берүүлөрдү түшүнүүгө жетишүү;
- болуп өткөн же боло турган окуя туурасында монологдук баяндоо, сүрөттөө жана ой жүгүртүү түрүндө пикрин билдире алуу;
- темага ылайык тексттин мазмунун түшүндүрүп өз сөзү менен айтып бере алышы жана эң жөнөкөй темада текст түзө алуу;
- балдар эне тилинен кыргыз тилине же тескерисинче, кыргыз тилинен эне тилине сөздүктү пайдалануу менен, жогорку класстарда сөздүксүз эле которо алууга жетишүү;
- иш кагаздарын кыргызча түзө алуу.

Ушуларга ылайык, аталган окуу китептерди түзүүдө төмөндөгүдөй талаптарды авторлор эске алуулары керек.

1. *Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун методикалык принциптерине жараша коюлуучу талаптар. Ал талаптар төмөндөгүлөр менен аныкталмакчы, атап айтканда:*

- *лингвоөлкөтаанытуу, литнгвоэтномаданияттаануу принциби* (кыргыз тили аркылуу кыргыз жери, эли, маданий дөөлөттөрү, материалдык жана рухий маданиятын таануу);
- *коммуникативдүүлүк принциби* (тилдин теориясы үйрөнүүгө басым койбой, аны турмуш практикасында колдоно билүүгө. Интерактивдүү баарлашууга басым коюп үйрөтүү);
- *деңгээлдик принциби* (тилди сүйлөшүү чөйрөлөрүнө жана тематикасына жараша ар бир класстын окуучулары өзүлөрүнө коюлган талаптардын деңгээлдерине жараша билүүгө жетишүү);
- *окуучунун эне тилинин өзгөчөлүктөрүнө таянуу принциби* (кыргыз тилин үйрөнүп жаткан окуучунун тиешелүү улуттук өзгөчөлүктөрүн, алардын эне тилинин фонетикалык, грамматикалык, морфологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алып окутуу);
- *тилдик өзгөчөлүктөрдү салыштырып үйрөтүү принциби* (кыргыз тилин үйрөнүп жаткан окуучулардын эне тилинин, мисалы, орус, өзбек, тажик тилдеринин бир катар фактыларын салыштырып, аң сезимдүүлүк менен үйрөтүү);
- *кырдаалдык-тематикалык принцип* (сабакта кыргыз тилинин тилдик фактыларын жаттап үйрөтпөстөн, аларды түрдүү тематикада жана кырдаалдарда колдонуп сүйлөөгө машыктыруу менен үйрөтүү);
- *тилдик материалдарды кептеги кызматына жараша тандоо принциби* (тилдик материалдарды окуу китебине практикада сүйлөшүү максатарына, алардын кептеги кызматына жараша тандап жайгаштыруу).

2. *Кыргыз тили менен орус, өзбек жана тажик тилдеринин ортосундагы интерференциялык, транспозициялык кубулуштарды эске алуу менен белгиленет.* Бул талаптар төмөндөгүчө мүнөздөлөт**:** атап айтканда:

а) лексикалык интерференция;
б) грамматикалык интерференция;
в) фонетикалык интерференция;
г) лингвоөлкөтаануудагы же этномаданий, этнопсихологиялык интерференция;
д) фразеологиялык интерференция, ж.б.

3. *Окутуунун коммуникативдүүлүгүн эске алуу менен аныкталмакчы.*

Кыргыз тилинин кептик материалдары окуучулар ээ болууга тийиш болгон коммуникативдик компетенциялардын талаптарына жараша берилиши керек. Атап айтканда:

- Заттын ким же эмне экендигин сурап билүү; заттын бир жакка таандык экендигин билдирүү;заттын турган ордун айтуу; заттын санын, аз же көп экендигин айтып билдирүү; заттын бар же жок экенин сурап билүү; заттын иретин айтып билдирүү;

- жумалык күн аттары кандай айтыларын үйрөтүү, алдыда боло турган иш-аракеттерди сурап билүү; заттын кандай экенин айтып үйрөнүү; ким кайда бара жатканын сурап билүү; ким кайда жашаарын айтуу, кантип таанышууга болот?
- билбеген нерсе тууралуу кантип маалымат алууга болот? Нерсенин кайда экенин кантип сурап билесиң? Ким кайда окуйт? Ким кайда жашайт? Буюмдун кимдики экенин сурап билүү, керек болгон буюмду кантип сурап алууга болот?
- буюмдун кимде экендигин сурап билүү; буюруу иретинде кайрылуу; кимдин, эмне кылгандыгын айтуу; ким качан, кайда болду?
- ким кайда кетти? мезгилди айга, күнгө бөлүштүрүп айтып берүү; кимге эмне жагаарын, эмне керектигин сурап билүү; уруксат суроого үйрөнүү; ким кайдан келгенин айтуу; ким качан келгенин айтуу;
- буюмду кимден алганын айтып берүү; буюмдун канча турарын сурап билүү; сатып алууга үйрөнүү, ким кайдан келатат? Убакыттын канча болгондугун айтуу; буюмду кимден алганын айтуу; буюмду кайдан алгандыгын айтуу; кечирим суроо; өтүнүү;
- телефондо сүйлөшүү; телефонго чакыруу; ким канча жашта? Ким эмнени алып жатат? Ким эмнени берип жатат? Жумушту эмне менен аткарып жаткандыгын айтуу, кыймыл-аракеттин ким менен бирге аткарылгандыгын айтуу; ким кимге жардам бергенин айтуу; заттын айлана-тегерегин атап айтуу, аралыкты билдирүү; ким ким менен кайда барат?
- ким качан эмне кылгандыгын маалымдоо; буюмдун кайда турганын сурап билүү; бирөөдөн бир нерсени алып берүүсүн өтүнүү, ким кимди же эмнени күтүп турат? Ким эмнени сатып алат? Бирөөнүн сунушуна макул же каршы экендигин билдирүү;
- бирөөнүн сураганын берерин же бербей турганын билдирүү; күндү кандай өткөрөрүн айтып берүү; бир нерсени өзү аткарарын айта берүү; заттын өңү-түсүн жана даам белгилерин айтууга үйрөнүү; сен келечекте ким болгуң келет?
- бир жакка кантип баруу керектигин сурап билүү; ким кайдан, кантип келгендигин айтуу; кыймыл-аракеттин себебин түшүндүрүү; ким жана эмне жөнүндө сөз болгондугун маалымдоо; заттардын форма, көлөм жана башка белгилерин салыштырып үйрөнүү;
- заттын болжолдуу эсебин кантип айтабыз? Убакытты күн белгилерине карай кантип айтабыз? Кубанууну же өкүнүүнү билдирүү; заттын түрдүү белгилерин салыштырып айтып үйрөнүү; заттын айлана-тегерегинде эмне бар экендигин айтып үйрөнүү;
- кимге кайсы кесип жагат? Жакын адамын бирөөгө тааныштыруу; окшоштуруп, салыштырып айтуу; эмне кылгысы келгенин айтуу; айлана-чөйрөдө эмне болуп жатканын маалымдоо…ж.б.

4. Окуу китептеринде окуу материалдарынын сүйлөшүү деңгээлдерине жараша берилиши. Атап айтканда:

А1. Баштапкы деңгээл, б.а. карапайым деңгээл: 1-4-класстар (кыргыз тилин үйрөнүүгө багыттоочу жана эң жөнөкөй тилдик жана сүйлөшүү көндүмдорүнө машыктыруу мезгили;

А2. Калыптануу мезгили. 5-9-класстар (тилдик жана сүйлөшүү көндүмдөрүнө, сабаттуулукка калыптандыруу, активдештирүү мезгили);

В1. Орто деңгээл, 8-9-класстар (өз алдынча чыгармачыл ишмердүүлүктөрдү өнүктүрүү мезгили);

5. Окуу китептеринде окуу материалдары берүүдө кыргыз тилинде сүйлөшүү чөйрөлөрүнүн эске алынышы.

Окуу китептеги материалдар окуучулардын төмөндөгүдөй сүйлөшүү чөйрөлөрүнө жараша уюштурулушу керек:

1. Баланын өздүк чөйрөсү.

Окуу материалдары бул чөйрөдөгө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши зарыл:

- өзүнүн аты, атасынын аты, жаш курагы тууралуу маалымат бере билүү; ата-энеси, чоң ата-чоң энеси ким экенин, иштеген иши, жашы тууралуу айта алуу; бир туугандары, окуусу, иши, жашы тууралуу маалымат бере алуу; жашаган жерин, үйүн, дарегин айта алуу; өз бөлмөсү, өзүнө тиешелүү буюмдары тууралуу айта билүү, ж.б.

Баланын өздүк чөйрөсү тууралуу сөз кылганда, анын каалоо-кызыкчылыктары да унутта калбашы керек. Окуу материалдары бул чөйрөдөгө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

- бош убактысында эмне кылары тууралуу аңгемелешип, окуган китеби, көргөн фильми, спектакли тууралуу аңгемелеп, сүйлөшө алуу; мектепте кандай ийримге катышарын, спорттун кайсы түрүн жактырарын, кандай музыкалык аспатты сүйөрүн сурашып, аңгемелеше алуу; келечекте ким болгусу келерин, кайсы кесипти сүйөрүн сурашып, сүйлөшө алуу; кайсы тамакты, суусундукту жактырарын айта алуу; качан каерде эс алгысы келерин, кантикулдарда эмне кылууну жактырарын айта алуу жана сурашып сүйлөшө алуу.

Баланын күндөлүк турмуш-тиричилигин камтыган окуу материалдары да эске алынат. Окуу материалдары бул чөйрөдөгө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

- күндөлүк эрежелерин кыргызча айта алуу жана кайсы маалда эмне кылары тууралуу сүйлөшө билдүү; күндөлүк үй турмушу тууралуу аңгемелей билүү; үй оокатынын түрдүү тематикасына жараша аткарылуучу күндөлүк иштерге жараша аңгеме түзө алуу; үй буюмдарын, эмеректерди, идиш-аяктарды атай билүү жана аларды пайдаланып аңгемелеп сүйлөшө алуу; дүкөндө же базарда өзүнө керек нерселерди атап, бааларын, алардын сапаты кандай экенин сурай билип, кыргызча соода кылууга жатыгуу; күндүн, жуманын, жылдын, мезгилдин кыргызча аталыштарын билүү, аларга жараша сүйлөшө билүү.

2. **Социалдык-маданий чөйрө**.

Окуу материалдары бул чөйрөдөгө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

- туулуп-өскөн жери тууралуу айта билүү, сураса жооп бера алуу; ал жердин шарты тууралуу билдирүү жасай алуу; жашаган аймактагы обьектилерди аталыштарын кыргызча айта алуу жана алар тууралуу аңгемелеше билүү, ал тематикалардагы түрдүү кеп кырдаалдарына жараша сүйлөшө алуу; кыргыздын ыйык туткан жерлерин билүү жана алар тууралуу аңгемелеше алуу; кыргыздын жана башка алуттардын улуттук майрамдарын билүү жана алар тууралуу маектеше билүү.

Социалдык-маданий чөйрө тууралуу сөз болгондо, баланын жүрүм-туруму, этикет маселеси да камтылат. Окуу материалдары бул чөйрөдөгө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

- ата-энени сүйүү жана сыйлоо, бир туугандарына урматтоо менен мамиле жасоо, улууну урматтоо, кичүүнү ызааттоо, учурашуу, таанышуу, кечирим суроо, уруксат суроо, куттуктоо, жан-жаныбарларды багуу, аларга камкордук көрүү, тамактануу адеби, кийим кийүү адеби, коомдук жайларда жүрүү адеби, телефондо сүйлөшүү адеби, бирөөгө кыргызча кайрылуу жана көңүлүн өзүнө бура алуу, тааныш-бейтаанышка мамиле жасоо адеби, туулган күн, салттуу майрамдар, улуттук салттар, улуттук майрамдар, улуттук кийимдер, улуттук буюмдар,...ж.б. тематикаларынын чегиндеги окуу материалдары жана аларга жараша баарлашууга машыктыруу.

3. **Табият, экология чөйрөсү.**

Окуу материалдары бул чөйрөдөгү төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилиши тийиш:

- кыргыз жери, анын табияты, көлдөрү, суулары, кооз жерлери, жыл мезгилдери тууралуу аңгемелей алуу; үй жана жапайы айбанаттар, канаттуулардын аттарын кыргызча атап, алар тууралуу аңгемелей алуу;
- жер жемиштер, жашылчалар, дарактар, өсүмдүктөр, гүлдөр ж.б. аттарын кыргызча атап, алар тууралуу аңгемелеше алуу; аба ырайы, жаан-чачындар, табияттын кооз мезгилдери, көңүлдүү эс алуу тууралуу аңгеме түзүп, кыргызча сүйлөшө алуу.

4. **Окуу-таануу чөйрөсү.**

Окуу материалдары бул чөйрөдөгү төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга жараша берилмекчи:

- Мекени Кыргызстан экенин айта алуу; кыргыздын улуттук баатырлары, анын ичинен Манас баатыр ким экенин билүү, ал тууралуу маалымат бере алуу; кыргыз эли, анын меймандостугу тууралуу айта алуу; кыргыздын белгилүү, сыймыктанган адамдарын билүү жана алар тууралуу аңгемелеп айта алуу; Кыргызстанда жашаган башка улуттар тууралуу маалымат бере алуу; окуган мектеби, классы, классташтары тууралуу аңгемелеше билүү; окуган предметтери, окуу куралдары, класстагы окуу эмгеги тууралуу айта алуу жана суроолорго жооп бере алуу; кыргыз тили предмети, ага мамилеси, баалары, андан эмне үйрөнүп жатканы тууралуу маектеше билүү; мектептеги иштери, жүрүм-туруму, коомдук иштерге катышуусу, анад кылган иштери тууралуу айта билүү; мектеп багы, андагы өсүмдүктөр, ага камкордук, окуу чейректери, каникулдар ж.б. тууралуу айта алуу жана суроолорго жооп берүү.

5. **Эмгек жана кесип чөйрөсү.**

Буга төмөндөгү тематикалар кирет: эмгектин мааниси, түрдүү кесиптер, кесип ээлери, ата-эненин кесиптери, бош убакыт, китеп, музыка, бий, музыкалык аспаптар, ийримдер, мектептеги окуу предметтери, завод, фабрика, теле-радио, театр, журналистика, актер, кино-фильм, театр, спорттун түрлөрү, балдар эмнени каалайт, эмнени жактырат, келечекте ким болгусу келет, келечек максаттар, сүйгөн иши, кесиби тууралуу окуу материалдары жана аларга байланыштуу баарлашууга машыктыруу.

6. **Кыргыз тилиндеги окуу тексттеринин мазмунуна жана тематикасына коюлуучу талаптар**

Окуу материалдарынын тематикалары окуучулардын күндөлүк окуу-жашоо чөйрөлөрүнө, турмуштук кызыкчылыктарына жараша программанын талаптарын эске алуу менен төмөндөгүдөй болуусу ылайык келет:

- окуучунун өзү жөнүндө, ата-энеси, мектеби, классы, окуу куралдары, баланын үйү, үй буюмдары, жашаган жери, кийим-кечеси, күндөлүк үй турмушу, туулган күнү;
- класстагы окуу эмгеги, окуу куралдары;
- кыргыз жаратылышы, тоолору, көлдөрү, суулары, үй жаныбарлары, жапайы айбандар, улуттук тамак-аш, идиш-аяк, тамактануу;
- нерсенин эмне экенин, адамдын ким экендигин, бир нерсени сурап алуу, сурап билүү, заттын санын, иретин, кыймыл-аракетин, өңү-түсүн айтып үйрөтүү;
- кыргыз элинин улуттук майрамдары, адабияты, белгилүү адамдары, кыргыз жери, улуттук салттар, улуттук кийимдеры, буюмдары;
- дүйнөлүк жаңылыктар, спорт, маданият, адабият, окуучулар кызыккан тематикалардагы материалдар, ж.б.

Бул тематикалар окуучунун кыргыз эли, жери менен таанышуу аркылуу кыргызча кебин калыптандыруучу кызматты аткарат.

7. **Окуу китепте окуучунун кеп ишмердүүлүгүнүн уюштурулушу.**

Окуу материалдары окуучунун кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө жараша тандалууга тийиш. Алар төмөңдөгүлөр:

- *угуп түшүнүү* (башка тилдүү балдар кыргыз тилиндеги мугалимдин сөзүн, адегенде, угуп кабыл алат, туура угуп кабыл алынган сөз уккан балада туура кептин калыптануусуна шарт түзөт);

- *сүйлөө: жеке кеп* - окуучунун ар түрдүү тематикада өз алдынча бир бүтүн ой айтып машыгуусун уюштуруучу методикалык аппараттын түзүлүшү;

маек кеби: окуучулардын түрдүү кырдаалдарга ылайык маектеше алуусуна ылайык материалдардын берилиши жана аны уюштуруу жана ушуга ылайык методикалык аппараттын уюштурулушу;

- *окуу:* окуучулардын окуп түшүнүүсүн калыптандыруу, окуу ишмердүүлүгүн уюштуруу, окуу техникасын өркүндөтүү максатындагы иштердин уюштурулушу, буга ылайык тапшырмалардын болуусу;
- *которуу:* окуучулардын кыргыз тилинен өз эне тилине, өз эне тилинен кыргыз тилине, адегенде, сөздүктүн жардамы менен, улам кийин сөздүксүхз которо билүү ишмердигин калыптандыруучу иш-аракеттердин коштолушу.

8. Окуу китепти жазууда кандай методдор эске алынууга тийиш?

Окуу китептерин түзүүдө төмөндөгүдөй методдор жана методикалык системалар эске алынуусу максатка ылайык келмекчи:

- түшүндүрүү методу; аңгеме методу; грамматика котормо методу; проблемалык окутуу методу; салыштырып үйрөнүү; тилди түздөн-түз үйрөтүү методу; изилдеп үйрөнүү методу; тилди тездетип үйрөтүү; эмоционалдык-маанилик метод; интерактивдүү ыкмалар;
- өнүгүүнүн активдүү зонасы (Л.С. Выготский); акыл ишмердүүлүгүн этап менен өнүктүрүү (П.Я. Гальперин), өнүктүрүп окутуу теориясы (Д.Б. Эльконин П.И. Давыдов, В.И. Зинченко ж.б.), таанып-билүү ишмердүүлүгүн башкаруу теориясы (В.Н. Беспалько, Н.Т. Талызина), баланын инсандыгын эске алып окутуу (И.С. Якименская, И.Б.Бекбоев), кеп ишмердүүлүгүн өнүктүрүү теориясы (А. Леонтьев), түшүндүрүп окутуу методу (К.Иманалиев); ден соолукту сактап окутуу, ж.б.

9. Окуу-нормативдик адабияттардын талаптарын эске алуу.

Аталган окуу китептерин түзүүдө сөзсүз түрдө предмет боюнча окуу-нормативдик материалдарга таянуу зарыл. Тактап айтканда, окуу орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептер үчүн «Кыргыз тили» окуу китептери кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун концепциялык багыттарын карманып, предметтик стандарттын талаптарына шайкеш келтирилип, окуу программасын өзөк кылып жазылуу менен, лексикалык, грамматикалык-фонеткалык жана тематикалык минимумдарды бекем сактоосу талап кылынат.

Демек, окуу орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептердин «Кыргыз тили» окуу китептерин жазууда мына ушул дидактикалык талаптар белгилүү деңгээлде эске алынышы тийиш.

10. Тексттен сырткаркы жана полиграфиялык талаптар.

Булардан сырткары, окуу китептерин түзүүдө төмөндөгү маанилүү маселелер да ырааттуу негизде чечилүүсү кажет:

- негизги тексттердин баланын курагына жана өздөштүрүү деңгээлдерине жараша жеткиликтүү татаалдыкта болушу;
- көркөм тексттердин бай тематикада болушу, балдардын кызыкчылыктарын эске алуу менен, тарбиялык таасирдүүлүгүнүн эске алынуусу;
- окуучунун өздөштүрүүсүн уюштуруучу методикалык аппараттын туура түзүлүсү;
- окуучунун өздөштүрүүсүнө багыт берүүчү тексттен сырткаркы компоненттердин кызматтарынын так аткарылышы жана анын туура уюштурулушу;
- окуу китептин иллюстративдик жактан талаптагыдай деңгээлде жабдылышы;
- окуу китептеринин полиграфиялык жактан сапаттуу жасалгаланышы, ж.б.

Ошону менен бирге, окуу кыргыз, орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептер үчүн окуу китептеринин мазмуну жана түзүлүшү жөнүндөгү проблема кыргыз тилин эне тили жана экинчи тил катары окутуу методикасында атайын илимий-изилдөөнүн обьектиси катары коюлушу зарыл. Ошондо гана аталган проблема республикабызда илимий-методикалык негизде жеткиликтүү чечилмекчи.

Азырынча, аталган окуу китептерин жазууда авторлор аталган талаптарды эске алууга тийиш. Анткени ал талаптар кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун ушул күнгө чейинки топтогон тажрыйбасынын жана түзүлгөн окуу-нормативдик материалдардын негизинде иштелип чыкты.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б., Памятка авторам учебника, Б., 1999.

2. Бекбоев И.Б., Важные вопросы определения содержания и технологии образования в структуре школьного учебника», –Бишкек, 2004.

3. Байгазиев С.О., Кыргыз тилижана адабияты окуу китептерине коюлуучу дидакткикалык талаптар, Фрунзе, 1989.

4. Кыргыз тилинин програмаммасы, 5-11-кл., Бишкек, 2011.

5. Окуу орус мектептеринде кыргыз тилин окутуунун мамлекеттик стандарты, Бишкек, 2006.

Сманов Бактияр
Абай атындагы ҚазУПУ

КЫРГЫЗДЫН «МАНАС» ЭПОСУ ЖАНА АНЫН КАЗАК ИЗИЛДӨӨЧҮЛӨРҮ

ЭПОС «МАНАС» КЫРГЫЗОВ И ЕГО КАЗАХСКИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛИ

THE EPIC "MANAS" OF THE KYRGYZ AND ITS KAZAKH RESEARCHERS

Атактуу «Манас» ырында:
«Кыргыз, қазак, қатаган,
Баарыбыз бир атадан», – деп айтылгандай, бир атадан туулган тууган элдер экендигибиздин жаркын далили мана ушул баш кошуу. («Манас»: Эпос. III китеп. – Фрунзе: Кыргызстан, 1981. – 14 бет.).

1995-жылы, мындан 24 жылдай мурун, «Манас» эпосунун 1000 жылдыгы ЮНЕСКО деңгээлинде белгиленгенде да ушундай кадыр-баркка ээ болгонубуз бар. Ошондо даңктуу дастандын миң жылдыгына арналган чоң тойго казактар да белсене катышышкан. Кыргыз менен катарлаш Жамбыл облусу (акими Ө.Байгелдиев) облустан 70 чакты ак боз үй тигип, кыргыз агайындардын мартабасын көтөргөнү, ошондогу маарекетойго арналган Эл аралык аламан байге да өткөзүлгөнү али эсибизде. Маара – ошол Түркменстандын борбору Ашхабат калаасына барып-кайтуу болгон. Ошол жарышта 100дөй сай күлүктүн ичинде Жуалы ауданынын саяпкекри, МАИ кызметкери Рахметов Калмурат деген жигиттин аты баш байгеге ээ болгону али унутулган жок. Анда да айылдагы казак агайындар орток маарекеге ушул сыяктуу салымдарды кошуп, улан-кыздар той жасап, аброй-беделге ээ болгон эле.

Биздин бул эмгегибиздин темасы – «Манас» эпосу жана анын казак изилдөөчүлөрү» деп аталышынын өзү – табигый кубулуш. Анткени, ага айтылуу Улуу Ырдын мазмуну, андагы кыргыз менен катар казак калкынын баяндалган орток тагдыр-таалайы себеп. Эпосто казактын көөнө урууларын аттары аталып, баатырларынын, эл жакшыларынын асыл бейнелери, жер-суу аттары, чарбачылыктары, турмуш-тиричилиги ыналымдуу сыпатталат. Адатта, эл оозунда, кыргыз-казак эгиз эл деп айтылат. Ал мына ушул «Манас» эпосундагы казак темасына байланыштуу өзгөчө, маани берерлик жагдайлар өзүнө казак окумуштууларынын назарын мурдатан эле бурдурган. Бул иретте биз эң алды менен Чокон Валихановдун ардактуу атын урмат менен атайбыз. 21 жашар жаш окумуштуу Чокондун «Манас» эпосуна сиңирген эмгегин бүткүл аалам билет. Ал аны кыргыздын айтылуу манасчыларынан жазып алып, орусчага которуу аркылуу орустун Г.Н.Потанин, В.В.Радлов, А.Н.Бернштам, В.М.Жирмунский, А.Н.Самойлович, К.К.Юдахин сыяктуу илимпоздордун, ошондой эле Европанын чыгыштаануучу илимпоздорунун таанышуусуна жол ачты.

Алар эпостун чыгуу теги, кейипкерлери, манасчылар ырды жетилдирүүдөгү кызматы сыяктуу маселелерге байланыштуу өтө баалуу пикирлерин, орчундуу ойлорун айтышкан. Изилдөөчүлөр Улуу Ырда элдин азаттык үчүн талбай күрөшкөн Манас баатырдын бейнеси аркылуу эрдик менен бийик парасаттуулуктун, чыныгы мекенчилилдиктин, эл жандуулуктун ашкан үлгүсүн атап көрсөтүшкөн.

«Ак калпактын улугу, адамзаттын тунугу» – «Манас» эпосун казактын эл акындары менен ырчылары да өз элинин баатырдык дастаны иретинде ырдап келет. Маселен, Жамбыл Жабаев «Манасты» топ-жыйындарда айтып жүргөн. Ал эми, эл акыны Кенен Азырбаев ыр-дастандарды айтканда «Манас» эпосунун каармандары менен кейипкерлери кездешип, сюжеттерди жыш аралаштыра жүргөн экен. Казактын бүгүнкү айтылуу манасчысы, көрүнүктүү акын-кайраткер Баянгали Алимжанов – баягы салтуу ырларды ушу күнгө чейин улантып келе жатканы да буга мисал.

«Манас» эпосун изилдөөгө Чокан кадет корпусунда окуп жүргөн кезинен кызыкчылыгы арта баштаган. Ал Ысык-Көлгө жасаган сапарында 1856-жылдын 21-май күнү Каркырага келгенде Чарын өзөнүнүн боюнда ошол туштагы Кушмурун тоосун аралап жүрүп, «Манастын Бозтөбөсү» деген жерди көрөт. Ошол жерде ал күндөлүгүнө эл оозунан эшиткен тарыхый аңгеме-аңызды кагазга түшүрөт. Муну Чокон: «...Чарын өзөнүнүн боюнда «Кушмуруңдун Бозтөбөсү» деген камалдын орду бар. Ал башкалардан айырмаланып көрүнүп турат. Илгерки карыялардын сөзү боюнча эпикалык тамаша ырында айтылган Эр Манас мурунку заманда каугырастар менен (кара кытайлар менен) согушканда ордосун ушу жакка курган делет», – деп жазат. (Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. т.1. – Алма-Ата, 1961. - 246 с.).

Ошол сапар кезинде Чокон Каркыра, Текес, Түп, Жыргалаң өзөндөрүндө жайлаган кыргыз калкынын оозеки адабияты үлгүлөрүн жазып алат. Мунун басымдуу көпчүлүгүн кыргыздын Бугу элинин атактуу адамдары Боронбайдын, Чалмаке Чоң Караштын, Кыдык Борчуктун, Сарыбагыш урууларынын бийлери Сартай менен Алчынын айылында конокто болгондо жазып алган.

Түн ортосу оогончо чалкып жанган оттун айланасын курчаган топтун арасында ак калпактуу ырчы (манасчы) өз өнөрүн көрсөтөт. Ал бир нече саат бою Улуу «Манас» ырын ырдайт. Ырчы мында алп баатыр Айдархан уулу Эр Көкчө менен Эр Кошой жайын баяндайт. Ошол манасчы кең көлөмдөгү дастандагы казак баатыры Эр Көкчө, Эр Кошой тууралуу окуяны өзүнүн урматына арнап айтып отурганын сезген Чокон ага андан ары бардык дитин коёт.

Түп өзөнүнүн боюнда 2-май күнү Бугу элинин башчылары жиберген алиги манасчы Чоконго жеке келип да жолугат.

Ошентип, 26-май күнү (1856-ж.) «Манас» эпосунун чоң бир үзүндүсү – «Көкөтөй хандын казасы менен аны жерге коюу салтанаты» бөлүмү алгач ирет қагазга түшөт. Ал тууралуу Чокон Петербургта Орус география коомунун

жыйынында жасаган баяндамасында: «...26-май. Бүгүн менде кыргыз ырчысы болду. Ал «Манас» ырынын тили (кыргыздардын) оозеки айтылганы алда канча түшүнүктүү... «Манас» ырынын бир тарыхый салтанатын «Көкөтөй хандын ашы» деген ырды кыргыз акынынын айтуусунан жазып алдым. Бул кагаз бетине биринчи ирет түшүрүлгөн кыргыз сөзү болуу керек. Бул ырды мен (орусчага) которуп жүрөмүн. Белгисиз жаткан тил менен чыгышты изилдөөчү окумуштуу-илимпоздорго таныштыруу үчүн кыскача сөздүк жасоо оюм бар», – деп маалымдайт. (Валиханов Ч.Ч. Собр. соч. т.1. – Алма-Ата, 1961. – С. 421-422).

Ал мезгилде Ысык-Көл аймагында Келдибек, Назар, Телтай, Балык аттуу манасчылар өмүр сүргөн. Кыргыз илимпоздору ырдын чалкыма чабытты, экпиндүү экенин карап: **«Көкөтөй ырын Ысык-Көлдөгү чоң манасчы Назар Болотовдон Токсобо Олжобаевдин айылында жазып алган»,** – деп жоромолдошот. Мында изилдөөчүлөр Саякбай Каралаевдин дерегине шилтеме жасашат. (Мамытбеков З., Абдылдаев А. «Манас» эпосун изилдөөнүн кээ бир маселелери. – Фрунзе, 1966. - 28 б.).

Чокон ырды жазып аларда анын тарыхый-этнографиялык, таанымдык-тарбиялык маани-маңызына көңүл бөлүп, илимий негизде изилдөөгө тырышкан. Ал эпостун ар бир сабына, сырдуу сөздөрүнө, адам аттары менен жер-суу аттарына маани берип, алардын илимий турпаты дурус жазылуусуна назарын салган. Чыгарманын тил байлыгына, сырткы түзүлүшү менен ыр саптарынын өзгөчөлүктөрүнө көңүл койгон. «...Элдик ырдын бул түрү – тайпалардын согушу менен баатырлардын эрдигин сүрөттөгө арналган эпикалық аңгемелер. Бул ырдын өзүнө тиешелүү өлчөмү менен уйкашы бар. Ыр чыгаруунун негизги амалы мында маңызы, үн үйкашына таянган. Башкача айтканда, биринчи муун менен экинчи муундун соңу уйкашып отургандыгында», – деп жазат илимпоз өз изилдөөсүндө.

Ч. Валиханов – «Манас» эпосун туңгуч ирет кагазга түшүрүп, орус тилине которгон, ага маалыматтык-таанымдык талдоо жасаган эң алгачкы изилдөөчү илимпоз. Ал – «Манас» эпосуна байланыштуу көркөм адабияттын теориялык маселелерине, қыргыз менен казактын улуттук поэзиясынын жанр, түр, чыгуу тегинин өзгөчөлүктөрүнө, ыр курулушу жөнүндө салмактуу ой айткан, орунду тажрыйба жасаган, ырды «қыргыз өмүрүнүн энциклопедиясы» деп атаган тунгуч казак окумуштуусу.

«Манас» эпосунун казак изилдөөчүлөрү катарында өзгөчө орундагы алп инсан – Мухтар Ауэзов. Заманымыбыздын залкар жазуучусу бир тууган элинин адабиятына гана эмес, өзгө элдердин да адабиятына, маданиятына, руханиятына көп камкор-лук жасаган. Асыресе, ал кечээ 1950-жылдардын башындагы кеңештик идеологиянын кесепетинен саясий жазалоо компания-сынан «Манас» эпосун эрдик менен арачалап калганы тарыхта белгилүү. Ошол тушта Кыргызстандын да, Маскөөнүн да бир катар илимпоздору эл чыгармаларынын мазмунунан айып издеп, «ага эски өмүрдү жарыялайт, өткөндү эңсешет, кыргыз калкын, анын баатырларын чектен тыш ашкере макташат» деген сыяктуу айыптар тагылып турган.

1952-жылы Кыргызстандын ошол кездеги борбору Фрунзеде атайын чакырылган жыйындын максаты «Манасты» қаралоо, аны руханият тарыхынан, калк санаасынан алыстатуу болгон. Мына, ошол ааламат мезгилде элдин сан кылымдар бою бирге жашап келе жаткан, ааламда теңдеши жок эпостун маани-маңызына адил баасын берип, анын идеялык мазмунун сокурга таяк карматкандай Мукаң далилдеп бербегенде, «Манас» эпосу бир аз жылдар жабылып жатып калар беле? Улуу адамдын бул иши – чоң эрдик болгон. Бир тууган кыргыз агайындар данышмандыктын ээси

Мухтар Ауэзовду өтө жогору баалап, өзгөчө урматтаганы атактуу калемгер-окумуштуу ушундай бир нече ири иштеринин, жасаган камкорлуктарынын туундусу дейбиз. Бул жагдай тууралуу улуу жазуучу Чыңгыз Айтматов Мухаң жөнүндөгү макаласында: **«...Қыргыздын улуу эпосу «Манаска» обу жок айыптоолор тагылып, кыйын-кысмак күн түшкөндө Ауэзовдун таш жарган билимине таянып, анын принцип-түүлүгү жана тандырбас далил-жүйөөлөрүн арка тутуп коомчулук элдин ушул өлбөс-өчпөс көркөм казынасын кол тийгизбей коргоп калгандыгын биз баарыбыз билебиз. Ауэзовдун ошондогу атуулдук азаматтыгын, жазуучулук эрдигин биздин эл эч качан унутпайт...»** – деп айрыкча баса белгилеген. (Айтматов Ч. Чыгармаларынын жыйнагы: 5-том. - Бишкек: Шам, 1999. – 364 б.).

Улуу сүрөткер белгилүү бул эпосту 1922-23-жылдары Орто Азия мамлекеттик университетинин угуучусу болуп жүргөн кезинен баштап изилдей баштайт. Жаш Мухаң кыргыз элин аралап, карапайым калк арасындагы тубаса таланттардын өнөрүнө тан берген. Ал эл арасындагы «Манас» айтуучу ырчыларды тыңдап, алардын айтуучулук чеберчилигине, жатка айтуу, эсте сактоо жөндөмдүүлүгүнө таң калган. Өзү эпостук ырдын түрлүү нускаларын кагазга түшүргөн. Ошол жылдары Ташкенттеги Казинпроста (Казак агартуу институту) «Манас» эпосуна байланыштуу жасаган баяндамасында М.Ауэзов аны байыркы гректин «Илиада» жана «Одиссея» ырлары менен салыштыра келип, кыргыз эпосун алардан да жогору баалаган.

Академик-жазучунунун 1935-жылкы «Казак адабияты» гезитинин 4-санында жарык көргөн «Кыргыз дастаны «Манас» аттуу макаласынын орду өзгөчө. Каламгер-окумуштуу ошол кезден баштап орус тилинде «Манас» – киргизская народная героическая поэма», «Введение в величественный эпос киргиз-ского народа «Манас», «Киргизская героическая эпопея «Манас», «Воссоздать народный вариант «Манаса», «Ценнейший памятник киргизского народа», «Сказители «Манаса» и слушательская среда», «О времени возникновения эпоса «Манас», «Соображение по поводу уточнения даты «Манаса» сыяктуу көптөгөн баалуу макалаларды жазган. Бул туундулар сүрөткердин 50 томдук чыгармалар жыйнагынан жетиштүү орун алды.

Жалпысынан алганда, «Манас» эпосун улуу жазуучу өмүрүнүн соңуна чейин изилдеди. Көлөмү, сюжеттик-композициялык курулушу, көркөмдүк өзгөчөлүктөрү менен идеялык-руханий касиеттери жагынан ааламда теңдеши жок чыгарма тууралуу ал кош тилде (кыргыз жана орус тилдеринде) бир катар адабият таанымдык талдоо макалаларды, баалуу изилдөөлөрдү жазды.

Ушу жерде бир эскерте кетүүчү нерсе – Мухаң менен биз бүгүн 120 жылдыгын атап отурган даңктуу манасчы Саякбай Каралаевдин жаштары тең болгон. Бир жылы туулган. Эки курдаш бири-бирине азил-тамашаларын да айтып, катар жүргөн. Улуу жазуучу ага: **«...Саякбай, сен аман бол... Сен кетсең, сени менен бирге «Манас» да кетет»,** – дечү экен.

Мухаң эл аралап «Манас» ырын жазып жүргөн кезде Саякбай атабыздын таңды-таңга ашырып, дастан айтып жүргөн отуздагы ордо бузар жигит чагы экен. Ал 1922-жылдары айылдык кеңештин төрагасы болуп кызмат аткарыптыр. Ошол мезгилин Залкар «Манасчы»: **«...Сельсовет болуп адегенде төрт жыл дунгандарда, андан кийин Маманда иштедим. Айлык алчу эмеспиз. Кээде сельсоветтикти кое коюп, эл аралап күпүлдөтүп «Манас» айтып жүрдүм»,** – деп эске алчу экен, жарыктык. («Манас»: Эпос. 1-китеп. – Фрунзе: Кыргызстан, 1984. – 9 б.).

Кеменгер жазуучунун «Манас» эпосун дүйнөлүк ийгиликке жеткирүү жолунда жасаган иштерин, жазган эмгектерин талдап, алардын маани-мазмунун баяндоо жагын макала көлөмү көтөрө албас. Ошондуктан, кыскартып айтканда, М.Ауэзов – «Манас» эпосунун бүгүнкүдөй кадыр-барк бийигине көтөрүлүшүнө аянбай эмгек сиңирип, ай-ааламга таанылуусуна өзгөчө салым кошкон, нагыз эрдиктин үлгүсүн көрсөткөн улуу гуманист инсан, казак интелегциясынын чыныгы өкүлү деп айта алабыз.

«Манас» эпосун изилдөөчүлөрдүн арасында даңкы бийик казак илимпоздорунун бири – академик Алкей Хакан уулу Маргулан. Алекең атактуу эпостун Чокон жазып алган, бирок көп жылдар бою илимде белгисиз болуп келген нускасын, ал тууралуу материалдарды архивден таап алып, аларды илимий коомчулукка жарыялады. Бул бүткүл түрк тилдеш элдер адабияты менен маданиятына кошулган зор салым болду. Академик А.Маргулан «Манас» эпосунун Чокон Валиханов жазып алган нускасы жөнүндө атайын изилдөө жазып, ошол боюнча «Чокон жана «Манас» аттуу китебин 1971-жылы «Жазуучу» басмасынан чыгарган.

Эмгекте окумуштуу кыргыз-казак изилдөөчүлөрү менен бирге кеңештик жана чет элдик илимпоздордун эпос тууралуу эмгектерине илимий-теориялык талдоолорду жүргүзүп, «Манас» эпосун жазып алуу тарыхы, эпостун темасы менен анда қамтылган мезгил, кейипкерлер, алардын тарыхый негиздери, ырдын кайсы кезде пайда болгону тууралуу баалуу ойлор айтылган. Макалага кошуп, Улуу Ырдын түп нуска кол жазмасынын көчүрмөсүн да кошо жарыялаган.

Изилдөө эмгекте орус окумуштуулары, академиктер – В.В.Радлов, П.М.Мелиоранский, Ф.Е.Корш, В.М.Жирмунский, француз окумуштуусу Паве де Куртейль, кембридждик ага-ини илимпоздор Н.М. жана Н.К.Чэдвиктер, лондондук окумуштуулар А.Хатто, Л.Базен, мажар окумуштуусу Альмаши, татар-башкыр илимпоздору Бахтияр Абдул-Уахаб, Габдулла Боби, Хасан Гали, Каюм Мифтах, Якуб Кайнанов сыяктуу изилдөөчүлөрдүн «Манас» эпосу тууралуу эмгектерине да кеңири талдоо жасалган.

Академик А.Маргуландын «Манас» эпосу тууралуу изилдөөлөрү ата мекендик түркология илиминдеги баскычы бийик руханий баалуулуктар иретинде адабият тарыхынан өзүнүн өчпөс ордун алды. Кыргызча айтканда, «академик А.Маргылан «Манас» эпосун изилдөөдө чоң салымын кошту».

«Манас» эпосунун соңку мезгилдеги казак изилдөөчүлөрү ким дегенде Казакстан Илимдер академиясынын академиктери К.Жумалиев, Р.Бердибаев, профессорлор Н.Келимбетов, Д.Ыскаков, Т.Журтбай сындуу дагы башка илим-изилдөөчүлөрдү айтууга болот. Алардын мезгилдүү басма сөз беттеринде, илимий жыйнактарда жарыяланган макалаларын, андагы айткан ой-пикирлерин элибиз жакшы билет.

Булар менен бирге, «Манас» эпосу жөнүндөгү маалыматтар, окуу материалдары Казакстандын бардык билим берүү – жогорку жана атайын кесиптик окуу жайларында, жалпы билим берүү орто мектептеринде окутулуп келет. Айталык, менин өзүмдүн 10-класска арналган Казак адабияты окуу китебинин Ч.Валихановго байланыштуу главасына «Манас» эпосуна байланыштуу деректерди атайын бөлүм катары киргиздим. Бул тема 15 жылдан бери казак мектебинде окутулуп келет. Ал Чокондун «Ысык-Көл күндөлүктөрү» аттуу окуу филимин «Казакфильм» киностудиясы аркылуу 1983-жылы чыгарганбыз. Мында да «Манас» эпосуна, манасчыларга, Боранбай манап Бекмурат уулуна, Чыңгыз Айтматовго арналган кадрлар орун алган.

Кыргыз менен казакта: «Эр достугу – эгиз, Эл достугу – деңиз», «Эки эрдин достугу бир белден ашырат, эки элдин достугу миң белден ашырат», – деген накыл сөздөр бар. Ошол сыяктуу, ыр мухиту – «Манас» – достуктун, тууганд ыктын, агайындык, биримдиктин ыры. Бул достук – адилет, чындык, адамкерчилик, ар-намыс, уят-сыйдан, адал эмгек, эл-журтка кынтыксыз кызмат сыяктуу жалпы адамзаттык руханий-моралдык баалуулуктарга негизделген. Ошол үчүн дагы «Манас» эпосу биздин күнүмдүк турмушубуздагы дайыма назар сала турган түбөлүктүү темалардын бири болуп кала бермекчи.

Көрүнүктүү казак акыны Абдылда Тажибаевдин эки эл туурасындагы ырында:

«Башыма кийдим ак калпак,
Кыюулап четин жыргызган.
Менин да бетим жап-жалпак,
Айырмам қайсы кыргыздан», –
дейт акын.

Ырдын мазмунунан көрүп тургандай, казак менен кыргыздын өңү менен тили гана эмес, каны менен жаны, руханий окшоштуктарын, түбү бир боордош элдер экендигин мындан артык сүрөттөө мүмкүн эмес чыгар. Андай болсо кыргыз элинин атактуу «Манас» эпосу биздин да орток адабий мурасыбыз экени, аны ар тарабынан изилдөөгө казак окумуштуулары мындан да далай изилдей берери эч күмөн туудурбайт.

Сулайманова Р.Т., Казакбаева З.Т.
Ж.Баласагын атынданы Кыргыз улуттук университети

БОЛОЧОКТОГУ БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН МУГАЛИМДЕРИНИН ЭМОЦИОНАЛДЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING EMOTIONAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS OF INITIAL

Аннотация: Макалада педагогдун эмоционалдык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун багыттары талдоодон өткөрүлөт. Окуу процессинде студенттердин эмоционалдык өнүгүүсүн түзүү үчүн педагогикалык шарттары ачыкталып берилди.

Түйүндү сөздөр: болочок мугалим, эмоционалдык чөйрө түзүү, эмоционалдык компетенттүүлүк, гумандуулук принциби, педагогикалык шарттар.

Аннотация: В статье проведен анализ направлений формирования эмоциональной компетентности педагога. Раскрыты педагогические условия для создания эмоционального развития студентов в учебном процессе.

Ключевые слова: будущий учитель, создание эмоциональной среды, эмоцинальная компетентность, принцип гуманизации, педагогические условия.

Abstract: The article analyzes the directions of the formation of the emotional competence of the teacher. The pedagogical conditions for creating the emotional development of students in the educational process are disclosed.

Keywords: future teacher, creating an emotional environment, emotional competence, principle of humanization, pedagogical conditions.

Жогорку окуу жайынын педагогунун кесипкөйлүгү окуткан предметтин мазмунун терең билүү менен гана эмес, педагогикалык процесс учурунда студенттердин эмоционалдык чөйрөсүн активдештирүү менен жагымдуу эмоционалдуу фон түзө алышы менен дагы мүнөздөлүнөт [1]. Адатта, окуу процессинде студенттин интелектуалдык деңгээли гана өзгөрүлүп жатат деп эсептелет. Эгерде, ал өзгөрүү студенттин мотиви жана эмоция – эрктик чөйрөсүнүн өзгөрүүлөрү менен коштолсо, анда чыныгы жетишкендиктер пайда болот. Себеби, биринчи жагынан окуу процессинде кандайдыр бир жаңы нерселерге ээ болуу кубанычы, сүйүнүүсү орун алат, экинчи жагынан, өзүнө-өзү ишенимдери жана канаттануусу пайда болот. Демек, педагогикалык процессте студенттин интелектуалдык дагы жана эмоционалдык дагы чөйрөсү бири-бирине органикалык түрдө байланышуу менен орун алса, анда процесстин жыйынтыгы натыйжалуу болот.

Окуу процесси инсандын интеллектулдык, эмоционалдык чөйрөсүнүн катышуусу менен орун алат. Натыйжада окуу процессинин жыйынтыгы, анын жүрүшү, сапаты туура уюштурулган эмоционалдуулук фондон дагы көз каранды болот.

•*«контексттик»* окутуу идеясы [2], мында ишкер оюндары, проблемалуу лекциялар жана семинарлар аркылуу студенттин кесиптик ишмердүүлүгүндөгү предметтик жана социалдык контексттери берилет. Бул адамдын инсандык потенциалынын бардыгын талап кылат, баарынан мурун анын эмоционалдык чөйрөсү менен ойлоосун;

• ЖОЖдогу окутууну *индивидуалдаштыруу*, анын жалпылыгынан баш тартуу, студенттин акыл-эси менен жүрөгүнө арзыбаган нерсе бере турган монологдуу сабактан диалогго айлантуу [3]. Билим берүүдөгү диалогдун спецификасы — бул студенттер ортосундагы сүйлөшүүгө, баардык проблемалар үчүн жалпы, маанилүү талкууга окутуучуну кошуу. Жандуу инсандар арасындагы баарлашуу кырдаалы айкындуулук менен ачыктыктын өзгөчө атмосферасын, достукту, кызыгууну түзүп жана милдеттүү түрдө студенттер үчүн инсандык жактан маанилүү эмоционалдык компоненттин болушун болжолдойт. Окуу диалогун уюштуруу окутуучу менен студенттин баалуулук-маанилик тең укуктуулугу, кызыкчылыктарын, жөндөмдүүлүктө-рү менен ар биринин потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу принциптеринин; герменевтивдүүлүктүн, б.а., талкууга алынып жаткан маанилүү көрүнүштү туура түшүнүүнүн, демократиялуулуктун, ой эркиндигинин, кысымдын жоктугунун негизинде ишке ашырылууга тийиш;

• *студенттердин эмоционалдык өнүгүүсүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн* сабакта уюштурулушун каттоо [4],. *П*сихологиялык-педагогикалык адабияттарда студенттик жылдарга туура келген өспүрүм мезгил, дүйнөнү таанууну интенсивдүү калыптандыруу мезгили катары мүнөздөлөт. Студенттер репродуктивдүү таануунун өз алдынча жана чыгармачылык ыкмаларын колдонот. Өспүрүм кезде жан дүйнө күчүнүн, суроо-талаптардын жана кызыкчылыктардын көтөрүңкүлүгү байкалат. Жыйынтыгы катары — философиялык мүнөздөгү проблемаларга эмоционалдык жооп, бул интеллектуалдык-эмоционалдык процесстердин бирдиги менен колдоого алына турган кызыгуулар, алардын инсандык кабыл алуу, жандуу берүүгө шарт түзөт.

Россия педагогикасында окутуунун стимулдаштыруу методдору тынымсыз изилденген, алар белгилүү бир деңгээлде инсандын эмоционалдуу чөйрөсүнө карата кайрылган. Аларга төмөнкүдөй методдор кирет:

1. *Жаңычылдык, актуалдуулук, заманбап илимдин жетишкендиктери, маданият, искусствого карата өздөштүрүлүп жаткан материалдын мазмунуна жакындоо кырдаалдарын түзүү методу.* Окутуунун мазмунуна таасир этүү жана окууга карата кызыгууну ойготууну стимулдаштырууну жогорулатууда бул методдун ролу баа жеткис. Жаңычылдыктын психологиялык эффектисинин аракетинен улам окуу ишмердүүлүгүнө карата оң маанайдагы эмоционалдык мамиле пайда болот.

2. Т*аанып-билүү оюндары методу,* анда окуучуларга предмет боюнча топтолгон билимге таянууда чечим кабыл алуусу зарыл. Бул методдун баалуулугу оюндун стимулятор катары болуп эсептелгендиги. Ал окуу, таанып-билүү тапшырмаларын чечүүгө шарт түзүү менен окуу ишмердүүлүгүн активдештирүү.

3. Ийгилик кырдаалын жаратуу методу, бул сабакта жагымдуу

психологиялык климат шарттарында өзүнө ишенбөөчүлүк, коркуу сезимдерин төмөндөтүү. Бул метод айрыкча окууда кыйналган окуучулар менен иштешүүдө маанилүү. Ийгиликке жетүүдөн канааттанууну башынан кечирбей коюусуз, чынында окуудагы тоскоолдуктарды жеңүүгө болооруна мүмкүн эмес. Ийгилик кырдаалын окуу тапшырмаларын дифференциациялоо жана окуучуларга жардам көрсөтүү; тапшырмаларды тандоого сунуштоо; бири окуучуга кыйынырак тапшырманы чечүүгө жеткиликтүү шарттарды түзө турган эки эселенген тапшырмалар аркылуу жаратууга болот. Тапшырмаларды аткаруудагы мактоо, шердентүү, жагымдуу моралдык-психологиялык атмосфера өзүнө ишенбөөчүлүк менен коркууну төмөндөтөт. Тынчсыздануу абалы кийинки окуу жетишкендиктерине өбөлгө түзө турган ишенимдүүлүк менен алмашат.

Эмоционалдык стимулдаштыруунун методдор тобу тарабынан бөлүп бериши окуу процессинин эмоционалдык факторлор проблемасын иштеп чыгууга болгон талашсыз салымы болуп эсептелет. Окуу процессинде аларды билгичтик менен айкалыштыруу окуунун ийгиликтүүлүгүн камсыз кылууга жөндөмдүү.Эмоционалдык фактордун өз ара аракетинин жыйынтыгында келип чыккан оң маанайдагы эмоциялар, окуу процессинде төмөнкүдөй баалуу функцияларды аткарышат:а) студенттердин таанып билүү кызыгуусун жана таанып-билүү активдүүлүгүн стимулдаштырат;б) окууда кийин жетишилгендерди сактоого, бекемдөөгө жана өнүктүрүүнү пайда кылып, өз ара аракеттешүүнү мотивациялоого шарт түзөт;в) психотерапиялык каражат катары эсептелет (тынчы кетүү, урушчаактыкты жайгарып, натыйжага жетүүнү жеңилдетет); г) топтук иште окуп жаткандардын макулдашкан өз ара аракет шарттарын камсыз кылат. Жагымдуу эмоционалдык мамилелер жакшы кызматтык биримдикти жана топтун ишке жарамдуулук эффектисин түзүшөт; д) окутуу процессине эмоционалдык-баалуулук технологияларын киргизүү аркылуу инсандын чыгармачыл потенциалын өнүктүрүүгө жардамын берет.

Болочок педагогдордун эмоционалдык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун технологияларына ылайык башталгыч класста окутуу төмөнкү принциптерге таянуу менен жүргүзүлүшү керек: гумандуулук, дисциплиналар арасындагы байланыш, активдүүлүк. Гумандуулук принциби окутуу процессинде негизги принциптеринин бири болуп саналат. Гуманизм (латын сөзүнөн – адамгерчилик деген маанини түшүндүрөт) – адамдын теңдиги, акыйкаттуулугу, алардын ортосундагы бири-бирин сыйлоосу жөнүндөгү көз караштардын жыйындысы. Окутуу процессинин гумандуулук принциби ар бир окуучуга адамгерчиликтүү мамилени, аларды окутуунун объектиси менен катар эле өз алдынча, өз жөндөмү жана кызыкчылыгы бар субъект катары кароону шарттайт. Ар бир студентти инсан катары кабыл алуу менен окутуу процессинде ага гумандуу мамилени талап кылат. Бул принципти ишке ашыруу үчүн төмөнкү багыттар эске алынууга тийиш:

- билим берүүнүн максатын гумандаштыруу – эркин,өнүккөн, адептүү, чыгармачыл, социалдык жактан жетик педагогдорду калыптандыруу;
- билим берүүнүн мазмунун гумандаштыруу – жалпы адамзатынын руханий маданиятын түзүүдө окумуштуулардын жана ойчулдардын гумандуу көз карашын чагылтуу, табигый илимдердин мазмунун гумандаштыруу;
- окутуунун методдорун гумандаштыруу – окутуу процессинин субъетиси катары каралган окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштурууга гумандуу мамиле жасоо;
- окуучулардын окуу иштерин уюштурууга гумандуу мамиле – салттуу сабак менен катар мугалим жана окуучунун ар кандай өз ара аракеттерин камсыз кылуучу жаңы формаларды пайдалануу, окуучулардын билимин текшерүүгө , эсепке алууга жана баалоого акыйкат, адилет мамиле жасоо.

Мындан тышкары, студенттердин эмоционалдык компетенттүүлүгүнүн калыптанышы ар бир студенттин окуу процессине аң-сезимдүү жанаактивдүү катышуусуна түздөн-түз көз каранды. Ушундан улам, башталгыч класста окутуу сөзсүз түрдө активдүүлүк принциби менен мүнөздөлүнөт.

Инсан болуп кесиптик жактан калыптануу процесси активдүү мүнөздөлүүчү студенттик куракта, окутуу эмгегине карата оң маанайдагы эмоционалдык кызыгууну түзүү ага карата баалуулук мамилени пайда кылат. Жаңы билимдерди, көндүмдөрдү жана билгичтиктерди өздөштүрүү үчүн психологиялык жагымдуу кырдаал келип чыгат.

Изилдөөбүздө педагогикалык шарттарды бир нечеге бөлүп көрсөттүк:окутуу процессин инсандын жеке өзгөчөлүгүнө багыттоо; окуу процессинде эмоционалдуу активдүү чөйрөнү түзө билүү;дисциплинанын эмоционалдуу жана жандуулугун камсыз кылуу, окуучунун эмоционалдуу психологиялык абалын оң жакка буруп алардын билимге ээ болуу муктаждыгын пайда кылуу негизинде уюштуруу;окутуучу менен студенттин ортосунда жагымдуу бирин-бири сыйлаган, бир максатты көздөгөн жагдай, шарттын түзүлүшү;окуу мазмунунун ар тараптуулугу жана анын эмоционалдык жагдайларды камтуусу.

Адабияттар:

1. Сияев Т.М. Азыркы мугалимдин компетенттүүлүгү: эмоция жана эмпатия // Жалал–Абад мамлекеттик университетинин Жарчысы. – 2012. – № 1(26), 1 бөлүм. – 216-222 б.б.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Методическое пособие– М.: Высш. шк., 1991. - 207 с.
3. Апыш Б., Бабаев Д., Жоробеков Т. Педагогика .- Б.; 2002: - 438 б.
4. Ястребова Г.А. Формирование эмоциональной культуры будущих педагогов: дис... канд. пед. наук. – Волгоград, 1998. -192с.
5. Рахимова М.Р., Абдыкеримова М.А. Педагогиканын теориясы, системасы жана технологиясы. – Б., 2007-119 б.

Сулайманова Р.Т., Калдиева У.Н.
Ж.Баласагын ат. Кыргыз улуттук университети

АТА-ЭНЕЛЕРДИН ПЕДАГОГИКАЛЫК МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ РОДИТЕЛЕЙ

THEORETICAL BASES OF FORMATION OF PEDAGOGICAL CULTURE OF PARENTS

Аннотация: *Макалада өсүп келе жаткан муунду тарбиялоодо нормативдик документтерде жана этнопедагогикада чагылдырылган ата-энелердин милдеттери жөнүндө баяндалды. Чет өлкөлүк классик-педагогдор, орус чыгаан жана кыргшызстандык белгилүү окумуштуу педагогдордун эмгектерине көңүл бөлүнгөн.*

Түйүндү сөздөр: *үй-бүлө, жаш муун, ата-эне, тарбиялоо, педагогикалык мадмният, белгилүү педагогдор, алардын эмгектери.*

Аннотация:*В статье описаны задачи родителей по воспитанию подрастающего поколения, отраженные в нормативных документах и этнопедагогике. Уделено внимание трудам педагогов-классиков, выдающихся русских и известных отечественных педагогов.*

Ключевые слова: *семья, подрастающее поколение, родители, воспитание, педагогическая культура, известные педагоги, их труды.*

Abstract: *The article describes the tasks of parents in raising the younger generation, reflected in regulatory documents and ethnopedagogy. Attention is paid to the works of classical teachers, outstanding Russian and famous domestic teachers.*

Keywords: *family, adolescent generation, parents, parenting, pedagogical culture, famous teachers, their works.*

Бардык эле коомдук түзүлүштөрдө үй-бүлө өсүп келе жаткан жаш муундарды социалдашуунун эң негизги институту болуп эсептелип келген.Андыктан бардык мамлекеттердин үй-бүлөлүк саясатынын максаты - коомдун негизги туткасы катары үй-бүлөлөрдүн ролун жогорулатууга негиз түзүү, үй- бүлөлөрдүн балдарды тарбиялоо мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүүгө багытталат. Алсак,“Кыргыз Республикасынын үй-бүлөкодексинин» 1-беренесинде «Үй-бүлө-коомдун алгачкы уюткусу. Үй-бүлө, аталык, энелик жанабалалык - бүткүл коомдун өзгөчө камкордугунун жана айрыкча**,** мамлекеттин коргоосунун жүйөсү. Мамлекет жарандарды үй-бүлөлүк турмушка, жубайлыкка жана энеликке даярдоону камсыз кылат» - деп көрсөтүлгөн [1, 27-б.].

Ал эми аталган кодекстин “Балдарга карата ата-эненин (аларды алмаштырган адамдардын) укуктары жана милдеттери” 68-беренесинде жубайлардын педагогикалык функциясы төмөнкүчө берилген: Ата-энелер (аларды алмаштырган адамдар) баланы тарбиялоого, алардын билим алышына камкордук көрүүгө, жашына жана жөндөмдүүлүгүнөжараша анын иш-аракетин жетектөөгө укуктуу жана милдеттүү. Ата-энелер (аларды алмаштырган адамдар) баланын толук өсүшү, билим алышы, ден-соолугунун чыңдалышы жана аны үй-бүлөдө жана коомдо өз алдынча турмушка даярдоо үчүн зарыл шарттарды түзүүгө милдеттүү. Ата-энесинин экөө тең (аларды алмаштырган адамдар) бирдей деңгээлде баланы тарбиялоо жөнүндө кам көрүүгө, тиешелүү түрдө багууга, аны материалдык жактан кармоого, турак жай менен камсыз кылууга милдеттүү [1, 28-б.].

Демек, үй-бүлөнүн, ата-энелердин тарбия берүү функциялары мыйзам актыларында таасын бекемделген. Кыргыз эли балдардын өсүп-өнүгүүсүнөата-тек насилине өзгөчө маани берген. Адамдын, тегине, айрыкча басым жасоо менен «Адам түбүн тартат», «Жакшыдан жакшы туулат, жамандан жаман туулат» - деп тыянак чыгарышкан. Бул элдик педагогикалык көз караш «Аккан арыктан суу агат», «Алма дарагынан алыс түшпөйт», «Казанда болсо чөмүчкө чыгат», «Тулпардын изи суубайт», «Уздан учук артат», - деген макалдарда да таасын

туюнтулган. Мындай эреже жоболор эң обол ата-энелердин нарк-нускасына өзгөчө талаптарды койгон. Ошондуктан, балдарды тарбиялоо - ата-энелердин эң башкы парызы болгон.

Адам баласы балдарды үй-бүлөдө тарбиялоо үчүн адегенде ата-энелердин өздөрүнүн атайын билими, даярдыгы, жөндөмү зарыл экендигине миңдеген жылдар илгери эле түшүнүп келген [3].

Үй-бүлөдө жана мектепте тарбиялоонун өз ара байланыш проблемалары мурунтан эле көрүнүктүү педагог-ойчулдардын көңүлүн буруп келген. Бул багытта иш жүргүзүп келишкен чет элдик чыгаан педагогдордун катарына Я.А. Коменскийди, И.Г. Песталоццини, А. Дистервегди, орус педагогикасын негиздеген К.Д. Ушинскийди кошсок болот. Белгилүү педагог, ойчулдар байыртадан эле мектептик жана үй-бүлөлук тарбиянын бирдиктүүлүгүнө көңүл бурушкан. Чет өлкөлүк белгилүү педагогдор Я.А. Коменский, И.Г. Песталоцци, А. Дистервег, К.Д. Ушинский, А.С. Макаренко, А.В. Сухомлинский өз эмгектеринде мектептеги окуу-тарбия процессинин ийгилиги үй-бүлө тарбиясына көз каранды экендигин баамдап, ата-энелерге үй-бүлөдө баланы кантип окутуп тарбиялоо жөнүндөгү баалуу ой-пикирлерин айтышкан.

Улуу гуманист, педагог Ян Амос Коменский 1628-жылы Польшанын Ашно шаарында гимназияда сабак берип, Венгрияда (Шараш-Патекке) мектепте жетекчилик кылып журуп, өз идеяларын амалиатта текшерген. Ал атайын чакыруу боюнча Швеция, Англия, Голландияда иштеген. Я.А. Коменскийдин негизги эмгектери: «Улуу дидактика» (1632), «Эне мектеби» (1633), «Табигый таланттын маданияты жөнүндө» (1660), «Өспүрүмдөр үчүн чогултулган журуш-туруш эрежелери» ж.б. болгон. Ал үй-бүлө тарбиясынын теориясын биринчилерден болуп иштеп чыккан. Ал «Улуу дидактикадагы» идеяларды өнүктүрүү менен мектепке чейинки балдарды тарбиялоо ишине арналган энелер үчүн «Энелер мектеби» деп аталган эмгегин жазган. Айылда өсүп келе жаткан муундарды окутуп тарбиялоо системасынын биринчи жана негизги бөлүгү катары баланы үй-бүлөдө эрте жаш курагынан баштап окутуп жана тарбиялоо керектигин белгилеп, өзүнүн баалуу ойлорун жазган.

«Энелермектеби» эмгегинин негизги идеясы баланы мектепте окууга даярдоого арналган. Үй-бүлөдө эненин жетекчилиги менен баланын дене бою, нравалык жана акыл эсинин өнүгүүсү калыптануусу керек. Коменский баланы дене бою жагынан тарбиялоого өзгөчө маани берген. Ал энелерди баланын ден-соолугу үчүн өзгөчө камкордук көрүүсүнө чакырып, баланы туура тамактандыруу, аны кийиндирүү жана ал үчүн режимди туура колдонуу боюнча так сунуштарды берет. Ал эми нравалык жактан баланы эрте жаш курагынан иш-аракетке умтулууга, чынчыл, эр жүрөк, кичи пейил болууга, улууларды сыйлоого үйрөтүүнү сунуштаган. Акыл эсти өнүктүрүүдө негизги милдет катары баланын сезүү органдары аркылуу курчап турган дүйнө жөнүндөгү конкреттүү элестөөлөрүн, ой-жүгүртүүсүн жана кебин өстүрүү менен аларды андан аркы мектептеги системалуу окутууга даярдоону белгилеген. Коменский бала алты жашка чейин табият таануу, астрономия, география тармагындабелгилүүбилимдергеээболуусун, ал тургайтарых, экономика, саясатжөнүндөмаалыматтарды билүүсүн сунуштаган.Билим-тарбия берүүсистемасында педагогдун эненин катышуусуз жүргүзгөн иш-аракети натыйжасыз болоорун белгилеп, улуу чех педагогу балдарды тарбиялоо ишинде үй-бүлө менен мектептин бирдиктүү иш-аракетинин зарылдыгын эске алган. Мында баланын мектептеги окуу ишине коюлган талаптар да ата-энеге түздөн түз тиешелүү экендигин белгилеген.

Белгилүү швейцариялык педагог, ойчул И.Г. Песталоцци «Метод» деген эмгегинде адамдын таанып билүүсү сезүү аркылуу кабыл алуудан так түшүнүккө бара тургандыгын айтат. Ал «Менин эң маңыздуу көз карашымдан чыккандар төмөнкүлөр: адамдын жаратылышты сезим аркылуу кабыл алуусу окутуунун бирден-бир акыйкаттуу фундаменти болуп саналат, демек, сезим аркылуу кабыл алуу адамдык таанып билүүнүн бирден-бир негизи», - деп белгилеген. Ал эми баланын алгачкы таанып билүүлөрү эненин жардамы аркылуу ишке ашаарын эч ким тана албайт. Эне гана баланы жаратылыштагы өзгөрүүлөргө ылайык туура тарбиялай алат. Баланын төрөлгөн убактысы – тарбиялоонун башталышы, ошондуктан ал үй-бүлөдө алгачкы баланы тарбиялоонун милдетин, мазмунун аныктап, методикасын иштеп чыккан, Ал баланын дене боюн өстүрүү, аны эмгек көндүмдөрүнө үйрөтүү, адамдарга болгон сүйүү сезимине тарбиялоо жана курчап турган дүйнөнү таанып билүүгө, жетелөө эненин милдети деп эсептеген. И.Г.Песталоцци үй-бүлөдө баланы окутуу боюнча энелерге методикалык сунуштарды берген.

Немец педагогу А.Дистервег «Немец мугалимдерине билим берүүгө жетекчилик» деген эмгегинде окутуунун өнүктүрүүчүлүк жана тарбия берүүчүлүк идеясын теориялык жактан негиздеген. Ал тарбия процессии уюштурууда үч принципти колдонуу керек деп эсептейт: жаратылышка ылайыкташуу, маданиятка ылайыкташуужана өз чыгармачылыгына карап тарбиялоо. Баланын физиологиялык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн өздөштүргөн мугалим гана анын ар тараптуу өнүгүүсүн камсыз кыла ала тургандыгын айткан. А.Дистервег тарбиялоону тарыхый көрүнүш катары карап, убакыттын ар бир мезгилинде элдин маданий деңгээли тарбиялануучу инсандын өнүгүүсүнө таасир берээрин айтат. Демек, маданиятка ылайыкташуу принциби адам төрөлгөн жана жашап жаткан жердеги орундун жана убакыттын шартына көңүл бурууну шарттайт. Маданиятка ылайыктап тарбиялоонун мазмунун ал коомдун тарбиялык жана маданий идеалдарынын тарыхый жетишкен деңгээлине жараша жүргүзүү зарылдыгын белгилеген. XIX кылымдын экинчи жарымында элге билим берүүнүн прогрессивдүү ишмерлери К.Д. Ушинский, И.Н. Ульянов, Н.А. Корф, В.М. Водовозов, В.П. Вахтеревдер үй-бүлө жана мектептин байланыштуулугу жөнүндөгү проблеманы андан ары өнүктүрүшкөн.

К.Д. Ушинский падышачылык Россиянын шартында, элементардык мектептердин саны аз болгон мезгилде үй-бүлөдө энени тарбиячы гана эмес, өз балдарынын мугалими катары көргүсү келген. Ал «Эне тили», «Эне тилин окутууга жетекчилик» деген окуу колдонмолорун үй-бүлөдө 8-10 жаш куракка чейинки балдарды окутуп жана тарбиялоого пайдаланса болот деп эсептеген. Анда ата-энелер жана мугалимдер үчүн эне тилин окутуунун педагогикалык негиздери, максаты жана милдети, методикалык сунуштамалар берилген.

Педагогиканын тарыхында биринчилерден болуп К.Д. Ушинский мектепте элементардык билим берүүгө мугалимдер менен катар ата-энелерди тарта билгендигинде. Ал үй-бүлөдө баланы окутуп-тарбиялоо ишинде эненин ролун жогору баалаган. Эненин билимин жогорулатуу, ага окутуу жанатарбиялоо боюнча методикалык сунуштарды берүүошол мезгилде эле негизги максат болгондугун, ал проблема бүгүнкү күндө да актуалдуу экендигин тана албайбыз.

А.С. Макаренконун эмгектери да үй-бүлө тарбиясынын проблемаларына өзгөчө салым кошкон. Ал баарыдан мурда ата-энелерди тарбиянын максатын жана методун билүүгө чакырган. Демек, окутууишинде да ата-энелер окутуунун максатын. Мазмунун жана методун жакшы билүүсү керек. Бул жөнүндөгү пикирлер педагогикалык адабияттарда аз кездешет. Окутуу иши мектептин милдети катары каралып ата-энелер бул иште өздөрүн билимсиз сезишет жана өздөрүн обочо кармашат, бирок башталгыч класстын ата-энелеринин баланы окутууга толук мүмкүнчүлүктөрү бар. Ал ата-энелердин каалоолору аркылуу ишке ашат, ошондуктан А.С.Макаренко «Тарбиялоонун эң биринчи жана башкы методу - ата-энелердин өзүнө койгон талабы, өз үй-бүлөсүн сыйлоосу, баланын ар бир кадамына ата-энелик көзөмөлү», - деп белгилеген.

Изилденген эмгектердеги мектеп менен үй-бүлөнүн бирдиктүү аракеттеринде сунушталган окуу-тарбиялык иштердин илимий теориялык негиздери азыркы күндө да баалуу [2].

Кыргызстанда да үй-бүлө тарбиясынын проблемаларына белгилүү окумуштуулар А.И. Акулова, А.Э. Измайлов, М.Р. Рахимова, элдик педагогиканы изилдөөчүлөр А. Аттокурова, Ж. Бешимов, Н.И. Имаева, Д.И. Койчуманов, С.Ш. Саипбаев ж.б. көңүл буруп келишкен. Акыркы жылдары үй-бүлөдө жана мектепте балдарга таалим-тарбия берүүнүн жалпы педагогикалык жана этнопедагогикалык проблемаларынын чечилиши А. Абдраимова, А. Алимбеков, Н.А. Асипова, Г.Т. Карабалаева, Л.П. Кибардина, Ж.Б. Карасартова, Н.Ж. Сартбекова, Б.А. Шайкенов,Л.В. Усенко, Н.К.Койлубаева, К.С. Сейдекулова ж.б. эмгектеринде каралган.

Жогоруда айтылган ойлор биздин ишибизге да түздөн-түз тиешелүү, кенже мектеп окуучуларынын билим сапатын көтөрүү иши анын тарбия ишиндеги ийгиликтери менен байланыштуу. Бала үй-бүлөдөн акыл-эс, нравалык-этикалык, эстетикалык, эмгек жана дене тарбиясы жагынан жеткиликтүү деңгээлде билим, билгичтик жана көндүмдөргө ээ болгондо гана анын ар тараптуу өнүгүүсүнө жетишүүгө болот. Ата-энелердинтарбиялоодогу тажрыйбаларын элдик педагогиканын каражаттарысыз элестетүү мүмкүн эмес. Ал эми ата-энелер менен ийгиликтүү кызматташа билүү мугалимдин педагогикалык компетентүүлүгүнө көз каранды. Демек, ата-энелер менен бирдиктүү иш алып барууда мугалимдер өздөрү да психологиялык-педагогикалык, социалдык-педагогикалык жана этнопедагогикалык билимдердин комплексине ээ болуусу зарыл.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын үй-бүлө кодекси. – Б., 2014.
2. Мамбетакунов Э., Сияев Т.М. Педагогиканын негиздери. – Б., Айат, 2008.–308 б.
3. Асипова Н.А. Билим философиясы жана тарыхы. – Б.: КТМУ, 2010 – 240 б.
4. Мадаминов Г. Ата-энелердин педагогикалык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары / Пед. ил. канд. окум. даражасын изденип алуу үчүн жазылган дисс. – Б., И. Арабаев ат. КМУ, 2018.

Чонмурунова Н.Ж.

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына

КОНЦЕПТОСФЕРА АЯЛЗАТ В КЫРГЫЗСКОЙ ЭТНОКУЛЬТУРЕ

КЫРГЫЗ ЭТНО МАДАНИЯТЫНДАГЫ АЯЛЗАТ

SPHERE OF CONCEPTS OF AYALZAT IN KYRGYZ ETHNOCULTURE

Аннотация: *В статье рассматриваются концептосфера русской и кыргызской этнокультуры, которая определяет суть концепт "Женщина/Аял" в нашем случае. Концептосфера русских и кыргызов отличаются не только глубиной содержания, но их общечеловеческим и общефилософским характером, благодаря чему они понятны и близки любому народу. Эти истоки, сформировавшие духовный мир наших народов, во многом определили природу.*

Ключевые слова: *концептосфера, когнитивная лингвистика, когнитивные признаки, концепт.*

Аннотация: *Бул макалада «Аял/аялзат» концептинин маанисин аныктаган орус жана кыргыз этномаданиятынын концептосферасы каралган. Орус менен кыргыздардын концептосферасы, көп улуттарга түшүнүктүү жана жакын болуп, бир гана мазмунунун тереңдиги менен гана эмес, жалпы адамзаттык жана жалпы философиялык мүнөзү менен айырмаланат. Аталган булактар калктарыбыздын руханий дүйнөсүн түптөп, көп учурда табиятын аныктаган.*

Түйүндүүсөздөр: *концептосфера, когнитивдик лингвистика, когнитивдикбелгилер, концепт.*

Summary:*The article discusses sphere of concepts of russian and kyrgyzethnoculture, which determines the essence of "woman/ayal" in our case. The Kyrgyz and Russian spheres of concepts distinguish from each other not only*

by depth of contends, but also its universal and general philosphical character. This is why they are understandable and close to any people. These origins that formed the spiritual world of our people have mainly defined the nature.

Key words:sphere of concepts, cognitive linguistics, cognitive signs, concept.

Целью данной статьи выяснить, как представлен концепт «Женщина/Аялзат» в русской и кыргызской этнокультуре.

Данный концепт был рассмотрен некоторыми исследователями в русской языковой картине мира в работе ЛюБо «Концепт «женщина» в русской языковой картине мира (на фоне китайской)» [8], также в русском сознании «Концепт "женщина" в русском языковом сознании» Л. В. Адонина [1].

Лихачев писал «Термин «концептосфера» вводится мною по типу терминов В.И. Вернадского: ноосфера, биосфера и пр. Понятие концептосфераособенно важно тем, что оно помогает понять, почему язык является не просто способом общения, но и неким концентратом культуры – культуры нации и его воплощение в разных слоях населения вплоть до отдельной личности» [7, с.5,9].

Интересное определение концептосферы даёт Маслова В.А. «концептосфера – совокупность концептов, из которых, как из мозаичного полотна, складывается миропонимание носителя языка». Богатство языка определяется не только богатством словарного запаса и грамматическими возможностями, но и богатством концептуального мира, концептосферой, в котором формируется национальная языковая личность [9, с.69].

Концепты составляют очень разнообразные сферы, в совокупности, создающие концептосферы национального языка.

С.А. Кошарная также считает, что концептосфера – это различные типы объединения концептов (от бинарных оппозиций до концептуальных рядов и множеств), формирующие концептуальные поля. Объединение полей и составляет концептосферу [6,с.54] .

З.Д. Попова и И.А. Стернин считают, что источником формирования концептов является познавательная деятельность людей. «Концептосфера – область мыслительных образов, единиц УПК, представляющих собой структурированное знание людей». Кроме того, концептосфера носит достаточно упорядоченный характер. Концепты, образующие концептосферу, по отдельным своим признакам вступают в системные отношения сходства, различия и иерархии с другими концептами [10, с.18].

З.К.Дербишева в монографии «Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры» акцентирует внимание на том, что национальная концептосфера представлена определённым набором ключевых слов. Учёный предлагает 25 ключевых слов, которые могут являться репрезентантами такого же количества концептов, представляющих концептосферу кыргызского миропонимания. К ключевым концептам кыргызской культуры исследователь относит: *комуз, юрту, горы, ребенка, коня, слово, женщину, поминание усопших, жизнь, смерть, обычай, родня, совесть, человечность, судьба, согласие, благодать, дух, нереализованное желание, благопожелание* [4, с. 6]. Это доказывает, что концептосферы разных народов, как показывает изучение семантического пространства разных языков, существенно различаются и по составу концептов, и по принципам их структурирования. Лингвисты установили эти различия, занимаясь теорией перевода, типологией языков мира, контрастивным изучением двух языков в процессе преподавания иностранного языка.

Каждый концепт имеет свою концептосферу, которая является составным элементом общей концептосферы отдельного человека и всего народа.

В своей работе «Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры» концепт «Женщина/Аялзат» З.К.Дербишеваотносит к антропоморфным концептам [4, 32]. Она считает, что для кыргызской этнокультуре характерно почтительное отношение к женщине, как хранительнице очага, как к мудрой советнице. В кыргызской мифологии прародительницей считалась небесная мать – Умай-эне. Часто женщины, которые применяют традиционное лечение, говорят «это не моя рука, это рука Умай-эне – Менинколумэмес, Умай-эненин колу».

Концептосфера «Аялзат» в кыргызской культуре в виде таких ментальных единиц как концепт: «жена», «женская натура», «красота женщины» (по Дербишевой).

Когнитивные признаки концепт «Жена» в кыргызской культуре: «*байбиче, жубай, омүрдүк жар, колукту*, устойчивые сочетания *эриш-аркак, тизежылыт, төшөкбастыр-, төшөктепсет-, ар кимдикиозүнө, ай көрүнөт, көзүнөкызкөрүнөт, камчыкайраттууболсо, катынуяттуу болот, катыналбай, кайын ал, эрдикатынбирүйдүн-айыменeнкүнү, эрдикатынэришаркак, эри-катынурушат, эсикеткенболушат, аялжакшы эр жакшы, жаманаттымингенчежөөжүргөн артык, жаман катын алганча бойдок жүргөн артык. Аял жок үй – жетим и др.*

Когнитивные признаки концепта «Красота женщины» в кыргызской культуре: *ажар, ажарлуу, аруу, жылдыздуу, сулуу, сүйкүмдүү, чырайлуу, адеми, татынакай;* устойчивые сочетания *турунамоюнсурмакөз, сүлөөсүндөйкерилипашичсе, алкымынанкөрүнөт, кызылбеттүү, кымча бел, бели тутам ай десе – айдай, күндесекүндөйсулуукыз, жакамдагыкундузум и др.*

Когнитивные признаки концепта «Женская натура» в кыргызской культуре: салбар, алжаке, төрк*үнсөөк, долу, ажаан, албуут, акыштанган, жалжандаган, жоруктанган,* устойчивые сочетания *кары далы, куудалы, атасынынтөрүндөкартайды, согончогуканабаганаял, тумшугужоккатын и др.*

Концептосфера «Женщина» в русской этнокультуре вербализуется с помощью следующих выражений*:Любовь, лебедь, цветок, звезда, горемычная, ломовая лощадь, не роптала, не сдаётся, преданная, выдержка, отчаянная, походит на птицу, заслонит гнездо от бури, изболевшая душа, стройная, былая*

красота, на лице печать глубоких горестей, печальное чело, томимая тоской, оглушённая горем, настороженная и озабоченная, бледна и строга, глаза сияли радостью, каменная, глаза поблёскивали, крепкая, трезвая, взгляд озорной и гордый, сотворена умелыми руками, ладна собой, черноокая, любимая пришелица, прекрасная, сердцевина счастья, зажглась как звезда, свободна и своенравна задором, немой крик скорби в глазах, заражена смелостью, как порох ружье заветное, пчела, цветок в бутоне, белая лебедь, родная и др.

Таким образом, для кыргызской и для русской этнокультуры важны как внешние параметры, так и внутренние качества женщины. В кыргызской этнокультуре женщина должна быть расторопной и проворной в хозяйстве, также должна быть рассудительная, умеющая поддержать мудрым советом. Нужно отметить, что женщина у кыргызовассоцируется с матерью.

В русской этнокультуре тоже важно, чтобы женщина была хозяйственная и на все готовая ради семьи.Концептосфера «Женщина» связана с внешней привлекательностью женщины, её умом и заботой о ближних, которые составляют ядро данной концептосферы и свидетельствуют о наиболее значимых для русского сознания качествах, присущих женщине.

Литература:

1. Адонина Л.В. Концепт "женщина" в русском языковом сознании. - Воронеж, 2007.- 246 с. http://www.dslib.net/russkij-jazyk/adonina-koncept-zhenwina-v-russkom-jazykovom-soznanii.html
2. Бабенко Л. Г., Казарин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. — 3еизд. — М.: Флинта; Наука, 2005.
3. Дербишева З. К. Вселенная Чингиза Айтматова. Сост.З.К.Дербишева.-Б.:КТУ «Манас», 2012.-192.
4. Дербишева З.К.Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры.Монография. – Б., 2012. – 176 с.
5. Дербишева З.К. Язык и этнос: монография. Флинта: Наука, 2017. -256.
6. Кошарная С.А. Миф и язык. – Белгород, 2002. – 287с.
7. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка //Серия литературы и языка. - М., 1993.Т. 52. № 1.
8. ЛюБо. Концепт "женщина" в русской языковой картине мира: на фоне китайской: дисс… автореф. канд.филол. наук: 10.02.0. - Владивосток, 2010. - 282 с.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учеб. пособие. - Мн.: Тетра Системс, 2004. - 256 с.
10. Попова З.Д.,СтернинИ.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях.- Воронеж, 1999.-30 с.
11. Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка. Научное издание. – Воронеж, 2007. - 226 с.

Шаханова Р.А.

КазНПУ имени Абая

Беккожанова Г.К.

КазНУ имени Аль-Фараби

ПСИХОЛОГО–ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И СПЕЦИАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

PSYCHOLOGICAL – PEDAGOGICAL BASES OF FORMATION OF PROFESSIONAL AND SPECIAL COMPETENCES

ПСИХО-ПЕДАГОГИКАЛЫК КЕСИПТИК ЖАНА АТАЙЫН ЫЙГАРЫМ ТҮЗҮҮНҮН НЕГИЗДЕРИ

Аннотация: *В данной статье рассматриваются компетенции будущего учителя английского языка. Профессиональная компетентность выпускника вуза характеризуется тремя группами компетенций: ключевыми, базовыми, специальными. Все эти компетенции очень важны для современного выпускника вуза. Так, ключевые компетенции могут быть использованы и востребованы в любой профессиональной деятельности. Базовые компетенции точно и четко должны отражать специфику определенной профессиональной деятельности, а специальные компетенции уместно использовать в предметной сфере будущей профессиональной деятельности выпускника педагогического вуза или университета.*

Ключевые слова: *Компетенстность, учитель иностранного языка, профессиональная компетентность, выпускники вуза, специальная компетенция.*

Abstract: *The article considers the competence of the future teacher of English language. Professional competence of the outpatient is characterized by three groups of competences: key, base, special. All these competences are very vzna for the modern vaccine vuza. Clearly, key competences can be molded and used in any professional activity. Basic competencies are precise and definitely reflected in the specific definition of professional activity, and the specific competence to use in the field of professional activity in the future as a professional teacher or university.*

Key words. *Competency, foreign language teaching, professional competence, key competence, special competence.*

Аннотация: *Макала англис тилинин келечектеги мугалимдин компетенттүүлүгүн деп эсептейт. Амбулаториялык кесиптик компетенттүүлүгүнүн ыйгарым үч тобун мүнөздөлөт: негизги, базалык, өзгөчө. Булардын баары ыйгарым заманбап вакцина viza абдан vzna болуп саналат. Ооба, негизги ыйгарым буюм жана ар кандай кесиптик ишин колдонсо болот. Негизги компетенттүүлүгү так жана, албетте, кесипкөй иштин белгилүү бир аныктама боюнча чагылдырылат, ал эми кесиптик мугалим же окуу катары келечекте кесиптик иш чөйрөсүндөгү белгилүү компетенттүүлүк пайдалануу.*

Түйүндүү сөздөр. *компетенттүүлүк, чет тили мугалимм, кесиптик компетенттүүлүк, ЖОЖдун бүтүрүүчүсү, атайын компетенттүүлүк.*

В центре иноязычного образования стоит фигура учителя. Особенность профессии учителя специфична. Ведь он находится в постоянном общении с детьми и подростками, у которых есть свое миропонимание, свои права, своя убежденность и свои индивидуальные особенности. Но и каждый учитель индивидуален, уникален, обладает только ему присущими чертами и качествами личности. И чем ярче и самобытней его личность, тем выше его профессиональное мастерство и тем более значительно его влияние на формирующуюся личность ребенка. Ребенок на каждом этапе своего возрастного развития требует особого к себе подхода. Вспомним слова Лоуренса Дж. Питера: «Учитель прикасается к вечности: никто не может сказать, когда кончается его влияние».

Поэтому для учителя и для его педагогического мастерства очень важны следующие качества:

- умение так организовать деятельность обучающихся, чтобы каждый из них имел возможность полноценно развивать свои склонности, интересы;
- обладать способностью видеть ученика - уметь различать его достоинства;
- понимать то, что нет ученика которого не за что было бы полюбить;
- иметь способность пробуждать мышление учащихся, раскрывать перед ними перспективу знаний.
- не бояться сообщать свои сомнения, чтобы приучить их к критическому мышлению;
- иметь способность удивить, заинтересовать, поразить новым и неожиданностью своего сообщения.

Благополучие современного обучающегося в последующие годы во многом зависит от того, насколько успешным оказался его ранний социальный опыт. Кроме познавательных потребностей он имеет и социальные - потребность в общении, и психологические - потребность в уважении к своему человеческому достоинству, его чувствам и переживаниям, интересам и способностям, не только в учебной деятельности. Под социализацией принято понимать весь многогранный процесс усвоения человеком опыта общественной жизни и общественных отношений. В ходе социализации человек приобщается к нормам и правилам общественного устройства, осваивает значение разных социальных ролей, овладевает определенным уровнем культурных знаний и навыков. В результате человек приобретает качества, ценности, убеждения, общественно одобряемые формы поведения, без которых невозможна нормальная жизнь в обществе. Так педагог, находясь во взаимодействии с учащимися играет важную роль в том, какими, завтра, какими вырастут личностями а процесс становления личности, формирования человека понимает только компетентный педагог. И чем выше его компетентность, профессионализм, тем успешно обучающиеся социализируются.

Речевое поведение составляет сущностную характеристику личности. Попытки выделить особенности речевой деятельности привели к возникновению в науке нового объекта изучения - языковой личности (ЯЛ). С позиции антропоцентрической парадигмы, человек познает мир через осознание себя, своей теоретической и предметной деятельности в нем, определяя иерархию ценностей, которая проявляется в его речи, а центром внимания становится носитель языка - языковая личность [1: 280].

Когнитивные аспекты функционирования личности, интеллект проявляются в языке, поэтому, как считает О.М. Осиянова, говорить о человеке можно только как о языковой личности, как о личности, воплощенной в языке. Языковая личность, по ее мнению складывается из способностей человека осуществлять различные виды речемыслительной деятельности и использовать разного рода коммуникативные роли в условиях социального взаимодействия с окружающим миром. Эта универсальная категория имеет выход на такие человеческие качества, как раскрепощенность, творчество, самостоятельность, способность строить диалог с партнером по общению, включаться в современные мировые процессы развития цивилизации и совершенствовать человеческое общество [2: 191].

Проблема развития ЯЛ, речевого поведения человека волнует и лингвистов, и педагогов, которые понимают, что в отрыве от теории ЯЛ, от ее многоуровневой организации, без обращения к принципам ее формирования и ее структуры создать эффективную модель обучения языкам невозможно. Однако приходится констатировать, что пока ученые не предложили четких требований к формированию ЯЛ.

В логике антропоцентрической парадигмы языковая личность, как считает В.А. Григорьева – Голубева, представлена несколькими составляющими: Я- физическое, *Я-социальное, Я — интеллектуальное, Я – эмоциональное, Я — речемыслительное.* Воздействуя на ее любую сторону, можно оказывать влияние на все остальные стороны адресата. Языковая личность вступает в коммуникацию как многоаспектный феномен, и это соотносится со стратегиями и тактиками речевого общения, с социальными и психологическими ролями коммуникантов, культурным смыслом информации, включенной в коммуникацию. Изучение ЯЛ затрагивает одну из граней личности индивида, ту, что показывает его отношение к языку и речи.

Под языковой личностью в лингвистике понимается «совокупность способностей и характеристик человека, обусловливающих создание и восприятие им речевых произведений (текстов), которые различаются:

а) степенью структурно-языковой сложности; б) глубиной и точностью отражения действительности; в) определенной целевой направленностью. В этом определении соединены способности человека с особенностями порождаемых им текстов» (4: 3). Ю.Н. Караулову принадлежит идея разработки модели ЯЛ с опорой на художественный текст. По его мнению, языковая личность имеет три структурных уровня: вербально – семантический, когнитивный и прагматический. В своем исследовании «Языковой круг: личность, концепты, дискурс» Красных выделяет пять аспектов в речевой организации человека: 1) *языковая способность* как органическая возможность научиться вести речевое общение (сюда входят психические и соматические особенности человека); 2) *коммуникативная потребность,* т.е. адресатность, направленность на коммуникативные условия, на участников общения, языковой коллектив, носителей культуры; 3) *коммуникативная компетенция* как выработанное умение осуществлять общение в его различных регистрах для оптимального достижения цели, компетенцией человек овладевает, в то время как способности можно лишь развить;4) *языковое сознание* как активное вербальное «отражение во внутреннем мире внешнего мира»; 5) *речевое поведение* как осознанная и неосознанная система поступков, раскрывающих характер и образ жизни человека [3: 8].

В контексте проводимого исследования нам представляется интересной концепция культурно-языковой личности О.А. Леонтович. Она определяет языковую личность в межкультурной коммуникации как национально-специфический тип коммуниканта, обладающий культурно обусловленной ментальностью, картиной мира и системой ценностей, придерживающийся определенных когнитивных подходов, языковых, поведенческих и коммуникативных норм и потенциально способный к межкультурной трансформации [4: 122].

В основу интегративных лингвистических исследований положена идея о языке как общественном явлении, включенном в общественно-практическую деятельность человека и обслуживающем его социальное «бытование». Таким образом, лингвистов отличает стремление выявить механизм способности к речевому общению и установить закономерности, согласно которым оно протекает.

Языковая способность и коммуникативная потребность выступают как предпосылки для овладения языком и осуществления общения, коммуникативная компетенция - как проявление языкового сознания в выборе средств общения. Важнейший компонент речевой организации человека - *языковое сознание.* И языковая личность в условиях общения может рассматриваться как коммуникативная личность - обобщенный образ носителя культурно-языковых и коммуникативно-деятельностных ценностей, знаний, установок и поведенческих реакций. Применительно к коммуникативной личности будущего специалиста В.И. Карасик выделяет ценностный, познавательный и поведенческий планы этого понятия, что заслуживает большого внимания и представляется весьма перспективным для дальнейшего развития эффективных моделей языкового обучения [6].

Таким образом, многие исследователи вслед за В.И. Карасиком (Карасик 2002: 8), считают, что языковая личность (ЯЛ) - человек, существующий в языковом пространстве - в общении, в стереотипах поведения, зафиксированных в языке, в значениях языковых единиц и смыслах текстов; обобщенный образ носителя культурно-языковых и коммуникативно-деятельностных ценностей, знаний, установок и поведенческих реакций [6].

Большой интерес представляет теория ЯЛ в ее отношении к разновидностям текстов, описанная Г.И. Богиным. «Человек обладает родовой способностью быть языковой личностью, но каждый индивид еще должен стать ею» [7: 2]. Именно Г.И. Богину принадлежит опыт типологии уровней языковой личности. Критерием развитости ЯЛ автор рассматривает степень развития у личности дискурсивного мышления.

Лингводидактическая модель ЯЛ Г.И. Богина представляет собой значительный вклад в исследование становления языковой личности на основе ее дискурсивной деятельности. Существенным в этом смысле является утверждение лингвиста о том, что речь как человеческая функция и способность формируется в специфической форме в форме усвоения, овладения. Поэтому язык рассматривается не абстрагировано от развивающегося человека, а как сторона личности. «Владение языком - институирующая черта языковой личности - есть единственное средство переноса действия в умственный план, гарантия продвижения человека по пути само регуляции поведения, форма организации психической жизни человека. Человек не может быть личностью, не будучи, в частности, и языковой личностью» [7].

ЯЛ является видом полноценного представления личности, вмещающим в себя и психический, и социальный, и этический, и другие компоненты, но преломленные через ее язык, ее дискурс.

Понятие «языковая личность» тесно связано с рядом других, таких как «языковая картина мира», «ценностная картина мира», «ценности», «культурные концепты», «коммуникативная компетенция» и др. Таким образом, это понятие становится одним из основных в рамках социокультурного подхода в обучении иностранному языку.

Культура и социум, язык и культура, языковая личность, межкультурная коммуникация, социокультурная деятельность, лингвосоциокультурная компетенция - это научные категории, которые необычайно взаимосвязаны и взаимообусловлены Язык является главной формой выражения и существования национальной культуры. Немецкий ученый М. Хайдеггер определяет язык как «Дом бытия. В жилище языка обитает человек» [Хайдеггер 1993:192]. Культура не наследуется биологически, а предполагает обучение и связана с идеями, которые передаются посредством языка. В ходе приобретения межкультурной компетенций социализация личности проходит наиболее гармонично.

Обобщая вышесказанное, можно констатировать, что проблема формирования ЯЛ обретает ярко выраженный междисциплинарный характер. Познание языка и становление личности-эти процессы имеют между собой глубинную связь.

Литература:

1. Григорьева-Голубева. Становление гуманистических ценностей педагога: в аспекте языковой личноститема диссертации и автореферата диссертации на соискание степенидоктора педагогических наук - 2002, Санкт-Петербург.

2. Осиянова A.D. Субъектно-ориентированные технологии как средство формирования лингвокоммуникативной культуры студента» –Оренбург, 2013

3. Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. - М.: ´Филология[a], 1998. - Вып. 4. - 128 с. ISBN 5-7552-01-11-0

4. Лурия А.Р. Язык и сознаниею-Под редакцией Е. Д. Хомской. — Ростов н/Д.: Феникс, 1998. — 416 с.

5. Леонтович О.А. Введение в межкультурную коммуникацию: учебное пособие -Гнозис, 2007 - 366стр.

6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс- Монография. — Волгоград: Перемена, 2002. — 477 с.

7. Богин Г.И. Современная лингводидактика: учебное пособие алининский государственный университет, 1980 - 60стр.

II СЕКЦИЯ

ТАБИГЫЙ ИЛИМИЙ ЖАНА МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ӨНҮГҮҮ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОГО И МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аблабекова Ч.А.
КГУСТА им. Н.Исакова

О ПЕРИСТЫХ РАВНОМЕРНЫХ ПРОСТРАНСТВАХ КАНАТЧАЛУУЛАР

БИР КАЛЫПТАГЫ МЕЙКИНДИКТЕР ЖӨНҮНДӨ

ABOUT CIRRUS UNIFORM SPACES KENTCOLLAR

Аннотация: *В данной работе вводятся условия* τ *-перистых равномерных пространств. Устанавливается их характеристики и доказывается, что в этом классе равномерные пространства имеют равномерное* τ *-оперение.*

Аннотация: *Биркалыпта* τ *-канатчалуу бир калыптуу мейкиндиктердин шарттары киргизилет. Бир калыпта* τ *-канатчалуу бир калыптуу мейкиндиктердин мунуздомосу жана бул классында бир калыптуу мейкиндиктердин* τ *- канатчасы бар экени далилденет.*

Annotation: *In this article introduced the conditions of cirrus* τ *- pluming uniform spaces. Established their characteristics and proved that in this class uniform spaces have uniform* τ *- plumage.*

Класс перистых пространств изучался А.В. Архангельским [1]. Им перистое пространство определено как пространство, которое содержит в себе класс всех метрических и всех локально бикомпактных пространств. В теории топологических пространств изучение класса перистых пространств имеет большую значимость.

А. А. Борубаевым[2],[3] определены равномерно τ -перистые и равномерно τ -полные по Чеху равномерные пространства, топология которых при $\tau = \aleph_0$ дает перистую паракомпактность и полную по Чеху паракомпактность.

Определение 1 [2]. Равномерное пространство $(X, \mathcal{U})$ называется ***равномерно*** τ ***- перистым***, если существует такая псевдоравномерность $\mathcal{V} \subset \mathcal{U}$, что выполнены следующие свойства:

1) вес $w(\mathcal{V}) \leq \tau$;
2) $\cap\{v(x) : v \in \mathcal{V}\} = B_x$ - бикомпакт в X для любой точки $x \in X$;
3) Система $\{v(B_x) : v \in \mathcal{V}\}$ - база окрестностей бикомпакта B_x в X для любой точки $x \in X$.

В случае, когда $\tau = \aleph_0$ равномерно $\aleph_0$ - перистые пространства называются равномерно перистыми равномерными пространствами.

Пусть $\mathcal{B} \subset \mathcal{V}$ база равномерность $\mathcal{V}$, состоящая из открытых равномерных покрытий. Для любого $\beta \in \mathcal{B}$ положим $\beta^{\#} = f^{\#}(\beta) = \left\{ f^{\#}(B) : B \in \beta \right\}$ и $\mathcal{B}^{\#} = \left\{ \beta^{\#} : B \in \beta \right\}$.

Определение 2. Равномерное пространство $(X, \mathcal{U})$ называется**сильно равномерно** τ **- перистым**, если существует такая псевдоравномерность $\mathcal{V} \subset \mathcal{U}$, что выполнены следующие условия:

1^0. $w(\mathcal{V}) \leq \tau$

2^0. $\cap\{\alpha((x) : \alpha \in \mathcal{V}\} = B_x$ - бикомпакт для любого $x \in X$

3^0.Семейство $\{\alpha(B_x) : \alpha \in \mathcal{V}\}$ образует базу окрестностей бикомпакта B_x в $(X, \tau_{\mathcal{U}})$

4^0. $\mathcal{U} = \sup\{\mathcal{U}_p, \mathcal{V}\}$, т.е. равномерность $\mathcal{U}$ есть верхняя грань равномерности $\mathcal{U}_p$ псевдоравномерности $\mathcal{V}$.

Напомним [4], [2], если $\mathcal{W}$ и $\mathcal{V}$ - псевдоравномерности, тогда семейство $\{\omega \wedge \beta : \omega \in \mathcal{W}, \beta \in \mathcal{V}\}$ образует базу псевдомерности $\mathcal{U} = \sup\{\mathcal{W}, \mathcal{V}\}$.

Теорема 3. Для равномерного пространства $(X, \mathcal{U})$ следующие условия равносильны:

/1/ $(X, \mathcal{U})$ сильно равномерно τ –перисто.

/2/ $(X, \mathcal{U})$ равномерно совершенно отображается на некоторое равномерное пространство веса $\leq \tau$.

/3/ $(X, \mathcal{U})$ равномерногомеоморфно и замкнуто вкладывается в произведение $(sX \times Z, s\mathcal{U} \times \mathcal{W})$, где $(sX, s\mathcal{U})$ Самуэловскоебикомпакноерасширение $(X, \mathcal{U})$ и $(Z, \mathcal{W})$ некоторое равномерное пространство весы $\leq \tau$, т.е. $w(\mathcal{W}) \leq \tau$.

Доказательство: /1/ $\Rightarrow$ /2/.Пусть $(X, \mathcal{U})$ - сильно равномерно τ – перисто и $\mathcal{V} \subset \mathcal{U}$ псевдоравномерность, удовлетворяющая всем требованиям определения 2. Тогда для любых $x, y \in X, x \neq y$ либо $B_x \cap B_y = \varnothing$, либо $B_x \cap B_y \neq \varnothing$. Легко показать, что $B_x \cap B_y \neq \varnothing$ влечет $B_x \neq B_y$.Тогда имеем разбиение $Z = \{B_x : x \in X\}$ пространства X на попарно непересекающиеся бикомпакты B_x. Определим отображение $f : X \to Z$ по правилу $f^{-1}(z) = B_x$ для некоторого $x \in X$. Это отображение является сюръективным по определению. Пусть база $\mathcal{B}$ псевдоравномерности $\mathcal{V}$ и $|\mathcal{B}| \leq \tau$. Тогда для каждого $\alpha \in \mathcal{B}$ положим $\alpha^{\#} = \{f^{\#}(A) : A \in \alpha\}$, где $f^{\#}(A) = Z \setminus f(X \setminus A)$. Пусть $z \in Z$ произвольная точка, тогда $f^{-1}(z) = B_x$ для некоторого $x \in X$. Пусть $\beta \in \mathcal{B}$ звездно вписано в α, тогда $x \in B_x = \beta(x) \subset A$ для некоторого $A \in \alpha$. Тогда $f(B_x) = y \in f^{\#}(A)$, т.е. семейство $\alpha^{\#}$ является покрытием множества Z.

Выполнение условий (1^0) – (3^0) определения 2 показывает, что система $\mathcal{B}^{\#}$ база некоторой равномерности $\mathcal{W}$ на Z при этом т.к. $|\mathcal{B}| = |\mathcal{B}^{\#}|$, то $w(\mathcal{W}) \leq \tau$. Условие (4^0)показывает, что отображение $f : (X, \mathcal{U}) \to (Z, \mathcal{W})$ равномерно непрерывно. В силу условия 4^0 определения 2, для любого $\alpha \in \mathcal{U}$ существует $\beta \in \mathcal{V}$ и конечное $\gamma \in \eta_p$ такие, что $\beta \wedge \gamma$ вписано в α .Тогда в силу условия (5), $f^{-1}(\beta^{\#}) \wedge \gamma$ вписано в α. Это означает, что отображение $f : (X, \mathcal{U}) \to (Z, \mathcal{W})$ предкомпактно. По определению отображения $f : (X, \mathcal{U}) \to (Z, \mathcal{W})$, $f^{-1}(z) = B_x$ бикомпактно для любого $z \in Z$, следовательно

f - бикомпактное отображение. Покажем теперь замкнутость отображения $f : (X, \tau_n) \to (Z, \tau_w)$.Пусть $\mathcal{V}$ открыто в X и $f^{-1}(z) = B_x \subset U$. Тогда $B_x \cap F = \varnothing$ и $F = X \setminus U$ замкнуто в X, следовательно, существует такое $\alpha \in \mathcal{U}$, что $\alpha(B_x) \cap \alpha(F) = 0$ [5]. Тогда $\alpha(B_x) \subset X \setminus \alpha(F) \subset X \setminus F = U$ или $\alpha(f^{-1}(y)) \subset U$. По одному из критериев замкнутых отображений [6], последнее доказывает замкнутость отображения $f : (X, \tau_{\mathcal{U}}) \to (Z, \tau_{\mathcal{W}})$. Итак отображение $f : (X, \mathcal{U}) \to (Z, \mathcal{W})$ является равномерно совершенным отображением $(X, \mathcal{U})$ на равномерное пространство $(Z, \mathcal{W})$ веса $w(\mathcal{W}) \leq \tau$.

/2/ $\Rightarrow$ /3/. Пусть равномерное пространство $(X, \mathcal{U})$ равномерно совершенно отображается на равномерное пространство $(Z, \mathcal{W})$ веса $w(\mathcal{W}) \leq \tau$ посредством отображения $f : (X, \mathcal{U}) \to (Z, \mathcal{W})$ и $(sX, s\mathcal{U})$ - Самуэловское бикомпактное расширение равномерного пространства $(X, \mathcal{U})$. Тогда по одному из критериев равномерно совершенных отображений [5], равномерное пространство $(X, \mathcal{U})$ равномерногомеоморфно замкнутому подпространству $(Gr, s\mathcal{U} \times \mathcal{W} \wedge Gr)$, где $Gr = \{(x, f(x)) : x \in X\} \subseteq sX \times Z$ график отображения $f : (X, \mathcal{U}) \to (Y, \mathcal{V})$.

/3/$\Rightarrow$/2/. Пусть равномерное пространство $(X, \mathcal{U})$ замкнуто равномерно гомеоморфно вкладывается в произведение $(sX \times Z, s\mathcal{U} \times \mathcal{W})$. Тогда $f = \pi_Y |_X : (X, \mathcal{U}) \to (Z, \mathcal{W})$ - равномерно совершенное отображение,

как сужение равномерно совершенного отображения $\pi_Y:(sX\times Z, s\mathcal{U}\times\mathcal{W})\to(Z,\mathcal{W})$ на замкнутое подпространство $(X,\mathcal{U})$ [2], [4].

/2/ $\Rightarrow$ /1/. Пусть $f:(X,\mathcal{U})\to(Z,\mathcal{W})$ - равномерно совершенное отображение равномерного пространства $(X,\mathcal{U})$ на равномерное пространство $(Z,\mathcal{W})$ веса $\le\tau$, т.е. $w(\mathcal{W})\le\tau$. Тогда семейство $\mathcal{B}=\{f^{-1}(\omega):\omega\in\mathcal{W}\}$ база некоторой псевдоравномерности $\mathcal{V}$ в $\mathcal{U}$. Тогда имеем в силу предкомпактностиотображения $f:(X,\mathcal{U})\to(Z,\mathcal{W})$, для любого $\alpha\in\mathcal{U}$ существуют $\omega\in\mathcal{W}$ и конечное $\gamma\in\mathcal{U}_p$ такие, что $f^{-1}(\omega)\wedge\gamma$ вписано в α. Но $\beta=f^{-1}(\omega)\in\mathcal{V}$, следовательно, $\beta\wedge\gamma$, вписано в α. Это означает, что $\mathcal{U}=\sup\{\mathcal{U}_p,\mathcal{V}\}$, т.е. равномерное пространство $(X,\mathcal{U})$ является сильно равномерно τ - перистым.*Теорема доказана*

Лемма 4. Пусть βX в Стоун-Чеховская бикомпактификация равномерного пространства $(X,\mathcal{U})$ и $\mathcal{V}\subset\mathcal{U}$ такая псевдоравномерность на X, что $\bigcap\{\alpha(x):\alpha\in\mathcal{V}\}=B_x\subset X$ замкнуто в βX для любой точки $x\in X$.Тогда семейство $\{\alpha(B_x):\alpha\in\mathcal{V}\}$ база фильтра окрестностей бикомпакта B_x в X для любой точки $x\in X$.

Доказательство. Так как $\mathcal{V}$ являетсяпсевдоравномерностью выполняется включение $[\alpha(x)]\subset\beta(\alpha(x))$ для любого $\beta\in\mathcal{V}$. Следовательно, $B_x=\bigcap\{[\alpha(x)]:\alpha\in\mathcal{V}\}$.Для каждого $\alpha\in\mathcal{V}$ (не умоляя общности можно считать, что каждое равномерное покрытие $\alpha\in\mathcal{V}$ - открыто) положим $Ex\alpha=\{ExA:A\in\alpha\}$, где $ExA=\beta X\setminus[X\setminus A]_{\beta X}$. Имеем следующие выкладки $[Ex\alpha(x)]_{\beta X}\cap X=$

$=[Ex\alpha(x)\cap X]_{\beta x}=[\alpha(x)]_{\beta X}=[Ex\alpha(x)]_{\beta X}, [\alpha(x)]_{\beta X}\cap X=[Ex\alpha(x)]_{\beta x}\cap X=[\alpha(x)]$ для любого $\alpha\in\mathcal{V}$

.Имеем $\bigcap\{[\alpha(x)]_{\beta X}\cap X:\alpha\in\mathcal{V}\}=\bigcap\{[\alpha(x)]:\alpha\in\mathcal{V}\}=B_x$ и $\{[Ex\alpha(x)]_{\beta x}\cap X:\alpha\in\mathcal{V}\}=$

$=\cap\{[\alpha(x)]:\alpha\in\mathcal{V}\}=B_x$ Пусть $V\subset X$ - произвольное открытое множество и $B_x\subset\mathcal{V}$. Тогда $ExV=\beta X\setminus[X\setminus V]_{\beta X}$ открыто в βX и $B_x\subset ExV$.Тогда, учитывая, что семейство $\xi=\{[\alpha(x)]_{\beta X}:\alpha\in\mathcal{V}\}$ - образует предфильтр из замкнутых множеств в биком-пакте βX, найдутся $\alpha_1,\alpha_2,...,\alpha_n\in\mathcal{V}$ такие, что выполнено $B_x=\bigcap_{i=1}^{n}[\alpha_i(x)]_{\beta X}\subset ExV$.Тогда имеем $B_x=\bigcap_{i=1}^{n}[\alpha_i(x)]\subset V$. Если $\beta\in\mathcal{V}$ такое равномерное покрытие, что β дважды звездно вписано в покрытие $\alpha_1\wedge\alpha_2\wedge...\alpha_n$, то $\beta(\beta(x))=\bigcap_{i=1}^{n}\alpha_i(x)\subset\bigcap_{i=1}^{n}[\alpha_i(x)]\subset V$ и тем более, имеем $B_x=\beta(B_x)\subset\beta(\beta(x))\subset V$, что доказывает утверждение леммы.*Лемма доказана.*

Теорема 5. Равномерное пространство $(X,\mathcal{U})$ **равномерно τ-перисто** тогда и только тогда, когда X имеет равномерное τ-оперение в βX.

Доказательство. Пусть $(X,\mathcal{U})$ - равномерно τ -перистое равномерное пространство и $\mathcal{V}\subset\mathcal{U}$ - псевдоравномерность, удовлетворяющая условиям определения 2. Для каждого $\alpha\in\mathcal{V}$ положим $Ex\alpha=\{ExA:A\in\alpha\}$, где $ExA=\beta X\setminus[X\setminus A]_{\beta X}$ наибольшее открытое множество в βX, высекающее из X множество A ([31]). Так как $|\mathcal{V}|\le\tau$, то $|Ex\alpha:\alpha\in\mathcal{V}|\le\tau$ и $Ex\alpha\wedge x=\alpha$ для любого $\alpha\in\mathcal{V}$. Следовательно, система $\{Ex\alpha:\alpha\in\mathcal{V}\}$ является равномерным τ - оперением X в βX.

Для доказательства обратного утверждения используем лемму 4.

Пусть равномерное пространство $(X,\mathcal{U})$ имеет в Стоун – Чеховской бикомпактификации βX равномерное τ - оперение $\mathcal{P}$. Тогда $\{\alpha\wedge X:\alpha\in\mathcal{P}\}\subset\mathcal{U}$, $\bigcap\{\alpha(x):\alpha\in\mathcal{P}\}=B_x$ - бикомпактно в X для любой точки $x\in X$ и $|\mathcal{P}|\le\tau$. Пусть $\mathcal{V}$ псевдоравномерность, порожденная семейством равномерных покрытий $\{\alpha\wedge X:\alpha\in\mathcal{P}\}$. Тогда $w|\mathcal{V}|\le\tau$, $K_x=\bigcap\{\beta(x):\beta\in\mathcal{V}\}\subset B_x$ для любой точки $x\in X$ и K_x - замкнуто относительно топологии $\tau_{\mathcal{V}}$, порожденной псевдоравномер-ностью $\mathcal{V}$. Так как $\mathcal{V}\subset\mathcal{U}$, то

$\tau_{\mathcal{V}} \subset \tau_{\mathcal{U}}$. Следовательно, K_x - замкнуто в B_x и является бикомпактом. Теперь мы находимся в условиях леммы 4. Тогда семейство $\{\beta(K_x) : \beta \in \mathcal{V}\}$ - база фильтра открытых окрестностей бикомпакта K_x в X для любой точки $x \in X$. Это означает, что псевдоравномерность $\mathcal{V} \subset \mathcal{U}$ удовлетворяет всем требованиям определения 2., т. е. равномерное пространство $(X, \mathcal{U})$ является равномерно τ - перистым. *Теорема доказана.*

Литература:

1. Архангельский А. В. Об одном классе пространств, содержащем все метрические и все локально бикомпактные пространства // Мат. сб.- 1965. – Т.97.- № 31.- С. 55-85.
2. Борубаев А.А. Равномерные пространства и равномерно непрерывные отображения. – Фрунзе: Илим, 1990. – 171с.
3. БорубаевА.А. Равномерная топология.– Бишкек: Илим, 2013. – С. 338.
4. ЧекеевА.А., ТоксонбаевС.С. О критерии равномерной совершенности равномерно непрерывных отображений. Вестник КНУ, 2010, т.XIII, В.У.Сер.3.С.68-76.
5. WilhelmM. Criteriaofopennessrelations, Fund, Math.Y.124,1981,P.219-228.
6. Энгелькинг Р. Общая топология. – М.: Мир, 1986.

Аденова Б.Т., Шабданбаева А.

Ысык-Кульский государственный университет им. К.Тыныстанова.

ИНТЕГРАЦИЯ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ

ФИЗИКАНЫ ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН БИЛИМДЕРИН ИНТЕГРАЦИЯЛОО

INTEGRATION OF NATURAL SCIENCES IN TEACHING PHYSICS TO COLLEGE STUDENTS

Аннотация: *Бул макалада окуу предметтерин ининтеграциялоонун жана дүйнөнүн бирдиктүү табигый илимий бейнесин окуучуларга калыптандыруу зарыльдыгына басым жасалат. Мисал катары окуу процессинде бардык табигый сабактардан билимди бириктирген комплекстүү семинар өткөрүү келтирилет.*

Түйүндүү сөздөр: *комплекстүү мамиле, интеграция, комплекстүү семинар.*

Аннотация: *В статье делается акцент на необходимость интеграции учебных дисциплин и формирования у учащихся единой естественнонаучной картины мира. В качестве примера приводится проведение комплексного семинара, объединяющего знания из всех естественных предметов в процессе обучения.*

Ключевые слова: *комплексный подход, интеграция, комплексный семинар.*

Annotation: *The article focuses on the need to integrate academic disciplines and form a single natural science picture of the world among students. As an example, a comprehensive seminar is presented that combines knowledge from all natural sciences in the learning process.*

Key words: *integrated approach, integration, integrated seminar.*

Для формирования естественнонаучного миропонимания школьников, их целостного взгляда на мир необходимо в процессе обучения проводить интегративные уроки, комплексные занятия, осуществлять межпредметные связи. Предлагаем в качестве примера одно из таких занятий – комплексный семинар.

Комплексный (интегративный) семинар – продуктивная форма организации обучения, которая позволяет систематизировать и обобщать знания учащихся из разных предметов по разнообразным проблемам [1, с.117]. В подготовке и проведении таких семинаров принимают участие учителя нескольких предметов. Учащихся самостоятельно подготавливают вопросы к семинару, используя не только учебники, но и дополнительную литературу. Данной форме организации учебных занятий посвящено исследование И.С. Карасовой, где подробно изложены цели, задачи, дидактические функции комплексных семинаров [2].

В совместной работе учителей физики, астрономии, химии, биологии отбирается материал, составляющий содержание семинара, определяются вопросы и задания для подготовки учеников, выделяются параграфы в учебниках по физике, химии и биологии, которые необходимо повторить обучающимся, дается список дополнительной литературы. Вопросы к семинару желательно объявить за 1,5-2 недели до его проведения. Вопросы для подготовки студенты выбирают по желанию. Одни готовят сообщения; другие – демонстрации, опыты, презентации; третьи занимаются оформлением класса. Кроме того, они делятся на группы по подготовке материала по физике, астрономии, химии или биологии. Каждая группа в процессе подготовки обращается к учителю-предметнику за консультациями. Семинар ведут учителя физики, астрономии, химии и биологии: физическую часть – учитель физики, астрономическую – учитель астрономии, биологическую – учитель биологии, химическую – учитель химии. В конце семинара подводится итог о

значении изучения материала о законе сохранения и превращения энергии. Комплексный семинар – одна из форм организации учебных занятий, которая позволяет обобщать знания и умения учащихся из разных предметов, способствует формированию единой научной картины мира в их сознании и умения у них комплексного применения своих знаний и умений на практике [4].

Помимо комплексных семинаров в процессе обучения желательно проводить интегративные уроки, комплексные лабораторные работы с использованием биологических материалов (например, определить сопротивление лимона), а также внедрять на уроках физики межпредметные связи с другими предметами для полного, обобщенного, целостного формирования естественно - научной картины мира[3].

Взаимосвязь урочных и внеурочных занятий школьников в педагогическом процессе характеризуется различными видами их взаимодействия. Можно выделить внутрипредметное и межпредметное взаимодействие урочной и внеурочной работы.

Под внутрипредметным взаимодействием урочных и внеурочных занятий следует понимать взаимодействие данных видов занятий (различных их форм) по одному и тому же учебному предмету. Внутрипредметное взаимодействие осуществляется на основе парной взаимосвязи урочных (У) и внеурочных (В) занятий по одному и тому же предмету: У — В. Данное взаимодействие обеспечивает внутрипредметную интеграцию урочных и внеурочных занятий в учебно-воспитательном процессе. Учителя различных предметов по-разному используют формы урочной и внеурочной деятельности в такой интеграции. Человека нельзя научить, он может только научить себя сам, т.е. научиться. Для этого нужно изменить представление о роли учителя в учебном процессе: он должен выступать не как источник информации, а как организатор деятельности учащихся, планировать процесс обучения так, чтобы усвоение знаний доставляло школьникам удовольствие и на уроки они шли с радостью. «Умеет учить тот, кто учит интересно» - эти слова выдающегося физика А.Эйнштейна должен помнить каждый учитель[4].

Космология и физика – две стороны одной медали. Космология, являясь изложением главных законов космоса, охватывает физический мир в целом: В курсе космологии перед учащимися тот или иной физический закон разрастается за пределы физического кабинета до пределов целой Вселенной: перед учащимися происходит совместное действие различных физических, химических и механических законов: космология приобретает высокую эстетическую ценность, правильно преподаваемая, она внушает мысль о непреложности законов природы, невольно приковывает к себе интерес молодого ума и рождает у него массу новых вопросов: и не только может эти вопросы рождать, но и отвечать на них: Всецело опираясь на физику, космология в то же время и дополняет ее: уже одна обобщающая роль космологии выдвигает ее в качестве серьезного общеобразовательного предмета. Таким образом, цели преподавания элементарной астрономии: а) обобщение законов механики, физики и углубление их в представлении учащихся; б) обобщение приведенных в систему фактических сведений об окружающем мире". Идея интегрирования курсов физики и астрономии основана на том, что между земными и небесными явлениями нет принципиальной разницы, поэтому они описываются одними и теми же теориями, в них действуют одни и те же закономерности. Такой подход исключительно важен с мировоззренческих позиций, т. к. он позволяет сформировать у учащихся более полную естественнонаучную картину окружающего нас Мира. Она не столько итог и механическая сумма знаний после прохождения всего курса физики и астрономии, сколько общее направление курса, передача им современного научного способа мышления [5].

Космические объекты как часть природы, описываются законами физики, отражающими универсальность законов природы от микрочастиц до Галактических систем. Излагать законы физики с применением их к космическим объектам - значит знакомить учащихся с отдельными аспектами окружающего мира природы и техники. Астрономия же знакомит учащихся с миром в целом - со Вселенной. Включение вопросов астрономии в курс физики способствует преодолению формализма в знаниях, упрощает проблему мотивации обучения, на примере контрастов делает сложный материал наиболее ярким и доступным пониманию. Рассмотрим несколько примеров. Тема кинематики "Относительность механического движения" значительно выигрывает, если в качестве иллюстрации привести пример движения Луны вокруг Земли, планет вокруг Солнца. На примере решения Ньютоном прямой и обратной задач механики можно убедительно показать важную роль законов Кеплера для открытия закона всемирного тяготения. Изучение темы "Термодинамика" целесообразно начать с обсуждения механизма излучения звезд, влияние солнечного излучения на жизнь на Земле, в процессе изучения темы привести примеры различных видов теплообмена: движение атмосферного воздуха, теплообмен в мантии Земли, теплообмен на Солнце, теплообмен организма человека с окружающей средой. В разделе "Атом и атомное ядро" нельзя не сказать о том, что термоядерные реакции - источник энергии Солнца и звезд. Введение понятий "сильное" и "слабое" взаимодействие позволяет показать их роль в реакциях термоядерного синтеза, в рождении и во взаимном превращении элементарных частиц. Рассмотрение понятий "энергия" и "взаимодействие" позволяет обсудить в 11 классе вопрос о круговороте газа и пыли во Вселенной, имеющий большое мировоззренческое значение. Кроме того, изучение основ астрономии влечет за собой изучение материала других предметов. Например, изучая особенности орбит планет, ученики познакомятся с новыми математическими приемами и при изучении источников энергии в звездах приобретут знания в области химии. Таким образом, видна важная роль астрономии в познании фундаментальных законов природы, использование которых является основой научно-технического прогресса. Физика, используя неограниченные возможности астрономии, поднимается на новую высоту. Мировоззренческой функции астрономии не выполнит никакой другой учебный предмет. Интеграция курсов

физики и астрономии поможет решить проблему перегрузки учащихся и сокращения часов обучения этим предметам на уровне современных программ и при продуманном построении может явиться тем оригинальным предметом, который укажет индивидуальный путь для каждого ученика в постижении основ мироздания.

Большоезначение имеет применение применение интеграции при осуществлении межпредметных связей в поисково-исследовательской деятельности учащихся. Основной задачей такой деятельности является формирование умения учащихся работать с научной литературой, выбор темы, составление целей, задач; формирование умения у учащихся сравнивать, обобщать, делать выводы, прогнозировать негативные результаты[6].

Основные этапы деятельности учащихся при выполнении творческого проекта следующие:

1. Формулировка темы творческого проекта
2. Постановка целей, задач и прогнозирование
3. Поиск информации, обработка литературы
4. Проверка гипотез
5. Нахождение результата
6. Презентация
7. Защита творческого проекта

Задачи педагога при выполнении творческих, исследовательских и иных работ:

•Создать для учащихся условия для самостоятельной работы.
•Вооружить учащихся методами и приемами творческой работы.
•Обеспечить учащимся основные условия для творческой деятельности.
•Предоставить учащимся время для осуществления всех четырех фаз творчества.

Математика и физика обычно считаются наиболее трудными предметами школьного курса. Во все периоды человеческого сознания эти направления научной мысли развивались взаимосвязано, стимулируя обоюдный прогресс. Общение со школьниками показывает, что непонимание ими какого-либо вопроса из курса физики часто связаны с отсутствием навыков анализа функциональных зависимостей, составление и решения математических уравнений, неумением проводить алгебраические преобразования и геометрические построения. Школьная математика практически везде, к сожалению, совершенно оторвана от потребностей физики – как по выбору материала, так и по его трактовкам, постановке задач и развитию навыков.

Невнимание к физике причиняет урон и самой математике, затрудняется ее понимание, притупляется интерес к ней, принижается роль математики как фундаментальной науки. Не используемый в физике математический аппарат плохо держится в памяти. Осветим основные трудности, возникающие при реализации межпредметных связей по линии «математика-физика». Физические понятия, используемые на уроках математики, не всегда своевременно сформированы в курсе физики, и наоборот: математики не всегда своевременно знакомят с понятиями и действиями, необходимыми для курса физики (понятие вектора и производной; тригонометрические функции). В курсе физики применяют такие понятия, которые в рамках учебной математической программы вообще не вводятся. Несогласованность терминологии и обозначений в курсах математики и физики. В курсах математики и физики иногда одни и те же понятия получают различную трактовку. Стержневые идеи математики и физики не всегда реализуются в курсе физик Взаимосвязь учебных предметов физики и математики отражает взаимосвязь наук физики и математики, которая определяется наличием у них общей предметной области. Эта взаимосвязь выражается в общности идей и методов, которую можно условно разделить на три вида:

- физика ставит задачи и создает необходимые для их решения математические методы, которые в дальнейшем служат базой для развития математической теории. Например теория дифференцированного исчисления Ньютона для решения задач о движении тел.

- развитая математическая теория используется для анализа физических явлений, что часто приводит к созданию новой физической теории, которая в свою очередь приводит к развитию физической картины мира и к возникновению новых физических проблем. Например, теория Максвелла о теории электромагнитного поля привела к электродинамической картине мира, а та в свою очередь к созданию специальной теории относительности.

- физическая теория в своем развитии опирается на математический аппарат, который развивается и совершенствуется по мере его использования в физике. Например, производная в решении физических задач. Вспоминается известная фраза: «Если у тебя есть яблоко и у меня есть яблоко, поменявшись, каждый из нас имеет по яблоку; если у тебя есть идея и у меня есть идея, поменявшись, каждый из нас будет иметь по две идеи». Фестиваль инновационных проектов подобен яблоневому саду, готовому к сбору урожая.

Литература:

1. Максимова, В.Н. Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе современной школы: учеб. пособие. – М.: Просвещение, 1987. – 157 с.

1. Карасова, И.С. Моделирование элективного компонента предпрофильного и профильного обучения по физике в основной и средней школе. – Физика (Приложение к 1 Сентября). 2007. – №2. – С. 9-14.

2. Мамбетакунов Э. Проблемы стандартизации естественнонаучного образования в средней школе //Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. Сер. 3, спец. вып. 2015. –С. 485-490.

3. Глазунов А.Т. Воспитательный потенциал школьного естественнонаучного образования // Стандарты и мониторинг в образовании, 2014, № 3. С. 45-49.
4. Старченко С.А. Теоретические основы интеграции содержания естественнонаучного образования в лицее: Автореф. дисс. … д-ра пед. наук. –Челябинск, 2000. – 40 с.
5. Масленникова Ю.В., Калинина Т.С. Развитие познавательного интереса на начальном этапе изучения физики и астрономии // Физика в школе, 2011, № 3. – С. 9-12.
6. Аденова Б. Т. Применение информационных технологий в преподавании интегрированного курса физики с астрономией в СПО: Автореф. … канд. пед. наук. - Б.: КАО, 2015. – 24 с.

Алиев Ш. А.
И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНЦИЯНЫН СИСТЕМАСЫНДА КЕСИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯНЫ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕСИОНАЛЬНЫЙ КОМПЕТЕНЦИИ ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ ПРЕДМЕТНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

TOPICAL ISSUES OF FORMATION PROFESSIONAL COMPETENCE THROUGH THE SYSTEM OF SUBJECT COMPETENCE

Аннотация: *Кесипке даярдоодогу окуу процессиндеги ар бир предметти кесипке багыттуу мазмундагы технология менен окутуу, ал кесиптик компетенцияны калыптандырууга коюлган мамлекеттик стандарттагы негизги талаптын бири болуп эсептелет. Мындай талапты ишке ашыруу учурдагы болочок Бакалаврды даярдоодогу негизги проблемалардын бири болууда.*
Түйүнду сөздөр: *Мамлекеттик стандарт, профил, компетенция, технология, бакалавр, магистрант, ЖОЖ.*
Аннотация: *Каждый предмет в процессе профессионально-орогтированного обучение с содержанием профессиональной подготовки является основной задачей государственного стандарта при формировании профессиональной компетентности будущего Бакалавра. Поэтому это проблема является актульный в современной образовании.*
Ключевые слова: *Государственный стандарт, профиль компетенция, технология, бакалавр, магистрант, ВУЗ*
Annotation: *Each subject in the process of vocationally-oriented education with the content of vocational training is the main task of the state standard in the formation of the professional competence of the future Bachelor. Therefore, this problem is topical in modern education.*
Key words: *State standard, profile competence, technology, bachelor, undergraduate, university*

Өзүнүн Эгемендүүлүк сапарын алгандан бери Кыргыз мамлекетинде саясий - социалдык жанылоо процесси үзгүлтүксүз жүрүп келүүдө. Андагы маанилүү багыттардын бири болгон - жалпы билим берүү системасын жаңылоо дагы бир нече этаптарды башынан өткөрдү. Мындай иш аракеттердин натыйжасы катары 2013-2015-окуу жылдарында иштелип чыгып окуу процессине киргизилген 550 000 Педагогикалык билим берүү багыты боюнча Жогорку профессионалдык билим берүүнүн мамлекеттик стандартын белгилөөгө болот. Ал эми физика-математика профилдери боюнча болочок Бакалаврларды даярдоо 550 200 Физика–математикалык билим берүүнүн Мамлекеттик стандарты түзүлүп акыркы үч окуу жылында физика, математика профилиндеги Бакалаврларды даярдап чыгара баштады. Бирок айтыла турган маселе ошол жаңы муундагы стандартты практикалык жактан ишке ашыруу маселеси учурда толук баштала элек деп негиздөөгө болот. Аны негиздөө үчүн стандарттын өзгөчүлүгүн жана андагы жаңы талаптарды кабылдоо менен аны ишке ашыруунун жаңы технологиясын иштеп чыгуу зарылчылыгы келип чыгууда. Стандарттагы өзгөчүлүктөргө жана талаптарга ылайык, педагогика багытындагы болочок адистерди *(профилдерди)* даярдоодо, окутууну кредит технологиясынын негизинде жүргүзүү менен, алардын болочок кесиптик компететтүүлүгүн (КК) предметтик компететтүүлүктөрдүн (ПК) ийкемдүү топтому аркылуу *(специалную компетенцию (СК) через систему предметной компетенцию (ПК))* калыптандыруу милдетин койот. Эми, жаңы муундагы Мамлекеттик стандарттын мурдагы стандарттардан айырмачылыгын белгилей кетели, алар:

биринчиден: жогорку профессионалдык билим берүү эки баскычтуу болуп, *ал башталгыч (1-4-кл.), базалык (5-9-кл.) жана орто (профилдик) (10-11-кл.) мектептер* үчүн жана ЖОЖдор үчүн болочок кесибине компетенттүү педагог – Бакалавр - Магистрлерди даярдоо процессине багыт алгандыгы;

экинчиден: болочок педагог-бакалаврды даярдоонун Мамлекеттик стандарты *башталгыч, базалык жана орто (профилдик) баскычтагы мектептериндеги* билим берүүнүн жаңы түзүлгөн *"КРнын жалпы орто мектептериндеги билим берүүнүн мамлекеттик стандартына"* (2014-ж.) ылайыкталган жана ал орто

мектептеги билим берүү менен ЖОЖдогу педагог-бакалаврды даярдоонун «*бир бүтүн – экилтик (двуединый)*» принцибин сактоо менен түзүлүп, андагы башкы талап – *болочок кесиптик компотенттүүлүктү камсыз кылуу менен орто мектепке практик - мугалимдерди даярдоо максатын жана милдеттерин көздөйт;*

үчүнчүдөн: жогорку профессионалдык билим берүүнүн мамлекеттик стандарты боюнча кесипке даярдоо шартында *ар бир предмет студенттин болочок кесибине багыттуу максаттагы мазмунда окутулуп, анын универсалдуу жана кесиптик компотенттүүлүгүн калыптандыруу милдети (окутуучулар үчүн) коюлган;*

төртүнчүдөн: окутуу процесси кредит технологиясынын негизинде жүргүзүлүп (*студенттин ар бир предмет боюнча кредит топтоо технологиясы*), анда студент үчүн өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн калыптандыруу *(самообразование)* милдети жүктөлгөн. Бул милдет окуу процессинде 50/50 пайыздагы (*ар бир предметтин кредит–саатынын жарымы аудиториялык, жарымы өз алдынча таанып-билүүгө)* сандык өлчөмдөр менен бекитилген;

бешинчиден: кандайдыр бир атайын окуу жайында алынган кесипти – профилди *(ал баштапкы, атайын орто, бакалаврдык жана магистратура болушу мүмкүн)* улантуу - жогорулатуу же башка профилге өзгөртүү максатында аралыктан окутуу *(дистанционное обучение)* технологиясы боюнча билим алуу мүмкүнчүлүгү.

Окуу процессиндеги ар бир предметти кесипке багыттуу мазмундагы технология менен окутуу ал кесиптик компетенцияны калыптандырууга коюлган негизги талаптын бири болуп эсептелет. Мындай талапты ишке ашыруу учурдагы негизги проблемалардын бири болууда. Бул багытта, жогорку окуу жайларындагы бардык багыттагы болочок Бакалаврлардын студенттери үчүн алардын окуу планынын экинчи блогундагы *(МЕН)"Математика" курсун окутуунун жаңы технологиясын түзүү маселеси учурдун актуалдуу маселесинин бири болуп калууда*. Андыктан бул проблема боюнча илимий–медодикалык изилдөөлөрдү жүргүзүү зарылчылыгы жаралып олтурат. Бул билдирүүдө алардын негизгилерине кыскача токтолобуз.

Стандарттын бул талаптарын ишке ашыруу максатында бардык багытагы болочок Бакалаврдын профилдеринин студенттери үчүн милдеттүү окутула турган «Математика» курсун *"Колдонмо математика*" курсу деп атоо менен аны болочок кесиптердин практикалык жана кесиптик керектөөлөрүнө ылайыкталган предметтик компетенцияны калыптандыруучу жаңы технология менен окутуу сунушталууда. Бул технология *үч деңгээлдүү мазмундук программа* аркылуу ишке ашырылат, алар профилдерге ылайыкталган:

- *биринчи деңгээл:*социалдык-гуманитардык билимдер багытындагы профилдердин студенттери үчүн***;***
- *экинчи деңгээл:*табыгий билимдер багытындагы профилдердин студенттери үчүн;
- *экинчи деңгээл:*инженердик-технологиялык билимдер багытындагы профилдердин студенттери үчүн.

Бул деңгээлдердин шартуу схемасы төмөндө белгиленген

Жогорку окуу жайындагы математикалык билим берүү менен кесиптик компотенциялык циклдын ортосундагы студенттердин жөндөмдүүлүктөрүн, предметтер аралык байланыштарды түзүү жана аны пайдалана билүүнү ишке ашырууну камсыз кыла турган математиканы окутуунун процессинде уюштуруунун шарттарын түзүү окутуучунун негизги милдети болуп эсептелет. Предметтер аралык байланыштар математиканы окуп үйрөнүүдө анын колдонмо *(прикладдык)* багытка жетишүүсүндөгү негизги каражаты болот. Математикалык билимдердин негизинде биринчи кезекте жалпы дисциплиналык эсеп-ченөө билгичтиги калыптанат. Табигый, гуманитардык - коомдук илимдер циклындагы курстар менен математикалык билимдердин байланыштары, математикалык билгичтигинин жана көндүмдөрүнүн практикалык колдонушун ачып көрсөтөт. Бул студенттин дүйнөгө болгон илимий көз карашын калыптандырууну жөнгө салат.

Кесипке багыттуу окутуу талабы, же Мамлекеттик стандарттагы компетенттүүлүкту калыптандыруу талабы "Колдонмо математика" курсун окутууда кандай ишке ашууга тийиш. Бул маселеге карата төмөндөгүдөй талаптар коюлат, алар:

- *математика курсунун программалык материалдарынын мазмуну студенттин болочок кесибине багытталган болууга тийиш;*
- *ар бир өтүлгөн материалга болочок кесибиндеги чөйрөдөн мисалдар каралуусу зарыл;*
- *негизги материалды үйрөнүүнү камсыздоо максатында ага керектеле турган мектеп материалдарын эске салуу, аны калыбына келтирүү (реаблитация школьного курса математики).*

Окутуунун мындай техологиясы *«Окутуунун үчилтик - бир бүтүн технологиясы»* деп аталып, ал учурдагы окуу процессинде бир нече убакыттан бери апробациядан өтүп жаткан чагы жана ал *предметтик компетенцияны калыптандырууда өзүнүн эффективдүүлүгүн негиздеп келүүдө.*

«Окутуунун үчилтик - бир бүтүн технологиясы» айлампа *(спираль)* түрүндө мүнөздөлгөн, андыктан болочок Бакалавр профилдердин студенттерине кесипке багыттуу математикалык билим берүү процессин айкын элестетүүгө ыңгайлуу экендигин көрсөтөт. Анда, курсу окутуу процессинде алардын өз ара тыгыз байланышын жана биримдигин, б.а. бир бүтүн маселе катары ишке ашырылууга тийиш экендигин негиздейт. Андыктан, мында түзүлгөн теориянын негизинде бул технологияны ишке ашыруу менен окутуунун максатына жеткирүү, курсту окутуучу педагогдун милдети болуп эсептелет. Мында математика курсунун негизги бөлүгүн өтүүдө анын *«жумушчу»* аипараттарын кайталоо, аларды эске салуу жана билгичтиктерди, көнүмдөрдү калыбына келтирүү менен негизги курста каралып жаткан материалдарды, методдорду же моделдерди студенттердин келечек кесибине керектөөгө багыт берүү максаты ишке ашырылат. *«Окутуунун үчилтик - бир бүтүн»* технологиясындагы «**А**»-мектеп курсунун «жумушчу» материалдары жана «**В**»-курстун негизги бөлүмүнүн теориялык базасы адистин болочок кесибине керектөөгө зарыл боло турган математикалык даярдыктардын негизги компопенттеринин минимуму боло тургандыгы аныкталды. Ал эми алар менен «**С**» технологиясынын бирдикте ишке ашуусу андай *даярдыкты түптөөнүн жетишерлик шартына* айланаары теориялык жактан жана тажырыйбада аныкталды. Курсту окутууну мындай *«үчилтик - бир бүтүн»* технология түрүндө жүргүзүү угуучулардын өзгөчөлүгүнө, алардын математиканы керектөөгө карата болгон мамилесине, даярдыгына ж.б. жагдайларга ылайык көп жылдык иликтөөлөргө, педагогикалык практикага карата негизделген.

Адабияттар:

1. Абылкасымова А.Е. Теория и методика обучения математике: дидактико–методические основы. – Алматы: Мектеп. 2013. -С. 221.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. -Бишкек, Педагогика, 2003. -303 б.
3. Гнеденко Б.В. Математика и математическое образование в современном мире.-М., Просвещение, 1985.- 191 с.
4. Кудрявцев Л.Д. Мысли о современной математике и ее изучении. -М., Наука, 1987. -189 с.

Алиев Ш.А.

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Атабаев С.К.

Ош технологиялык университети

ЭКОНОМИКА БАГЫТЫНЫН СТУДЕНТТЕРИ ҮЧҮН КОЛДОНМО МАТЕМАТИКА КУРСУН КЕСИПКЕ БАГЫТТАП ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-НАПРАВЛЕННОГО ОБУЧЕНИЯ КУРСА ПРИКЛАДНОЙ МАТЕМАТИКИ СТУДЕНТАМ ЭКОНОМИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ

TECHNOLOGY OF PROFESSIONAL-DIRECTED TRAINING OF THE COURSE OF APPLIED MATHEMATICS TO STUDENTS OF ECONOMIC DIRECTION

Аннотация: *Изилдөөлөрдүн жыйынтыгы экономика багытындагы профилдердин студенттерине «Колдонмо математика» курсун болочок кесипке багыттуу максатта, же практикалык мазмундагы кесипке багыттуу математикалык билим берүүнүн жаңы технологиясын түзүү маселесине арналган. Жаңы технологиянын негизги озгочолүгү болуп, ар бир темада кесиптик- практикалык маселелерди чыгарууну калыптандыруу, программалык материалдарды оз алдынча билим алуу ишмердуулугу аркылуу ишке ашырууну онүктүрүү, студенттин билимин акыйкат аныктоо жана предметтик компетенциянын калыптанган денгээлин белгилоо болуп эсептелет. "Үчилтик- бир бүтүн окутуу технологиясы" аркылуу сабакта алынган кесиптик масселе, ал маселени программалык материал – матмоделди колдонуу менен чыгарууну үйротүү жана унутулган мектеп материалдарын реабилитациялоо маселелери бир бүтүн катары чечилет.*

Түйүндүү сөздөр: *Колдонмо математика курсу, кесипке багытталган окутуу, кесиптик компетенция, математикалык модель, "үчилтик- бир бүтүн окутуу технологиясы".*

Аннотация: *Данное исследование посвящено к созданию новой технологии обучения профильно-ориентированного математического образования, с практическим содержанием при обучении курса "Прикладная математика" для студентов экономическихпрофилей. Особенностью новой технологии является решение профессионально-технических и практическихзадач, формирование программных материалов навыками самостоятельной учебной деятельности, равноправная оценка знаний студента,определение уровня предметной компетентности. Применением современной образовательной технологии обучения «Үчилтик – целостная технология обучения» решается проблемы профессионального программного обеспечения, обучение студентов решению аудиторных задач с использованием*

материаловматематического моделирования, а также вопросы реабилитации и повторения школьных материалов будут рассмотрены вцелом.

Ключевые слова: *Курс прикладной математики, профильно-ориентированное обучение, профессиональная компетенция, математическая модель.*

Abstract: *This study is dedicated to the creation of a new technology for teaching profile-oriented mathematical education, with practical content for teaching the course "Applied Mathematics" for students of economic profiles. A feature of the new technology is the solution of professional, technicaland practical problems, the formation of program materials with the skills of independent educational activity, the equal assessment of student knowledge, the determination of the level of subject competence. By applying the modern educational teaching technology "Yiltik - Integrated Learning Technology" the problems of professional software are solved, teaching students how to solve classroom problems using materials of mathematical modeling, as well as the issues of rehabilitation and repetition of school materials will be considered as a whole.*

Key words: *Applied Mathematics Course, profile-oriented training, professional competence, mathematical model.*

Мындагы каралып жаткан изилдөөлөр, жогорку профессионалдык билим берүү стандартына ылайык, табыгий-технологиялык жана социалдык-гуманитардык билимдер багытындагы профилдерде окуп жатышкан студенттер үчүн, алардын окуу планына киргизилип, милдеттүү түрдө окутулуп келе жаткан *«Математика»(ал азыр «Колдонмо математика курсу» деп аталат)* курсун окутуу үчүн атайын түзүлгөн типтүү программасына ылайык аны окутуунун жаңы технологиясын түзүү маселесин чечүүгө байланышкан. Андагы алынган натыйжалар математика адистигинен башка профилдердин студенттерине *«Колдонмо математика курсун»* окута турган окутуучулары үчүн практикалык – методикалык колдонмо катары сунушталат. Анткени, табыгий-технологиялык жана жалпыгуманитардык билимдер багытындагы адистиктердин студенттерине *«Математика курсун»* окутуу математик - окутуучулар арасында азыркы учурда ар түрдүү пикирлерди жаратып, дидактиканын түбөлүктүү, ошол эле учурда ар дайым актуалдуу болгон *Кимдерге?, Эмнени?, Канча? жана Кантип окутуу керек?* - деген маселесин тезинен чечүүнү талап кылып турган кези. Ал эми болочок бакалаврлар үчүн кабыл алынган жаңы муундагы мамлекеттик стандарттагы негизги талап катары, андагы окуу планына бекитилген ар бир предметти анын болочок профилине (кесибине) багыттуу максатта окутууну ишке ашыруу белгиленген. Мындай талап, бардык багыттагы жогорку профессионалдык адистерди даярдоодо анын окуу планында бекитилген *«Математика»* курсу үчүн дагы коюлуп келет. Демек, *«Математика»* курсун болочок кесипке багыттуу максатта, б.а. – практикалык мазмундагы кесипке багыттуу математикалык билим берүү технологиясын *(профильно-ориентированное математическое образование с практическим содержанием)* түзүү маселеси азыркы учурдагы болочок компетенттүү – *кесипкөй адистерди даярдоонун бирден бир актуалдуу маселеси болуп калууда*[1].

Ал эми, жалпыадамдык акыл баалуулугунун компоненттеринин бири болгон, ар кесиптин ээси болочок кесибине зарыл болгон деңгээлде математикалык билим компотенттүүлүккө жетүү талабын ишке ашырууда «Математика курсун» окутуунун учурдагы абалы кандай, ал жаңы угуучулары үчүн кандай окутулуп жатат деген суроо толук жообун таба элек. Бул макалада, мындай суроонун бир чечими катары, экономика багытындагы профилдердин студенттерине *«Колдонмо математика»* курсун *болочок кесипке багыттуу максатта, же практикалык мазмундагы кесипке багыттуу математикалык билим берүү технологиясын түзүү маселеси каралган.* Чындыгын айтканда, азыркы учурда бардык эле окуу жайларында «Математика курсу» кафедрадагы математик окутуучуларга нагрузка – штаттык орунду кармоо үчүн эле керек сыяктуу абалда. Анткени бул курсту окутууда алар мурдагы табигый жана инженердик багыттагы адистиктердин студенттери үчүн салттуу окутулуп жүргөн эле мазмундагы мурдагы программалык материалдардын *негизсиз кыскартылган жана өтө жөнөкөйлөтүлгөн, кесипке ылайыкталбаган теориялык варианты окутулуп келүүдө.* Көп учурда, азыркы болочок Бакалаврларды даярдоо процессинде «Математика курсун» окутууга негизинен педагогикалык тажырыйбасы аз, жаңы окууну бүтүшкөн жаш мугалимдер тартылууда. Мындай жагдайда, кесипке багыттуу мазмуундагы типтүү программасы жок, окуу-методикалык куралдар, көрсөтмөлөр менен камсыздалбаган тажырыйбасы аз, жаш мугалимдер *(тажырыйбалуу болсо деле)* кантип кесипке багыттуу максаттагы курс түзүп, студенттердин математикалык билим компотенттүүлүгүн калыптандыра алат. Мына ушундай себептерден болочок табыгий-гуманитардык билимдер багытындагы болочок Бакалаврлардын угуучулары үчүн кесипке багыттуу максаттагы математикалык билим берүүнүн «*пайдалуу коэффициенти»* өтө төмөн бойдон калууда [2].

Анын себептери жанапроблемалары: * Жогорку окуу жайында бардык эле предметтер боюнча аларды окутуу технологиясы азыркы күнгө чейин дидактика илиминдеги изилдөөнүн кеңири предмети болбой келгендигин моюнга алууга болот [3,4]. Ал тууралуу белгилүү Беларус окумуштуу–дидактиги, профессор М.В.Потоцкий мындай дейт: *«Өтө өкүнүчтүүсү, жогорку окуу жайынын педагогикасы (мисалы математиканы окутуу боюнча) азырынча бизде түзүлө элек. Анын болушунун кажети деле жок деген көз караштар дагы жок эмес. Ар бир лектор курсту кандай окуй турганын өзү кана жакшы билет деген пикирде жүрөбүз. Демек математиканы окутуу ар бир окутуучунун абийирине берилген…»;*

экинчиден, мамлекеттик стандартка ылайык окуу плага бекитилген *«Математика»* курсунун типтүү программасы, анын ички мазмундук структурасы, окуу китептери, куралдары, окуу - методикалык көрсөтмөлөрү толугу менен түзүлүп бүтө электиги;

үчүнчүдөн, эң негизгиси, окуу планында бөлүнгөн кредит/саатка ылайык аны окутууу технологиясынын илимий - дидактикалык негизде толук иштелип чыга электиги, анын окуу процессине киргизүү толук ишке ашпай жаткандыгы, ал эми айрым изилденген эмгектердин окуу процессине практикалык жактан колдонулбай келе жаткандыгы;

төртүнчүдөн, бул курсту окутууда дээрлик көпчүлүк окуу жайларында жаш, жаңы иштеп жатышкан окутуучулардын тартылышы, алардын методологиялык – дидактикалык - *Кимдерге?, Эмнени?, Канча жана Кантип окутуу керек? деген маселелер боюнча* тажырыйбаларынын жетишсиздиги болуп жаткандыгын белгилөөгө болот.

Демек, «Математика» же *«Колдонмо математика»* курсун окутуунун жаңы технологиясын түзүү маселеси азыркы шартта мамлекеттик стандарттын жана коомдун талабы болуп турууда, аны белгилей кетели.Жаңы муундагы Мамлекеттик стандарттардын мурдагы стандарттардан өзгөчөлүгү бар, анда: *ар бир предметтин предметтик компетенциясын калыптандыруунун негизинде кесиптик компетенцияга жетишүү максатын көздөйт, алар:*

- *биринчиден:* мындан ары жогорку билим берүү эки баскычтуу программалар менен ишке ашырылып, алардын биринчи баскычы бакалавр - окуу мөөнөтү 4 жыл, экинчи баскычы магистр - окуу мөөнөтү 2 жыл болуп белгиленди;
- *экинчиден:* бакалаврларды, магистрлерди даярдоо процесси *кредит технологияны колдонуу менен жүргүзүлүп,* ар бир кесиптин окуу планындагы бардык предметтерди окутуу *студенттин болочок кесибине багытталган мазмундагы* (*профессионально – орентированное обучение*) программа боюнча жана ага ылайык иштелип чыккан окутуунун жаңы технологиясынын жардамы менен ишке ашырылууга тийиш (*окутуучуларга коюлган талап*);
- *үчүнчүдөн*, болочок бакалаврлардын (магистрлердин) студенттеринин окуу процессин кредиттик технологиянын негизинде жүргүзүүнүн алкагында, ар бир предметке бөлүнгөн кредит/саатты 50/50 *(50% аудиториялык, 50% өз алдынча окуп-билим алуу)* катышына ылайык өз алдынча окуп - билим алуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү менен *предметтик компетенцияга жетишүү* шартын түзүү *(студенттерге коюлган талап*).

Стандарттын мындай талаптарына ылайык, бардык багыттагы профилдердин окуу планынын экинчи блогундагы *(МЕН)* «Математика» курсун кесипке багыттуу мазмуда окутуу максатында биз тараптан, жалпы *кесиптик профилдерди негизинен үч топко бөлүү аныкталды, алар:*

1. Социалдык – гуманитардык билимдер багыты (*);
2. Табыгий билимдер багыты *(биология – химия - медицина, география, агрария, экономика, технология ж.б.) (**);*
3. Инженердик – технологиялык билимдер багыты (***).

Колдонмо математика курсу деп аталган бул программада анын мазмундук түзүмү жогоруда белгиленген багыттарга ылайык үч деңгээлге бөлүнгөн. Анда, курстун материалдарынын темаларына деңгээлдик белги коюлуп, ал белги тиешелүү багыттагы профилдердин студенттерине окутулууга тийиш, мисалы: (*),(**),(***). Андай белги коюлбаган материалдар үч багытка тең окутулууга тийиш *(базалык түшүнүктөр).* Программадагы дагы бир милдеттүү жагдай, предметке бөлүнгөн кредит/саатты 50/50 % катышта, б.а. *50% аудиториялык, 50% студенттин өз алдынча окуп-билим алуу ишмердилүүгү үчүн ылайыкталып түзүлгөн.*

Программада жогорку окуу жайларында традициалуу окутулуп жүргөн «Жогорку математика курсундагы» бардык бөлүмдөр киргизилген. *Колдонмо математика курсун окутуу технологиясында*бул бөлүмдөрдүн теориялык негиздерине (*андагы математикалык моделдердин кантип түзүлгөндүгүн негиздебестен же далилдебестен*) негизги көңүл бөлүнбөстөн, *ал моделдерди факт – маселени чыгруу курал - каражат* катары кабыл алып, аны практикалык – турмуштук (*кесиптик практикада дагы*) маселелерди чечүүгө колдонууга үйрөтүү максатын көздөйт. Бул процессте студенттин окула турган материалды өз алдынча окуп - билим алуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү менен толуктоо милдети колган. Бул жагдайда, мектеп окуучуларына *«билим берүү ишмердүүлүгү»* ишке ашырылса, кесиптик билим берүүдө студенттердин *«билим алуу ишмердүүлүгүн»* калыптандыруу ишке ашырылат. Демек кесиптик даярдоо процессинде студенттин предметтик материалды өз алдынча окуп - билим алуу ишмердүүлүгү–активдүү билим алуу, б.а. аудиториялык билим алуу менен эле тең функцияны – милдетти аткарат. Колдонмо математика курсун окутуунун жаңы технологиясынын өзгөчүлүгү болуп негизинен төмөнкү үч факторду белгилөөгө болот, алар:

- колдонмо математика курсунун типтүү программасындагы материалдардын деңгээлдерине ылайык, ар бир теманы кесиптик–практикалык маселелерди чыгарууну калыптандыруу;
- студенттин программалык материалдардын жарымын өз алдынча окуп - билим алуу ишмердүүлүгү аркылуу ишке ашырууну калыптандыруу жана өнүктүрүү, анын материалдарын камсыздоо;

- билим алуу процессинде аны каражаттар менен камсыздоо, биринчи кезекте маалыматтык–компьютердик технологияны кенен пайдалануунy, аны аралыктан билим алууга колдонуу ишмердүүлүгүн калыптандыруу.
- студенттин алган билимин акыйкат аныктоо, предметтик компетенциянын калыптанган деңгээлин (*колдонмо математиканы кесибине колдоно билүү деңгээли*) белгилөө, өзүн өзү баалоого үйрөтүү.

Колдонмо математика курсун кесипке багыттап окутуу технологиясын ишке ашырууда бир сабакты мисал катары көрсөтүүгө болот. Ал үчүн колдонмо математика курсундагы *«Сызыктуу алгебра»* бөлүмүндөгү «*Көп белгисиздүү маселелерди чыгаруу же Сызыктуу теңдемелер системасын чыгаруу (математикалык модели)»* деген бир теманы алалы жана бул сабакты өтүүнүн технологиясын көрсөтөлү.

Биринчиден, берилген темага (математикалык моделге) келтириле турган кесиптик маселени алабыз, мисалы: үч фермер жүгөрү, буудай өстүрүшөт жана бир нечеден уй кармашат. Алар биргелешкен чарба түзүшүп, күзүндө эгиндерин жана уйдун этин чогултуп (көлөм чоң болсо бачым сатылат), ар бирин бирдей баага оптом саталы деп макулдашышты. Эгерде *биринчинин кошкону - 30т.б., 50т.ж.,40т.эт*, экинчиси - 20т.б., 60т.ж.,50т.эт, - , үчүнчүсү - 50т.б., 20т.ж., 30т.эт, - өндүрүп кошкон болсо жана алар үчүн биринчиси – 161миң, экинчиси – 188 жана үчүнчүсү – 133 миң акча бирдигин короткон болсо, анда алар алар өндүргөн продукцияларын кандай баалар менен сатышат *(алдын ала эсептөө).*

Чыгаруу. Маселенин шартына жараша аны математика тилине которолу (матмоделин түзөлү). Эгерде ***x-?, y-? и z-?-*** биринчи, экинчи жана үчүнчү продукциянын баалары десек, анда 1- фермер үчүн ***30x+50y+40z = 161,*** 2- фермер үчүн ***20x+60y+50z = 188;*** 3 - фермер үчүн ***50x+20y+30z = 133*** математика тилиндеги туюнтманы *(теңдемени*), аларды бир топ кылып жазсак төмөнкү туюнтмасын *(система деп атайбыз*) алабыз, б.а.

$$\begin{cases} 30x + 50y + 40z = 161 \\ 20x + 60y + 50z = 188 \\ 50x + 20y + 30z = 133 \end{cases}$$

Бул үч белгисиздүү үч теңдеменин тобу (системасы) деп аталат. Аны аныктагычтар методу (*аны тапкан Крамер*) менен чыгарууну студенттерге көрсөтөбүз, ал өтө жөнөкөй, анткени ал арифметикалык эсептөөлөрдүн жардамы менен эле жүргүзүлөт. Маселенин жообу - 0.7, 0.4; жана 3 миң акча бирдиги.

Кесиптик-практикалык бул маселени программалык материалды, негизги курсту окутууда колдонуу менен, аны чыгаруу учурунда мектеп курсундагы арифметикалык сандардын үстүнөн аткарылуучу алты амалды *(алуу, кошуу, көбөйтүү, бөлүү, даражага көтөрүү, тамырдан чыгаруу)* кайталоо, эске салуу жагдайы дагы чечилет [5]. Мындай окутуу «*Үчилтик – бир бүтүн окутуу технологиясы*» деп аталат, б.а. ар сабакта алынган кесиптик маселе, ал маселени программалык материал - матмоделди колдонуу менен чыгарууну үйрөтүү жана унутулган мектеп материалдарын реабилитация маселелери бир бүтүн катары чечилет. Ушундай технологияны колдонуу менен студенттердин предметтик компетенциясын калыптандырууга жетишүү боло тургандыгы окуу процессиндеги практикада негизделип келе жатат деп белгилөөгө болот.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанды багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. -Бишкек: Педагогика, 2003. -305 б.
2. Гнеденко Б.В. Математика и математическое образование в современном мире. -М.:Просвещение, 1985. -191 с.
3. Кудрявцев Л.Д. Мысли о современной математике и ее изучении. -М.: Наука, 1987. -189 с.
4. Пиотровский Р.Г. и др. Математическая лингвистика. -М.: Высшая школа, 1977. - 347 с.
5. Шикин Е.Г., Шикина Г.А. Гуманитариям о математике. -М.: Агар, 1999, 327с.

Бекалай Н.К., *Усенбекова А.Е.*

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби

СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ТЕХНИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТЕХНИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮДӨГҮ СИНЕРГЕТИКАЛЫК МАМИЛЕ

YNERGETIC APPROACH IN TECHNICAL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Аннотация: *Синергетическая методология направлена на изучение студентами методов для понимания и развития индивидуальной познавательной и творческой деятельности человека. Синергетика, или теория самоорганизации, сегодня представляется одним из наиболее популярных и перспективных междисциплинарных подходов.Если система находится в неравновесном состоянии, то вблизи особых критических точек - точек бифуркации нелинейная система, в том числе и система обучения и формирования*

личности, под действием незначительных воздействий, которые называются флуктуациями (возможно, качественная разработанная технология обучения), может резко изменить свое состояние. Этот переход часто характеризуют как возникновение порядка из хаоса.

Ключевые слова: *синергетика, межпредметные понятия, транспозиция, интерференция, терминосистема, профессиональная компетенция.*

***Аннотация**: Синергетикалык методология студенттердин методдорду (усулдарды) түшүнүүсүнө жана инсандын өз алдынча таанып-билүү менен чыгармачылыгынын өнүгүүсүнө багытталган. Синергетика же өзүн өзү уюштуруу теориясы бүгүнкү күндө кеңири таралган жана перспективдүү предмет аралык кадам болуп саналат. Эгерде бул система тең салмаксыз абалда болсо, критикалык б.а. бифуркация системасы жана ошондой эле окутуу системасы адамды калыптандырууда флуктуациянын таасири алдыда (балким, сапаттуу иштелип чыккан окутуунун технологиясы) тез өзгөрүшү мүмкүн. Бул кадам хаостан тартиптин пайда болушун алып келүү менен мүнөздөлөт.*

***Түйүндүү сөздөр**: Синергетика, предмет аралык түшүнүк, транспозиция, интерференция, терминосистема, кесиптик компетенттүүлүк.*

Abstract: *Synergetic methodology is aimed at studying methods by students for understanding and development of individual cognitive and creative activity of a person. Synergetics, or the theory of self-organization, today seems to be one of the most popular and promising interdisciplinary approaches. If the system is in a non-equilibrium state, then near special critical points - bifurcation points, a nonlinear system, including the system of training and personality formation, under the influence of minor influences, which are called fluctuations (perhaps, a quality developed training technology), can dramatically change its state. This transition is often characterized as the emergence of order out of chaos.*

Key words: *synergetics, interdisciplinary concepts, transposition, interference, term system, professional competence.*

В нашем стремительно меняющемся мире серьезные изменения претерпевают методология и принципы образования, что соответственно влияет на базу обучения, учебно-методическую продукцию, концепцию соединения теоретического и практического материала. Переход от знания центрических установок к компетентностным подходам приводит к расширению парадигмы обучения и воспитания в образовательной системе в целом и в частной дидактике тоже. Теоретические аспекты, влияющие на тенденции развития частной дидактики и к появлению новой парадигмы в техническом образовании, связаны с новым осмыслением технических знаний и с появлением новых направлений в науке.

Синергетическая методология направлена на изучение студентами методов для понимания и развития индивидуальной познавательной и творческой деятельности человека. Синергетика, или теория самоорганизации, сегодня представляется одним из наиболее популярных и перспективных междисциплинарных подходов. Термин синергетика в переводе с греческого языка обозначает «совместное действие». Герман Хакен, впервые употребивший этот термин, вкладывал в него два смысла: во-первых, это теория возникновения новых свойств у целого, состоящего из взаимодействующих объектов, во-вторых, это подход, требующий для своей разработки сотрудничества из разных областей.

Синергетический подход в техническом образовании

Синергетический подход возможен и в технических исследованиях при философской рефлексии и разработке принципов и методов предметного знания и при математическом моделировании, поэтому синергетический подход будет способствовать осознанию самостоятельности теории и методики технического образования [1].Синергетическая методология моделирования исследовалась в Институте прикладной математики им. М.В.Келдыша. Анализируя проблемы общественного развития мирового сообщества, нового мировоззрения, идеологии, прогноза развития мира, Г.Г.Малинецкий утверждает: «Синергетический подход предполагает и глубокое предметное знание, и моделирование, и философскую рефлексию [2]. Как и в России, в Республике Казахстан процессы самоорганизации проявляются в хаотичном росте негосударственных учебных заведений, продолжающейся приватизации вузов и ряда других не всегда положительных явления в системе образования.

При разработке теории и практики технического образования мы основываемся на основоположников синергетики, начиная с общей теории систем и идей Л.фонБерталанфи, Хакена Г., Пригожина И., включая Курдюмова С.П. и Князеву Е.И., у которых для нас важны утверждения о том, что «целое больше суммы его частей», восходящее к Аристотелю и идеи о возможностях человека, который встраивает «себя в социум, находит подобающую ему когнитивную (культурную, политическую и т.п.) пищу, что связано с адекватной самореализацией» [3].

В наших исследованиях использованы ключевые положения синергетики, когда некоторые понятия, например, хаос, которое рассматривалось ранее как негативное явление, а в новую эпоху было использовано Л.фон Берталанфи, Пригожиным И., Курдюмовым С.П. и их последователями в качестве предвестника обновления и нового порядка, дающего синергетический эффект.

Эффект усвоения часто встречающихся клише (стереотипов), к которым относятся изучаемые явления, технологии, определения и учебные тексты, а также сопровождающие их ассоциативные схемы, таблицы, фреймы и т.д. как единицы мышления и памяти. Они оказываются действительно нацеленными на результат,

так как они адаптируют и развивают идеи всемирно известных учёных, по трудам которых развивают память, креативность, грамотность, аналитическое мышление.

Целевая модель всесторонне развитой личности, способной к самообучению необходима для организации, управления знаниями со стороны преподавателя-методиста, сотрудничества преподавателя и студента в выполнении самостоятельных и проектных заданий. Профессор Е.А.Солодова рассматривает образовательный процесс по иерархическим уровням: высший уровень – процесс послекризисного становления высшего образования, отвечающего новым социально-экономическим условиям и вызовам времени; уровень средний предполагал оценку качества, «…Одной из актуальных моделей является модель нижнего иерархического уровня, описывающая собственно процесс обучения, процесс усвоения знаний обучаемым» [4].

Для синергетики важным свойством сложной нелинейной структуры является пространственно-временная обусловленность процессов обучения, определение научных основ для начального этапа обучения техническим дисциплинам в вузе. На каждом из указанных этапов обучения будут своеобразными основа изучаемого материала, своеобразна и психология учащегося с возрастом, быстро меняются и появляются научные и технологические новации, что необходимо учитывать как автору учебников, так и преподавателю вуза. Пространственную обусловленность, помимо госзаказа и всей ситуации образования в мире, надо понимать как необходимость условий для усвоения знаний дома и в учебном заведении.

Сложные взаимодействия технического образования с педагогикой, возрастной психологией, особенностями мышления, памяти и в целом характера человека, темперамента и других особенностей личности обучающихся, обусловили возможность применения результатов синергетических исследований.

Под самоорганизацией понимаются процессы возникновения макроскопически упорядоченных пространственно-временных структур, например, коммерческие и другие типы вузов, ссузов, в сложных нелинейных системах, находящихся в далеких от равновесия состояниях, вблизи особых критических точек - точек бифуркации. Вблизи этих критических точек нелинейная система, в том числе и система обучения и формирования личности, под действием незначительных воздействий, которые называются флуктуацией (возможно, качественная разработанная технология обучения), может резко изменить свое состояние. Этот переход часто характеризуют как возникновение порядка из хаоса.

В.П. Милованов считает, что мозг человека работает как генератор катастроф, непрерывно производя бифуркацию фазовых портретов. Результаты понимания, как работает мозг, по-видимому, будут иметь и уже нашли практические применения, например, «для создания компьютеров и различных автоматических устройств. Ведь не что иное, как практика, делает наши познания совершенными» [5]. Мы считаем, что результаты этих исследований имеют важное значение для выяснения уровня корректности выработки цели, плана и в целом технологии обучения техническим дисциплинам. В.П.Милованов предлагает модель работы мозга, в которой существование предельного цикла, грубых ячеек и бифуркаций, анализируется как скачок с уменьшением энтропии, заменяющей фазу выработки цели на фазу осуществления цели. Значит, активизация работы мозга, прежде всего правого полушария, систематическая тренировка памяти для запоминания от 5-7 понятий для учащихся 5-7-классов, 8-10новых терминов изучаемой науки для старшеклассников и студентов должны стать правилом, дающим возможность реализовать свои потребности. А значит, будущий учитель и преподаватель, научившийся приёмам и методам стимулирования познавательной деятельности и сумевший повысить мотивацию к учению, должен и может овладеть методами учения и самоорганизации.

Математическое моделирование в синергетике

Эффективность представленных методов обучения, использованных для внедрения в учебный процесс новой теории можно проверить не только традиционным количественным анализом результатов обучения дисциплины, но и математической моделью:

$$\frac{dx(t)}{dt} + Kx(t - T_з) = b(t), (1)$$

Математическая модель, описываемая данным дифференциальным уравнением, называется моделью нулевого уровня [3, С.158]. Параметром порядка такой модели является память системы. В уравнении (1) параметр x **Ошибка! Источник ссылки не найден.** показывает количественную характеристику усвоенной в процессе обучения информации (страницы),b(t)– количественную характеристику потока входной информации (страницы/секунду), K– коэффициент восприятия информации обучаемым (1/секунду), $T_з$ – время запаздывания при восприятии информации обучаемым (секунды).

Структурная схема системы с памятью, описываемой дифференциальным уравнением (1), имеет звено запаздывания в цепи обратной связи, которое обеспечивает память (рис.1).

Для решения уравнения с памятью необходимо задать начальную функцию φ(t) в интервале времени $t_0 - \tau(t) < t < t_0$. Функция φ(t) будучи параметром порядка модели, характеризует память системы, накопленную до начала момента обучения.

Системный показатель качества обучения количественно оценивает темп обучения, оптимальную продолжительность урока, успешность его усвоения при максимальном учете индивидуальных психологических особенностей обучаемых. Этот показатель зависит от К – коэффициента восприятия и $T_з$ – времени запаздывания, определяющего быстродействие обучаемого. Оба коэффициента являются нелинейными функциями x.

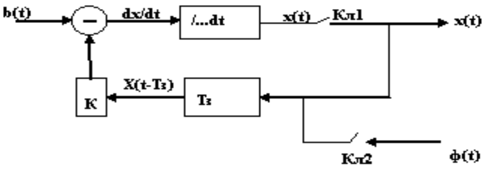

Рис.1. Структурная схема модели с памятью

Следует отметить, что оба эти параметра случайные величины, зависят от состояния здоровья и возраста обучаемого, его памяти, т.е. накопленных к моменту начала обучения знаний, времени года, времени суток. К – коэффициент восприятия характеризует эмоциональный настрой обучения.

Работа по совершенствованию качества обучения техническим дисциплинам специальности выдвигает на первый план разработку такой методики, которая активизировала бы творческую деятельность студентов.

Реализуя коммуникативный принцип, мы представили активную взаимосвязь преподавателя, с одной стороны, студента, с другой, т.е. обучающийся наравне с преподавателем принимает участие в учебном процессе. Для развития критического мышления эта категория стала ключевой. Студент в учебном процессе был обязан, точнее, стимулирован выполнять роль не слушателя, а сотрудника-исследователя, принимающего в нем участие на тех же правах, что и преподаватель. Для этого у обучающегося должен поменяться стиль мышления. Прежде всего, у него нужно выработать такие качества как умение рефлексировать, открыто высказывать свою точку зрения, вести дискуссии, принимать правильные решения, учитывать возможность других вариантов решения учебной задачи, поставленной проблемы. [6].

Методическая целесообразность использования приема моделирования направляет продуцирование новых идей, отражает связи теории с практикой. Его реализация требует отбора и презентации способов введения технической информации, способствующей лучшему усвоению изучаемых понятий.

Следует отметить, что принцип взаимосвязанного обучения предполагает скоординированный отбор и презентацию учебного материала[7]. Этот принцип значим тем, что каждое понятие рассматривается с позиции межпредметных связей, которые обеспечивают большую эффективность в понимании, осознании и запоминании научных понятий.

Заключение

Скоординированный отбор и презентация учебного материала обеспечивает большую эффективность в понимании, осознании и запоминании научных понятий. Реализация указанных принципов нацелена на усвоение своеобразия каждого из технических дисциплин, а также их тесную взаимосвязь при изучении природных явлений и технологических процессов. В целом синергетическая методология формирует всесторонне развитую личность с синергетическим эффектом.

Впервые в частной дидактике исследуется реализация синергетической методологии для подготовки специалистов теплоэнергетического профиля.

Практическое значение определяется возможностью использования результатов исследования в разработке учебных пособий, методических материалов для всех специальностей данного профиля.

Таким образом, синергетическая методология, интегрирующая коммуникативный, компетентностный и информационно-технологический и другие частные принципы в цельную систему обеспечивает научную обоснованность выводов.

Литература:

1. Берталанфи. General System theory: Foundations, Development, Applications, New York: George Braziller, revised edition 1976: ISBN 0-8076-0453-4.
2. Малинецкий Г.Г. Будущее и настоящее России в зеркале синергетики. Изд. 2, испр. и доп. – М.: ЛКИ/URSS, 2011. - 328 с.
3. Князева Е.И. Синергетически конструируемый мир.// Синергетика.Будущее мира и России. Под ред.Малиновского Г.Г. - М.: ЛКИ/URSS, 2008.-384 с.
4. Солодова Е.А. Новые модели в системе образования: Синергетический подход. - М.: Изд. стереотип.URSS, 2016.- 344 с.
5. Милованов В.П. Синергетика и самоорганизация: Современная теория мышления. Элементы общей психологии. - М., Изд-во: Либроком, 2014. -230с.
6. Бекалай Н.К. Формирование научных понятий у учащихся на основе межпредметных связей. Сборник материалов IIIМеждународной научно-практической конференции «Интеграция современных научных исследований в развитие общества», Россия, г.Кемерово, ЗапСибНЦ.- 2017, том – I, стр. 32-38.
7. Kondubaeva M.R., Ongarbaeva A. T., Bekalay N.K., Aubakirova A.K., Tolkinbayev A.K. The problem of correctness and reliability of the study in trilingual education. - Opcion. – 2018. – V.34. – Iss. 85-2. – P. 517-543.

Бердибекова С.К.
ОшТУ

Сияев Т.М.
НМУ

ОКУУЧУЛАРДЫН МЕЙКИНДИКТЕГИ ЭЛЕСТЕТҮҮЛӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ МЕНЕН ЭЛЕКТРОДИНАМИКА БӨЛҮМҮН ОКУТУУ

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО ВООБРАЖЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ В ОБУЧЕНИИ РАЗДЕЛА ЭЛЕКТРОДИНАМИКИ

FORMATION OF SPATIAL IMAGINATION OF SCHOOLCHILDREN IN TEACHING THE SECTION OF ELECTRODYNAMICS

Аннотация: *Илимий макалада окуучулардын мейкиндиктеги элестетүүлөрүн калыптандыруу каралган. Мейкиндиктеги элестетүүнү өнүктүрүү үчүн геометрия менен физика предметтеринен байланышкан сабактан сырткары кошумча сабактарды өтүүнүн зарылчылыгы сунушталган.*

Түйүндүү сөздөр: *Электродинамика, материя, мейкиндик, тегиздик, мейкиндиктеги элестетүү, тест.*

Аннотация: *В научной статье рассматривается формирование пространственного воображения учеников. Для формирования пространственное воображение помимо предметов, связанных с геометрией и физикой вносится предложение о необходимости проведения допольнительных занятий.*

Ключевые слова: *Электродинамика, материя, пространство, плоскость, пространственное воображение, тест.*

Annotation: *The article deals with the formation of the spatial imagination of pupils. For the formation of spatial imagination, in addition to subjects related to geometry and physics, a proposal about the need of conducting the additional lessons is made.*

Key words: *Electrodynamics, matter, space, plane, spatial imagination, test.*

Орто мектепте физика предметин окутуунун негизги функцияларынын бири − окуучуларга жаратылыш кубулуштарынын закон-ченемдүүлүгүн окуп-үйрөтүү менен, алардын аң сезиминде реалдуу дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшүн калыптандыруу. Жаратылыштагы кубулуштарды жана процесстерди түшүндүрүүдө, дүйнөнүн илимий (электродинамикалык) сүрөттөлүшүн калыптандырууда физиканын “Электродинамика” бөлүмүнүн мааниси зор.

Классикалык механика аныкталган геометриялык чоңдуктарга ээ болгон, чектелген параметрлер менен мүнөздөлгөн физикалык “нерсе” түшүнүгүнө негизделсе, электродинамика мейкиндикте үзгүлтүксүз жайгашкан “талаа”, түшүнүгүнө таянат. Нерсе, зат, затты түзгөн бөлүкчөлөр материянын заттык формасы болушса, гравитациялык талаа, электр талаасы, магнит талаасы жана электромагниттик талаа материянын талаа формасы болуп эсептелишет. “Электродинамика” бөлүмүндө окуучулар материянын эки формасынын тең түзүлүшүн, касиеттерин ж.б. параметрлерин окуп-үйрөнүшөт. Анткени «Электродинамика» курсу электрдик, магниттик кубулуштар, электромагниттик термелүүлөр жана толкундар, толкундук оптика менен салыштырмалуулук теориясынын элементтери каралуучу физиканын татаал жана бөлүмү болуп эсептелет [3].

Нерсени адам баласы көрүп, кармап окуп-үйрөнө алат, колго да жасалма нерселерди жасашат. Ал эми затты түзгөн майда бөлүкчөлөр жана алардын айланасында түзүлгөн талаа көзгө да көрүнбөйт. Аларды нерселерге жасаган таасири аркылуу сезип-туюуга, ой жүгүртүү менен гана элестетип окуп-үйрөнүүгө болот. Демек, “талаа” түшүнүгүн терең кабыл алуу, физика, анын электродинамика курсу боюнча окуучуларга жеткиликтүү билим берүү үчүн сөзсүз түрдө окуучулардын - *мейкиндиктик элестетүүлөрү* ишке ашырылышы керек. Ушундан улам, электродинамика курсун мектеп окуучуларынын мейкиндиктик элестетүүлөрүн калыптандыруу менен окутуу аспектисине көңүл буруу маселеси келип чыгат.

Илимий – педагогикалык изилдөөлөрдө мектеп окуучулардын жалпы ой-жүгүртүүсүндө мейкиндиктик элестетүүлөрү өзгөчө акыл-эстик ишмер дүүлүктүн бир бөлүгү катары каралат. **Мейкиндиктик элестетүү – окуучунун акыл-эсинде** мейкиндиктеги образдарды түзүү жана аларды коюлган максатка ылайык өзгөртүү процесси болуп эсептелет [1]. Адатта, ар түрдүү жаңы образдарды жаратуу предметти алдын-ала кабыл алуу психологиялык функциялардын (сезимдик кабыл алуу, чагылдыруу, элестетүү) орун алышы жана алардын бири-бирине айлануусу менен мүнөздөлүнөт. В.А. Крутецкий., А.Н. Леонтьев, И.С. Якиманская жана башкалардын изилдөөлөрүндө окуучулардын мейкиндиктик элестетүүлөрү алгач реалдуу предметтерди кабыл алуу, андан кийин анын мейкиндиктик элесин пайда кылуу жана ал элестерди өзгөртүп түзүү менен мүнөздөлүнөт. Окуучулардын мейкиндиктик элестетүүлөрүн калыптандырууга багытталган окуу материалдар бала бакчалардын, башталгыч класстын математика боюнча окуу колдонмолорунда, китептеринде каралган. Ал эми 5-7 класстардын математика боюнча окуу программаларында, окуу китептеринде алардын мейкиндиктик элестетүүлөрүн калыптандырууга арналган геометриянын элементтери арбын [2]. Бирок, аларды окуучулардын түшүнүү, кабыл алуу, эстеп калуу жана практикада, башка предметтерди окуп-үйрөнүүдө колдонуу

деңгээлдерине, физиканы окуп-үйрөнүү процессинде пайдалана алуу жөндөмдүүлүктөрүнө маани берилбей жатат.

Мектеп окуучуларынын мейкиндиктик ой-жүгүртүүсүн өнүктүрүү маанилүү маселелердин бири болуп саналат. Анткени жалпы ой-жүгүртүүнүн ичинен мейкиндиктик ой-жүгүртүү окуучунун интеллектуалдык деңгээлинин фундаменти болуп саналат. Мектептеги табигый – математикалык предметтер окуучулардын мейкиндиктик ой-жүгүртүүсүн, анын ичинде элестетүүлөрүн калыптандырат. Мисалы, математика бул адамдардын практикалык ишмердүүлүгүндөгү зарылчылыктардан, тактап айтканда курчап турган дүйнөнү түшүндүрүү жана андагы предметтердин мейкиндиктеги элесин чагылдыруу үчүн келип чыккан. Окумуштуулар математикалык түшүнүктөрдү киргизүүдө тиешелүү образдарды, үлгүлөрдү пайдаланышкан.

Окуучулардын мейкиндиктик элестетүүлөрүн сөзсүз түрдө кандайдыр бир нерселердин көрүнүштөрүн, геометриялык фигуралардын мейкиндиктеги орун алышы түздөн-түз көрсөтмө куралдардын жардамы менен жүргүзүү аныкталган жыйынтыкты берет. Ал эми электродинамикалык кубулуштардын компьютердик моделдер менен берилиши кошумча мүмкүнчүлүктөрдү пайда кылат.

Адатта мейкиндиктик элестетүүлөр бир ирээт аткарылган окуу ишмердүүлүгү менен эле калыптанып калбайт. Ошондуктан, мейкиндиктик элестетүүлөрдү ийгиликтүү жүргүзүү үчүн элестетүүнүн аныкталган иш аракеттерин көптөгөн жолу кайталоо зарыл болуп эсептелет. Геометриялык фигураларды алардын которулуштарын жана проекцияларын көптөгөн кайталоолор менен жүргүзүү конкреттүү образдардан абстрактуу образдарга өтүү, андан кайра конкреттүү фигураларды чийүү жана жасоо күтүлгөн жыйынтыкты камсыз кылат.

Окуучулардын мейкиндиктик элестетүүлөрүн өркүндөтүүнүн негизин теория менен практиканын байланыш принциби түзөт. Анткени, мейкиндиктик элестетүү бул жөн гана геометриялык фигуралар менен абстрактуу ой жүгүртүү эмес, ал мейкиндиктеги орун алган реалдуу процесстерди жана кубулуштарды түшүнүү үчүн фундамент болуп эсептелет. Тактап айтканда, электродинамикалык процесстердин бардыгы сөзсүз түрдө материянын өзгөчө формасы талаа менен мүнөздөлүнөт. Мектеп окуучуларынын чыгармачыл ишмердүүлүгүн калыптандыруу процессинде геометриянын материалдары мейкиндиктик элестетүүлөрүн калыптандыруунун бир бөлүгү катары өзгөчө маани берилиши керек. Чыгармачыл ишмердүүлүктүн компоненттеринин арасында элестетүү өзгөчө ролду ойнойт. Элестетүү – бул образдарды бири-бири менен гармониялык айкалыштыруу менен реалдуу чындыкты чагылдырган татаал психикалык процесс болуп саналат.

Россиялык изилдөөчү В.А.Крутецкийдин эмгектеринде окуучулардын мейкиндиктин касиеттери, анын катыштарын түшүнүү баштапкы мезгилде предметтик-практикалык багытта жүрөрү көрсөтүлгөн. Бул процесс мейкиндикте, башкача айтканда үч ченемдүү координаттык системада орун алат. Андан соң, графикалык ишмердүүлүк менен алектене баштагандан баштап, мектеп окуучулары мейкиндиктин касиеттерин жана анын катыштарын үч координаттык система менен бирге, эки координаттык өлчөө системасында, башкача айтканда жалпак бетте түшүнө башташат. Бул учурда, мейкиндиктеги реалдуу предметтер менен бирге, алардын жалпак беттеги чагылыштарды, башкача айтканда сүрөттөрдү, иллюстрацияларды колдонушат. Натыйжада, мейкиндиктеги элестетүүнүн жалпак бетке болгон проекцияларын кабыл алуу орун алат. Андан кийинки этаптарда мейкиндиктик ой-жүгүртүүнүн өнүгүшү мейкиндиктин ориентацияларынын формаларынын татаалдашы менен, теориялык мазмундун кошулушу менен милдеттер бир кыйла өзгөрөт. Бул жагдайда кайрадан баштапкы образ зарыл болуп саналат жана ал канча ирээт өзгөрүүгө учурайт. Ошентип, орто мектепте окуучулардын мейкиндиктик ой-жүгүртүүнүн калыптандыруу үч этаптан турат: 1) үч координаттуу мейкиндиктен эки координаттуу жалпак бетке өтүү жана тескери өтүү; 2) көрсөтмөлүү сүрөттөлүштөн шарттык схемалык элестетүүгө жана тескери өтүү; 3) конкреттүү аныкталган эсептөө координатынан эркин тандалган эсептөө координатына өтүү [4].

Ош шаарынын жана Кара-Суу районунун кээ бир мектептеринде эксперименталдык класстарда кошумча сабактар өтүлдү. Андай сабактарда окуучуларга алгач кагаздан геометриялык фигураларды жасоо, андан кийин алардын мейкиндиктеги фигураларды чиймеде ар тараптан көрүнүштөрүн чийүү сунушталган. кошумча сабактар аяктагандан кийин, окуучулардын мейкиндиктик элестетүүлөрүн калыптанышынын өзгөрүүсүн аныктоо максатында атайын иштелип чыккан 20- суроодон турган комплекстүү тест алынды. Мектеп окуучуларынын мейкиндиктик элестетүүлөрүн калыптандыруу боюнча бир канча дидактикалык материалдар жана анимациялык программалар даярдалды жана апробациялоодон өттү.

Мисалы: 11 - класстын окуу материалы “Туруктуу токтун магнит талаасы. Эрстеддин тажрыйбалары” деп аталган темадан башталат. Ток өтүп жаткан өткөргүчтүн айланасында магнит талаасынан пайда болорун түрдүү менен билүүгө болот. Мындай жолдордун бири- темирдин таарындыларынын ар бири кичине магнит стрелкасы болуп калышат. Магнит талаасында, кичине магнит стрелкаларынын октору бойлоп жайланышып жаткан сызыктар, магнит талаасынын күч сызыктары деп аталат. Күч сызыктарынын жардамы менен магнит талаасын графиктик түрдө көрсөтүүгө болот. Токтун магнит талаасынын күч сызыктары өткөргүчтү курчаган туюк ийри сызыктар болушат. Магнит талаасынын күч сызыктарынын багыты өткөргүчтөгү токтун багыты менен, англиялык окумуштуу Максвелл сунуш кылган жөнөкөй эреже боюнча байланышкан.

Электродинамикалык кубулуштар үч координаталуу мейкиндикте орун алгандыктан билим сапатынын жогорулашына окуучулардын мейкиндиктик элестетүүсү түздөн-түз таасир тийгизээри аныкталды. Окуучулардын мейкиндиктик элестетүүлөрүн өркүндөтүү үчүн дидактикалык каражаттарды иштеп чыгуу жана аларды колдонуу боюнча көрсөтмөлөр даярдалды.

Адабияттар:

1.Арнхейм Р. Визуальное мышление [Текст] / Р. Арнхейм // Хрестоматия по общей психологии. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 216 с.

2. Жалпы билим берүүчү орто мектептер үчүн программалар. VII-XI-класс. Физика. Астрономия. – Бишкек: «Билим», 2014, −42 б.

3. Каменецкий С.Е. Проблемы изучения основ электродинамики в курсе физики средней школы.: Автореф. дисс... д-ра. пед. наук. − М., 1978.

4. Якиманская И. С. Развитие пространственного мышления школьников. М., 2001.- 46стр.

Жайнаков А. Ж.

Народный учитель КР, академик НАН КР

Мааткеримов Н.О.

Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ НА ОСНОВЕ МОДЕЛИРОВАНИЯ

МОДЕЛДЕШТИРҮҮНҮН НЕГИЗИНДЕ ФИЗИКАНЫ ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӨНҮКТҮРҮҮ

IMPROVEMENT OF TECHNOLOGY OF TEACHING PHYSICS ON THE BASIS OF MODELING

Аннотация: *Для совершенствования содержания и последовательности изучения атомной физики авторы использовали метод графов. С целью сокращения времени на изучение раздела предпринята попытка минимизировать целевую функцию и выбрана оптимальная последовательность изложения тем.*

Ключевые слова: *атомная физика, структурирование учебного материала, метод графов, целевая функция.*

Abstract: *In order to improve the content and consistency of study of atomic physics the authors used the method of graphs. To reduce the time to study the section an attempt to minimize the objective function was implemented and the best sequence of presentation of topics was selected.*

Key words: *atomic physics, the structuring of educational material, the method of graphs, the objective function.*

Анализ многочисленных публикаций показал, что современное определение качества высшего образования как «сбалансированного соответствия многообразным потребностям, целям, требованиям, нормам (стандартам)» по своей внешней форме является инвариантным относительно времени [1]. Изменяются структура и содержание потребностей, целей, требований, стандартов, изменяется и расстановка приоритетов в системе тех субъектов, чьим потребностям, целям и требованиям должны удовлетворять образовательный процесс и его результаты. В настоящее время приоритет отдан самому обучающемуся, развитию его социально-профессиональных компетенций.

Комплекс профессиональных компетенций будущего учителя является сложной системой нелинейно взаимодействующих компонентов, включающей необходимые для работы по специальности знания, умения и навыки, способности творчески мыслить и действовать, активно сотрудничать с коллегами и профессиональной межличностной средой, самостоятельно и ответственно принимать решения. Однако интегральное качество выпускника педагогического вуза оценивается не только по уровню его профессиональных компетенций, но и по уровню развития его личности. В целом личностное пространство шире профессионального. Уровень развития личности обучающегося и, соответственно уровень развития профессиональных компетенций зависят от таких характеристик студента, а затем и выпускника, как его когнитивная готовность, способность к самостоятельной творческой работе и творческому саморазвитию, ответственность, целеустремленность, самокритичность и т.п.

Перед современным курсом общей физики стоят следующие задачи:

- ознакомить студентов с основными принципами, теориями, законами физической науки и их математическими выражениями, а также с физическими явлениями, методами их наблюдения и экспериментального исследования;
- научить правильно выражать физические идеи, дать представление о границах применимости физических моделей и теорий, привить умения количественно формулировать и решать физические задачи, оценивать порядки физических величин;
- сформировать определенные навыки экспериментальной работы, ознакомить с главными методами точного измерения физических величин, простейшими методами обработки результатов эксперимента и основными физическими приборами;

- помочь овладеть пониманием философских и методологических проблем современной физической науки, ознакомиться с этапами истории ее развития;

- дать студентам представление о роли физики в научно-техническом прогрессе, охране окружающей среды, развивать у них творческие способности, интерес и умение решать научно-технические и другие прикладные проблемы[2].

В данной статье рассмотрим пути совершенствования курса общей физики на основе моделирования структуры материала на примере раздела «Атомная физика».

Прогресс современной *атомной физики* связан с применением атомной и ядерной энергии в мирных целях, а также дальнейшим развитием теоретических основ современной физики и ее важнейших технических применений, которые по существу определяют достигнутый уровень современной цивилизации. Атомная и ядерная проблематика затрагивает не только материально-технические, но и экологические, гуманитарные и политические аспекты мирового сообщества. От развития атомной и ядерной энергетики и разрешения связанных с ними проблем зависит будущее человечества.

К атомной физике относятся вопросы строения атомных оболочек и изучение явлений, обусловленных свойствами и процессами в атомных оболочках. Этот раздел курса общей физики включает в себя рассмотрение явлений, в которых наиболее просто и очевидно проявляются фундаментальные квантово-механические закономерности, позволяющие сформулировать квантово-механические понятия и соответствующую модель этой области явлений. Проявление квантовых закономерностей определяются, в первую очередь, их очевидной несовместимостью с классическими представлениями. К этому кругу явлений относятся в движении микрочастиц.

Построение модели такого движения привело к формулировке уравнения Шредингера, которое является новым уравнением физики и не может быть «выведено» из ранее известных уравнений. Однако в физике давно было известно, что любые волны описываются соответствующим волновым уравнением. Исторически и логически уравнение Шредингера возникло как уравнение для волн де Бройля. Такой подход к уравнению Шредингера является наиболее простым и естественным в рамках индуктивной формулировки физической модели в курсе общей физики.

Применение общей теории охватывает анализ широкого круга вопросов квантовой физики. В этом смысле рассмотрение атома водорода и простейших случаев движения микрочастиц следует рассматривать лишь как подготовку к квантово-механическому анализу более реальных ситуаций, которые изучаются в последующем.

Среди специалистов нет единообразия во мнениях по поводу необходимости сохранения связи изложения атомной физики с исторической последовательностью ее развития[2]. С педагогической точки зрения принцип историзма необходим, например, при изложении экспериментальных оснований атомной физики, или при убеждении студентов в неизбежности разрыва с привычными представлениями, к которому приводит квантовая механика.

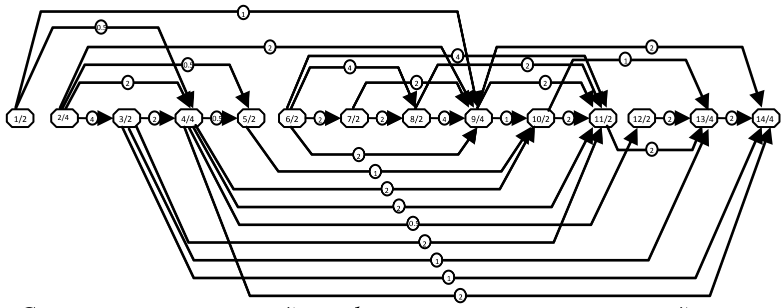

Рис. Структурно-логический граф изучения основных понятий атомной физики.

На основе вышеизложенных исходных идей преподавания раздела «Атомная физика» мы построили структурно-логический граф, приведенный на рисунке, где внутри вершин цифра в числителе означает номер темы,а цифрав знаменателе – время отведенное на изучение темы. Основными элементами раздела выбраны следующие: 1.Фотоэффект.2. Опыт Резерфорда. 3. Постулаты Бора. 4. Водородоподобный атом. 5. Эффект Комптона.6. Волны де Бройля. 7. Соотношение неопределенностей. 8. Уравнение Шредингера. 9. Движение микрочастицы.10. Квантовые числа. 11. Принцип Паули. 12. Эффект Зеемана. 13. Молекулярные спектры. 14. Вынужденное излучение. В методике использования графического моделирования рекомендуется фиксировать наличие логической связи стрелкой, соединяющей соответствующие вершины. В целях совершенствования количественной оценки важности логической связи мы ввели понятие весового коэффициента, зависящего от тесноты связи[5].

Чтобы обеспечить логически правильную последовательность изложения учебной информации, необходимо придерживаться всех отношений предшествования, определяемые графом. Это требование возможно обеспечить, если в графе не имеется контуров. Под контуром графа понимается такой путь, у которого начальная вершина совпадает с конечной. При наличии контуров производим их разрыв с учетом логики формирования основных понятий атомной физики.

Руководствуясь критерием минимизации времени изучения раздела, было выбрана (из нескольких возможных) оптимальная последовательность изложения тем, которая имеет минимальный суммарный временной разрыв между всеми логически связанными темами курса.

Считая, что забывание пройденного материала пропорционально времени, можно предложить следующий критерий для выбора оптимальной последовательности. Назовем оптимальной ту последовательность изложения тем, которая имеет минимальный суммарный временной разрыв между всеми логически связанными темами курса. Математическая формулировка задачи выглядит следующим образом: необходимо минимизировать целевую функцию вида

F(x)= $\sum l_{p,q}(x)$, где $l_{p,q}(x) = \sum_{p}^{q} t_i$ - длина дуги упорядоченного графа, t_i – время изучения темы [3].

Многие авторы фиксируя наличие или отсутствие логических связей в матрице смежности, построенного для ориентированного графа, ограничиваются проставлением 0, если связь отсутствует и I – если связь имеется[5]. В отличие от этого мы учитываем тесноту логических связей и для количественной характеристики для каждой дуги вводим понятие весового коэффициента $в_{ij}$ (принимает значения 0,5; 1; 2; 4). Определение численного значения весового коэффициента $в_{ij}$ – довольно сложная задача, так как его величина имеет в известной мере некоторую неопределенность и вероятностный характер в силу недостаточной исследованности. Поэтому целевая функция в форме

$$F(x)= \sum l_{p,q}(x)$$

не учитывает различия между логическими связями, степень важности которых характеризуется весовыми коэффициентами $в_{ij}$. Чтобы их учесть, необходимо минимизировать целевую функцию вида

$$F(x)= \sum l_{p,q}(x)\, в_{ij}$$

Решать вышеуказанную задачу с помощью уравнения динамического программирования вручную можно при N<10, где N – число тем раздела, а при N>11 - решение необходимо реализовать на компьютере. Исходными данными для расчета являются: весовые коэффициенты $в_{ij}$ и временной фактор.Намибыла разработана программа для расчета с помощью компьютера оптимального значения целевой функции F(x) для структурно-логического графа тем атомной физики.

В результате решения задачи нами было выявлено оптимальное значение целевой функции дающая рациональную последовательность изучения курса атомной физики, которая несколько отличается от приведенной в образовательном стандарте.

Таким образом, использование компьютера для оптимизации обучения атомной физике совершенствует применение метода графов в следующих аспектах. Во-первых, облегчает производить подробный анализ возможных последовательностей изучения тем. Во-вторых, заставляет преподавателя и студентов более четко представить структуру дисциплины и внутренние логические связи между темами. В-третьих, совершенствует профессионально-педагогическую направленность подготовки будущего учителя физики, помогая ему освободить темы курса от устаревшей или второстепенной учебной информации, устранить параллелизм в содержании отдельных разделов и добиться целесообразной последовательности расстановки тем в разделах курса.

Кроме того, в отличие от традиционной формы проведения практических занятий по решению задач нами предлагались студентам составить графовые модели хода решения отдельных из них. Использование графовых моделей в данном случае совмещают две функции: учебно-познавательную и методическую. На следующем этапе овладения методикой решения прямых задач с использованием графа можно перейти к другой форме задания, являющимся как бы обратными рассмотренным. В процессе выполнения обратной задачиобучаемый по известному графу поиска решения находит это решение в общем виде и составляет конкретное содержание. Варьирование различным положением элементов по ступеням (уровням), изменение конфигурации графа, разрывы в связях создают большие методические возможности разнообразить типы заданий в зависимости от целей обучения.

Многолетний опыт решения основных задач оптимизации и нормирования процесса обучения в вузе позволил выделить следующие дидактические условия совершенствования преподавания общего курса физики на различных факультетах Иссык-Кульского государственного университета им. К. Тыныстанова и Кыргызского нацонального университета им. Ж.Баласагына:

- структурирование учебного материала в соответствии с ведущими идеями основных разделов курса физики;
- установление логических связей между элементами структуры, курса физики на основе цикла научного познания в естественных науках;
- качественный и количественный анализ содержания учебной информации с использованием математических методов и моделей;
- разработка оптимального бюджета учебного времени для усвоения определенной порции учебного материала.

Литература:

1.Современное образование как открытая система: коллективная монография/Под ред. Н.Г. Ничкало, Г.Н.Филонова, О.В.Суходольской-Кулешовой. – М., 2012. Теория обучения в информационном обществе. – М., 2011.

2.Гребенев И.В., Лебедева О.В. Моделирование учебного процесса для организации исследовательского обучения физики / Модели и моделирование в методике обучения физике: Материалы докл. VВсеросс. науч.-практ. конф. – Киров:КИПКиПРО, 2010. – С. 7-12.

3.Лесин В,В., Лисовец Ю.П.Основы методов оптимизации для втузов. – М.: Изд-во МАИ, 1998. – 248 с.

4.Мааткеримов Н.О. Дидактические основы нормирования процесса обучения физике в средней и высшей школе: Автореф. дис. … д-ра пед. наук. 13.00.01, 13.00.02. – Бишкек: КАО, 2010. – 40с.

5.Проблемы педагогических измерений. Межвуз. сб. тр. / Под ред. В. И. Левина. – М:. МГПИ им. В.И.Ленина. – 1984. – 123с.

Жусипбекова Ш. Е.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,

ФАРМАЦЕВТ - ТЕХНОЛОГ МАМАНДЫҒЫНЫҢ СТУДЕНТТЕРІНЕ ЭЛЕКТРОТЕХНИКА ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНИКА НЕГІЗДЕРІ ПӘНІҢ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНЕ ШОЛУ

ОБЗОР МЕТОДОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ЭЛЕКТРОТЕХНИЧЕСКОЙ ТЕХНИКЕ И ОСНОВЫ ЭЛЕКТРОНИКИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ФАРМАЦЕВТИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

REVIEW OF THE METHODOLOGY OF TEACHING ELECTRICAL ENGINEERING AND THE BASICS OF ELECTRONICS FOR STUDENTS OF PHARMACEUTICAL TECHNOLOGY

Аннотация: *Бул макалада мектепте, жогорку мектеп, табият, электроника жана электр техникалык окутууга көбүрөөк басым. Ушул максатта, бул окуу куралын карап чыгуу жолу менен заманбап медициналык окуу жайлардын студенттери үчүн лабораториялык сабактарды өткөрүү үчүн биринчи жолу болду.*

Түйүндүү сөздөр: *медициналык электроника, электротехника, чип.*

Аннотация: *В статье больше внимания уделяется преподаванию в школе, высшей школе, физике, электронике и электротехнике. С этой целью была предпринята первая попытка провести лабораторные занятия для студентов современных медицинских вузов путем обзора ценных методических пособий.*

Ключевые слова: *медицинская электроника, электротехника, чип.*

Abstract: *The article focuses more on teaching in schools, higher schools, physics, electronics and electrical engineering. To this end, the first attempt was made to conduct laboratory classes for students of modern medical universities by reviewing valuable teaching aids.*

Keywords: *medical electronics, electrical engineering, chip.*

Жоғары оқу орындарында өтілетін ғылыми-жаратылыстану пәндерінің арасында физика курсының алатын орны мен міндеті ерекше. Физика қазіргі кезеңдегі технологияның теориялық базасы болғандықтан, физиканың негізгі заңдары мен қағидаларын білу сол техниканы меңгеруде шешуші роль атқарады.

Жоғарғы оқу орындарының студенттеріне физикалық білім берудің әдістерін жетілдіруге арналған теориялық және әдістемелік зерттеу жұмыстары баршылық. Соңғы жылдары осы бағытта жүргізілген зерттеу жұмыстарының ішінде құнды әдістемелерді келесі авторлар өз оқулықтарында ұсынады: Мукашев К.М., Шадинова К.С., Косов В.Н., Алимбекова Г.Б., Шанаев О.Т., Китаев В.Е., Жаңабергенов Қ., Исламқожаұлы Ұ., Урмашев Б., Нәдіров Е.Ғ, Балабатыров С.Б., Сералиев Т.А., Регинбаева Н.Ә., Темірғалиев Т.К., Әбілдаева А.С.

Біз ұсынып отырған мақалада медициналық жоғары оқу орындарының медициналық және биологиялық факультетінің студенттеріне диагностикалық және физиотерапиялық медициналық жабдықтардың жекеленген компоненттері мен оңайлатылған электр тізбектерін пайдалану қағидаларын зерделеу бойынша зертханалық жұмыстарды жүзеге асыруға бағытталған жұмыстарға шолу жасадық. Осы мақсатта көптеген оқу құралдарын қарастырдық.

Д.В. Коврижныхтың «Electronics Workbench программсын қолдану арқылы медициналық электроникадан зертханалық практикум» оқу - әдістемелік құралында медициналық биохимия мамандығы студенттеріне арналған. Оқу құралында зертханалық практикум жасаудың жолдарын ұсынады. В.П. Бакалов «Медицинская электроника. Основы биотелеметрии 2-е издание» оқу құралында биометрияның негізгі принциптерін, биоинформация көздерінің моделдерін, биосигналдарды іріктеу және түрлендіру сұрақтары биотелеметриялық ақпаратты қабылдау, өңдеу және биотелеметриялық жүйелер туралы баяндайды. А.Н. Ремизовтың «Медицинская и биологическая физика» оқулығы медициналық биологиялық және ауылшаруашылық мамандықтағы студенттер мен оқытушыларға арналған. Оқулықта ықтималдықтар теориясының элементтері, математикалық статистика, медициналық метрология және электроника сұрақтарын

қарастырады. В.Г. Лещенко, Г.К. Ильичтың «Медицинская и биологическая физика» оқу құралы техникалық оқу орындарының студенттері мен аспиранттарына арналған. Оқу құралында автор физикалық процесстер және құбылыстар, заманауи диагностика және емдеу әдістерін қарастырады. Автор зерттеліп отырған құбылыстың физикалық жағын түсіндіріп, әрі қарай оның медициналық және биологиялық қосымшаларында заманауи диагностикалық емдеу әдістерін ұсынады.

Қазіргі кезде физиканы оқыту әдістерін жетілдіруде физиканы, физикалық құбылыстарды компьютерлік бейнелеу, олардың моделін жасау арқылы оқыту да жақсы нәтиже беретіндігі осы бағытта жүргізілген жұмыстардан көрінеді. Жоғары оқу орындарына арналған физика курсы мектеп физика курсына қарағанда құрылымы жағынан әлдеқайда ауқымды. Университет деңгейінде оқытылатын пәндер уақыт көлемі жағынан шектеулі екені белгілі.

Технологиялардың жаңаша түрлерінің бірі – практикалық және зертханалық сабақтарды қызықты етіп өткізуге арналған виртуалды зертханалық жұмыстар. Олар студенттердің кәсіби қабілеттерін қалыптастыру мен жетілдіруге, шығармашылық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Виртуалды зертханалық жұмыстар – бұл түрлі құрал-жабдықтар мен қондырғылар қолданылатын шынайы зертханалық тәжірибелердің аналогы болып табылады, алайда виртуалды зертханалық жұмыстардың шынайы зертханалық жұмыстардан басты айырмашылығы бұл олардың компьютерде орындалуы. Виртуалды компьютерлік зертханалық жұмыстардың артықшылығы:

- оқу орны ауданы мен қаржы шығындарының үнемділігі;
- зертханалық жұмыстарды әрбір студенттің жеке-жеке орындау мүмкіндігі;
- тәжірибе шарттарын өзгертудің мүмкіндігі;
- пайдалану шығындарының болмауы.

Haskett consulting inc соңғы зерттеулері бойынша: «Адамдар көрген ақпараттарының 20%-ын, көріп-естіген ақпараттарының 40%-ын және көріп, естіген және жасаған нәрселерінің 70%-ын есте сақтайды». Осындай мәліметтер Ресей және шетелдік ақпарат көздерінен алынған нәтиже бойынша - Есте сақтаудың пайыздық үлесі:

- мәтін оқыған кезде - 10-30%;
- сызба мен кестелерде көбен көрген кезде - 20-40%;
- көріп-естіген кезде (мультимедиа) - 30-50%;
- айтып-жазған кезде (интерактив) - 50-75%;
- көріп-жасаған кезде (модельдеу, тренажерлар) - 65-95%.

Виртуалды зертханалық жұмыстардың артықшылығын ескере отырып мақаламызда жоғарғы оқу орындарында медициналық электроника және электротехника курсы бойынша өткізілетін - Electronics Workbench бағдарламасын қолданып зертханалық сабақ өткізудің ыңғайлы екендігін ұсынамыз. Electronics Workbench бағдарламасы біз ұсынып отырған мүмкіндігі өте кең, кез келген аналогты және сандық тізбектерді модельдеуге, компьютерлік бағдарлама аясында электрондық медициналық аппараттардың жеке түйінді схемаларын түсіндіріп қана қоймай кейбір диагностикалық және физиотерапевтік аспаптардың жұмыс істеу принципін түсіндіру өте ыңғайлы. Медициналық диагностикалық жабдықтардың ерекшелігі биопотенциалдарды, өте әлсіз сигналдарды, күшейтуге арналғандығын айта кету керек. Мысалы, электрокардиографияда биопотенциал 0,1 ден 0,5 мВ, электроэнцефалографияда 0,02 ден 0,3 мВ, электромиографияда 0,01 ден 1,0 мВ, электроокулографияда 0,02 ден 2 мВ, гальваникалық тері әсерінің тіркелуінде 1 ден 100 мВ дейін. Сонымен қатар, уақыт белгісіне орай баяу өзгерістегі биопотенциалды күшейту үшін әдетте тұрақты тоқтың күшейткіштерін қолданады. Сондай-ақ биологиялық жүйенің сигнал көзі ретінде жалпы қарсылықтың айтарлықтай жоғары екендігін айта кету керек. Бұл биопотенциалды шешуге арналған электродтарға ғана емес қолданылатын күшейткіштерге де жоғары сұранысты талап етеді.

Electronics Workbench компьютерлік бағдарламасында әрбір студент тізбекті өздігінен құрастырады, тізбектің орындалуын тексереді, өлшеу құралдарын қосып, сонымен қатар керекті өлшемдерін жасайды.

1. Бағдарламаның жұмыс терезесінде құрылғының электронды сызбасын модельдеуге.
2. Сызбаға қажетті тесттік құралдарды қосуға: функционалды генератор, вольтметр, амперметр, осциллограф т.б.
3. Виртуалды қуаттағышты сөндіру арқылы сызбаны іске қосу.
4. Анализ, мыс.келесі құжаттауға қажетті периодты үрдіс осциллограммасын не құрылғының амплитудалы жиілікті сипаттамасын.

Electronics Workbench жоғары оқу орындарында (физика, электроника мен электротехника негіздері, автоматтар және есептеу техникасы және т.б) кең өріс алды. Electronics Workbench модельдеудің электрондық жүйесі зерттеушінің өлшеуші приборлармен жабдықталған, реальды жұмыс орнын тудырады. Оның көмегімен қарапайым және қиында аналогтық және цифрлық радиофизикалық құрылғыларды модельдеуге, құруға болады. Electronics Workbench анық түсіну үшін оның жұмыс істеу принципін түсіну керек:

— Windows операциялық жүйесінің негізгі жұмыс істеу принциптерін білу
— Негізгі өлшеу құрылғыларының жұмыс істеу принциптерін түсіну (мультиметр, осциллограф және т.б)
— Радиоэлектронды құрылғылардың жеке элементтерін білу.

Workbench бағдарламасының терезесі (бұдан әрі - Electronics Workbench) 1-суретте көрсетілген.

Electronics Workbench бағдарламасы стандартты Windows интерфейсин пайдаланады, бірақ оның кейбір мәзірлері мен командаларның осы программада істелетін мәселелердің сипатына сәйкесті ерекшеліктері бар.

Стандартты Windows батырмаларымен қоса, құрал-саймандар тақтасы төмендегілерді қамтиды:

- бұрылыс;
- көлденең айна бейнесі;
- тік айна бейнесі;
- модель құру;
- кескін шығару;
- компонент қасиеттері;
- көріністің масштабын өзгертуге арналған екі батырма

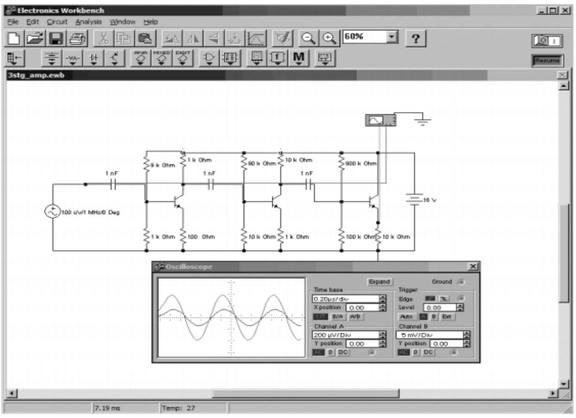

1-сурет. Electronics Workbench бағдарлама терезесі

- Sources – қуат көздері.
- Basic – белсенді емес компоненттер тобы.
- Diodes – жартылай өткізгіш диодтар, стабилитр және т.б.
- Transistors – жартылай өткізгіш транзисторлар.
- Analog ICs – аналогты микросхема.
- Mixed ICs – аралас типтегі микросхема (АЦП, ЦАП).
- Digital ICs –сандық микросхемалар.
- Logic Gates – сандық логикалық микросхемалар.
- Digital – сандық микросхемалар.
- Indicators – индикаторлар.
- Controls – аналогтық есептеуіш құрылғылар (дифференциаторлар, инте-
- граторлар және т. б.).
- Miscellaneous – аралас типтегі компоненттер.
- Instruments – бақылау – өлшеу құрылығысы.

Осыған орай, виртуалды шынайылылықты қалыптастыру технологиясының көмегімен білім берудің тиімділігін арттыруға болады деген қорытынды жасауға болады. Алдағы уақытта Electronics Workbench бағдарламасының көмегімен зертханалық жұмыс жасаудың әдістемесін ұсынамыз.

Әдібиеттер:

1. Мукашев К.М., Шадинова К.С. «Основы электроники и схемотехники» Алматы, 2008г.
2. Әлімбекова Г.Б.«Жалпы физика курсын оқыту әдістемесі» Алматы 2018ж.
3. Әлімбекова Г.Б Болашақ мұғалімдердің теориялық және әдістемелік даярлық деңгейін жетілдіруге арналған оқу құралы. –Алматы, ТОО «EXLIRIS», 2008. – 206 б.
4. Шанаев О.Т. «Система моделирования Electronics Workbench» Алматы, 2003г. стр. 250.
5. Китаев В.Е. «Электроника және өнеркәсіптік электроника негіздері» Алматы, 1991г.
6. Жаңабергенов Қ «Электроника негіздері» Алматы 1989ж.
7. Ремизов А.Н., Потапенко А.Я.«Курс физики» М."Высшая школа". 2002 ж.
8. Блохина М.Е., Есаулов И.А., Мансурова Г.В.. «Руководство для лабораторных работ по медицинской и биологической физике» М. Дрофа.2002ж.
9. Ремизов А.Н. «Медицинская и биологическая физика» М. Дрофа, 2004ж.
10. Тиманюк В.А., Животова Е. Н. «Биофизика» М. 2003ж.
11. Құдабаев Қ.Ж., Абдрахманова Ж.Ж., Махамбетова М.А., Сыздық А.Н. «Медициналық биофизика» фармация мамандығы студенттеріне арналған оқу құралы. Алматы 2014ж.

Зулпукарова Д.И., Абдималик кызы Н., Абдрахманова А.М.
Ош мамлекеттик университети

КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮККӨ БАГЫТТАЛГАН ТАПШЫРМАЛАР ОКУУЧУЛАРДЫН МАТЕМАТИКАЛЫК САБАТТУУЛУГУНУН САПАТЫН ЖОГОРУЛАТУУ КАРАЖАТЫ КАТАРЫ

КОМПЕТЕНТНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННЫЕ ЗАДАНИЯ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА МАТЕМАТИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

COMPETENCE-ORIENTED TASKS AS A MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF MATHEMATICAL LITERACY OF STUDENTS

Аннотация: *Макалада математика сабагында компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды колдонуу менен окуучулардын математика предметине болгон кызыгууларын жогорулатуу маселелери каралат. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды сабакта колдонуу аркылуу окуучулардын акыл ишмердүүлүгүн, математикалык ойлоосун жана негизги компетенцияларын калыптандырууга болот. Турмуштук маселелерди колдонуу жана чечүү менен предметтер аралык байланышты тургузуу жана математиканын практикалык колдонулушу ишке ашырылат. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар чыгармачылык мүнөзгө ээ жана турмуштук жагдайды моделдештирет.*

Түйүндүү сөздөр: *компетенттүүлүк,компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар, чыгармачыл тапшырмалар, маалымат булактары, компетенттүү окутуу, атайын тапшырмалар, тапшырманын формулировкасы, стимул.*

Аннотация: *В статье рассмотрены вопросы о повышения интереса у учеников к математике путем использования компетентно ориентированных задач. В итоге решения таких задач на уроках у учеников развивается умственная деятельность, математическое мышление и ключевые компетенции. Использование и решение жизненных задач устанавливает взаимосвязь между предметами и осуществляется практическое применение математики. Компетентно ориентированные задачи имеют творческий характер и моделируют практическую и жизненную ситуацию.*

Ключевые слова: *компетентность, компетентностно-ориентированные задания, деятельностное задание, источник информации, компетентное обучение, специальные задания, формулировка задания, стимул.*

Annotation: *This article is about increasing students' interest in the subject of mathematics through the use of competently oriented tasks. As a result, the solution of competently oriented tasks in the classroom forms the students' mental activity, mathematical thinking and key competencies. The use and solution of life problems establishes the relationship between subjects and the practical application of mathematics is carried out. Competently oriented tasks have creative characteristics and simulate a practical and life situation.*

Key words: *competence, competence-oriented tasks, activity task, source of information, competence approach, mathematical tasks, task formulation, stimulus.*

Учурда билим берүү тармагындагы болуп жаткан өзгөрүүлөр адистердин ар тараптан өнүккөн, алган билимдерин турмушта колдоно алган проффессионалдуулугуна өзгөчө талаптарды коюп жатат. Коюлган талаптарга ылайык окутууда салттык мамиледен компетенттүү окутууга өтүүнү коомчулук баштан өткөрүп жаткандыгы баарыбызга белгилүү.

Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн негизги түрү математикалык теорияда өздөштүрүлөт, ал эми чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрү жана өз алдынча ойлоолору маселе чыгарууда өнүктүрүлөт. Ошондуктан математика сабагында окуучулардын негизги компетенттүүлүктөрүн атайын тапшырмалардын жардамында калыптандыруу зарыл. Негизги көңүл окуучулардын мектептен алган билимдерин жана көндүмдөрүн турмуштук жагдайларда колдонуу жөндөмдүүлүгүнө багытталат [1, 6-б].

Билим берүүдөгү компетенттүүлүк мамиледе окуп-үйрөнүүдө окуучунун бар билимдерге таянып ар кандай татаалдыктагы проблемаларды чечүүгө жөндөмдүүлүгү, алынган билимдерди практикада колдонуу жөндөмдүүлүгү, анын личностук потенциалынын өнүгүшү, проблемаларды өз алдынча чечүү тажрыйбасына ээ болгондугу менен окутуунун натыйжалары аныкталат. Компетенттүүлүк билим берүү системасында мугалимдин функциясынын ролу олутуу түрдө өзгөрөт, б.а. мугалим – насаатчы, тренер, менеджер, модератор, консультант, долбоорлоочу катары функцияларды аткарат [1, 7-б], б.а. компетенттүүлүк мамиле биринчи орунга окуучунун маалымат алуусун эмес, окуучунун өз ишин уюштуруу жана проблеманы чечүү жөндөмдүүлүгүн коет.

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар аркылуу:

- окуучулардын таанып билүү мотивациялары жаралат; б.а. бул ишмердүүлүк тапшырма, жана ал практикалык, турмуштук жагдайды моделдештирет;
- ал окуучу үчүн актуалдуу материалдан түзүлөт жана предметтер аралык байланышты ишке ашырат;
- структурасы боюнча стандарттык эмес, б.а. маселенин структурасында анын кээ бир компоненттеринин бири аныкталбаган болушу мүмкүн;

- маселени чыгаруунун бир канча жолу болушу мүмкүн [2].

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар салттык сабактын уюштурулушун өзгөртөт, алар билимдерге жана ык-машыгууларга негизденет, бирок топтолгон билимдерди практикалык ишмердикте, турмуштук жагдайда пайдалана алууну талап кылат.

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар окуу процессинде билим берүүдө компетенттүүлүк моделди ишке ашыруунун, айрым окуу предметтеринин мазмунун да, технологиясынын да, мониторингдин да, б.а. окутуунун жана окуу процессинде окуучулардын даярдыгынын сапатын баалоонун каражаты катары колдонулат [3].

Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалардын системасы катары төмөнкү тапшырмаларды алсак болот: чыгармачыл тапшырмалар, аналитикалык тапшырмалар, предметтер аралык мүнөздөгү тапшырмалар, кластер түзүү ж.у.с.

Компетенттүү мамиледеги сабакта төмө биринчи этапта окуучуда активдүүлүккө жана чыгармачыл позицияга карата билүү, издөө, табуу, далилдөө сыяктуу ички мотивация пайда кылуучу каражаттарды, ыкмаларды сунуштоого болот (сүрөт). Сабакта эң бир эффективдүү жолдордун бири проблемалык жагдай түзүү болуп саналат [4]. Экинчи этапта окуучунун өз алдынча иши бул, окуучунун өзү тарабынан коюлган максатка жетүү үчүн пландаштырылган ишинин (билимдеринин, билгичтиктеринин) натыйжасы болууга тийиш.

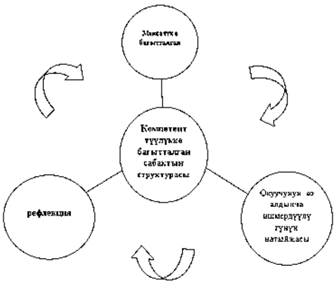

Сүрөт: Компетенттүүлүккө багытталган сабактын этаптары

Рефлексияда:

- өзүңдүн ишмердүүлүгүңдү баала;
- алган жыйынтык менен өзүңдүн сабактагы максатыңа жеткендигиңди текшер (өзүңдү текшер);
- өзүңдүн жыйынтыгыңды маселенин жообу менен салыштыр (өзүңө-өзүң баа бер) [5]. Ошентип окуучуда өзүн-өзү текшерүү жана өзүн-өзү баалоо машыгуулары калыптанат.

Компетенттүүлүккө багытталган сабактын структурасы төмөнкү элементтерден турат [6, 83-б]:

- стимул,тапшырманын контекстине жана аны аткаруу үчүн мотивация жаратат;
- маселенин формулировкасы, тапшырманы аткаруу үчүн окуучулардын ишмердүүлүгүн көрсөтөт;
- маалымат булагы,тапшырманы аткаруу үчүн зарыл болгон маалыматтарды камтыйт;
- текшерүү инструментижыйынтыктарды баалоонун критерийлерин жана ыкмаларын көрсөтөт;
- тапшырманы аткаруу үчүн бланк – бул керектүү маалымат берилген учурда гана колдонулат.

Математика сабагында билим берүүчү негизги компетенцияларды калыптандыруу үчүн кандай аракеттер аткарылат? – деген суроо жаралат. Бул суроого жооп берүү үчүн математика сабагында компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларды системалуу түрдө колдонуу керектигин айтар элек. Компетенттүүлүккө багытталган тапшырмаларга мисалдарды карайлы.

1-маселе. Тема: “Тик бурчтуктун аянты” [5, 88-б].

Компетенттүүлүк: окуу-таанып билүү

Аспекти: стандарттык эмес ситуацияларда билимдерди колдонуу.

Стимул: Ата-энеңе керектүү өлчөмдөгү обой сатып алууга жардам бер.

Тапшырманын формулировкасы: Сенин бөлмөңдө канча өлчөмдө обой жабыштырыларын эсептеп чык. Таблицага керектүү маалыматтарды кийирип, эсептөөлөрдү жүргүз.

Тапшырманы аткаруу үчүн бланк:

	Узуну (м)	Кеңдиги (м)	Аянты ($м^2$)	Обойдун рулонунун өлчөмү
Бөлмө				
Обой				

Маалымат булагы: курулуш магазини (обойдун өлчөмдөрүн билүү)

Текшерүү каражаты: шкала – 1. Таблица туура толтурулса – 1б. 2. Аянтты эсептөөдө формула туура колдонулса – 1б. 3. Аянтты табууда эсептөөлөрдө ката кетирилбесе – 1б. 4. Обойдун рулонунун өлчөмү туура эсептелсе – 1б. 5. Маселедеги берилген суроого туура жооп алынса -1б.

Жыйынтыгы – 5 б.

Баалоо “5” – 5 б, “4” – 4 б., “3” – 3 б., “2” – 0 – 2 б.

2-маселе. Үй-бүлөлүк бюджетти эсептөөгө карата маселе [7].

Компетенттүүлүк: информациялык, өзүн-өзү башкаруу жана көйгөйлөрдү чечүү

Стимул: Үйдөгү бир айда сарпталган электр энергиясы үчүн кеткен чыгымды эсептөөгө жардам бер.

Тапшырманын формулировкасы: Берилген квитанция менен коммуналдык төлөмдөрдү эсептегиле. Февраль айы үчүн сарпталган электр энергиясын эсептөөчү жалпы туюнтманы жазып эсепте.

*Маалымат булагы:*1кватт\саат электр кубатынын баасы 0,77 тыйын, счетчиктин январь айындагы көрсөткүчү 51030 кватт\саат; февраль айындагы көрсөткүчү 52148 кватт\саат.

Текшерүү каражаты:

- электр энергиясын эсептөөнүн туюнтмасын туура жазса – 2 балл;
- бир ай үчүн сарпталган электр энергиясын жана ага кеткен чыгымды туура эсептесе – 3 балл.

Мындай маселелер менен күндөлүк жашообузда тез-тез кезигишип турабыз. Мындай тапшырмалар окуучуларды маселенин формулировкасына сынчыл ой менен кароого, турмуштук жагдайларды моделдештирүүгө түрткү берип, логикалык ой жүгүртүүнү жана көңүл бурууну талап кылат.

Жыйынтыктап айтсак, математика сабагында компетенттүүлүккө багытталган тапшырмалар аркылуу заманбап коомдогу математиканын ролун түшүнүүгө, математикалык маселелерди чечүүдө, жаңы тажрыйбаларды баалоодо, жана өздөрүнүн аракеттеринин эффективдүүлүгүн текшерүүдө колдонууга мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Алтыбаева М. Окутууга компетенттүүлүк мамиледе билим берүүнүн натыйжаларына мониторингдин мүмкүнчүлүктөрү//Вестник ОшГУ, Выпуск 4, 2016. - № 3. С. – 6-8.
2. Бермус А.Г. Проблемы и перспективы реализации компетентностного подхода в образования [Электронный ресурс]. - Режим доступа:/referat-78164.html.
3. Иванов Д.А., Митрофанов, К.Г., Соколова, О.В. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий. Учебно-методическое пособие - М.: АПКиППРО, 2005. - 101 с.
4. Зимняя И.А., Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования// Высшее образование сегодня. № 5.2003,
5. Компетентностно-ориентированные задания: Материалы участников
6. Всероссийского телекоммуникационного обучающего проекта-конкурса
7. «Компетентностно-ориентированный урок». – Омск: Пойковский, 2012. – 200 с.
8. Оморов Ш.Д., Зулпукарова Д.И. Формирование ключевыхкомпетентностей обучающихся на уроках математики в 6-7 классах//Молодой ученый, спецвыпуск, 2017. - № 4.1(138.1). С. – 82-86.

Исаева Р.У.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

ФИЗИКА МУГАЛИМДЕРИНИН ОКУУЧУЛАРДЫН ФИЗИКАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮ

КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ФИЗИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ У УЧАЩИХСЯ

COMPETENCE OF PHYSICS TEACHERS FOR THE FORMATION OF PHYSICAL CONCEPTS FOR STUDENTS

Аннотация. *Илимий билимдердиннегизги компоненти болуп түшүнүктөр эсептелет. Окуучулардын илимий түшүнүктөрүн ийгиликтүү калыптандырбайтуруп билимдин сапатын көтөрүү мүмкүн эмес. Ал эми бул окуутуудагы маанилүү процессти мугалим гана ишке ашырат. Макалада физика мугалимдеринин илимий түшүнүктөрдү калыптандыруу боюнча компетенттүүлүктөрүнүн мазмуну жана курамы, ага даярдоо жолдору көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *болочок физика мугалими, илимий түшүнүк, түшүнүктөрдү калыптандыруу боюнча кесиптик-технологиялык компетенттүүлүктөр, мазмуну, курамы.*

Аннотация. *Основным компонентом научных знаний являются научные понятия. Без успешнего формирования научных понятий у школьников невозможно улучшить качества знаний.Только учитель может осуществлять такой важный процесс в обучении. В статье рассматривается содержание и состав компетентностей учителей физики по формированию физических понятий у учащихся и пути их подготовки.*

Ключевые слова*: будущий учитель физики, компетентность, профессионально- технологическая компетентность, формирование физических понятий, содержание, состав.*

Annotation: *The main component of scientific knowledge is scientific concepts. Without the successful formation of scientific concepts in schoolchildren, it is impossible to improve the quality of knowledge. Only a teacher can carry out such an important process in learning. The article discusses the content and composition of the competencies of physics teachers in the formation of students' physical concepts and the ways of their preparation.*

Key words: *future physics teacher, competence, professional and technological competence, formation of physical concepts, content, composition.*

Окутуунун жана таалим-тарбия берүүнүн эффективдүү болушун камсыз кыла турган эң негизги проблемалардын бири – кесиптик-технологиялык компетенттүүлүк, ал мугалимдин азыркы учурдун талаптарына ылайык даярдыгынын өзөктүк көрсөткүчү болуп эсептелет. Мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү (МКК) – бул педагогикалык жана таалим-тарбия берүүчүлүк милдеттерди чечүү үчүн илимий жана практикалык билимдерди системалаштырган билгичтиктердин жыйындысы [1]. Педагогикада ―мугалимдин профессионалдык компетенттүүлүгү" термининин пайда болушу, колдонулушу XX-кылымдын 80-90 жылдарына туура келет. 2000-жылдардын башталышынан МКК окумуштуулар тарабынан терең изилденип келет.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы бул мугалимдин негизги милдети болгон окуучуларга илимий билимдерди берүүгө болгон билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр, методдор, каражаттар деп эсептейбиз. Ал эми илимий билимдердин негизги компоненти болуп “илимий түшүнүктөр” эсептелет. Демек, мугалим окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу аркылуу гана аларга билим бере алат. Мындан физика мугалимине (деги бардык эле мугалимдерге) тиешелүү болгон *физикалык (илимий) түшүнүктөрдү калыптандыруу компетенттүүлүгүн* кошууну максатка ылайык деп эсептейбиз [2].

Биз да компетенция түшүнүгү боюнча жогоруда айтылгандарга кошулуу менен аны болочок адистин кесиптик даярдыгын аныктоочу жана окутуунун жыйынтыктары болуучу билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жыйындысы деп түшүнөбүз. Ал эми биздин изилдөө проблемабыздын аспектисинде карасак, болочок мугалимдерди окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча компетенциясына ээ кылууга даярдай турган болсок, анда аталган процесс боюнча мугалимдин компетенттүүлүктөрүнүн мазмунун аныктоо милдети турат.

Мындан, биз өз учурунда түшүнүктөрдү калыптандыруу боюнча мугалимдердин билимдерине жана билгичтиктерине, көндүмдөрүнө коюлуучу талаптарды иштеп чыгуудан баштоону ылайык көрдүк.

Окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу методикасы бул ишмердүүлүктүн практикалык билгичтиктерин гана талап кылбастан, философиялык, психологиялык жана педагогикалык билимдерди камтыган теориялык негиздерди билүүнү талап кылат. Ошондуктан, окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу дээрлик татаал методикалык система болуп эсептелет. Ал системанын түзүлүштүк элементтерин аныктоо, мазмунун ачуу, ошондой эле анын ар бирин ишке ашыруунун жолдорун табуу жана аларды колдонуу мугалимдерден өтө терең билимди, чеберчиликти талап кылат.

Окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруу методикасын система катары карасак, анын курамында теориялык, дидактикалык жана практикалык үч чоң блок болушу керек деп эсептейбиз [3].

Системанын *теориялык блогу* өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:түшүнүктү философиялык категория катары кароо; логикалык жана психологиялык категория, адамдын ой жүгүртүү жолу катары кароо.

Системанын *дидактикалык блогу* өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт: түшүнүккө аныктама берүү эрежелери;классификациялоо жолдору; ортосундагы байланыштар, катнаштар;өздөштүрүүнүн деңгээлдери жана критерийлери; өздөштүрүүдөгү каталар; калыптандыруунун этаптары.

Системанын*практикалык жеметодикалык блогу*өзүнөтөмөнкүлөрдүкамтыйт:

- окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруудагы окуу сабактарынын ар кандай түрлөрүнүн функциялары;
- түшүнүктөрдү өздөштүрүү боюнча окуучулардын аракеттеринин ыкмалары жана жолдору;
- илимий түшүнүктөрдү калыптандыруунун ыкмалары жана жолдору.

Системанын жогоруда көрсөтүлгөн блоктору өз ара байланышта болушат, эгерде блоктордун бирөөнү эле эске албаса, анда мугалимдин окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгүн төмөнкү эффективдүүлүккө алып келет. Мисалы, эгер мугалим бир гана методикалык блокту билсе, анда окуучулардын түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгү жемиштүү болбойт (репродуктивдүү мүнөзгө ээ болот). Окуу китебинде көрсөтүлгөн сунуштар боюнча удаалаштыкта өткөрүлгөндө гана ишмердүүлүк эффективдүү болот. Ал эми сунуштарды эске албаса мугалимдин ишмердүүлүгү дайыма каталар менен коштолуп, түшүнүктү этаптар боюнча калыптандыруунун удаалаштыгы бузулат да эч жыйынтык чыкпайт.

Мугалим теориялык эле блокту билсе, анда аракеттерди аткарууда удаалаштык рационалдуу болбогондуктан түшүнүктөрдүн мазмуну толугу менен ачылбайт, түшүнүктөрдүн ортосундагы байланыштар такталбайт ж.б. Методикалык блок билимдердин жана билгичтиктердин акыркы бүтүрүүчү бөлүгү (звеносу) болгонуна карабастан педагогикалык процесстин «технологиясы» окуучулардын түшүнүктөрдү өздөштүрүү ишмердигине орчундуу таасир этет, анткени бул процессте жетектөөчү роль мугалимге таандык.

Жогоруда айтылгандардын негизинде окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн ийгиликтүү калыптандыруу үчүн мугалимге зарыл болгон билимдерге жана билгичтиктерге коюлган талаптарга төмөнкүлөрдү кошууга болот.

Теориялык планда мугалим төмөнкүлөрдү билиши керек:

- илимде жана окууда (таанып-билүүдө) түшүнүктөрдүн маанисин жана ролун;
- түшүнүктүн аныктамасынын философиялык жана логикалык категория катары каралышын;
- психологиялык көз караштан алганда түшүнүктөрдүн пайда болуу баскычтары «сезүү – кабыл алуу – элестетүү – түшүнүк» удаалаштыктары түрүндө болоорун.

Жалпы дидактикалык планда мугалим төмөнкүлөрдү билиши керек:

- түшүнүктөрдү калыптандыруунун этаптарын;

- конкреттүү педагогикалык жагдайларда түшүнүктү калыптандыруунун этаптарын вариациялоонун жолдорун;

- физикалык билимдердин негизги түзүлүштүк элементтерин, ал элементтер төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Илимийфактылар.

2. Илимий түшүнүктөрдүн системалары, өз кезегинде алар төмөнкүлөрдөн турат:а) материянын формалары жөнүндө түшүнүктөрдүн тобу; б) заттардын жанаталаалардын касиеттерин мүнөздөгөн чоңдуктар жөнүндө түшүнүктөрдүн тобу; в) кубулуштар жөнүндөгү түшүнүктөрдүн тобу; д) техникалык объектилер жана технологиялык процесстер жөнүндөгү түшүнүктөрдүн тобу; ж) изилдөө методдору: байкоо, эксперимент, теориялык анализ.з) закондор.и) теориялар жана божомолдор.

Методикалык планда мугалим окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандырууда окутуунун ар кандай формаларынын функцияларын билиши керек.

Сабактын конкреттүү функциялары төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Түшүнүк менен алгачкы жолу таанышууда анын жалпы белгилеринен маңыздуу белгилерин бөлүп алуу.

2. Түшүнүктүн маңыздуу белгилерин тактоо. Ал төмөнкүлөрдү камтыйт:а) түшүнүктүн маңыздуу белгилерин маңыздуу эмес белгилеринен бөлүп алуу;б) түшүнүктүн маңыздуу эмес белгилерин вариациялоо;в) түшүнүктөрдү дифференцирлөө (салыштыруу, карама-каршылоо ж.б.).

3. Түшүнүккө аныктама берүү.

4. Таанып билүү маселелерин чечүүдө түшүнүктү пайдалануу боюнча билгичтиктерди иштеп чыгуу.

5. Түшүнүктөрдү конкреттештирүү, классификациялоо, системалаштыруу.

6. Таанып-билүү маселелерин чечүүдө түшүнүктөрдү колдонуу.

Физикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу процессинин ажырагыс бөлүгү болуп маселе чыгаруу эсептелет жана ал сабактын түзүмүнүн бир бөлүгү болот. Мугалим окуучулардын түшүнүктөрдү өздөштүрүүсүнүн айрым этаптарында физикалык маселелер ар кандай функцияларды аткара тургандыгын билиши керек. Практикалык мүнөздөгү маселелерди, суроо-маселелерди, физикалык чоңдуктардын чен бирдиктерин тактоого багытталган маселелерди чыгаруунун максаты болуп жаңы түшүнүктү тактоо, аны мурда калыптандырылган башка түшүнүктөрдөн ажыратуу, теориялык билимдерди бышыктоо болуп эсептелинет.

Эсептөөчү мүнөздөгү маселелерди чыгаруу көп максаттуу мааниге ээ болот жана ал төмөнкүлөргө багытталышы мүмкүн:а) түшүнүктөрдү дифференцирлөөгө;б) окуучулардын аң-сезиминде түшүнүктүн маңыздуу белгилеринтактоого жана бышыктоого;в) берилген түшүнүктүн башка түшүнүктөр менен болгон байланышын аныктоого;г) окутуучу мүнөздөгү маселелерди чыгарууда түшүнүктөрдүколдонууга;

Демонстрациялык тажрыйбалар да сабактын курамдык бөлүгү болуп эсептелет. Алар түшүнүктөрдү калыптандыруунун кайсы этабында коюлуп жатканына көз карандылыкта өзүнүн мазмуну жана милдети боюнча ар кандай функцияларды аткарышы мүмкүн. Демонстрациялар баштапкы фактылардын ролун аткарып, аларды талдоо учурунда буга чейин белгилүү болгон түшүнүктөрдүн жетишпестигин көрсөтүп, жаңы түшүнүктөрдү киргизүү зарылдыгын пайда кылат. Аларды гипотезага туура келген материалдык моделдер катары элестетсе болот, теориялык натыйжаларды эксперимент жүзүндө текшерүү кызматын аткарат же болбосо эл чарбасынын ар кайсы тармагында калыптанууучу түшүнүк жөнүндө билимдердин практикалык колдонулушун көрсөтөт [3].

Эксперименттин түшүнүктөрдү калыптандыруу процесси менен өз ара байланышы анын логикалык компоненттери аркылуу жүргүзүлүүсү менен төмөнкүлөрдү камтыйт: проблеманы коюу, тажрыйбада текшерилүүчү гипотезаны формулировкалоо (эреже катары ал түшүнүктөрдүн ортосунда маңыздуу байланыштар бар экенин болжолдойт), изилдөөнүн методикасын тандап алуу, эксперименттин жыйынтыктарын логикалык-математикалык жактан иштеп чыгуу, тажрыйбанын жыйынтыктарын жалпылоо жана интерпретациялоо.

Окуучулардын түшүнүктөрүн калыптандырууда лабораториялык жана физикалык практикумдун иштеринин негизги функциялары төмөнкүдөй болот:

- физика курсунун теориялык бөлүмүн окуп-үйрөнүү процессинде окуучулар өздөштүргөн түшүнүктөрдү практикада колдонуусу;

- түшүнүктөрдүн мазмунун анын техникалык компоненттерин киргизүүнүн эсебинен тереңдетүү;

- физикалык чоңдуктарды мүнөздөгөн түшүнүктөрдүн ортосунда маңыздуу байланыштарды орнотуу.

Окутуунун бардык эле формаларында окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу белгилүү этаптар аркылуу ишке ашырылат.

А.В.Усова иштеп чыккан түшүнүктү *этаптык калыптандыруу жөнүндөгү концепциясынын* [4] негизинде, биз окуучулардын физикалык *түшүнүктөрүн негизги этаптары* боюнча калыптандырууда мугалимдин билимдерине жана билгичтиктерине коюлган талаптарды сунуш кылабыз:

- окуучулардын күнүмдүк жашоодон алынган байкоолордун натыйжасында алынган түшүнүк жөнүндөгү билимдерди пайдалануу жана аларды талдоо менен коштолгон конкреттүү - сезимдик кабыл алуусун уюштуруу (мектеп шартындагы байкоолор жана тажрыйбалар, фильмдерди, ар кандай телеберүүлөрдү көрүү);

- окуучуларды окуп-үйрөнүлүп, байкалып жаткан объектилерди салыштырууга, айырмалоого жана алардагы жалпы маңыздуу касиеттерин (жактарын) бөлүүгө үйрөтүү;

- окуучулардын абстракциялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү (маңыздуу белгилеринен маңызсыз белгилерин бөлүү);

- түшүнүккө аныктама берүү, маңыздуу белгилерин синтездөө боюнча окуучулардын билимдерин жана билгичтиктерин өнүктүрүү;

- маңыздуу белгилерин тактоого жана бекемдөөгө үйрөтүү (маңыздуу белгилерди варияциялоо боюнча көнүгүүлөр);

- берилген түшүнүктү башка түшүнүктөр менен болгон байланышын аныктоого үйрөтүү;

- түшүнүктөрдү окуу мүнөзүндөгү маселелерди чечүүдө колдонуу; классификациялоо; чыгармачыл мүнөздөгү маселелерди чечүүдө колдонуу; байытуу (маңыздуу белгилерин табуу).

Мындан,окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруунун бардык этаптарында мугалим алардын ишмердүүлүгүн жана түшүнүктөрдү өздөштүрүүсүн уюштуруунун ыкмаларын так билиши керектиги келип чыгат [4].

Окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн өздөштүрүүсү боюнча ишмердиктери жалпыланган мүнөздөгү пландарды пайдаланууну билүүнү камтыйт, алар: кубулуштар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, физикалык чоңдуктар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, физикалык теориялар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, физикалык куралдар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, физикалык турактуулуктар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, идеалдык объектилер жөнүндө түшүнүктөрдүн классын өздөштүрүү пландары.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, биз мугалимдин окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча *жалпы компетенттүүлүктөрүнө* төмөнкүлөрдү белгилейбиз:

– илимий билимдердин системасында түшүнүктөрдүн жана аларды калыптандыруунун *маанисин, анын ордун жана ролун билүү;*

– *калыптандырылып жаткан түшүнүктүн азыркы учурдагы илимдеги мазмунун билүү.* Бул талап аткарылбаса, анда түшүнүктү туура калыптандыруу жөнүндө сөз да болушу мүмкүн эмес.

– *калыптандырылып жаткан түшүнүктү өздөштүрүүнүн жогорку деңгээлин жана мектепти бүтүргөн кезде түшүнүктү өздөштүрүлүшүнө коюлган талаптарды билүү.* Бул талаптын аткарылышы мугалим илимий түшүнүктүн өнүгүү перспективасын көрө билүүгө жана бул процессти максаттуу жана ойлонуп ишке ашырууга багыттайт.

Азыркы учурдагы Кыргыз Республикасынын жаңы муундагы жогорку кесиптик билим берүү стандарттары компетенциялык мамиленин негизинде түзүлгөнү барыбызга белгилүү (жалпы илимий, инструменталдык, маалыматтык, кесиптик ж.б.). 510400 Физика багытындагы мамлекеттик билим берүү стандартына *кесиптик компетенциялар* блогуна “Физикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу” компетенттүүлүгү болуп киргизилген жана аталган ишмердүүлүккө даярдоо “Окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруунун психологиялык-дидактикалык негиздери” атайын курсун жана физиканы окутуунун технологиялары боюнча бардык дисциплиналарын окутуу, педагогикалык практиканы өткөрүү, курстук жана квалификациялык иштерди аткаруу учурунда ж.б. ишке ашырылат (1-сүрөт).

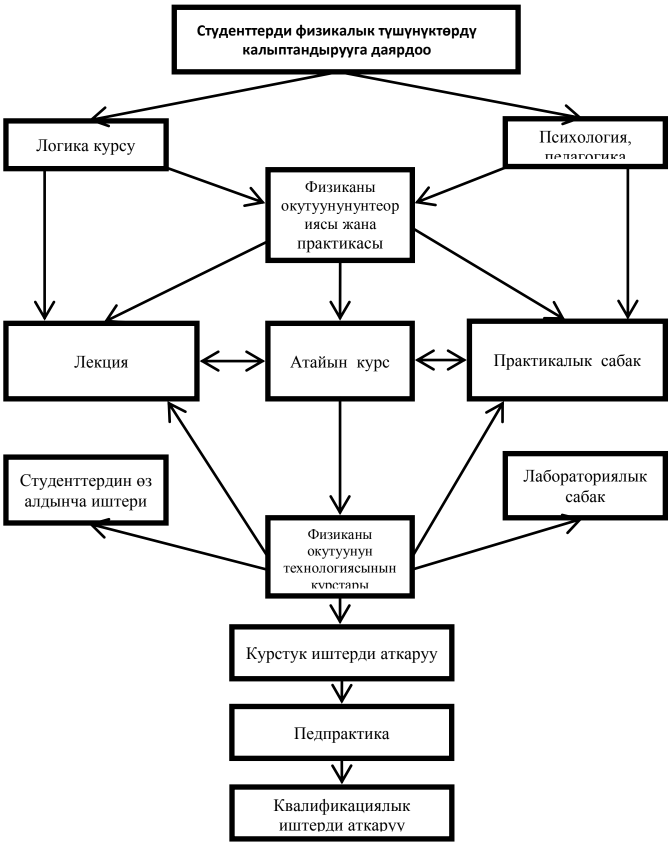

1-сүрөт. Болочок физика мугалимин окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандырууга даярдоо

Көпчүлүк учурларда мугалим түшүнүктүн калыптандыруу процессинин келечегин көрө албай, окуу китебиндеги материалдын берилиш логикасына гана таянып, тактап айтканда “окуу материалын өтүү” жөнүндө гана ойлонушуп окутушат. Мугалимдин бул кемчиликти билүүсү калыптандырылуучу түшүнүктүн перспективасын көрө билүүгө жана өзүнүн түшүнүктү калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөгө жардам берет. Түшүнүктөрдү калыптандыруунун негизги этаптарын, аларды өнүктүрүүнүн түйүндүү чекиттерин, түшүнүктүн өнүгүшүн камсыз кылуучу курстун темаларын, бөлүмдөрүн так бөлүп алуу зарыл. Түшүнүктү калыптандыруунун туура жолдорун, методдорун жана ыкмаларын тандай билүү керек.

Мында окуучулардын түшүнүктүн илимге чейинки, “турмуштук” элестөөлөрүнө көңүл бурулушу, башка предметтерден алган билимдери такталышы керек. Бул өз учурунда белгиленген түшүнүктүн мазмунуна, окуучулардын ой жүгүртүүсүнө, турмуштук тажрыйбаларына жана билимдерине ылайык келген калыптандыруунун туура жолдорун, методдорун тандап алганга көмөк көрсөтөт.

Түшүнүктү калыптандыруунун баштапкы этабында окуучулардын ой жүгүртүү ишмердиктерине проблемалык ситуацияларды түзүү аркылуу жетишсе болот. Окуучулар мындай ситуацияларды талдоодон буга чейин өздөштүргөн түшүнүктөрү жаңы фактыларды (кубулуштарды, нерселердин касиеттерин, закон ченемдүүлүктөрдү ж.б.) же практикалык маселелерди түшүндүрүүдө жетишсиз боло тургандыгына келишет. Бул процессте проблемалык ситуацияларды түзүү окуучулардын көңүл бурууларын актуалдаштырат, ой жүгүртүүлөрүн активдештирет, түшүнүктү өздөштүрүүнүн маанисин эң жакшы түшүнгөнгө жардам берет. Албетте, булардын баары окуучулардын түшүнүктөрдү мыкты өздөштүрүүсүн камсыз кылышат.

Булардан тышкары физика курсунда жалпы илимий түшүнүктөр көп кездешет. Мисалы, “энергия”, “масса”, “күч”, “зат”, “кыймыл” ж.б. Мугалимдер жалпы илимий түшүнүктөрдү предметтер аралык байланыштарды пайдалануу менен гана ийгиликтүү калыптандыра алышат. Ошондуктан, жогоруда белгиленген мугалимдердин түшүнүктөрдү калыптандыруу боюнча компетентүүлүктөрүнө төмөнкүлөрдү да кошуп кетебиз:

- мугалимдин предметтер аралык байланышты ишке ашыруунун педагогикалык илимдеги учурдагы жетишкендиктерин билүү;
- мугалимдин предметтер аралык байланышты ишке ашыруунун эффективдүү методдорун, жолдорун, каражаттарын колдоно билүү;
- кандайдыр бир предмет боюнча окуп-үйрөнүлүп жаткан түшүнүктөр менен башка предметтерде таанышкан түшүнүктөрдүн өз ара байланыштарын көрсөтүү;
- башка окуу предметтеринде мурда окуп-үйрөнгөн билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өнүктүрүү;
- табигый циклдагы предметтерди окуп-үйрөнгөндө алынган билимдер-дин комплекстүү колдонулушун талап кылган предметтер аралык мүнөздөгү маселелерди чыгаруу.
- сабакта мурда башка табигый предметтердин сабактарында окуп-үйрөнгөн маалыматтарды кубулуштарды, нерселердин касиеттерин, түшүнүктөрдү, закондорду жана теорияларды түшүндүрүүдө пайдалануу.
- ар кайсы предметтерди окуп-үйрөнүүдө алынган билимдердин комплекстүү колдонулушун талап кылган лабораториялык иштерди аткаруу;
- табигый илимий предметтердин циклы үчүн таандык болгон окуучулардын жалпы таанып-билүү билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүү [5].

Адабияттар:

1. Байденко В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГосВПО нового поколения: методическое пособие. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72 с.
2. Мамбетакунов Э., Исаева Р.У. Методическая подготовка учителя физики в университете. Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. Сер. 3. – Бишкек, 2003. – С. 94-99.
3. Исаева Р.У. Дидактические умения учителя по формированию физических понятий. Вестник. КНУ им. Ж.Баласагына. Сер. 3. – Бишкек, 2001.-№3. – С. 99-103.
4. Усова А.В. Психолого-дидактические основы формирования у учащихся научных понятий. – Челябинск: Челябин. пед. ин-т, 1986. – 85 с.
5. Мамбетакунов Э., Исаева Р.У. Мугалимдердин окуучулардын физикалык түшүнүнүктөрүн калыптандыруу компетенттүүлүктөрү: Окуу куралы. – Б.: КУУнун “Университет” басмаканасы, 2015, - 218 б.

Исаева Р.У., Тынчылыкова К.О.
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

ФИЗИКА МУГАЛИМДЕРДИН КЕСИПТИК-ТЕХНОЛОГИЯЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮНҮН КУРАМЫ

СОСТАВ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ

COMPOSITION OF PROFESSIONAL-TECHNOLOGICAL COMPETENCE OF PHYSICS TEACHERS

Аннотация: *Макалада болочок физика мугалимдерин даярдоонун кесиптик-технологиялык маселелери каралган. Алардын кесиптик-технологиялык компетенттүүлүктөрүнүн мазмунуна талдоо жүргүзүлгөн жана курамы такталган. Физика мугалимдерин кесиптик жактан даярдоону эпизоддук түрдө эмес системалуу кароо керек.*
Түйүндүү сөздөр: *болочок физика мугалими, компетенттүүлүк, компетенциялар, педагогикалык компетенттүүлүк, кесиптик компетенттүүлүк, технологиялык компетенттүүлүк курамы.*
Аннотация: *В статье рассматривается профессионально-методические проблемы учителей физики. Надо рассматривать профессиональной подготовки учителей физики системно, а не эпизодически.*
Ключевые слова: *будущий учитель физики, компетентность, компетенции, педагогическая компетентность, профессиональная компетентность, технологическая компетентность, состав.*
Annotation: *The article discusses the professional and methodological problems of physics teachers. It is necessary to consider the professional training of physics teachers systematically, and not sporadically.*
Key words: *future teacher of physics, competence, competence, pedagogical competence, professional competence, technological competence, composition;*

Европалык жана постсоветтик мамлекеттер жогорку кесиптик билим берүүнүн Болондук конвенциясына кол коюп, ал процесске киргенден баштап, компетенттик негизде окутуу билим берүүнүн азыркы учурдагы парадигмасы болуп калды.

Бул парадигманын базалык түшүнүктөрү «компетенттүүлүк» жана «компетенция». Бул түшүнүктөр дисциплиналар аралык болуп эсептелет. Анткени алар жалпы категориялык белгилерге да, спецификалык өзгөчөлүктөргө да ээ. Ал эми алардын мазмуну – бүгүнкү күндө илимий чейрөдө жүрүп жаткан кызуу талкуунун объектиси болуп эсептелет. Бул терминдер учурда кесиптик билим берүүнүн теориясында жана методикасында ар кандай мааниде чеги жок колдонулууда.

Окумуштуулардын берген аныктамаларына талдоо жүргүзүүдө «компетенция» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрү авторлор тарабынан педагогикалык чындыкты изилдей турган теориялык багыттар менен шартталат. Андан тышкары, *компетенциялар* «даярдык», «билимдер, билгичтиктер, көндүмдөр жана иш тажрыйбасы» деген, ал эми *компетенттүүлүк* «ар түрдүү даярдыктардын биримдиги», «инсандык сапаттардын жыйындысы», «адистин интегралдык мүнөздөмөсү» деген түшүнүктөр катары берилген аныктамалардагы айырмачылыктарга карабастан, теориялык булактарда болочок физика мугалимин кесипке даярдоо маселелеринин чечилиши ар түрдүү көз караштарда боло тургандыгы байкалды.

Мугалимдин компетенцияларын изилдеген эмгектерди окуп–үйрөнүүнүн натыйжасында “кесиптик компетенттүүлүк”, “педагогикалык компетенттүүлүк”, “методикалык компетенттүүлүк” түшүнүктөрүнүн мазмундарын талдоого туура келди.

Кесиптик компетенттүүлүк деген бул:

- инсандын ишмердүүлүгүн жүргүзүүдөгү даярдыгын шарттоочу татаал сапат; - бул айрым билимдер же билгичтиктер эмес жана алардын жыйындысы да эмес, ал адамга бүтүндөй бир ишмердүүлүк мүмкүнчүлүгүн берүүчү касиет (Н.Г.Гончарова);
- инсандын кесиптик ишмердүүлүгү үчүн зарыл болгон жөндөмдүүлүктөрүнүн, сапаттарынын жана касиеттеринин жыйындысы (Н.В.Кузьмина, А.К.Маркова, А.М.Новиков, В.А.Сластенин, С.Н.Чистякова ж.б.);
- кызмат адамынын жеке мүмкүнчүлүктөрү, анын тийиштүү билимине жана көндүмдөрүнө ылайык белгилүү бир чечимдерди кабыл алуу же өзү чечүүгө мүмкүнчүлүк берген квалификациясы (О.С.Анисимов, Э.Ф.Зеер, Г.М.Романцев, П.Г.Щедровский ж.б.);
- бир адамды башкалардан өзгөчөлүгү, белгилүү бир коомдогу орду (А.И.Савенков, Р.Стенберг);
- инсандын окутуу жана социалдаштыруу процессинде ээ болгон ишмердүүлүгү, билимдери жана иш тажрыйбаларына негизделген жалпы жөндөмдүүлүктөрүнүн өзгөчөлөнгөн сапаттары (Г.Селевко).
- Ал эми педагогикалык изилдөөлөрдү талдоо педагогикалык кесиптеги адистердин *педагогикалык компетенттүүлүгү* төмөндөгүдөй болууга тийиш экендигин көрсөттү:
- мугалимдин педагогикалык ишмердүүлүктү жүргүзүүдөгү теориялык, практикалык даярдыктарынын бирдиктүүлүгү жана анын адистик чеберчилиги (В.А.Сластенин);

- билим, билгичтиктер, көндүмдөр жана педагогикалык ишмердүүлүктүн жолдору (Н.Ф.Талызина);
- окуу процессиндеги педагогикалык ишмердүүлүктүн окуучулар менен натыйжалуу иш-аракетте болуусу – бул кесиптик даярдыктын жогорку деңгээлдеги педагогдук мүнөздөмөсү болуп саналат. Бул мугалимдин: окутуучулук ишмердүүлүгү, педагогикалык баарлашуусу, окутуучунун инсандыгы, окуучунун билимдүүлүгү жана тарбиялуулугу эсептелет (И.А.Колесникова, А.К.Маркова, Н.В.Тамарина);
- кесиптик ишмердүүлүк реалдуу жагдайларда пайда болуучу проблемалар жана мүнөздүү маселелерди чечүү бул адистин жөндөмдүүлүгүн аныктоочу өзгөчөлөнгөн мүнөздөмөсү болуп саналат (А.А.Вербицкий);

Н.В.Кузьмина педагогикалык компетенттүүлүктүн психологиялык компонеттерине басым жасайт: дифференциалдык-психологиялык (окуучулардын окуу материалын өз мүмкүнчүлүктөрүнө жараша өздөштүрүү өзгөчөлүктөрү жөнүндө билүү); социалдык-психологиялык (окуу-таанып билүүчүлүк жана коммуникациялык ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүктөрүн билүү); аутопсихологиялык (өз ишмердүүлүгүнүн артыкчылыктарын жана кемчиликтерин, өзүнүн инсандык сапатынын өзгөчөлүктөрүн билүү) [1].

Вербицкий А.А. окумуштуулардын кесиптик компетенттүүлүк боюнча аныктамаларын жалпылап, төмөнкүдөй жыйынтык чыгарган: *мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү* – бул педагогикалык жана таалим-тарбия берүүчүлүк милдеттерди чечүү үчүн илимий жана практикалык билимдерди интеграциялап калыптандыруу билгичтиктеринин жыйындысы деп белгилеген [2].

Технологиялык компетенттүүлүк – мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүнүн башкы курамдык бөлүгү болуп саналат. Акыркы учурда илимий булактарда *кесиптик-технологиялык компетенттүүлүктөр* деп биримдикте аталып калды.Булар анын предметти окутуу үчүн заманбап технологияларга ээ болууга теориялык жана практикалык жактан даярдыгы, методикалык натыйжаларга жетүүгө мүмкүнчүлүк берүүчү инсандык-кесиптик сапаттары.

Физика мугалиминин *кесиптик-технологиялык* – болочок мугалимдин жалпы билим берүүчү мектепте физиканы окутууга теориялык жана практикалык жактан даярдыгы, окутуунун технологияларын колдоно билүүчүлүгү, кесиптик инсандык сапаттарын үзгүлтүксүз өнүктүрүүгө жөндөмдүүлүгү [3].

Болочок физика мугалиминин методикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруу модели окутуунун максатын, милдеттерин, принциптерин, мазмунун, методдорун, каражаттарын, технологиясын жана күтүлүүчү натыйжаны камтыйт.

Кесиптик-технологиялык компетенттүүлүк - таалим-тарбиянын максатын жана милдетин аныктоо, таалим-тарбиянын мазмунун жана көлөмүн аныктоо, педагогикалык принциптерди ишке ашыруу, таалим-тарбия методдорун,каражаттарды тандоо жана колдонуу, таалим-тарбия жүргүзүүгө шарт түзө билүү, окуучулардын окуу иштерин уюштуруу, окуучулардын билимдерин, билгичтиктерин, инсандык сапаттарын текшерүү, эсепке алуу, баалоо, өз ишин жыйынтыктоо жана баалоо, түзөтүү билгичтиктерине ээ болуусу.

Кесиптик-технологиялык компетенттүүлүктөрдүн түрдүү аспекттерин орус окумуштуулары В. А. Адольф, Зимняя А.И., Г. И. Захарова, А. А. Воротникова, Н. В. Кузьмина, А. К. Маркова ж.б. изилдөөгө алышкан. Кийинки мезгилде мугалимдин профессионалдык компетенттүүлүгүн калыптандыруу жаатында В. В. Абрамованын, Г. С. Вяликованын, Д. С. Нестеровдун, Г. К. Селевконун ж.б. изилдөөлөрү педагогика илимин бир кыйла байытты. Болочок мугалимдердин кесиптик компетенттүүлүктөрүн өркүндөтүү багытында И. Б. Бекбоев, Э. М. Мамбетакунов, А. М. Мамытов, Д. Б. Бабаев, К.М. Торогельдиева, А. Алимбеков, А.Токтомамбетов, А. Касымов, ж.б. кыргыз окумуштууларынын эмгектеринде да белгилүү. Мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн өркүндөтүүнүн зарылдыгы төмөнкүлөр менен шартталган:

- маалыматтын тез таркалышы жана аны алуунун формаларынын жана каражаттарынын көбөйүшү – коомдун информатизацияланышы;
- илимий жетишкендиктердин практикалык колдонууга кийрүү мөөнөттөрүнүн кескин кыскарышы;
- билим берүүнүн модернизацияланышы;
- мугалимдин жаңы кесиптик позициялары (иш-аракетти уюштуруучу, консультант, тьютор, рефлексияны уюштуруучу, эксперт, өнөктөш ж.б.).

Жыйынтыктап айтканда мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү – бул окуу, таанып билүү, тарбиялоо жана башка ишмердүүлүк процессинде окуучулар менен бирдикте жана окуучулар үчүн педагогикалык маселелерди квалификациялуу чечүүгө карата кесиптик жана инсандык даярдык жөндөмдүүлүк деп түшүндүрүлөт.

Компетенттүүлүк – бул инсандын ишмердикке жалпы даярдыгынан жана жөндөмдүүлүгүнөн көрүнгөн интегралдык сапат. Ал эми ишмердик окуп үйрөнүү процессинде алынган билимдерге жана тажрыйбага негизделип, ишмердикке өз алдынча жана ийгиликтүү катышууга социалдык багытталган болот [4].

Педагогдун компетенттүүлүгү:инсандык; социалдык;маалыматтык;менеджердик; предметтик (илимий); психологиялык; таалим-тарбия иштерин уюштуруу; кесиптик-технолгиялык компетенттүүлүк ж.б.

Физика мугалимдеринин компетенттүүлүктөрү:

I. Социалдык-коомдук компетенттүүлүк - мамлекеттик тил-адабият боюнча;улуттук баалуулуктарды өздөштүрүү жана таратуу боюнча;философия, социология, маданият таануу, саясат таануу, религия таануу, экономика, юриспруденция, дене тарбия, этика, эстетика боюнча.

II. Илимий теориялык компетенттүүлүк - жалпы физика, теориялык физика, астрономия, математика, химия, биология, табигый илимдердин философиясы жана тарыхы боюнча.

III. Психолого-педагогикалык компетенттүүлүк - педагогика, психология, Кыргызстандагы жана чет өлкөлөрдөгү билим берүү системасы, мектеп, үй-бүлө, коомчулуктун бирдиктүү аракеттери, психо

педагогикалык илим изилдөө иштери, педагогикалык чеберчилик, мектеп таануу, билим берүүнүн философиясы жана тарыхы боюнча

IV. Кесиптик-технологиялык компетенттүүлүк

- ✓ таалим-тарбиянын максатын жана милдетин аныктоо;
- ✓ таалим-тарбиянын мазмунун жана көлөмүн аныктоо;
- ✓ педагогикалык принциптерди ишке ашыруу;
- ✓ таалим-тарбия методдорун тандоо жана колдонуу;
- ✓ каражаттарды тандоо жана колдонуу;
- ✓ таалим-тарбия жүргүзүүгө шарт түзө билүү[4].;

Физика мугалимине тиешелүү бир кыйла жалпы, илимий-технологиялык компетенттүүлүктөр төмөнкүлөр болуп эсептелет:

- физикалык теориялардын маанисин жана мазмунун, эксперименттик ыкмаларды, физикалык кубулуштарды жана закондорду түшүнүү;
- физика тармагындагы проблемаларга жана кубулуштарга илимий талдоо жүргүзүү жөндөмдүүлүгү;
- физикалык базалык билимдерди изилдөө методдорун иш жүзүнө колдоно билүү;
- физика тармагындагы жаңы билимдерге өз алдынча ээ болуу менен азыркы маалыматтык технологияларды колдоно билүү;
- физикалык изилдөөнүн негизги теориялык, эксперименттик методдорун жана эксперименттик маалыматтарды иштеп чыгуу методдорун үйрөнүү;
- физикалык маселелерди чыгаруу үчүн программалоонун тилдерин жана системаларын колдонуу менен математикалык моделдөө элементтерине ээ болуу;
- азыркы технологияларды колдонуу үчүн актуалдуу болуп саналган физиканын тармактарын билүү менен техниканын ар түрдүү тармактарында колдонулуучу методдорду үйрөнүү [5].

Физика мугалимдерин кесиптик-технологиялык жактан даярдоону эпизоддук түрдө эмес системалуу кароо керек. Мында студенттерди кесиптик дисциплиналарды окутууда калыптандырылуучу тиешелүү компетенциялар аныкталып жана аларды калыптандыруу бардык окутуунун формаларында ишке ашырылышы керек.

Азыркы учурда мугалмдин кесиптик-технологиялык компетенттүүлүктөрүнүн курамы жана аларды болочок мугалимдерге калыптандыруунун шарттары такталып, калыптандыруу процесси окутуучу педагогикалык экспериментте текшерүүдөн өтүп жатат.

Адабияттар:

1. КузьминаН.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. – М.: Высш. шк., 1990. – 119 с.
2. Вербицкий А.А. Контекстно-компетентностный подход к модернизации образования // Высшее образование в России. –2010. – № 5. – С. 32-34.
3. Худяков А.В.Формирование предметной информационной грамотности и компетентности учащихся при обучении физике: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. – Пермь, 2005. – 241с.
4. Мамбетакунов, Э.М. Физика мугалимдерин даярдоонун учурдагы маселелери // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы. Сер. 3. – Бишкек, 2003. – 11-15 бб.
5. Мамбетакунов Э., Исаева Р.У. Мугалимдердин окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруу компетенттүүлүктөрү. Окуу куралы. – Б.: КУУнун “Университет” басмаканасы, 2015, 218 б.

Кабылова С.А., Киязова С.Б.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

МАТЕМАТИКА БОЮНЧА ЖАҢЫ МАТЕРИАЛДЫ ТҮШҮНДҮРҮҮНҮН ДИАГРАММАЛЫК СТРУКТУРАСЫ

ДИАГРАММНЫЕ СТРУКТУРЫ ПО МАТЕМАТИКЕ ДЛЯ ОБЪЯСНЕНИЯ НОВЫХ МАТЕРИАЛОВ

MATH DIAGRAN STRUCTURES TO EXCPLAIN NEW MATERIALS

Аннотация: *Макалада окутуунун шартында математиканын маанилүүлүгүн окуучулардын реалдуу мүмкүнчүлүгүн калыптандыруу, алардын өз алдынчалыгын өстүрүү жана билимдерин системалуу жогорку даражада уюштуруу жолдору баяндалды.*

Түйүндүү сөздөр: *аралашсабак, структура, ыкма, маатиматикалык маани, оң жана терс.*

Аннотация: *В статье описаны условия формирования значение математики в соответствии с реальными возможностями учащихся, развития самостоятельности и пути систематической организации на высоком уровне их знаний. Обозначен порядок проведения урока на основе диаграммных структур.*

Ключевые слова: *комбинированный урок, структура, прием, математические значение, положительное и отрицательные.*

Annotation: *The article describes the conditions for the formation of the importance of mathematics in accordance with the real capabilities of students, the development of independence and ways of systematic organization at a high level of their knowledge. The order of the lesson on the basis of diagram structures is indicated.*

Key words: *combined lesson, structure, technique, mathematical value, positive and negative.*

Азыркы учурда мектеп реформасын иш жүзүнө ашыруу үчүн бардык предметтер сыяктуу эле математиканын стандарттык мазмунун камтыган окутуунун технологиясын жакшыртуу жана анын негизинде окутуу процессиндеги мүчүлүштүктөрдү талдап, аларды жоюунун ыкмаларын, жолдорун көрсөтүү зор мааниге ээ.

Сабакты мугалим ар кандай формада өткөрө албаган учурда, сабак бир типтүү, кызыксыз, жадатма, бир тараптуу мугалимдин гана максатын көздөгөн куралга айланган болсо, анда сабактын кемчиликтеринин орун алышы менен сабактын аброюн түшүрүүчү формага өтүшү мүмкүн. Сабак окуучу балдарды билим, билгичтик, көндүм системасына ээ кылуу, өздөштүргөн билимин иш жүзүндө колдоно билүүгө үйрөтүү, таанымдык дараметин, чыгармачылык шыктарын өстүрүү, инсандык касиеттерин калыптандыруу үчүн ар тараптуу мүмкүнчүлүктөргө ээ. Сабактын өзү дагы көп түрдүү формаларга бөлүнөрү белгилүү:

- жаңы билимдерди өздөштүрүү сабагы,
- билимдерди колдонуу,
- билгичтик көндүмдөрдү калыптандыруу сабагы,
- билимдерди кайталоо,
- жалпылоо,
- системалаштыруу сабагы,
- билим, билгичтиктерди көндүмдөрдү өлчөө,
- баалоо сабагы,
- аралаш сабак.

Бул сабактын формаларынын баарысы дайыма эле колдонулбастан мектепте негизинен аралаш сабакты колдонуу кеңири жайылтылган [2].

Аралаш сабактын элементи болгон бул ыкма жаңы теманын дагы структуралык түзүлүштө экенин билдирген артыкчылыгы төмөнкүдөй :

- ➢ жаңы материалды өтүүдө ирееттүүлүктү камсыз кылуучу схема боло алат;
- ➢ теманын бүтүндүгү аны түзгөн кандай элементтерден турарын көрсөтөт;
- ➢ математикада теманын маңызы анын математикалык маанисинде экендигин билдирет;
- ➢ сабактын максатын аныктоого мүмкүндүк берет;
- ➢ мурдагы алган билимдерди жаңы окуу материалын өздөштүрүүнүн өбөлгөсү, таяныч катары колдонуу маанилүү экендигин эске алат.
- ➢ окуучуларга дагы өтүлүүчү сабактын жаңы темадагы структурасынын элементтери белгилүү болушу менен бүгүн эмнелерди билишибиз керек экендигин билишет;
- ➢ окуучулардын сабактын максатына жеткенин же жетпегенин аныкташат;
- ➢ убакытты туура же туура эмес пайдаланганын билүүгө болот;
- ➢ билгенин, көргөнүн салыштыруу боюнча жеке чечимге ээ болууну үйрөнүшөт;
- ➢ сабакты өздөштүргөнүнүн дараметин сабактын аягында өздүк баалоо менен ченей алышат;
- ➢ кийинки сабакта окуулардын өтүлгөн теманы жооп берүүдө жана ага даярдануу боюнча планынын шпаргалкасы боло алат;
- ➢ өтүлгөн теманын ичинен ойлоо жөндөмдөрүнүн негизинде чечмеленүүчү табуу боюнча чыгармачыл иштөөгө түрткү болот;
- ➢ бул структуралык схеманын негизинде окуучуларды түшүнгөнүнө, ойлоо жөндөмүнө жараша, турмушта кездешкендерди байкоосуна жараша өздүк баяндама жазганга үйрөтсө болот [2].

Ошондуктан, окутуу ыкмасы аралаш сабакты жаңылап, толуктап өнүктүрүүчү элементи катары киргизүү жана аны текшерүү, баалоо максатталган. Биз баяндап сунуштай турган, жаңы теманы өтүүнүн диаграммалык структурасы болгон сабактын математикалык маанисинин оң жана терс чечмелеништери (ММОТЧ) -деп аталган ыкма салттуу сабак өтүүнү толуктоочу элементи катары иш аткарат.

Ал салттуу сабакты оозеки айтып берүү менен өтүүдөгү ага берилген сын- пикирлерди толуктоого карата б.а. анын натыйжалуулугун арттыруу үчүн берилген сунуштардагы кээ бир факторлорун ишке ашырууга түрткү болушу мүмкүн. *Мисалы*, математика сабагында аныктамаларды, теоремаларды ж.б. айтып берип жаңы теманы өтүүдө тема мүмкүн болушунча кыска, нуска болушу керек, мисал маселелерди чыгарууда окуучулардын ойлоо маданиятын өстүрүүгө өбөлгө болгондой белгилүү логикалык жактан ыраттуу, формулалары такболушу керек, жана сабакты кунт коюп угуу үчүн сабактын соңунда окуучуларды баалоо керек деген жактарды толуктоочу өнүктүрүүчү функцияларын аткарууга карата иш алынып барылуусун көздөйт. Кандай гана сабактын формасы болбосун ал билим, билгичтик жана көндүмдөрдү өздөштүрүү процессинин баскычтарына ылайык, мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгү аркылуу мүнөздөлүүчү курамдык бөлүктүү (этаптан, звенодон), *структурадан* турат.

Сабактынструктурасы - деп, сабактынкурамдыкбөлүктөрүнүн (элементтеринин) белгилүү ыраатын жана алардын өз ара байланышын түшүнсөк болот. Аралаш сабакта жаңы билимдер менен тааныштыруу, өтүлгөн сабакты кайталоо, бекемдөө, өздөштүргөн билимдерди өлчөө жана баалоо сыяктуу кош кабат максаттарды чечүүнү көздөйт. Анын структурасы төмөнкүлөрдү камтыйт:

- сабакты уюштуруу этабы;
- өтүлгөн матералды кайталоо;
- жаңы окуу материалын түшүндүрүү;
- жаңы өтүлгөн теманы бышыктоо;
- билимдерди практикада колдонуу;
- билгичтик, көндүмдөргө ээ болуу-баалоо;
- үйгө тапшырма берүү [1].

Ошондуктан үй тапшырмасын текшерүү функциясынан кийин жаңы теманы өтөөрдүн алдында «жаңы теманы кабыл алууга даярдоо» жана теманы баяндап өтүүнүн ***«диаграммалык структурасы»-*** деген этаптарды киргизүү зарылдыгы пайда болууда.

Сабактын математикалык маанисинин оң жана терс чечмелеништери (ММОТЧ) - жогоруда айтылган идеяга таянат. Диаграммалык структураны ММОТЧ деп аталышы жаңы тема өтүүнүн максаттуу иретин түзүүгө мүмкүнчүлүк бергендигине негизделет. ММОТЧ - бул математикада жаңы теманы өтүүнүн логикалык (диаграммалык) структуралык схемасы. Диаграмма деген, обьекттин баштапкы абалы менен акыркы абалынын ортосу эмнелерден тураарын билдирген инженердик графикалык түзүлүш болот(1-сүрөт).

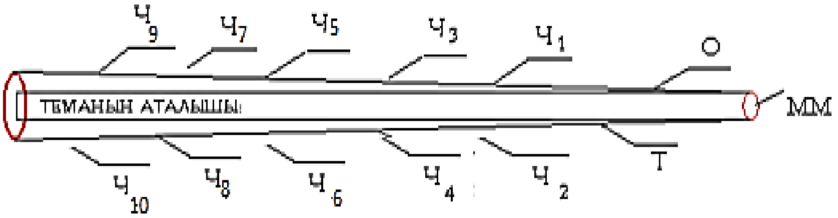

1-сүрөт. Сабактын ММОТЧ структуралык диаграммасынын түзүлүшү.

Окуупроцессте жаңы өтүлүүчү теманын (математикалык эрежелердин, аныктамалардын, теориялардын, аксиомалардын) турмуштагы жана техникадагы колдонулушуну ***оң*** натыйжалуу пайдалуу жана ***терс*** таасирлүү жактары кезигет.

Ч – чечмеленүүчү көп тараптуу жана чыгармачыл маселелерди, фактыларды проблемалардын топтомдору төмөнкүлөр:

$Ч_1$-чен бирдиктер,
$Ч_2$- чыгарылуучу маселелер,
$Ч_3$ - чечиле элек темага байланыштуу проблемалар,
$Ч_4$-чыгармачылык менен анын турмушта колдонуу жолдорун айтып берүү,
$Ч_5$- чоочун башка предметтер менен болгон байланышын көрсөтүү,
$Ч_6$- чануу, башкача айтканда макул болбогон ойлорго карата аргумент табуу,
$Ч_7$ - чырмалышуу, предметтеги башка темалар менен болгон байланышын табуу,
$Ч_8$-бул тематикадан келип чыккан проблемалар, чечмеленүүчү кубулуштар, окуялар,
$Ч_9$-чечмеленип башка темалар менен салыштырылуучу окшоштуктар,
$Ч_{10}$-жана башка чечилүүчү маселелер[4].

ММОТЧ диаграммалык структурасынын негизинде сабак өтүүнүн ирети:

✓ мугалимдин сабакка даярдануу учурунда адегенде окуу китебин көңүл коюп окуп чыгуу керек болсо бир нече жолу кайталап окуйт;

✓ окуу материалындагы окуучуларга биринчи жолу таанышылып жаткан түшүнүктөр, терминдер, формулаларды жазып алат;

✓ окуу материалындагы окуучулар ушул убакка чейин мурда тааныш болушкан деп эсептеген түшүнүктөр, терминдерди бөлүп алат;

✓ окула турган жаңы материалдын ичинен ММОТ-ларды табып алардын мани-маңызын анализдеп, жана Ч-лардан канчаны алуу керектигин теманын өзгөчөлүгүнө байланыштуу белгилеп аныктайт.

Түзүлгөн диаграммалык структура боюнча алынган түшүнүктөр, формулалар боюнча логикалык жана дидактикалык анализ жүргүзүү менен мурда окулуп үйрөнүлгөн материалды анализдөө боюнча жок дегенде төмөнкүдөй 3 суроого жооп даярдайт:

1. Мурдагы сабактардагы өтүлгөн материалдар жаңы сабакты өтүүдө канчалык даражада негиз боло алат?
2. Өтүлгөн материалды окуучулар кандай деңгээлде өздөштүрүшкөн?
3. Материалды кандай ыкмалар менен кайталоого болот?

Темага ылайык проблемалык суроолорду, өткөн материалдарга тиешелүү суроолордун жардамы менен кыскача кайталоону уюштуруу менен диагностикалык анализ жүргүзүү этабы өткөрүлөт. Жаңы теманы баяндоону жогорудагы көрсөтүлгөн структуранын негизинде окуучулардын сабактын материалындагы эң

башкы ойду, эң негизги моменттерди ажырата билүүлөрүн, өз алдынча ойлоосун, кыйынчылыктарды жеңе билүү тажрыйбасын, окууга кызыгуусун кантип арттыруу керек экендигин эске алуу менен иреттүү жүргүзөт. Тема баяндалып бүткөндөн кийин окуучулардын өз алдынча ойлоосун өнүктүрүү үчүн бүгүнкү темада Ч-ларга байланыштуу обьектерди аныктоо сунуш кылынып ага убакыт бөлөт. Аныкталган Ч-ларды диаграммада орун калтырылып белгилейт, эгерде окшош идеялар болсо аларды коррекциялайт.

Математика сабак өтүүнүн ММОТЧ ыкмасын жаңы материалды кабыл алуу, аңдап түшүнүү жана өздөштүрүүгө карата сунуш кылынат. Бул ыкманын артыкчылыгы ушул схема менен жаңы тема өтүүдө окуучулардан аны кайра сурап алууга болот. Кайталоо, көз менен көрүп кайталоо эске жакшы сактап калуунун жакшы рычагтарынын бири экендиги маалым (таблицаны караңыз).

Таблица ММОТЧ ыкмасында баалоо критерийлери.

Суроо бөлүмү	**Жооп берүү мазмунун критерийи**	**Баалоо балы**
ММ	Маани-маңызын, себеп натыйжалык маанилерин текшерүү деңгээли.	1-30
О	Сабакта мугалим келтирген мисалдарды айтуу менен, өзү башка булактардан алган, көргөн, турмушта кездешкен мисалдары менен оң натыйжалуу жактарына мисалдарды келтирүү.	
Т	Сабакта мугалим келтирген мисалдарды айтуу менен, өзү башка булактардан алган, көргөн, турмушта кездешкен мисалдары менен терс таасирлери жөнүндө мисалдарды келтирүү.	
Ч-лар	Ч-ларды акыл таймашыныннегизинде табуу көптүгү жана ой жүгүртүү деңгээлдерине карата баалоо жүргүзүү.	

1-чи ыкма. Мугалим жаңы окуу материалын аңгеме, баяндоо же маектешүү аркылуу 2 ирет түшүндүрүп, окуучулардын кабыл алуусун уюштурат. Мында мугалимдин көптү билгени манилүү эмес, билгенин окуучуларга таанымдык кызыкчылыгын ичтен имерип илгерилете билиши маанилүү.

2-чи ыкма. Оболу мугалим жаңы окуу материалын баяндап берет. Мугалимдин айтканын дагы дааналап аңдап түшүнүү үчүн, аны кайрадан китептен окуп чыгуу ишин уюштурат.

3-чү ыкма. Мугалим жаңы сабактын темасын, максат, милдеттерин аныктайт, окуу материалдарынын түйүндүү маселелерине байланыштуу суроолорду даярдап сунуш кылат. Булардын негизинде окуу китеби боюнча окуучулардын өз алдынча иштөө аракети уюштурулат. Сабактын соңунда окуу материалын тереңиреек териштирип, аңдап-түшүнүүгө жетишүү үчүн суроо-жооп ишин өткөрөт[1].

Мисал катарында: Диаграммада ММ катары мейкиндиктеги телолордун көлөмдөрүн (цилиндр, конус, кесилген конус) өтүүдө кыргыздын боз үйү жана андагы кээ бир геометриялык закон ченемдүүлүктөрүн жалпы түрдө сунуштоого болот. Ал үчүн боз үйдүн сырткы көрүнүшүн чийип көрсөтүү керек (2-сүрөт).

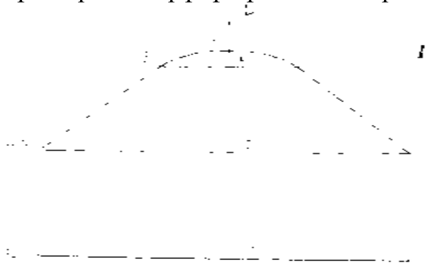

2 -сүрөт. Боз үйдүн сүрөттөлүшү.

Ал эми Ч ларга бирдик, мейкиндиктеги телолордун көлөмдөрү жана анын аянтынын бирдиги менен болгон байланышы, турмуштук керектөөлөрдөн келип чыккан мисал иштөө жана турмушта колдонулушуна өз алдынча башка мисал келтирүү.

Боз үй тигилип бүткөндөн кийин анча-мынча ийриликтерди эске албаганда мейкиндиктеги фигуралардын жогорку бөлүгү конус (3-сүрөт)-ууктардын керегеден түндүккө чейинки ээлеген орду, төмөнкү бөлүгү цилиндр (4-сүрөт)-кереге жайылып ээлеген көлөмү,шаардык-сегмент-түндүк жыйындысын элестетет.

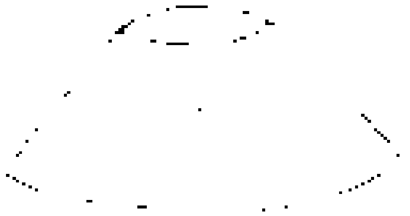

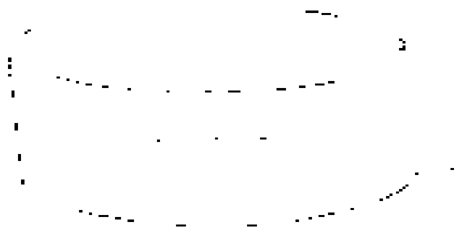

*3-сүрөт.**Кесилген конус.***   *4-сүрөт.**Цилиндр.***

Цилиндр-тик бурчтуктуу анын бир жагынын айланасында айландыруудан пайда болгон тело. Грек сөзү «айландыруу» деген маанини түшүндүрөт.

Конус-тик бурчтуу үч бурчтуктуу анын бир катетинин айланасында айландыруудан пайда болгон тело. Грек сөзү кайыңдын түспөлү.

Шардык сегмент-тегиздик аркылуу бөлүнүп алынган шардын бөлүгү[3].

Ушундай сыяктуу кереге жайылган кезде жер менен кесилишүү сызыгы-айлана, эшиги төрт бурчтук, керегелердин көзөнөкчөлөрү үч бурчтуктарды жана башкаларды түзөт.

Жыйынтыгында бүгүнкү күндүн талабына жооп берген билимдүү адисти даярдоонун натыйжалуулугу окуучулардын алган базалык билиминин негизинде болоору жалпыбызга маалим. Ошондуктан, окуу материалындагы окула турган жаңы материалдын ичинен ММОТ-ларды табып алардын мани - маңызын анализдеп, жана Ч-лардан канчаны алуу керектигин теманын өзгөчөлүгүнө байланыштуу белгилеп аныктоо,окуучулардын окууга болгон кызыгуусунжогорулатат, чечиле элек темага байланыштуу проблемаларды чече алышат, чыгармачылык менен анын турмушта колдонуу жолдорун чыгарып бере алышат.

Адабияттар:

1. Бекбоев И. Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. - Б. : Педагогика, 2015.
2. Майлиев Ш.М., Мунайтпасова Г.Т.Математиканы окутуунун методикасы –Бишкек, 2005.
3. «Математика в школе» журналы (2012-2018гг.)
4. Скаткин М.Н., Краевский М.Н. Качество знаний учащихся и пути его совершенствования –М.: Педагогика, 2002.

Казиева Г.К., Узакова М.К.

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

СТУДЕНТТЕРДИН МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМДЕРИН ӨРКҮНДӨТҮҮНҮН ПРОБЛЕМАЛАРЫ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL KNOWLEDGE OF STUDENTS

***Аннотация**: Бул статьяда студенттердин билимдериндеги мүчүлүштүктөрдү жоюунун кээ бир жолдору берилген, алар менен тыгыз иштешип инсанга багыттап окутуу сунуш кылынган. Башталгыч класстын мугалимдеринин компетенттүүлүгүнүн негизги өзгөчөлүктөрү көрсөтүлүп, аларга жеткирүүнү берүүгө аракет көрүлгөн.*

***Түйүндүү сөздөр:** студенттер, жекече мамиле, чыгармачылык өнүгүү.*

***Аннотация**. В статье рассматривается личностно-ориентированное обучение — обучение, при котором цели и содержание обучения, сформулированные в государственном образовательном стандарте, программах обучения, приобретают для учащегося личностный смысл, развивают мотивацию к обучению. Личностно-ориентированный подход основывается на учёте индивидуальных особенностей обучаемых, которые рассматриваются как личности, имеющие свои характерные черты, склонности и интересы.*

***Ключевые слова:** интеллект, типы интеллекта, способность.*

***Annotation**. The article deals with personality-oriented training-training, in which the goals and content of training, formulated in the state educational standard, training programs, acquire personal meaning for the student, develop motivation to learn. The personality-oriented approach is based on taking into account the individual characteristics of the trainees, who are considered as individuals with their own characteristics, inclinations and interests.*

***Key words**: intelligence, types of intelligence, ability.*

Азыркы учурда мектеп реформасынын негизги багыттарына ылайык сабакка болгон жалпы талаптар, студенттердин билимине, билгичтигине жана көндүмдөрүнө коюлуучу, окутуу жана тарбиялоо процессин уюштуруучу, ошондой эле сабакка коюлуучу милдеттер жана максаттар өзгөрүүдө. Кайсы гана предметти албайлы, ал билим берүүчүлүк, тарбиялоочулук жана өнүктүрүүчүлүк комплекстүү милдеттер ийгиликтүү ишке ашырылгыдай тандалып алынууга тийиш.

Кайсы билим берүү системасы болбосун өзүнүн бүтүрүүчүлөрүнүн атаандаштыкка туруктуулугун, аларга сапаттуу билим берүү менен гана камсыз кыла алат. Ал эми кесиптик жактан даярдоо системасын алсак, бүтүрүүчүлөрүнүн ийгиликтүү иштөө мүмкүнчүлүгү, атаандаштыкка туруктуулугу алардын кесиптик даярдыгынын деңгээлине жараша болоору белгилүү.

Ошондуктан кесиптик-методикалык даярдык студенттердин методо-логиянын, математиканын, педагогиканын жана психологиянын аймактарынан алган билимдерин өзүнө сиңирүү менен аны математиканы окутуунун теориясы менен практикасына жараша ылайыкташтырууга мүмкүнчүлүк түзөт деп айтууга болот [1].

Демек, башталгыч класстын мугалимин кесиптик-методикалык жактан даярдоо – келечектеги мугалимдик иште зарыл болгон математикалык билимдин, кесиптик билгичтиктердин жана өздүк сапаттардын айкалышын

камсыз кылуучу жогорку окуу жайында окутуу процесси жана анын жыйынтыгы.

Педагогдор айткандай математика мугалимдерин даярдоодогу кесиптик-педагогикалык багыттуулук концепциясын сунуш кылат. Бул концепция төмөнкү принциптерге негизделген: фундаменталдуулук, бинардык (жалпы жана атайын курстардын негизинде илимий жана методикалык багыттардан бирдиктүү каралышы); башкы идеянын болушу (жогорку окуу жайларында окутулуучу курстардын мектептин тиешелүү предметтери менен байланышы); багыттуулук (мугалимдерди даярдоону профессияналдаштыруунун шарттарынын бири – окутуу процессинде педагогикалык ишмердүүлүккө үйрөтүүнүн үзгүлтүксүздүгү) [1].

Жыйынтыктап айтканда, жогорудагы илимий эмгектерде математика мугалимдерин кесиптик-методикалык жактан даярдоо процесси бирдиктүү система катары изилденип, аны өркүндөтүүнүн ар түрдүү багыттары, принциптери аныкталган. Ал эми биз аталган системаны дагы бир жаңы аспектиде изилдеп (башталгыч билим берүү адистигине багыттап), анын натыйжалуу иштешинин механизмдерин табуу максатын койдук.

Окуу жайлардын алдына койгон милдеттерине жана сабактын мазмунуна жараша ар бир сабактын максатын туура аныктоонун мааниси чоң. Биринчи планга окутуунун өстүрүп-өнүктүрүүчүлүк максаты коюлат, мындайча айтканда адаттагыдан айырмаланып, биринчи өнүктүрүүчүлүк, андан соң билим жана тарбия берүүчүлүк максаттарды ишке ашыруу талапка ылайык. Бирок, иш жүзүндө мурункудай эле окутуунун максаттары биринчи орунда болуп келе жатат.

Студенттердин мындай сапаттарын өстүрүүчү каражаттардын бири - бул окутуу процессинде студенттерге мамиле жасоо. Мындай мамиле жасоо, окуу жай ар бир студентке милдеттүү түрдө билим берүүнү максат кылып коюу мезгилинде өзгөчө зарыл. Жекече мамиле жасоо ар бир студенттин ар тараптуу кызыгуусун өстүрүп, билимге болгон умтулуусун калыптандырууга багытталат.

Биз мында коюлган проблемага кыскача токтоло кетүүнү туура көрдүк, анткени, студенттерге жекече мамиле жасабаса, алардын белгилүү деңгээлдеги иштөө чыгармачылыгын өнүктүрбөсө, билим сапатын жана натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүн эмес [3].

Жекече мамиле жасоо кокусунан эле пайда болгон проблема эмес. Анын ролу жана орду жөнүндө ойлор прогрессивдүү педагогдор, акылмандар тарабынан белгиленип кеткен. Мисалы, жекече мамиле жасоонун ролу жана ордун орус педагогдору П.Ф. Лесгафт, К.Д. Ушинский жана башкалар өз эмгектеринде кеңири орун беришкен.

Окуу материалдарын эсте сактап калуу багытындагы окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрү жөнүндөгү пикирлер Л.В. Занков, Г.С. Костюк, А.А. Смирнов, эмгектеринде айтылат. Алар окуу материалын эстеп калуусу, эстеп калуунун тездиги жана бекемдиги окуучулардын анализдеп-синтездеп кабыл алуусуна көз каранды деген пикирди айтышат [1].

Бул проблемага кайрылуу менен студенттердин бир группасы башка түрдөгү, экинчи группасы башка түрдөгү ж.б. жардам алгандай кылып аларды бир нече иштөө группаларына бөлүү керек десе, ал эми Б.А. Крутецкий студенттерди группаларга бөлүштүрүүдө алардын өзгөчөлүктөрүн: өз алдынча иштөө жөндөмдүүлүгүн эске алуу керек деген пикирди айткан [1].

Бул сыяктуу ойлорду жүзөгө ашыруу азыркы мезгилде математиканы окутууда да кеңири эске алынышы керек, себеби билим берүүчү окуу жайлары өз алдынча бардык тарабынан өнүккөн, маданияттуу, билимдүү, өндүрүштүн негиздери менен тааныш, алган теориялык билимин практикада колдоно билген, толеранттуу, жогорку нравалуу, атаандаштыкка жөндөмдүү бүтүрүүчүлөрдү даярдоо максаты коюлуп жатат.

Математика илиминин азыркы илимдер системасындагы, техникадагы жана өндүрүштөгү ордун, ролун, азыркы коом турмуштагы маанисин эске алуу менен, математика предметин окутуунун жана анын жардамында тарбиялоонун жалпы максаттарын төмөнкүчө баяндоого болот: 1) студенттердин математикалык ой жүгүртүүсүн өстүрүү; 2) математика илиминин элементардык баш-талышы боюнча терең жана бекем теориялык билим алуусуна, алган билимин ар кандай жагдайларда колдоно билүүсүнө жетишүү; 3) студенттерди азыркы кездеги техниканын, жаңы технологиялардын негиздерин түшүнүп, математикалык методдорду техникада жана өндүрүштө колдоно билүүгө үйрөтүү.

Республикабыздын көптөгөн мугалимдери эскерилген проблеманын маңызын дифференциялоо менен чаташтырышат, айрым студенттерге карточкаларды берип иштетүүнү алар менен жекече иш жүргүздүк деп эсептешет. Ошондуктан биз жекече мамиле жасоо жана анын маңызы жөнүндө кыскача маалымат берип кетмекчибиз.

Учурда жогорку окуу жайларда математиканы окутууда негизинен маалыматтык-рецептивдүү жана репродуктивдүү методдор колдонулат. Мындай методдорду колдонуу студенттердин окуу материалын курулай, формалдуу жаттоосуна негиз түзүп жаткандыгын практика көрсөтүүдө.

Студенттердин чыгармачыл ой жүгүртүү чөйрөсүн уюштурууга жана аларды таанып билүү процессин башкарууга багытталган сабактарда окутуунун методдору, технологиялары менен бирге окутуучулардын ишмердүүлүгүнүн мазмуну да өзгөрөт. Алар негизинен төмөндөгү иш-аракеттерге багытталууга тийиш:

суроолуу жагдайларды уюштуруу (билимдерин актуалдаштыруу этабында); аларды этаптуу чечүүнү жетектөө жана жардамдашуу (өздөштүрүү этабы); алынган чечимдерди, натыйжаларды текшерүүнү уюштуруу (өздөштүрүү этабында); илимдерди системалаштыруу жана колдонуу иш аракеттерин жетектөө (калыптандыруу этабында) [2].

Болочоктогу башталгыч класстардын мугалимдерине кесиптик математикалык билим берүүнүн мазмунун жакшыртуу жана жаңыланып турушу бул аяктабай турган процесс. Жогорку окуу жайларында кесипке даярдоодо студенттердин проблемалык методдордун педагогикалык технологияларын болочоктогу кесиптик ишмердүүлүктөрүндө колдоно билүү билгичтиктерин калыптандыруу негизги маселелерден болуп саналат.

Башталгыч мектептин мугалимдеринин компетенттүүлүгү окуу процесске катышып жаткан окуучуга багыттуулугу менен мүнөздөлөт. Башталгыч класстын мугалимдеринин компетенттүүлүгүнүн негизги өзгөчөлүктөрү негизинен төмөнкүлөр:

- мугалимдин педагогикалык гуманистик көз караштa болуусу менен ар бир окуучуну чыныгы сүйүүсү, ар биринин кызыгуусуна толук көңүл буруусу, окутуп-тарбиялоо процессинде жагымдуу шарттарды түзүүсү;
- кесиптик даярдыктын негизинде ийкемдүү педагогикалык ойлонууга ээ болуусу;
- педагогикалык кесиптик аракеттердин ишке ашышы: окуу мазмунунун негизинде өнүгүүнү пайда кылуу; проектини жана прогнозду түзүү болуп эсептелет.

Ал эми бакалавр багытында даярдалып жаткан педагогикалык жогорку окуу жайдын негизги милдети - башталгыч класстын мугалимдеринин төмөндөгүдөй компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу. Аларга: өз алдынчалуулук, жоопкерчиликтүүлүк, коммуникабелдүүлүк, толеранттуулук, маселени жекече жана топто чече билүүчүлүк, бат кабыл алуучулук, керектүү маалыматты таап пайдалана алуучулук, демилгелүүчүлүк менен эмгектенүү кирет. Адам өзүнүн жекече, кесиптик жана коомдук турмушундагы өзгөрүүлөргө бат ылайыкташа алуу менен максатына жете билүүсү зарыл.

Андыктан, башталгыч мектеп мугалиминин компетенттүүлүгү башталгыч мектептин окуу мазмунун ишке ашыруучу мугалим алгач мектеп курсун актуалдаштырып, математикалык негизги билимге ээ болсо жогорку компетенттүүлүктүн калыптанышына өбөлгө түзүлөт.

Адабияттар:

1. Божович Л.И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка. // Изучение мотивации поведения детей и подростков. /Под ред. Л.И.Божович. – М.: Просвещение, 1972. – С. 22-29.
2. Узакова М. К. Педагогикалык факультеттеги 1-курстун студенттеринин математикалык билимдерин өркүндөтүүнүн өбөлгөлөрү. // Известия ВУЗов Кыргызстана, 2016 № 8. – 124-127 бб.
3. Узакова М. К. Условия развития математических знаний студентов 1-курса факультета педагогики. // Научный журнал “Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук” ISSN 2073-0071, 2016 №9. – 124-127 бб.

Калабергенова Г.

Академии Дизайна и Технологии «Сымбат» г. Алматы Казахстан

Асаналиев М.К.

Кыргызский государственный технический университет им. И.Раззакова

НЕКОТОРЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОНСТРУКТОРСКО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ МОДЕЛЬЕР-КОНСТРУКТОРОВ В КОЛЛЕДЖЕ

SOME OPPORTUNITIES FOR FORMING DESIGN AND TECHNOLOGICAL COMPETENCIES FOR FUTURE MODEL DESIGNERS IN COLLEGE

Аннотация. *В статье рассмотрены некоторые возможности формирования конструкторско-технологических компетенций и реализация педагогических условий подготовки будущих специалистов колледжа*

Ключевые слова: *конструкторско- технологическая компетенция, творческие способности, профессионального образования. формирования и развития профессиональных компетенций,* педагогические условия.

Annotation: *The article discusses some of the possibilities for the formation of design and technological competencies and the implementation of pedagogical conditions for the training of future college specialists*

Key words: *design and technological competence, creative abilities, professional education. the formation and development of professional competencies, pedagogical conditions.*

Создание условий обучения, способствующих формированию необходимых для осуществления профессиональной конструкторско-технологической деятельности, т.е., конструкторско-технологических

компетенций будущих специалистов, должно стать одной из первоочередных задач профессиональной подготовки студентов технических специальностей учреждений СПО.

Формирование компетенций педагогических условий будет более продуктивным, если в процессе обучения в образовательном учреждении студенты овладеют операциями умственной деятельности. Чем выше будет уровень их развития, тем успешнее будет освоены компетенции. Уровень владения операциями умственной деятельности определяется способностью субъектов к анализу, синтезу, сравнению, классификации, абстрагированию и обобщению, способность к переносу полученных знаний и приемов умственной деятельности в различные новые условия; умению и навыкам творческого решения познавательных задач, умению сосредоточиться на главной, наиболее важной в данный момент проблеме. На познавательный процесс в учебно-профессиональной деятельности оказывает существенное влияние наличие и объем базовых (общеобразовательных) знаний и умений, уровень интеллектуального развития, кругозор.

Творческие способности субъекта обеспечивают: самостоятельное определение, разработку и применение оптимальных методов решения частных вопросов и профессиональных задач в технологической деятельности; умение анализировать и критически относиться к мировому опыту в области конструирования и технологий создания одежды; индивидуальное разностороннее и личностное развитие субъекта учебной деятельности, его личностное и профессиональное самоопределение и самостановление, владение способами саморегуляции и самосовершенствования.

Творческие способности субъекта проявляются также в осознании и осмыслении перспектив дальнейшего развития и совершенствования процессов конструирования, технологии и возможности прогнозирования последствий; на основе мирового опыта и полученных знаний; в умении после завершения обучения в колледже свободно ориентироваться в технической сфере и постоянно обновляющихся технологиях производства, профессионально адаптироваться к ним.

Конструкторско-технологическая компетенция является одной из ведущих компетенций модельера-конструктора технического колледжа, поэтому на ее формирование должно быть нацелено профессионально-техническое образование.

Профессионально- техническое образование во многом является гарантом качества систем среднего профессионального образования СПО, поэтому его развитие и совершенствование в современных условиях также в значительной мере востребовано и проблемами развития этих систем, связанных с недостатками кадрового обеспечения и приводящему к снижению качества подготовки выпускников.

В связи с этим целью образовательного процесса в профессионально- техническое педагогическом колледже должно стать формирование компетентного специалиста, представляющего собой социально активного человека с высокими нравственными установками, владеющим психолого-педагогическими, профессиональными знаниями и умениями, готового реализовать их на практике. При подготовке такого специалиста в настоящее время приходится сталкиваться с рядом проблем, прямо или опосредованно определяющие необходимость развития СПО [1].:

- несоответствие существующего уровня квалификации профессионально-технических кадров требованиям государства, общества и отраслей народного хозяйства, особенно проявившееся в связи с изменениями условий на рынке труда, связанных с гуманизацией, тенденциями творческого подхода, интеллектуализацией, информатизации труда и совмещением его с управленческими, менеджерскими функциями, предпринимательством и бизнесом, что сдерживает обновление системы СПО.
- недостаточное количество специалистов с базовым профессионально- педагогическим образованием для осуществления серьезных преобразований в системе СПО, несмотря на четкую тенденцию роста их численности

В связи с этим необходимы кардинальные изменения в организации процесса обучения дисциплинам, способствующим формированию конструкторско- технологической компетенции. Опыт показывает, что результативным, полностью реализующим намеченные цели является лишь тот процесс, который обеспечен методологическими, дидактическими и методическими разработками, отвечающими современным требованиям науки и практики. Такое обеспечение учебного процесса называют научно-методическим

Еще одна проблема связана с тем, что конструкторско-технологическая компетенция включает в себя три группы знаний, умений и навыков (конструктивные, графические и конструкторско-технологические), формирование которых должно осуществляться на комплексе дисциплин [2].:

- отраслевой подготовки (информатика, черчение, спец. рисунок и худ. граф., технология швейных изделий,и др.);
- специализации (например, для специальности 1211000 «Швейное производство и моделирование одежды» Квалификация: 1211083 «Модельер- конструктор»: «Конструирование одежды», «Конструктивное моделирование одежды», «Конструирование одежды» в специализированной компьютерной программе и т.п.);

Каждая дисциплина в отдельности в последствии оказывает влияние на уровень сформированности конструкторско-технологической компетенции в целом, и чтобы это влияние было положительным и эффективным необходимо выстраивать междисциплинарные связи и нацеливать их на формирование компонентов исследуемой компетенции.

На практике часто при подготовке к конструкторско-технологической деятельности, подготовка направлена только на операционно-техническую сторону, формирует узкое профессиональное сознание

специалиста, отличающееся рецептурностью, технократичностью, догматичностью и агрессивностью; в условиях рыночной экономики такой специалист социально беззащитен, любая смена работы требует обучения заново. Обучение в связи с этим должно быть направлено не на расширение информированности, а на формирование умений и способностей познавать и делать саму жизнь, изменять ее в лучшую сторону.

Таким образом, при формировании конструкторско-технологической компетенции выявлены следующие педагогические проблемы, которые заключаются в противоречиях [3].:

- между зависимостью уровня конструкторско- технологической компетенции от знаний, умений и навыков, полученных при изучении каждой из перечисленных дисциплин и отсутствием междисциплинарных связей между ними;
- между востребованностью компетентных модельеров-конструкторов технического колледжа и существующими консервативными (традиционными) методами их подготовки;
- между возможностью интенсификации формирования конструкторско-технологических знаний и умений с помощью ИКТ и отсутствием этих технологий в процессе подготовки модельера-конструктора технического колледжа.

Для решения обозначенных противоречий необходимо определить подходы, разработать методику, модель и педагогические условия формирования конструкторско-технологической компетенции модельера-конструктора технического колледжа.

Существует необходимость сформировать у них общеобразовательные, конструкторско-технологические, графические и практические знания и умения по предметам специализации, т.е. конструкторско-технологическую компетенцию, которые формируются при изучении специальных дисциплин и закрепляются на практических занятиях (в том числе на практикуме в учебных мастерских).

Теоретические основы технического конструирования, формирования компонентов конструктивных умений модельеров-конструкторов предполагают владение способами отбора и систематизации учебного материала, осуществления межпредметной связи, составления учебно-планирующей документации и средств обучения к занятию . Здесь можно выделить компоненты обобщенных конструктивных умений [4].:

- отбор и систематизация учебного материала;
- установление межпредметных связей;
- составление учебно-планирующей документации и средств обучения к занятию.

Таким образом, можем констатировать, что формирование отдельных компонентов конструкторско-технологической компетенции, проблемы формирования и развития профессиональных компетенций без пересмотра самой системы обучения, без изменения педагогических основ и содержания профессиональной подготовки решить не возможно.

В современных педагогических изданиях педагогический процесс представлен как система взаимодействующих компонентов: преподаватель, учащийся, цели, содержание, средства, способы и результат деятельности.

Ведущим звеном данной системы является преподаватель, поскольку от его деятельности в большей степени зависит результат обучения. Поэтому деятельность преподавателя по отбору содержания, средств и способов обучения должна быть нацелена на конечный результат - выполнение конкретного социального заказа по подготовке нужных обществу компетентных специалистов.

К существующим критериям отбора содержания образования модельеров-конструкторов технического колледжа необходимо дополнить следующие критерии:

- содержание профессионального образования должно способствовать формированию специалиста широкого профиля;
- содержание образования должно обеспечивать подготовку специалиста, способного трудиться в условиях информатизации образования, т.е. активно использовать ИКТ в профессиональной деятельности.

Для формирования и развития конструкторско-технологической компетенции модельеров-конструкторов технического колледжа необходимо создавать оптимальные условия, к которым мы относим адекватную технологию обучения, наличие необходимых средств обучения, систему контроля знаний и умений.

При этом технологию обучения необходимо рассматривать не только как деятельность преподавателя, но и как некие дидактические системы, которые могут выступать и как самостоятельные педагогические категории, отдающие предпочтение тем или иным формам, методам и средствам обучения, связанным с реализацией тех или иных приоритетных целей образования.

В педагогике в качестве основания для классификации выбирают приоритетные цели образования и в связи с этим основанием выделяют четыре технологии обучения: информационно-развивающие, деятельностные, развивающие проблемно-поисковые и личностно- ориентированные технологии[5]. .

Для формирования и развития конструкторско-технологической компетенции необходимо использовать эти технологии в комплексе, в зависимости от цели. Так, например, *информационно-развивающие технологии* (когнитивные, «знаниевые») включают изложение преподавателем учебной информации, самостоятельное изучение литературы, программированное обучение; использование НИТ для самостоятельного пополнения знаний, включая применение технических средств информации.

Деятельностный подход, предполагает максимально возможное включение обучаемых в различные виды самостоятельной деятельности через систему знаний с помощью специально создаваемых средств обучения, включает в себя анализ производственных ситуаций, решение ситуационных производственных задач, деловые игры, «погружение» в профессиональную деятельность; моделирование профессиональной деятельности в учебном процессе; контекстное обучение.

Для того чтобы специалист мог решать нестандартные проблемы, связанные с разработкой чертежа конструкции изделия новой сложной формы при изучении нового учебного материала лучше использовать метод, активизирующий мыслительную деятельность - проблемный метод, который будет способствовать подготовке специалиста, способного проблемно мыслить, видеть, формулировать проблемы, выбирать способы и средства для их решения.

Для того чтобы будущий модельер-конструктор технического колледжа был активной личностью, способной самостоятельно планировать, корректировать свою профессиональную деятельность необходимо в образовательном процессе использовать *личностно-ориентированные технологии, которые* предусматривают индивидуализацию обучения (более свободный выбор тем, работ курсов; работа по индивидуальным планам в своем темпе), индивидуализированные формы контроля знаний и умений (индивидуальные собеседования), элективные курсы, самостоятельную и учебно-исследовательскую работу, организованную таким образом, чтобы студент испытывал потребность в изучении литературы для решения намеченных задач.

Для решения поставленных задач , сформулированы педагогические условия формирования конструкторско-технологической компетенции у модельеров-конструкторов технического колледжа, которые позволят повысить уровень сформированное исследуемой компетенции[2]..

Первым педагогическим условием является использование конструкторско-технологической деятельности как базовой учебной деятельности при изучении дисциплин различных циклов.

Большое значение в организации учебной деятельности имеет ее структура, поэтому она должна быть определена как у учебной, так и у осваиваемой деятельности. Осваиваемой деятельностью в нашем случае является конструкторско-технологическая деятельность модельеров-конструкторов технического колледжа.

Структура учебной деятельности отличается от структуры конструкторско-технологической деятельности, но, с другой стороны, существует положение деятельностного подхода об адекватности внешней и внутренней (учебной и осваиваемой) деятельности. Следовательно, учебную деятельность необходимо максимально приблизить к осваиваемой. При применении конструкторско-технологической деятельности в процессе учебной деятельности происходит смена социальной позиции обучающегося. Он превращается из человека, усваивающего знания, в человека, активно решающего профессиональные задачи.

Изменение социальной позиции студента способствует более эффективному освоению профессиональной деятельности, формированию конструкторско-технологической компетенции.

В данном случае содержание конструкторско-технологической деятельности выступает как содержание учебного материала, подлежащего активному и сознательному усвоению, и в то же время учебная деятельность имеет определенную специфику. Она представляет собой интеграцию учебных и конструкторско-технологических действий.

Только постоянная систематичная конструкторско-технологическая деятельность студентов будет способствовать формированию у них исследуемой компетенции. В связи с этим на дисциплинах различных циклов студентам необходимо давать задания, связанные с этой деятельностью. Например, составить тестовые задания по определенной теме, разработать опорный конспект и т.п. Аналогичные задания будут способствовать формированию знаний по изучаемой дисциплине и одновременно формированию конструктивных умений - компоненту конструкторско-технологической компетенции. Такие задания помогают студентам выявлять главное в изучаемом материале, структурировать его. Тестовые задания формируют умения формулировать вопросы и отвечать на них. Такие задания позволят при обучении дисциплинам различных циклов реализовать взаимосвязь психолого-педагогической с профессиональной направленностью подготовки модельера-конструктора технического колледжа, которую мы относим ко ***второму педагогическому условию.***

Под профессиональной направленностью обучения понимаем взаимосвязь психолого-педагогической и профессиональной подготовки при изучении каждой учебной дисциплины. То есть при обучении модельеров-конструкторов технического колледжа, например, конструированию одежды или другой дисциплине, необходимо научить его не только конструировать одежду, но и чтобы он смог этому обучить других (обучающихся). Для этого будущий модельер-конструктор технического колледжа должен иметь соответствующую подготовку как в предметной области преподаваемых отраслевых дисциплин (предметов отраслевой профессиональной подготовки), так и в области педагогики технического колледжа, то есть педагог технического колледжа должен получить подготовку по профессиям педагог и инженер.

В самом общем виде можно сказать, что модельер-конструктор технического колледжа за время обучения в колледже должен получить знания:

а) педагогические, позволяющие организовывать процесс обучения в соответствии с целями, применяя современные методы обучения;

б) профессиональные:

- позволяющие проектировать и изготавливать изделия, используя прогрессивные методы обработки;

- позволяющие делать правильный выбор материалов, режимы их обработки;

в) общеразвивающие и ориентирующие в экономике, политике, социальных отношениях.

Третьим педагогическим условием формирования конструкторско- технологической компетенции модельеров-конструкторов технического колледжа является применение широкого спектра методов и средств обучения как условие, способствующее формированию не только исследуемой компетенции, но и образца (шаблона) дальнейшей педагогической, в том числе и конструкторско-технологической, деятельности модельера-конструктора технического колледжа.

Выводы

Будущий модельер-конструктор технического колледжа за время обучения в колледже должен получить представление о видах и способах использования средств обучения в образовательном процессе. Для этого необходимо на занятиях по специальным дисциплинам активно использовать комплекс средств обучения и делать на этом акцент.

Литература:

1. Зеер, Э. Ф. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования. /Э. Ф. Зеер, Э. Сыманюк. //Высшее образование Казахстана. - №4, 2005. - С.23-30.
2. Зимняя, И. А. Компетентностный подход в образовании (методолого- теоретический аспект) //Материалы XV Всероссийской научно-методической конференции «Проблемы качества образования». Кн.2. - С.5-
3. Ключевые компетенции и образовательные стандарты: Доклад В.Хуторского на Отделении философии образования и теоретической педагогики РАО 23 апреля 2002г. - центр «Эйдос», www/eidos. ru/ news/ compet. htm.
4. Новиков, А. М. О развитии методических систем /А. М. Новиков. //Специалист, 2006. - №9 - С.21-25.
5. Общая и профессиональная педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических вузов /Под ред. В. Д. Симоненко. - М.: Вентана-Граф, 2005. - 368с. - (Педагогическое образование).

Кидибаев М.М., Шаршеев К.Ш.
Национальная академия наук Кыргызской Республики

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ПРОЕКТИРОВАНИЮ СОДЕРЖАНИЯ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ПРОФИЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

THEORETICAL APPROACHES TO DESIGNING THE CONTENT OF NATURAL SCIENTIFIC EDUCATION IN PROFILE TRAINING

Аннотация: *В статье рассмотрены важные направления обновления обучения физике. В целях формирования естественнонаучной картины мира выпускника школы нового типа выделены основные принципы. Предложены методы нормирования учебного процесса по физике.*

Ключевые слова: *реформа образования, естественнонаучная картина мира, принципы отбора учебного материала, компьютеризация обучения физике, нормирование процесса обучения.*

Annotation: *Important directions in modernization of the physics education are reviewed. Main principles of the natural science vision of the new school graduate are defined. The methods normalizing of the physics education process are suggested.*

Key words: *education reform, naturalistic worldview, principles of selection of educational material, computerization of teaching physics, regulation of learning process.*

Государственная политика Кыргызстана в области образования исходит из специфики современного цивилизованного развития, влияния процессов глобализации на все сферы человеческой деятельности, необходимости вхождения республики в мировое образовательное пространство и модернизации образования в контексте мировых образовательных тенденций при учете специфики, особенностей и традиций республики.

В концепции реформы образования перед республикой поставлены важные задачи: модернизация системы образования в целом, модернизация его содержания на всех уровнях (новые стандарты и учебные планы, создание оригинальных учебников, система оценивания достижений обучаемых и т.п.); новые подходы к воспитанию и развитию подрастающего поколения, способного в будущем активно, творчески действовать и сознательно принимать решения в любых ситуациях и др. [2].

Известно, что физика представляет важное направление науки и практики, определяющее уровень развития экономики, промышленности, высоких технологий, обеспечения национальной безопасности, профессионального образования всех уровней и подготовки научных кадров. В качестве фундаментальной науки физика является основой естественнонаучного образования, а в прикладном плане - инженерного творчества.

В резолюции Всероссийского съезда учителей физики отмечается (что характерно и для нашей республики) обеспокоенность существенным снижением уровня общего среднего образования, происшедшим за последние 20 лет в результате его реформирования, что, в частности, привело к катастрофическому падению уровня воспроизводства высококвалифицированных научных, инженерных и педагогических кадров. Главными причинами такого положения являются недопустимо низкое число часов, отводимых учебными планами на изучение физики в общеобразовательной школе на базовом уровне (2 часа в неделю); недостаточная укомплектованность школьных кабинетов физики современным школьным физическим оборудованием, цифровыми лабораториями; исключение из учебного плана старшей школы предмета «Астрономия»; ориентация школьников исключительно на сдачу единого государственного экзамена (у нас общереспубликанского теста) по физике и, тем самым, существенное сужение области изучения предмета и др. [1].

Модернизированной программой школьного курса X-XI классов предусматривается изучение всех разделов физики, начиная от механики Ньютона и заканчивая физикой элементарных частиц. Так как за последние десятилетия такие разделы, как физика полупроводников, плазмы и элементарных частиц, получили интенсивное развитие, возникли нанотехнология, микроэлектроника и основанные на них новые поколения персональных компьютеров - полностью изменился облик современной физики. Поэтому совершенно естественно, что в современном курсе физики для школьников все эти разделы должны быть учтены для успешного усвоения.

Принцип обязательной успешности обучения всех школьников у многих вызывает сомнения. Возникает естественный вопрос: почему это обучение физике должно быть обязательно успешным для всех учащихся в классе? Ведь это особый учебный предмет, и способности и интересы у школьников разные. Пусть каждый ученик получает оценки в соответствии со своими способностями и усердием в процессе обучения.

Такой подход к оценке результатов обучения практически общепринят в современной практике работы школы. Он вполне обоснован логически и опирается на нормативные документы. Но этот подход необходимо изменить на новый с добавлением принципа личностно ориентированного обучения, реализации исследовательского подхода, которые могут сделать задачи обучения физике несколько более достижимыми.

Имеется ряд серьезных препятствий для реализации на практике таких безусловно прогрессивных и потенциально эффективных принципов и подходов к процессу обучения. Первым можно назвать значительное несоответствие между традиционно предлагаемым объемом обязательного учебного материала и временем, отводимым на его изучение. Традиционная методика по схеме «прослушай-прочитай-воспроизведи» требует для заучивания и воспроизведения как минимум в 2-3 раза меньших затрат времени, чем методика изучения того же материала на основе принципа проблемного обучения и исследователского подхода. Вторым препятствием на пути широкого использования методов развивающего обучения можно назвать отсутствие в республике учебников и сопровождающих их учебно-методических материалов, ориентированных на применение проблемных методов преподавания и исследовательского подхода к обучению.

Для устранения указанных препятствий необходимо провести анализ содержания курса физики, целями которого являются:

- выяснение возможных вариантов существенного сокращения объема учебного материала, предлагаемого в качестве обязательного для изучения всеми школьниками;
- поиск вариантов структурирования материала в соответствии с принципами проблемного обучения деятельностного подхода к организации процесса обучения;
- выделение элементов образовательного стандарта по физике, заслуживающих использования в качестве дополнительных материалов по каждой теме для учащихся, проявляющих повышенный интерес к изучению физики.

На основе результатов такого анализа может быть осуществлено новое структурирование учебного материала, выполнен подбор учебных проблем, разработаны экспериментальные задания для учащихся и компоненты задач, тематическое планирование учебного материала [3].

В результате анализа учебного материала и его нового структурирования должно произойти существенное, не менее чем на 50 % сокращение объема учебного материала, предлагаемого в качестве обязательного для изучения всеми школьниками. Это может быть достигнуто путем более строгого отбора обязательного материала, выделения самого главного в каждой теме.

Выявляя недостатки в современной школе, многие исследователи отмечают тот факт, что картина мира, которую строит в умах учащихся современное образование, разграничена на предметные области. Помимо школьных знаний на подростка обрушиваются потоки информации из телевизора, компьютера, журналов и многих других источников. Поэтому открывающийся ученику мир выглядит из-за дифференциации учебных предметов мозаичным.В то время, как у выпускника средней (полной) общеобразовательной школы должна быть сформирована только физическая картина мира. В последнее время мы исследуем пути интеграции предметов естественнонаучного цикла в целях формирования естественнонаучной картины мира (см. рис. 1) [5].

В республике при введении государственного стандарта третьего поколения необходимо разработать требования, принципы и нормативы необходимые для обеспечения реализации основных образовательных программ и достижения достаточного уровня компьютеризации общего образования.

Отношение к компьютеризации и степени ее применения в преподавании физики в школах нового типа (объяснении физического материала, решении задач, лабораторном практикуме и др.) остается среди преподавателей физики неоднозначным. В этом вопросе можно выделить две крайние тенденции, которые можно условно обозначить как «прогрессивную» и «консервативную» [4].

Представители первой точки зрения полагают, что в современных условиях, когда компьютеризация охватывает все стороны жизни, когда реальный научный физический эксперимент всегда компьютеризован и физики-экспериментаторы больше не «крутят ручки приборов» и не записывают результаты в таблицы вручную, а сидят за терминалами ПК, поэтому в школе степень применения компьютерной техники в физическом практикуме должна быть максимальной. То есть все стадии проведения эксперимента – от выполнения прямых измерений до обработки результатов, расчета погрешностей и построения графиков должны выполняться с использованием компьютера.

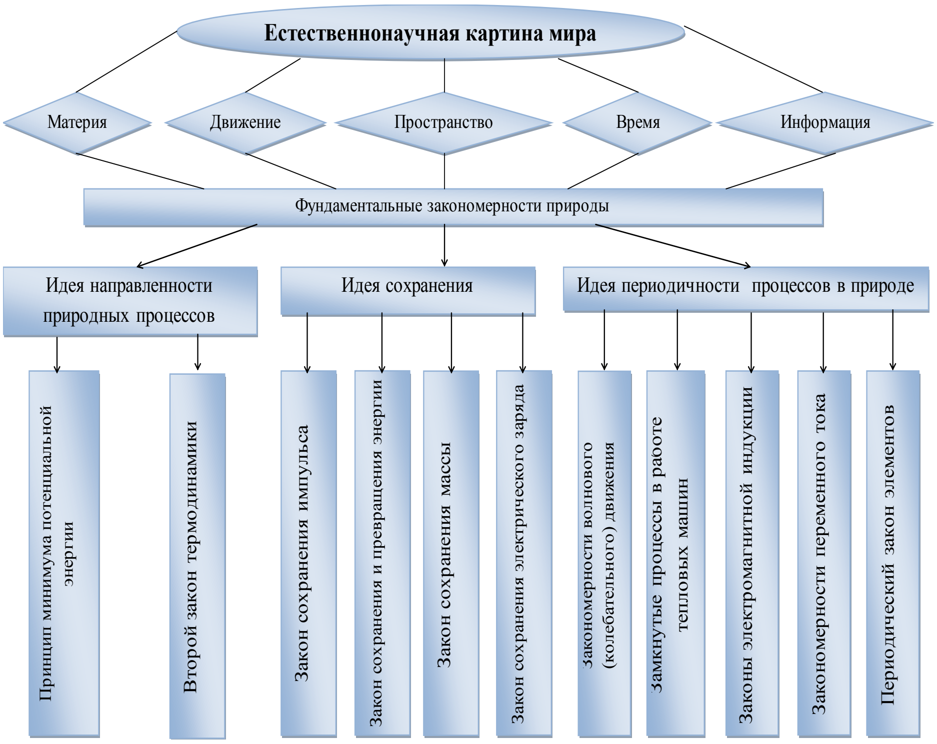

Рис. 1. Содержание естественнонаучной картины мира.

В идеале - учащийся запускает программу выполнения эксперимента, а далее просматривает на мониторе ПК полученные результаты и построенные графики.

Последователи противоположной стороны считают, что при таком подходе не происходит собственно «научения» учащимися умениям физического эксперимента. Эксперимент превращается в демонстрацию, а от учеников требуются только общие умения работы с программами ПК, что не имеет прямого отношения к собственно физике.

На основе анализа педагогической литературы [3,6] выделим основные принципы, которые могут определить общие требования к отбору и конструированию содержания естественнонаучного образования, осуществляемого в рамках профильной подготовки для формирования естественнонаучной картины мира выпускника школы нового типа (лицей, гимназия).

*1. Принцип фундаментализации*как один из ведущих в современном образовании обусловлен быстро растущим потоком научно-технической информации, ускоряющейся сменой требований к профессиональной подготовке будущих специалистов. В связи с этим главное внимание должно уделяться не изучению готовых сведений, «абстрактных» теорий, а освоению фундамента знаний, способу их усвоения, развитию способностей логически мыслить, воспринимать, понимать и использовать поток новой информации в течении всей жизни человека.

*2. Принцип преемственности*определяется необходимостью учиться на протяжении всей жизни и означает целостность и единство всего образовательного процессах. Он непосредственно связан с принципом непрерывности, которой относится к организационной деятельности комплекса образовательных учреждений в подготовке будущего специалиста.

*3. Принцип гуманизации,*определяющий личностно ориентированный характер процесса обучения, подразумевает «очеловечивание» отношений обучающихся с преподавателем и между собой, когда педагогический процесс строится на признании гражданских прав учащегося и уважении нему. Содержание предметного обучения раскрывает роль естественнонаучного образования в становлении общей культуры

человека и связь физических химических, биологических, астрономических, географических и других знаний с его жизнедеятельностью в постоянно меняющимся окружающем мире.

*4. Принцип реализации межпредметных связей*заключается в рассмотрении того или иного явления во взаимосвязи с различными областями знания, что создает у лицеистов представление о единой научной картине мира.

5. Принцип вариативности обеспечивается при профильном обучении путем расширения форм и способов получения образования с учетом интересов возможностей гимназистов, перспектив развития экономики и социальной сферы регионов.

*6. Принцип нормирования*включает системно-структурный подход к анализу содержания физического материала, методы исследования бюджета учебного времени, нормализацию учебной нагрузки на основе использования цикла научного познания.

Для применения нормирования как средства модернизации учебного процесса по физике, нами использованы методы нормирования, адекватные сущности и содержанию этого процесса. Мы применяли следующие методы нормирования:

- экспертная оценка отбора содержания, доступности и качества изложения учебного материала, подбора задач; объема (числа элементов знаний, упражнений, демонстраций, графиков и др.) и последовательности изучения учебного материала на основе анкетирования учителей и методистов;

- системно–структурный анализ учебной информации (составление перечня элементов знаний и умений, оценка соответствия этих элементов функциям интеллекта школьников и студентов, установление логических связей между элементами в теме и разделе, определение оптимального варианта последовательности изучения материала) на основе применения методов поэлементного анализа, граф и матриц;

- экспериментальное определение бюджета и распределения времени в аудитории и дома на основе хронометрирования затрат времени преподавателями и обучающимися статистической обработки результатов изучения этих затрат [5].

Разработанные нами задачи и функции нормирования процесса обучения позволили выявить следующие взаимно дополняющие друг друга группы методов (см. рис. 2). Наиболее перспективным направлением модернизации общего образования представляется профильное обучение, делающее в современных условиях образование более доступным и сообразным актуальным вызовам, запросам и потребностям общества и личности. Являясь специализированной подготовкой старшеклассников, ориентированной на индивидуализацию их обучения и социализацию, профильное обучение, как своеобразная гарантия качества, становится более востребованным при введении итоговой аттестации вместе с общереспубликанским тестированием (ОРТ).

Рис. 2. Система методов нормирования процесса обучения физике.

Учителю физики, формирующему содержание личностно ориентированного профильного образования, предстоит выполнить в таких условиях триединую задачу: обеспечить качественное освоение учащимся

образовательного стандарта, реализацию их личностных образовательных целей и сформировать социально-образовательные компетенции.

При профильной форме организации образовательного процесса для гимназистов и лицеистов, выбравших физико-математический и технический профиль обучения с набором профильных предметов физика, математика и информатика, необходимо предусмотреть изучение физики в объеме, как минимум 5 академических часов неделю, с возможным увеличением до 8-9 часов. Такое увеличение учебных часов возможно присовокуплением часов блока дополнительного образования, не входящих в предельно допустимую нагрузку учащихся.

Литература:

1. Резолюция Всероссийского съезда учителей физики // Физика в школе, № 6, 2011.-С. 3-8.
2. Мамбетакунов Э., Проблемы стандартизации естественнонаучного образования в средней школе//Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. Сер. 3. Спец. вып. 2015 – С. 485-490.
3. Гребенев И.В. Дидактика физики как основа конструирования учебного процесса. – Н.-Новгород: Изд-во Н.-Н. гос. ун-та им. Н.И. Лабачевского, 2005.
4. Маслов И.С. Информационно-деятельностный подход к применению Интернет-технологий в элективных курсах по физике// Физика в школе и вузе: Междунар. сб. науч. ст. / Отв. ред. С.В. Бубликов. – СПб.: БРАН, 2008.- Вып. 8.
5. Мааткеримов Н.О., Аденова Б.Т. Реализация интегрированного подхода в содержании естественнонаучного образования//Мат-лы междунар. Российско-Германской науч.-практ. конф. - Казань: МАНПО, 2011. – С. 375-380.
6. Модели и моделирование в методике обучения физике: Мат-лы докладов V Всероссийской науч.–теор. конф. – Киров: Изд-во КИПКиПРО, 2010.
7. Алехина Т.Н., Силина Л.И. Управление исследовательской деятельности учащихся в процессе обучения физике в профильных классах // Физика в школе, № 1, 2009. – С. 14-18.

ҚозыбайА.Қ., КошеровТ.С., Жанбекова Г.И.

Казахский Национальный педагогический университет имени Абая

Казахская академия транспорта и коммуникации им М.Тынышпаева

МЕТОДИКА ЧТЕНИЯ ЛЕКЦИИ ПО ДИСЦИПЛИНЕ «ФИЗИКА» В ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗАХ

ТЕХНИКАЛЫК ЖОЖДОРДО «ФИЗИКА» ДИСЦИПЛИНАСЫ БОЮНЧА ЛЕКЦИЯ ОКУУНУН УСУЛДУГУ

METHODS OF LECTURE ON DISCIPLINE «PHYSICS» IN THE TECHNICAL UNIVERSITIES

Аннотация: *В статье большое внимание уделяется активным формам и методам обучения, заостряется внимание на необходимость решительного поворота отмассового валового обучения к усилению индивидуального подхода, развитию творческих способностей будущих специалистов, опираясь на их самостоятельную работу. В качестве примера приведен небольшой фрагмент читаемой автором лекции, где наряду с известным теоретическим материалом даются результаты научных исследованийпо рассматриваемой теме. При этом уделено практическому ознакомлению на лабораторно-практических занятиях с устройством и возможностями современных физических приборов.Такая методика ведения лекции стимулирует студентов в последующем к проведению тематических, а затем и научных конференций, формирует познавательные мотивы студентов, развивает интерес к физике.*

Ключевые слова: *дидактическая триада, опорные знания, компьютерные средства, выработка умений, процесс познания.*

Аннотация: *Бул беренеде окутуунун активдүү формаларына жана ыкмаларына көп көңүл бурулат, жеке мамилени бекемдөөгө дүңүнөн окутууну чечкиндүү буруунун зарылдыгына көңүл бурулат, келечектеги адистердин чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, алардын өз алдынча ишине таянып, өнүктүрүү. Мисалы, бул жерде белгилүү теориялык материал менен тема боюнча иликтөөнүн жыйынтыгы болуп саналат, жазуучу, берген дарс чакан үзүндүсү. Бул учурда, аппарат менен, лабораториялык жана практикалык көнүгүүлөрдүн жана заманбап физикалык приборлорду мүмкүнчүлүктөрү практикалык экспертиза берилди. Бул ыкма студенттер тематикалык жана илимий талкуу жүргүзүү үчүн келечекте сабактарды өткөрүү стимулдайт аныкталды кызыгуу өнүгүп окуучулардын таанып-билүүчүлүк ниет менен өндүрөт.*

Түйүндүү сөздөр: *дидактикалык триада, колдообилим, компьютер каражаттары, ыкмалардыиштепчыгуу, билүүпроцесси.*

Annotation: *The article pays great attention to active forms and methods of training, focuses on the need for a decisive turn from mass gross training to strengthen the individual approach, the development of creative abilities of future professionals, based on their independent work. As an example, a small fragment of the lecture given by the*

author is given, where, along with the known theoretical material, the results of scientific research on the topic under consideration are given, such a method of conducting lectures stimulates students in the future to conduct thematic and then scientific conferences.
Key words: *didactic triad, basic knowledge, computer means, skills development, process of cognition.*

Введение. В настоящее время сформировалось и все более углубляется творческое противоречие между объемом востребованных современными реалиями жизненно важных и необходимых человеку знаний, умений, компетенций и ограниченными в любых «конечных» образовательных системах условиями, технологиями для овладения ими. И не вызывает сомнений наличие «диктатуры развития», диктующей необходимость превращения образования в открытую нелинейную развивающуюся систему. Это предполагает замену позиций «образование на всю жизнь» на позицию «образование на протяжении всей жизни». И поэтому образование нужно всеохватывающее по полноте и уровням (ступеням), индивидуализированное по времени, темпам направленности освоения, представляющее личностные возможности «выстраивания» индивидуальных треакторий обучения.

В контексте обсуждаемого вопроса остро встает задача создания дидактической индустрии, цель которой- специфическая обработка всей подлежащей изучению информации и превращение ее в форму, удобную для быстрого освоения без потери содержания и качества.

Сэтой целью необходимо привлечение мультимедиа технологии, обеспечивающих интерактивность обучения.

Многообразие учебных заведений, новые задачи образования востребуют учебники нового типа не просто как материализацию содержания образования, но и задающего ориентиры творческого овладения информационного поля изучаемых учебных дисциплин.

При этом тип преподавателя –транслятора учебной информации, организующего репродуктивное обучение, не может быть признанным эффективным. На первый план выдвигается задача организации учебных сред, управление взаимодействием с ними студентов, установлением коммуникаций между обучающимися, преподавателям и широкой обучающей средой,вооружение навыками обработки информации, что потребует подготовки педагога нового поколения.

Введение в учебный процесс кредитной системы обучения в вузах страны требует от педагогов и студентов высших учебных заведений решительного поворота от массового, валового обучения к усилению индивидуального подхода, развитию творческих способностей будущих специалистов, опираясь на их самостоятельную работу, активные формы и методы обучения. Какую же роль в осуществлении этой задачи должны играть вузовские лекции естественных дисциплин?До сегодняшнего дня во многих вузах продолжается традиционное обучение, в том смысле как «объяснительно-иллюстративный тип обучения обеспечивающий усвоение системы знаний, но целенаправленно неразвивающийся в необходимой в настоящее время степени творческих способностей обучающихся.Согласно традиционному подходу на лекции излагаются теоретические знания, формируются вытекающие из теории задачи, даются способы или алгоритмы их решения, приводятся решения этих задач. На последующих лабораторно-практических занятиях или в процессе самостоятельной работы студенты закрепляют теорию и упражняются в решении типовых задач. Знания, задачи и способы их решения вводятся на лекциях как уже известная информация, которую остается только усвоить и закрепить, а затем проконтролировать. Активность студентов здесь может проявляться лишь в процессе восприятия новой информации, ее запоминания и актуализации при контроле, а также во внимании, оказывающем влияние на основную работу функций восприятия памяти, на которые в основном и опирается традиционное обучение в том числе и информационная лекция.

Данная схема обучения не предполагает участия процессов активного мышления студентов на лекции. Всю мыслительную работу по анализу ситуаций противоречий, возникших и возникающих в науке и практике, формированию и постановке соответствующих проблем и задач, поиску способов их расширенияберут на себя авторы учебных средств и преподаватель,читающий лекцию. Студенту остается только «потребовать» усвоить результаты этой мыслительной работы других. Эти результаты представляются на лекции в готовом виде – в виде информации о закономерностях предмета изучаемой науки, способах решения типичных задач и т.п.

Значит ли это, что студенты на лекции объяснительно-иллюстративного характера не размышляют, не мыслят? Нет, не значит. Факт наличия способностей различного уровня отрицать, конечно,нельзя. Но нельзя не учитывать тот момент, что в процессе лекции объяснительно-иллюстративного характера отсутствует более или менее осознанное управление мыслительной активностью студентов, развитием профессионального теоретического и практического мышления будущего специалиста, а значит, отсутствует элемент развития творческих способностей обучающегося.

Опыт показывает, что многие студенты младших курсов не умеют учиться, не знают как добиваться понимания учебного материала, а нередко просто не отличают понимание от формального запоминания слов и формул. А понимание, как известно,базируется на знании ранее изученных положений. Хорошо, если в ходе лекции студенты задают вопросы, это оживляет лекцию, повышает любознательность, обостряет внимание студентов.

В ряде вузов существуют различные методы проверки усвоения студентами учебного материала в ходе лекции (тесты, технические устройства контроля) с целью корреляции действий и преподавателя и студентов. Практикуется систематический опрос студентов на лекции, с целью контроля за домашней подготовкой по

теоретическому материалу и стимулирования их работы. Контролировать усвоение лекционного материала целеоосбразно, считают другие педагоги [1], с помощью коллоквиумов, письменных работ. Как показывает практика и опыт, такие формы контроля, как следствие, ведут к формальному изучению предмета. Итоги проверки остаточных знаний в вузах на выпускных курсах тому ответ. Говоря о традиционной лекции, где главным образом лектор рассказывает и показывает, а студенты слушают и записывают, нельзя не упомянуть о проблемных лекциях, где, по мнению авторов [2], основной путь - улучшение лекции, т.е. преодоление ее монологического характера.Как известно,«проблемное обучение» заключается в создании перед обучающимися последовательности проблемных ситуаций, в создании и расширении этих ситуаций в процессе совместной деятельности преподавателя и студента при максимальной самостоятельности студентов и под направляющим руководством преподавателя [3].Эффектиность обученияи, в частности, лекций проблемного характера в вузе зависит от стройности структуры учебного процесса, нарушение которой ведет к непреодолимым трудностям, возникающим в процессе реализации не только проблемного, но и любого развивающего обучения. В связи с этим, появилась, как известно, инвариантная триада: актуализация, формирование (усвоение) нового и применение усвоенных знаний, что основано на закономерностях процесса познания. Таким образом, если говорить о лекции в вузе, будучи инструментом для управления самостоятельной работой, и направляющим, установочным моментомдля всего дальнейшего учебного процесса, в свою очередь, должна иметь поддержку со стороны других форм занятий, то есть к лекции студентов необходимо готовить на предыдущих практических, лабораторных занятиях и на консультациях; характер текущей вне аудиторной самостоятельной работы должен быть таким, чтобы, кроме множества традиционных задач, решалась задача подготовки к предстоящей лекции.

Рассматривая задачи развивающей лекции в вузе, ряд педагогов [2,3,15]полагают что, для того чтобы студент смог быстро включиться в активную работу на лекции, он должен заранее к ней готовиться. На очередной лекции должны даваться для предварительного ознакомления вопросы или проблематика, которые будут глубоко освещены на предостоящей лекции. С этой целью студенты знакомятся с программой (силлабус) предмета лекционных курсовс указанием литературы и тех иллюстративных материалов, которые требуют графического разбора, внесение в конспекты чертежей, схем и т.д. На таких лекциях, как показывает практика, повышается познавательная активность студентов, они задают много вопросов, высказывают свои соображения [4].

Освещая проблемную активизацию познавательной деятельности в дидактике высшей школы [5], авторы этой работы отмечают, что в ряде случаев студенты, готовясь к предстоящим лекциям, должны проработать соответствующий материал (самостоятельно). Благодаря этому еще до начала лекции студенты в определенной степени готовы к ее восприятию. Структирование учебного материала и представление его в виде алгоритма,полагают авторы этой работы[6], будут способствовать усвоению теории студентами, активизации познавательного интереса, развитиюлогического мышления, фундаментализации знаний студентов.

Определенный интерес представляет другойметодический прием – опорный конспект лекций с преднамереннными ошибками, которые затем обсуждаются при текущем контроле самостоятельнойработы студентов [7].

Основная часть. Достижения последних лет в области информатизации общества чрезвычайно расширили роль компьютерной техники в образовании. Определены принципы обновления и модернизации, предусматривают целостные и системное изменение методической системы обучения т.е. цели, содержания, методов, форм и средства обучения. Поэтому в современной дидактике напрашивается процесс обнавления методической системы обучения предметов с учетом компьютеризации образования, которые несомненно требуют модернизации процесса обучения.

Основными для компьютерного обучения должны быть такие принципы дидактики, как принцип наглядности и развитиятворческого мышления, принцип сознательности и творческой активности студентов, принцип доступности и посильной трудности, принцип коллективного характера обучения и учета индивидуальных особенностей обучающегося. При этом компьютерные средства могут покрывать лишь часть урока, оставляя приоритет за педагогом,безмашиннымспособом обучения педагога и студента.

Говоря об обучении, мы всегда должны помнить и о выработке умений. Сейчас выделено три класса умений: общие (методологического плана), конкретные (широкий спектр умений) и экспериментальные(самостоятельно воспроизводить и анализировать процессы и явления) [8]. Именно умение является целью обучения.

Методика создания компьютерных программ, моделирующие физические явлениия тоже является одним извозможностей устанавливать связь между умениямии определяющими их знаниями, устанавливать внутрии межпредметные связи [9].

При этом ЭВМ в котором отражаются реальные данные, соответствующие иллюстрациям результатов работ ученых по изучению того или иного физического процесса или фундаментального эксперимента становится более эффективным приемом процесса обучения. Рассмотрим более детально один из фрагментов лекции по теме: «Влияние внешних воздействий на полупроводниковый материал кремний».

Анализ пластин кремния, образовавшегося на поверхности его оксида, показывает, что по мере увеличения времени и температуры термоотжигав рассматриваемом интервале температур (200, 400, 600°C) и времени (10 до 360 минут) образование оксидной пленки на поверхности образца достигает своего

наибольшего значения впервые 60 минут, далее скачками (120 и 360 минут), увеличивая площади образования оксидов и отдельные объемы пирамидальных оксидных выступов на поверхности кремния.

Исследование зависимости выхода кислорода на поверхность образца [10] показал, что наибольшее его число соответствует 60 минутному прогреву кремния. Увеличение концентрации кислорода до 60 минутного термоотжига и его соответственно увеличение образовавшихся диоксида кремния (рис.1) объясняется тем, что впервые 60 минут образовавшийся на поверхности кислород активно вступает в реакцию с кремнием, образуя диоксид кремния.

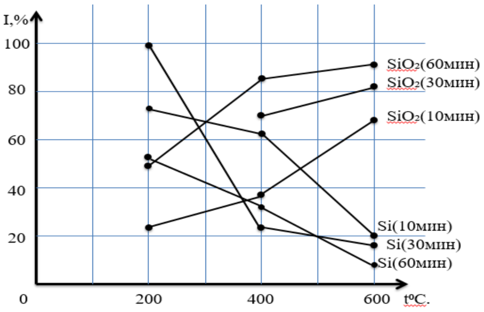

Рис.1- Изменение процентного содержания диоксида кремния в зависимости от температуры и времени предварительного отжига

Известно, что, как атомы кислорода, так и атомы углерода распределяются в кристалле в полосчатую картину. Полосы с повышенной концентрацией кислорода являются также областями зарождения дефектов при термической обработке кристалла. Кислород может находиться также в межузельном положении, так и образовывать активные комплексы, и зависимость коэффициента диффузии атомов кислорода в кремнии от T^0 носит аномальный характер. Не исключено также, что на состояние атомов кислорода в кремнии оказывает влияние и дислокация. Растворенные в кремнии атомы кислорода увеличивают размеры кристаллической решетки. Однако, при наших условиях термоотжига образцы термонапряжения в кристалле практически отсутствуют и образование оксидной пленки на поверхности образца за счет дуффузии кислорода не оказывает заметного влияния на структуру Si.

Непрерывное лазерное излучение, действующее на предварительно термоотожженный образец в течение 60 минут, приводит к уменьшению числа атомов кремния кристаллической решетки, тогда как в этих интервалах времени наблюдается увеличение образования оксидного слоя и других преципитатов.

Анализ АСМ изображений морфологии поверхности образцов Si при лазерном воздействии после предварительной 10 минутной температурной обработки показывает, что лазерное облучение вызывает увеличение образования на поверхности кремния ее диоксида, поверхность покрывается пирамидальными выступами большого количества и высоты. Если время предварительного термоотжига образца увеличить до 60 минут, дальнейшее лазерное воздействие приводит к постепенному сглаживанию выступов, уменьшению термоокисленных участков поверхности и постепенно остаются только небольшие островки пирамидальных выступов (рис. 2).

Если при малом времени предварительного термоотжига лазерное воздействие убыстряет процесс термоокисления с образованием на поверхности диоксида кремния, то при 60-минутном термоотжиге лазерное облучение приводит к началу плавления оксидной пленки и ее испарению, что также влияет на изменение структуры образца. Ведь лазерный отжиг поверхностных слоев – один из наиболее результативных способов активации тонких материалов [11]. Этот вид отжига связан также с локальным расплавлением активируемого обьема или поверхности образца, при котором происходит кристаллизация с возрастанием коэффициента диффузии основных примесей, приводящих к их высокой активизации и получению бездефектных слоев.

Поскольку центрами адсорбции газов на реальной поверхности кремния являются, как правило, дефекты, то их увеличение после термообработки и последующего лазерного воздействия должно приводить к увеличению чувствительности структур поверхностного слоя к кислороду, природа появления которого разнообразна.

Изменение слоев окисла, его рост и уменьшение показывает, что рост толщины слоев SiO_2 с увеличением времени предварительного термоотжига и последующего действия лазерного луча является следствием увеличения скорости окисления, а уменьшение толщины оксидного покроя - разложением SiO_2 и последующим испарением.

Рассматривая окислительный процесс поверхности, мы видим, что поверхность Si представляет сложную структуру не только $Si - SiO_2$ [12], но и то, что инжектированный заряд в слое диэлектрика [13] которого играет адсорбат, может существенно повлиять на туннелирование носителей через окисный слой, когда поверхность работает в режиме обогащения.

В процессе предварительного термоотжига при $600^0 C$ и различном времени термообработки образца, последующее лазерное воздействие приводит к появлению на поверхности образца однородной структуры с небольшими островками и пирамидальными выступами. В последующем поверхность начинает трансформироваться по форме в неоднородные, по фазовому составу, образования. Оксидные островки и пирамидальные выступы и местами появившиеся иглы, неоднородны, по размерам и расположению по поверхности (рис. 2).

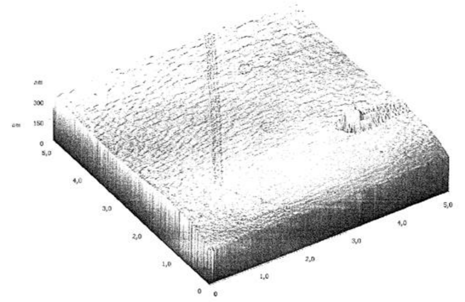

Рис. 2. АСМ изображение поверхности кремния после термоотжига ($600^0 C$) и воздействия лазерного излучения ($t = 60$ минут).

По мере увеличения продолжительности термообработки и последующего лазерного воздействия их число и размеры увеличиваются. Эти образования являются островками SiO_2. При изотермической обработке поверхность определяется дислокациями, появление и движение которых обусловлено наличием термических напряжений в кремнии. После непрырывного лазерного воздействия в течение 60 минут морфология образцов, термообработанных предварительно при температуре $600^0 C$ в зависимости от продолжительности обработки, меняется. Степень шероховатости постепенно увеличивается, при этом увеличиваются в размерах по высоте и по площади пирамидальные выступы. Если рассмотреть появление и рост слоев окисла, то, как показывают результаты наших последований [14], наряду с образованием SiO_2 появляется оксид кремния (SiO). Причем, их появление замечено только на предварительно термоотожженном образце, начиная с 30 до 120 минут, тогда как SiO_2 присутствует постоянно. Можно полагать, что появление и небольшой рост SiO в этом интервале времени отжига и последующего лазерного воздействия связано с разложением SiO_2 на SiO и далее на Si и O, которые затем экстрагируются в окружающую среду.

Заключение. Таким образом, в ходе лекции студенческая аудитория ознакомилась с одним из основных изменений электрофизических параметров полупроводниковых пластин кремния. Рассматривая процессы окисления выяснили, что этот процесс затрудняет использование кремния в технологии изготовления полупроводниковых приборов. С другой стороны, граница раздела кремний-двуокисов кремния обладает набором уникальных электрофизических свойств. Особенность накопления и переноса заряда вблизи этой границы сделали возможной реализацию широкого круга полупроводниковых устройств.

До лекции по этой теме студенты ознакамливаются на лабораторно-практических занятиях с устройством и возможностями рентгенографического дефрактометра, атомно-силовой микроскопии, работой лазера типа LCS-DTL 317-50, пишут реферат, знакомятся срасшифровкой спектрограмм, АСМ изображениями поверхности твердых тел. Сдругой стороны, такая методика ведения лекции стимулирует студентов в последующем к проведению тематических научных конференций, формирует познавательные мотивы студентов, развивает интерес к физике. Если на младших курсах - это простые темы, то на старших курсах – подготовка докладов, требующих глубокого анализа информации и собственных исследований, а в последующем, на выпускных курсах, свои исследования - в дипломную работу.

Литература:

1. Мелешина А.М., Золова И.К. О преподавании физики в вузе.-Воронеж: ВГУ,1983.- 136с.
2. Вергасов В.М. Активизация мыслительной деятельности студентов в высшей школе. - Киев: Высшая школа, 1975. – 214с.
3. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. - М: Педагогика, 1972. – 208с.
4. Архангельский С.И. Лекции по теории обучения в высшей школе. -М: Высшая школа, 1974.-384 с.
5. Никандров Н.Д.Подведем некоторые итоги // Вестник высшей школы, 1983,№12,с.25-33.
6. Абылкасымова А.Е.,Хамзина Р. Использование структурно-логических схем в виде алгоритма при обучении математике в высшей школе. - Алматы: Вестник КазНПУ им.Абая, 2016,№ 1, с.3-8.
7. Абылкасымова А.Е., Камарова Р.М. Организация самостоялельных работ по курсу математического анализа в педагогическом вузе. -Алматы: Вестник КазНПУ им.Абая, 2017,№ 4, с.5-11.
8. Атапов Г.А., Мартыкович К.Т., Токий В.В. Программа курса физики как модель обучаемого // компьютерные проблемы учебного заведения. - Достык: ДГУ,1993.
9. Кошеров Т.С. Видеокомпьютерная технология в модернизации процесса обучения.-Алматы: КАО им. И.Алтынсарина, 2003.-113с.

10. Кошеров Т.С.,ЖумабековаГ.Е. Генерация выделения кислорода в кремнии при термоотжиге // Вестник КазНИТУ, 2016, № 4, с.313-318
11. Двуреченский А.В., Качурин Г.А., Нидаев Е.В., Смирнов А.С.Импульсный отжиг полупроводниковых материалов.- М: Наука,-1982.- с.208
12. Корнилов В.М., Лачинов А.Н. К вопросу о модификации поверхности кремния при ее исследовании методом сканирующей туннельной микроскопии. -ФТП,2003, т.37, вып.3, с. 323-327.
13. С. Зи. Физика полупроводниковых приборов - М: Мир,т.1,2.1984.
14. Кошеров Т.С., Ермолаев В.Н., Мэте А.Н. Модификация поверхности кремния при температурном воздействии. // Сб.трудов международной конференции “Инженерное образование и наука в 21 веке”, - Алматы, КазНИТУ им. Сатпаева К.И, 2014, т. 2, с. 487-490.
15. Махмутов М.И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. СМ:Педагогика,- 1975, -368с.

Машанова А. С.
Кыргызский государственный университет им. И.Арабаева

ПОВЫШЕНИЕ ИНТЕРЕСА СТУДЕНТОВ К ИЗУЧЕНИЮ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ДИСЦИПЛИН

ЭКОНОМИКАЛЫК ДИСЦИПЛИНАЛАРДЫ ОКУУДА СТУДЕНТТЕРДИН КЫЗЫГУУЛАРЫН АРТТЫРУУ

TO INCREASE STUDENTS INTERET IN THE STUDYING OF ECONOMIC DISCIPLINES

Аннотация. *В статье дано понятиеглавные мотивы обучения.Раскрыта и перечислены индивидуально-психологическая различия людей. Перечислены и выделеныуниверсальные компетенции, позволяющих студентам раскрываться и получали максимум знания, овладеть умениями и навыками. Перечислены учебная мотивация,главные причины естественной потребности передачи существующих в обществе знаний последующим поколениям. Перечислены необходимые психологические методы, повышающие внутреннюю мотивацию студента. Перечислены работы студентов-первокурсников, выполняемая во вне учебного временив повышении интереса к учебе.*
Ключевые слова: *Повышение учебные мотивации,психологические методы,универсальные компетенции, формирование интереса к дисциплинам.*
Аннотация: *Макалада студенттердин дисциплинага болгон кызыгуусун жогорулатуу боюнча окутуунун негизги себептерине түшүнүк берилди. Студенттердин дисциплинаны окууда өзүн толук көрсөтүү менен, студент максималдуу түрдө билим алып, өздөштүрүп, үйрөнүп кетүүсүнө универсалдык компетенциялар саналды. Коомдогу болгон билимди кийинки муундарга өткөрүп берүүнүн табигый муктаждыгынын башкы себептери, окуу мотивациясы менен көрсөтүлдү.Студенттин ички мотивациясын жогорулатуучу психологиялык методдор тизмеси берилген, ошондой эле студенттердин окууга болгон кызыгуусун арттыруу үчүн окуу убактысынан тышкары аткарылган биринчи курстагы студенттердин иши саналып көрсөтүлдү.*
Түйүндүү сөздөр: *окуу мотивациясы, психологиялык метод, окууга кызыгууну жогорулатуу.*
Annation: *The article gives the concept of the formation of interest in the disciplines of the psychological and pedagogical cycle. The individual psychological differences of people are disclosed and listed. The main motives for learning are listed. The universal competencies are listed and highlighted, allowing students to open up and gain maximum knowledge, master skills.Educational motivation, the main reasons for the natural need for the transfer of existing knowledge in society to subsequent generations are listed. The necessary psychological methods that enhance the student's internal motivation are listed. The work of first-year students performed outside of school hours to increase interest in learning is listed.*
Keywords: *Improving educational motivation, psychological methods, universal competencies, the formation of interest in disciplines.*

Педагогический опыт преподавателя высшей школы по обучению студентов в рамках компетентностного подхода, нужно формировать универсальные компетенции, позволяющих студентам раскрываться и получали максимум знания, овладеть умениями навыками. Если рассмотреть основные приемы и методы обучения, применяемые преподавателями, особенно новейшие, то станет очевидным, что все они направлены в первую очередь на развитие и поддержание интереса учащихся. Эффективность этих приемов связана с двумя факторами. Прежде всего, **это раскрытие жизненной значимости изучаемого предмета**, что не только возбуждает интерес, но и является сильным стимулом к учению предмета, так как связан с самим смыслом обучения в ВУЗе. Второй фактор – **воздействие на эмоции и чувства учащихся**, опора на их субъективный

опыт и внутренние потребности и этоположительно скажется на повышении качества знаний у студентов иусилить интерес к изучению экономику. Преподавая экономические дисциплины, преподаватель должен представлять мыслительный процесс современной молодежи и заполнить его достоверными и объективными знаниями, которые будут востребованы в профессиональной деятельности, потому что у каждого студента есть потребность в развитии. Студенты должны понять сути кризиса перепроизводства, изобилия товаров и услуг, которые не востребованы, хотя нужны потребителям так, как студенты представляет экономический кризис абстрактно.

Психолог **Стивен Рейс** считает индивидуально-психологическая различия людей мотивированы по-разному. Большинство ученые уверены о том, что формировать нужно не учебную мотивацию, а непосредственно учебную деятельность. Учебная деятельность имеет место тогда, когда она побуждается интерес к изучению дисциплину. Главным мотивом учения должны стать не оценки и не похвала или самоутверждение, а интерес, удовольствие, извлекаемое из самого процесса учебной деятельности, интеллектуальное наслаждение.Новые поколения не имеют достаточного опыта и знаний. Это является главной причиной естественной потребности передачи существующих в обществе знаний последующим поколениям. Преподавателей условно можно поделить:

- по тематике научных знаний,
- способу обучения,
- квалификационному уровню,
- стилю изложения информации и так далее.

Учебная деятельность даёт возможность получать специалистов, имеющие базовые теоретические знания в своей специализации. Этими образовательными процессами управляет человек, который занимается учебной деятельностью. Получаемый знания, навык, опыт должен подтверждаться, оптимизироваться, обобщаться, обретать правильную форму последующего его трудовой деятельности. Учебная деятельность - это сложная форма поведения. Если действия одного человека (преподавателя) повлияли на то, что делает или может сделать другой человек (студента), то имело место обучение. На основе поведенческого подхода к учебной деятельности разрабатывается исследовательский подход в преподавании, в основе которого находится постоянный поиск новых способов обучения, адекватных конкретному контингенту учащихся.

Системы психолого-педагогического цикла учебных дисциплин в ходе профессиональной подготовки экономистов дает возможность преподавателям формировать интерес к дисциплинам и подготовить высококвалифицированных специалистов, способных решать производственные задачи с учетом индивидуальных возможностей членов трудового коллектива.Особенности формирования познавательных интересов, обучающие тесно связаны со своеобразием языка изучаемой дисциплины. Потому что, язык этих предметов включает обилие специальной терминологии, без понимания которой продуктивное познание невозможно, так как без проявления интереса к ним трудно будет их усвоить. Формирование интереса у обучающихся студентов может только научно обоснованные педагогические процессы познавательного интереса, но, если познавательный интерес отсутствует тогда это говорит о недостатках в организации учебной деятельности.

Повышение интереса к обучению - достаточно непростой и неоднозначный процесс изменения отношения личности как к отдельному предмету изучения, так и ко всему учебному процессу. Учебная мотивация представляет собой частный вид мотивации, включенный в учебную деятельность, и определяется различными факторами:

- самой образовательной системой, образовательным учреждением;
- организацией образовательного процесса;
- субъектными особенностями обучающегося;
- спецификой учебной дисциплины.

Известно, что у студентов-первокурсников много сил отнимает процесс адаптации к новым условиям и требованиям в высшем учебном заведении. Поскольку обязательным условием заинтересованной и результативной работы студентов является положительный настрой в системе отношений «преподаватель - студент». Профессорско-преподавательский состав кафедры строит свою работу на создании и поддержании доверительной обстановки, тона доброжелательности и взаимного уважения, благоприятного эмоционального микроклимата в учебной группе, что на данном этапе является важнейшим психологическим методом мотивации студента. Одной из основных задач, реализуемых преподавателями экономических дисциплин, является формирование устойчивых мотивов учебно-познавательной деятельности как основы успешного обучения, а также необходимого компонента для развития профессиональных мотивов и готовности к дальнейшему самообразованию. Необходимым психологическим методом, повышающим внутреннюю мотивацию студента, является обязательное поощрение участия в общевузовских мероприятиях, и победителей публично награждать грамотами, поощрять дополнительными баллами. Для студентов I- курса возможности участия в практической работе ограничены из-за отсутствия практических навыков, поэтому на данном этапе более актуальными являются освоение студентами различных средств и систем научно-технической информации, навыков работы с литературой, поиск литературных источников, обучение основам самостоятельной работы, развитие нестандартного мышления. Работа студентов-первокурсников, выполняемая

во вне учебного времени, реализовать нужно, путем их участия в подготовке научных рефератов на заданные темы:

- в работе студенческого научного общества,
- в студенческих научных конференциях
- олимпиаде по математике, - проводимых кафедрой.

Повышение интереса к учебе у будущих экономистов будет проходит более эффективно в процессе их математической подготовки. В течении многих столетий математика является неотделимым элементом системы образования во всем мире. Объясняется это уникальной способностью учебного предмета «Математика» в формировании личности человека. Образовательный, воспитательный и развивающий потенциал математики огромен. Изучении математики способствует не только накоплению определенной системы знаний, умений и навыков, но и развитию интеллектуальной сферы обучающихся, формированию различных способов мышления. При участии студентов в этой форме работы наиболее ярко выражены внутренние мотивы учебной деятельности, которыми являются интерес к процессу обучения, желание получить как можно больше знаний, интерес к содержанию учебного материала, стремление к систематизации знаний, интерес к самостоятельному выполнению работы, стремление к преодолению трудностей, стремление получить удовольствие от интеллектуальной практической работы. Творческая самостоятельная работа характеризуется использованием студентом эффективных способов добывания новых знаний, а также положительным отношением студентов к пополнению профессионально значимых знаний.

Несмотря на все проблемы, связанные с трудностями переходного периода привлекательность образования у молодежи необычайно высока. Невозможно решить задачу, выполнить расчет, составить план, не оперируя знаниями, не умея анализировать и сопоставлять характеристики, проектировать новое знание. Образования в процессе модернизации общества должны быть формирование ответственности за собственное благосостояние и за состояние общества через освоение молодыми поколениями основных социальных навыков, практических умений в области экономики и социальных отношений. Обеспечение социальной мобильности в обществе через поддержку наиболее талантливых и активных молодых людей, независимо от их социального происхождения и освоение ими возможностей быстрой смены социальных и экономических ролей.Определяющий, пронизывающий цель, весь педагогический процесс стержень, влияет на содержание и методы обучения и является решающим критерием для измерения эффективности педагогических действий и функционирует систему обучения. Проблема цели образования всегда была актуальной не только для педагогики, но и для философии, политики, экономики. Цель изменяется, корректируется с развитием общества, уточняется в соответствии с новыми общественными условиями. Следовательно, цель образования формируется не только в системе, но и вне системы образования.

Литература:

1. Варгас Дж. Анализ деятельности учащихся. М. Оперант, 2015
2. Краевский.В.В. Проблемы научного обоснования обучения: (Методологический анализ) — М.: Педагогика, 1977, с.139 — 161.
3. Богданенок.Г.А. Интенсификация изучения экономических дисциплин в условиях среднего профессионального образования.
4. Хасанова.Г.Б., ИсхаковаР.Р., Батурина.Р.В. Общенаучная компетенция экономистов: Теория и опыт формирования. С.376-395.
5. Фресс П., Пиаже Ж. Экспериментальная психология. Вып. 1. М., 1975.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. -М.: Мысль, 1975.-304 с.

Мурзабаев К.К.

Ош мамлекеттик университети

МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА ИНТЕГРАЦИЯЛАНГАН САБАКТЫН АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ

ПРЕИМУЩЕСТВА ИНТЕГРИРОВАННЫХ УРОКОВ В ПРЕПОДАВАНИИ МАТЕМАТИКИ

THE ADVANTAGES OF INTEGRATED LESSONS IN TEACHING MATHEMATICS

Аннотация: *Макалада учурдагы окутуу процессиндеги актуалдуу маселелердин бири – интеграциялык окутуунун зарылчылыгы жана булл методдун мүнөздүү белгиси, артыкчылыктары каралган. Интеграциялап окутуу – азыркы учурдун талабына ылайык эң керектүү ыкма болуп саналат. Предметтерди интеграциялоо менен бирге окуучулар дүйнөнү бир бүтүн нерсе катары окуп үйрөнүшөт. Окутуунун булл ыкмасы окуучулардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн кеңейтип, активдүүлүккө, акыл-эстүүлүккө, алган билимдери практикалап көрүп, аныэс-тутумун дасактоого, баатырдыкка, гумандуулукка, толеранттуулукка, педагогикалык жактанда, психологиялык жактанда, тура тарбиялоого багыт берет.*

Түйүндүү сөздөр: *Предметтерди интеграциялоо, интегралданган сабак, интегралданган окутуунун методикасы, предметтер аралык интеграция.*

Аннотация: *В статье рассмотрены отличителные черты интеграционного обучения и необходимость применения его в современном процессе обучения. В наше время интеграционный метод обучения очень полезен и необходим для всех учащихся. Изучая предметы интеграционным методом, учащихся могут изучить весь мир как единое целое. Этот метод обучения расширяет мышление учеников, побуждает их к активности, разумности, применению полученных знаний на практике и запоминанию этих знаний, к героизму, гуманизму, толерантности, воспитанию как педагогически, так и психологически.*

Ключевые слова: *Интеграция предметов, интегрированный урок, методика интегрированного обучения, межпредметная интеграция.*

Abstract: *One of the actual problem in nowadays teaching process, necessity of integration teaching and it's main role, priority was written in this article. Nowadays the integration is very useful and necessary for all pupils. Studying integration of objects students can study the world as a unit. Such method of tutoring channelizes students to be keeping an open mind, to be active, to be smart, to practice and remember the acquired knowledge, induces to courage, humanity, tolerance, to be well-mannered pedagogically and psychologically.*

Keywords: *The integration of subjects, an integrated lesson, the method of integrated education, integration of inter-subject relations.*

Илимдин азыркы өнүгүшүнүн маанилүү процесстери – алардын интеграциясы менен байланыштуу, мазмун менен методдордун өзгөрүүсүн чакырган математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууга кызыгуу кокустук эмес. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялоо окутуунун формаларын тандап алууга бир кыйла чыгармачылык менен жана өзалдынча мамиле жасоого мүмкүндүк берет. Теманын мазмуну ар дайым элес абакты интеграциялап өтүүгө мүмкүндүк бербейт. Интеграцияланган сабактардын системасында иштин формалары ар түрдүү болушу маанилүү болуп саналат. Бир сабакта бир форма басымдуулук кылса, кийинки сабакта башка форма басымдуулук кылыш керек. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутуунун сапатын жогорулатуу үчүн орто мектептерде өтүлүүчү сабактардын формасына, мазмунуна олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизүү керек. Сабак процессин азыркы мезгилдин талабына ылайык, билим берүү муктаждыктарын канааттандыруучу, инсандык касиетин калыптандыруучу компетенттүүлүктөрдү ар бир сабакта ишке ашыруу милдети турат. Математика предмети өз чегин кеңейтип, табигый илимдер предмети менен жуурулушуп, интеграцияланып толукталуу аркылуу инсандан тартып ааламдык деңгээлге чейинки муктаждыктарды канааттандырууга багытталууга тийиш. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутуу терминдердин аталышын, сөздүн номинативдүү маансин гана тактабастан, ошол түшүнүккө кайсы илим кай тарабынан карай тургандыгын да айкындоого жетишет. Бул болсо түшүнүктүн маанисин тактоо менен бирге окуучулардын илимий ой жорумуна стандарттуу эмес көз караштарды киргизүү менен жаңыча ой жүгүртүүгө багыт берет. Ошондой эле математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялоо окуу процессинде окуучулардын ойлоо жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү үчүн да жагымдуу жана ылайыктуу жагдай түзгөндүк болуп саналат [1].

Азыркы шарттарда мектептин алдында турган милдеттерди чечүү үчүн, математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутуунун жолдорун максатка багыттап издөөнүн зарылдыгы өтө курч сезилүүдө. Мындай жолдор күтүлүүчү натыйжалардын жогорку сапатын гана камсыз кылбастан, ошондой эле мугалимдердин жана окуучулардын убактысын жана күч–аракеттеринин кыскартылышын да камсыз кылып, тапшырмалар менен ашкере жүктөөнү жокко чыгармакчы. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууга болгон талаптардын бири – анын милдеттерине жана колдонулуп жаткан окуу программаларынын мазмунуна ылайык келиши. Булар билимдерди жана иштей билүүнү калыптандыруу менен катар ой жүгүртүүнүн ар тараптан өнүгүшүнө, окуучулардын таанып билүү кызыкчылыктарына жана жөндүмдүүлүктөрүнө зор көңүл бурушат. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууга системалуу мамиле жасаган учурда гана мугалим процесстин бардык жактарын – анын милдеттерин, мазмунун, метеддорун, каражаттарын, ошондой эле бул процесс ишке ашып жаткан шарттарды да эсепке алат. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууну ишке ашыруу учурунда да мугалим көп учурда күнөм саноо, ишенбөөчүлүк абалды башынан өткөрүүнү уланта берет, анткени тандалып алынган теманы ийгиликтүү ишке ашыруу көбүнчө мектеп окуучуларынын өздөрүнүн окууга мамиле жасоолоруна жараша болот. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутуу, мугалимден педагогикалык процесстин жүрүшүндө ыкчам өзгөртүүлөрдү киргизүүгө, окуучулардын иштерин жөнгө салып турууга жана башкаларга мүмкүндүк бере турган ой жүгүртүүнүн ыкчамдуулугун талап кылат. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутуу, педагогикалык иш-аракеттеги стандарттан жана шаблондон баш тартууну, табылгалардын жана анча чоң эмес ачылыштардын кубанычтарын башынан өткөрүп, таанып билүүнүн кызыкчылыгынын себебин, педагогикалык кыйынчылыктарды жеңип чыгуунун кубанычын жетекчиликке алган мугалимдин өз алдынчалыгын жана ишке чыгармачылык ыктарын өстүрүүнү талап кылат. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууда ар бир мугалим натыйжаларга ийгиликтүү жетишүү үчүн бир гана жол менен ишке ашырууга болбой турган кырдаалга жолугат. Мындай учурларда мыкты жолдорду издөөгө, тандоого тура келет [2].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууда предметтердин мазмунунан мына ушул сабактын алдына коюлган окутуунун, тарбиялоонун жана өнүктүрүүнүн милдетин бир кыйла натыйжалуу чечүүгө мүмкүндүк берүүчү материалды тандоону карайт. Мазмунду актуалдаштыруу элементи окутууну турмуш менен байланышын камсыз кылат, билимдерди өздөштүрүүгө – окуучулардын мурдагы турмуштук тажрыйбасына таянуусунун психологиялык натыйжасын кошот. Мунун натыйжасында бөлүнгөн убакыттын ичинде окутуунун натыйжалуулугун жана сапатын жогорулатышы камсыз кылынат, бул болсо интеграциялоонун максаттарына жооп берет. Мазмунду интеграциялоонун бөтөнчө элементинен болуп анын предметтердин интеграцияланышын шайкеш келтирүү (координациялоо) саналат. Материалдын предметтер аралык мазмуну макулдашылбаса окутуунун натыйжалуулугун төмөндөтүүчү жана окуу убактысын артыкбаш сарп кылууга алып баруучу бир катар бүтүндөй туура эмес (окуу материалын керексиз кайталоо, окуучуларга белгилүү болгон интеграциялануучу предметтердеги материалдарга начар таянуу, буларды эсепке алуу окутууну бир топ жеңилдетип, күтүлүүчү натыйжаларга жетишүүгө мүмкүндүк түзмөкчү ж.б.) көрүнүштөр пайда болот. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууда мазмунду (теманы) тандоодо жана пландаштырууда башка окуу китептеринин кайсы бөлүмдөрү дал ушул темага таянарын, ал башка предметтер бонча ошого окшогон тема менен байланыштуулугун, башка предметтердин бүгүнкү күндөгү сабактарда үйрөнүлгөндү келечекте өз турмушунда кандай пайдаланууга болорун белгилеп кетүү керек.

Окуу материалынын мазмуну:

а) принциптүү жаңы болуп саналбастан, мурда үйрөнүлгөндөрдү логикалык улантканда, мунун базасында окуучулар жаңы билимдерди издөөдө өз алдыларынча кадам шилтей алган учурда;

б) окуу материалы дал ушул мазмундун базасында түзүлүүчү проблемалуу кырдаал мектеп окуучуларынын таанып билүү мүкүнчүлүктөрүнүн өнүгүшүнүн жакынкы аймагында турган учурда математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууну колдонуу айрыкча натыйжалуу болот;

в)илимий түшүнүктөрдү, закондорду, теорияларды калыптандырууга багытталган учурда, башкача айтканда теориялык мүнөз басымдуулук кылып, предметтер аралык байланыштарды ачып көрсөткөн учурда математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуунун жакшы жактары педагогдордун көңүлүн бурса анда биздин мектептер үчүн бирден бир алгылыктуу иштерден болуп калууга тийиш. Мугалим үчүн тандалып алынган теманы табийгый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуу убакытты алда канча көбүрөөк чыгымдоону талап кылат [4].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууну ийгиликтүү ишке ашырууда башкы, олуттуу маселени бөлүп чыгаруунун принциби борбордук мааниге ээ болот, анткени сабакта убакытты үнөмдөөгө жана окутуунун сапатын жогорулатууга алып келет. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окуткан учурда ар бир окуучунун кабыл алуусунун, ой жүгүртүүсүнүн, көңүл коюусунун, эске тутуусунун даярдыгынын деңгээлинин, окууга болгон мамилесинин бөтөнчөлүктөрү жалпы эсепке алынат. Интеграциялап окутуу мектеп окуучуларынын өз алдыларынча иштөөлөрүнүн жогорку деңгээлин камсыз кылууга мүмкүн. Окутуунун мындай формасы мугалимдин күчүн жана убактысын көп жумшоону да талап кылары бышык. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууда методдорду оптималдуу тандап алуу бул эң эле маанилүү жана эң эле оор элементтеринин бири болуп саналат. Ал: окутуунун методдорун таанып билип туруп тандап алууну, бөлүнгөн убакыттын ичинде дал ушул шарттар үчүн теманын мазмунун бөтөнчөлүктөрү, окуучуларга мыкты натыйжаларга ээ болууга мүмкүндүк бере турган сабакта тандалып алынган темаларды интеграциялаштырууну жана өз ара байланышты карайт.

Мындан окутуунун ар бир методунун мүмкүнчүлүктөрүн баалоонун, анын күчтүү жактарын колдоно билүүнүн жана анын негизинде ийгиликтүү айкалыштырууну (интеграциялоону) тандап алуунун зарылдыгы келип чыгат. Методдордун көп түрдүүлүгү жөнүндө мугалимдин түшүнүгү канчалык бай болсо, анын окуучулар менен карым-катнашы канчалык ар тараптуу болсо, алар тандалып алынган теманын маңызын канчалык терең жана кеңири билген болсо, математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуу ошончолук кызыктуу, таасирдүү жана түшүнүктүү болот [3].

Интеграциялап окутуу көлөмү боюнча чоң маалыматтарды кыска мөөнөттүн ичинде жеткирүүгө, окуучулардын алдына проблемаларды коюуга, аларды чечүүнүн жолдорун көрсөтүүгө мүмкүндүк берет, алар окуучулардын абстрактуу ой жүгүртүүлөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Интеграциялап окутуу образдуу ой жүгүртүүлөрү өнүккөн окуучулардын билим алуусунун натыйжалуулугун жогорулатат, окууга болгон кызыгууларын күчөтөт, иштөө жөндөмдүүлүктөрүн арттырат. Класстын бөтөнчөлүктөрүн, кырдаалды, шартты эсепке алып предметтер аралык байланыштагы тандалган темалардын интеграцияланышы алда канча натыйжалуулукка ээ болот [4].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуу өзүнүн маңызы боюнча диалектикалуу, ошентип бардык сабактарда универсалдуу, натыйжалуу боло албаса да, интеграциялап окутуу окуучулардын таанып билүү жөндөмдүүлүктөрүн ырааттуулук жана максатка багытталгандык менен активдештирүүнү болжолдойт, бул процесстин негизинде окуучулар жаңы билимдерди активдүү өздөштүрүшөт. Интеграциялап окутуу көбүнчө чыгармачылык ыкмаларды, окуу – таанып билүү жана ишмердүүлүктү өнүктүрүү үчүн колдонулат, билимдерди бир кыйла ойлонуштуруп жана өз алдыларынча

өздөштүрүүгө өбөлгө түзөт, окууга чыгармачылык менен мамиле кылууга, активдүүлүгү, аң-сезимдүүлүгү сыяктуу окуучулардын мүнөздөрүн өнүктүрөт.

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууда мугалимдер сабактын мазмунундагы башкы маселени бөлүп көрсөтүү менен окуучулардын көңүлүн аларга топтоштуруу керек. Мугалимдер сабактын мазмунундагы башкы маселени бөлүп көрсөтүү менен математика предметинин турмуштагы баалуулугун бир топ арттырып алуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушат.

Албетте, башкы, олуттуу маселелерге ар дайым негизги түшүнүктөр, аныктамалар, категориялар, закондор жана башкалар таандык болуп келген. Башкы, олуттуу маселелерге көңүлдү топтоштуруу окутуунун натыйжалуулугун жогорулатат, окуучулардын үйгө берилген тапшырамларын иштөөгө убакыттын сарп кылынышын кыскартат, мектеп окуучуларынын тапшырмалар менен ашкере жүктөлүшүн жоёт, башкача айтканда окууга болгон кызыгууларын арттырат [6].

Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутуунун турмуш менен байланыштуулугу, үйрөнүлүп жаткан окуу материалынын системалуулугу, ырааттуулугу жана түшүнүктүүлүгү, окуучулардын деңгээлинин өсүп–өнүккөндүгү, өз алдынчалыгы, билимдерди өздөштүрүүнү баамдагандыгы, окутуунун ар түрдүү методдорун, каражаттарын жана формаларын колдонуу өңдүү талаптарга ылайык келүүгө тийиш. Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууга болгон маанилүү талап – анын негизги элементтерин оптималдаштыруу. Бул талап боюнча мектеп окуучуларынын билиминин, тарбияланышынын жана жалпы өнүгүшүнүн милдеттеринин белгиленген топтому ишке ашырылат, мазмунда өздөштүрүүгө зарыл болгон негизги, өтө маанилүү учурлар бөлүнүүгө тийиш, мүмкүн болгон бир катар методдордон, каражаттардан, формалардын, дал ушул класс үчүн окуучуларды ашкере тапшырмалар менен жүктөбөстөн туруп тезинен натыйжа бере турган ылайыктуу метод тандалып алынат.

Математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууда мугалим максатка багытталган сабактын ушундай планын тандап алуусу керек, ал план окуу материалынын мазмунунун өзгөчөлүгүн, дал ушул класстын окуучуларынын бөтөнчөлүктөрүн жана ушундан келип чыгуучу окуу-тарбиянын конкреттүү милдеттери абдан эсепке алынышы керек. Булардын бардыгы тектеш предметтердеги билим ар кандай көрүнүштөрдү, белгилерди жана мыйзам ченемдүүлүктөрдү практикалык колдонууда чоң мүмкүнчүлүктөрдү берерин күбөлөйт. Бул иш аракеттер кандайдыр бир даражада окуучулардын сабакка болгон кызыгууларын өзгөртөт. Мында математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууну өз ара бир-бирине шайкеш келген билимдерди андан ары өнүктүрө алган жөндөмдүү окуучуларды даярдоонун шарты катары гана эмес, ошондой эле азыркы өндүрүштүн шарттарында ыкчам багыт алган мүмкүнчүлүк катары да кароо керек. Демек, математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутуу чоң социалдык – экономикалык мааниге ээ. Мындан сырткары, бүгүнкү күндө билим берүүнүн мазмунун жакшыртуу тектеш предметтердин программасында окуу материалын тандоонун жана бир-бирине шайкеш келтирүүнүн маанилүү критерийлеринин бири – математика предметин табигый илимдер предмети менен интеграциялап окутууну эске алуусуз мүмкүн эмес [5].

Мугалимдин эбегейсиз зор чеберчилигинин натыйжасында интеграцияланууучу сабактардын бир элементи кай жерде бүткөндүгүн жана экинчиси кайдан башталгандыгын ажыратуу бир топ кыйын болот, анткени мындай мугалимдер өзүнүн ар бир кыймылы менен окутат, тарбиялайт, өнүктүрөт, текшерет, түшүндүрөт, бекемдейт. Интеграциялап окутуунун натыйжасында мугалимдер мурда өткөн сабактарга таянып, кезектеги милдеттерди чечет да, бир эле убакта келечектеги билимдердин негизин салышат. Интеграциялап окутуу мугалимдер үчүн бүткүл сабактын, анын бүтүндүүлүгүнүн өз ара бири-бири менен байланышкан милдеттердин дал ошол комплексин чечүүнүн, жакын арадагы, орто жана алыскы аралыктагы келечекти көрө билүүнүн ички терең логикасына мүнөздүү болуп саналат. Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутууда комплекстүү милдеттерди, жаңы методдорду же болбосо аларды оригиналдуу айкалыштырып чечүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болобуз [6].

Натыйжада, математика сабагы белгилүү бир теореманы же аныктаманы жаттоо эмес, ар бир окуучунун жадында сактала турган, акыл сезиминде баалуулукка ээ болгон кайсы предметте болбосун билимди, деги эле анын кандай мазмунда калаарын өзүндө сактоо жана жеткирүү, аны кандай шартта пайдалана билүү мүмкүнчүлүгү толугу менен эсептөө каражаттары аркылуу ишке аша тургандыгын билдирүүсү анын адам турмушундагы ордун так-таасын көрсөтүп бермекчи. Антпесе, азыркы шартта окуучу алып жаткан математика предметиндеги «билим» сабак учурунда эреже катары «керектелип», анан танапис болуп сыртка чыкканда «класстын каалгасынын жабылышы менен кошо жабылып», унут калган «касиетинен» жогорулай албай тургандыгы даана көрүнөт. Ар бир өтүлүп жаткан предмет окуучуга математика предмети аркылуу жетип, андан ары күнүмдүк турмушунда дал ошол «керектелип», ал ар бир окуган сабагын түшүнүп, турмуш-тиричилиги менен байланыштырып, андан ары улап, өз алдынча ой корутундуларына келип, өзүнүн аң-сезимине, дүйнө таанымына ылайык «ачылыштарды» жасап жатканын мугалим окуучуга жеткириши математика сабагынын интеграцияланышын шарттап турат [7].

Математика предметин табигый илимдер предметтери менен интеграциялап окутуу процесси мугалимдин гана эмес, ошондой эле окуучунун ишин да, башкача айтканда окутуу менен окуунун биримдигин болжолдойт. Буга байланыштуу интеграциялап окутуу окуучулардын өз алдынча таанып билүү иштерин тийиштүү түрдө өз алдыларынча уюштуруусуз ойго келбеген иш. Интеграциялап окутуу окуучулардын өздөрүнүн иш аракеттеринин натыйжасында гана зарыл болгон активдүүлүктү пайда кылат. Интеграциялап

окутууда, мугалимдин жетекчилиги астында окуучулар алдыларына коюлган милдеттердин бүткүл чөйрөсүн сезип билүүгө, бул милдеттерди өздөрүнүн окуу иштерине жетекчилик кылуу катары, көңүлдү теманын башкы суроолоруна буруугa үйрөнүүлөрү, окуу милдеттерин чечүүнүн эң эле мыкты, рационалдуу варианттарын издеп табууга аракеттенүүлөрү керек. Эгерде мугалим, окуучуларына алдыга коюлган милдеттердин өз ара байланыштарын көрсөтүп, бул милдеттерди чечүүнүн бир кыйла рационалдуу жолдорун жана каражаттарын издеп табууга окуучулардын өздөрүн үйрөтө ала турган болсо, башкача айтканда: эгерде окуучулар мугалимдин максатын түшүнүшүп, интеграциялоо процессин ишке ашырууга терең ойлонушуп катыша турган болушса мугалимдин максатка багытталган жолун ийгиликтүү ишке ашырышат дегендике жатат. Мугалим ар бир интеграциялануучу сабакка өзү үчүн өтө кыска, жыйынтыкталган жана окуучулар үчүн кызыктуу жана өзүнө тарта турган милдеттерди ишке ашырат.

Адабияттар:

1. Бабанский, Ю.К. Активность и самостоятельность учащихся в обучении. Избранные педагогические труды [Текст] / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.

2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. Бишкек, «Улуу тоолор» 2015 – 384 б.

3. Мамбетакунов Э., Чыныгышбаева Г. Орто мектепте физика курсу боюнча предметтер аралык байланышты ишке ашыруу./Мамбетакунов Э., Чыныгышбаева Г.// Мугалим үчүн колдонмо. – ф.: Мектеп,1988. – 56 б.

4. Музалев, А.А. Межпредметные связи как средство повышения педагогического преподавателей: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / А.А. Музалев. – Киев, 1991. – 130 с. 6.

5. Федорова, Н.П. Межпредметные связи естественно-математических дисциплин [Текст] / Н.П. Федорова. – М.: Просвещение, 1980. – 238 с.

Папиев М., Папиева Т.М.
Ош мамлекеттик университети

ФИЗИКА БОЮНЧА ОКУУ КИТЕПТЕРИН ЖАЗУУДА ПСИХОЛОГИЯДАГЫ ТЕОРИЯЛЫК ЖАЛПЫЛООЛОР ПРИНЦИБИНИН ТАЛАПТАРЫН ЭСКЕ АЛУУНУН МААНИСИ ЖӨНҮНДӨ

О ЗНАЧЕНИИ ПРИНЯТИЯ ВО ВНИМАНИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПРИНЦИПА ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ОБОБЩЕНИЯ ПРИ НАПИСАНИИ УЧЕБНИКОВ ПО ФИЗИКЕ

ABOUT THE IMPORTANCE OF TAKING INTO ACCOUNT THE PSYCHOLOGICAL PRINCIPLE OF THEORETICAL GENERALIZATION IN WRITING TEXTBOOKS ON PHYSICS

Аннотация: *Макалада психологиялык теориялык жалпылоолор принцибинин негизги талаптары келтирилген. Курамына М. Папиев, А. Арзыкулов, Т.М. Папиева, П.Ж. Кожобековалар кирген автордук топ тарабынан жазылган физика боюнча окуу китебинде окуу материалдардын ушул принциптин талаптарына ылайык берилгендиги жөнүндө айтылып, ага конкреттүү мисалдар келтирилген. Бардык түшүнүктөр жана закондор теориялык жалпылоолор катарында берилген окуу китептери окуучулар жана студенттер үчүн жеткиликтүү боло тургандыгы белгиленген.*

Түйүндүү сөздөр: *Эмпирикалык жалпылоолор, теориялык жалпылоолор, жалпылоолор принциби, окуу китеби.*

Аннотация: *В статье приведены основные требования психологического принципа теоретического обобщения. Сказано, что в учебнике по физике, написанного авторами М. Папиевым, А. Арзыкуловым, Т.М. Папиевой и П.Ж. Кожобековой, учебные материалы представлены в плане теоретического обобщения и приведены конкретные примеры. Отмечается, что учебники будут доступны школьникам и студентам, если в них будут прописаны все понятия и законы с учетом теоретического обобщения.*

Ключевые слова: *Эмпирические обобщения, теоретические обобщения, принципы обобщения, учебник.*

Annotation: *The article presents the basic requirements of the psychological principle of theoretical generalization. It is said that in the textbook on physics, written by the authors M. Papiev, A. Arzykulov, T. M. Papieva and P. Zh. Kozhobekova, educational materials are presented in terms of theoretical generalization and specific examples are given. It is noted that textbooks will be available to pupils and students if all concepts and laws are written in them taking into account theoretical generalization.*

Keywords: *Empirical generalizations, theoretical generalizations, principles of generalization, textbook.*

Илимий түшүнүктөрү жана закондору психологияда жалпысынан "жалпылоолор" деп аталат. Жалпылоолор болсо, "эмпирикалык" жана "теориялык" жалпылоолор деп аталышынан эки деңгээлге бөлүнөт.

Эмпирикалык деңгээлдеги жалпылоолор. Мында, барынан мурда, жаңыдан киргизилүүчү ар бир түшүнүктүн жана закондун негизги белгилери, тиешелүү мисалдарга жана тажрыйбаларга таянуу менен ачып көрсөтүлөт. Ушулардын негизинде алардын аныктамалары, эрежелери, аларды чагылдырган формулалар даяр түрүндө берилет.

Теориялык деңгээлдеги жалпылоолор. Мында, барынан мурда,тиешелүү мисалдарды жана тажрыйбаларды талдоолордун негизинде ар түшүнүктүн жана закондун илимге киргизилишинин, илимде ачылышынын зарылдыгы көрүнгөндөй кырдаалдар түзүлөт. Ушундан кийин алар "илимге киргизилет", алардын мазмунун чагылдырган аныктамалар, формулалар мазмундуу берилет.

Академик В.В. Давыдов теориялык жалпылоолорду изилдеп, окуу материалдарынын теориялык жалпылоолор катарында гана берилиши керек экендигин далилдүү көрсөткөн, теориялык жалпылоолор принциби психология илимине киргизген [1].

Ушул принциптин талаптарына ылайык илимий түшүнүктөр менен закондор төмөнкү этаптар боюнча берилиши керек: тиешелүү мисалдарды келтирүүнүн, тажрыйбалардын жыйынтыктарын талдоонун негизинде түшүнүктүн же закондун "илимге киргизилишинин" зарылдыгы түзүлөт; алар "илимге киргизилет", алардын мазмунун чагылдырган аныктамалар негизүү берилет; аларды туюнткан фомрумалалар негиздеп жазылат; алардын илимдеги орду көрсөтүлөт.

Окуу процесси көрсөтүп жаткандай, окуу материалдарынын ушул этаптарга ылайык берилиши окуучулардын кызыгууларын арттырууга, алардын логикалык ой жүгүртүүлөрүн уюштурууга жана өнүктүрүүгө, билим сапатын өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт.

Курамына М. Папиев, А. Арзыкулов, Т.М. Папиева, П.Ж. Кожобековалар кирген автордук топ тарабынан жазылып, Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинин буйругунун негизинде жалпы билим берүүчү орто мектептердин 10-класстарынын окуучулары үчүн кошумча окуу китеби катарында басмадан чыгарылган китепте [2], буга чейин кыргыз жана орус тилдеринде чыккан окуу китептеринен айырмаланып, бардык түшүнүктөр жана закондор теориялык жалпылоолор катарында берилген.Мисал катарында, ушул китептеги "Механикадагы сакталуу закондору" темасындагы айрым окуу материалдарынын кандайча берилгенине токтолобуз.Китептеги "Телонун механикалык кыймылынын сакталуусу жана өзгөрүүсү" деп аталган параграфта окуу материалы төмөндөгүчө берилген.Чексиз созулган, горизонталь тегиздик боюнча массасыm_1болгон арабача, $\vec{\vartheta}_1$ылдамдыгы менен келатсын. Тегиздиктин бети тарабынан ага сүрүлүү күчү аракет этпесин. Анда арабачага аракет эткен $\vec{P}$ оордук күчү менен, $\vec{N}$серпилүү күчү, бири-бирин компенсациялашат. Ошондуктан, ал ылдамдыгын турактуу сактап, түз сызык боюнча бир калыпта кете берет (1, а-сүрөт).

Эгерде ушундай кыймылдап бараткан арабача өзүнүн жолунда турган,m_2 массасы өзүнүн m_1 массасына барабар болгон ($m_2 = m_1$) экинчи арабача менен серпилгичтүү кагылышкан болсо, төмөнкү кубулуш байкалат: биринчи арабача токтоп калат, ал эми экинчи арабача болсо кандайдыр бир$\vec{\vartheta}'_2$ ылдамдыгы менен кыймылга келет жана андан кийинки кыймылын сактайт. Демек, бул учурда биринчи арабача өзүнүн кыймылын толук бойдон экинчи арабачага берет, б. а.биринчи арабачанын механикалык кыймылы, толук бойдон экинчи арабачанын механикалык кыймылына айланат (1,б-сүрөт).

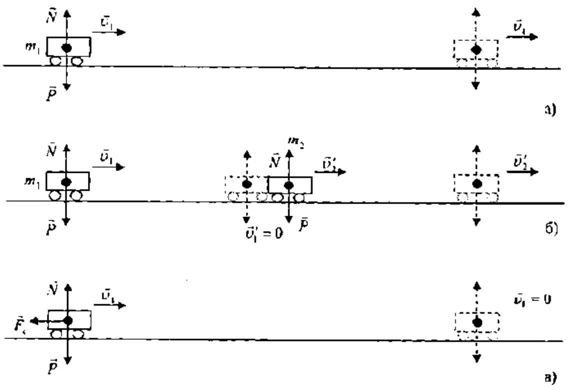

1-сүрөт.

Эгерде ушул тажрыйбадагы экинчи арабачанын m_2 массасы, биринчи арабачанын m_1 массасынан кичине ($m_2 < m_1$) болсо, серпилгичтүү кагылышкандан кийин биринчи арабача токтоп калбайт. Ал мурдагы тажрыйбадагыга караганда кичинерек ылдамдык менен кыймылын улантат. Экинчи арабача да кыймылга келет. Анын бул ылдамдыгы дагы мурдагысына караганда кичинерек болот. Демек, бул учурда биринчи арабачанын механикалык кыймылынын бир бөлүгү өзүндө калып, калган бөлүгү экинчи арабачага берилет, ошол арабачанын механикалык кыймылына айланат.

Эгерде $\vec{\vartheta}_1$ ылдамдыгы менен бараткан ушул арабачага кайсы бир моменттен тартып горизонталь тегиздиктин бети тарабынан сүрүлүү күчү аракет эте баштаса, ал акырындап барып токтойт (1, в-сүрөт). Арабача өзүнүн механикалык кыймылын жоготот. Бул учурда арабачанын дөңгөлөктөрү жана горизонталь тегиздиктин бети азыраак болсо да ысып калган болот. Бул факт алардын молекулаларынын жылуулук кыймылынын тездегенин көрсөтөт. Мындан төмөнкүдөй жыйынтык келип чыгат: сүрүлүүнүн натыйжасында, арабачанын механикалык кыймылы, анын дөңгөлөктөрүнүн жана горизонталь беттин молекулаларынын жылуулук кыймылдарына, б. а. кыймылдын башка формасына айланат.

Жогоруда айтылган тажрыйбалардын жыйынтыктарын жалпылап, төмөнкү фактыларды бөлүп көрсөтүүгө болот: 1) эгерде телого башка телолор аракет этпесе, же алардын аракеттери бири-бирин компенсациялап турган болсо, тело өзүнүн механикалык кыймылын турактуу сактайт; 2) эгерде тело башка тело менен серпилгичтүү кагылышса, анын механикалык кыймылы толук бойдон ошол башка телонун механикалык кыймылына айланат, же анын механикалык кыймылынын бир бөлүгү өзүндө калып, калган бөлүгү ошол башка телого берилет; 3) эгерде мындай телого сүрүлүү күчү аракет этсе, анын механикалык

кыймылы башка формадагы кыймылга айланып кетет.Демек, телонун тигил же бул инерциялык эсептөө системасына салыштырмалуу механикалык кыймылы, жөндөн-жөн эле жоголуп кетпейт. Ал, же туруктуубойдонкалат, же башка формадагыкыймылгаайланат.

Ушулфактылардануламтөмөнкүдөйсуроолорпайдаболот: Биринчиарабачанынканчалыксандагымеханикалыккыймылы бар эле? Аракеттенишүү процессинде ал өзүнүн кыймылынынканчабөлүгүн экинчиарабачагаберди? д. у. с.Мындай суроолорго жооп берүү үчүн, баарыдан мурда, телонун механикалык кыймылын сан жагынан мүнөздөөчү чоңдуктарды киргизүү зарыл.

Демек, телонун механикалык кыймылы берилген эсептөө системасына салыштырмалуу туруктуу сакталышы, же өзгөрүү менен анын башка телонун механикалык кыймылына айланышы, же башка формадагы кыймылга айланышы мүмкүн. Ушул фактылар телонун механикалык кыймылын, сан жагынан мүнөздөөчү чоңдуктарды киргизүүнүн зарылдыгын көрсөтөт.Жогорудагы талдоолордун натыйжасында телонун механикалык кыймыл санын мүнөздөөчү, кийин киргизиле турган “Теолонун импульсу” жана “Телонун кинетикалык энергиясы” деп аталган түшүнүктөрдү физика киргизүүнүн зарылдыгы түзүлөт.

Кийинки,“Телонун механикалык кыймылын сан жагынан мүнөздөөчү чоңдуктардын, телонун массасынан жана ылдамдыгынан көз карандылыгы” деп аталган параграфта телонун механикалык кыймылын сан жагынан мүнөздөөчү чоңдуктардын, телонун массасынан жана анын ылдамдыгынан көз каранды болушаары талдап көрсөтүлөт. Китептин текстин келтиребиз.

Мейли, инерциялык эсептөө системасына салыштырмалуу массалары бирдей болгон эки телонун бири *5м/с*, экинчиси *10 м/с* ылдамдык менен баратсын. Кандайдыр бир tубакыты ичинде аларды токтотуу, б. а. алардын механикалык кыймылын жоготуу талап кылынсын. Анда экинчи телого, б. а. ылдамдыгы чоң болгон телого чоңураак күч менен аракет этүү керек болот. Ушул себепке байланыштуу, бул телонун механикалык кыймылынын санын, салыштырмалуу чоң деп айтуу мүмкүн.

Демек, массалары бирдей болгон телолордун кайсынысынын ылдамдыгы чоң болсо, ошонусунун механикалык кыймылынын саны чоң болот. Мындан, телонун механикалык кыймылын сан жагынан мүнөздөөчү чоңдук, ошол телонун ылдамдыгы менен түз көз карандылыкта болушу керек деген тыянакка келебиз.

Дагы бир мисалды талдайлы: биринин массасы *5кг*, экинчисиники *10 кг* болгон эки тело, инерциялык эсептөө системасына салыштырмалуу бирдей ылдамдыктар менен баратышсын. Кандайдыр бир t убакыт ичинде аларды да токтотуу, б. а.алардын да механикалык кыймылын жоготуу талап кылынсын. Анда экинчи телого, б. а. Массасы чоң болгон телого чоңураак күч менен аракет этүү керек болот. Демек, телонунтигил же бул багыттагы кыймылынын саны, анын ылдамдыгынан эле эмес, массасынан да көз каранды болот: бирдей эле ылдамдык менен кыймылдаган телолордун кайсынысынын массасы чоң болсо, ошонусунун механикалык кыймылынын саны чоң болот. Бул факт телонун механикалык кыймылын сан жагынан мүнөздөөчү чоңдуктун, ошол телонун массасы менен да түз көз карандылыкта болорун көрсөтөт.Ушул тыянактарды эске алуу менен телонун механикалык кыймылынын санын мүнөздөөчү чоңдуктарды киргизебиз.

Жогоруда айтылгандар бул тыянакка алып келет: телонун кыймыл санын мөнүздөөчү чоңдуктарды киргизүү зарыл; алар телонун массасы менен ылдамдыгынан көз каранды болушат.Ушинтип, телонун кыймыл санын мүнөздөөчү “Телонун импульсу жана телонун кинетикалык энергиясы” түшүнүктөрүн киргизүүнүн зарылдыгы түзүлөт. Теориялык жалпылоолор принцибинин биринчи талабы аткарылат.

Кийинки параграфта телонун импульсу түшүнүгү киргизиле. Китептин текстин келтиребиз.

Мейли, массасы m болгон тело горизонталь тегиздик боюнча $\vec{\vartheta}_0$ ылдамдыгы менен баратсын. Башка сөз менен айтканда, тело белгилүү бир сандагы баштапкы кыймылга ээ болсун. Ушул телону токтотуу, б. а. Анын механикалык кыймылын нөлгө чейин азайтуу талап кылынсын.

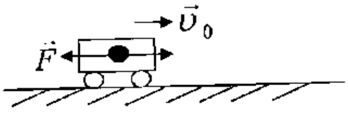

2-сүрөт.

Бул үчүн телого, анын кыймылынын багытына карама-каршы багытталган $\vec{F}$күчү менен, белгилүү бир убакыт бою аракет этүү керек (2-сүрөт). Эгерде бул күчтүн модулу чоң болсо, телону токтотууга аз убакыт кетет. Эгерде күч кичине болсо, аракет этүү көбүрөөк убакытка созулат. Демек, телонун механикалык кыймылынын санын белгилүү чоңдукка өзгөртүү үчүн, ага белгилүү чоңдуктагы $\vec{F}$ күчү менен, белгилүү бир t убакыты өткөнгө чейин аракет этүү керек. Эгерде күч чоң болсо, ал үчүн аз убакыт, күч кичине болсо, салыштырмалуу көп убакыт талап кылынат. Ушул фактынын негизинде төмөнкүдөй бир илимий божомолдоону, гипотезаны айтууга болот: телонун механикалык кыймыл санынын өзгөрүшү, $\vec{F} \cdot t$ көбөйтүндүсү менен байланышкан болушу керек. Ошондуктан, телонун механикалык кыймылын сандык мүнөздө баалоочу чоңдукту киргизүү үчүн, ушул көбөйтүндүнүн эмнеге барабар болоорун карап көрүү керек.

Бул гипотезанын тууралыгын тастыктоо үчүн төмөнкү маселени чечебиз.

Мейли, массасы m болгон тело инерциялык эсептөө системасына салыштырмалуу $\vec{\vartheta}_0$ баштапкы ылдамдыгы менен баратсын. Белгилүү бир моменттен тартып ага, анын кыймылынын багыты боюнча $\vec{F}$күчү аракет эте баштасын. Бул күчтүн аракетиt убакыт аралыгына созулсун. Анда бул убакыт ичинде телонун механикалык кыймылынын саны чоңоёт, өзгөрүлөт. Ушул өзгөрүүнүн $\vec{F} \cdot t$көбөйтүндүсү менен кандайча байланышта болорун көрсөтүү талап кылынсын.

Маселени чечүү үчүн, телонун эсептөө башталгандан t убакыты өткөн моменттеги ылдамдыгын $\vec{v}_1$ деп белгилеп алабыз жана $\vec{F} \cdot t$ көбөйтүндүсүн табабыз. Ньютондун экинчи законун эске алып, төмөнкү барабардыкты жазабыз:

$$\vec{F} \cdot t = m \cdot \vec{a} \cdot t.$$

Телонун ылдамдануусунун $\vec{a} = (\vec{v}_1 - \vec{v}_0)/t$ болорун эске алып, бул барабардыкты төмөнкү түргө келтиребиз:

$$\vec{F} \cdot t = m \cdot \vec{v}_1 - m \cdot \vec{v}_0. \quad (1)$$

Бул барабардыктан көрүнүп тургандай, $\overline{F} \cdot t$ көбөйтүндүсү $m \cdot \vec{v}$ көбөйтүндүсүнүн өзгөрүшүнө барабар. Ушул $m \cdot \overline{v}$ көбөйтүндүсүнө барабар болгон чоңдукту телонун механикалык кыймылынын санын мүнөздөөчү чоңдук катарында алса болот. Себеби, биринчиден, анын өзгөрүшү $\vec{F} \cdot t$ көбөйтүндүсү менен шартталып жатат. Экинчиден, $m \cdot \vec{v}$ көбөйтүндүсү телонун массасы менен ылдамдыгын камтып турат. Жогоруда айтылгандай, телонун механикалык кыймылынын саны, анын массасы менен ылдамдыгынан көз каранды болот. Демек, телонун механикалык кыймылынын саны, чени катарында $m \cdot \vec{v}$ чоңдугун, б. а. телонун массасы менен ылдамдыгынын көбөйтүндүсүнө барабар болгон чоңдукту алууга болот. Себеби, тело тынч турган болсо, б. а. ылдамдыгы нөлгө барабар болсо, анын механикалык кыймылынын саны нөлгө барабар болот. Ал эми телонун механикалык кыймылынын саны чоңойсо, демек, анын кыймылы тездесе, бул чоңдук да чоңоёт.

Телонун механикалык кыймылынын чени катарында алынуучу бул чоңдукту физикада <u>телонун импульсу</u>, же <u>импульс</u> деп атайт. Аны көбүнчө $\vec{P}$ тамгасы менен белгилейт:

$$\vec{P} = m \cdot \vec{v}.$$

Ошентип, телонун импульсу деп, анын массасы менен ылдамдыгынын көбөйтүндүсүнө барабар болгон чоңдук айтылат. Телонун импульсу чоң, же кичине мааниге барабар дегендик, телонун белгилүү багыттагы механикалык кыймыл санынын чоң, же кичине болорун түшүндүрөт.Демек, китепте “телонун импульсу” түшүнүгү теориялык жалпылоолор катарында келтирилген.

Телонун кыймыл санын мүнөздөөчү экинчи чоңдук – “Телонун кинетикалык энергиясы” чоңдугу да теориялык жалпылоолор катарында берилген (§32). Кийин (§33тө), телонун кинетикалык энергиясы, анын механикалык кыймылынын универсалдык чени болуп эсептелери талдап көрсөтүлгөн.

Аталган китеп [2], Ош мамлекеттик университетинин, Ош технологиялык университетинин, Кыргыз-Өзбек университетинин, Ош гуманитардык педагогикалык институтунун колледждеринде физика боюнча окуу китеби катарында пайдаланылып келе жатат. Араван районунун мектептеринин мугалимдери да пайдаланышууда.

Окуу практикасы, китептин жеткиликтүүлүгүн, аны студенттердин түшүнүп, кызыгуу менен окуй тургандыгын көрсөтүп жатат. Бул фактылар окуу китептерин жазууда психологиядагы теориялык жалпылоолор принцибинин талаптарын эске алуунун максатка ылайыктуулугун көрсөтөт.

Адабияттар:

1. Давыдов В.В. Виды обобщений в обучении. – М: Педагогика, 1972. – 422 с.
2. Папиев М., Арзыкулов А., Папиева Т.М., Кожобекова П.Ж. Физика. Жалпы билим берүүчү орто мектептердин 10-класстарынын окуучулары үчүн кошумча окуу китеби. – Бишкек: “Фаст-Принт”, 2018. – 300 б.

Темирбаев М.М.

Баткен мамлекеттик университети

ӨНҮКТҮРҮП ОКУТУУ ИДЕЯСЫНЫН НЕГИЗИНДЕ КВАНТТЫК ФИЗИКАНЫ ОКУТУУНУН АЙРЫМ ЖОЛДОРУ

НЕКОТОРЫЕ ПУТИ ПРЕПОДАВАНИЯ КВАНТОВОЙ ФИЗИКИ НА ОСНОВЕ ИДЕЙ РАЗВИВАЮЩЕГОСЯ ОБУЧЕНИЯ

SOME WAYS OF TEACHING ARTIFICIAL TRANSFORMATION OF NUCLEAR ENERGY, DEFECT OF MASS IN A BASIC SCHOOL

Аннотация: *бул макалада өнүктүрүп окутуу түшүнүгүталданып, негизги мектептин окуучуларына кванттык физиканы өнүктүрүп окутуу идеяларынын негизинде калыптандыруунун негизги жоболору сунушталды.*

Түйүндүү сөздөр: *окутуу, метод, негизги мектеп, кванттык физика, өнүктүрүп окутуу.*

Аннотация: *В этой статье проанализированопонятие развивающего обучения, и рекомендованы основные положения формирования квантовой физики ученикам основной школына основе идей развивающего обучения.*

Ключевые слова: *обучения, метод, основная школа, квантовая физика, развивающее обучение.*

Annotation: *in this article was analizid development of teaching and recommended main regulation on formation about quantum physics based on the idea of developed teaching to students at a basic school.*

Key words: *teaching , method, secondary school ,quantum physics, developed teaching.*

Акыркы убактарда ата-мекендик жана чет өлкөлүк билим берүүдө өнүктүрүп окутуу проблемасына улам көбүрөөк көңүл бурулууда. Анын үстүнө, өнүктүрүп окутуу принциби бүгүнкү мектепти реформалоонун негизине да коюлган. «Өнүктүрүп окутуунун аяккы максаты ар бир окуучуну окуунун өз алдынча өзгөрүүчү субъектиси катары өнүктүрүү үчүн шарттарды камсыз кылууда турат, ушундай субъект болуу – демек, өз алдынча өзгөрүүгө муктаж болуу жана бул муктаждыкты окуу аркылуу канаттандырууга жөндөмдүү болуу, б.а. окууну каалоо, аны сүйүү жана окуй билүү» [6]. Демек, өнүктүрүп окутуу системасындагы милдеттүү шарт болуп төмөнкү нерсе эсептелет: таанып-билүү ишмердүүлүгү процессинде эң активдүү субъект болуп окуучу эсептелүүгө тийиш, мугалимдин башкы функциясы окуучулардын өздүк ишмердүүлүгүн уюштурууга байланышкан.

Бүгүнкү күндө "өнүктүрүп окутуу" термини ар түрдүү колдонулууда, аны түшүндүрүүнүн ар кандай жолдору Г.К.Селевконун эмгегинде [8] берилген:

- Өнүктүрүп окутуу – өнүгүүнүн алдында жүргөн нерсе (Л.С.Выготский).
- Өнүктүрүп окутуу окуучуларды психикалык – акыл жагынан жана инсандык жактан өнүктүрүү милдетине карай түздөн түз багытталгандыгы менен айырмаланат (Д.Б.Эльконин, В.В.Давыдов, В.В.Репкин).
- Өнүктүрүп окутуу – бул окуучунун психикалык жактан өнүгүүсүн мугалимдин башкаруусу (И.А.Зимняя).
- Өнүктүрүп окутуу – билим берүү теориясы менен практикасындагы багыт, ал окуучулардын потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу жолу менен аларды физикалык, психикалык, таанып-билүү жана адептик жактардан өнүктүрүүгө багыт алган (Россия педагогикалык энциклопедиясы).
- Өнүктүрүп окутуу – бул инсандын касиеттерин өркүндөтүүнүн максат багыттуу уюштурулган, план ченемдүү жана ситемалуу түрдө ишке ашырылуучу процесси, ал калыптанып келаткан инсандын түзүмүн сапаттык жактан өзгөртүүгө багытталган (Психологиялык сөздүк).

Башка аныктамалар да бар, мисалы, Г.Ю.Ксензова өнүктүрүп окутуу деп, окутууну уюштуруу жолун түшүнөт, анын мазмунун, методдору жана уюштуруу формалары инсанды ар тараптуу өнүктүрүүгө багытталган [2]. З.К.Меретукова өнүктүрүп окутуу деп, окуучуларды адептик, акыл, руханий, эстетикалык, физикалык жактан өнүктүрүүнү камсыздоочу окутууну түшүнөт [4]. Е.Н.Кабанова-Меллер, З.И.Калмыкова, И.С.Якиманская, аныктамалардагы айырмачылыкка карабастан, өнүктүрүп окутуу деп, билимдерди өздөштүрүүнү камсыздоочу, окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруучу жана акыл жагынан өнүгүүгө таасир этүүчү окутууну эсептешет. Мында З.И.Калмыкова продуктивдүү ойломду өнүктүрүүгө басым жасайт, анын көрсөткүчтөрү катары ойлоонун оригиналдуулугун, бөтөнчө ассоциативдик байланыштардын пайда болуу тездигин жана акырындашын, проблеманын "кабылданышын", анын адаттан тыш чечилишин, ойдун чубуруусун ассоциациялардын саны катары, объектинин жана анын бөлүктөрүнүн адаттан тыш жаңы функцияларын табуу жөндөмдүүлүгүн бөлүп көрсөтөт.

Окутуунун өнүктүрүүгө тийгизен таасири жөнүндө маселени түшүндүрүү үчүн Л.С. Выготский окуучуну өнүктүрүүнүн эки деңгээли жөнүндөгү түшүнүктү киргизген: окуучуга тапшырманы өз алдынча аткарууга мүмкүндүк берүүчү билим деңгээли – бул актуалдуу өнүктүрүү алкагы, ал эми окуучу мугалим менен болгон кызматташууда гана ээ болуучу деңгээл – бул жакынкы өнүктүрүү алкагы. Экинчи деңгээл биринчисинен жогору турат, анткени чоң адамдын жардамында бала бир топ татаал маселелерди чечүүгө жөндөмдүү. Өнүктүрүп окутуу өнүктүрүүнүн жетишилген натыйжаларын гана эмес, калыптануу стадиясында турган процесстерди да пайдаланат. Өнүктүрүп окутуу дайыма баланы жакынкы өнүктүрүү алкагына карай багыт алып, бул алкакты педагогикалык кызматташуунун жардамында баланы актуалдуу өнүктүрүү алкагына айландырат. Бала бүгүн чоң адам менен кызматташуу аркылуу жасап жаткан нерсени эртең өз алдынча жасайт.

Г.Д.Кирилованын концепциясына ылайык, өнүктүрүп окутуу болуп окуучуларды жалпыланган билимдерди жана ишмердүүлүк ыкмаларын калыптандыруу процессине камтый окутуу эсептелет. «Камтуу» деген окуучулар жалпыланган билимдер менен ишмердүүлүк ыкмаларына өз алдынча ээ болуусу үчүн, аларды мындан ары жемиштүү пайдалансын үчүн шарттарды жаратууну түшүндүрөт.«Бул жол – окуучулардын өз алдынча ойлоп иштөөсүн жетектөөнүн бир топ татаал, бирок бир топ жемиштүү жолу. Анын мааниси окутуп-үйрөтүүдө эмес, ойломду тарбиялоодо турат. Бул – акыл ишмердүүлүгүн өзү өнүктүрүү жолу» [1]. Мында маанилүү ролго окуучулардын ишмердүүлүгүндөгү ырааттуулук ээ болот, башка сөз менен айтканда, окуучулардын ишмердүүлүгү этаптуу жол менен уюштурулат.

Методиканын иштөө ийгилиги анын иштешине таасир этүүчү окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрүн эсепке алуудан көз каранды болот. Азыркы мезгилде өспүрүм курактын салыштырмалуу чектери тууралуу бирдиктүү пикир жок. Г.Гримм өспүрүм мезгилди кыздар үчүн 12-15 жаштагы курак, балдар үчүн 13-16 жаштагы куракт деп чектейт, ал эми Дж.Биррендики боюнча бул мезгил 12-17 жаштагы куракты камтыйт. Д.Б.Бромлейдин классификациясында бул курак 11-15 жаш деп аныкталат. Ж.Пиаже өспүрүм курак деп 12ден 15 жашка чейинки куракты эсептейт.

Окуучулардын окуу ишмердүүлүгүнүн мазмуну эмнеде жана анын закон ченемдери кайсылар? Бул суроого жоопту белгилүү окумуштуу-методист Э.Мамбетакунов төмөндөгүдөй берген: «Окуучулардын окуу ишмердүүлүгү жалпы эле адамдын көп кырдуу ишмердүүлүгүнөн келип чыгат» [3].Окуу ишмердүүлүгү, башка ишмердүүлүк сыяктуу эле, тышкы (предметтик) жана ички (психикалык) жактарга ээ. Өз мезгилинде С.Л.Рубинштейн [7] белгилегендей, курчап турган дүйнөнү таанып-билүү процессиндеги ишмердүүлүк өзүнө кабылдоону, ойломду, көңүл бурууну, эске тутууну, кыялданууну (б.а. бардык психикалык процесстерди) камтыйт. Бир жагынан, бул процесстер окуу ишмердүүлүгүн жөнгө салып турса, экинчи жагынан, окуу ишмердүүлүгү

балдардын акыл ишмердүүлүгү жактан өнүгүүсүн (б.а. таанып-билүү процесстерин) аныктоочу фактору болуп саналат. Өспүрүм куракка өтүү менен, окуучулардын окуу ишмердүүлүгү жаңы сапаттык деңгээлге - өз алдынчалык деңгээлге чыгат, мында окуучулар ээ болуп жаткан алар үчүн инсандык мааниге ээ болот. Өспүрүм этабы өз алдынча иштөөнү уюштуруунун жупуну формаларынын (үй тапшырмаларын аткаруу) жаңы материалды, айрым учурда билимдин жаңы тармактарын өз алдынча өздөштүрүү билгичтиги менен бара-бара алмашып туруусу менен, окуу ишмердүүлүгүнүн репродуктивдүү деңгээлден продуктивдүү деңгээлге өтүүсү менен коштолот. Мурунку курактык этаптарда пайдаланылган чачыранды иш-аракеттер менен операциялар өспүрүм куракта акыл калчанып түзүлгөн планга өтөт, бул болсо окуу иштерин божомолдоого мүмкүндүк берет.

Өспүрүмдүн жалпы интеллектуалдык өнүгүүсү кыялдануу, көңүл буруу, эстутум сыяктуу психикалык процесстердин өнүгүүсү менен байланышкан. Кыялданууну башкаруу менен, өспүрүм өзүн кыял дүйнөсүн түзөт. Канааттануу сезимин кыялдданууу процесси өзү туудурат, ошондуктан окуучулардын кыялданууга шыктуулугу окууга болгон оң мамилесин өнүктүрүүгө көмөктөш боло алат. Кыялдануу менен ойломдун айкалышы (бул эки функциянын биригүүсүнүн мисалы болуп сабакта коюлган маселени ой менен анализдөө, анын мүмкүн болуучу чечилишин издөө эсептелет) окуучулардын чыгармачыл ойломун, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт, бул болсо, негизги мектепте физиканы окутуунун максаттарынын бири болуп саналат.

Өспүрүмдөр акыл ишмердүүлүгүндөгү өз алдынчалыкка умтулушат. Өз алдынча чыгармачылыкка болгон мындай умтулуу окуучулардын алдына түрдүү татаалдыктагы маселелерди коюу менен өбөлгөлөнүшү мүмкүн Тааныш эмес жаңы материалды окуп-үйрөнүүдө окуучуларга кыялдануу жардамга келгендиктен, аны баяндоо методдорун тандоодо өспүрүмдөрдүн бул жааттагы тажрыйбасы эске алынууга тийиш. Өспүрүм курактагы кыялдануу окуучунун ички турмушун байытып, чыгармачылыкка, өзүн өзү аңдап сезүүнүн пайда болушуна түрткү берет, б.а. - «өспүрүмдөрдүн кыялданууусу таанып-билүү ишмердүүлүгүнө жана эмоциялык-эрктик чөйрөгө таасир этет» [2].

О.А.Немыхтын изилдөөсү окуучулардын кванттык элестөөлөрүн калыптандырууну окуучуларды алдыга оздуруп окутуу идеяларына таянып ишке ашырууга арналган [5]. Андагы окуу материалынын мазмуну биздин мектептин программасынан алда канча айырмаланат. Ошондуктан О.А.Немых сунуштаган айрым натыйжалуу сунуштарды технологиялык жактан кайра иштепей туруп пайдалануу мүмкүн эмес.

Жогоруда айтылгандарга таянуу менен, негизги мектептин окуучуларында кванттык физиканы өнүктүрүп окутуу идеяларынын негизинде калыптандыруунун негизги жоболорун түзөбүз:

1. Окуучуокутуунунобъектисиэмес, субъектиси катары каралат.

2. Негизги мектептин окуучуларында кванттык физиканы калыптандыруу процесси бирдиктүү бүтүн, динамикалуу система, б.а., "Кванттык физиканы" окуп-үйрөнүү максаты менен шайкеш мазмундун, методдордун жана ыкмалардын, окутуу формаларынын биримдиги болуп эсептелет;

3. Окуучулар «Кванттык физиканын» борбордук объектиси жөнүндө билимди "даяр түрүндө" албастан, өздөрү аракеттенип түзүүгө, ойлонуп "табууга" тийиш.

4. Окуучулардын ишмердүүлүгүн (жамааттык, жекече, фронталдык) уюштурууда жетектөөчү роль изденүүчүлүк ишмердүүлүккө түрткү берүүчү методдорго жана ошого тиешелүү ыкмаларга берилүүгө тийиш. Окутуунун методдору менен ыкмаларын тандоодо өспүрүм курактагы окуучулардын психологиялык-педагогикалык өзгөчөлүктөрүн эске алуу керек.

5. Сабактын түзүлүшү окуучулардын этаптуу ишмердүүлүгүн уюштурууну камсыздоого тийиш. Бир этаптан экинчисине өтүү менен окуучулардын ишмердүүлүгүн жетектөөнүн мүнөзү өзгөрүүгө – ал бир топ жалпы, багыт берүүчү болуп калууга тийиш. Бул болсо окуучулардын жалпыланган билимдерге жана ишмердүүлүк ыкмаларына өз алдынча ээ болууга шарт түзөт жана алардын өз алдынча таанып-билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнү камсыздайт.

Кванттык физика бөлүмүнүн логикасын: жарык аракеттери – атомдук физика - ядролук физика жана элементардык бөлүкчөлөр схемасы боюнча түзүү окуучуларга кванттык физика жөнүндө билимди сапаттуу берүүгө мүмкүндүк берет деп ойлойбуз.

Модель негизги мектептин окуучуларында кванттык түшүнүктөрдү калыптандыруу процессин уюштуруунун бүтүндүү системалык жолун ишке ашырат. Окутуу максаты менен шартталган окутуунун мазмуну, методдору жана ыкмалары, окутуу формалары бүтүндүү, динамикалуу системаны түшүндүрөт. Мында бир эле элементтин өзгөрүшү бүтүндөй системаны кайра түзүүгө алып келет: окуучулар кванттык физика жөнүндөгү жалпыланган билимди изденүүчүлүк ишмердүүлүк менен өз алдынча түзүшөт; өз кезегинде, изденүүчүлүк ишмердүүлүктү окуу материалын үйрөнүүнүн жүрүшү өзү өбөлгөлөйт (билимдер "даяр" түрдө берилбейт). Жыйынтыгында окуучу окуу ишмердүүлүгүнүн активдүү субъектиси болуп калат. Иштелип чыккан методиканы биз негизги мектептин окуучуларында кванттык түшүнүктөрдү калыптандыруу үчүн негиз кылып алдык.

Адабияттар:

1. Кириллова Г.Д. Особенности урока в условиях развивающего обучения. - Л.: ЛГПИ, 1976. - 147 с.

2. Ксензова Г.Ю. Перспективные школьные технологии. - М.: Педагогическое общество России, 2000. - 224 с.

3. Мамбетакунов Э., Дөөлөталиева А.С. Физика боюнча окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруу технологиялары. – Бишкек, 2012. - 194 б.

4. Меретукова З.К. Теоретические и практические основы развивающего обучения. - Майкоп: Изд-во Адыг. гос. ун-та, 1994. -225 с.

5. Немых О.А. Формирование квантовых представлений учащихся основной школы на основе идей развивающего обучения: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. - М., 2008

6. Репкина Н.В. Что такое развивающее обучение? (научно-популярный очерк). - Томск: Пеленг, 1993. - 64 с.
7. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1976. -416 с.
8. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: В 2 т. - Т.2. - М.: НИИ школьных технологий, 2006. — 816 с.

Тынчылыкова К.Ө.
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

БОЛОЧОК ФИЗИКА МУГАЛИМИНИН УСУЛДУК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ ЖӨНҮНДӨ

О ФОРМИРОВАНИИ МЕТОДИЧЕСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЗИКИ

ON THE FORMATION OF METHODICAL COMPETENCES OF THE FUTURE PHYSICS TEACHER

***Аннотация**: Макалада «компетенттүүлүк», «компетенция» түшүнүктөрүнө педагогикалык адабияттарды талдоонун негизинде аныктамалары берилди. Болочок физика мугалимдерге усулдук компетенцияларын калыптандырууга негизги бөлүндү.*

***Түйүндүү сөздөр:** компетенттүүлүк, болочок физика мугалиминин компетенцияары, усулдук компетенциялар, инновациялык окутуу.*

***Аннотация**: В статье на основе анализа педагогической литературы даны определения понятиям «компетентность», «компетенции». Основное внимание уделено формированию методических компетенций будущего учителя физики.*

***Ключевые слова:** компетентность, компетенции будущего учителя физики, методические компетенции, инновационное обучение.*

***Annotation**: Based on the analysis of pedagogical literature, the article defines the concepts of "competence", "competence". The main attention is paid to the formation of methodological competencies of the future physics teacher.*

***Key words:** competence, competencies of the future physics teacher, methodological competencies, innovative training.*

Билим берүүдөгү компетенттүүлүк түшүнүгү эң алгач Европа өлкөлөрүндө пайда болгон. Бул боюнча кененирээк маалыматты батыш изилдөөчүлөрүнүн иликтемелеринен ала алабыз. Европада компетенттүүлүк – көп маанилүү кыска сөз менен мүнөздөп айтылат. Компетенттүүлүктү-инсандын негиздүү, баалуу жөндөмдүлүктөрүнүн өнүгүүсүнүн жыйындысы катары каралат. Инсан аны менен өзүнүн ийкемдүүлүк касиетинин негизине жараша калыптанаары айтылган. Так ошол негиздүү баалуу жөндөмдүүлүктөр адамдарды кандай коомдо жашабасын, кандай социалдык абалда болбосун максат кылган ийгилигине жеткирүүчү себепкер боло алаарын билдирет.

Кыргыз Республикасынын мектептеринде билим берүү системасынын Алкактык улуттук стандартта компетенттүүлүк 2 негизги түзүүчүгө бөлүнүп көрсөтүлгөн. Универсалдуу жана атайын, же болбосо кесиптик болуп. Авторлор окумуштуу-педагогдор компетенттүүлүк түшүнүгүнө төмөнкүдөй аныктама беришкен. Компетенттүүлүк-бул инсандын илимий жана практикалык ишмердүүлүгүндө пайда болгон проблемалык маселелерди натыйжалуу жана көзү жеткен (көсөм) адис катары чечүү үчүн зарыл болгон билимдердин жана инсандык жеке сапаттардын төп келишкен жыйындысына ээ болуусу [1,2]. Мына ушундан улам, «компетенттүүлүк» деген терминдин өзү эмнени туюндурат деген суроо туулат. «Компетенттүүлүк» деген термин латын тилиндеги «competens» деген сөзүнөн алынып, кыргызчага которгондо "билгич"," жөндөмдүү"," ылайыктуу", "шайкеш келген" деген түшүнүктү туюндурат. Бул жерде, тигил же бул тармак боюнча ар тараптуу, терең билимдүү, тажрыйбалуу, абройлуу, анын ой-пикири башкалар үчүн олуттуу деп саналган адам тууралуу сөз болуп жатат. Мына ушул эле «компетенттүүлүк» деген түшүнүктү кеңири мааниде да алып карасак болот. Мисалга алсак, инсандын компетенттүүлүгү кандай даражада экендиги анын күнүмдүк турмушунда, кесиптик ишинде же социалдык чөйрөлөрдө тигил же бул проблеманы чече билүүдө аныкталат. Инсандын өз алдынча таанып билүү ишмердүүлүгүндө, атуулдук-коомдук ишмердүүлүгүндө, кайсыл бир тармакта эмгектенүүсүндө, тиричиликте, маданий жерлерде жана башка бардык учурларда ал өзүнүн компетенттүүлүгүн көрсөтө алуусу зарыл. Буга ылайык, адам ар дайым өзүн өзү өнүктүрүп, алган теориялык билимдерин практика жүзүндө сынап, тактап, сынчыл көз караш менен карап, ар бир көрүнүш, окуялардын себеп-натыйжаларын таап чыгып, аларды окшоштуруп, салыштырып, талдап ар дайым маселени оң жагына чечүүгө аракет жасаган учурда гана "компетенттүүлүк" сапат же "компетенттүү мамиле же ыкма" келип чыгат. Ошондоганаал «компетенттүүлүк», «компетенттүүадам», «компетенттүүмамиле», «компетенттүүадис» дегеннаамгаээ болот. Демек, «компетенттүүлүкбул - тигил же бул жумуштун майын чыгара иштеп, өтөсүнө чыгып, натыйжалуу эмгектенүү үчүн, үзүрлүү ишмердүүлүккө өбөлгө түзүүгө зарыл деп эсептелинген билим, ыкма, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн, жөндөмдүн, тажрыйбанын болуусу, турмушта туура кадам жасоо үчүн адамдын толук кандуу өсүп жетилүүсү» деген түшүндүрмөнү алдык.

Компетенттүүлүк бул иштин көзүн билүү менен маселелерди чече билүүчүлүк. Мында билим, билгичтик, ыкмалар ишке ашат. Билим – компетенттүүлүктүн мазмундук жагы Билгичтик, ыкма – компетенттүүлүктүн практикалык жагы, мында, компетенттүүлүктүн мазмундук жагында билимге таянса, ал эми компетенттүүлүктүн практикалык жагы билгичтик, ыкмага негизделет. Проблеманын өзөгүн, маңызын билүү менен бирге эле аны чечүү, ар дайым билимди жаңыртуу, алган билимдерин белгилүү шарттарда жемиштүү колдоно билүү үчүн жаңы маалыматтарга, тактап айтканда, мобилдүү, тез билимге ээ болуу өтө маанилүү [3]. Белгилүү педагог жогоруда профессор Э.Мамбетакунов белгилегендей, компетенттүүлүккө багыттап окутуу (анын өзөгүндө билим турушу керек) өзү салттуу окутуудан башталуусу керек [4]. Биз салттуу окутууну четке кагып сала албайбыз. Ошону менен бирге эле, салттуу окутуу менен компетенттүү окутууну бири-бирине карама-каршы да кое албайбыз. Булар бири бирин толуктап, тактап турган ар биринин өзүнө тиешелүү баалуулуктары бар педагогикалык көрүнүштөр десек болот.

Базалык жактан терең билимге ээ кылууда салттуу окутуунун ролу абдан зор. Ушундан улам, азыркы кезде билим берүүнүн сапаттуулугун арттыра турган түйүндүү компетенттүүлүктөрдү (маалыматтык, социалдык-коммуникативдик, маселени өзалдынча чече билүүчүлүк) өнүктүрүүдөгү билим, билимдүүлүк жөнүндө түшүнүк салттуу репродуктивдүү окутуудан улам келип чыгаары бышык. Билимдүү окуучу тигил же бул кырдаалда кандай аракет жасоону теориялык жактан мыкты билет, түшүнөт. Ал эми компетенттүү окуучу аны практикалык түрдө ишке ашырат. Ушундан улам, билимдүү, сабаттуу окуучуда бара-бара билгичтик, ыкмалар, тажрыйба пайда болуп, билимдүү окуучу компетенттүү окуучуга өсүп жетилээрин десек жок.

Компетенттүүлүккө багыттап окутуунун артыкчылыктары эмнеде? Алардын айрымдары булар: компетенттүүлүккө багыттап окутууда ар бир предмет боюнча билим берүү иши жаңыланууга туш болот; окутуунун технологиясын жаңы идеялар, методдор, ыкмалар менен байытууга жол ачылат; мектептин, мугалимдин, окуучунун өз алдынча иштөөсүнө шарттар түзүлөт; балдардын жекече демилгелери, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрү күчөйт; окутуу ишинде жергиликтүү аймактык өзгөчөлүктөр эске алынат; педагогикалык кызматташтыкты, инсанга багыттап окутууну, окутууну оптималдаштырууну ишке ашырууга мүмкүнчүлүктөр ачылат; креативдүү ой жүгүртүүгө шарт түзүлүп, окуучулар долбоор түзүүгө, изилдөөчүлүккө машыгышат; интерактивдүү доска, электрондук окуу китептери баштаган маалыматтык-компьютердик технология сабакка киргизилет; жогорку класстарда элективдик, профилдик курстар аркылуу кесипке багыталууга өбөлгө түзүлөт ж.б.у.с.

Немец педагогу Дистерверг айткандай: “Жакшы мугалим окуучуга таанып-билүүдөгү чындыкты алдына алып келип бербейт, аны окуучу өзү табып алуусуна үйрөтөт”. Ошол себептен жакшы мугалим мыкты мугалим болуусу үчүн компетенттүү болууга тийиш. Компетенттүүлүк түшүнүгү окутуунун натыйжасы болуп келген “билимди”, “билгичтик” жана “көндүмдү” четке какпайт, тескерисинче аны өзүнө камтыган кеңири түшүнүк . Компетенттүү адис даярдоодо зарыл жана жетиштүү шарт бири-бирин толуктап бир максаттуу чоң күчкө айланат. Жетиштүү шарт катары билим берүүчүлөрдүн креативдик жана жоопкерчиликтүү иштөөгө мүмкүндүк берүүчү социалдык-экономикалык шарттын түзүлүшү негизги орунду ээлейт. Бул шарт аткарылмайынча мугалимдердин алардын жакшы иштешине жогорку талапты коюуга мүмкүн эмес. Окуучулардын окуу иштерин уюштуруунун моделин ишке ашыруу дагы бир шарты катары жаңы парадигмага ылайык башкача айтканда физиканы окутууда физика мугалиминин компетенттүүлүгүнө көңүл бурууда кандай шарттарды эске алуу керек?-деген суроого кайрылалы. Биринчиден, компетенттүүлүктүн профессионалдык бөлүмүнүн этаптуу формада болуусун эске алуу максатка ылайык. Анткени физиканы окутууда негизги компетенттүүлүктүн тигил же бул турлөрү кээ бир физика мугалимдеринде жокко эсе. Негизи кесиптик компетенттүүлүктүн калыптанышы төмөндөн жогору кеткен, андан ары мурункусунан кийинкиси калыптанган даражадан көз каранды. Мурунку алган билими улам кийинки алган, калыптанган билимине уюткулук кызматын аткарып келет.

Профессор Э.М.Мамбетакунов физика мугалимдерин даярдоонун учурдагы маселелери тууралу макаласында физика мугалиминин, анын кесиптик даярдыгынын негизги мүнөздөмөлөрүн аларга коюлуучу талаптарды көрсөткөн, алардын ичинде төмөнкүлөрдү да белгилеген: “Мугалимдин методикалык даярдыгы жана кесиптик билгичтиктердин калыптанышы: физиканы окутуунун теориясын жана методикасын билүү; физика курсунун мазмунуна илимий-методикалык талдоо жүргүзүү; анын логикалык түзүлүшүн аныктоо; физикалык билимдерди структуралык билимдерге бөлүү,илимий фактылар, ж.б.” [5].

Азыркы тапта орто мектептерде физиканы окутуунун салттуу процесси инновациялык окутууга өтүп, көпчүлүк эмгек, иш-аракет мугалимдин милдети болуп калууда. Анткени жогорку жоопкерчиликти жана талапты физика мугалими өзүнө коет. Жаңы окуу процессинде окутуу эки тараптуу, башкача айтканда окуучу менен окутуучунун иш аракетинен улам өнүгөт. Мында физиканы окутууну уюштуруу иши маанилүү болуп, мугалимдин компетенттүүлүгүн өнүктүрүү зарылчылыгы келип чыгат.

Физика мугалиминин компетенттүүлугүнүн бирден-бир шарты болуп, өздүк жана жалпы адамзаттык маданияттын жогору болушу ошондой эле окуучу же студент менен болгон сүйлөшүү мамилесин уюштуруу касиети болуп саналат. Физика мугалиминин эмгек системасынын уюштурулушунун жалпылануу жана биргелешүү идеялары мугалимдин психикалык татаал реалдашуусун үч түрдө көргөзө алды: мугалимдин жекечелиги, педагогикалык ишмердүүлүк, педагогикалдык мамиле. Аны менен бирге физика мугалиминин интегралдык мүнөздөмөсү болгон анын педагогикалык багыты, педагогикалык компетенттүүлүгү, эмоционалдык ийкемдүүлүгү-ошол мугалимдин кесиптик-технологиялык компетенттүүлүктү өркүндөтүүнүн обьектиси болуп саналат. Физика мугалиминин усулдук компетенттүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн жалпы шарттарынын бири бул-кесиптик аң-сезимдин бийик деңгээлге өтүшү. Бул компетенттүүлүк өнүгүүсүнүн дагы бир кыймыл күчү катары мугалимдин ички туюмундагы “Мен” деген рефлекстүү карама-каршылыктар.

Компетенттүүлүк биздин өлкөбүздүн билим берүү системасында актуалдуу мүнөзгө болууда. Анын өнүгүшү билим берүүнүн жогорулашынын жакшы жыйынтыгын көрсөтөт. Ошентсе дагы, окуучуларга инновациялуу предмет болуш үчүн алгач физика мугалими ошол идеяга биротоло батыш керек. Болбосо, мугалим өзү ээ болбогон компетенцияларды өркүндөтө албайт. Физика мугалими билимдин компетенттүү моделин колдонуп жана өздөштүрүү менен ал жаңы технологияны гана колдонбостон, өзүнүн ишмердүүлүгүнүн баалуулугуна, максатына, ой жүгүртүп, өзүнө өз алдынча иштөөнүн уюштурулушу, эксперт, тьютор, партнер деген жаңы позицияларды өздөштүрөт. Айткандай эле жаңы технологиялар дагы өз учурунда ишти көмүскөдө калтырбайт. Ошондуктан окууну өздөштүрүү, конструктивдүү мамиле түзүүнү, топтоо иштөөнү изилдөө иштерин жүргүзүүнү эски метод менен иштөө кыйын. Мугалим эң биринчи өзүнө анан балдар менен болгон проектилер методун жана “ тез ой-жүгүртүү” технологиясын окуу дискуссияларын уюштурууга туура келет.

Компетенттүүлүктүн дагы бир оптималдуу жолдорунун бири болуп педагогдун өзүнүн аркасында активдүү роль калтыра алган, илим менен алмашуу жүргүзгөн, идеялар, элестөөлөр, кызыгуулар, маанайлар, сезимдер ж.б.у.с. аркылуу мамиле тургуза алууларды ишке киргизсе болот. Усулдук компетенттүүлүктүн жогорку чегине жетүү үчүн биринчиден мугалим компетенттүүлүктү өркүндөөтүүчү индивидуалдык окуу программаларын жетектей билүүсү керек. Эгерде окуучуларда компетенттүүлүк жогорку деңгээлге өсүшүн зарыл десек анда алар өздөрүнө кызыктуу ишмердүүлүктөрдө колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болушу шарт.Мугалим физика сабагын өтүү учурунда окуучулардын тажрыйбаны топтоо процессинде кызыгуу, ага болгон тартылуу болуп жатабы ошого көңүл бурушу керек. Экинчиден, окуучулар өздөрүнүн спецификалык таланттарын тартуулай алышы үчүн алардын өнүгүү процессине көңүл бөлүп өзүнүн окутуп-үйрөткөндөрүнүн ийгиликтерине күбө болушу керек. Үчүнчүдөн, мугалим алардын ишмердүүлүгүн баалоодо жана үйрөөтүүдө өзүнүн ийгиликтеринин сырын кайтарып алышы керек. Алар дагы башка мамлекеттик кызматкерлери сыяктуу кардарларды тейлөөдө жана аларды канааттандыруунун жол-жобосун издөөдө мактоолорго арзыганга эгедер. Төртүнчүдөн, педагогикалык диагностикага жоопту болгондор менен окуу программаларын жакшыртуу максатында изилдөөлөрдү пландоо. Мугалимдин компетенттүүлүгүнүн дагы бир өнүгүү процессинин бири бул сабакты уюштуруу. Сабакты уюштуруу-бул окутуу технологиясынын бир өзөктүү элементи болот. Окутуу жана тарбиялоо маселелеринин ичинен сабак эң негизги орунду ээлейт. Сабак мектепке коюлуучу учурдун зарыл социалдык талаптарын аткарып келген, бүгүнкү күнү дагы сабак аны аткарууга багытталган. Бирок бүгүнкү күндүн социалдык талабы өзгөрүүгө дуушар болгондуктан мурунку формадагы сабак бүгүнкү күндүн талабына жооп береби, шайкеш келеби?-деген проблемалар козголууда. Ошондуктан сабак бүгүнкү күндүн талабына шайкеш келиши үчүн анын өзгөрүүсү же болбосо иш-аракетинин башкача айтканда сабакты уюштуруунун формалары салттуу сабактын позитивдүү жактарын сактап калуу менен өзгөрүп туруусу керек.

Биз карап жаткан физика сабагын окутууда физик мугалими окутулуучу сабактарда физикалык фактыларды, кубулуштарды, илимий түшүнүктөрдү, закондорду, теорияларды жана изилдөө методдорду окуучуларга үйрөтүп жана аларды кайталап айтып берүүсүн гана талап кылбастан, чыгармачылык менен физикалык закондун негизинде иштеген куралдарды, техникалык түзүлүштөрдү (колдонуусун билүүгө) ээ болгон билимдеринин негизинде жаратылыш кубулуштарын түшүндүрө алууга, өз алдынча байкоо жүргүзүүгө, тажрыйба жасоого, физиканын проблемалары боюнча өздөрүнүн ой-пикирлерин тартынбастан айтууга үйрөтүү керек.

Физика мугалимдерин кесиптик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу мезгилдин талабына ылайык күч менен негизделип формалдашып жаткан мезгилин өткөрүп жатат. Физика мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча бир топ эле илимий иштер иштелип келгенин жана изилденип жатканына күбөбүз.

Мектеп мугалиминин кесиптик касиеттери, анын инсандык мүнөздөмөлөрү жогорку окуу жайындагы педагогикалык процесстин натйыжасы катары каралат. Мугалимди даярдоодо педагогикалык ишмердүүлүктү натыйжалуу жүргүзүүгө зарыл болгон касиеттерди калыптоо менен, б.а. анын адамдык жөндөмүн, компетенттүлүгүн калыптоо дагы маанилүү ролду ойнойт.Бул компетенттүүлүктөр дагы өз учурунда ар түрдүү түйүндүү түшүнүктөрдөн турат.

Адабияттар:

1. Физиканы окутуу методикасы: Мугалимдер үчүн метод. курал. Мамбетакунов Э., Койчуманов М., Жумабаев С., Бабаев Д. Э.Мамбетакуновдун ред.менен.- Б.: Мектеп,1992. – 128б.
2. Алиева Б.М. Болочок физика мугалиминин кесиптик компетенттүүлүгүн практикалык сабактарда калыптандыруу. Дисс....п.и.к: 13.00.02.-Бишкек,2012.-192 б.
3. Сияев Т.М., Чекирова Г.К., Кесиптик педагогикалык компетенттүүлүгү: практикалык аспект //Проблемы и перспективы развития педагогического образования: Материалы конференции.-Вестник КГПУ им. И.А.Арабаева. Выпуск 1.-Бишкек,2011.-с.387-391 бб.
4. Мамбетакунов Э.М., Сияев Т.М., Педагогиканын негиздери:ЖОЖдордун студентттери менен мугалимдери үчүн окуу куралы -Б., 2008.-304б.
5. Мамбетакунов Э.М.Методология и качество педагогических исследований. -Бишкек, 2006.-60-75 бб.

Сейталиев М.Е.
Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына

ИЗУЧЕНИЕ ГЕОГРАФИИ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ГЕОГРАФИЯНЫ ИННОВАЦИЯЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫН НЕГИЗИНДЕ ОКУТУУ

STUDYING GEOGRAPHY BASED ON INNOVATIVE TECHNOLOGIES

Аннотация: *В статье описаны основы методики преподавания географии с использованием ИКТ. Методами информационных технологий являются способы обработки, передачи и хранения данных. Средствами информационных технологий считаются математические, технические, программные, информационные, аппаратные и др. компоненты.*

Ключевые слова: *методика преподавания географии, информации, инновационные технологии, геоинформационные системы.*

Аннотация:*Бул макалада географияны окутуунун методикалык негиздерин МКТ да колдонуу менен окутуу каралган. Маалымат технологияларынын методдору болуп, маалыматты жонотүүнүн, сактоонун жана иштетүүнүн жолдору болуп саналат. Маалыматтык технологиялардын каражаттары болуп программалык жана башка компоненттер эсептелинет.*

Түйүндүү сөздөр:*Географияны окутуунун методикасы, маалымат, инновациялык технология, геомаалыматтык система.*

Annotation: *The article describes the basics of teaching geography using ICT. Methods of information technology are methods of processing, transmission and storage of data. The means of information technology are mathematical, technical, software, information, hardware and other components.*

Key words: *Geography teaching methods, information, innovative technologies, geographic information systems.*

Информационные технологии оказывают все больше влияния на современное общество. Образуя, глобальное информационнное пространство они проникают во все сферы человеческой деятельности. Важной и необходимой частью этих процессов является информатизация в образовательном процессе. Информационные технологии призваны стать неотьемлемой частью образовательного пространства, значительно повышающей его эффективность. Одна из основных задач преподавания географии в школе состоит в формировании информационной компетентности школьников. География как учебный предмет может внести свой посильный вклад в решение этой задачи, сегодня создан инструмент, позволяющий решить эту задачу, то есть построить такое образовательное пространство, в котором наиболее эффективно развиваются творческие способности учащихся. Таким инструментом являются информационные технологии обучения. Большой потенциал информационных технологий обусловил возможность их широкого применения в обучении географии.

Широкие педагогические возможности приминения компьютерной техники, особенности и значение ее как средства учебно-воспитательной деятельности, отмечают в своих исследованиях Н.В. Апатова, М.Ю. Бухаркин, Б.С. Гершунский, У.И. Машбиц, Б.С. Селевко.

Активно внедряются в учебный процесс современные технологии, разнообразные электронные носители учебного назначения для преподавания географии. Вместе с тем, при всей несомненной теоретической и практической значимости всех исследований по проблеме использования информационных технологий в обучении географии необходимо отметить что целый ряд проблем остается недостаточно разработанными. В том числе:

- теоретические основания применения компьютерных технологий для обеспечения педагогической деятельности учителя географии;
- компьютеризацией и недостатчной разработанностью методики применения интерактивных средств обучения на уроках географии;
- недостаточностью методик комплексного применения сетевых компьютерных технологий обучения и организационно-методического обеспечения самостоятельной познавательной деятельности учащихся.

Период бурного развития науки и наукоемкого производства, харектеризуется, пересматриваем научных и образовательных концепции на основе достижений информатики, кибернетики, психологии, педагогики и ряда других наук. Широкое испльзование новых информационных и коммуникационных технологий, компьютеризация общества привели к существенным изменениям в сфере образования.

Последние годы мы стали все чаще убеждаться в том, что практически все существующие в природе взаимосвязи имеют информационный характер. Именно информация является носителем смысла всех процессов, происходящих в природе и обществе. Осознание главенствующей роли информации в природе и социальных явлениях стало причиной появления нового фундаментального метода нучного познания, который получил наименование *информационный подход*. Его в обучении следует рассматривать, как сложную систему процессов переработки информации, которые могут осуществлятьтся как последовательно, так и параллельно, как использованием информационно-коммуникационных технологий, так и без них.

В результате использования технологий большие данные в современных социально-экономических условиях появляется возможность обретения информацией нового статуса, как практически неисчерпаемого экономического ресурса, значимость которого не вызывает сомнения в обществе, а его бесконечность и универсальность обеспечиваются возможностью практически бесчисленного множества интерпретаций. При этом крайне важно отметить, что в отличие от других экономических ресурсов, объем и качество которых способствуют принятию тех или иных решений, информация не «изнашивается», не приходит в негодность, а благодаря указанной выше возможности в ходе интерпретационных процедур при помощи больших данных может быть включенной в новые информационные потоки. Помимо этого, объем информации лишь увеличивается из года в год, наглядным образом демонстрируясвою неисчерпаемость.

Развитие каждой науки, углубление целей и задач научного познания вызывают необходимость непрерывно совершенствовать традиционные и искать новые, наиболее эффективные методы научного исследования. Это характерно и для современной географии, формирующей свои теоретические основы и углубляющей связи с практикой. География стала своеобразным полигоном, на котором испытываются разнообразные методы исследования. Одна часть их - ее собственное достояние, а другая заимствована у различных наук о природе и обществе.

Для географии особенно значимы методы, которые не только фиксируют с желательной точностью результаты наблюдений, но и позволяющие делать необходимые выводы и прогнозы. Таковы в первую очередь разнообразные математические методы, с применением которых связывается прогресс в теоретических разработках и во многих прикладных географических исследованиях.

Средства географических информационных систем (ГИС) намного превосходят возможности обычных картографических систем, хотя естественно, включают все основные функции получения высококачественных карт и планов. Это очень важно при проведении научных исследований. При проведении эколого-географического исследования необходимо визуализировать имеющуюся информацию в виде карты, графика или диаграммы, создать, дополнить или видоизменить базу данных, интегрировать ее с другими базами, в этом случае единственно верным путем будет обращение к ГИС.

Основное преимущество геоинформационной технологии заключается в возможности определения пространственных связей и отношений между бесконечным множеством различных объектов. Это достигается построением геометрически подобной физико-географическому пространству топологической модели территории.

Наиболее простой путь интеграции между ГИС состоит в том, что данные различных систем могут использоватся как некоторые слои для создания комплексных электронных карт, применяемых впоследствии для как стационарных, так и распредельнных ГИС. Именно по этой программе сегодня происходит актуализация множества различных электронных атласов во всем мире, применяемых для решения таких практических задач как:

- мониториг фактического использования земель, актуализация информации о состоянии территории;
- оценка состояния обьектов строительства;
- создание и обновление цифровой картографической основы земельного кадастра;
- мониторинг транспортной сети;
- мониторинг состояние полигонов бытовых отходов;
- выявление несанкционированных свалок;
- картографирование лесного фонда;
- определение породного состава лесов;
- изучение природных условий, анализ биоразнообразия территорий;
- мониториг инфраструктуры обьектов добычи полезных ископаемых и транпортировки;
- мониторинг зоны контроля подземных магистральных трубопроводов;
- мониторинг экологического состояния территорий в районах добычи, переработки транспортировки нефти и газа;
- выявление территорий, загрязненных нефтепродуктами, мониторинг аврийных разливов нефти, контроль темпов и оценка эффективности рекультивационных мероприятий;
- оперативное определение районов аварий и изучение их транспортной доступности;
- определение смещений земной поверхности на разрабатываемых месторождениях полезных ископаемых.

А если будем рассматривать с точки зрэения геологии то можно отметит следующее ГИС разработки:

- структурный анализ поверхности Земли;
- анализ локальных и глобальных аномалий;
- геологические изучение площадей и составление геологических карт;
- геоэкологический мониторинг экзогенных геологических процессов;
- тектонические районирование;
- геологическое и геоморфологическое картографирование и т.д.

Из всего сказанного следует вывод о том, что в настоящее время без информационно-коммуникационных технологий не осуществляется множество исследовательских задач. Наше время все рассчитано на опору новых инновационных технологий.Таким образом, сегодня исследования в области геоинформатики которая, как

наука находятся на слиянии двух быстро развивающихся областей: информатики и науки о Земле, используют все новейшие методы вычислительной математики и компьютерной обработки больших обьемов данных наблюдения Земли. Эти исследования реализуются через географические информационные системы, которые привлекают все большее внимание государства, промышленности и научно-исследовательских организаций и несомненно должны быть в центре внимания школьного учителя географии.

Рассмотрим некоторые аспекты создания геопорталов для полного описания ГИС (например: системы мониторинга конкретной направленности) требуюстя самые разнообразные и неоднородные геоданные, которые можно условно разделить на локальные и глобальные. Под локальными данными можно понимать точечные экспериментальные замеры тех или иных параметров а глобальные данные чаще всего могут представлять собой карты, схемы, космоснимки, которые имеют значительный пространственный охват и различную временную привязку. Отметим что каждый тип данных обрабатывается по собственному алгоритму и может иметь различные формы отчетности (графики, таблицы, карты и т.д.).

Литература:

1. Методика преподавания географии. /Под ред. Л.М.Панчешниковой. -М., 1987.
2. Коринская В.А.Учебное оборудование по географии. -М., 1996.
3. Зайков А.В. Наглядность и активизация в обучении. -М., 1990 .
4. Информационные технологии: Учебник /под ред. В.В. Трофимова. – Юрайт, 2011. -624 с.

Султаналиева Р. М., Байболотова Б.Б., Тельтаева А.К., Керменбаева Н.С.,

Кыргызский технический университет им. И.Раззакова

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ШКОЛЬНЫХ ОЛИМПИАД ПО ФИЗИКЕ

МЕКТЕПТИК ФИЗИКА БОЮНЧА ОЛИМПИАДАЛАРДЫН БИЛИМ БЕРҮҮ МҮМКҮНЧҮЛҮКТӨРҮ

SCHOOLEDUCATIONALOPPORTUNITIES PHYSICSOLYMPIAD

Аннотация: *В статье рассматриваются образовательные возможности школьных олимпиад по физике. Олимпиады по физике способствуют развитию интеллектуальных способностей и активизации творческого потенциала личности. Рассмотрены также требования и критерии подбора олимпиадных задач которых придерживалась методическая комиссия кафедры «Физика».*

Ключевые слова: *олимпиада, физика, образование, решение задач, интеллект, творческие способности.*

Abstract: *The article discusses the educational opportunities of school Olympiads in physics. Physics Olympiads contribute to the development of intellectual abilities and the activation of the creative potential of the individual. Also considered are the requirements and selection criteria for the olympiad problems which the methodological commission of the department "Physics" adhered to.*

Key words: *Olympiad, physics, education, problem solving, intelligence, creativity.*

Аннотация: *Макалада мектеп окуучулар арасында өткөрүлүүчү физика боюнча олимпиадалардын билим берүү мүмкүнчүлүктөрү каралат. Физика боюнча олимпиадаларга даярдануу жана катышуу инсандын интеллектуалдык жана чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүшүнө түрткү берет. Ошондой эле макалада олимпиадалык эсептерди тандоодо физика кафедрасынын усулдук комиссиясы тарабынан колдонулган таланттар менен критерийлери каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *олимпиада, физика, билимберүү, эсепчыгаруу, интеллект, чыгармачыл жөндөмдүүлүктөр.*

Согласно Концепции развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года выпускники общеобразовательной школы должны овладеть информационными, социально-коммуникативными компетентностями и компетентностью решения проблем, а также предметными компетентностями, на достаточном уровне для продолжения обучения, либо выхода на рынок труда и принятия ответственности на себя, как гражданина демократического государства [1]. Требования сегодняшнего дня к школьному образованиюнаправлены на развитие интеллектуальных и творческих способностей обучающихся и на расширение практических знаний и умений. Ведь именно интеллектуальные умения и творческие навыки определяют уровень развития мышления и образованности личности, а практически ориентированные навыки позволяют в профессиональном самоопределении. Важным направлением реализации данной задачи является проведение предметных олимпиад на разных уровнях. Предметные олимпиады, соревнования и подготовка к ним помогает развитию устойчивого внимания, интереса к предмету, стимуляции способностей, активизации познавательной и самостоятельной деятельности обучающихся и оказывает помощь в профессиональном выборе. В соответствии с положением «О проведении школьных олимпиад» от 27.11.2018 г. № 1455/1 основными целями проведения, организации предметных олимпиад школьников являются: выявление одаренных школьников, стимулирование их к совершенствованию знаний, развитию творческих способностей

и интереса к исследовательской деятельности, выявление и стимулирование высококвалифицированных, творческих преподавателей, подготавливающих победителей Олимпиады, содействие воспитанию будущей интеллектуальной элиты страны [2].

Опыт проведения школьных олимпиад по физике кафедры «Физика» Кыргызского государственного технического университета им.И. Раззакова составляет 19 лет. Кафедра физики в качестве независимой организации проводит общее методическое руководство и сопровождение олимпиады г. Бишкек и республиканскую олимпиаду по предмету физика с 2000 года под руководством д.ф-м.н., проф. Султаналиевой Р.М. Кафедра проводит отборочные туры и осуществляет подготовку учащихся к Международным олимпиадам. Традиционно олимпиада проводится в два этапа: теоретический и экспериментальный туры. В теоретическом туре участникам олимпиады предлагается три-пять задач из разных разделов физики. Каждая задача оценивается в шесть-десять баллов, что в сумме составляет 30 баллов, и одно экспериментальное задание - 20 баллов. Максимальный балл за два тура – 50 баллов. Задания олимпиад направлены на формирование экспериментальных навыков и проверку базы теоретических знаний по физике. Участники республиканской олимпиады получившие высокие баллы участвуют на Азиатской олимпиаде, где участвуют такиестраны как Китай, Индия, Сингапур, Корея, Россия и.т.д. и Международной Олимпиаде где, принимают участие страны со всего мира.Помимо Международной и Азиатской олимпиад, команда Кыргызстана принимает участие в Международной Жаутыковской олимпиаде по физике (Казахстан) [3, с. 392] .

Для успешного участия на олимпиаде необходима основательная подготовка, которая требует систематической работы. С ростом уровня олимпиады, растет уровень сложности заданий. Так что олимпиадные задания могут содержать элементы, которые выходят за рамки школьного курса физики. Это требует при подготовке к олимпиадам, особенно высокого уровня, дополнительной подготовки. Традиционно сложилось что основным испытанием на олимпиадах по физике являются решение задач (I- тур). За I- тур, т.е. решение задач, как мы указали выше, участники получают больше баллов. Рассмотрим требования, которые учитывались при подборе олимпиадных задач по физике методической комиссией кафедры «Физика».

- Задачи должны быть из разных разделов физики, охватывать материализученный в школе (от 3-5 задач).
- Задачи должны быть повышенной сложности, но разной трудности.
- Олимпиадные задачи могут содержать занимательные и нестандартные элементы – «изюминку», могут иметь прикладное значение.
- Задачи должны быть ориентированы на проверку теоретических знаний, логического мышления, творческих способностей и интуиции.

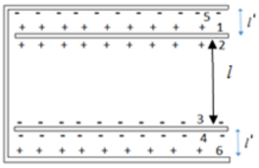

рис. 1

Для наиболее полной объективностипроверки работ участников, членам жюри предлагались единые критерии оценивания каждой задачи и их решения. За каждую правильно решенную задачу жюри ставит максимальный балл, если даже его решение отличается от приведенного решения, так как участник может решить задачу другим способом. Были случаи, когда участники решали задачи оригинальным, нестандартным способом. Решить олимпиадные задачи по физике невозможно без отличных знаний теории физики, глубокого понимания физических явлений и процессов, владения математического аппарата. Способность решать не типовые задачи повышенной сложности приходит с опытом решения многих задач разного вида, иногда многоходовых громоздких расчетных задач, требующие знания дифференциального и интегрального исчислений, решения задач предыдущих олимпиад. Для эффективного участия в олимпиадах одного желания мало – нужна систематическая работа и определенный опыт решения задач с «фишками». Это требование времени и с ним нужно считаться [4].

Приведем пример задачи регионального этапа олимпиады 2018 года.

Плоский воздушный конденсатор, заряженный до разности потенциалов U_0= 300В и отключенный от источника, помещают в плоскую металлическую коробку. Площадь обкладки конденсатора S =200 см^2, расстояние между обкладками l = 0,5 см. Стенки коробки, параллельные обкладкам, той же площадью Sкаждая. Обкладки конденсатора отстоят на расстоянии l' = 0,2 см от ближайшей к ней стенки коробки и не соприкасаются с пластинами конденсатора. Найдите изменение энергии системы.

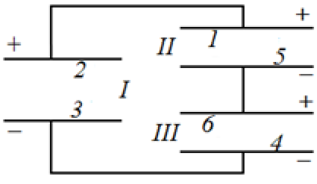

рис. 2

Решение. Начальная энергия конденсатора

$W_0 = C_0 U_0^2 / 2$ (1)

Энергия новой системы (после вставки конденсатора в металлическую коробку): $W = Q^2 / 2C$. (2)

Изменение энергии равна $\Delta W = W - W_0$

Заряды на поверхностях *5, 1; 4, 6* попарно равны и противоположны по знаку. Это позволяет обе пары поверхностей рассматривать как заряженные плоские конденсаторы (*II* и *III*). Емкость каждого из них $C_{II} = C_{III} = \varepsilon_0 S / l'$ (3)

Поверхности 5 (нижняя обкладка конденсатора *II*) и 6 (верхняя обкладка конденсатора *III)* соединены между собой и заряжены равными, но разноименными зарядами; поэтому конденсаторы *II* и *III* следует считать соединенными последовательно. Заряд таких двух конденсаторов равен заряду каждого из них (например, Q_{II}). Суммарная разность потенциалов между обкладками этих конденсаторов равна разности потенциалов между поверхностями 2 и 3, т. е. между обкладками конденсатора *l*, в точности совпадающего с первоначально заданным конденсатором емкостью

$$C_I = C_0 = \varepsilon_0 S / l \qquad (4)$$

Следовательно, конденсатор *I* подключен параллельно конденсаторам *II* и *III*. Общая емкость системы [см. (3) и (4)]

$$C = \frac{C_{II} C_{III}}{C_{II} + C_{III}} + C_I = \frac{\varepsilon_0 S(2l' + l)}{2l' l} \qquad (5)$$

Первоначальный заряд конденсатора $Q_0 = C_0 U_0$ после помещения его в коробку распределился между поверхностями 2 (Q_{I}, конденсатор I*)* и1 (Q_{II}, конденсатор II*)*. Таким образом, заряд системы

$$Q = Q_{\text{I}} + Q_{\text{II}} = C_0 U_0.$$

Подставив это выражение в (2), найдем конечную энергию системы:

$$W = Q^2/(2C) = (C_0 U_0)^2/(2C).$$

Тогда изменение энергии с учетом (1)

$$\Delta W = W - W_0 = \frac{C_0 U_0^2}{2}\left(\frac{C_0}{C} - 1\right).$$

Учитывая (4) и (5), находим $\Delta W = -\varepsilon_0 S U_0^2 / [2(l + 2l')] = -8{,}85 \cdot 10^{-7}$ Дж

Примерные критерии оценивания задачи

Задание 3 (всего 6 баллов)		
№		Баллы
1	Выражение для начальной энергии конденсатора	0,5
2	Составление рисунка с указанием распределения зарядов на обкладках конденсатора вставленного в металлическую коробку	1
3	Энергия новой системы	0,5
4	Изменение энергии системы	0,5
5	Составление альтернативной схемы для расчета полной емкости	1
6	Выражение для полной емкости системы	1
7	Конечная энергия системы	1
8	Расчет изменения энергии	0,5

Поиск решения этой задачи требует от ученика знания законов электростатики: закон сохранения заряда, энергии, правила соединения конденсаторов и методов эквивалентных схем, в частности, метода эквивалентных емкостей. Для решения задачи ученику надо определитьполярность зарядов на обкладках конденсаторов и упростить схему, т.е. представить её эквивалентную схему, чтобы в ней элементы были соединены последовательно, либо параллельно, рассчитать общий заряд и изменение энергии системы.

Систематическая подготовка к олимпиадам по физике расширяет кругозор, интеллект, навыки решения задач, развивает нестандартное и творческое мышление, при этом воспитываются такие качества, как самостоятельность, целеустремленность, выдержанность и самодисциплина. Большинство участников олимпиад отличаются большой работоспособностью, усидчивостью, старательностью, настойчивостью. У них более выражено стремление к лидерству, развита воля и стремление к поставленной цели.Подлесный Д. М. полагает, что олимпиады подготавливают школьников к современной жизни в условиях рыночной экономики, к условиям конкуренции.В условиях рыночного хозяйства, чтобы занять достойное место в жизни, каждый гражданин должен проявлять настойчивость, активность, инициативность, способность вступать в условия соревнования, решать нестандартные задачи, находить оригинальные собственные решения, т.е. не должен быть пассивным, отрешенным от борьбы за какие-то моменты в жизни… И олимпиады в частности олимпиады по физике лучше всего прививают указанные свойства, действительно учат бороться, сосредотачивать все свои усилия на решение поставленной задачи [5].Олимпиады по физике способствуют к углубленному изучениюдисциплины, и интерес к учению, поиску решений проблем, самостоятельному изучению дополнительной литературы.

Таким образом, олимпиады по физике и подготовка к ним решает ряд задач, обозначенных в Концепции развития образования КР, выполняет развивающие и воспитательные функции. Выявляет и развивает молодые таланты.

Литература:

1. Министерство образования и науки Кыргызской Республики «Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года» Бишкек 2012.

2. Положение о Республиканской олимпиаде школьников. Утверждено приказом Министерства образования и науки Кыргызской Республики от 27 ноября 2018 года № 1455/1

3. Султаналиева Р.М., Байболотова Б.Б. Эл аралык олимпиадаларда кыргызстандык окуучулардын орду. // Вестник КГУ им.И. Арабаева,–2018,№ 2. с 390-395

4. Кембровский Г.С. Олимпиады по физике: от школьных до международных /Г.С.Кембровский, Л.Г.Маркович, А.И. Слободянюк. – Мн.: ИООО «Красико-Принт», 2003. – 208с.

5. Подлесный Д. В. Методика подготовки и проведения физических олимпиад в основной школе России: автореферат к-та пед. наук: 13.00.02.- М., 2001. - 234с.

6. Султаналиева Р.М., КурманалиеваГ.Дж., Байболотова Б.Б., Тельтаева А.К. Решение олимпиадных задач по физике как фактор воспитания познавательной активности школьников. //Актуальные научные исследования в современном мире. - 2019 г. Переяслав- Хмельницкий, Украина. № 1 (45), часть 4. - с. 118-122

Эсенгулов У.А., Жумадил уулу А.

И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

КОЛДОНМО МАТЕМАТИКА КУРСУН БОЛОЧОК КЕСИПКЕ БАГЫТТАП ОКУТУУНУН ЖАНЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

, СОВРЕМЕННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПРОФЕССИАНАЛЬНО ОРЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ КУРСА ПРИКЛАДНОЙ МАТЕМАТИКИ

MODERN TECHNOLOGY OF PROFESSIONALLY ORIENTED EDUCATION OF THE COURSE OF APPLIED MATHEMATICS

Аннотациясы: *Бакалаврлардын студенттерине "Математика" курсу милдеттүү окутулуп жатат. Бул макалада ал "Колдонмо математика курсу" деп аталат. Анын үч деңгээлдүү программасы түзүлгөн. Студенттерге колдонмо математика курсун алардын болочок кесибине багытталган практикалык мазмундагы заманбап технология менен окутуу маселеси каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *фундаменталдуулук принциби, озуп окутуу принциби, кесипке багыттуулук принциби, уланууч улук принциби, көрсөтмөлүү окутуу принциби, адистин болочок кесибине багыттуу, малекеттик стандарт, математикалык компетентүүлүк, инновациялык методдор, маалымат, компьютердик технология.*

Аннотация: *Курс "Математика" для студентов бакалавриата преподается в обязательном порядке. Составлена трех уровневая ее программа. В этой статье рассмотрены проблемы обучения курса прикладной математики ориентированного для их будущей специальности с применением современных технологий практического содержания.*

Ключевые слова: *принцип фундаментальности, принцип предметно-ориентированности, принцип непрерывности, принцип наглядности, государственный стандарт, математическая компетентность, инновационный метод, информация, компьютерная технология.*

Abstract: *The course "Mathematics" for undergraduate students is taught without fail. A three-level program has been drawn up. This article discusses the problems of teaching a course of applied mathematics oriented for their future specialty using modern technologies of practical content.*

Key words: *the principle of fundamentality, the principle of object-orientedness, the principle of continuity, the principle of visualization, state standard, mathematical competence, innovative method, information, computer technology.*

Жогорку окуу жайындагы математикалык билим берүү менен кесиптик компотенциялык циклдын ортосундагы студенттердин жөндөмдүүлүктөрүн, предметтер аралык байланыштарды түзүү жана аны ишке ашырууну камсыз кылган математикалык билим берүү процессинде анын шарттарын түзүү негизги проблемалардын бири болуп эсептелинет. Предметтер аралык байланыштар математиканы окуп үйрөнүүдө анын колдонмо *(прикладдык)* багытка жетишүүсүндөгү негизги каражат болуп эсептелинет.

Кесипке багыттуу окутуу же Мамлекеттик стандарттагы компетенттүүлүктү калыптандыруу талабы "Математика" курсун окутууда кандай ишке ашууга тийиш. Бул маселеге карата төмөндөгүдөй талаптар коюлат, алар:

- ➢ математика курсунун программалык материалдарынын мазмуну студенттин болочок кесибине багытталган болууга тийиш;
- ➢ ар бир өтүлгөн материалга болочок кесибиндеги чөйрөдөн мисалдар каралуусу зарыл;
- ➢ негизги материалды үйрөнүүнү камсыздоо максатында ага керектеле турган мектеп материалдарын эске салуу, аны калыбына келтирүү *(реаблитация школьного курса математики).*

Математика курсун кесипке багыттуу окутуунун жаңы техологиясы *«Үчилтик - бир бүтүн методсистемасы»* деп аталып, ал азыркы окуу процессинде бир нече убакыттан бери апробациядан өтүп

жатат. ***«Үчилтик - бир бүтүн»*** окутуу технологиясынын төмөнкү айлампа түрүндө мүнөздөлүүсү *(1-чийме)* табыгий жана социалдык - гуманитардык профилдердин студенттерине кесипке багыттуу математикалык билим берүү процессин айкын элестетүүгө ыңгайлуу экендигин көрсөтөт. Андыктан, мында түзүлгөн теориянын негизинде бул маселени ишке ашыруу менен окутуунун максатына жеткирүү, курсту окутуучу педагогдун милдети болуп эсептелет. Курсту окутууну мындай *«үчилтик - бир бүтүн»* технология түрүндө жүргүзүү угуучулардын өзгөчөлүгүнө, алардын математиканы керектөөгө карата болгон мамилесине, даярдыгына ж.б. жагдайларга ылайык көп жылдык иликтөөлөргө, педагогикалык практикага карата негизделген. Бир бүтүн процесс *(ар бир сабакта сөзсүз аткарылуучу)* катары кабыл алынган бул үчилтик технологиясы математика курсун окутууну төмөндөгүдөй принциптеринин негизинде ишке ашырылууга тийиш, алар: ***Фундаменталдуулук принциби.*** Бул принциптин негизинде табыгий жана социалдык - гуманитардык профилдин болочок кесибине зарыл болгон математикалык даярдыгын камсыздай турган атрибуттары болуп: окула турган материаларынын толуктугу, ирээттүүлүгү, материалдардын өз ара тыкыз байланышы, тактыгы жана илимийлүүгү жатат. Ошол эле учурда программалык материалдардын мазмунунун ийкемдүүлүгү дагы эске алынуусу керек. Илимдеги жаңылыктар менен учурунда материалдарды толуктоо, жаңы бөлүмдөрдү киргизүү дагы шартка ылайык келет. ***Озуп окутуу принциби.*** Көп жылдык педагогикалык практика табыгий жана социалдык - гуманитардык профилдин болочок кесибинин студенттери үчүн математикалык билим берүү процессинде *өтүлө турган материалдарды озуп окутуу принцибин колдонуу зарылчылыгын аныктады.*

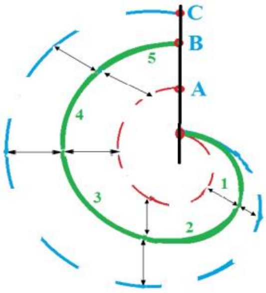

<u>1 - чийме.</u>В – жогорку математиканын негизги курсу; А–негизги курска керектелүүчү мектеп курсунун материалдарын реблитациялоо (кайталоо); С - негизги курстагы темалардын кесиптик маселелерди чыгарууга колдонулуштары.

Кесипке багыттуулук принциби. Азыркы математика курсун окутуу учурунда анын мазмунун табыгий жана социалдык - гуманитардык профилдин болочок кесибинин студенттери үчүн алардын болочок профессионалдык даярдыгына колдонууга толук багыттоо бир топ татаал маселе. Ошондой болсо дагы математика илимининин универсалдуулугу, көп кырдуулугу - багыттуулугу аны бардык багыттагы окушкан студенттердинпрофессионалдык даярдыгы менен белгилүү деңгээлде байланыштырууга болоору шексиз. Андыктан, табыгий жана социалдык - гуманитардык профилдин болочок кесибинин студенттери үчүн ар бир адистикке өзүнүн негизги предметин терең өздөштүрүүгө сөзсүз зарыл болгон *кесипке багытталганколдонмо математика курсунун* материалдарын окутуу зарылчылыгы жаралып олтурат. ***Улануучулук принциби-*** үчилтик маселенин биринчи жана үчүнчү учурун өзүнүн ичине камтыйт. Студенттерге математика курсун окутуу процессинде, ар бир темага керектеле турган мектептеги таяныч түшүнүктөрдү эске салуу, калыбына келтирүү менен курста каралган материалдарды толук өздөштүрүү жана ошол эле учурда *андагы негизги апараттарды - моделдерди кесиптик билим алууда, күнүмдүк турмушунда, болочок кесиптик практикасында, чыгармачылык жолунда колдонуу чөйрөсүн белгилөө.* Математика курсу адистикти даярдоонун алгачкы этабында окутулуп калгандыктан анын профессионалдык даярдыкка багытталган максаттуу функциясы үзгүлтүккө учурап калуусу мүмкүн. ***Көрсөтмөлүү окутуу принциби.*** «Математика» курсун табыгий жана гуманитардык багыттагы адистиктердин студенттерине окутуу учурунда ага окутуунун көрсөтмөлүү принцибин колдонуу жакшы натыйжа бере тургандыгы практикада тастыкталууда. Бул принципти колдонууга математика курсунун мазмунун *«геометриялаштыруу»* жолу менен жетишүүгө боло тургандыгын биздин тажырыйба көрсөтө алды. Анда математикалык ар бир негизги түшүнүктөрдү аналитикалык дагы, ошондой эле геометриялык дагы мааниде берүүгө боло тургандыгын эске алуу менен, анын геометриялык маанисине көбүрөөк басым жасоо, материалдарды, түшүнүктөрдү мейкиндикте форма – фигура аркылуу элестетүүгө мисалдар менен бышыктоо, толуктоо талабы коюлат.

Изилдөөлөрдүн негизинде бул принциптердин ар бири үчилтик-бир бүтүн технологиясын ишке ашыруу учурундагы анын *зарыл эле шарттары* экендиги аныкталды. Ал эми курсту окутуу процессинде бул принциптердин баарынын бир мезгилде сакталышы гана бул маселени чечүүдө анын *жетишээрлик дагы шартына* айланат. Ошондуктан педагогикалык багыттагы табыгий - гуманитардык профилдердин студенттерине математика курсун окутуу процессиндеги зарыл жана жетиштүү болгон окутуунун бул принциптери үчилтик - бир бүтүн технологиясын толук ишке ашыруудагы ага коюлган негизги талап болуп дагы эсептелет. Ал эми азыркы учурда, табигый - гуманитардык билимдер багытындагы профилдердин студенттерине математикалык билим берүүдө окутуунун зарыл шарттары эле аткарылып, алар угуучулардын математикалык билим маданиятын түптөөгө жетишсиз болуп келе жаткандыгы биздин изилдөөлөрдө негизделди.

Жогорку математиканын жалпы негиздери *(азыр ал «Колдонмо математика курсу» деп аталууда)* курсунун формалдуу теориялык негиздерин эле окутуп коюу б.а. маселенин зарыл шартын эле аткаруу, угуучулардын өзгөчөлүгү эске алынбай кала берип, курсту окутуудагы *ийкемдүү өткөөлдүк, көрсөтмөлүүлүк,*

уланууучулук принциптеринин ишке ашпагандыгы курсту окутуунун эффективдүү болбой келгендигинин далили болот деп айтууга негиз берет. Ал эми үчилтик - бир бүтүн технологиясы, жогорудагы белгиленген принциптер менен бирге, кесипке багыттуу математикалык билим берүү процессиндеги аны окутуунун бир бүтүн системалык негизи боло алат деп айтууга болот. Мындай системанын структуралык түзүлүшүнө, *окутуунун максаты, мазмуну, методдору, формалары жана каражаттары болушкан-методикалык системаны* дагы бирдикте камтыганда гана курсту окутуу өзүнүн максатына толугу менен жете алат деп ишенүүгө болот. Мында, «*үчилтик - бир бүтүн»* окутуу технологиясы жана аны ишке ашыра турган принциптери сөзсүз методикалык система менен, анын негизги компоненти болгон - окутуунун максаты аркылуу тыкыз байланышта турат. Бул түшүнүктөрдү эквиваленттүү түшүнүктөр деп кароого дагы болот, б.а. үчилтик - бир бүтүн технологиясын ишке ашыруу курсту окутуунун максатына жетүүсү деп түшүнсөк, ал эми курсту толук өздөштүрүүдө угуучулардын математика билим маданиятына жетип, андагы түптөлгөн билимдерди келечекте атайын адистин предметтерин терең өздөштүрүүгө жана профессионалдык, чыгармачылык чөйрөсүнө колдоно билүүгө жетишүү - бул коюлган үчилтик - бир бүтүн маселени ийгиликтүү ишке ашыруу дегендик болуп эсептелет.

Адабияттар:

1. Арнольд В.И. Математика и современное образование. М., «Фазис», 2000, 426 с.
2. Бекбоев И.Б. Инсанды багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. Б., «Педагогика», 2003, 305 б.
3. Гнеденко Б.В. Математика и математическое образование в современном мире. М., «Просвещение», 1985, 191 с.
4. Кудрявцев Л.Д. Мысли о современной математике и ее изучении. М., «Наука», 1987. 189 с.
5. Пиотровский Р.Г. и др. Математическая лингвистика. М., «Высшая школа», 1977. 347 с.
6. Шикин Е.Г., Шикина Г.А. Гуманитариям о математике. М., "Агар", 1999, 327

Эсенканова А.К.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

PEDAGOGICAL ASPECTS OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN TEACHING MATHEMATICS

Аннотация: *Макалада окутуунун маалыматтык технологиялары жөнүндө түшүнүктү ачыктап берилип жана анны ЖОЖдогу окуу процессинде колдонуунун багыттары баяндалды. Маалыматтык технологиялардын каражаттарын комплекстүү пайдалануунун шарттарында математиканы окутууда инсанга багытталган идеяларды ишке ашыруунун жолдору белгиленген.*

Түйүндүү сөздөр: *мультимедиа, маалыматтык технологиялар, математиканы окутуу, системалуу программалык каражаттар, окутууну жекечелештирүү.*

Аннотация: *В статье раскрыто понятие информационной технологии обучения и описаны направления его применения в вузовском учебном процессе. Намечены пути реализации идей личностно-ориентированного обучения математике в условиях комплексного использования средств информационных технологий.*

Ключевые слова: *мультимедиа, информационные технологии, обучение математике, системные программные средства, индивидуализация обучения.*

Annotation: *The article discloses the concept of information technology of education and describes the directions of its application in the university educational process. The ways of implementing the ideas of personality-oriented teaching of mathematics in the context of the integrated use of information technology tools are outlined.*

Key words: *multimedia, information technology, teaching mathematics, system software, individualization of learning.*

Педагогикалык энциклопедиялык сөздүктө билим берүүнү системалаштырылган билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөрдү өздөштүрүүнүн процесси жана натыйжасы катары түшүндүрүлөт. Окутуу – бул билимдерди алуунун негизги жолу, ал тажрыйбалуу адамдардын (педагогдор, окутуучулар, насаатчылар ж.б.) жетекчилиги астында билимдер, билгичтиктер менен көндүмдөргө ээ болуу үчүн максаттуу уюштурулган, пландуу жана системалуу ишке ашырылган процесс. Мындай кыскача энциклопедиялык түшүндүрүүдө окуучунун жекече потенциалы, өз алдынча билим алууга, окуу китеп менен иштөө, маалыматтык-коммуникациялык ж.б. каражаттарды пайдаланууну чагылдырбайт. Окутуунун салттуу маңызын О.Г.Хомерики системалаштырылган

билимдерди педагогдун берүү жана окуучунун өздөштүрүшү үчүн нормативдүү түзүлгөн, катуу регламентацияланган процесс катары ачып берет [1]. Анын түшүнүүсүндө бул билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөрдү, ошондой эле таанып-билүү ишмердүүлүктүн жолдорун активдүү өздөштүрүү процессте окуучу башынан эле окутуунун субъекти катары эсептелет. Анын оюу боюнча: «Билим берүү – бул таалим-тарбия гана берүү эмес, бирок окуучунун өзгөчө жеке окуу үчүн ишмердүүлүгү; окутуунун эн негизгиси бул – ар бир окуучунун таанып-билүүсүн жекече мүмкүндүктөрүн ачып берүү менен аларды канааттандырууга зарыл болгон педагогикалык шарттарды аныктоо болуп саналат», - деп акценттерди биздин пикир боюнча туура койду [1]. Бул макалада биз ал «окутуу» түшүнүгүнө берген аныктаманы пайдаланып, маңызы боюнча бардык окутуунун түрлөрү инсандын өнүгүүсүнө шарттарды түзүү болгондуктан, өнүктүрүүчү жана инсанга багытталган болушу зарыл.

Окутуунун маалыматтык технологиясы деп комьютерлердин жана маалыматтык каражаттардын жардамы менен окутуу процессти оптималдаштырууга багытталган методикалык уюштуруу аракеттердин топтомун атайбыз. Алар бул каражаттарды окутуунун бардык мезгилде үзгүлтүксүз колдонууга, техникалык, программалык, уюштуруучу жана окуу-методикалык камсыздоого негизделип, педагогикалык процессти илимий уюштуруунун маанилүү жана ажырагыс компоненттери болуп саналат.

Г.И.Кириллова жана О.Н.Волик ЖОЖдордун билим берүү системанын алкагында ишке ашырылган, азыркы социалдык талаптарга жооп берген, окуу процессте жаны маалыматтык технологияларды колдонуунун төмөнкү төрт негизги багыттарын белгилешкен:

- телекоммуникациялар,
- тексттик редакторлор жана басма чыгаруу технологияларын колдонуу,
- гипертексттер жана интерактивдүү мультимедиалар,
- компьютердик робототехника [2].

Бул каражаттардын топтомун түзүүнүн актуалдуулугун авторлор алардын жогорку технологиялык мүмкүндүктөрү менен гана негиздешпестен, баарынан мурда окутуунун педагогикалык керектөөлөрү жана анын натыйжалуулугун жогорулатуу, анын ичинде өз алдынча окуу ишмердиктин көндүмдөрүн калыптоо зарылдыгы, окутууда изилдөөчүлүк мамилени ишке ашыруу; сын ой жүгүртүүнү, эмгектин маданиятын ж.б. калыптандырууну белгилешет. Ошондой эле бул каражаттардын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрү каралат: фрагментти көп жолу кайталоо, түшүнүктөр менен элестетүүлөрдү окуу материалдардын ар кандай формалары менен көрсөтүү (графика, түстүү, динамикасы менен ж.б.), моделдештирүүнүн ар кайсыл түрлөрү, берилгендерди кайра иштетүүнү автоматташтыруу ж.б.

Азыркы кезде Кыргызстандын көпчүлүк ЖОЖдору салыштырмалуу заманбап компьютердик техниканын жетиштүү санда камсыз болгондуктан окутуу процесстин дидактикалык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтет, өзгөчө мультимедия технологияларды ишке ашыруу деңгээли жогорулап жатат (латынча multum – көп, mtdia – ой жүгүртүү). Мультимедиа – бул көп компоненттүү маалыматтык чөйрө, аны үч топко бөлүштүрсө болот: аудиокарта, видеокарта жана тексттик маалымат. Мультимедиа компьютердик системада текстти, үндү, видеокөрсөтүүнү, графиктик сүрөттөөнү жана анимацияны бириктирүүгө мүмкүндүк түзүүчү заманбап компьютердик технология болуп эсептелет. Жыйынтыгында бир эле убакытта адамдын сезиминин бир нече органдарына аракеттенүү болгондуктан окутулган материалды эске тутуусу дээрлик жогорулайт. Мультимедиа – системалар компьютердик окутуу программаларды пайдалануучуларга берилген маалыматты ар кайсы параметрлери боюнча трансформациялоого, лабораториялык стенддердин, түрдүү түзүлүштөрдүн иштөөсүн ж.б. башкарууга мүмкүндүк берет. Мында система пайдалануучунун аракеттерин талдоого, окуучу менен педагогдун ортосунда коммуникацияларды жакшыртууга, окутуу аракеттердин кенен спектрин жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк камсыздайт.

И.В.Роберт өзүнүн изилдөөлөрүндө мультимедианын аудиокарта менен видеокарта негизги компоненттерин кенен карап чыгып, мультимедиа-продукттарын иштеп чыгуу жана кайра түзүү үчүн керек болгон маалыматты ташуучулар, аппараттык менен программалык каражаттар жөнүндө толук маалыматтарды берген [3]. ЖОЖдор аралык илимий-техникалык «Мультимедиа технологиялар» программа алкагында аткарылган иштердин негизги жыйынтыктары жөнүндө кенен маалыматтар келтирилген. Мультимедиага көп компоненттүү маалыматтык чөйрөгө жогоруда аталган үч топко аныктама берген, аларды математиканы түздөн-түз жана дистанттык окутууда ыңгайлуу каражат катары колдонсо болот.

ЖОЖдордун окуу процессинде маалыматтык технологияларды колдонуунун азыркы абалын жана мүмкүнчүлүктөрүн талдоосу төмөнкү тыянактарды чыгарууга шарттарды түздү:

1) компьютердик технологиялардын чөйрөсүндө окутуу педагогдордун аныкталган кесиптик даярдыкты жана учурдагы маалыматтык технологияларды алар тарабынан тиешелүү баалоону талап кылат;

2) ЖОЖдордо көпчүлүк учурларда программалык менен усулдук иштелмелер боюнча жеткиликтүү жана системалаштырылган маалыматтар, ошондой эле маалыматтык технологияларга окутуунун методикалык борборлору жетишпейт;

3) окуу процессинде маалыматтык технологияларды пайдаланууда аларды колдонуу боюнча кай бир проблемалар пайда болот. Биринчиси – компьютердин жардамы менен окутууну билим алуунун башка формалары менен кантип айкалыштыруу керек, мисалы китептер менен Интернетти пайдаланганда. Экинчиси – каалаган маалыматтык технология автордун көз карашын жүзөгө ашырат да, түзүмдүн байланыштарынын

системасы окуучунун ан-сезимине дээрлик катуу киргизилгендиктен инсандын өнүгүшүнө дайыма эле көмөктөшпөйт;

4) жогоруда аталган көйгөйлөрдү арылтуу үчүн жана маалымат технологияларды жыйынтыктуу колдонууга математика боюнча сабактардын бардык түрлөрүнүн уюштуруу усулдары менен формаларын талдоодон өткөрүү зарыл.

ЖОЖдо окутууда математикалык билим берүүнүн өзгөчөлүгүн эске алуу менен студенттердин өз алдынча ишмердигине өзгөчө көңүл бөлүү керек. Студенттердин өз алдынча ишмердүүлүгү тапшырмаларды жана контролдук иштерди аткарууну, илимий изилдөө иштерди жүргүзүүнү жана модулдар менен жыйынтыктоочу экзамендерге даярданышты камтыйт. Илимий изилдөө ишмердик – бул өзгөчөлөнгөн ишмердүүлүк болгондуктан биздин макаланын алкагына камтылбагандыктан, студенттердин сабактарга жыйынтыктоочу экзаменге өз алдынча даярдануусун, ошондой эле типтүү эсептөөлөрдү жүргүзүүнү карайбыз. Өз алдынча даярдануунун максаты – бул конкреттүү модулга жана экзаменге даярдануу үчүн материалды өздөштүрүү гана болбостон, мурда үйрөнүлгөн же жаны материалды өздөштүрүүнү пайдалануу менен турактуу өз алдынча ишмердүүлүктү түшүнүш керек.

Адабияттар:

1. Хомерики О.Г. Образование, наука, культура в глобальном информационном пространстве. –М., 2008. -235 с.
2. Кириллова Г.И., Волик О.Н. Актуальные вопросы креативного образования как основы развития личности в информационном обществе //Образовательные технологии и общество. 2008, № 11. – С. 74-79.
3. Роберт И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). – М.: ИИО РАО, 2010.

Шабданбаева А. К., Аденова Б.Т.

Ысык-Кульский государственный университет им. К.Тыныстанова

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МЕТОДОВ ФИЗИЧЕСКОЙ НАУКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ ФИЗИКЕ

ФИЗИКАНЫ ОКУТУУДА ФИЗИКАЛЫК ИЛИМДИН МЕТОДДОРУН ПАЙДАЛАНУУ

USE OF METHODS OF PHYSICAL SCIENCE IN TEACHING PHYSICS

Аннотация: *В статье отражены традиционные методы обучения физике. Уделено внимание теоретическим, экспериментальным методам, а также компьютерным технологиям, используемым в современном кабинете физики в средней школе.*

Ключевые слова: *методы обучения физике, традиционные приемы, экспериментальные, теоретические методы преподавания, компьютерные технологии.*

Аннотация: *Макалада физиканы окутуунун салттуу усулдары чагылдырылды. Ошондой эле азыркы орто мектептин физика кабинетинде колдонулган теориялык, эксперименттик жана компьютердик технологияларга көңүл бөлүндү.*

Түйүндүү сөздөр: *физиканы окутуу методдору, салттуу методдор, эксперименттик, теориялык окутуу усулдары, компьютердик технологиялар.*

Annotation: The article reflects the traditional methods of teaching physics. Attention is paid to the theoretical, experimental methods, as well as computer technologies used in the modern physics office in high school.

Key words: *methods of teaching physics, traditional techniques, experimental, theoretical methods of teaching, computer technology.*

Основными задачами современной школы является вооружение учеников прочными знаниями основ наук, формирование научного мировоззрения, развитие самостоятельности творческих способностей учеников и их всестороннее воспитание. Определяющая роль в достижении этих задач принадлежит методом обучения, которые применяются в учебном процессе.

Учебная работа учителя очень разнообразна, и все же она подлежит определенным закономерностям, которые можно понять лишь тогда, когда систематизируются опыт работы передовых учителей и результаты специальных научно-педагогических исследований.

В учебном процессе учитель принимает участие вместе с учениками, он организует их учебно-познавательную деятельность различными путями и способами. И именно эти способы взаимосвязанной деятельности учителя и учеников определенным образом упорядоченные и направленные на достижение поставленной цели образования, называют методами обучения.

Разработкой методов обучения и их классификацией занимается дидактика. Разные педагоги считают, что усвоение знаний происходит от трех до пяти уровней [1].

На основе анализа дидактической литературы мы выделили четыре уровня усвоения знаний, умений и навыков: осмысленное восприятие, понимание и запоминание, применение знаний по образцу и в похожей ситуации, применение в незнакомой ситуации и творческое использование знаний. Такими же уровнями характеризуется усвоение способов деятельности учащими.

Исходя из анализа видов содержания образования и способов их усвоения известные ученые – педагоги по степени реализации развивающей функции обучения выделили пять групп методов обучения: объяснительно-иллюстративный или информационно-рецептивный, репродуктивный, проблемное изложение, частично-поисковый или эвристический, исследовательский [1]. Эти методы обучения детально рассматриваются в курсе педагогики.

В процессе обучения физике учитель разными способами руководит процессом познания учениками с учетом специфики своего предмета. В обучении физике эти методы классифицируют такими признаками, как за способ передачи информации от учителя к ученикам, за характером деятельности учителя, за характером деятельности учеников [2].

По этим признакам методы обучения разделяют на три большие группы: *словесные, наглядные и практические.*

К словесным (вербальным) методам относят рассказ, объяснение, беседу, лекцию.

К наглядным методам относят демонстрационный эксперимент, демонстрацию моделей, схем, рисунков, графиков, и другие.

Практические методы включают в себя решение задач, фронтальные лабораторные работы и лабораторные практикумы, внеурочные опыты и наблюдения.

Широкое распространение приобрела классификация методов обучения с учетом средств обучения, которые используются на уроках. На этой основе выделяют такие методы: словесные, демонстрационные, лабораторные (в том числе виртуальные), работа с книгой, решение физических задач, иллюстративные (компьютерные технологии), методы контроля и учета знаний и умений учеников [ ]. Каждая из классификаций имеет смысл в определенных конкретных условиях, все они имеют право на существование и считаются равноправными. Каждый метод реализуется на практике путем применения разнообразных приемов в их взаимосвязи.

Методы, которые применяются при обучении физике, должны определенным образом отображать методы физики как науки. Исследования в физике проводятся теоретическими и экспериментальными методами. Методы теоретической физики разделяют на модельные гипотезы, математические гипотезы и принципы. Примерами модельных гипотез являются модели идеального газа, броуновского движения, планетарная модель атома, капель модель ядра и другие. Метод модельных гипотез основывается на наглядных образах и представлениях, которые возникают в ходе наблюдений, мысленных опытов а также по аналогии. В методе математических гипотез используется математическая экстраполяция. На основе экспериментальных данных находят математическое выражение функциональной зависимости между физическими величинами. Из математических уравнений получают логическим путем выводы, которые проверяются экспериментально. Если опыт подтверждает выводы, то гипотезу считают правильной, в противном случае гипотезу отбрасывают. Примером математической гипотезы являются уравнения Максвелла, которые лежат в основе классической макроскопической электродинамики. Метод принципов опирается на экстраполяцию опытных или теоретических данных, которые подтверждаются всей естественно - производственной практикой. Примером такой экстраполяции являются законы сохранения энергии и импульса, законы термодинамики.

Рисунок Методы физической науки.

Учебный метод теоретического познания состоит из этапов: наблюдение явлений или возобновление их в памяти, анализ и обобщение фактов, формулирование проблемы, выдвижение гипотез, теоретическое выведение следствий из гипотезы. Центральное место в этом методе принадлежит формулировке проблемы и

выдвижению гипотезы. Гипотеза является предположением догадкой, она возникает интуитивно, а не появляется как логическое следствие.

Экспериментальный метод тесно связан с теоретическим и включает в себе: формулирование заданий эксперимента, выдвижение рабочей гипотезы, разработку метода исследования и проведения эксперимента, наблюдение и измерение, систематизацию полученных результатов, анализ и обобщение экспериментальных данных, математическая обработка полученных результатов, выводы о достоверности рабочей гипотезы.

В учебном процессе теоретический метод реализуется при введении и трактовке основных понятий, законов и теорий.

Экспериментальный метод реализуется в разных видах учебного физического эксперимента.

Методы обучения сформировалось как обобщение огромного опыта учителей, приобретенного в процессе преподавания физики в школе. Поэтому в них нашли отображения все методы познания и логического мышления, которые стали теоретической основой каждого метода обучения.

Рассмотрим следующие виды естественнонаучных методов.

Индукция. Познание проходит путем обобщения некоторого количества фактов или данных, путем "от отдельных - к общему". Результаты нескольких разных, но похожих опытов, нескольких теоретических ссылок становятся основой для одного теоретического вывода. В обучении обеспечивает глубокое понимание учебного материала, но к истине ведет не кратчайшим путем. Применяется преимущественно в основной школе.

Дедукция**.** Определенные теоретические выводы или положения теории используются для анализа или объяснения частичных выводов, которые в целом входят в одну теорию, путем "от общего - к отдельным". Дедукция развивает теоретическое мышление, умение применять приобретенные знания на практике, обеспечивает экономию времени. Применяется в старших классах при обучении физике вместе с индукцией.

Абстракция и обобщение. Высшей формой мышления является мышление понятиями. Поэтому вся работа учителя физики направлена на формирование физических понятий. Под физическим понятием понимают утверждение или формулировку, в которой отображено общие черты или свойства физических тел или физических явлений в их взаимосвязи и взаимообусловленности. К физическому понятию учитель ведет ученика через обобщение определенной суммы полученных знаний путем абстрагирования от конкретных предметов, явлений, проявлений.

На основе физических понятий строится теория - совокупность идей, которые возникли как научное обобщение знаний о физических явлениях. Знание физических теорий дает возможность объяснить известные явления и предусмотреть их развитие при изменении условий. Каждая теория имеет ядро и оболочку. Ядро - это относительно стабильная часть теории, которая существенно не изменяется в течение длительного времени. Изучение физических теорий способствует выработке у учеников научного мышления, вооружению их знаниями причинно-следственных связей, которые существуют в природе между отдельными физическими явлениями[4].

Анализ и синтез. Два взаимосвязанных и взаимно противоположных методов мышления. С одной стороны - это разложение первичного объекта на составные части, из второго – обобщение выводов на основе отдельных проявлений.

Аналогии - выводы на основе подобия. В учебном процессе аналогии позволяют эффективно использовать ранее выученный материал или знания учеников, добытые при изучении других естественнонаучных предметов или в повседневной жизни. Ярким примером этого является гидродинамическая аналогия электрического круга, в которой электрический ток имитируется потоком воды, проводники - трубами, вольтметр – манометром; схожие по внешнему виду формулы закона всемирного тяготения и закона Кулона; формулы кинетической энергии, энергии электрического и магнитного полей и т.д.

Модели. Это объекты или построения, которые имеют формальное сходство с натуральными объектами или логическими построениями. Различают модели материальные (модель двигателя, насоса, электронной лампы) и знаковые или идеальные (графики, формулы, графы).

Словесные методы обучения основаны на общении учителя и учеников с помощью языка (вербальные формы). Слово учителя является одновременно не только носителем информации, но и организующим и стимулирующим фактором.

1. *Беседа.* Обучение происходит на основе общения между учителем и учениками путем взаимного обмена вопросами и ответами между учителем и учениками. Эффективность беседы достигается тогда, когда:

- она организуется на основе знакомого ученикам материала;
- вопросы выбираются таким образом, чтобы ответы были однозначными;
- вопросы ставятся во взаимосвязи;
- достигается четкий ответ.

Беседа обеспечивает хорошую обратную связь, но требует много времени для овладения новым учебным материалом.

2. *Рассказ.* Это короткое во времени изложение учебного материала, который знакомит учеников с вполне новым (или почти новым) материалом; преобладает констатация фактов исторических сведений или описание явлений.

3. *Пояснения.* Короткое во времени изложение материала, в котором устанавливаются функциональные или другие связи между физическими явлениями, величинами, деталями.

К иллюстративным методам обучения принадлежат демонстрационный эксперимент, технические средства обучения, рисунки, таблицы, чертежи, мультимедийные технологии. Главная особенность иллюстративных методов заключается в том, что вся информация к ученику поступает через зрительные образы.

Компьютерные технологии на уроках физики предполагает:

- использование мультимедиа-технологий при изучении учебного материала;
- интенсивное использование компьютеров как инструмент повседневной учебной работы учащихся и педагогов;
- изменение содержания обучения физики;
- реализация межпредметных связей физики с другими учебными предметами;
- разработку методов самостоятельной поисковой и исследовательской работы учащихся в ходе выполнения учебных телекоммуникационных проектов;
- обучения учащихся методом коллективного решения проблем;
- поиск и обработка информации в рамках изучаемого материала с использованием Интернет;
- использование электронных таблиц для решения задач;
- проведение виртуальных практикумов и лабораторных работ;
- подготовку учителей к работе с новым содержанием, новыми методами и организационными формами обучения.

Компьютерная коммуникация позволяет получить доступ к практически неограниченным массивам информации, хранящейся в централизованных банках данных. Это дает возможность при организации учебного процесса опираться на весь запас знаний, доступных жителю "информационного общества".

Компьютерные средства обучения называют интерактивными, так как они обладают способностью «откликаться» на действия ученика и учителя, «вступать» с ними в диалог, что и составляет главную особенность методик компьютерного обучения. Совершенно уникальные возможности для диалога ребенка с наукой и культурой, интерактивное общение предоставляет Всемирная компьютерная сеть – INTERNET.

Литература:

1. *Румбешта Е.А.* Обучение деятельности на уроках физики.Физика в школе № 7, 2003.
2. *Шилов В.Ф.* Экспериментальные задания. Ученические мини-проекты.-М., 1999.
3. Intel Обучение для будущего.- Москва, 2004.
4. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования / Под ред. *Е.С.Полат* – М., 2000
5. Мамбетакунов Э.О. Проблемы стандартизации естественнонаучного образования в средней школе Вестник КНУ им.Ж.Баласагына.Сер.3, 2015.-С. 485-490

Файзуллаев Н. Ш.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз
улуттук университети

ЛЕЙЛЕК РАЙОНУНУН КАЛКЫН ОКУТУУ

ПРЕПОДАВАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ЛЕЙЛЕКСКОГО РАЙОНА

TEACHING THE POPULATION OF LEILEK DISTRICT

Аннотация: *Бул макалада Лейлек районунун калкын мектепте окутуу каралды. Мындан сырткары географияны окутуунун методикасынын негизинде аймактын калкынын өзгөчөлүктөрүн аныктап, аларга мүнөздөмө берилди. Калктын табигый өсүүсүнө, жаш-жыныстык курамына, миграциясына жана калктын отурукташуусуна анализ жүргүзүлдү.*

Түйүндүү сөздөр*. Калк, табигый өсүү, жыштык, миграция, отурукташуу.*

Аннотация: *В данной статье рассмотрены преподования населения Лейлекского района в школе. Кроме этого основе методики преподования географии определены особенности населения региона и дана характеристика. Произведен анализ естественному приросту, поло-возрастному составу, миграции и расселения населения.*

Ключевые слова: *Население, естественный прирост, плотность, миграция, расселение.*

Annotation: *This article describes the teaching of the population of Leilek district in school. In addition, based on the methodology of teaching geography, the features of the population of the region are determined and the characteristic is given. The analysis of natural growth, age and sex composition, migration and resettlement of the population.*

Key words: *Population, natural growth, density, migration, settlement.*

Лейлек районунун калкын үйрөнүү учурунда окуучулар эң алгач географиялык жайгашкан ордун, анадан соң калктын отурукташуу тарыхын, калктын санынын өсүүсү жана өзгөрүү динамикасын, калктын жаш-жыныстык жана улуттук курамын, калктын миграциясын жана эмгек ресурстарын, калктын жана калктуу пункттардын жайгашуусун үйрөнүшөт. Жогоруда аталган түшүнүктөрдү үйрөнүү менен бирге төмөнкүдөй билим алышат: 1).Райондун калкынын саны, областын жана өлкөбүздүн калкын курамындагы орду; 2).Калктын табигый өсүүсүнүн өлчөмү; 3).Башка райондорго салыштырмалуу калктын орточо жыштыгы, райондун аймагынын калкынын жыштыгынын айырмачылыктары жана бул айырмачылыктардын себептери; 4).Райондогу калктын шаар жана айыл жергесиндеги өзгөчөлүктөрү жана шаар калкынын көбөйүүсү же азайуусунун себептери; 5).Аймактын калкынын улуттук курамы, сан жагынан көп улуттар жана алардын аймакта жайгашуусу; 6).Калктын миграциясы; 7). Калктын жана калктуу пункттардын жайгашуусу

Окуучулар аймактын калкын үйрөнүүдө керектелүүчү өтө аз жалпы түшүнүктөргө ээ. Ошондуктан мугалим фактылык маалыматтар менен эле чектелбестен, негизги түшүнүктөрдү: калктын жыштыгы, улуттук жана жыныстык-жаш курамы, шаар жана айыл-кыштак жана башка түшүнүктөрдү чечмелеп берүүсү зарыл. Окуучулардын аймактын калкы жөнүндөгү билимдери өтө аз. Кээ бир маалытарды алар башталгыч класстарда, тарых курсунан жана баштапкы география, материктердин географиясы курстарынан алышкан. Бирок бул алган билимдери унутулуп калган же аздык кылат. Калк боюнча маалыматтарды кээ бир окуучулар сабактан тышкаркы мезгилде массалык маалымат каражаттарынан алышкан. Бирок бул билимдер үзүндү сыйяктуу жана өзүнүн мазмуну боюнча аныкталган эмес. Мындай абалда материалды окуучуларга түшүнүктүү деңгээлде жеткирүүдө маалыматтарды жеткиликтүү айтып берүү жана географиялык карта менен иштөөнүн орду чоң. Калктын жыштыгынын картасында калктын аймак боюнча жайгашуусу жана жыштыгынын айырмачылыктары даана байкалып, окуучулардын билимдери негиздүү болуп бышыкталат. Аталгандарды маектешүү аркылуу түшүндүргөн учурда, мугалим окуучуларга өз алдынча калктын жайгашуу өзгөчөлүктөрүн, жыштыгын жана көбөйүүсүнүн себептерин аныктоону тапшырма катарында сунуштаса болот. Окуучулардын өз алдынча аракетинин натыйжасында ойлорун айтышкандан кийин, мугалим керектүү болгон толуктоолорду жана жалпылоолорду жасайт. Окуучулар менен аймактын калкы боюнча жалпы

Географиялык абалы

Лейлек району Кыргыз республикасынын Баткен областынын эң четки батыш бөлүгүндөгү админстративдик район. Лейлек району 1928-жылдын 10-октябрында Ош областынын курамында түзүлгөн, 1999-жылы Баткен областынын курамына кирген. Райондун борбору Исфана шаары, Бишкек шаарынан 1050 км., областтын борбору Баткен шаарынан 135 км. Пролетарск (Тажикстан) темир жол станциясынан 42 км аралыкта жайгашкан. Райондун жалпы аянты 4657чарчы км. Район чыгышынан Баткен району менен, ал эми батыш, түштүк жана түндүк тарабынан Тажик Республикасы менен чектешет. Лейлек районунун аймагында Исфана шаары жана 9 айыл аймагы бар жана алар өз ичине 51 калктуу пунктту камтыйт. Райондун борбору болуп эсептелген Исфана шаар мэриясынын башкармалыгына Самат, Голбо, Чимген, Ак-Булак, Тайлан, Мурза-Патча айылдары карайт.

Калктын отурукташуу тарыхы

Лейлек районунун аймагындагы алгачкы турак жайлар Кожо-Бакырган-Сай дарыясынын бойлорундагы азыркы Кайрагач, Эски-Оочу айылдарына жакын жерде биздин заманга чейинки мезгилде эле болгондугу археологиялык казуулардын негизинде аныкталган. Орто кылымдар башкача айтканда VII-X кылымдарда азыркы Кара-Булак, Исфана калктуу пунктардын ордунда шаарчанын болгондугу Г.А. Брыкина жетектеген археологиялык казуу иштеринин негизинде тастыкталган.

Андан кийинки мезгилдерде XII – XIX кылымдарда отурукташкан калктуу пунктар боюнча маалыматтар жокко эсе. Октябрь революциясына чейинки башкача айтканда XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башталышында калк отурукташкан айыл-кыштактарга Исфана, Кара-Булак, Чалды-Балы (Самат), Кара-Камар, Ак-Суу, Булак–Башы, Коргон, Катыраң, Баул, Бешкент, Маргун, Кайрагач жана башка айылдар кирет.

Коллективдештирүүнүн ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн көчмөн жана жарым көчмөн чарбалардыотурукташкан турмушка өткөрүү зарыл эле. 1918-1928жж. Ичиндежер-суу реформаларын, жерге орноштуруу иштерин жүргүзүп, аларга жер жана башка өндүрүшкаражаттарын берүүнүн натыйжасында кыргыз көчмөн чарбалары отурукташа башташкан. Коллекттивдештирүү учурунда жана Улуу Ата-Мекендик согушка чейинки жылдарда Тогуз-Булак, Көк-Таш, Сары-Дөбө, Голбо, Айбике, Ак-Терек, Кара-Суу, Тайлан, Ак-Булак жана башка айылдары пайда болгон.

Аймактагы көчмөн калктын 1930-жылдары массалык түрдө отурукташуусу республиканын 12 районунда, анын ичинде Лейлек районунда да жүргүзүлгөн. Райондун аймагында турак жай тездик менен курула баштады. Мамлекет отурукташкандарга жардамиретинде курулуш материалдарын бөлүштүргөн.

Отурукташкан турмушка өтүү кыргыздардын арасында улам кайталанын туруучу жугуштуу оорулардан сактап, калктын санынын өсүшүнө ыңгайлуу шарттарды түздү. Улуу Ата-Мекендик согуштан кийин 1950чү жылдардан тартып Кулунду, 1970чи жылдары Арка өрөөндөрү өздөштүрлө баштагандан кийин Кулунду, Раззаков, Акарык, Арка, Достук, Жаштык жана башка айылдар пайда болду.

Калктын санынын динамикасы

Кыргызстан өз алдынча суверендүү мамлекет болуп, базар экономикалык мамилесине өтүү мезгилинде өлкөбүздүн демографиялык абалын жана калктын негизги өндүргүч күчтөрүн изилдөөнү талап кылды.

Келечектеги экономикалык жана социалдык абалды прогноздоо үчүн районду түзүлгөн демографиялык жагдайды анализдөө коомдун талабы.

Демография- (грек. сөзү demos - эл жана grapho - жазамын) калктын санын, составын, структурасын, аймак боюна жайгашышын жана анын өнүгүшүнүн закон ченемдүүлүгүн изилдей турган коомдук илим. демографиянын негизги обьектиси болуп калктын санынын өсүп, толукталып турмушун изилдөө болуп эсептелет. Лейлек районундай алыскы аймактын демографиялык процесстерин изилдөө жаңыдан башталууда.

Таблица 1.

Лейлек районунун шаар жана айыл аймактарынын калкынын саны (2018-жылдын 1-январынакарата)

№	Аталышы	Калкынынсаны
1	Исфанашаарыбашкармалыгы	32672
2	Кулундуайылаймагы	25067
3	Сумбулаайылаймагы	14730
4	Жаңы-Жерайылаймагы	13904
5	Бешкентайылаймагы	11769
6	Тогуз-Булакайылаймагы	9854
7	Катыраңайылаймагы	9792
8	Ак-Сууайылаймагы	6580
9	Маргунайылаймагы	5854
10	Маргунайылаймагы	5854
	Калктынжалпысаны:	137100

2018-жылдын 1-январына карата Лейлек районунда 137100 адам жашайт. Улуттук курамы боюнча 67,0%ти кыргыздар, 26,5%ти өзбектер, 6,1%ти тажиктер, 0,4%тин башка улуттар түзөт. Калктын аймак боюнча жайгашуусун көрсөткөн бирдик- калктын жыштыгы. Калктын орточо жыштыгын билүү үчүн калктын санын алар жашап турган райондун, өлкөнүн аянтына бөлүп, андан 1км^2. жерге канча киши туура келээрин билүүгө болот. Калктын жыштыгы боюнча өлкөрдү, областтарды, райондорду салыштырып, калктын аймактар боюнча жайгашуу закон ченемдүүлүгүн аныктоо болот. Лейлек районундагы калктын жыштыгы орточо эсеп менен 1км^2. жерге 29,2киши туура келет.

Таблица 2.

Лейлек районунун калкынын санынын динамикасы.

жылдар	Жалпы калк миң киши	Анын ичинде		Бардык калк (%) менен	
		Шаар калкы	Айыл калкы	Шаар калкы	Айыл калкы
1970	40 280	-	40 280	-	100
1979	51 615	-	51 615	-	100
1989	74 531	-	74 531	-	100
1999	100 285	-	100 285	-	100
2009	116 861	18244	98617	15,6	85,4
2018	137100	23619	113481	17,2	82,8

Райондун калкынын саны 2018 - жылдын 1-январына карата 137100 кишиге жеткен же болбосо Баткен областынын калкынын (513,946 киши) 26,7%тин, ошондой эле республиканын калкынын (6206570 киши) 2,2 % тин түзгөн.

Калктын өсүү темпи ар бир эл каттоолордун аралыгында түрдүү себептердин натыйжасында өзгөрүп турат. Лейлек районунун калкы 1970-2018-жылдарда башкача айтканда 48 жылдын ичинде 40 280 кишиден 137100 кишиге өстү, бул жылдардын аралыгында калк саны 90743 кишиге чейин көбөйгөн же болбосо 3,4 эсеге өскөн.

(Калктын санынын динамикасына табигый өсүштүн таасири чоң. Табигый өсүш-төрөлгөндөр менен өлгөндөрдүн ортосундагы айырма аталат, ал төмөнкүдөй формула менен туюнтулат:

Ктө = Кт – Кө

(**К**-коэффициент, **тө**-табигыйөсүш, **т**-төрөлгөндөр, **ө**-өлгөндөрдүн саны) төрөлгөндөрдүн саны 1000 төрөлгөн баланын санына алынат, да промиле менен өлчөнөт. Төрөлүүлөрдүн денгээли көптөгөн социалдык-экономикалык факторлорго жараша болот. Буларга үй-бүлөнүн материалдык, маданияттын жана саламаттыкты сактоонун денгээли, энелердин өндүрүштө иштеши, шаарда же айыл жеринде эмгектенүүсү, динге ишенүүлөрү жана башка таасир этүүчү факторлор кирет, бул тарыхый сакталып келе жаткан ар бир элдин улуттук өзгөчөлүгү. Лейлек райондундагы калктын табигый кыймылы азыркы учурда салыштырмалуу бир аз төмөнүрөөк, башкача айтканда төрөлүүлөрдүн саны мурдагы жылдарга караганда салыштырмалуу төмөнүрөөк, ал эми республиканын башка региондоруна караган табигый өсүш жогору.

Райондогу шаар калкынын салыштырмалуу төрөлүүнүн жалпы коэффициенти 2017-жылдын 1- январына карата 25,3 түзгөн. Өзгөчө райондун шаар калктарында салыштырмалуу төрөлүүнүн деңгээли 2006-2017 жылдары 22,9дан 26,1ге чейин, көбөйдү. Райондо шаар калкынын төрөлүү деңгээлинин бир аз көбөйүшүнө Исфана айылынын шаар статусунун алышы болуп эсептелет.

Райондо төрөлүүнүн деңгээлинин төмөндөшүнө төмөнкү фактолор себеп болгон: билим деңгээли, райондун социалдык-экономикалык абалынын начарлашы, жумуш менен камсыз болуу, нике жана ажырашуулар.

Калктын динамикасына таасир этүүчү дагы бир фактор-өлүм житим. Калктын өлүм житими Лейлек районунда республикада жана башка аймактарга салыштырмалуу төмөн. Облуста 2017-жылдагы өлгөндөрдүн жалпы коэффициенти 6,1ни түзгөн. 2009-2018-жылдар аралык 0,3 кө кыскарган. Азыркы кезде дүйнөдө өлүм - житимди салыштыруу үчүн стандарттык көрсөткүч 9,9деп эсептелет.

Кыргызстанда анын ичинен Лейлек районунда 1989-2009-жылдардагы маалымат боюнча орустар, татарлар, украиндер бир нече эсеге чейин азайган. Мындай миграциялык процесстин күчөөсүнө райондогу экономикалык жана социалдык өсүүнүн төмөндөшү, жаңыдан рыноктук экономикага өтүү чоң таасирин тийгизген.

Калктын жаш – жыныстык жана улуттук курамы

Калктынтын составы өзүнө райондун калкынын жаш жана жыныстык структурасын камтыйт жана аларды билүүнүн мааниси чоң. Эмгекке жарамдуу калкты эсептеп чыгуу, аларга баа берүү, мектеп жашына чейинкилер, мектеп курагындагылар, эмгек жашынан өткөн жашы улгайгандарды билүү жана аларга ылайык кийим-кече менен элге керектелүүчү башка товарлардын ассортименттерин пландоо калктын жаш өзгөчөлүгүнө жана эркек менен аялдын санына жараша болот. Адам өмүрүн үч мезгилге бөлүп карайбыз:

а)Эмгек жашына чейинкилер(0-15жаш);

б)Эмгек жашындыгылар(16-59эркектер, 16-54аялдар);

в)Эмгек жашынан өткөндөр (55 жогору аялдар, 60жаштан өткөн эркектер).

Жыйынтыктап айтканда райондо төрөлүүнүн саны жогору болгондуктан өспүрүмдөрдүн саны жогорку көрсөткүчтө. Лейлек районунун калкынын жаш куректык составы боюнча республиканын башка региондорунан айырмаланып эң жаш башкача айтканда орточо жаш 24,48 жашка туура келет. Калктын жаш жана жыныстык составынын 2018 -жылдын 1 январына берилген маалыматтар боюнча райондо бардык калктын басымдуу бөлүгүн эркектер түзгөн (эркектер- 50,2%, аялдар- 49,8%).

Жогору миграциялык агымдардын негизинде калктын саны кыскарган. Мигранттардын көпчүлүк бөлүгүн эмгек жашындагы эркектер түзүп, жалпы калктын санында аялдардын саны көбөйгөн. Райондун калкынын орточо жашы 69,1 жаш, эркектер 67,6; аялдар 71,6 жаш.

Азыркы күндө райондо 10го жакын улуттун өкүлдөрү жашашат. Алар бири - биринен саны, тили, маданияты, антропологиялык курамы, үрп-адаты жана башкалар боюнча айырмаланат.

Таблица 3.

Лейлек районун калкынын улуттук курамы (2018-жылдын 1-январына карата маалымат)

Улуттар	Жалпысаны	кыргыз	өзбек	Тажик	Башкаулуттар
Калктынсаны	137100	91790	36301	8357	548
%	100%	67,0%	26,5%	6,1%	0,4%

Калктын улуттук курамы боюнча Лейлек районунда кыргыздардан сырткары өзбектер, тажиктер, орустар, татарлар жана башка улуттун өкүлдөрү жашашат. 2018-жылдын 1-январына карата 137100 калктын кыргыздар 91790 киши 67,0%ти, өзбектер 36301 киши 26,5%ти, тажиктер 8367 киши 6,1%ти, калган улуттар 548 киши 0,4%ти түзөт.

Райондун негизги калкы кыргыздар, алар борбордук Азиядагы түрк тобуна кирүүчү эң байыркы элдерден. Кыргыздар райондун бардык аймактарында жашашат. Өзбектер – Кокон хандыгы түзүлгөнгө чейин эле жашашкан, себеби райондун көпчүлүк аймагы өзбектер басымдуулук кылган Тажикстандын Согду облусу менен чектешет. Алар көбүнчө дыйканчылыкка ыңгайлуу жерлерде отурукташкан.

Калктын миграциясы

Азыркы Кыргыз Республикасында миграциялык процесстердин мазмунунун өзгү канчалык өзгөргөндүгүн тагыраак аныктап билүү үчүн, Лейлек районунун шарттары менен байланыштуу болгон модернизациялык жана трансформациялык, кубулуштардык таасиринен келип чыккан өзгөрүүлөрдө билүү талдоого алынчу маселеге кайрылуусу зарыл.

Райондо бир нече тышкы миграциялык толкундар болгон, аларга республикабыздагы жана райондогу социалдык экономикалык факторлор: а) райондо социалдык-экономикалык кырдалдын кескин начарлап кетишин (90 – жылдардын биринчи жарымында башка аймактардын арасында райондо улуттук кирешесинин өлчөмү боюнча төмөнкү орунда турган), б) Чүй обласы жана Бишкек шаарында, ошондой эле башка өлкөлөрдө экономикалык кырдаалдын бир кыйла жакшы болушу ж.б.

Эл аралык миграцияда Лейлек районунан Россияга кеткендер басымдуулук кылат, андан кийин Өзбекстан, Казахстанга кеткендер көп. Негизинен тышкы миграциялык алмашууда КМШ өлкөлөрү негизги ролду ойнойт.

Райондун калкынын жашоо денгээлинин төмөндөшү жана жумушсуздуктун көбөйүшү кеңири масштабта стихиялык миграциялык процесстердин пайда болушуна, тышкы миграциянын жана республикалык ички аралашуунун өсүшүнө көмөктөштү.

Социалдык-экономикалык маселелер Лейлек районундагы жүрүп жаткан миграциянын негизин түзүп айыл жерлериндеги басымдуу калктын сыртка кетүүсүнө алып келүүдө. Бул процесске катышууда орчундуу маселе калктын эмгеке жарамдуу курагы башкача айтканда жаштардын башка жактарга чыгып кетүүсү.

Калктуу пункттардын жайгашуусу

Лейлек районунда акыркы 20 жыл ичинде айыл-кыштак калкынын динамикасында эч кандай өзгөрүү болгон жок. Анткени, айыл-кыштак калкынын табигый өсүшу чоң болгону менен, алардын көбү шаарларга көчүп кетишүүдө.

Айыл-кыштак калкы жашаган жерге комплекстүү экономикалык-географиялык мүнөздөмө берүүнүн схемасын С.А. Ковалев иштеп чыккан. Айыл калкы жашаган жерлерди класстарга, типтерге бөлүүнүн чоң мааниси бар, себеби айылдык калктуу жерлер өтө көп. Кыштактар чондугу, аткарган функциялары, рельефке байланыштуу жайгашуусу, пайда болуу мезгилиж.б. белгилери менен айырмаланат.

Райондун айыл-кыштактарын топторго бөлүүдөгү эң кеңири пайдаланылган түрү аларды чоңдугу, калктын саны боюнча классификациялоо. Чоңдугу боюнча айыл-кыштактарды жалпысынан 3кө бөлүүгө болот: ири, орто жана чакан кыштактарга.

1.Ирикыштактар – райондун айыл өкмөтүнүн, ири чарбалардын борборлору. Булар айыл жеринин өзөгүн түзөт. Ири кыштактар негизинен тоо этектеринде же тоо арасындагы өрөөндөрдө, транспорттук магистралдын боюнда жайгашкан.

2.Орто кыштактар тоо этегиндеги түздүктөрдөн, тоо арасындагы ойдуңдардан орун алган. Бул типтеги кыштактардын көбү чарбалардын бригадалык участокторунун бөлүмдөрүнүн борбору.

3. Чакан кыштактар жайлоо, кыштоо, күзгү-жазгы жайыттардагы малды багуу үчүн салынган туруктуу же сезондуу айылдар. Сезондуу айылдар убактысынча боз үй, чатырлардан турат. Бийик тоолуу өрөөндөрдөгү маданий борборлордо ушул 3-типке кирет.

Лейлек районундагы кыштактарды пайда болуу мезгили боюнча үч негизги топко бөлөт: а) бир нече жүз жыл мурда пайда болгон түштүктөгү эски кыштактар; б) Өткөн кылымдын аягында көчүп келген элдер негиз деген ири кыштактар; в) мурдагы көчмөн жергиликтүү элдер негиздеген, 1920-1930-жылдары пайда болгон көптөгөн чакан жана орто чоңдуктагы кыштактар.

Лейлек районунун калкынын бийиктик алкактуулук боюнча жайгашуусун жана калктуу пункттарын изилдөөдө республиканын башка областарынан жана райондорунан жаратылыш шарттарынын өзгөчөлүгү, айыл чарбада адистешүүсү жана калктуу пункттардын жайгашуусу системалары боюнча айырмаланат.

Лейлек районунун калкы 3 бийиктик зоналарда жайгашкан. Биринчи зона деңиз деңгээлинен 1000 метрге ченинки, экинчи зона деңиз деңгээлинен 1000метрден -2000метрге чейинки, үчүнчү зона деңиз деңгээлинен 2000метрден жогорку бийиктикте жайгашкан калктуу пунктар. Биринчи зонага Арка, Кулунду, Ак-Суу өрөөндөрүндө жайгашкан Кулунду, Ак-Арык, Раззаков, Интернационал, Булак-Башы, Кайрагач, Бешкент, Арка, Достук, Жаштык, Ак-Суу, Жеңиш, Алга жана башка айылдар. Бул өрөөндөрдө негизги калк топтолуп жердин көпчүлүгү иштетилет. Калктын орточо жыштыгы 1 $км^2$ жерге 55 тен 93 кишиге чейин туура келет. Экинчи зонага Исфана-Исфара өрөөнү

Жалпысынан алганда Лейлек районунда айыл чарба мал багуу аны менен катар дыйканчылык да өнүккөндүктөн ошого жараша айылдуу пункттар ушул багытка карата жайгашкан. Баардык эле калктуу пункттар совет мезгилинин учурунда райондун территориясын пландоодо ар бир пункттагы курулуш объектилеринин курулушу бир катар оң касиеттерге таянуу менен схемасы түзүлгөн. Мисалы, айыл пункттары айыл чарбасына жараксыз жерлерге отурукташуу сунушталган, ал эми санитардык-гигиеналык жана жаратылыштык-климаттык жактан жакшы шарттагы аймактарга ар кандай айылдуу пункттар курулушуна уруксаат берилген.

Адабияттар

1. Алексеев А.И. Многоликая деревня (население и территория). М.: Мысль, 1990
2. Алексеев А.И., Ковалев С.А., Ткаченко А.А. География населения и социальная география // Вести. Моск. ун-та. Сер. География. 1983. №3
3. Борисов В.А. Демография: Учебник для вузов. М: NOTA BENE, 1999.
4. Гречко В.В. География населения (с основы демографии и география населения). Учебноепособие. Бишкек. Илим ,1991
5. ДемографическийежегодникКыргызскойРеспублики. 2001-2017
6. Ковалев С.А. Сельское расселение: Географическое исследование. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1963
7. КыргызСССРининатласы. М.1987
8. Ошскаяобласть, энциклопедия. Фрунзе, 1987
9. Слука А.Е., Слука Н.А. География населения с основами демографии: Учебно-метод. пособие для вузов. М.: Изд-воМоск. ун-та, 2001

III СЕКЦИЯ

ГУМАНИТАРДЫК ДИСЦИПЛИНАЛАРДЫ ОКУТУУНУН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ДИСЦИПЛИН

Абдымомунова Г.А.
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ИНСАН АРАЛЫК БАЙЛАНЫШ МАМИЛЕСИ ЖАНА ИЗИЛДЕНИШИ

МЕЖЛИЧНОСТНЫЕ ОТНОШЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ И ИХ ИССЛЕДОВАННОСТЬ

INTERPERSONAL RELATIONS OF STUDENTS IN ELEMENTARY CLASSES AND THEIR RESEARCH

Аннотация: *Илимий макалада башталгыч класстын окуучуларынын инсан аралык байланышы жана окумуштуулар тарабынан маселенин изилдениши каралды.Учурда жаш жеткинчектердин инсан аралык байланыш тажрыйбасын калыптандыруу алардын жашоосундагы зарыл шарттардын бири экендиги, аны негизинен социалдык психологиянын өзөктүү маселелери катары карап, бизде жана чет элдик изилдөөчүлөрдүн көңүлүн буруп жаткандыгы жыйынтыкталды.*

Түйүндүү сөздөр: *инсан аралык мамиле, психология, социология, тажрыйба, терс, эффект, коммуникативдик, тарбия, эмоция, коом.*

Аннотация: *В научной статье рассмотрено проблемы межличностных отношений учеников начальных классов и исследования проблемы. Сделаны выводы о том, что межличностные отношения необходимое условие бытия людей, которое привлекает все большее внимание исследователей у нас и за рубежом и является, по существу, ключевой проблемой социальной психологии.*

Ключевые слова:*межличностные отношения, психология, социология, опыт, отрицательный, эффект, коммуникативный, воспитания, эмоция, общество.*

Annotation: *The scientific article discusses the problems of interpersonal relations of primary school students and the study of the problem.There were conclusions that interpersonal relations are anabsolutely necessary condition for the existence of people, in general and every year attracts more and more attention of researchers here and abroad and is, in essence, a key problem of social psychology.*

Key words: *interpersonal relations, psychology, sociology, experience, negative, effect, communicative, educator, emotion, society.*

Азыркы учурда инсан аралык мамилелердин байланыш тажрыйбасын калыптандыруу- учурдун зарыл талаптарынан экендиги айтпаса да түшүнүктүү. Ансыз адам баласында бир дагы психологиялык функциясынын же процессинин, бир дагы жалпы жана жеке психологиялык блоктун жагдайларынын калыптанышы мүмкүн эмес. Ошондуктан философия, социология, социалдык психология, жеке психология жана педагогика илимдеринин алкагында жаралган инсан аралык байланыш тажрыйбасын калыптандыруу учурдун актуалдуу маселелеринен эсептелет.Адамдардын бири-бири менен өз ара байланышуу ишмердүүлүгү, пикир алышуусу, психологиялык контакты боюнча белгилүү психолог Б.Д.Парыгиндин ою боюнча: бул-өз байланышуучу маалымат алуучу адамдардын бири-бири менен болгон мамилеси, бири-бирине таасир берүүчү көп тармактуу процесс, ошондой эле бири-бирин түшүнүү, колдоо кырдаалдары [8,15].

Инсан аралык байланыш тажрыйбасынын психологиясы айрым маселелери боюнча орус психологдор: Б.Г.Ананьев, Г.М.Андреева, В.М. Бехтерев, А.А.Бодалев, Л.С.Выготский, Л., В.В.Занков, И.С.Кон, Е.А.Климов, А.А.Леонтьев, А.Н.Леонтьева, В.С.Мерлин, В.Н.Мясищев, А.А.Реан, С.Л.Рубинштейн, Д.Б.Эльконин ж.б. өздөрүнүн фундаменталдуу эмгектерин жаратышкан. Инсан аралык байланыш тажрыйбасын изилдөө теориялык жактан гана эмес, практикалык да мааниге ээ. Көптөгөн изилдөөлөрдүн жүрүшүндө олуттуу маселе мектепке чейинки жана өспүрүм жаштарга тиешелүү экендиги далилденди.

Башталгыч класстын окуучуларынын инсан аралык байланыштын калыптандыруу жана изилдөө татаал процесстерден болуп эсептелет. Мектеп босогосун аттаган баланын акырындык менен пикир алышуу көндүмү калыптана баштайт. Өзү теңдүүлөр менен баарлашуу, баланын абалы, группадагы өзүн алып жүрүүсү анын инсан аралык байланышынын калыптанышына өз таасирин тийгизет. Инсан аралык байланыш тажрыйбасы, баланын башка адамдар улуулар жана өзү теңдүүлөр менен карым-катышы анын инсандык өнүгүүсүнүн аң-сезиминин калыптануусунун пайдубалы боло алат. Бул баланын коммуникативдик көндүмдөрү бала-бакча жашында жеткиликсиз абалда болот. Азыркы учурда өзү теңдүү балдардын психологиялык өзгөрүүсү анын инсан катары калыптанышына таасир берээрин психологдор аныкташкан. Айрыкча өзү теңдүүлөр баланын коммуникативдик өнүгүүсүнө жардам берет. Көпчүлүк Ж.Пиаже баштаган окумуштуулардын тобу баланын эркиндигин басмырлоо, улуулардын балага карата авторитардык мамилеси инсан катары калыптанышына тоскоолдуктарды жаратаарын жана өзү теңдүүлөр менен активдүү карым-катышы жемиштүү болоорун далилдешти. Жанындагы теңтуштары менен болгон карым-катыш баланын инсан катары калыптанышы үчүн жемиштүү жана өнүктүрүүчүлүк эффект берет. Бизге белгилүү болгондой, өзү теңдүүлөр менен болгон алгачкы карым-катыш баланын андан аркы социалдык жана нравалык өнүгүшүнүн пайдубалын түзөт.

Соңку кезде балдардын карым-катышынын көйгөйлөрүнүн негизги маңызы психологдор менен педагогдордун көңүлүн буруп келет. Чет элдик психологдор Х. Блэкок жана Г.Унткин адамдардын инсан аралык байланыш тажрыйбасын изилдешип дидактикалык кыймылдын позициясынын бихевиоризм теориясын иштеп чыгышкан.

Инсан аралык байланыш ишкердүүлүк мамилесине караганда экспрессивдүүлүгү, эмоционалдуулугу менен айырмаланат. Психологияда “мамиле” эки түрдө каралат, биринчиси “байланыш, көз карандылык”, демек карым – катыш мамиле, экинчиден, “жеке ой, баалоо”, демек, социалдык түзүлүш, баалоо ориентациясы.Мисалы, В.Н. Мясищевдин айтымына караганда, “мамиле – бул инсандын ар тараптуу объективдүү кыймылдарга карата индивидуалдык аң – сезим аркылуу сезүүчү бүтүн система” [7, 21]. Башкалар менен мамле түзүү генетикалык эрте формасы болуп эсептелет, С.Л.Рубинштейндин пикиринде бала өзүнөн мурда башкаларды биринчи тааныйт [9, 54].“Мамиле” түшүнүгүнүн так ишетелип чыкпагандыгын эске алып, Л.И.Божович анын субъективдүү жана объективдүү аспектилерин карап чыккан жана баланын инсандык калыптануусуна коом менен байланышуусу чоң таасир тийгизээрин аныктаган [4, 154].Я.Л.Коломинский педагогикалык психология илимине “жеке карым – катыш” түшүнүгүн киргизген. Ал адамдын образдуулугуна, эмоциясына, инсан аралык байланышууда интеллектуалдуулугуна негизделген [5, 112].

Инсан аралык байланыш тажрыйбасы эки адамдын биргелешүүсүнөн келип чыгат жана акырындык менен жекеликке өтөт. Адамдын биргелешкен инсан аралык байланыш ишмердүүлүгү акырындык менен жашоо процессинде жыйынтыктарын берет [1, 56].

Г.М.Андреева эгерде инсани аралык байланышты коомдук мамиленин катарына киргизбесе, андан мамиленин негизин көрсө адамдын ички дүйнөсүндөгү өзгөрүүлөр катары караса, анда инсан аралык байланыштын табиятын туура аныктаган болобуз [3, 8]. Башкача айтканда коомдук мамленин объективдүү байланышы аң-сезимдүү индивиддин өзгөчөлүктөрүнөн турат. Дал ушул жерде социалдык жана психологиялык багыт жаралат. Социологиялык психологияда бул маселени чечүү биринчи орунга коюлган. Инсан аралык байланыш тажрыйбасына катышкан ар бир адам үчүн булар тиешелүү. Бардык топтун катышуучуларынын кыймыл – аракети эки сапаттан турат: кайталангыс адамдык жеке жана жалпы социалдык ролду аткаруучу. Бул “инсан аралык роль” деген терминдин жаралышына шарт түздү. Инсан аралык ролду турмушта башка адамдар тууралуу: “ал мактанчаак бала”, “ коендой коркок”, “эчки” деген түшүнүктөрдү аташы мүмкүн.

Инсан аралык мамиленини табияты жалпы коомдук мамиледен негизги спецификалык мүнөзү т.а. эмоционалдык өзгөчөлүгү менен айырмаланат. Демек, бул терминди психологиялык “климат” катары кароого болот. Инсан аралык байланыштын эмоционалдык өзгөчөлүгү адамдардын бири-бирине болгон мамилесинин пайда болушунан жана жаралышынан көрүнөт. Ата Мекендик психологияда инсандын эмоциалык өзгөчөлүгүнүн үч түрү белгилүү: эффект, эмоция жана сезим. Инсан аралык мамилеге адамдын эмоционалдык негиздеги бардык өзгөрүүлөрү киргизилген [3, 21].

Башталгыч класстагы, балдардын инсан аралык байланыш тажрыйбалары көп факторлорго көз каранды: окуудагы жетишкендик, эки тараптуу симпатия, кызыкчылыктардын жалпылыгы, сырткы жашоо шарттары, жынысы. Аталган фактолор баланын инсан аралык байланыш тажырыйбасын калыптадырууга өбөлгө түзөт.Коллективде орун алган баланын өз ара карым-катышы, өзүн-өзү баалоосу жана эмоционалдык ийгилиги ага болгон классташтарынын оң симпатиясынан тышкары ошого жооп берүүгө умтулуусуна да көз каранды. Башкача айтканда, бала үчүн классташтарынын көп добуш бергенинен тышкары, кайсы классташтары ага симпатия көргөзгөндөрү да маанилүү. Бул маалымат баланын коллективдеги инсан аралык байланышынын калыптанышына жана классташтары менен сабырдуулук мамиледе болушуна шарт түзөт.

Башталгыч класстарда өзүн-өзү ойготуунун тездетүүнүн белгилери байкалат, тегерегиндеги классташтарынын арасынан ордун табууга аракеттенет, келечегин элестетет. Баланын өзүн-өзү калыптандырууда анын темпераментине жана мүнөзүнө, умтулуу деңгээлине, социалдык-чөйрөлүк факорлоруна, мектебине көңүл буруу зарыл. 1-2-класстарда начар окуган бала болобу, отличник бала болобу өзүн-өзү баалоо аракети күчтүү болот. А.И.Лисина “Өзүн жогору баалаган баланын инсандык өнүгүшүнө өзүнө сын көз караш менен кароо эмес, өзүнө болгон баалоосунун төмөндөп кетиши тоскоол болот” – деген пикирин айткан [6, 16]. Автодун көз карашына таянсак, анда өзү-өзү баалоо балдардын жана кыздардын келечекке

умтулуусун жогорулатат. Кыздар көпчүлүк учурда үй-бүлөсүн, эмоционалдуулугун, сулуулугун жана сүйкүмдүүлүгүн элестетет, балдар өзүн-өзү өнүктүрүүнүн үстүндө иштешет.

Баланын башка адамдар жана өзү теңдүүлөр менен инсан аралык байланыш мамилеси анын аң-сезиминин калыптанышына өбөлгө түзөт. Ар бир окуучунун класстагы балдар менен баарлашуусу анын инсандык сапаттарын өнүктүрөт баланын өзү теңдүүлөрү менен мамилеси жана өзүнүн класста алып жүрүү абалы өтө маанилүү. Инсан аралык байланыш системасында ыңгайсыз абалдагы мектеп окуучусуна эмоционалдык кысылуу жана дискомфорт мүнөздүү. Мындай кырдаал бала үчүн ыңгайсыздыктарды жаратат, көпчүлүк учурда аң – сезимин калыптанышына, өзүн өзү баалоосуна, өзүнө болгон мамилесине терс таасирин тийгизет. Инсан аралык байланышты төмөндөтүүчү айрым факторлорго кайрыла кетели:

- Инсан аралык мамиледеги ыңгайсыз абалдагы башталгыч класстын окуучусунда умтулуу деңгээли төмөн.
- Инсан аралык мамиледе ыңгайсыз абалдагы башталгыч классынын окуучусунда умтулуунун реалдуу эмес жана өзүн адекваттуу эмес баалаган учурлар көп болот.
- Инсан аралык мамиледе ыңгайсыз абалдагы башталгыч классынын окуучусунда инсан аралык мамиледе ыңгайлуу абалдагы окуучуларга караганда социалдык чөйрөдө чочулап тургандыгы менен айрымаланат. Мындай балдарда көпчүлүк учурда өзүн өзү демонстрациялабайт жана башкалар менен байланыша албайт. Алар айланадагылардын ишеничин актай албаганынан чоочулашат, өздөрүн баалай албайт, оюн айтуудан жана баа алуудан кооптонот.
- Инсан аралык мамиледе ыңгайсыз абалдагы башталгыч классынын окуучусунда инсан аралык мамиледе ыңгайлуу абалдагы окуучуларга караганда жогорку агрессивдүү деңгээли менен айрымаланат. Мындай балдарда агрессивдүүлүк жогору болот.

Азыркы учур кенже мектеп окуучуларынын жана улуу адамдардын инсан аралык мамилесин тажырыйбасын калыптандыруу боюнча көптөгөн иштерди жасоого милдеттендирип жатат.Инсандын башка адамдар менен болгон терс жана оң мамиледеги байланыштар анын дүйнө таанымынын калыптандырат. С.Л Рубинштейн “мамиле – бул бир адамдын экинчи адам аркылуу ачылуучу туугандык касиети”. Башка адамга болгон адамдын мамилеси – инсандын жашоосунун пайдубалы, жүрөгү. “Жүрөк” адамдардын бири – бирине болгон мамилесин башкарат. Бири-бири менен болгон мамилени ачуудагы адам жашоосунун психологиялык анализи жашоонун психологиялык ядросун түзөт - деп белгилегендей[9], баланын инсан аралык тажрыйбасын калыптануусун ар кайсы этаптарда: мектепке чейинки жашындагы, жаңы социалдык системага өтүү мезгилиндеги шартта аныктоо зарыл.

Башталгыч класстын окуучуларынын инсан аралык калыптануусун жакшыртуу – демек, улуу адамдардын ортосундагы карым-катышы, тил табышуусу.

Адабияттар:

1. Абраменкова В.В Развитие коллективной идентификации и персонализации в детском возрасте. - М., 1987. – 260с.
2. Амельков А.А. Психологическая диагностика межличностного взаимодействия.–М., 2006. - 108 с.
3. Андреева Г.М. Место межличностного восприятия в системе перцептивных процессов и особенности его содержания. - М., 1981.-72 с.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте.- М.: Педагогика, 1968. - 296 с.
5. Коломинский Я.Л. Социальная психология школьного класса: научно-метод. пособие для педагогов и психологов. - Минск: ООО «ФУА информ», 2003. - 312 с.
6. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка.М., Воронеж. – 1997. – 99с.
7. Мясищев В.Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологии. - М.: Воронеж, 1995. - 48 с.
8. Парыгин В.Д. Основы социально-психологической теории.- М., Мысль, 1971.
9. Рубинштейн С.Л. Избранные философско-психологические труды. М.: Наука, 1997. - 462 с.

Абдуллаев С. Н., Акбембетова А. Е., Гиляузизова Н. М.

Ысык-Кульский государственный университет им.К. Тыныстанова

О СТРАТЕГИЯХ УСВОЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

ОРУС ТИЛИН ЧЕТ ТИЛИ КАТАРЫ ӨЗДӨШТҮРҮҮНҮН СТРАТЕГИЯСЫ ЖӨНҮНДӨ

ABOUT STRATEGIES OF ACCESSION OF THE RUSSIAN LANGUAGE AS FOREIGN

Аннотация: *Макалада авторлор орус тилин чет тили катары окутуудагы негизги мыйзам ченемдүүлүктөр үстүндө токтолуп өтүшөт. Тил илиминдеги ар кыл изилдөөчүлөрдүн пикирлери келтирилген. Лингводидактика динамикалык процесс катары көрсөтүлүүдө.*

Түйүндүү сөздөр: *усул, тилди окутуу, тилден пайдалануу, өз ара аракетте болуу.*

Аннотация: *В статье авторы описывают основные закономерности изучения русского языкв как иностранного. При этом приводятся мнения различных исследователей. Лингводидактика показывается как динамичный процесс.*

Ключевые слова: *метод, обучение языку, владение языком, взаимодействие.*

Annotation: *In the article the authors describe the main regularities of studying Russian as a foreign language. The authors cite the opinions of various researchers. Linguodidactics is shown as a dynamic process.*

Key words: *method, language training, language proficiency, interaction*

В методике преподавания иностранных языков в последние десятилетия получили свое развитие психологические теории и концепции, рассматривающие понятия стратегии, или стили усвоения иностранного языка, в основе которых лежит представление о глубинных психологических механизмах понимания, обработки и хранения информации человеком [Авдеева, 2003; Холодная, 1996; Изаренков, 2002 и др].

Индивидуальный подход в обучении иностранным языкам подробно описан в психологии и теории управления учебной деятельностью, в частности, в работах Б.В. Беляева, Е.И. Пассова и др. Психологи последних лет считают основополагающим в реализации принципа индивидуализации понятий когнитивная репрезентация, стратегии усвоении. Понимание процесса как части поведения, вызываемой объектом, или как установка на реакцию более приемлема для описания референции слова на начальном этапе овладения языком. Можно сказать, что акты референции и когнитивные репрезентации развиваются в процессе доконтекстуализации: в актах наименования вычленяются значимые и инвариантные атрибуты объектов и событийных категорий, а не релевантные, вариантные и контекстуальные признаки выделяются как признаки референции других слов. В последние годы в теории и практике обучения иностранным языкам все чаще говорят о когнитивном подходе, хотя многие исследователи особо не выделяли когнитивный аспект как компонент коммуникативной компетенции.

В своих исследованиях психологи пришли к выводу, что учащиеся обладают своей базой и стратегией усвоения. Они формируются индивидуально, обладают своей спецификой обработки языковой информации, особенностями хранения этой информации в памяти, способностью понимания и продуцирования речи, свой метод подхода к решению проблем или выполнению заданий, своей стратегией действия для получения конкретных результатов, осуществления контроля и использования определенной информацией (знаний).

Таким образом, в теории обучения иноязычной речи исследователи считают, что процесс освоения индивидуальной картины мира другого лингвосоциума характеризуется тем, что, во-первых, для усвоения элементов чужой культуры субъект опирается на сформированные познавательные стратегии своей культуры как базисные когнитивные образы; во-вторых, он использует уже усвоенные когнитивные образы и знания новой культуры страны изучаемого языка, в-третьих, он ориентируется на выявленные в процессе познания чужой культуры новые познания о собственной культуре. Так, Л.П. Крысин выделяет несколько уровней владения языком: 1.собственно-лингвистический уровень: свободное манипулирование языком безотносительно к характеру его использования; 2. владениесерийными рядами иносказаний и различного рода синонимами;знание норм, как можно говорить, и как нельзя; 3. национально-культурный уровень: владение национально-обусловленной спецификой языковых средств, знание коннотации; энциклопедический уровень: владение не только самим словом, но и миром слова, т.е. теми реалиями, которые стоят за словом; ситуативный уровень: умение применять языковые знания и способности сообразно с ситуацией. В ситуации исследователь выделяет ситуационные переменные, изменение компонентов ситуации ведет к изменению ситуации, а измененная ситуация определяет выбор языковых средств [6, 117-123].

Р.И. Павиленис усвоением языка считает обретение средств кодирования концептов, обретение средств социальной коммуникации, формирование индивидуальной концептуальной системы средствами изучаемого языка. Он полагает, что благодаря предоставляемой языком возможности перехода от индивидуального субъективного к интерсубъективному, и в этом смысле объективному, можно рассмотреть усвоение правильного употребления языковых средств выражения как усвоение соответствующих различий в мире как предпосылку социальной коммуникации носителей языка[7].

Проблеме усвоения второго языка были посвящены работы и многих кыргызстанских и казахстанских ученых. М. Дж. Тагаев отмечает важность учета национальных концептосфер при преподавании русского языка как неродного [10]. С. Н. Абдуллаев придает большое значение типовым синтаксическим структурам или моделям при усвоении русского языка как иностранного [10]. .В одной из работ Э.Д. Сулейменовой говорится: «Владение языком основано на использовании знания в ходе языкового общения» [9].

Каждая языковая личность обладает «инвариантом», который позволяет обращаться и понимать друг друга представителям разных культурных социумов. Инвариант делает так же возможным адекватное понимание и трактовку языковой личностью текстов, созданных во время разных исторических периодов. Обсуждая когнитивные аспекты формирования языковой личности немаловажным представляется вывод, к которому приходит в своем исследовании Т.Н. Ушакова [11].

Формирование и развитие русской речи (ФРР) студентов-иностранцев предполагает проектирование специальной модели обучения во взаимодействии таких ее аспектов, как:

1) нормативный – соблюдение в устных и письменных высказываниях языковых норм (орфоэпических, грамматических, стилистических, орфографических, пунктуационных);

2) коммуникативный - владение разными видами речевой деятельности, умениями предварительного восприятия, репродукции, трансформации русскоязычных текстов и создания собственных высказываний с учетом условий и задач общения;

3) этический - учет правил речевого поведения, основанных на нормах морали и национально-культурных традициях народа-носителя изучаемого языка.

4) В современной лингводидактике согласно антропоцентрическому подходу акценты перемещаются на деятельность обучающихся по усвоению языка как системы функционирующих единиц, на управление познавательной деятельностью, на речевое развитие и саморазвитие личности.

На современном этапе для практики преподавания неродного языка во взрослой аудитории процесс усвоения языка, на наш взгляд, должно рассматриваться как взаимодействие участвующих сторон в данном процессе. Развитие речи иностранных студентов при обучении русскому языку в аспекте интегративного подхода предполагает организацию деятельности с учетом познавательных и коммуникативных потребностей вторичной языковой личности, направленных на приобретение и реализацию языковых знаний, знаний правил пользования языковыми единицами и знаний о культуре и стране изучаемого языка средствами целевого языка с обязательным учетом индивидуальных психологических характеристик субъектов коммуникативно-когнитивной деятельности как участников языковой коммуникации.

Интеграция русских слов и выражений с переносным значением в смысловое единство для иностранных учащихся наступает в результате достижения определенных успехов в лингвокультуроведческой и коммуникативной компетенции - способности самостоятельно подбирать подходящие эквиваленты родного языка. Только в этом случае происходит их интеграция в смысловое единство, при этом за каждой интерпретацией стоит обусловленное национальным сознанием представление о мире, об эстетических и социально-нравственных нормах поведения людей. Следовательно, в процессе работы над анализом текста не должно оставаться не понятым ни одно слово или выражение, от которого будет зависеть культурологический образ.

Особенности восприятия смысла инокультурного фольклорного материала связаны не только с лингвистическими, но также и с экстралингвистическими факторами, которые, дополняя друг друга, отражают национально-культурную специфику освоения объективной действительности.

Литература:

1. Абдуллаев С. Н. Релевантность итогов сопоставительно-типологических исследований в преподвании русского языка как иностранного (на примере моделирования сложноподчиненных предложений)// Русский язык в иностранной аудитории: теория и практика преподавания Материалы международной научно-практической конференции, посвященной 95-летию со дня рождения профессора Галины Георгиевны Городиловой (1922-2013). 2017. С. 6-9.
2. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. – М.: Просвещение, 1965. – 228 с.
3. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология. Учеб. пособие для фак-тов журналистики и филол. фак. ун-тов / Под ред. Проф. А.А. Леонтьева. – М.: Высш.школа, 1980. – 224 с.
4. Иевлева З.Н. Методика преподавания грамматики в практическом курсе пусского языка для иностранцев. М., 1982
5. Изаренков Д.И. Обучение диалогической речи. – М.: Русский язык, 1981. – 136 с.
6. Крысин Л.П. Современный русский язык. Лексическая семантика. Лексикология. Фразеология. Лексикография М.: Академия, 2007. — 240 с.
7. Павилёнис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. - М.: Мысль, 1983. — 286 с.
8. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Рус. яз., 1989. – 276 с.
9. Сулейменова Э.Д. О номинативных единицах языка и их лингвометодическом потенциале // Русский язык за рубежом, 1990, №1. - С.64
10. ТагаевМ.Дж. Билингвальная модель лингвистического описания русского языка как неродного в учебных целях.Русский язык и литература в школах Кыргызстана. 1997. № 3-4. С. 85.
11. Ушакова Т.Н., Павлова Н.Д. и др. Речь человека в общении. - Москва, 1989. - 200 с.
12. Холодная М.А. Когнитивные стили как проявление своеобразия индивидуалного интеллекта. - Киев, 1990, 119 с.

Абдырасулова Э.К.
И.К.Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясы

КЫРГЫЗ ТИЛИН ӨТҮҮДӨГҮ ЛЕКСИКАЛЫК КЭЭ БИР МАСЕЛЕЛЕР

НЕКОТОРЫЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ПО ОБУЧЕНИЮ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

SOME LEXICAL PROBLEMS IN CONDUCTING LESSONS OF THE KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация: *Кыргыз тилинин эртеңкисине жана келечегине түздөн-түз тиешеси болгон келечек муундарыбызга тилди окутуу-үйрөтүү иш-аракетеринин маселелери каралды.*

Түйүндүү сөздөр: *Элдик медицина, тематикалык принцип, фразеологизм, маанилик-ассоциативдик принцип, лексико-грамматикалык принцип, этимологиялык аспект.*

Аннотация: *В статье рассматриваются вопросы обучения кыргызскому языку, непосредственно касающихся будущих поколений.*

Ключевые слова: *народная медицина, тематический принцип, фразеологизм, смыслово-ассоциативный принцип, лексико- грамматический принцип, этимологический аспект.*

Annotation: *In article considered guestions about teaching Kyrgyz language, directly concerning for future generation.*

Keywords: *etnoscience, theme principle, phraseology, lexico-grammatikal principle, semantic-associative principle, ethimological aspect.*

Тил сабагы – өзүнчө өзгөчөлүгү, өзүнчө кыйынчылыгы бар предмет. Ушул сабактан гана студенттер эл тилиндеги тыбыштар куралып келип, адамдарга сөз болуп жетип грамматикага түшүп, анан байланыш куралы катары кызматкыларын түшүнүшөт. Адамдардын кеби, көңүл туйгулары да, эмгеги, күрөшү ушул тил менен гана жеткирилет.Студенттер тил менен гана башына уялап, көкүрөгүн тепкен ажайып сезимдерин кагаз бетине түшүрө алышат. Тил ар бир адамдын мээсине келүүчү ой-пикирдин өөрчүшүнө түрткү берет.

Студенттердин тилиндеги сөз байлыкты, учкул сөздөрдүн кенчин арбытуу үчүн төмөнкү иштерди кеңири жүргүзсө, кыйла пайдалуу болор эле.

1. Сөздөрдү, учкул туюнтмаларды кеңири үйрөтүүдө*тематикалык принципти* колдонуу боюнча тилдеги сөздөрдү ар кандай темалык топторго бөлүп, улам курс жогорулаган сайын алардын көлөмүн кеңитип, сан жагынан арбытып үйрөтүү. Мисалы, а) дарылык касиети бар өсүмдүк аттары; адырашман (өзгөчө жыты бар, көп жылдык чөп өсүмдүгү), ак кодол (гүлү ак түстөгү көп жылдык чөп өсүмдүгү), ак куурай (терең тамырлуу, мөмөсү жаңгак сыяктуу көп жылдык өсүмдүк ж.б.) б) адамдын дене түзүлүшүндөгү сөөктөрдүн аттары: баш сөөгү, жаак, акырек, жанбаш ж.б.; в) элдик медицинада колдонуучу буюм-тайым аттары; шак-шак (кол-бут сыныгында таңылуучу жыгач) аштор (курч миздүү бычак), тинтүүр (хирургиялык аспап) г) ошону менен бирге сынды, белгини, сапатты касиетти ж.б. туюндурган сөздөр.

Ар бир текст, көнүгүүлөрдөгү сөздөрдү ушул сыяктуу сөздөрдүн тобуна бөлүп, атайын дептерге өзүнчө жаздырып, анан сөздөрдөн элдин сүйлөгөн сөзүнөн, ар кыл чыгармалардан, медицинага байланыштуу тексттерден тиешелүү материалдарды чогултуп жазып алууга көндүрө берсе, студенттин сөз байлыгы арбырында шек жок. Мында студент үч нерсе утат; а) текстти максат менен берилип окууга үйрөнөт б) тилге болгон кызыкчылыгы күчөйт в) сөздөрдү тематикалык жактан классификациялап өздөштүрүүнүн жолуна өтөт. Анан ага ык алса, өмүр бою ал ар кыл сөздөрдү тынбай үйрөнө берет.

Ошол тематикалык принципти башка ыкка салууга мүмкүн. Мисалы,нейтралдык же жалпы элдик сөздөр; а) жаса, сүйлө, кес, текшер, кара, ж.б. б) тилге байланыштуу сөздөр: тематика, методика,текст, лексика ж.б. в) кызматчы сөздөр: го,чейин,дейре, чакты ж.б.

Жогоркудай эле ыктарды фразеологизмдерди (соматикалык) үйрөткөндөда колдонсо болот. Мисалы: ак жүрөк (ак ниет, чынчыл, калыс), бети калың(уяты жок, тоготпогон, кайдыгер) , колу ачык (берешен, эч нерсесин аябаган), жүрөгү оозуна тыгылуу (бир нерседен абдан коркуу).

Студенттердин сөз байлыгын өстүрүүдө бул сыяктанган ыктарды ар түрдүүлөнтүп колдонуу алардын кызыкчылыгын арттырууга, ар кандай шарттарга карата сөз таба билүүгө көнүктүрөт. Жогоркудай тематикалык бөлүнүштөрдү майдалап подтемага, же анын тескеринче, аларды ирилештирип топторго чогултуп, бутактатып байтеректей тамырлатып, тилдин да чоң турмушун үйрөтүүгө мүмкүн.

Медицинага байланыштуу сөздөр менен гана чектелбестен алалык: а) коомдук турмушка байланыштуу сөздөр деп ат коюп, буга карата: студенттик турмуш, музыка, живопись, маданият, спорт, өлкөбүздүн ички-тышкы турмушуу жөнүндөгү сөздөрдү чогулттурса болот. б) жаратылыш жана адамдардын турмушуна байланышкан сөздөр депат коюп, буга; жергиликтүү элдерге тиешелүү лексиканы флора менен фаунага,тарыхка,географияга ж.б. таандык сөздөрдү чогултса болот.

Албетте, жогорку темалардагы иштерди бир мезгилде тегиз алып баруу оордук кылышы мүмкүн. Андай учурда ар бир теманы грамматикалык конкреттүү маселелерди талдоого карата колдонууга ылайык келет. Алсак, сын атооч жөнүндөгү теманы өткөн кезде сынга, сапатка, кулк-мүнөзгө ж.б. байланыштуу сөздөрдү топтотууга туура келет. Тематикалык жактан сөздөрдү топтоп үйрөнүүнү грамматикалык-орфографиялык

жумуштарга тыкыс байланыштыра жүргүзүп, улам жаңы сөздөрдү пайдалана билүүгө көнгөндөн кийин окшоштуктун ассоциациясы негизинде студенттердин эсине баягыдай сөздөр улам көбүрөөк топтоло берет.

2. *Маанилик-ассоциативдик принцип*боюнча студенттер сөздөрдүн тобун үйрөнөт. Алсак, чеки деген сөздү алып, ал сөз башка кайсы сөздөр менен айкалыша турганын баамдоо (мисалы: чеки сөз, чеки иш). Ошол эле учурда анын курамындагы, мисалы, сөз деген сөз башка кайсы сөз менен айкалыша турганын билүү (сылык сөз, сенек сөз, орой сөз, улуу сөз…) Мында көп колдонулган сөздөрдү «өнүмдүү» деп атап (аны «ө» тамгасы менен белгилейли), бирде жыш, бирде сейрек колдонулган сөздөрдү «бейтарап» деп атап (аны «б» тамгасы менен белгилейли), өтө аз колдонулган сөздөрдү «солгун» атап (аны «с» тамгасы менен белгилейли) анан студенттердин сөз байлыгынын өсүшүн окумуштуу тилчилердин жолуна салып карасак, анда Ө-Б-С-Т деген формулага ээ болобуз. Ошондо студенттин сөз байлыгынын өсүшүү Т-С-Б-Ө жолу менен өнүгөөрүн көрүүгө болот. Эгерде студенттин тил байлыгын арттыруудагы аракети бошоңдоп, алдыга карай өсүүсүн токтотсо, анда Ө-Б-С-Т жолу өкүм алып, эч кандай майнап чыкпайт. Ошондуктан тил предметинде студенттердин сөз байлыгын өстүрүүдө дайыма аныкталгыч жол, башкы орунда болуусу абзел.

Эгерде маанилик-ассоциативдик принцип сакталбаса жана анын ыгы толук өздөштүрүлбөсө, студент адепки үйрөнгөн сөздөрдүн катарын андан ары талыкпай уламак турсун, мурунку сапарынан четке чыгып, үйрөнгөндөрүн тез унутуп жибериши да ыктымал.

Маанилик-ассоциативдик принципти лексика-семантикалык сабактарда гана колдонбостон, синтаксистик байланыштарды, анын эркин жана чырмалыша келгентүрлөрүн үйрөнгөндө да колдонулса, тилдин ички дүйүм- дүйнөсүн аңтарып, өзүнчө шагы ийилген мөмөсүн көрүүгө болот.

Кай бир учурда айрым студенттер маанилик-ассоциативдик жол менен айкалышып жасала турган сөздөрдү жаңылыш түшүнүп алса, ага карата белгилүү багыт берип, өз учурунда оңдоп туруу зарыл.

3. *Лексико-грамматикалык принцип*сабактарда кеңири колдонулуп келе жаткан принциптердин бири. Тилчи окутуучуларга белгилүү болгондой бул принциптин үч компоненти бар: а) сөздөрдү, туюнтмаларды маанилик айтылышы, жазылышы жана грамматикалык жактан ирети менен улам арбытып үйрөнүү жагы б) сөздөрдүн өзгөрүшүн грамматикалык ар түрдүүлүгүнө карай ши жүргүзүп, сүйлөөдө да, жазууда да практикалык жактан колдонууга багыт алуу жагы. Бул принципти сөз түркүмдөрүн, сөздөрдүн өзгөрүш жолдорун талдап үйрөнгөн кезде кеңири колдонууга болот.

Жеке адамдын эси тилдеги бүтүндөй бардык сөздөрдү сактай албайт. Ага табигый мүмкүнчүлүк берилген эмес. Бир мисал келтирели. Мисалы, орус тилиндеги 300-400 миңге жакын сөз бар делип болжолдуу айтылып жүрөт. Ал эми орус тилин укмуш билген, орус тилинин сөз берметтерин таңыркага колдонгон А.С.Пушкиндин чыгармаларында бар болгону 20.000ге жакын сөз кезигери айтылып жүрөт. Тилчи илимпоздор жеке адам орто эсеп менен алты-сегиз миңдин тегерегинде гана сөз билерин белгилеп жүрүшөт. Ошентип, жеке адамдын эси канчалык мыкты болсо да, канчалык арчадай көгөрүп жапжашыл болуп турса да, баары бир анын сөздөрдү камтып калуудагы мүмкүнчүлүгү чектелүү[1].

4. *Диагностикалык же себепти ачуу принциби* боюнча лексикалык каталардын анын көп варианттуулугунун себеби ачылат. Алсак, бир эле түшүнүктү түюндуруу үчүн бир эле тайпадагы студенттер бул жетигил сөздөрдү ар кандай колдонору көп учурайт. Диалектикалык сөздөр: гөш-эт, тукум- жумуртка,үй-сыйыр ж.б.

Эне тилдин кубулуштарын үйрөтүүдө жергиликтүү тилдик фактыларды да кеңири пайдаланууга болот. Айталык, тилдин өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүүлүгү, лексикалык кубулуштарынын коомдук турмушка тыкыс чырмалып келиши, маданий жана материалдык өзгөрүүгө карата бат өзгөрүп турушу, өңдүү маселелер боюнча сөз жүрүп кетсе, анда жергиликтүү фактыларды батыл колдонууга болот.

Сөздөр маданий-тарыхый гана кабарларды бербестен, этикалык нормага байланышкан түшүнүктөн (окуган озор,окубаган тозор ж.б.), кептик үлгүдөн, этикадан (жакшы адам таап сүйлөйт, жаман адам каап сүйлөйт ж.б.) экспрессивдик-стилдик каражаттан, интонациийадан ж.б. пландагы көрүнүштөрдөн кабар берет.

Студенттер тилдин бардык компоненттери менен толук таанышып, аларды өздөштүрүп, практикада тынымсыз колдоно билгенде гана аны коммуникативдик активдүүлүккө өтүү десек болот. Ошондо гана алар тилдин күчүнө түшүнүп, ага таңууланбастан, аны олуттуу үйрөнүүгө кызыгат.

Тил предметин үйрөнгөн кезде, анын лексикологияга байланыштуу темаларын, маселелерин өздөштүргөн кезде, башкача айтканда тематикалык системаны пайдалануу алда канча натыйжалуу болот. Бул ык андан ары үйрөнүүгө болгон сезимин ойготуп кызыгууну пайда кылышы ыктымал.Анткени тематикалык системаны колдонгондо таза лингвистикалык маалымат да кошо берилип, студенттин дүйнө таанымын билим деңгээлин кеңитет да, аракетке түртөт.

Сөздөрдү эң эле ар түрдүү темаларга бөлүп, үйрөтүүгө болот. Тиричилик байланыштуу сөздөр, көндүм ишке, жорукка, мүнөзгө байланышкан сөздөр. Ошондой эле сөздөрдү; транспортко, саясатка, ички-сезимге, ой-пикирге, тууганчылыкка ж.б. байланышкан сөздөр деп, бөлүштүрүп, аларды маанилик жактан, аздап болсо да тарыхый куралышы жагынан да кай бир этимологиялык аспектиден, лексико-грамматикалык көнүгүү жагынан да талдоого ык алдырса болот. Мында жалпыга тааныш болгон белгилүүдөн белгисизге, тааныш нерседен тааный элек нерсеге, көрүнүшкө, кубулушка карай, улам жаңыны көздөй деген принцип колдонулат.

Студенттер сөздөрдүн экспрессиялык касиетин, башкача айтканда, көркөмдүк жактан окулушун, аныктыгын, маанилүүлүгүн, тактык-айкындыгын да даана түшүндүрүү зарыл. Ошону менен бирге алардын эмоцияналдуулугун, тез таасирдүүлүгүн, ошондой эле күчтүү сезим менен туюнтулуш касиетин да туйгуза билүү керек.

Тил сабагына байланыштуу лексикологиялык тапшырмаларды үй иши катары аткарууга да мүмкүн. Андан башка ийрим же дубал газетанын беттеринде «Бул кызык», «Сөз түйүндөрү», «Эске тутуп алгыла»,

деген өндүү рубрика уюштуруп элдин турмушу, медицинадагы жаңылыктар, фразеологизмдер, учкул туюнтмалар ж.б. боюнча талкуу, тегерек стол, уюштуруу да кызык чыгат. Мисалы: жылдыз, ай айларынын аттары,алардын чыгышы, жыл мезгилдеринин, табигый кубулуштардын аталышы, алардын чыгышы, өсүмдүк аттары деген сыяктуу ж.б. аттарды коюп анан талкууну студенттердин арасында өткөрсө кызыктуу болор эле.

Бул өндүү кадамдар студенттердин коомдук турмушка болгон кызыгуусун күчөтүп, эстен чыкпас нерселерди көңүлгө түйүп калууга жардам берет. Мындай иштерди эне тилдин ар кыл аспектисин бирге байланыштырып, бир жол менен үйрөнүүгө тыкыс багыттоого зарыл. Башкача айтканда, аларды стилдик каражат катары да, өлкөбүздүн турмушун тааныткыч маалымат булак катары да эсептеп, экстралингвистикалык жана лингвистикалык өзөктү бир жол менен алып барганда гана студенттер тил предмети боюнчакыйла билимге ээ болушар эле.

Адабияттар:

1. Абдувалиев И. Сөздүн теги: Этимология жана лексикография: Окуу куралы.- Б., 2002.
2. Дюшеева Г. Кылым карыткан тил: Окуу куралы.- Б., 2016
3. Исаков Б. Кыргыз тили: Окуу китеби.-Б., 2012
4. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы: Монография.- Б.:Турар,2009.

Адылбек кызы Г., Абасбекова З.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук унтверситети

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН МЕКТЕПКЕ ОКУУСУНА АДАПТАЦИЯЛООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ АДАПТАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ШКОЛЕ

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE ADAPTATION OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN TO LEARNING AT SCHOOL

Аннотация: *Илимий макалада кенже мектеп окуучуларын мектепке даярдоонун айрым маселелери каралып, алардын социалдык, психологиялык, педагогикалык шарттарын камсыздоо зарылдыгы каралды.*

Кенже мектеп окуучуларын мектепке ар тараптуу мыкты даярдоо алардын физиологиясына нравалык жүрүм-турумуна, адептүүлүгүнө, тарбиясына, билим алуусуна, өз алдынча инсан катары калыптанышына, баланын өзүнө ишенүүсүнө жана активдүүлүгүнүн өсүшүнө зор таасирин тийгизээри жыйынтыкталды.

Түйүндүү сөздөр: *психологиялык-педагогикалык шарт, адеп-ахлак, чөйрө, кенже мектеп окуучулары, методика, объект, субъект.*

Аннотация: *В научной статье рассмотрены некоторые проблемы подготовки детей к школе, обоснована необходиомость удовлетворения их социальных, психологических и педагогических условий.*

Сделаны выводы о том, что разносторонняя, качественная подготовка младших шкльников к обучению в школе приводит к их физиологическому, нравственному росту, развитию этичности, воспитанности, образованности, формированию самостоятельной личности, их активности, уверенности в себе.

Ключевые слова: *психолого-педагогические условия, мораль, нравственность, среда, младшие школьники, методика, субъект, объект, субъект.*

Annotation: *In the scientific article some problems of preparing children for school are considered, the necessity of satisfying their social, psychological and pedagogical conditions is substantiated. It is concluded that the versatile, high-quality preparation of junior schoolchildren to study at school leads to their physiological, moral growth, the development of ethics, upbringing, education, the formation of an independent personality, their activity, and self-confidence.*

Key words: psychological and pedagogical conditions, morality, morality, environment, elementary school students, methodology, subject, object, subject.

Кенже мектеп окуучуларын мектепке ар тараптан калыптандырууу, андан ары билим алуусуна өбөлгө түзүү, окуусундагы ийгиликтерге жетишүү учурдун актуалдуу талаптарынан болуп жаткандыгы барыбызга белгилүү. Себеби, мектепке чейинки мезгилде эле баланын мүнөзү, акылы, адептик сапаттары жана коомдогу жүрүм-туруму калыптана баштайт жана аларга татыктуу шарттардын түзүлүшү зарыл.

Педагогикада "шарт" терминин аныктоого В.И Андреева, А.Я.Найна, Н.М Яковлев, Н.В. Ипполитова, М.В.Зверева, Б.П.Куприянова, С.А. Дынина ж.б. окумуштуу-педагогдор өз салымдарын кошуп келишти. Биринчилерден болуп В.Н Андреев, А.Я.Найн, Н.М.Яковлева педагогикалык шартты материалдык-мейкиндик чөйрө жана кандайдыр бир педагогикалык кыймыл-аракеттин байланышы катары караган ойду тутунушкан.

Педагогдор шартты жаратылыш өзгөрүүлөрүнүн, социалдык, сырткы жана ички көрүнүштөрүнүн маңызы катары карап, психологиялык позицияга да жакындаштырышкан. Шарт адамдын физиологиялык,

нравалык, психологиялык, адеп-ахлактык, тарбиялык жана билим алуусунун калыптанышына зор таасирин тийгизээрин далилдешкен.

Орус педагогу С.И. Ожегованын сөздүгүндө “шарт” деген сөз мындайча чечмеленет:

- бир нерсеге көз каранды болгон кырдаал;
- кандайдыр бир жашоо аймагынан орун алган ишмердүүлүктүн эрежеси;
- бир нерсе болуп жаткан жагдай [3.1376].

Аталган түшүнүктүн философиялык чечмелениши предметтин айлана чөйрөдөгү кубулуштары менен байланыштуу, бири-бирисиз жашай албайт: “бир нерседен шарттуу түрдө көз каранды; обьектин комплекстик компоненттери (буюм, алардын абалы, өз ара байланышы) болуп жаткан кубулуштун зарылдыгы” [**2].** Бул кубулуштун конкреттүү шарттарынын маңызы – агым, жаралуу, жашоо жана өнүгүү. Психологияда изилденип жаткан түшүнүк эрежеге ылайык, психологиялык контексттин негизинде каралат жана адамдын психологиялык өнүгүүсүн аныктаган ички сезимдери аркылуу ачылат (тез же жай өнүккөн) т.а. адамдын психологиялык жактан өнүгүү динамикасынын жыйынтыгs [**512].**

Демек, “шарт” деген түшүнүк боюнча комплекстүү анализдин жыйынтыгы анын жалпы илимий түшүнүк экенин тастыктады. Педагогикалык аспектиден караганда, ал бир нече бөлүктөн тураары аныкталды:

- шарт кандайдыр бир обьектин кырдаалдык себептеринин маңызы каралган маселе, адамдын билим алуусуна, өнүгүүсүнө, тарбиялануусуна таасирин тийгизет;
- шарттын таасири адам баласынын өнүгүүсүн, тарбиялануусун жана билим менен камсыздалышынын жыйынтыгын тездетиши, солгундатышы да мүмкүн. [1.56]. “Педагогикалык шарт” терминин ар тараптуу изилдөөдөн кийин төмөнкүдөй жыйынтык чыгарууга болот:

1. Шарт педагогикалык системанын негизги элемент катары кызмат аткарат (анын ичинен бүтүн педагогикалык прцессте).
2. Педагогикалык шарт билим берүү мүмкүнчүлуктөрүн (багыттуу), конструкцияланган жана билим берүүнүн өз ара байланышкан субъектилеринин маңызын чагылдырат: маанисин, ыкмаларын, окутуунун жана тарбиялоонун формаларын, программалык-методикалык жаңыртуу (билим берүү процессинин жана оң, терс таасир берүүчү материалдык- мейкиндик чөйрөсү ж.б;
3. Педагогикалык шарттын структурасында ички (окуу процессинин субъектисинин жеке чөйрөсүн өнүктүрүүнү камсыздаган) жана тышкы (процессуалдык системанын калыптануу кыймылын) элементтери орун алган.
4. Тандалган педагогикалык шарттарды туура пайдалануу педагогикалык системанын функциясынын өнүгүшүн жана эффективдүүлүгүн арттырат.

Мектепке чейинки балдарды канткенде кемчиликсиз окууга даярдай алабыз, алардын татыктуу билим алышына кандай жакшы шарттарды түзүп бере алабыз? – деген суроо дайыма педагогдор үчүн актуалдуу болуп келе жатат. Психологиялык-педагогикалык адабияттардан алынган анализ боюнча төмөнкү шарттарды бөлүп кароо туура болот:

1.Мектепке баланын даярдыгын калыптандырууда активдүү формаларды жана методдорду пайдалануу.

2. Изилдөө объектисин, маселелерин багыттуу түрдө чечүүдө мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде предметтик-мейкиндик чөйрөнү уюштуруу.

3. Педагогдор менен ата-энелердин кызматташтыгын камсыздоо, форма жана методдорду биргеликте ишке ашыруу.

Мектепке баланын даярдыгын калыптандырууда активдүү окутуу формаларынын бири – оюн. В.С.Мухина оюн ойноо ишмердүүлүгү баланын психологиялык процессинин өнүгүшүнө кеңири шарт түзөөрүн белгилеген. Оюн учурунда бала предметтин ордун алмаштырууну үйрөнөт жана орун алмашкан предметке жаңыча аталышты ойлоп табат. Ошондуктан оюн көпчүлүк учурда баланын ой жүгүртүүсү, элестетүү планынын алмашуусуна жардам берет [4.282]. Ошол эле убакта В.С.Мухина балдарга оюн ойнотуу жана сюжеттик – ролдук оюнга катыштыруу башка адамдын көз карашы менен кароого, жакшы сапаттарын алууга жана өзүнүн жүрүм-турумун калыптандырууга багыттайт деген оюн билдирген [4.272].

Балдарга оюн ойнотуу менен биз алардын чоң адамдардын иш-аракеттери менен таанышуусуна, алардын мыкты сапаттарын өзүнө кабыл алуусуна, айланасындагылар менен баарлашуусуна, жакшы сапаттарды ажырата билишине жетише алабыз. Балдарды ойнотуу, көнүгүүлөр менен иштетип жатып, алардын окуу ишмердүүлүгүнүн жакшырышына өбөлгө түзө алабыз.

Е.О.Смирнова балдардын белгилерди ажыратуу көндүмүн калыптандырууда оюндардын мааниси чоң экендигин баса белгилеген. Адам баласынын психологиясында белгини ажыратуу функциясы бизди курчап турган дүйнөгө, жашоо-тиричиликке байланыштуу дайыма иштеп турат. Жаш жеткинчектин жүрүм-туруму жана психологиялык механизми кичинекей кезинен тартып калыптана баштайт, бул-кабыл алуу ишмердүүлүгүнүн активдеше баштаган мезгили болуп саналат. Баланын бизди курчап турган чөйрөгө кызыгуусу жанданып, предметке, кубулушка, окуяга, кырдаалга байланыштуу түшүнбөгөн суроолорун бере баштайт. Кандайча?, Эмнеге?, Эмне себептен?, Эмне үчүн?, кайрадан суроосуна өзү жооп издей баштайт. Балдарды ойлонууга багытталган тапшырмалар, көнүгүүлөр, баш катырмалар жана кроссворддор кызыктыра баштайт. Аң-сезиминде такталбаган, бүдөмүк, түшүнүксүз айлана-чөйрөдөгү кыймылдар акырындап балага даана, так көрүнө баштайт, реалдуулукту сезе баштайт, дүйнө таанымынын үрөндөрү пайда боло баштайт.

Мектепке чейинки баланын элестетүү ой жүгүртүүсү (окууга жакшы даярдаган учурда) жалпы билимди өздөштүрүүгө жөндөмдүү болот. Е.О.Смирнова мектепте балдар көз алдына элестетүү кубулуштун

мыйзамченемдүүлүгүн сезгенин жана көргөнүн эстеп калуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болушат-деген оюн билдирген. Демек, бала оюн аркылуу бала курчап турган айлана-чөйрөнү кабылдайт, ой жүгүртүүсү өнүгөт, сүйлөө речи, сезимталдыгы, эрктик реакциясы өнүгөт, өзү теңдүүлөр жана улуулар менен тил табышат, өзүнө сын көз караш менен карай алат, өзүн-өзү таанымы калыптанат. Оюн ойноо аркылуу жүрүм-туруму оң жагына өзгөрөт, окуу ишмердүүлүгү топтолот, келечекке туура багыт алалат. Баланы мектепке психологиялык жактан даярдоонун маанилүү шарттарынын бири - мектепке чейинки жаш жеткинчектерди даярдоочу окуу мекемелеринде аталган көйгөйдү чечүү максатында пайда болгон предметтик-мейкиндик чөйрөнү уюштуруу болуп саналат.

Заманбап философиялык көз караштарга таянсак, предметтик-өнүктүрүүчүлүк чөйрө-бул кабылданган маданияттын формасын өнүктүрүүчү предметтин көрүнүшү жана мазмуну. Предметтерде өткөн муундун зарылчылыгы болгон тажрыйба, билим, даам, жөндөмдүүлүк орун алган. Предмет аркылуу адам баласы өзүн-өзү тааныйт, жекечелигин сезет. Бала өзүнүн экинчи жашоосун маданий предметтен көрө алат, башка образдарга таасирленет (А.С.Выготский, Д.Б.Эльконин, В.В.Давыдов). Өзүнүн айлана-чөйрөсүндө болуп жаткан өзгөрүүлөр менен бала канчалык жакшы мамиледе болсо, ошончолук анын өсүү динамикасы жогорулайт, психологиялык жактан жаңы мүнөздөргө ээ болот. Чөйрөнүн тарбиялоо потенциалы көп аспектилүү башкача айтканда, баланын жашоого болгон жөндөмдүүлүгү (В.С.Библер), жашоодогу зарыл сапаттарды өнүктүрүүчү социалдык тажрыйбанын шарттары, базалык баалуулуктарга карата мамиленин калыптанышы (Л.П. Буева, Н.В.Гусева), бул- адамдын ички дүйнөсүнө чөйрөнүн таасир этиши (В.Мудрик), субъекттин муктаждыктарын канаттандыруу, ишмердүүлүгүн жогорулатуу. Ата – эне менен мугалимдин кызматташып иш алып баруусун педагог уюштурат.

Демек, чөйрө-бул социалдык жана маданий ишмердүүлүктүн талаасы, жашоо образы, социалдык тажрыйбанын бекемделиши жана откөрүп берүү чөйрөсү, маданият жана субмаданият, чыгармачылыктын өнүгүшү. Чөйрө ишмердүүлүктүн жыйынтыгы менен пайда болот, ал эми субъект аны эстетикалык, кабыл алуучулук жана башка мамилелери аркылуу аныктайт. Бала-бакчадагы тарбиялык-билим берүүчүлүк система өз ичине балдардын кеңири чөйрөдөгү кызыкчылыгын жана ишмердүүлүгүнүн формасын камтыйт.

Өнүктүрүүчүлүк чөйрөнү уйюштуруунун проектиси боюнча В.А. Петровский, С.Л.Новолевский илимий изилдөөлөрүн жүргүзгөн. Аталган проектерде өнүктүрүүчүлүк чөйрөнүн психологиалык – педагогикалык гнезисин түзүү жана негизги принциптери каралат. Развивающая предметная среда: Методические рекомендации по проектированию вариативных дизайн-проектов развивающей предметной среды в детских садах и учебно-воспитательных комплексах [119].

Жогорудагы психологиялык – педагогикалык изилдоо предметтик – өнүктүрүүчүлүк чөйрөнү уюштуруу педагогикалык процесстин эффективдүүлүгүн артырат, кайталангыс элемент болуп эсептелет. Педагогдордун жана ата - энелердин көйгөйдүн маңызын балдарды мектепке даярдонун эффетивдүү формасын жана методун түшүнүүнүн негизинде биргелешип иштөөсүн уюштуруу

Мектепке чейинки билим берүү мекемелеринде педагог ар бир үй-бүлөгө индивидуалдуу мамиле жасашы дагы зарыл талаптардан. Бул кырдаалда педагогдун уюштуруучулук жөндөмдүүлүгү да өтө маанилүү. Ал ата-энелерди чогултуп, ар бир үй-бүлөнүн өзгөчүлүктөрүн такташ керек, баланын көйгөйлөрүн чечүүдө чогуу активдүү ыкмаларды иштеп чыгышы зарыл. Ата-энелердин жана педагогдордун ишиндеги эң башкы милдет- балдарды заман талабына ылайык окуу процессине даярдоо, даярдоонун жыйынтыктуу ыкмаларын иштеп чыгуу. Жогорудагы негизги милдеттерди ишке ашыруу үчүн ата-энелер менен индивидуалдуу консультацияларды, талкууларды жана баарлашууну жүргүзүү керек жана суроолор төмөнкүдөй болушу мүмкүн:

- баланын өз алдынчалуулугуна тоскоолдуктун жаралышы, тыюулардын көптүгү, авторитардык позициянын колдонулушу, ушулардын негизинде конфликттин келип чыгышы;
- ата-энелердин балага карата орой мамилесине, басмырлоосуна, моралдык жана физикалык зомбулуктан куткаруу;
- балдардын кызыкчылыгын кароо, балдардын көз карашы менен болуу;
- социалдык маанилүү жана жекелик сапаттардын негизинде келип чыккан маселелерди чечүү;
- баланын өзүнө ишенүүсүнө, активдүүлүгүнүн өсүшүнө, коомдук жашоого аралашуусуна өбөлгө түзүү;
- ата-эне менен педагогдун биргелешип баланы тарбиялашы ийгиликтерди жаратат, кемчиликтерди жоет.

Аталган маселелердин ойдогудай чечүү ата-энелер менен иштөөдөгү салттуу жана интерактивдүү ыкмалардын негизинде иш алып баруусунда ишке ашат. Ата-энелердин чогулушу үй-бүлө менен иш алып баруунун эң эле жайылтылган формасы болуп саналат. Бул форма ата-энелер, мугалим жана окуучулар үчүн да пайдалуу экендигин изилдөөлөр өзү тастыктап олтурат.

Ошондой эле мугалим-логопед, педагог-психолог, педагог-музыкант жана тарбиячылар дагы ата-энелер менен биргеликте иш алып баруусу баланын билим алуусуна мыкты шарттарды түзүп бере алат. Ушундан улам ата-энелердин өздөрүнүн психологиялык-педагогикалык тарбиялоодогу ролун тушундүрүү иштерин жүргүзүү керек.

Кесипкөйлөрдүн жана тарбиячылардын биргеликте кызматташуусу ата-энелердин баланы бардык этаптарда тарбияланышына, мектепке даярданышына, педагогикалык процесстердин активдүү катышуучусу катары калыптанышына алып келет. Бала-бакча менен үй-бүлөнүн педагогикалык бирге иштешүүсүнүн

негизинде келечектеги окуучунун кректүү сапаттарын калыптандырууга жетише алабыз. Баланын окууга көңүлу жоктугу, жаңы коллектвге аралаша албай жаткандыгынын себептери-үй-бүлөдөгү кырдаал жана ата-эненин берген багыттарынын кемчиликтери.

Илимий макалабыздын башында айтылгандай, баланын мектепке болгон даярдыгын калыптандыруу маселесинде жогорудагы шарттар өтө ыңгайлуу, бала жашоо шартына жалпы анализ жүргүзүүгө, жүрүм-турумун адаптациялоого, психологиялык функцияларынын көндүмдөрүнүн калыптанышына багыт алат.

Мектепке чейинки жаштагы балдарын мектепке даярдоо үй-бүлөнүн жашоосундагы маанилүү учурлардан болуп эсептелет. Ошондуктан, баланын максималдуу оң жыйынтыкка ээ болуусу үчүн ата-энелер менен ар тараптуу формаларды жана ыкмаларды өздөштүрүшүбүз керек.

Адабияттар:

1. Андреев, В.И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В.И. Андреев. - Казань: Изд-во КГУ, 2006. - 238 с
2. Васильев, Г.Г. Краткий философский словарь / А.П. Алексеев, Г.Г. Васильев; Под ред. А.П. Алексеев. - М.: РГ-Пресс, 2012. - 496 с.
3. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: Около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; Под ред. Л.И. Скворцов. - М.: ОНИКС-ЛИТ, Мир и Образование, 2012. - 1376 с.
4. Мухина, В.С. Детская психология. – М.: Просвещение, 2008. – 272 с.
5. Найн, А.Я. Инновации в образовании. – Челябинск: ФИНО РФ, 2000. – 281 с.
6. Л.Н. Павлова / С.Л. Новоселова. – М.: Айресс-Пресс, 2007. – 119 с.
7. Полонский, В.М. Словарь по образованию и педагогике.– М.: Высш. шк. 2004. – 512 с.

Адылбек кызы Г., Сулайманова Р.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук унтверситети

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫН ПАТРИОТТУУЛУККА ТАРБИЯЛООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ОСОБЕННОСТИ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

FEATURES OF PATRIOTIC EDUCATION OF YOUNGER PUPILS

Аннотация: *Илимий макалада кенже мектеп окуучуларын патриоттукка тарбиялоонун мааниси жана куррактык өзгөчөлүктөрү анализденди. Башталгыч класстын окуучуларынын патриоттук сезимдери, эмоциялык туюмдары абдан күчтүү болоору, коомдогу кубулуштарга, өлкөсүндөгү жашоосун сүйүүгө тарбиялоо үчүн эң эле ыңгайлуу мерчем болуп саналаары, ошол моментти бошко кетирбей ар бир окуучуну ар тараптуу жана кызыктуу жашоого, жакындарына кам көрүүгө, мекенин урматтоого, элдик каада-салттарды урматтоого, коллективдүү ишмердүүлүккө тартуу иштерин жүргүзүү ийгиликтүү жемишин берээри жыйынтыкталды.*

Түйүндүү сөздөр: *кенже мектеп окуучулары, патриоттуулук, эмоция, ата-мекен, моралдык, психологиялык, каада-салттар, музыка, оюндар, оюнчуктар, жаратылыш, эмгек, жашоо – тиричилиги.*

Аннотация: *В научной статье анализируются особенности патриотического воспитания младших школьников, их возрастные особенности.*

В статье приводятся выводы о том, что патриотические чувства, эмоциональное восприятие младших школьников ярко выражены, любовь родине, к природным явлениям является показателем их патриотической воспитанности, поэтому необходимо воспользоваться этим моментом и воспитать у каждого ученика желание разносторонне и ярко жить, заботиться о близких, уважение к Родине, уважение к обычаям и традициям, к коллективной деятельности, что несомненно, принесет свои успешные плоды.

Ключевые слова: *младшие школьники, патриотизм, эмоция, родина, моральный, психологический, обычаи, традиции, музыка, игры, игрушки, природа, труд, быт.*

Abstract*: the article analyzes the features of Patriotic education of younger students, their age characteristics. The article provides insights about what Patriotic feelings, emotional perception of the younger students pronounced love of country, to natural phenomena is an indicator of their Patriotic education, so you need to seize the moment and nurture each student's desire versatile and bright to live, to care, respect for the Motherland, respect for customs and traditions, collective activities, which undoubtedly will bring successful results.*

Keywords: *primary school children, patriotism, emotion, homeland, moral, psychological, customs, traditions, music, games, toys, nature, work, life.*

Азыркы учурдагы педагогдордун патриоттуулукка тарбиялоосунун башкы милдеттери болуп, ата мекенин сүйгөн инсанды тарбиялоо болуп эсептелет.Патриоттуулукка тарбиялоо жүз жылдар боюу ар бир коомдо элдик базалык баалуулуктарынан болуп, коомдун кызыкчылыгы үчүн кызмат кылып келет.Көптөгөн

кылымдар аралыгында жана ар кайсы коомдун өнүгүү этабында өзүнө идея жана идеология деген түшүнүктү сиңирип келет.

Патриоттуулукка тарбиялоо көп кырдуу жана өз ара элементтери байланышкан, ички туруктуу байланыштарды жана объективдүү, субъективдүү мүнөздөр камтылган, ошондой эле мазмундуу, уюшкан методикалык пландагы татаал башкарууга ээ болгон система [1.3].Патриоттуулукка тарбиялоо боюнча системанын ичинде ар түрдүү деңгээлдеги законченемдүүлүктөр жана тартиптер, аталган системаны башкаруучу сапаттуу жана эффективдүү учет орун алат жана функцияларды аткарат. Ар кайсы курактагы тарбиялоо өзүнүн өзгөчөлүктөрүнө ээ. Алгач "патриоттуулук" терминине мүнөздөмө бере кетели.

Азыркы мезгилде бул түшүнүк төмөнкүчө чечмеленип жүрөт: «Патриот – бул ата мекенин сүйгөн, өз элине берилген, туулган жеринин кызыкчылыктары үчүн курмандыкка барууга жана эрдик жасоого даяр турган адам. Ивашкина Д.А. «патриот» түшүнүгүн төмөнкүдөй чечмелеген: бул «ата мекенин сүйгөн, анын бакубат жашоосу үчүн кам көргөн, ата журтуна берилген, мекенчил» инсан [4. 17].

Патриоттуулуктун көптөгөн элементтери бир эле убакта коргоочу, жаратман да, кыйратуучу да касиеттерге ээ. Маслова Т.М менен В.В. Колпачовдун изилдөөлөрүндө патриоттуулуктун төмөнкүдөй негиздери же башаттары белгиленип көрсөтүлгөн:

Табигый негиздер. Алгач патриоттуулук көчмөн элдерге мүнөздүү келип, үй-бүлө, уруу мүчөлөрүнүн ортосундагы кандаштык байланыш менен сакталып турган. Руханий-адептик негиздер. Патриоттуулук адамдарды руханий карым-катыштары жана ыймандык милдеттери (парыздар) менен бириктирип турат. Руханийлик – бул эң оболу элдин дини, идеологиясы жана маданияты. Саясий негиздер. Саясий жактан алганда патриоттуулук элдин учурдагы бийликти, башкаруу формаларын, мамлекеттин саясый түзүмүн, анын келечек багыттарын жана өнүгүү максаттарын колдошун билдирет.

Горшкова Е.А. патриоттуулукту татаал коомдук жана адептик жобо жана моралдык-психологиялык сезим деп баалаган. Ал патриоттуулук «жарандык» түшүнүгүнүн курамдык бөлүгү болуп саналат да, ата журттун кызыкчылыктарына туура келген ишмердиктен көрүнөт деп эсептеген [3.56]. Социалдык-ыймандык жобо катары патриоттуулук Ата журтту (конкреттүү тарыхый, социалдык, саясый жана маданий чөйрөнү) сактап, өнүктүрүү максатында жарандарды бириктирүүгө, алардын ынтымагын бекемдөөгө кызмат кылат. Моралдык-психологиялык сезим катары патриоттуулук мекенди жакшы көрүүдөн, анын ийгиликтери менен сыймыктануудан, кемчиликтери үчүн кыжаалат болуудан, туулган жерин коргоого даяр туруудан билинет.

Адамгерчиликсиз, демократияга каршы системаларда патриоттуулук жобосу бурмаланат: «Мекенди сүйүү учурдагы мамлекеттик-саясий тутумга берилгендик менен алмаштырылат. Андыктан башкаруучу төбөлдөрдүн кызыкчылыктарына туура келген нерселердин баары мекен үчүн пайдалуу деп эсептелип калат. Даана аңдап билинбеген бул чаташтыруу адеп-ахлакта терең карама-каршылыктарды жаратат. Мунун айынан көбүнчө бийликтин элге каршы саясатына наразы болгондор Мекенин жектеп, өз элин жаман көрүп, а түгүл ага кас да болуп калат». [7. 23]. Патриоттук сезимдер адамдын таанып билүүгө умтулуусун күчөтөт, эркин чыңдайт, ишмердикке, айрыкча Мекенге кызмат кылуу жагынан даана көрүнүүчү иш-аракеттерге даярдыгын ыкчамдатат, көздөгөнүнө жетүүдө өжөрлөнтөт.

Башталгыч класстын окуучуларынын патриоттук сезимдери, эмоциялык туюмдары абдан күчтүү болот. Андыктан алар курчап турган дүйнөнү аң сезимине кабылдаганда эң оболу сезимдер жана туюмдар (күйүмдүүлүк, боорукерлик, өз эли менен сыймыктануу, душмандарды жек көрүү сезимдери) аркылуу өткөрөт. Балдардын бул сезимдерин ар тараптан колдоп, бекемдеп, өнүктүрүү зарыл, анткени булар – патриоттуулукту тарбиялоонун биринчи кадамы. Бирок ошол эле учурда өспүрүмдөрдүн сезимдери жана эмоциялары алардын акыл-эси аркылуу аңдалып билинүүгө тийиш экендигин унутпоо керек. Атактуу педагог В. А. Сухомлинский: "Акыл жетип, жүрөк туйган, жан – дил кабыл алган чындык гана адамдын ынанымына, көз карашына, тутунган эрежесине айланат",- деп-бекеринен айткан эмес.Кыргыз педагогикасында жаш жеткинчектерди патриоттуулукка тарбиялоодо кыргыз элинин кеңири белгилүү, өзгөчө зор көлөмдүү, баатырдык эпосу "Манас" эпосунун мааниси зор.Кыргыздардын көптөгөн кылымдар бою өз билгендери менен табылгаларынын алгылыктууларын, басып өткөн жолу менен башынан кечирген окуялар жөнүндөгү маалыматтардын орчундууларын дээрлик бүт чогулткан казынасынын милдетин аткарып, элдин ыйык тутуп, укумдан-тукумга сактап, улам толуктап келе жаткан улуу мурасы, эл турмушунда мааниси, орду боюнча улуттук сыймыгы катары баалануучу чыгарма.

Кенже мектеп окуучуларына тиешелүү курактык өзгөчөлүктөрдү төмөнкүчө бөлүүгө болот:

1. Кенже мектеп окуучуларына кабылданган патриотизмдер курчап турган чөйрөдөгү адамдарды жаратылыштын жандуу өкүлдөрүн кабыл алууга аракеттенүүсүнөн турат . Аларга мындай патриоттуулук сапаттар мүнөздүү: кайгыруу, сезүү, өзүнүн татыктуулугун сезүү, өзүн курчап турган дүйнөнүн бир бөлүгү катары кабылдоо.

2. Кенже мектеп окуучуларынын курагында жогорку социалдык мотивдерди жана жагымдуу сезимдерди кабыл алуусунун күчөшү байкалат. Кенже мектеп курактагы убакта баланын эл-жери, өзүнүн Мекенин сүйүүгө болгон мүнөзү жана сезими өөрчүй баштайт. Аталган таасирлердин булагы бала өздөштүргөн элдин тилинде, элдин ырларында, музыкада, оюндарда, оюнчуктарда, мекендин жаратылышына таасирленүүдө, эмгектеринде, жашоо тиричилигинде, бала жашаган айлана-чөйрөдөгү адеп-ахлакта жана ырым-жырымдарында.

3. Берилгендик, көргөндөрүнө ыктоо, кенже мектеп окуучуларынын ишенчээктиги жана ишендирүүсү, ата-энелердин жана мугалимдердин чоң авторитети аталган маселелердин оң жагына чечилишине шарт түзөт. Кенже мектеп окуучусунун жаш өзгөчөлүгү-бул инсандык өнүгүүнүн интенсивдүү мезгили.Бул учурда бала өтө

эмоционалдуу болот.Улуу муундарга таасирленген иш-аракети баланын жүрүм-турумунан, жасаган иштеринен байкалат.Бизге белгилүү болгондой, кенже мектеп окуучуларынын патриоттуулук сезими ошол учурдагы аңдоосунан жана эмоционалдык кабатырлануусунан улам калыптана баштайт. Ошондуктан мугалимдерден балдардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн билүүсү педагогикалык процессти окуп билүүсү талап кылынат. Андай болбосо, мугалим кыйын абалда калышы мүмкүн. Себеби, психологиялык мүмкүнчүлүктөрү «иш жүзүнө ашпай», андан тышкары окуучунун реалдуу жүрүм-туруму менен карама-каршы келип калышы мүмкүн [2.12].

Кенже мектеп окуучуларынын курагындагы патриоттуулукка калыптануу процессинде башкы ролду мектепке чейинки мезгилдеги кыймыл-аракеттеринин жана кабатырлануусу,тажрыйбасы ойнойт. Мектепке чейинки мезгилдеги баланын жашоосунда баланын үйү, ата-энеси, өзү жашаган айылы жана шаары, аны курчап турган чөйрө жана кичи мекени тууралуу көз карашы калыптана баштайт. В.Ф.Сухомлинский белгилегендей, «Мекенге болгон сүйүү, энеге болгон сүйүүдөн башталат.

Кенже мектеп курагына кубулушту жана коомдогу түшүнүктөрдү оңдоп билүүгө ээ боло албаган конкреттүү ой жүгүртүү мүнөздүү. Мисалы, «Ата-Мекен» деген түшүнүк алар үчүн алар жашаган чөйрө. Албетте, баланын патриоттуулук сезимин ойготуучу, тарбиялоочу жакын адамдарга сый мамиле кылуудан, бала жашаган үйүн, үйүнүн жанындагы бакчасын, бак-дарактарын, алар жайында киринген аккан сууну, өзү жардамдашкан картошканы жыйноону жана отургузууну сүйүүдөн баштоо керек. Ошол эле мезгилде патриоттуулукка тарбиялоо өз ичинен объект менен субъектин өз ара байланышына багытталган, кенже мектеп окуучусунун инсандыгына таасир берген коллективдин жана жалпы эле коомдун спецификалык процессин өз ичине камтыйт.

Патриоттуулукка тарбиялоонун өзөктүү түшүнүктөрү төмөнкүлөр:

1. Мекенди сүйүү. Кыргызстандын көп улуттуу элин сүйүү.

2. Кыргызстандын эли-жерин, жаратылышын сүйүү

3. Кыргызстандын тарыхын, каада-салтын, үрп-адатын сүйүү.

4. Кыргызстанда жашап жаткан баардык улуттардын тилин, маданиятын улуттук баалуулуктарын сыйлоо.

5. Кыргыз элинин адабиятын, макал-лакаптарын, улуттук менталитетин сыйлоо. Заманбап билим берүүдөгү патироттуулукка тарбиялоо – бул билим берүүнүн система жаратуучу компонент. Анын система жаратуучубелгилеритөмөнкүлөр:

1. Патриоттулуккатарбиялоо-бул билим берүү системасындагы образдын системаны тактоочу жана жаратуучу система.

2. Патриоттук мазмун өткөн, учурдун жана келечектин байланыштарынан турган окуянын, этаптын, доордун, ата-мекендин тарыхтын өзгөрүүсүз негизги инсандык маанини өз ичине камтыйт.

2. Патриоттуулук тарбия социалдык кыймылдын социомаданий образын калыптандырат.

3. Патриоттуулук тарбия репрезентативдик система болуп саналат.

Патриоттуулукка тарбиялоону жаңыланган баалуулук системасын шарттуу түрдө башкы сфераларга бөлүүгө болот.

1.Ички-патриоттуулук;

2.Нравалык-патриоттуулук;

3.Тарыхый-патриоттуулук;

4.Мамлекеттик-патриоттуулук.

Кенже мектеп окуучуларын патриоттуулукка тарбиялоонун маселелерин чечүү үчүн педагог төмөнкү конкретүү максаттарды ишке ашыруусу зарыл:

1.Өткөн маданиятыбызды, жашоо-тиричилигибизди үйрөтүү, ар кайсы доордогу адамдардын тагдыры менен тааныштыруу менен кызыктырып тарбиялоо.

2.Балдарды Кыргызстандын меймандостугу, жаратылыштын кооздугун өздөрүнө көрсөтүүгө шарт түзүү.

3. Жалпы коомдун маселелерди чечүү процесстерине балдарды катыштыруу.

4. Граждандык процесс позициянын калыптанышы – учурда коомдо жашап жаткан адамдар менен тил табышуу.

Патриоттуулукка тарбиялоонун негизги максаттары болуп физикалык жана ички дүйнөсү өнүккөн инсанды тарбиялоо болуп саналат. Баланы өзүнүн өлкөсүнө жана мекенине тагдырлаш экенин түшүндүрүү. Бул максаттарга жетүү үчүн төмөнкү милдеттерди аткарууга тийишпиз:

1. Өз мекенинин атуулдук милдеттерин ийгиликтүү аткарган, инсандык баалуулуктарга ээ болгон адамды тарбиялоо.

2. Өзүнүн элинин тарыхындагы ата-бабаларынын акыл-насааттарына ээ болгон баланы өстүрүү.

3. Элинин каада- салттарын, искусствосун үйрөтүү.

4. Кенже мектеп окуучуларынын терең сыйлоожана сыймыктануу сезимдерин өөрчүтүү.

Жогоруда айтылгандарга таянсак, анда кенже мектеп курак коомдогу кубулуштарга, өлкөсүндөгү жашоосун сүйүүгө тарбиялоо үчүн эң эле ыңгайлуу мерчем болуп саналат. Ошондуктан ошол моментти бошко кетирбей ар бир окуучуну ар тараптуу жана кызыктуу жашоого, жакындарына кам көргөн коллективдүү ишмердүүлүккө тартуу зарыл.Балдардын патриоттуулук сезимин өстүрүү башталгыч класстын мугалимдерини билим берүүдөгү эң башкы маселелеринен болуп кала берет.

Адабияттар:

1. Алиева С.А. Псиолого-педагогические предпосылки воспитания патриотизма у детей младшего школьного возраста.2007.№9.-С.17-20.
2. Гаффарова Г.И. Особенности и задачи патриотического воспитания младших школьников. Гуманитарные науки. №5 (23).2019.
3. Горшкова Е.А. Учет особенностей поведения младших школьников в процессе обучения и воспитания.2009.№1.-С. 10-15с.
4. Ивашкина Н.А. Патриотическое воспитание в начальной школе. Начальная школа. - 2007.№7.29-33с.
5. ЛуковинаА.В. Патриотическое воспитание в современной России.Педагогическая образование и наука. - 2007.№5.
6. Луковицкий В. Патриотическое воспитание.Народное образование. - 2009. №7. 212-216.
7. Маслова Т.М. Патриотическое воспитание младших школьников. Начальная школа. - 2007. №4.11-12с.

Айдралиева А. А.

Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына

ПОЗДРАВЛЕНИЯ И ПОЖЕЛАНИЯ, КАК КОНЦЕПТЫ В КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ КУТТУКТООЛОР ЖАНА КААЛОО-ТИЛЕКТЕР КОНЦЕПТ КАТАРЫ

CONGRATULATION AS A CONCEPT IN KYRGYZ AND ENGLISH LANGUAGES

Аннотация: *В статье рассматриваютсяпоздравления, благословение в определённых жизненных ситуациях и праздниках у кыргызов и англичан. Глубоко рассмотрены внутренние содержания исследованных поздравлений и пожеланий, где автор попыталась проанализировать и сравнить их взаимосвязь в речевых актах. Отмечены особенности благословений у кыргызов, которые могут сильно повлиять на судьбы людей.*

Ключевые слова: *поздравление, концепт, речевой акт, ситуация, общение, праздники, коммуниканты, адресат, благословение, кыргызский народ, Новый Год,Рождество, здоровье, семейная жизнь, свадьба, крепость.*

Аннотация: *Макалада кыргыздардын жана англичандардын турмуш шартында, майрамдарындагы куттуктоолор жана каалоолор каралды. Кептик акт менен автордун чыгармачылык изилдөөсү салыштырууусу, ички куттуктоолор менен каалоолордун турмуштагы адам турмушуна берген таасири, маңызы анализденди.*

Түйүндүү сөздөр: *куттуктоо, концепт, кеп маданият, кырдаал, баарлашуу, майрамдар, коммуниканттар, адресат, бата, кыргыз эл, Жаңы Жыл, Ыйсанын туулган күнү, денсоолук, үй-бүлө жашоо, чеп.*

Resume: *The article discusses congratulations, blessing in certain life situations and holidays with the Kyrgyz and the British. The internal contents of the investigated congratulations and wishesare deeply examined, where the author creatively tried to investigate and compare their relationship in speech acts. The features of blessings among the Kyrgyz people, which can greatly affect the fate of people, are noted.*

Key words: *congratulation, concept, speech act, situation, communication, holidays, communicants, addressee, blessing, Kyrgyz people, New Year, Christmas, health, family life, wedding, fortress.*

«Поздравление», как социально-культурное явление, в которых запечатлевается национальная специфика, национальный менталитет, входят в поле научного исследования как концепт. Особенность состоит в том, что в отличие от других концептов, «поздравление» имеет широкое коммуникативное воплощение в речевых актах.Прагматическое значение данной этикетной номинации состоит в вербальном и невербальном воплощении этических норм в человеческом общении, в том числе в речевом акте поздравления, что находит свое отражение в художественных произведениях, где органически сочетаются нарративныйи коммуникативный режим речи. Существуют свои правила, обусловленные современными способами общения с помощью техники, в частности, использование специальных знаков, символов, мультимедийных средств: картинок, музыки и т.д.

Таким образом, поздравления как концепт является актуальным в массовой культуре и имеет мощную информационную поддержку, обеспеченную современными техническими средствами.

Поздравляют с праздниками, светскими и религиозными, с радостными событиями в жизни кого-либо (женитьбой, замужеством, рождением ребенка, поступлением в вуз, окончанием вуза, получением ученой степени, какого-либо звания, продвижением по службе, с днем рождения и др.). Поздравляют друзья, знакомые, соседи, сослуживцы. Если кто-то знаком друг с другом очень поверхностно, поздравлять с чем бы то ни было нецелесообразно. До события поздравлять не принято. Можно поздравить с наступающим праздником, но не с

прошедшим праздником; что касается личных успехов – можно поздравить и спустя достаточно длительное время, если поздравляющий не мог этого сделать сразу. Воздержание от поздравления может быть понято не только как невежественность, неучтивость, но и как недоброжелательство, несогласие (например, с присуждением человеку ученой степени). Даже соперника в любви следует поздравить с женитьбой, если только это не имело скандального характера. Поздравления, как в быту, так и официальные, не должны быть длинными; в них полезно заложить добрые и оптимистические выражения. В Англии существуют много праздников, где англичане любят поздравлять друг друга и желать самое лучшее. Merry Christmas and a Happy New Year! [1].

Cordial congratulations on Victory Day – the most important and welcomed holiday!On this day of grateful and sorrowful memories please receive hottest and touching words of gratitude and down to earth bow to all those whose destinies were ruined by war.

Сердечные поздравления с Днем Победы – самым важным и долгожданным праздником! В этот день больших и грустных воспоминаний примите самые теплые и трогательные слова благодарности и низкий поклон до земли всем, чьи судьбы сломала война.

The 9thofMaywillstayinourmemoryasthedayofnationalproudforourcountryandourpeople. We sincerely wish you all strong health, peaceful sky, happiness and prosperity!

В отношении поздравлений и пожеланий английские традиции в значительной степени отличаются от кыргызских, что и следует иметь в виду. Согласно английскому речевому этикету в Англии принято поздравлять с семейными, личными праздниками: с днем рождения, бракосочетанием, победой в соревнованиях и т.п. С официальными праздниками (День матери, День рождения королевы), как правило, не поздравляют. Обменяться поздравлениями-пожеланиями можно на Рождество:- MerryChristmas! (The) Sametoyou!

В речевом этикете наиболее типичными оборотами, выражающими поздравление, являются: Поздравляю вас (тебя) с...MayIcongratulate (you) on/upon... May Icongratulateyouon/ upon? Iwishyoua happy New Year!

Английские поздравления с семейными праздниками: Happybirthday!

Many happy returns!

It's your birthday today. Congratulations!

It's your wedding anniversary. Congratulations!

My (Our) congratulations on your wedding anniversary.

Congratulations on your silver wedding/jubilee.

Английские поздравления с успешным завершением какого-либо важного дела: Сзащитойдиплома! I hear you've defended your thesis. Congratulations!

Сокончаниемшколы! You'vefinishedschool. Congratulations!

Английские поздравления с приездом: С приездом! Welcome!

Зимние праздники стремительно приближаются: улицы преображаются, даже в самых крупных торговых центрах пустеют полки, дома наполняются мандариновым и хвойным ароматами. Стремясь успеть все доделать вовремя, то есть до наступления Нового Года, некоторые забывают о том, что в США, Великобритании и других католических странах Рождество 25 декабря, а значит необходимо поздравить своих западных друзей, знакомых и партнеров по бизнесу.В канун зимних празднеств у всех возникает потребность поздравить родных и близких людей с Новым Годом и Рождеством, которые живут в англоязычной среде. И чтобы им было вдвойне приятнее хочется высказать им самые теплые и светлые пожелания на английском языке.

Английские новогодние поздравления можно отправить в любую точку мира, ведь это язык международного общения. Красивые поздравления на английском можно послать по СМС, электронной почте, отправить письмом или открыткой. Их можно разместить на различных англоязычных чатах и досках объявлений. Короткие пожелания можно гостить в комментариях к статусам, блогам, фотографиям и на форумах в разнообразных социальных сетях. Их даже можно преподнести в виде веселой новогодней песни или небольшого стихотворения. Имеется огромное количество поздравлений в канун Нового года и на Рождество, которыми друг с другом обмениваются люди. Так, самым частым поздравлением в Соединенных Штатах Америки является коротка фраза «Merry Christmas», что означает «Счастливого Рождества», ну а второй популярный слоган — «HappyNewYear», который переводится как «Счастливого Нового Года». Однако, не забывайте, что Рождество Христово – это их главный зимний праздник.Несмотря на огромное многообразие тематических поздравлений, все их можно разделить на два основных класса: Личные (семейные, дружеские, пожелания любимым). Здесь для полеты творческой мысли и фантазии представляется широкий простор. Самое важное в таких пожеланиях передать свою искренность и теплоту.

Корпоративные (деловые, партнерские, пожелание коллегам, начальнику или подчиненным). Здесь лучше проявить сдержанность, не стоит быть излишне эмоциональным. Важно подчеркнуть в поздравлении деловые связи, пожелать деловых успехов в грядущем году: Ihopethe New Year will be a year of great happiness and success for you. Havea wonderful celebration! На самом деле, строгих и четких шаблонов для корпоративных или личных пожеланий не существует. Все дело в стиле, а не в форме: личные поздравления предполагают некую «пространность» и эмоциональность. Деловые же, наоборот, более практичные и эмоционально нейтральные. Лучшие поздравления – это слова от души, от чистого сердца. Оригинальным будет поздравление на английском своих русскоязычных знакомых.Поздравление как речевой акт для своей реализации требует

соответствующей ситуации общения, т.е. для конвенционального употребления такого типа высказывания требуется, чтобы сложилась определённая ситуация общения [2].

В отличие от Великобритании, в Кыргызстане отмечается ряд профессиональных праздников, на которых звучат пожелания, которые не используются в британском речевом этикете. Например, морякам желают доплыть до самых дальних рубежей, учителям и преподавателям – терпения, врачам – здоровья, сотрудникам милиции – спокойного дежурства. Для кыргызских праздничных поздравлений более характерны эмоциональность, выразительность, употребление индивидуализированных пожеланий. Пожелание здоровья, столь популярное в Кыргызстане, в Великобритании произносится только по отношению к лицам, находящимся в нетрудоспособном состоянии. В то же время в нашей стране не поздравляют с Днём отца, не посылают открытки в связи с устройством на новую работу и т.д.

Следует отметить, что содержательная сторона русских пожеланий резко отличается от ее параллели в британском национальном варианте английского языка. В Кыргызстане тематика пожеланий в высокой степени зависит не только от возрастных, но и от профессиональных, и общественно-политических факторов. На британские высказывания пожеланий оказывают влияние главным образом возрастной признак адресата и исторические традиции. Британцы отдают предпочтениеписьменной форме поздравления, а кыргызские – устной.

Благослове́ние – это славословия, которые человек возносит к Богу, воздавая ему хвалы за Его неизреченную благостьили же пожелание успеха счастья, долголетия в адрес другого человека. В Библии сказано: «Возлюбил проклятие — оно и придёт на него. Не восхотел благословения — оно и уйдёт от него» [3]. Во всех народах говорят, что нет сильнее оберега, чем благословение родителей. Ведь родители – самый главный человек в жизни человечества. Изменить жизнь своих детей способно родительские благословение. В своей жизни мы слышим много блогословений, различных поздравлений и пожеланий, и некоторые из них действительно могут заставить задуматься: о будущем, о жизни, о сокровенном, о наболевшем и т. д., какие-то просто повеселят или тронут душу. Благословлять нужно перед любым значимым событием, не только перед началом самостоятельной жизни или семейной жизни. День свадьбы (*wedding day*) считается самым счастливым днем в жизни девушки (*the happiest day of her life*), но часто оказывается еще и самым хлопотным.

Кыргызы, как и другие народы, имеют определенную репутацию. Во всех семьях благословений родителей на свадьбу своих детей является давней и тщательно соблюдаемой традицией. Считается, что оно поможет молодой паре в будущем и будет охранять их от неприятностей. Особенно перед свадьбой каждая мать с тревогой думает о счастье своей дочери и благословит. Материнское сердце желает своей дочке только крепкой и долгой семейной жизни. Это у кыргызского народа изображают песнями (кошок).

Кыргызский народ говорит: “От дождя земля зеленеет, от благословения (бата, добрые пожелания) народ множится". В народе благословению придают особо важное значение и верят в его силу и благодать. Кыргызы всегда просили благословения у аксакалов, говоря: "Кто получит благословение, у того исполнятся все желания".Эта традиция и сейчас не теряет актуальности. Но ее значение немного изменилось и, по словам этнографов, постепенно стало уменьшаться. Кыргызы сначала накрывают дасторкон, режут скот и кормят людей, а благословение получают в конце застолья. В основном тои и поминки проводят для того, чтобы получить благословение людей. На свадьбах говорят: "Чтобы вы состарились вместе". Невесте желают счастья в семье. Также, когда выезжаешь в дальний путь или случается беда, проводили түлөө (обряд жертвоприношения) для получения благословения. Без причины на бата никогда не приглашают.Это делает старший по возрасту, много переживший, мудрый аксакал.Он просит у Всевышнего всего хорошего, благополучия и здоровья для всех и для того, кто проводит свадьбу. Кроме того, дающий благословение должен придавать значимость своим словам, говорить стоя и с благожелательным видом. У кыргызов молодые люди никогда это не делали. Сейчас же на тоях иногда бата дают молодые тамада. Это называют "шаблоном". Молодые люди просят благословения, но дают его только старшие.

Кроме переведенных блогословений предлагаем следующие: Баш алган буудайдай ыргалгыла, Кошулган талдай чырмалгыла. Ырысыңарга эр бала сүйгүлө, Суктанарга кыз бала сүйгүлө. Кайгыланбай каткырып, Кол кармашып жүргүлө! Эчкиңер эгиз туусун,Эки жылда сегиз туусун. Ат берсе, ала берсин, Томолок баш бала берсин. Эчки берсе, теке берсин, Эшиги ачык Мекке берсин. Пайгамбар назарын берсин, Кызырың баарын берсин. Сыймыктуу дөөлөт жашынбасын, Кара ниеттер асылбасын. Казынаңар чачылбасын, Каймагыңар бузулбасын. Кайнаган казаныңар токтобосун, Жаман ой бирөө козгобосун. Уулдарыңар урум болсун, Кыздарыңар Кырым болсун. Алганың менен тең кары!

Как мы видим, в основном родственники, гости желают новым семьям богатых хозяйств, много детей и богатство.

На английском языке для молодоженом дают следующие поздравение: Toast of the Two-Headed Eagle Congratulations to you, newlyweds! Be happy and merry, dance, sing and giggle, one head is good, the best are 2 heads, Your family is like a two-headed eagle!

Тост о двуглавом орле поздравляю вас, молодожены! Будьте счастливы и веселы, танцуйте, пойте и смейтесь, Одна голова хорошо, лучше всего 2 головы, Ваша семья, как двуглавый орел! [4].

Мы в настоящей статье постарались раскрыть особенности поздравлений и пожеланий у кыргызов и англичан. Несмотря на различие менталитета, образа жизни двух народов основные идеи благословения имеют схожие черты. Это связано, с тем, что человек несмотря на различие рас и народов, образа жизни стремится к счастью, миру и благополучию. В основе всего человечества лежит поздравить своего ближнего и пожелать

ему или ей только самого хорошего в жизни. Добрые поздравления и пожелания друг к другу выражаются через благословения иметь хорошие и крепкие отношения к людям.

Литература:

1. Абдуллаева Г. Модельно-правовые вопросы этнокультурализма / Г. Абдуллаева.- Саарбрюккен, 2016.
2. Адамга керектүү кеңештер. Тосттор. Калоо-тилектер. Ак баталар. Оңолбек Батырканов-Бишкек, 2009.
3. Баскаков Н. А. Историко-типологическая характеристика структуры тюркских языков. М.: Изд. «Наука», 1975.
4. Гусаренко М.К.Дискурсивные разновидности, перлокутивная прагматика и пропозициональные характеристики речевого акта пожелания всовременном русском языке: дис. … канд. филол. Наук.-М., 1961.
5. Мекеко Н.М.Сопоставительный анализ функционирования единиц речевого этикета тематической группы «пожелание» в английском и русском языках: дис. … канд. филол. наук - М.,2001.-207 с.
6. Серль Дж.Что такое речевой акт? Новое в зарубежной лингвистике. Вып.17: Теория речевых актов. - М., 1986. - С. 151-169.

Айдралиева А.А.

Ж.Баласагынатындагы Кыргыз улуттук университети

АНГЛИС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ БАЛА ТӨРӨЛГӨНДӨГҮ КУТТУКТООЛОРДУН ЖАНА БАТАЛАРДЫН ЖАЛПЫЛЫКТАРЫ ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫКТАРЫ

СХОДСТВО И РАЗЛИЧИИ БЛОГОСЛОВЕНИЙ И ПОЗДРАВЛЕНИЙ НОВОРОЖДЕННОГО НА АНГЛИЙСКОМ И КЫРГЫЗСКИХ ЯЗЫКАХ

SIMILARITIES AND DIFFERENCES BETWEEN THEOLOGY AND CONGRATULATIONS OF THE NEWBORN IN ENGLISH AND KYRGYZ LANGUAGES

Аннотация: *Илимий макалада англис жана кыргыз тилдеринде жаңы төрөлгөн балага берилүүчү баталардын жана куттуктоолордун мааниси, өзгөчөлүктөрү, жалпылыктары жана айырмачылыктары анализденди. Кыргыз тилиндеги баталар эл керегине жароо, ыймандуу, мал-жандуу болуу, ата-энесине күйүмдүү болуп карыганда аларды асыроо маанидеги баталар берилсе, англис тилинде көптөгөн белектерге ээ болушун, өмүрү узун болуусун жана шаңдуу жашоону тилешкендиги жыйынтыкталды.*

Түйүндүү сөздөр: *бата, ымыркай, куттуктоо, өмүрлүү, бешик, белек, жылмаюу, салт, ата-эне, боорукер.*

Аннотация: *В научной статье проанализированы особенности, различии и сходство блогословений и поздравлений на новорожденного на английско и кыргызских языках.Были сделаны выводы, что на кыргызском языке основном существуют поздравлений и блогословений следующим содержанием: уважать старших, обеспечить родителей в старости, быть сыном народа, долголетие и иметь богатое хозяйство. А англичане: много подарок, радостной и долгой жизни.*

Ключевые слова: *благословение, новорожденный, поздравление, долголетие, колыбель, подарки, улыбка, традиция, родители, доброта.*

Annotation: *The scientific article analyzes the peculiarities, differences and similarities of blogs and congratulations on the newborn in the English and Kyrgyz languages.It was concluded that, in the Kyrgyz language, there are mainly congratulations and blessings with the following content: respect the elders, provide parents in old age, be the son of the people, long life and have a rich household. And the British: a lot of gift, joy and long life.*

Key words: *blessing, newborn, congratulation, longevity, cradle, gifts, smile, tradition, parents, kindness.*

Кандай гана улут болбосун өзүнүн маданиятына, каада-салттарына жана этикеттерине ээ. Ар бир элдин мамлекеттик, саясий жана жеке майрамдары белгиленип келет. Биз илимий макалабызда кыргыз жана англис тилдерде жаңы төрөлгөн наристеге ымыркайга берилүүчү батанын өзгөчөлүктөрүн жана жалпылыктарын карайбыз.

Кыргыз элинде бала төрөлгөндө, айрыкча эркек уул келгенде абдан кубанышат жана сыймыктануу менен кабыл алышат. Жөрөлгөнү “Жентек той” деп аташат. Наристе төрөлөөрү менен үй-бүлө мүчөлөрү, кошуна-колоңдор, тууган-туушкандар жетине албай майрамдашат. Ар бир кыргыз баласы салт-ырымдарды колдонот же буга чейин колдонгон. Булардын наристенин өсүшүнө, жетилишине кыйыр же түз таасири болорун окумуштуулар четке какпайт. Кыргыз элинин да башкалардай эле адам жаралгандан баштап, бул дүйнөдөн узап кеткенине чейин аны коштоп жүрчү жана элдин улуттук өзгөчөлүктөрүнө, ишенимдерине, менталитетине, турмуш шартына жараша салттары, ырым-жырымдары бар.

Бала жарык дүйнөгө келер замат, кубаныч коштогон кабар менен ымыркайдын чоң ата, чоң энесине, таята, таенесине биринчи иретте сүйүнчүлөшкөн. Адатта бул "Сүйүнчү" деген сөз менен коштолот. Ага "Болсун!" деп жооп айтып, жакшы кабар үчүн бере турган сыйлыгын аташкан. Баланын тайлары (таята,

таекелери) сүйүнчүлөгөн кудаларына "Болсун, сүйүнчүңө бир тай", "Болсун, сүйүнчүңө, козу" дешкен. Сүйүнүчүгө азыр негизинен акча беришет. Сүйүнчү сураганды кур кол кетирүүгө болбойт, жок дегенде, жанындагы бир буюмун убактылуу кармата туруп, кийин атаганын берген. Уул төрөлсө, "бөрү", кыз төрөлсө, "түлкү" деп сүйүнчүлөшкөн. Бул бир жагы, алардын мүнөздөрүнүн окшоштугунан (бөрүнүкү-уулга, түлкүнүкү-кызга) келип чыкса, экинчи жагы, бөбөктүн төрөлгөнүн жин-шайтандан жашыруу үчүн да айтылган. Кыздын төрөлгөнүн "кырк жылкы" деп сүйүнчүлөгөн учурлар бар, мунун себеби түшүнүктүү — себеби атасы кызын күйөөгө узатканда калың алат да [6].

Төрөлгөн баланы сары май менен оозантып, бөбөккө жакшы келечек каалашат. Адатта бул жөрөлгөнү байбичелер, ымыркайдын чоң энеси, таянеси жасайт. Бул ырым менен "баланын өмүрү майлуу-сүттүү болсун", "жегени дайым май болсун", "дайым май чайнасын", "малдуу-жандуу болсун", "кем болбосун", "жокчулук, карчылык тартпасын" деген тилектерин билдиришкен. Энеси менен ээрчип келген кичине баланын оозуна кайсы эле үйдөн болбосун, үй ээси май салган, бул ырым чоңойгондо жалганчы болуп калбасын деген тилек менен жасалчу. Азыр үйүнө биринчи жолу келген кичине балага ырым кылып акча-тыйын же кийим кече берип коюшат. Мунун дагы бир мааниси наристеге көз тийбесин, акысын бердим дегенди билдирет.Бөбөк жарык дүйнөгө келери менен ага ат коюлат. Бул азан чакыруу менен коштолот. Кыргызда ат коюу боюнча ар кандай ырымдар бар. Маселен, ымыркайдын аты өтө оор болбошу керек, антпесе, аны көтөрө албайт деп айтылат. Мисалы, Манас ысымы. Андан сырткары, үй-бүлөдө жалаң эркек же кыздар төрөлө берсе, Бурул, Жаңыл, Кайрылса, Токтобүбү деген аттарды коёт. Токтосун, Токтогон, Токтогул ысымдары жөн жерден берилбейт. Аны көптөн бери бала токтобой, эненин боюнан түшүп же төрөлгөндөн кийин чарчап кала берген бүлөдө төрөлгөн ымыркайга беришет [8].

Бала төрөлгөндө ата-эненин жакшы санаалаштары, чоң ата, чоң эненин кудалары, достору жентектеп келишет. Бул чакан тойлук. Ата-эне жентекти жарык дүйнөгө жаңы келген наристенин урматына берип, тууган-урукту, жолдош-жорону, кошуна-колоңду чакырып, дасторкон жайып, эт тартып, даам сыздырган. Жентек үчүн атайын күн мурунтан карынга сары май куюлуп, баланын төрөлүшүнө деп сактаган. Аны бузуп, алды менен бөбөктү оозантып, үйдүн карысына ооз тийгизишкен. Бала там-туң басып калганда жасала турган ырым. Ал бешик тойго караганда чаканыраак болот. Баланын эки бутун эшилген ала жип менен арчындап, тушайт. Бөбөктү эки колунан ата-энеси же өзүнөн улуулар кармап турат. Ал эми андан 20-30 метрдей аралыкта чогулуп алып жарышып чуркап келген тестиер балдардын алдыга чыкканы бөбөктүн бутун тушаган ала жипти алдын ала даярдап туруп колуна карматкан бычак менен кесиши керек. Бул жеңиши үчүн ага баш байге менен кошо ошол бычак белекке тиет. Ал эми калгандарга атайын даярдалган байгелер тапшырылат. Тушоосу кесилген баланы дароо ары-бери жетелеп бастырып, тегеректегилер жакшы тилектерин айтат. Андан соң атайын чачыла чачылып, аны ошол жерде чогулган эл улуу-кичүү дебей, талаша терип кетиши керек. Баланын бутун тушаган жипти кесүү мындан ары жолу ачык болсун, кадамы так шилтенип, турмушунда мүдүрүлбөсүн деген символикалык маанидеги ырым [6].

Америка элинде бала төрөлөөрдүн алдында «baby shower» (белектерди жамгырдай төгүү) салты уюштурулат. Мында болочоктогу энеге каалоо- тилектер айтылат жана кутукташат.**To the motherhood!** – Энелерүчүн!**Toyour new bundle of joy!** – Сиздин келечектеги бактыңыз үчүн!**I congratulateyou onsuch a happy and blessed occasion.** – Мен сизди өтө кубанычтуу жана жаркын күнүң менен куттуктайм!**We wish that your baby will grow uphappy! –** Төрөлгөн балаңыздын бактылуу болушун каалайбыз!**We wish thatevery day will bring your child new friends and new ideas!** – Биз балаңызга ар бир күн жаңы досторду жана жаңы идеяларды алып келишине тилектешпиз.**We wish that all yourbaby's dreams will come true in life! –**Биз сиздин балаңыздын бардык каалоо- тилектери аткарылышын каалайбыз! [3].

Baby Sail in Life Ocean/Good luck to you in baby sail/ Let your fulfilled dreams stretch for miles / Let Birthday be an Island Tale / With many gifts, fun, joy and smiles! / Build ships of good deeds, they are warrants /Of happy voyage in life ocean / Eat well, walk long, obey your parents / And feel to them unique devotion! / Океандагы балалык бае жашоону / Балалык убактагы ийгиликтерди каалайм / Сенин орундалган кыялдарың көп болсун / Туулган күнүң жомоктогу аралдай болсун / Көптөгөн белектерге, шаңга, жыргалчылыкка жана жылмаюуга ээ бол! / Боорукер иштен кеме кур, ал океанда Бактылуу жол жүрүүнүн кепилдиги / Көп тамактан, узак убакыт сайранда, ата-энеңди ук / Аларга өзгөчө берилүү менен мамиле жаса [1].

Жогоруда биз англис жана кыргыз тилдеринде жаңы төрөлгөн балага карата айтылуучу куттуктоолорго жана каалоо-тилектерге кайрылып, маанисин анализдөөгө аракеттендик. Албетте, эки элдин менталитети, каада-салты, маданияты жана этикети ар тараптуу. Ошондой болсо да, фактылык салыштыруунун жана талдоонун негизинде төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот.

1. Англис тилинде бала төрөлгөндө эмоционалдык куттуктоолор арбын кездешет. Айрыкча балага байлыкты, сулуулукту, акылдуулукту, жайдарылыкты, көңүлдүү өмүр сүрүүнү каалаган ой - тилектер кездешет.
2. Кыргыз тилинде төрөлгөн балага карата ырымдардын көп экендиги, атап айтканда, жээнтек той, бешик той, о.э. көптөгөн баталар, куттуктоолор айтылаары аныкталды. Көпчүлүк учурда балага ыйман, акылмандык, улууларды урматтагандык, мал-жандуулук, элге кызмат кылгандык, бакубатчылык каалай тургандыгы көрсөтүлдү.

Айтылган айырмачылыктардын болушу албетте, эки элдин менталитетине, маданиятына, салттарына, улуттук саясий өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу. Ошого карабастан, эки элде тең баланын төрөлүшүн өтө кубануу менен кабыл алышат жана кабыл алынган традицияларына жараша майрамдашат.

Адабияттар:
1. Печенова В.В. Поздравление с рождением ребенка на английском © www.pozdravuha.ru)
2. Акматалиев А.Баба салты, эне адеби. – Б., 2009.
3. www.lingvsnov.ru.blog/spoRen.-inglsh.
4. Engblog.ru./wishes.
5. www.yanglch.ru/days.
6. 15:53 19.11.2015. жаңыланган (17:14 19.11.2015) 9380200)
7. https://sputnik.kg/society/20151119/1020244458.html.
8. Спутник. Табылды Кадырбеков.

Асемханова З.Ш.
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қарым-қатынас және әлем тілдеріуниверситеті

Ахметова А.Қ
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ «ҚАРА» КОНЦЕПТІСІНІҢ ЛИНГВОТАНЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОНЯТИЯ «ЧЕРНЫЙ» В КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

LINGUISTIC FEATURES OF THE CONCEPT “BLACK” IN THE KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

Аңдатпа: *Мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі «қара» концептісінің лингвотанымдық ерекшеліктері қарастырылған.*
Түйінді сөздер: *қара, концепт, лингвистикалық, лингвотанымдық, лингвомәдени*
Аннотация: *Статья рассматривает лингвистические особенности понятия «черный» в казахском и английском языках.*
Ключевые слова: *черный, концепт, лингвистический, лингвокреативтік, лингвокультура*
Annotation: *The article considers the linguistic features of the concept of “black” in the Kazakh and English languages.*
Keywords: *black, concept, linguistic, linguistic creativity, linguistic culture*

Қазақ, ағылшын тілдеріндегі «қара» ХХ ғасыр лингвистикасында тілді қарым-қатынас пен таным құралы ретінде қарастыру қарқынды бағытта дамып келеді. Тіл – антропоцетристік құбылыс, сондықтан ол адам үшін қызмет етеді. Ал қазақ тілінде тілдік және танымдық ұғымдар байланысы бағытында зерттелген еңбектер, оның ішінде танымдық ұғымдарды салыстырмалы-тарихи, салғастырмалы бағытта қарастырған еңбектер жоқтың қасы.

Біз қарастырып отырған «қара» концептісінің мәдени-лингвотанымдық негізі аса күрделі бағыт. Егер, адам ұғымдарының ішіндегі асылы және бөлігі «ақ» концептісі десек, «қара» концептісі керісінше оған антоним болып келеді. Қай заманда болмасын концептісінің «ең пәк, таза» саналық ұғымдары өзінің қадірін және қасиетін жоғалтпағанмен, оған қарсы «қара» танымдар мен дүниелердің ғаламдық бейнелерін белгілеуде кездеседі. «Қара» концептісі қайсібір ұлтты алсақ та «қайғы-қасірет, жаман пейіл, көңілсіздік, қаралы хабар, жамандық пен надандық және т.б.» тәрізді наным, танымдар мағынасын береді.

Дәуірлер бойына жалғасын тауып келе жатқан мәдениет пен танымның ұлтқа тән тілдегі ерекшеліктері біртіндеп тілдік қолданыстан шыға бастайды. Немесе тілші мәденеиеттанушы ғалымдар тарапынан заман ағымымен өзгеріске ұшыраған ұлт пен елдің әдет-ғұрпы, салт-дәстүр тарихы, мағынасы күңгірттене бастаған тілдік ерекшеліктері ретінде нақты ғылыми сараптамаларды талап етеді [1].

Негізінен, ұлтқа тән тілдің лексикалық өзгеріске тәуелді болуы қоғамдағы саяси-экономикалық, мәдени-ағарту, өнер, мораль және т.б. өзгерістерге қатысты өзгеріске ұшырайды [2]. Адамдар лингвистиканың жетістіктерін пайдалана отырып, өзге ғылымдар саласында айтарлықтай табыстарға қол жеткізе алады. Оның негізі тілдің өзіндік сипатына сай өмірмен тығыз байланыста өрбіген сәйкестік, жалпылық құндылықтары бар.

Бұл талдау жұмысымызда «қара» ұғымын кейінгі жылдары ғылымда бірлесе жасалған зерттеулерда пайда болған «лингвистика және мәдениеттану» лингвистика саласы шеңберінде зерделеуіміз – жаңаша көзқарастың нәтижесі болмақ. Жалпы, *«қара» концептісі тәрізді* анықтауыш ұғымдарды туыс емес тілдерде салғастыра зерделеу мен талдауға әлемнің тілдік бейнесінің табиғатын мейлінше тереңірек тануға мүмкіндік берді. Яғни, тілдік тіркестердегі сананы және санадағы ойлауды концептуализациялау теориясына өзінің үлесін де қосады. Бұндай салыстыра талдау еңбектері мен сараптаулар нәтижесі салыстырмалы лингвистика және мәдениеттану саласының әрі өркендеуіне өзінің септігін тигізеді [3, 99 б.]

Ұғымдарды талдау үшін тілдер арасындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтау аса қажет.

Қазақ және ағылшын лингвистикалық ұғымдарының сөзжасамы негізгі төрт жолмен жасалатындығын байқауға болады. Екі тілде де төл сөздік қордан жасалған ұғымдар көптеп кездеседі: *blackmail – қаралау, black box – қара жәшік* және т.б. Мұндай ұғымдар тілдің төл сөзжасамының семантикалық, морфологиялық ерекшеліктеріне бағынады.

Ретерминологизация тәсілімен жасалған ұғымдар екі тілде ұлтқа тән ұғымдардың басқа сала ұғымдарымен омонимдес болуы нәтижесінде көрініс тапқан. Мысалы: *black list – қара тізім* лингвистикада тілді талдауда пайдаланылатынәдіс-тәсілдер жиынтығын білдіретін термин болса, онда әдіс-тәсілдер жиынтығын білдіретін термин болып табылады. Байқап қарасақ, қазақ тілінде ағылшын тіліндегідей бұндай ұғымдар өздерінің негізгі мағыналарынан алшақтап кетпейді.

Ұлт тілінде «қара» концептісі, оның танымдық бейімділіктері тілде қалыптасып көрініс табады. Бұл ұғымдар астарынан әрбір адам баласының ойлау жүйесінде таным ретінде қабылданған ақпарат «қара» концептісі төңірегінде шоғырланады. «Қара» ұғымын қабылдау әркилы болуы мүмкін. Осылайша, «қара» концептісі ерекше бір тілдің дүние туралы ақпаратын меңгерудің универсалды ерекшеліктері.

Адам санасында қалыптасып орныққан дүниенің бейнесі табиғаты жағынан әркелкі болып келетін ұғымдардың көмегімен көрініс табатыны белгілі. Бұлар тілдік тіркестер көмегімен таңбаланады және вербалданады.Мысалы, ағылшын тілінде «black» мағынасындағы сөз тіркестер: *blackmail, black sheep, black idea* негативті, жағымсыз әрі ұнамсыз мағынада біріккен. Қарап отырсақ, аталған сөз тіркестерінде *жағымсыз, күңгірт, беймаза* мағыналар байқалады.

Концепт тілдік тіркестердің беретін ұғымын іштей түсіну бойынша жеке бір адамнан бастап, қоғамдық топтардың, бүкіл бір ұлттың, елдің ой-өрісінің, танымының ерекшеліктері байқалады. Қара концептісінің бастапқы мағынасы «қара» деген түс негізінде түсіндіріледі. Бірте-бірте қара жағымсыз заттар мен ұғымдарға қатысты ауыспалы мағынаны игере бастаған. Ол енді анықтауыш қана емес, зат есіммен бірге қолданылып, қосымша мағынасында «*қара ниет, қара қазан, қара шаңырақ, қара халық, қара орман*» және т.б. сөз тіркестерін қалыптастырады.

Тіптіосындай жайттар ағылшын тілінде де байқалады: *Black sea, blackboard, black box, blackmail, black* day. Бұл бастапқы орныққан танымдарды жаңа қырынан бағалауғасебеп болады. Осындай тілдік тіркестердің арқасында адамның ойсанасына, ішкі дүниесіне тығыз қатысты – негізгі танымдар, оның ерекшеліктері қарастырылып, бұлардың мән-мағынасын да қамти алады.Аталған тілдік тіркестер бұлардың тілдік мағыналарын сипаттау бойынша қосымша мән-мағынаны анықтауға септігін тигізеді [4, 15 б.].

Ұғымдардың мазмұндық танымдық маңызын аңықтау үшін әлемніңқайсыбір ерекшеліктері ретінде заттық құндылықтарды, олардың қоғамдағыфункциясын, басқа обьектілермен қарым-қатынасын, осы бойыншаанықталған ұлтқа тән сана-сезімнің ерекшеліктерімен бағасын белгілей алуымыз аса қажет [5, 66 б.]. Қарастырылып отырған «қара» ұғымына қатысты танымдардың лингвомәдени сарапталуы ағылшын, қазақ тілділер ұғымы мен санасындағы ұғымдарды лигвомәдениеттану шеңберінде белгілілеуге мүмкіндік берді. Осы бағытта ағылшын және қазақ тілдеріндегі «қара» ұғымына қатысты бірқатар сөз тіркестерді, бірлескен сөз тіркестерін салыстырып көрелік.

Жоғарыда талданған мысалдар тек қарапайым лексикалар ретінде қарастырылды. Жалпы, «қара» концептісінің лингвотанымы ерекше ауқымды әрі кең, әрі ерекше ұғым екендігі осындай сөз тіркестерінің қолданысынан байқалады. Ағылшын, қазақ тілдерінде «қара» ауқымды әрі кең семантикалық өріске ие бола отырып, осы концепт аумағында сандаған тілдік тіркестер, сөз тіркестер қарастырылған. Адамдардың бір-бірімен қарым-қатынасының маңызды реңкі ретінде саналатын, әрі ерекше ұғым «қара» концептісінің бейтарап лексикамен бірлесуі де заңдылық. Мысалы «*қара басы*», «*қара жамылу*», «*қара басу*» және т.б. Бұл аталған тіркестерде «қара» концептісі ауыспалы мағынада қолданылып тұр. *Қара басы – жалғыз, қара жамылу – қайғыру, қара басу – қателік жасау, қапыда қалу тәрізді* ұғымдарды мағына береді.

Жалпы, "black" /blak/ сөзі төмендегі мағынаны береді*: the very darkest colour owing to the absence of or complete absorption of light; the opposite of white*. Мысалы "black smoke" – «қара түтін». Ағылшын тілінде «қара» концептісі бірінші кезекті қара түсін білдергенмен, сонымен қатар «қараңғы», «қап-қара», «қараю», «қара сұр» деген сандаған реңктерге ие ассоциоциялық ұғым.

Бұл ұғымның синонимдік қатары: *dark, pitch black, as black as pitch, pitch-dark, jet black, inky, coal black, blackish*

Сондай-ақ, бұл сөз атау есімдігі Австралиялық, Африкандық, Алжериялық *қара нәсілді* ұлттардың атауы ретінде танымал, мысалы, «*black adolescents of Jamaican descent".*Бұл сөз зат есім ретінде де берілуі мүмкін, мысалы: «*black colour or pigment*» мағынасында «*a tray decorated in black and green*».

Ағылшын және қазақ тілдерінде ерекше саналатын «қара» концептісінің тағы бір мағынасы қара нәсілді халықтар. Мысалы: «*they tend to identify strongly with other blacks" – Бұлар қара нәілді ұлттарда ерекшеленеді.* Сондай-ақ, бұл сөз «*қараға бояу, қараландыру*» деген мағыналарды береді: (something) black, especially with polish. Мысалы: «*the steps of the house were neatly blacked"*. Оның синонимдері: *blacken, darken.*

Тағы бір етістік мағынасында қолданысы ерекше бір өнімді шығарушы ұжымды басып алу, қарамағына алу дегенді де мағына береді. Мысалы: «*the union blacked the film because overtime was not being paid*". Синонимдері:*boycott, embargo, put/place an embargo on, blacklist, ban, bar, proscribe.* Тағы бір мысал: «*trade union members blacked the work*"[6, 47 б.].

Қарап отырсақ, ағылшын тілінде «қара» концептісінің жағымды, ұнамды, позитивті мағынасы

шамамен мүлде жоқ деп айтуға болады. Себебі, әлемнің тілдік бейнесінде ұлт менталитеті саналы тілдік тірек ұғымдары белгісінде көрініс табады. Өйткені ұғымдар тілдік қауымның танымдық сипаттамаларын вербальды сипатта және бейвербальды сипатта әдіс-тәсілдердің көмегі белгісінде жеткізетін ерекше, лингвомәдени реңктегі көп қырлы маңызды феномен.

Ағылшын, қазақ тілдерінде «қара»концептісі төмендегі тақырыптарға бөлінеді:

«Қара» концептісі «қиыншылық» мағынасында:

*1.Every man has one black patch, and some have two- әр адамда бір қара жамылғы болады, ал кейбіреулерінде екі болады.*Бұл сөйлемде «қара» қиыншылық мағынасында қолданылып тұр.

«Қара» концептісі «өлім» мағынасында:

Death is a black camel that lies down at every door. Sooner or later you must ride the camel.- Өлім деген қара түйе кез-келген есіктің алдында болып тұр. Ерте ме кеш пе осы қара түйеге отырасың.

Death is a black camel which kneels at every man's gate – Қара түйенің күні саған да келеді.

«Қара» концептісі «дәмді, әдемі» мағынасында:

The blacker the berry the sweeter the juice – жидек шырынды қаншалықты тәтті етеді(Адам аласы ішінде).

Қазақ тілінде де «қара» концептісі кей кезде жағымды мағынада пайдалануға болатыны анықтадық, мысалы: *Қара көз қыздар, қара шаш, қара халық.*

«Қара» концептісі «арам пиғыл, ниет» мағынасында:

Crows everywhere are equally black – қарғалардың бәрі де қара. Немесе қарға қарғаның көзін шұқымайды.

«Қара» концептісі «жағымсыз ықпал, күңгірттік немес азап, сор, қайғы, дерт» мағынасында:

In every family's cooking pot is one black spot. – Кез-келген үйдің қазанында қара дақ бар.

Ағылшан тілінде «қара» концептісіне қатысты жағымды ұғымдар кездеседі, мысалы: black cofee, to be in black – табысқа жету, black beard – қара сақалды, black berry, blach and white –түрлі түсті теледидар, баспа жұмыстары мағыналарында да сөз тіркестері кездеседі. Дегенмен ағылшын, қазақ тілінде де «қара» концептісі көбінесе жағымсыз мағынада кездеседі.

Екі тілдегі «қара» концептісі «арам пиғыл, ниет» жағымсыз мағынасында:

The black dog gets the food; the white dog gets the blame – Қара итке ас бұйырса, ақ итке жала жабылады. Бұл сөйлемде қазақ тіліндегі *«Қазан жалаған құтылды, қаспақ жалаған тұтылды»* деген сөз тіркесімен сәйкес келеді.

«Қара» концептісі «қарапайым, қара халық» мағынасында:

A roan horse and a black can travel equally far in a day's journey – Бос ат пен қараны мінген бірлесе қыдырады. Кемедегінің жаны бір.

«Қара» концептісі «азап, сор, қайғы, дерт» мағынасында:

He was dressed all in black–Ол қара жамылды.

«Қара» концептісі «қара нәсілді халықтар» мағынасында:

Black people are sometimes referred to as **blacks** – “қара” концептісі қара нәсілділер мағынасын береді. *He worked for the rights of black people. – Ол қара нәілділердің құқығын қорғады.*

«Қара» концептісі «бақытсыздық, шарасыздық, қиыншылық» мағынасында:

It was, he said later, one of the blackest days of his political career – Кейінірек ол бұл күндер өз мансабындағы қара күндер болғанын айтты.

In late 1975, she fell into a black depression. – 1975 жылдары ол үшін қаралы, қайғылы болды.

Сонымен ағылшын, қазақ тілдерінде сөз тіркестерінде «қара» концептісі төмендегі жағымсыз мағыналар аумағында қолданыс тапқан. Бұлар:

1.“қара” – күңгірттік, жағымсыздық пен жағымсыз ықпал;
2. “қара” – азап, қайғы, дерт, қиыншылық, тығырыққа тірелу
3. “қара” –бақытсыздық,депрессия, шарасыздық
4. “қара” – қаралы күн, жаман хабар
5. “қара” – өлім, қаралы хабар, зор күйзеліс, орны толмас шығын
6. “қара” –арам пиғыл, қара ниет, жауыздық
7. “қара” – қара нәсілді халықтар
8. “қара” –қызғаныш, күйініш, арамдық
9. “қара” –қайғыру, көңілсіздік, сағыныш, мұң және т.б.

Олай болса, “қара” ұғымдарының қолданысы көбінесе жағымсыз, жамандық пен қараңғылық мағынасын береді. Өйткені халық ұғымында «қара» концептісі қараңғылық, күйзеліс, қара ниет, беймәлімдік, шарасыздық пен қиыншылық, тіпті өлім ұғымдарымен ұштасып тұр.

Қорыта келгенде, әрбір ұлт пен елдің тілі сол тілде сөйлеуші адамдардың концептісі мен санасында ұғымдық танымдардың семантикалық жүйесі ретінде қалыптасады. Ұлтқа тікелей қатысы бар аталмыш бір дүние бейнесін жасайды.

Ағылшын және қазақ тілдеріндегі «қара» концептісінің қолданысы – бейнелерді күнделікті тіл тұрғысында көрсететін үлгілік образ болып табылады. Өйткені олар қоғамдағы жағдаяттар, адами құндылықтардың ұқсастығын да анықтауға негізделген. Осылайша «қара» концептісіне байланысты танымдар тізбегін аталмыш бір ұлтқа тән тілдегі мәдениеттің көрінісі мен символдық белгісі ретінде талдауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:
1. Верешагин Е.М. Язык и культура. – М., 1976.
2. Searl, J. Minds, brains and science. – Cambridge,1984. – 43p.
3. Есембекова, Ш.Т.Ағылшын,қазақ тілдеріндегі «қара» ұғымы. – Қызылорда, 2013. –118б.
4. Смағұлова, Г. Әдеби мәтінлингвистикасы. – Алматы: Триумф,2008.
5. Сүлейменова, Э. Дискурс в дискурсе казахстанской лингвистики //Современные проблемы дискурса: теория и практика. – Алматы, 2006.
6. Жарқынбекова, Ш. Концепты цвета вказахской и русской культурах. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 226 с.
7.

Бабаева А.Д., Абдулазимов У.А.
Ош мамлекеттик юридикалык институту

БОЛОЧОК МУГАЛИМДИН УКУКТУК КОМПЕТЕНТҮҮЛҮГҮН ИШМЕРДИК ЧӨЙРӨСҮНДӨ КАЛЫПТАНДЫРУУ

ФОРМИРОВАНИЕ ПРАВОВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ В СФЕРЕ ЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

FORMATION OF LEGAL COMPETENCE OF A FUTURE TEACHER IN THE FIELD OF ITS PROFESSIONAL ACTIVITY

Аннотация: *Бул макалада мугалимдин укуктук компетентүүлүгүн ишмердик чөйрөсүндө калыптандыруу процесси каралган. Кесиптик квалификациясын жогорулатуу боюнча милдеттери көрсөтүлгөн.*
Түйүндүү сөздөр: *кесиптик билим, социалдык чөйрө, укуктук компетентүүлүк, кесипкөй ишмер.*
Аннотация: *Данная статья посвящена правовой компететности учителя в сфере его профессиональной деятельности. Также показаны основные задачи в повышении квалификации учителей.*
Ключевыеслова: *профессиональное образование, социальная сфера, правовая компететность, профессиональная деятельность.*
Annotation: *This article is devoted to the legal competence of a teacher in the field of his professional activity. The main tasks in teacher training are also shown.*
Key words*: professional education, social sphere, legal competence, professional activity.*

Өлкөнүн туруксуз өсүшү, жаңы баалуулукка багыт алуунун пайда болушу менен мүнөздөлгөн мындай жаңы шарттарда төмөнкүлөрдүн ортосундагы карама-каршылыктар менен чыр-чатактар барган сайын ачыкка чыгууда:

- Жалпы жана кесиптик билим берүүнүн мазмуну менен экономиканын муктаждыктарынын жана социалдык чөйрөнүн өзгөрүшүнүн;
- жалпы жана кесиптик билим берүү деңгээлдеринин;
- мугалим менен окуучунун;
- мугалим менен окуучулардын ата-энесинин;
- балдар менен ата-энелеринин;
- мектеп тарбиясы менен көчө таасиринин;
- балдарды тарбиялоо менен көчө таасиринин ж.б.у.с.

Мугалимдер үчүн төмөнкү суроолорго жооп издөө эң олуттуу болуп баратат:

- коомдук өнүгүү нугу катары кайсы мазмуундуу идеяларды, багыттарды жана баалуулуктарды коомдогу көпчүлүк кабыл алышы мүмкүн?
- реформанын бүгүнкү күндөгү формалдык жана институционалдык максаттары кайсылар?
- кесиптик билим берүүнүн алкагында аталган чыр-чатактарды чечүүгө болочок мугалимдердин зарыл көндүмдөрүн, жөндөмдүүлүгүн жана даярдыгын кантип камсыз кылуу керек?
- жогорку кесипкөй мугалимдерди даярдоону көздөгөн окуу процессин уюштурууда теориялык жана практикалык даярдыкты айкалыштыруучу түйүн кайсы?

Биздин пикирибиз боюнча, баалуулуктардын жаңы түзүмүнүн негизин компетенттүүлүк деп атоого боло турган позиция түзөт, анын бир компоненти укуктук компетенттүүлүк болуп саналат.

Билим берүү мейкиндигинин укук талаасындагы педагогдордун жүрүм-турумунун баардык үлгүлөрүн ыңгайлашуучу (адаптациялык) жана биргелешүүчү (интеграциялык) деген эки вариантка топтоштурууга болот.

Ыңгайлашуучу вариантта педагог колдонуудагы укуктук ченемдерге ыңгайлашып, укуктук талаптарга жооп мамиле кылат, анын укуктук жүрүм-туруму кыйла пассивдүү мүнөздө болот. Бул вариантта педагог өзүнүн укуктук билимдерин, билгичтиктерин жана көндүдърүн, б.а. укуктук камылгасын, чектелүү экендигин билбей, жетиштүү деп ойлойт.

Биргелешүүчү вариант укуктун мүмкүнчүлүктөрүн жеке, топтук, уюмдук кызыкчылыктар үчүн, укуктук талаптарга карата алдын алуучу чараларда (б.а. мектеп ичиндеги билим берүү мамилелеринин жергиликтүү укуктук мейкиндигин уюштурууга катышууда) аң-сезимдүү пайдаланууга умтулган активдүү укуктук жүрүм-турум менен байланышкан. Бул вариантта педагогдордун укуктук компетенттүүлүгүн өнүктүрүүгөөздөрүн дилгирлентүү ыгы колдонулат. Мында педагогдун мектеп ичиндеги укук системасына кошулушу анын укуктук билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн байышы менен коштолот, ал эми булардын баюусу өз кезегинде ого бетер жакшы биргелешүүгө жол ачат. Анткени «мектептеги чөйрө окууга жайлуу болушу үчүн анда керектүү нерселерге окутуп-үйрөтө алгыдай адамдар болууга тийиш» [1, 23].

Дал ушул биргелешүүчү вариант дипломдон кийинки билим алуу шартында педагогдун кесипкөй укуктук компетенттүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү менен байланыштуу экендиги анык. Педагогдун укуктук компетенттүүлүгүн калыптандыруу системасы бул вариантта үзгүлтүксүз жана улам ургаалдашып барган түрдө иштеши керек. Болгондо да кесиптик камылганы жогорулатуу мекемелеринде тийиштүү окуу курсун өздөштөрүү – жалпы билим берүү мекемелериндеги окуу топторун комплектөөнүн жүрүшүндө башталуучу алгачкы этаптардын бири гана. Ал окуу курсу аяктагандан кийин да педагогдун мектеп ичиндеги укуктук мамилелерге практика жүзүндө катышуусу аркылуу улантылат.

Кесиптик камылганы жогорулатуу курстарынын угуучуларына берилген тапшырмалар алардын жекече кызыгууларын эске алуу менен түзүлүп, алынган теориялык билимдерди укуктук каражаттар менен окуп-үйрөнүп жатышкан педагогдун, жамааттын кызыкчылыктарын жүзөгө ашырууда практика жүзүндө орундоого багытталган эле.

Практикалык сабактар практика жетекчисинин илимий жетекчилиги астында жүзөгө ашырылды. Илимий жетекчиликтин алкагында практиканын программасын түзүүгө, теориялык үлгүлөрдү, методикаларды иштеп чыгууга жардам көрсөтүлдү; жетекчилер облустун райондоруна барганда угуучуларга кеп-кеңеш беришти. Бул иштердин отчеттордо чагылдырылган натыйжалары жыйынтыктоочу сессияны өткөрүү учурундагы практикалык сабактарда, тегерек столдордо талкууланды. Айрым материалдар илимий-практикалык конференцияларга алып чыгылды да, кийин жарыяланган макалалар түрүндөгү теориялык жалпылоолордун негизин түздү [2].

Алсак, мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасы өркүндөтүү боюнча тапшырмаларды аткарууда угуучулардын бир тобу педагогикалык жамааттын мыйзамдуу кызматтык өсүшкө болгон кызыкчылыктарына таасир этүү жолдорун иликтешти. Педагогдордун кесипкъй кызыкчылыктарын эске алуу жана педагогикалык кызматкерлердин кесиптик камылгасын жогорулатуу системасында бул кызыкчылыктарды канааттандырууга укуктук мүмкүнчүлүктөрдү түзүү аркылуу педагогдун мүдөөлүк чөйрөсүн күчөтүүгө багытталган иштер жүргүзүлдү.

Мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасын реформалоо жолдорун талдаганда, угуучулар төмөнкү жагдайларды эске алышты.

Эң эле жалпы түрдө алганда, мугалимдин кесиптик өсүшү (ишкер карьерасы) педагогдун жаңы иш-милдеттерди аткарууга, жаңы кызмат ордун ээлөөгө, жаңы маселелерди чечүүгө, жаңы усулдарды жана технологияларды өздөштүрүүгө, билим берүүнүн жаңы мазмуунунун пайдаланууга, окуу-усулдук базаны өздөштүрүүгө, маалымат технологиясын колдонууга даярдануу процессин билдирет. Ошол эле мезгилде ишкер карьера – бул адамдын жумушта өткөн өмүрүндөгү эмгек тажрыйбасы жана ишмердиги менен байланышкан аң-сезимдүү позициясы.

Администрация менен мугалимдин кызыкчылыктарындагы обьективдүү жашаган карама-каршылыктардын шартында мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасын уюштуруу жагынан негизги ролду мектеп ичиндеги педагогикалык өз алдынча башкаруунун карамагына, тактап айтканда, мугалимдердин усулдук бирикмесине өткөрүп берген ой. Бул бирикменин тийиштүү укуктук [3, 30]. Ыйгарымдары болууга тийиш. Дал ушул деңгээлде уюмдук жана жеке кызыкчылыктарды айкалыштыруунун мунасалуу варианттарын табууга, мугалимдердин кесиптик камылгасын жогорулатуунун төмөндөгүдөй милдеттерин орундоого болот:

- **Өндүрүштүк,** бул – ар бир билим берүү мекемесине мүнөздүү милдет. Окуу программасын натыйжалуу аткаруу, мектептин ишмердигин зарыл сандагы, окутуу методикаларын кесипкөй билген педагогдор менен камсыздоо (билим берүү мекемесинин администрациясы биринчи кезекте ушуга умтулат);

- **Социалдык**, бул милдет каалагандай мектепте чечилип жүрөт. мугалим өзүнүн кесиптик камылганы жогорулатууга кызыгат, анткени бул аркылуу ал өзүн социалдык жактан коргойт. Мугалим жаңы билимдерди, билим берүү мекемелери жөнүндө жаңы билимдерди, маалыматтарды эле албастан, кесиптештеринин тажрыйбасы менен эле таанышпастан, предмет боюнча өзүнүн билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн эле өркүндөтпөстөн, өзүнүн социалдык «наркын», кадыр-баркын да жогорулатат, эмгегинин макамдык (материалдык жана моралдык) жактан жогору бааланышына умтулат (мында педагогдун кызыкчылыктары жүзөгө ашырылат);

- **Атайын**, бул милдет ар бир мектепте айырмаланат. Адистешүүгө жараша кызматкерлердин кесиптик камылгасын жогорулатуу жасалма, башкарылма түрдө жүргүзүлөт. Мында педагогдун өзүнүн кесипкөй

өнүгүшүнүн багытын тандоосу кайсы бир даражада чектелбей койбойт (мектептин, бүтүндөй жамааттын кызыкчылыктарына баш ийдирилет), бирок мунун эсесине мектептин жалпы макамынын жогорулашы анын ар бир кызматкеринин кадыр-баркынын артышына алып келет. Мектеп ичиндеги кесиптик камылганы жогорулатуу системасын реформалоо ишинин натыйжаларынын бири педагогикалык жамааттын мүчөлөрүнүн укуктук активдүүлүгүнөн артышы, өздөрүнөн укуктарын жана аларды жүзөгө ашыруу мүмкүнчүлүктөрүн аңдап билиши болуп жаткандыгы көңүл буруууга арзыйт.

Алынган натыйжалар кесиптик камылганы жогорулатуу системасында жалпы билим берүү мекемелеринин педагогдорунун укуктук компетенттүүлүгүн калыптандырууну кесипкъй укуктук компетенттүүлүктү калыптандырып өнүктүрүүгө атайын багытталган тийиштүү окуу программасын иштеп чыгып, колдонууга киргизүү, аны жүзөгө ашыруунун педагогикалык шарттарын комплекстүү жүзөгө ашыруу жана билим берүү мамилелеринин укуктук чөйрөсүнө педагогдордун аң-сезимдүү катышуусу аркылуу камсыздоо мңмкңн деп айтылган гипотезаны тастыктап турат.

Адабияттар:

1. Краевский В.В. Повышение квалификации педагогических кадров. //Педагогика. - М., – 2000. № 9-10. – С. 23.

2. Бабаева А.Д. Формирование основ профессионально-правовой культуры будущего учителя. //Известия вузов Кыргызстана, 2015, № 3. – С. 67-70.

3. Пономарева Г.М. Общие проблемы современного образования. Сборник научно-практической конференции. – М., 2001.

Гудимова А.Н., Усеналы кызы А.

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына

ПРИЁМЫ И МЕТОДЫ ОЦЕНКИ ДОСТИЖЕНИЙ УЧЕНИКОВ МЛАДШИХ КЛАССОВ

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН БИЛИМДИК ЖЕТИШКЕНДИКТЕРИНЕ БАА БЕРҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫ

METHODS AND METHODS FOR EVALUATING THE ACHIEVEMENTS OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN

Аннотация: *В статье приведены примеры приёмов и методов оценки достижений учеников начальной школы с позиций требований компетентностного подхода.*

Ключевые слова: *оценка, компетенцииключевые и предметные, приёмы и методы.*

Аннотация: *Статьяда,башталгыч класстардын окуучуларынын билимдик жетишкендиктерине компетенттик мамиленин талаптарына ылайык баа берүү ыкмаларынын мисалдары келтирилген.*

Түйүндүү сөздөр: *баа, негизги жана предметик компетенциялар, ыкмалар жана усулдар.*

Annotation: *The article provides examples of techniques and methods for assessing the achievements of primary school schoolchildren from the standpoint of the requirements of the competency-based approach.*

Key words: *assessment, key and subject competencies, techniques and methods.*

В связи с переходом на новые образовательные стандарты начального образования Кыргызской Республики изменились кардинально цели и содержание обучения в начальной школе. В настоящее время наряду со знаниями у учеников необходимо формировать, а стало быть и оценивать другие компоненты компетенции и компетентности. Следовательно, и оценивание достижений учеников учителями требует использования других подходов, приёмов и методов.

Начальная ступень образования во многом предопределяет успехи развития оценочных умений учащихся. В связи с этим перед учителем стоит задача развития данных умений как базовых для обучения на последующих ступенях образования. В исследованиях современных авторов (А.Б. Воронцов, Н.В. Репкина[1; 2] и др.) педагогическому оцениванию придаётся особое значение в становлении развивающейся личности ребёнка: развитие субъектных свойств, рефлексии личностных качеств, свобода выбора собственного варианта развития, здоровьесберегающей и психологической функций оценивания.

В традиционном (знаниевоориентированном) типе образования отметка прямо отвечает его целям и задачам, являясь показателем сформированного знания. Исследования А.К. Дусавицкого[3]показали, что в современном оценивании результатов учебного труда произошла деформация смыслов отметки: она выступает не показателем знаний, а показателем социального статуса, отношения к ребёнку, в том числе родителей. В исследовании А.Б. Воронцова подчёркнуто, что для одних учащихся отметка стала являться травмирующим фактором, для других обесценилась.

В науке ряд исследований связан с технологиями безотметочного, содержательного (И.В.Глухова[4], М.Пинская[5]) и рейтингового оценивания (А.Б.Воронцов[1]). В современной начальной школе они не стали достоянием массовой практики, а реализуются в отдельных образовательных учреждениях. Идеи

содержательного оценивания не вошли в сознание широкой общественности, в том числе в сознание учителей начальных классов, которые оказывают решающее влияние на развитие ценностных ориентаций учащихся, уровень их нравственного развития.

Мы, как и многие учителя, используем для оценивания один из популярных приемов, разработанных американским ученым и психологом Бенджамином Блумом. Прием называется "Кубик Блума", для реализации которого необходим обычный бумажный куб, на гранях которого написано:

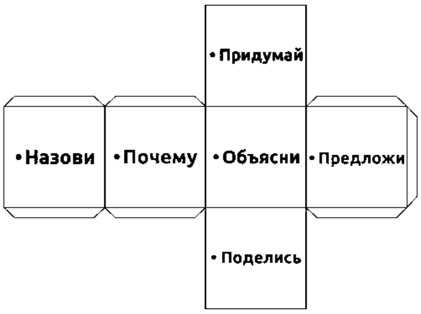

Рис.1. Развёртка "Кубик Блума".

Сформулированная тема урока обозначает круг вопросов, которые одни ученики задают, и на которые отвечают другие. Например, вопрос, начинающийся со слова "Назови…" может соответствовать уровню репродукции, т.е. простому воспроизведению знаний. Вопросы, начинающиеся со слов "Почему…" соответствуют так называемым процессуальным знаниям. Ученик в данном случае должен найти причинно-следственные связи, описать процессы, происходящие с определённым предметом или явлением. Отвечая на вопрос "Объясни…" ученик использует понятия и принципы в новых ситуациях, применяет законы, теории в конкретных практических ситуациях, демонстрирует правильное применение метода или процедуры. И, конечно же, задания "Предложи…", "Придумай…", "Поделись…" направлены на активизацию мыслительной деятельности ученика. Он выделяет скрытые (неявные) предположения, проводит различия между фактами и следствиями, анализирует, оценивает значимость данных, использует знания из разных областей, обращает внимание на соответствие вывода имеющимся данным.

Общеизвестно, что обычная зубрёжка не способствует результативному усвоению учебного материала. Возможны два режима использования данного приёма: при одном режиме ученики формулируют вопросы, при другом учитель задаёт соответствующие вопросы. Причём можно заметить, что не только гораздо легче ответить на вопросы репродуктивного характера, но и сформулировать их. Сложнее сформулировать вопросы, направленные на поиск причинно-следственных связей. Еще сложнее сформулировать вопросы-задания, начинающиеся со слов "Предложи…", "Придумай…", "Поделись…". И, конечно, учитель должен по-разному оценивать труд учеников по составлению вопросов-заданий и по ответам на них.

"Кубик Блума" оригинален удобен тем, что позволяет формулировать вопросы самого разного характера и даёт как бы подсказку ученикам, указывая с чего нужно начинать формулировку вопроса. Обычно учитель или один из учеников бросает кубик. Выпавшая грань укажет: какого типа вопрос следует задать. Удобнее ориентироваться по слову на грани кубика — с него и должен начинаться вопрос. Ниже приведены примеры использования нами этого приёма на уроках математики и природоведения.

Применение «Кубика Блума» на уроке математики для 3 класса на тему «куб»:

Почемуиногда прямоугольный параллелепипед называют кубом? (Потому что все грани этого прямоугольного параллелепипеда одинаковые квадраты)

Объясни что такое куб? (этогеометрическая фигура состоящая из 6 одинаковых квадратов)

Назови элементы куба.(8 вершин, 6 одинаковыхграней, 12 одинаковых рёбер)

Предложи как из куба получить прямоугольный параллелепипед? (если вертикальные ребра будутне равны горизонтальным, то получится прямоугольный параллелепипед)

Придумай рисунки с прямоугольным параллелепипедом и кубом.

Поделись своими наблюдениями, где в жизни ты встречал предметы в форме куба, прямоугольного параллелепипеда)? (дома, мебель: шкафы, комоды; электробытовые приборы: телевизор, микроволновая печь).

Применение «Кубика Блума» на уроке природоведения по теме «Атмосферные осадки, снег»:

Опиши:белый, пушистый,мокрый, сухой, свежий.

Сравни:В отличие от дождя снегидёт глубокой осенью, зимой, ранней веснойи очень, очень редко летом.

Предложи ассоциацию: Грусть.

Сделай анализ:Снег форма атмосферных осадков, в виде белых хлопьев, состоящих из мелких кристалликов льдав виде снежинок разной формы. Считается, что одинаковых снежинок нет.

Примени: Можно использовать в качестве утеплителей. Плотный, слежавшийся снег применяется при строительстве снежных хижин Иглу.

Оцени: спасает почву от глубокого промерзания, посевы от замерзания, увлажняет почву при таянии,но при снегопаде слепит глаза, засыпает дороги.

«Кубик Блума» - это действенный прием,направленный на оценивание личностных, метапредметных и предметных достижений учеников.

Практика показывает, что прием очень нравится ученикам, они быстро осваивают технику его использования. А учителю этот прием помогает не только в активной и занимательной форме проверять знания и умения учащихся, выявлять степень предметно- эмоционального погружения детей в тему, но и развивать навыки критического мышления. Методика реализации приёма удобна тем, что не требует много времени на подготовку и проведение занятия и может использоваться на всех этапах урока в качестве рефлексии или фрагментарной проверки домашнего задания.

Также нами используется приём оценивания уровня компетенций с привлечением родителей.

Урок чтения (с привлечением родителей) **по теме:** «Бишкек – столица Киргызстана».

На уроке в соответствии с предоставленными рекомендациями и куррикулумом КР для начальной школы **развиваются:**

- ключевые компетенции: информационная, самоорганизация и решение проблем, социально-коммуникативная;

- предметные: языковая, речевая, культуроведческая.

Оборудование: Бейджи-название групп, тематические рисунки детей на А-3, карточки с заданием для каждой группы.

Цели (ожидаемые результаты для ученика):

Обучающая. 1)Знают историю города Бишкек;2)Знают значение герба, гимна, флага Кыргызстана; 3) Знают основные памятники Бишкека; 4) Знают основные места культурного отдыха в Бишкеке (музеи, театры, филармония, цирк); 5) Знают особенности природы Кыргызстана.

Воспитывающая. 1.Умеют дружно работать в группах. 2. Уважительно выслушивают мнения друг друга. 3. Следят за правильной посадкой. 4. Следят за порядком на парте.

В начале урока каждая группа выступает по своей теме.

1) Первыми озвучивают информацию дети, которые знают историю города Бишкек.Остальные ребята внимательно слушают, запоминают, основные моменты фиксируют письменно.По информации, которую озвучивают дети, мама Нурсултана составляет вопросы и фиксирует их письменно у себя в блокноте.

2) Затем выступает группа с темой «Гимн, Герб, Флаг».Остальные ребята внимательно слушают, запоминают, основные моменты фиксируют письменно.По информации, которую озвучивают дети, мама Нурсултана составляет вопросы и фиксирует их письменно у себя в блокноте.

3) Выступает группа с темой «Памятники Бишкека».Остальные ребята внимательно слушают, запоминают, основные моменты фиксируют письменно. По информации, которую озвучивают дети, мама Нурсултана составляет вопросы и фиксирует их письменно у себя в блокноте.

4) Выступает группа с темой «Культурные места Бишкека» (театры, филармония, цирк, музеи).Остальные ребята внимательно слушают, запоминают, основные моменты фиксируют письменно.По информации, которую озвучивают дети, мама Нурсултана составляет вопросы и фиксирует их письменно у себя в блокноте.

5) Выступает группа с темой «Природа Кыргызстана».Остальные ребята внимательно слушают, запоминают, основные моменты фиксируют письменно. По информации, которую озвучивают дети, мама Нурсултана составляет вопросы и фиксирует их письменно у себя в блокноте.

6-ой этап урока - закрепление. Дети выполняют ниже следующие задания:

Прочитайте хором мужским голосом:

Мой милый город, мой Бишкек
С тобой мы связаны судьбой,
Я благодарный человек
Я гражданин навеки твой.

Прочитайте хором женским голосом:

Я видел много городов
И каждый был из них хорош,
Но для себя решил без слов
Бишкека лучше не найдешь!

Прочитайте хором детским голосом:

Свой Лондон любит Англичанин
Афины где-то любит грек,
А я родился в Кыргызстане
И всей душой люблю Бишкек!!!

Прочитайте хором шепотом:

Давайте беречь
От невзгоды любой,
Наш город Бишкек
Любимый, родной!

Прочитайте хором как старые бабушки:

Родина - слово большое, большое!
Пусть не бывает на свете чудес,
Если сказать это слово с душою,

Глубже морей оно, выше небес.

Спойте хором, как песню:

Нашим самым дружным хором
Песенка поётся.
Дом, и улица, и город
Родиной зовётся!

Покажите пантомимой:

Мы любим Бишкек!

Закрепление.

1) Учитель благодарит учеников: «Спасибо всем выступившим группам. Было очень интересно и познавательно».

2) Ну а теперь давайте посмотрим, что вы запомнили. Отвечаем на вопросы, составленные мамой Нурсултана во время ваших выступлений.

3) Мама Нурсултана задает вопросы, составленные ею во время выступления детей. Создаётся непредсказуемая ситуация.

4) Дети отвечают на вопросы, совещаясь с товарищами по команде.

5) Затем учитель раздает поощрительные карточкикомандам, правильно ответившим на вопросы.

Следующий этап урока - выставление оценок и запись домашнего задания.

Учитель благодарит всех за работу на уроке: «Спасибо вам, ребята, за активную достойную работу на уроке. Надеюсь, вы и дальше будете расширять свои познания о родной столице. Все ребята, получившие от трех карточек и более получают сегодня за урок отметку «5», одна-две карточки – отметка «4», если вы не получили ни одной карточки – вам есть над чем работать!Спасибо нашей помощнице за приятную компанию и интересные вопросы, заданные ученикам».

Особенное удовольствие дети получают от подсчета карточек, полученных за урок и выставления оценок.Эксперимент, проведённый с использованием рассмотренных приёмов оценивания, показал позитивное их влияние.

Литература:

1. Воронцов А.Б. Педагогическая технология контроля и оценки учебной деятельности. – М.: Рассказовъ, 2002 – 168с.
2. Репкина А.Б., Заика Е.В. Оценка уровня сформированности учебной деятельности. - Томск: Пеленг,1993.
3. Дусавицкий А. К., КондратюкЕ. М., ТолмачеваИ. Н., ШилкуноваЗ.И. Урок в начальной школе. – Изд.:ВИТА –ПРЕСС, 2012.
4. Глухова, И.В. Безотметочное оценивание знаний учащихся в начальной школе.//Концепт. – 2012. – № 12Пинская, М. Оценивание – способ повышения эффективности обучения. – М., 2012.

Жолдошева Р.Т.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН “ТООЛОР КУЛАГАНДА” РОМАНЫН ОРТО МЕКТЕПТЕ ОКУТУУНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РОМАНА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА “КОГДА ПАДАЮТ ГОРЫ” В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

SOME METHODS OF TEACHING CHINGIZ AITMATOV’S NOVEL “THE FALL OF THE MOUNTAINS” IN HIGH SCHOOL

Аннотация:*макалада Ч.Айтматовдун чыгармачылыгына бөлүнгөн сааттарга токтолуп, орто мектепте “Тоолор кулаганда” романын окутуунун ык-усулдары кепке алынат. Окуучуларда романга болгон кызыгууларын арттыруу маселеси көтөрүлөт да, суроого туура жооп берүүгө, баяндаган ойлорун так айтууга багыт берүүчү маселелер каралат.*

Аннотация:*в статье, в частности, речь идет о часах, посвященных творчеству Айтматова, о методах преподавания романа “Когда падают горы” в средней школе. Рассматриваются вопросы повышения интереса учащихся к роману, четкое изложения мыслей и правильных ответов на вопросы.*

Annotation:*in the article, in particular, we are talking about the hours devoted to the work of Aitmatov, about the methods of teaching the novel "the Fall of the mountains" in high school. Questions of increase of interest of pupils to the novel, accurate statement of thoughts and the correct answers to questions are considered.*

Түйүндүү сөздөр: *роман, жазуучунун чыгармаларын окутуу, ык-усулдар, өз алдынча окуу, жеке иштөө, топ менен иштөө, жуптапшып иштөө, ж. б.*

***Ключевые слова**: роман, чтение произведений писателя, методы, самостоятельное чтение, индивидуальная работа,работа в команде, работа в паре и т.д.*

***Key words:** novel, reading the works of the writer, techniques, independent reading, individual work, teamwork, work in pairs, etc.*

Ч.Айтматовдун өмүрү чыгармачылык жолун жана беш чыгармасын орто мектептин XI классында окутууга 20 саат [3, 47-б.] каралган. Орто мектептин окуучулары Ч.Айтматовдун чыгармалары, өмүр жолу, ишмердүүлүгү боюнча 5-класстан баштап тааныша башташат. Vкласста "Ак кеме" повестинен алынган "Бугу эне" (2 саат) жомогуна орун берилсе, ушул эле класста баланын жаш өзгөчөлүгүнө ылайык "Атадан калган туяк" аңгемеси (3 саат)сунушталат. Аз көлөмдө болсо да балдар жазуучунун чыгармаларын окуп, анын чыгармачылыгына таандык өзгөчөлүк эмне экенинен маалымат алышып, автордук чеберчилигин бир аз болсо да өздөштүрүшөт.Ал эми окуу программасы VI класста Ч.Айтматовдун тереңирээк көңүл буруп, окуучулар жазуучунун "Биринчи мугалим" жана "Бетме-бет" повесттерин класста жана өз алдынча окуп, чыгарманын бири-биринен болгон айырмачылыгын, өздүк белгилерин жакындан билип,ар бир чыгарма үчүн бир топ маалыматтарга ээ болот. Ырас, окуу программасында алардын ар бирине 5 сааттан бөлүнүшүЧ.Айтматовдун чыгармачылыгын таанып-билүүдө бир катар маселелерди чечсе да, анын чыгармалары аркылуу үйрөнө турган бардык маселени ушул сааттарда аткарып жиберүү мүмкүн эмес. Ошондуктан адабият мугалим бул класста балдарга түшүндүрүүгө алы жетпеген, б. а. баланын жаш курагына жараша аткарууга тийиш болбогон көйгөйлөрдү кийинки класстарга жылдарганы оң. Бирокбөлүнгөн 10 сааттаделе балдар Ч.Айтматовдун чыгармаларын окуу менен бир катар маселелерди өз алдынча түшүнүүгө жетишет.

Ал эми VII класста "Эрте келген турналар" (6 саат) [3, 21-б.] окушса, VIII класста жазуучунун "Саманчынын жолу" жана "Ак кеме" повесттеринкеңири талдоого алышат. Аны тереңдетүү менен мектеп окуучусу XI класска чейин Ч.Айтматовдун өмүр жолу жана чыгармачылыгынатиешелүү адабий-эстетикалык проблемаларды орто мектептен окуп, аны класстан тышкаркы маалда өз алдынча үйрөнүп, кыргыз адабияты XX кандай өнүгүүгө ээ болгонун да баамдай алышат. Ырас, адабият мугалимдин окутуу чеберчилигине жараша балдардын адабий билими калыптана тургандыгы талашсыз чындык, бирок окуу процессинде конкреттүү көркөм чыгармаларды талдоо менен окуучулар айлана-чөйрөсүндө тааныш болуп калган нравалык түшүнүктөргө баа берүүгө жетишет.Ал эми жазуучунун кыргыз адабиятында жана дүйнөлүк көркөм чыгармачылыкта ээлеген ордун, жалпы эле адабий чыгармачылык үчүн алып келген жаңылыктарын аныктоого мугалимдин жардамы керек. Анткени, мунун баары окуу китебинде камтылбагандыктан, жалпы адамзаттын кызыкчылыгын эске алып которгон маселелеринмугалим менен бирдикте талкуулоо балдардын адабий билимин өз алдынча өнүктүрүүгө жардам берет.

Сабактын жүрүшүндө окуучулар белгилүү маалыматтарга ээ болушканы менен жазуучунун чыгармалары тууралуу жекече баасын мына ушундай өз алдынча иштөө жумуштары аркылуу толуктай алат. Ч.Айтматовдун чыгармаларын ар кыл формада түшүндүрүүгөмүмкүн болгондуктан, балдардын чыгармаларды өз алдынча үйдөн окуп, сабакта алган маалыматтарын жаңы талдоолор менен толуктап, кээ бир учурлардаокумуштуулардын ой корутундуларынатаянып жеке пикирин чыгарганы азыркы мезгилдеги адабий билим берүүнүн талаптарын толук аткаргандык болот.

Программада Ч.Айтматовдун "Тоолор кулаганда" романы XI класстын окуучуларына сунушталган. Программанын талабы боюнча "Тоолор кулаганда" романын талдоо менен окуучулар азыркы мезгилге таандык рухий жана адеп-ахлактык түшүнүктөрдү, эмне үчүн ушундай абалга келип калганынын маани-мазмунун-башкы каарман Саманчиндин образында, анын коомдук цивилизация, табият, адам, рух менен болгон байланышында кароо зарылдыгы көтөрүлөт. Көтөрүлгөн маселе татаал көрүнгөнү менен мында берилген тапшырманы туура жана максатуу аткаруу үчүн мугалим өзү өтө турган сабактарга чыгармачылык менен мамиле кылышы зарыл, б. а. аны ушул эле класска бөлүнгөн "Жамийла" жана "Делбирим" повесттерине, "Кылым карытар бир күн" жана "Кыямат" романдарына байланыштырганы жөндүү. Адабият мугалими программада көрсөтүлгөн талапты аткарууда сабакты уюштуруунун жол-жобосун жазуучунун философиясына карай тандоо коюлган максатты ишке ашырууда бир кыйла жеңилдик түзөт.

Ч.Айтматовдун "Тоолор кулаганда" романы өз алдынча талдоого алуу мугалимге оорчулук түзө турганы анык. Ошондуктан мугалим жазуучунун чыгармаларын окуучулардын кабыл алуусу талап кылынган деңгээлге жетиши үчүн окутууну жекече уюштуруп, чыгарманы талдоо ыктарын балдардын өздөштүрүү мүмкүнчүлүгүнө карай тандаганы оң. Бул маселенин бир жагын гана чече турганын эске алсак, адабият мугалими "Тоолор кулаганда" романында камтылган философиялык ойлорду жеткиликтүү аңдаштырууга шарт түзүүчү кырдаалды көз алдына элестетүү аркылуу алардын реалдуу турмуштук кырдаалдарга туура баа берүүсүнө тикелей катышы болуучу ой-пикирлерин калыптандырууга көмөк көрсөтүүчү каражаттарды аныктап, таалим-тарбия берүүчү окутуу формаларын тандаганы маанилүү болуп саналат. Ошондо адабият мугалиминин методикасы кыргыз адабиятын окутууда жалпыга белгилүү окутуу каражаттары менен аны сабакта уюштуруунун жолдорун колдонууда буга чейин аныкталган сабактардын өз ара байланышын түзүүчү уламалоо багытында болушу ыңгайлуу. Ырас, орто мектепте окуучунун көркөм чыгарманы өз алдынча окубагандыгы буга жолтоо болоору белгилүү болсо да, мугалим жазуучу чыгармада берген идеясын балдардын жан дүйнөсүнө жеткире алса, алардын өз алдынча изденип окуусуна шарт түзө турганын белгилей кетели.

Биздин оюбузча, сабак канчалык жаңычыл болбосун балада калыптанып калган ык-усулдардын сабакта болушун талап кылат. Экинчи жагы мугалим андай салттуу иш-аракеттерди колдонуу менен кандай татаал маселе болсо да балдардын жеңил кабыл алуусуна өбөлгө түзөт. Маселен, Ч.Айтматовдун "Тоолор кулаганда"

романын окутууда пайдалана турган, жакшы натыйжа берчү учурлардын бири төмөнкү кырдаал болупэсептелет. Маселен, кыргыз адабияты мугалими жаңы чыгарманы, жаңы теманы өтүүдө колдонулган салттуу сөзүн: “Балдар бүгүн биз силер менен Чыңгыз Айтматовдун “Тоолор кулаганда” деген романын сабакта өтөбүз. Силер белгилүү, залкар жазуучунун чыгармаларын билесиңер. Каармандары менен таанышсыңар.Жазуучунун “Тоолор кулаганда” романы абдан кызыктуу бекен? Мында адам турмушундагы азыркы көйгөйлөр ачык жана таасирдүү берилген.Силер билесиңер, көркөм чыгармада катышкан каармандар болот,чыгармадагы бардык окуялар ошол каармандардын катышуусунда же аларга карата болгон иштердин негизинде жүрөт, силер бул чыгармадан кандай өзгөчөлүктөрдү байкай алдыңар? ж. б.

Андан соң мугалим өзү сабактын жүрүшүндө талкууга алууга зарыл болгон маселелерге өтөт. Мисалы, биз “Тоолор кулаганда” романында катышуучу негизги каармандардан Арсен Саманчин жана анын бийик тоолордо жашаган Жаабарс аттуу илбирс менен байланышына токтолдук. Анда балдар экөөнүн эки башка чөйрөдө -Арсен шаарда, Жолборс чокусу көктү тиреген бийик тоолордо жашаганына токтолушат да, алардын ортосундагы байланыштын философиясына ар бир окуучу өз алдынча баа берүүгө аракеттенишет.Балдар экөөнүн эч качан бирин-бири көрүшпөгөнүнө, бирин-бири билбей чоңоюшканына талдоо жүргүзүп келишет. Алардын көңүлүн бурган маселе чыгарманын аягында шаарда жашаган Арсен да, тоодо жашаган Жаабарс да тоодогу бир үңкүрдө бирин-бири жазданып өлгөнү. Эмне үчүн чыгарма толугу менен адам менен айбандын бир үңкүрдөгү трагедиялуу өлүмүнө арналганына карай окуучулар түрдүү формада ой жүгүртүшөт.Бул сыяктуу трагедиянын себептерин ар бир окуучу өз алдынча түшүндүргөн менен бардыгынын ою бир жерден чыккан проблема – экология маселеси экенин балдар жакшы түшүнүшөт да, негизги талдоо иштери менен талкуулоонун багытын ушул жактан алышат. Ар бир бала романда көтөрүлгөн маселени толук билип, түшүнүү үчүн романдагыар кандай окуялар пайдаланылса да, мугалим алар айтпай калган жерлерин толуктап, анан өздөрү чыгарманы толук окуп чыгууларынсунуштаса, алардын кызыгуусун аткарууга бир катар ыңгайлуу шарт түзгөндүк боло алат. Ал эми окуп чыккандар романдын абдан кызыктуу экенине токтолушуп, азыркы турмуштагы терс көрүнүштөрдү санап өтүү менен андай кубулуштарга карата өз пикирлерин айтышып сынга алышат. Проблеманы социалдык чөйрө менен байланыштырып, кароодо бир катар көйгөйлүү жагдайларга - бай адамдардын жосунсуз жоруктарына, бизнеске, алардын таасиринен улам пайда болгон сейрек кездешкен жапайы айбандарды (илбирсти) кырып-жоюуга болгон ырайымсыз иш-аракеттергесын пикирлерин билдиришип, өтө таасирдүү сүрөттөлгөн эпизоддордон көркөм да окуп беришет.

Эгерде бул романга чейин эле жазуучу тарабынан мында айтылган ойлоркөтөрүлүп, балдарга ал кайсы чыгармаларында экенине карата суроолор берилгенде окуучулар окуп чыккан чыгармаларынан мисал келтирүү аркылуу жазуучунун буга чейин өтүлгөн чыгармаларына да баа берүүгө мүмкүнчүлүк алышат. Окуучулар мында берилген айрым окуяларды өз турмушунда көргөн түрдүү кырдаалдар менен байланыштырып, келечекте алардын кандай терстаасири болушу мүмкүн экенине да көптөгөн мисалдарды келтире алышат.Чыгармада баяндалган нерселер бир гана биздинжерге таандык болбостон, жалпы адамзат чече албай жаткан маселе экенин, аны аңдаштыруу аркылуу көп нерселерди талдап түшүнүүгө багыт берет. Көркөм чыгармада көтөрүлгөн маселе айлана-чөйрөсүндө болуп жаткан түрдүү көйгөйлөрдү балага “жакындатып”, ар дайым аралашып, бирок сезе бербеген окуяларды таанып-билүүгө жол ача турганын да мугалим чыгарманы социалдык кызыкчылыктарга айкалыштыруу менен жеткиргени жазуучунун улуттук адабияттагы ордун аныктоого да өз салымын кошот. Албетте, ал окуучуларга өз алдынча ойлонууга убакыт берүү менен романдын адам турмушу менен канчалык катышы бар экенин да жеткиликтүү түшүндүрүүгө ыңгайлуу шарт түзөт. Анткени балдар романдын башкы каармандары Арсен Саманчин менен Жаабарс жашаган чөйрөнү көркөм чыгармада гана кездешүүчү окуя катары кабыл албастан, азыркы мезгилде жалпы адамзаттын турмушуна терең киришип кеткен көйгөй экенин мугалим өз сөзүндөтүрдүү турмуштук мисалдарды айтып берүү аркылуу толуктаганы туура болот. Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларында айтылганойлорду окуучуларга элестүүтүшүндүрүү максатында бир катар үзүндүнү берсе болот. Мисалы, “...алардын бири көчөдө соодасы менен ичимдик ичилчү жайлары жайнаган жана да жыты шилекейди агызган шишкебек бышчу көмүрдүн түтүнү түндөй каптаган, эл деген быкпырдай кайнаган шаарда жашачу да, экинчиси дал ошол кезде күндүн нурун сындырган бийик тоолордо, арасынан шамал өткүс арча өскөн тескейинде темедей тагы жок аппак кар алты айлай жаткан аскасы көктү көтөргөн адамдын изин көрөлек капчыгайларда өктөм өмүр өткөрчү” [1:287-б.] (287-бет). Ырас, сабакта балдардын өздөштүрүүсүнө карап жана талкууга алынган маселени туура жана жеткиликтүү жеткирүү үчүн башка үзүндүлөрдү деле алсак болот.Бул сыяктуу чакан үзүндүнү окуучуларга сунуштоонун артыкчылыгы мугалим аны менен шаарда жашаган ким, тоодо жашаган эмне экендигин окуучуларгабилдире алабыз. Алды менен айтылуучу маселени тактап, анан аны түрдүү кырдаалдар менен бышыктап, балдар өз пикирин билдирген соң кайта аны чыгарма менен байланыштыруу окуучуларды адабий чыгарма турмушта кандай милдет аткаруусу мүмкүн экенин да ачып бере алат.Андан ары мугалим окуучулардын көңүлүн Арсен жашаган шаар жана Жаабарс жашаган тоонун сүрөттөлүшүнө буруп, эмне үчүн шаар “соода менен ичимдик”,”шишкебектин түтүнү түндөй каптаган” делип, анын терс жактарын сүрөттөөгө басым койсо окуучулар андан азыркы мезгилде солгундап бара жаткан жаратылышты коргоо маселеси көтөрүлөт. Жаабарс жашаган тоонун башкача сүрөттөлгөндүгүн окуучулардан сурайт, жооптордун угат, тыянак чыгарат. Бул окуу процессинде балдар менен талдоо иштерин бир багытка буруу багытында да маанилүү кызмат аткара алат. Андан окуучуларда романга болгон кызыгууларын артыруу маселеси көтөрүлөт да, бала шаардын, тоонун турмушун, автор тарабынан сүрөттөлүшүн өз алдынча айтып берүү аракетинде өз алдынча бир катар иш-чараларды аткарса, ал жазуучу романда эмнени айтып жаткандыгын билүүгө тийиш маселелердин айланасында

болгон талаш-тартышта ачылып берилет.Андан окуучуну романды окуп чыгууга кызыктыруунун ар кандай ыкмалары аткарылып, алар балдарда кызыгууну көбөйтүүгө, суроого туура жооп берүүгө, баяндаган ойлорун так айтууга багыт берүүчү маселелер менен өркүндөтүлөт.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч.Чыгармаларынын жыйнагы:6-том. - Бишкек, - 2009. - 572 б.
2. Асаналиев К. Адабий айкаш : эскерме баян. – Б., - 2008. - 312-б.
3. Кыргыз адабиятынын программасы. Түзгөндөр: Байгазиев С., Муратов А., Абдухамидова Б., Акматов К. - Б.: - 2018. - 54-б.
4. Муратов А.Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы. - Б.: Турар 2013. - 554-б.

Исраилова Д.А.

Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институту

АНТОНИМДЕРДИ ОКУТУУДАГЫ КЫРГЫЗ МАКАЛДАРЫНЫН ОРДУ

РОЛЬ КЫРГЫЗСКИХ ПОСЛОВИЦАХ В ОБУЧЕНИЕ АНТОНИМОВ

ANTONYMS VALUE IN KYRGYZ PROVERBS

Аннотация: *Бул макалада макалдардагы карама-каршы маанилер жана алардын берилүү жолдору жөнүндө сөз болот.*

Түйүндүү сөздөр: *антонимдер, макалдар, карама-каршылык,кубулуш.*

Аннотация: *В данной статье будут описаны значение антонимов и их использование в кыргызских пословицах*

Ключевые слова: *антонимы, пословицы, протиречие, явление.*

Annotation: *This article will describe the importance of antonyms and their use in the Kyrgyz proverbs.*

Key words: *antonyms, proverbs, spoken language, phenomenon.*

Кыргыз макалдарында карама-каршы маанилердин берилиш жолдору ар түрдүү. Карама-каршы маанилердин мындай ар түрдүү жолдор менен ишке ашырылышы бири-биринен айырмаланган стилистикалык өзгөчөлүктөрдү жаратпай койбойт. Алардын бири катары макалдардын грамматикалык түзүлүшүнүн акыркы чектеринде жайгашкан антонимдерди көрсөтүүгө болот. Бул учурларда антонимдер макалдардагы ойду жыйынтыктоо, корутундулоо функциясын аткарат:

1. Жакшы болуу - аста - аста, жаман болуу бир паста.
2. Казына - казына эмес, эл - казына.
3. Кандан ажырасаң да, калктан ажыраба.
4. Сагызган сактыгынан өлбөйт, суктугунан өлөт.

Мисалдардыгы: аста – аста - бир паста, казына эмес-казына, ажырасаң да - ажыраба, өлбөйт - өлөт антонимдери грамматикалык ар кыл формаларда колдонулду. Антонимдер аркылуу берилген карама-каршы маанилер макалдарга жыйынтыктоо, бүтүм чыгаруу мүнөздөрүн киргизип турат. Мындай өзгөчөлүк макалдардын мазмундук табияты менен шартталган. Негизинен макал табияты турмуштук тажрыйбалардан алынган жыйынтыктарды көрсөтүү болуп саналгандыктан, дал ушул жыйынтыктарды эрежелөө, жалпылоо мүмкүнчүлүктөрү антонимдердин үлүшүнө да туура келип, алар мындай шартта ийкемдүү да, ыктуу да колдонулары байкалат. Эң башкысы, макалдардагы карама-каршы маанилер аркылуу туюндурулган ой тике, өтмө, же образдуу формаларда чагылдырылып, кандайдыр бир фактылык көрсөткүчтөргө ээ болуп турат.

1) Макалдагы иштин кабыл алынышы, аткарылыш мүнөзү образдуу туюндурулуп, карама-каршы маанидеги нагыз антонимдер мисалга тартылат, факты катары көрсөтүлөт, алар салыштырылат: Көз - коркок, кол баатыр.

2) Макалдагы көрсөтүлүп жаткан процесс далилденген чындык катары берилет да, ал чындык карама-каршы маанилер аркылуу ырасталат:

Жакшы болуу - аста - аста, жаман болуу бир - паста.

3) Объективдүү чындыктагы процесс негизге алынат да, ал карама - каршы маанилер менен так салыштырылат, турмуш чындыгы катары көрсөтүлөт: Алаарга - алтоо аз, берээрге - бешөө көп.

4) Нерселер, кыймылдар, көрүнүштөр негизге алынат да, алардын турмуштук көрсөткүчтөрү карама-каршы маанилер аркылуу ырасталат, танылат, төгүндөлөт, же жокко чыгарылат:

Сагызган сактыгынан өлбөйт, суктугунан өлөт.

5) Макалдардагы ойдун карама-каршы маанилер аркылуу жыйынтыкталышы салыштыруучулук, теңештирүүчүлүк мүнөздү киргизүү менен образдуу аргументтүүлүктү камсыздайт:

Көз - коркок, кол – баатыр.

Макалда туюндурулган ойду башка тилдик каражаттар аркылуу берүүгө болбойт. Ошон үчүн макалдарда колдонулган антонимдер туруктуу жана зарыл тилдик каражаттар болуп саналат. Муну антонимдер катышкан макалдардан ачык байкоого болот:

1. Адам аласы - ичинде, мал аласы - сыртында.
2. Жардылык жаман эмес, жалкоолук жаман.

Маселен, жакшыдан жаман туулса - чыгаша, жамандан жакшы туулса - киреше деген бир макалды шарттуу түрдө, Адамдан жаман туулса – чыгаша, адамдан жакшы туулса - киреше деп, жакшыдан, жамандан нагыз антонимдеринин ордуна адамдан, адамдан лексемаларын колдонсок, чынында, өзгөртүлгөн варианттарынын грамматикалык түзүлүшү өз ыраттуулугунан бузулган жок, тиешелүү макалдык мазмун да сакталды. Бирок жакшыдан жаман туулса - чыгаша, жамандан жакшы туулса – киреше макалындагы туюундурулган ой жоголду, анткени бул макалда жакшы адамдан жана жаман адамдан туулган бала жөнүндөгү уникалдуу ой камтылбай калды. Ошон үчүн жакшыдан - жамандан антонимдик катыштары зарыл каражат катары пайдаланылды.

Антонимдердин табиятынын татаалдыгынан улам, карама-каршы маанилердин берилиш жолдору ар кыл экендигин көрүүгө болот. Айрыкча, толук маанилүү эмес жана контексттик антонимдердин карама-каршы маанилерди туюндуруудагы чекти ажыратууда кыйынчылык пайда болбой койбойт. Карама-каршы маанилерди билдирүүнүн бул эки түрүнүн ортосунда айырмачылыктардын болушу - мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Өз алдынча турганда карама-каршы маанилери ачык билдирилбеген, бирок аларда каршы маанилер байкалып турган сөз катарлары бар экендиги; макал тутумунда мындай сөз катарларынан карама-каршы маанилери даана, так сезилиши, айрымдарынын нагыз антонимдерден айырмасы жоктой берилиши; өз алдынча турганда карама-каршы маанилерге таптакыр ээ болбогон сөздөр, бирок макал тутумунда каршы маанилерде колдонулгандыгы; макал тутумунда толук эмес антонимдер менен контексттик антонимдердин жаралыш өбөлгө-себептериндеги жана стилистикалык колдонулушундагы айрым өзгөчөлүктөрдүн болушу – толук эмес жана контексттик антонимдер деп бөлүүгө болгон жүйөөлүү себептер болуп саналат.

Макалдардагы негизги объектилердин бири – адам болуп саналат. Ошондуктан макалдарда анын карама-каршы сапаттары мисалга алынып таразаланат. Мындай шартта, эки башка, т.а., өз ара каршы турган сапаттык көрсөткүчтөр да карама-каршы маанилер менен б., антонимдер аркылуу берилет:

Жакшы киши ооруса, коноктон келгендей,
жаман киши ооруса, көрдөн келгендей.

Бул мисалдагы объект катары алынган киши сөзү кайталанып колдонулганы менен, маңызында ал бир киши эмес, эки башка киши. Аны эки башка киши катары көрсөткөн жакшы жана жаман антитезалары: жакшы киши, жаман киши. Жакшы, жаман антитезалары макал тутумунда карама-каршы маанилерди билдирүү менен чектелбестен, бир объектти эки башка каршы сапаттагы объектке айландыруу функциясын аткарды.

Кээ бир макалдарда бир нерсенин өзүн ага тиешелүү болгон экинчи бир нерсе, көрүнүш, кубулуш, кыймыл менен, же такыр башка нерсе аркылуу жокко чыгаруу максаты көздөлөт. Жокко чыгарууда аныктоо, тактоо, бөлүп көрсөтүү милдеттери коюлат. Мындай кырдаалда коюлган нерсе менен ага тиешелүү болгон нерсенин (кубулуштун, көрүнүштүн, абалдын ж.б.), же башка бир нерсенин ортосунда карама-каршылык пайда болот. Мына ошол пайда болгон карама-каршылыктар жокко чыгаруу мүнөзүндө ишке ашырылат:

1. Сулуу сулуу эмес, сүйгөн – сулуу.
2. Казына казына эмес, эл – казына.

Бул макалдардын өзгөчөлүгү – артыкчылыкты белгилөө: сүйгөн - сулуу, эл - казына. Биринчи макалда коюлган маселе – сулуу, сулуу эмес болуп жокко чыгарылып, ага мүнөздүү болгон абал - сүйгөн биринчи орунга коюлуп, ага басым жасалды, аны өзгөчө белгилөө милдети–сүйгөн сулуу максат кылынды. Экинчи макалда коюлган маселенин – казынанын өзү казына эмес болуп жокко чыгарылып, ага тең катар коюлган башка нерсе – эл - казына аталып басым жасалды. Натыйжада макалдарда коюлган маселелер жокко чыгарылып, алар кайрадан башкача өңүттө бар болуп аныкталып, такталып, бөлүнүп көрсөтүлүп карама-каршылыктарды жаратты.

Айрым макалдарда эки башка нерсе, кубулуш, көрүнүш ж.б. карама-каршы маанилерде колдонулат да, алардын кыймылы башкы орунга чыгат. Биринин кыймылы жокко чыгарылса, экинчисиники анын аныктыгын көрсөтөт:

Жамандыкты жамандык тазалабайт,
жакшылык тазалайт.

Мындай уюшулгандык макалдарда колдонулган карама-каршы маанилердин берилүү жолдору ар түрдүү экендигин айгинелейт.Табиятынан карама-каршы болбогон нерселер, кубулуштар, кыймылдар макалдарда колдонулуп, алардын карама-каршы белгилери көрсөтүлөт:.

Ат арытмак – арзан, журт арытмак – кымбат.

Биринчи макалдагы аркандын, сөздүн лексемалары бири-бирине каршы маанилерде турган жок, бирок макалда алардын белгилери (узуну, кыскасы) негизги тилдик каражатка айланып, аларга логикалык басым жасалды. Ал логикалык басым, ал белгилердин артыкчылыктарын көрсөтүп, карама-каршы коюу маанисинде ишке ашырылды.

Бир эле нерсенин эки башка белгилери көрсөтүлүп, ал белгилер бири-бирине карама-каршы маанилерде колдонулат:

Акмак иттен илгери, кишиден кийин.

Макалдагы: илгери – кийин антитезалары макал тутумунда семантика-стилистикалык бөтөнчө ыкмада жаралды. Анткени бир эле нерсенин (акмактын) табияты эки башка (илгери, кийин) белгилер аркылуу мүнөздөлгөнү менен, ал эки башка белги бир эле белги болуп саналат, тагыраак айтканда, иттен илгери деген түшүнүктүн өзү кишиден кийин деген түшүнүктү билдирет. Бул жагынан алганда, иттен илгери сөз айкашы менен кишиден кийин сөз айкашынын ички маани-маңызы, б.а., синтаксистик семантикасы өз ара синонимдеш.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз макалдарынын айтылышындагы көркөмдүүлүктү, образдуулукту берип турган антонимдер макалды макалдык деңгээлин жогорулатууда чоң роль ойнойт.

Адабияттар:

1. Дунканаев А.Т. Макалдын семантикалык-структурасына жалпы мүнөздөмө // Кыргыз тили жана адабияты журналы. – Каракол. 2007.
2. Усупбеков Ш. Кыргыз макал-лакаптары. 1982.- Ф. Кыргызстан
3. Ибрагимов М. Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү. – Карабалта. 2005.
5. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. – Бишкек. 2010.
6. Азыркы кыргыз адабий тили, 2009, 146.

Кудайбергенова З.С., Назарбекова Б.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

КЫРГЫЗ ТИЛИНИН ПАЙДА БОЛУУ ТАРЫХЫНАН

ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИИ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА

HISTORY OF THE FORMATION OF THE KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация. *Илимий макалада кыргыз тилинин тарыхынын байыркы кылымдан тартып, ушул кезге чейинки жазган жазуусу, тилинин өзгөрүүлөргө учурашы, калыптанышы каралды.Кыргыз тили басып өткөн жолунда рун, уйгур, араб, латын жана кирил жазмаларын пайдаланып, ал тилдер аркылуу баалуу мурастар жазылып калгандыгы ачыкталып, учурда бизге аларды окуу өтө кыйынчылыкты жаратып жаткандыгы жыйынтыкталды.*

Түйүндүү сөздөр: *тил, кылым, транскрипция, тарых, каганат, архив, улут, маалымат, таш эстеликтери, этнография.*

Аннотация. *В научной статье рассматривается формирование, хронология и история кыргызского языка, кыргызской письменности с древних веков до нашего дня.Были выводы о том, что в развитии кыргызского языка народ использовали рунические, уйгурские, арабские, латинские алфавиты, с этими письменностями сохранились наши ценные исторические материалы и современном этапе они нуждаются в исследовании.*

Ключевые слова: *язык, век, транскрипция, история, каганство, архив, нация, информация, каменные памятники, этнография.*

Annotation. *The scientific article examines the formation, chronology and history of the Kyrgyz language and Kyrgyz writing from ancient centuries to the present day. There were conclusion that the people used the runic, Uyghur, Arabic, Latin alphabets in the development of the Kyrgyz language, our valuable historical materials were preserved with these scripts and they need to be studied at the present stage.*

Key words: *language, century, transcription, history, kaganism, archive, nation, information, stone monuments, ethnography.*

Кыргыз тилинин тарыхы тууралуу алгачкы маалыматтар Кытай жылнаамаларына таандык. Кытайдын улуу тарыхчысы Сыма Цяндын «Тарыхый жылнаамалары» аттуу эмгегинен алгачкы жолу “кыргыз” деген терминдин кездешиши тарыхыбызды тастыктоодо зор мааниге ээ.Анда 201 жылдагы Гэгунь деген терминдин транскрипциясы кыргыз дегендибилдиргендиги аныкталган. Ал эми биздин доорго чейин жашап өткөн кытай элинин чыгаан тарыхчысы Бань Гу «Улуу Хандардын тарыхынан» деген эмгегинде биздин доорго чейинки III кылымдын экинчи жарымындагы окуялар тууралуу баянында кыргыздар гянь-гунь деген ат менен эске салынаарын баса белгилеген.

Жогорудагы аргументтуу, фактылык илимий эмгектерге, тарыхый, этнографиялык булактарга таянуу менен орус окумуштуулары кыргыздардын тилине, тарыхына байланыштуу илимий эмгектерин жаратышты. Орус окумуштуусу Василий Владимирович Бартольд: «Орто Азиядагы эн байыркы калк бул кыргыздар, тарыхта мынча аты эрте угулган башка элдер жок»- деп баса белгилейт[3.67].Ал эмиБатманов Игорь Алексеевич “Принципы орфографии киргизского языка” деген макаласында “Я уверен в том, что разговорный кыргызский язык имеет отношение к языку енисейских надгробных надписей” –деп енисейдеги таш эстеликтердин жазуусу кыргыздарга таандык экенин тастыктаган жана К.К.Юдахиндин сөздүгүнөн бир нече мисалдарды келтирген [2.145].

С.Е.Малов болсо “Труды по древнетюркской лексике” аттуу эмгегинде “Я же думаю, что Яглахар хан – киргизский сановник или князек, титулы, которго здесь в эпитафии и перечисляются. Других предположений я сам не делаю, но с благадарностью ими воспользуюсь от историков” – деген чечимге келген [5.97].

Тарыхыбыздан белгилүү болгондой ал учурда тактап айтканда, V-VI кылымдарда түрк каганатында хакас, шор, кумык, карлук, тардуш сыяктуу уруулар, анын ичинде кыргыздар бардыгы биригип, байыркы орток түрк тилдеринде пикир алышып, рун алфавитин пайдаланып келишкен.Тарыхчы Тынчтыкбек Чоротегин V-VII кылымдагы жазууларды “руна жазуусу” же “байыркы түрк жазуусу” деп атаган. Рун алфавити менен жазылган тексттер Орхон-Енисейдеги мүрзөлөргө коюлган таш эстеликтерден кездешет. Ал эстеликтерде адабиятчы А.Абдыразаков белгилегендей: рун жазмасында түрк урууларынын башчылары Билге Каганга, Илтеришке, Ынанчу Чурга, Тонукукка жана Барсбекке арналган тексттер, жоктоо, арман ырлары жана баатырдык дастандар жазылган [1].

VII-VIII кылымдарда Түрк каганатындагы уруулардын ортосунда бийликке умтулуу, кагандыкты ээлөө максатында уруулар ортосунда салгылашуулар болуп келгендиги тарыхтан бизге белгилүү. Жыйынтыгында, 840-жылдары уйгур каганаты орноп, түрк уруулары рун жазмасынан уйгур тамгасына өтүүгө аргасыз болушат.

VII-XIVкылымдар аралыгында уйгур тамгасында жазылган түрк эстеликтери Чыгыш Туркистандан табылган.Азыркыга чейин түрк элдеринин орток мурастары болгон “Огуз Наме, Ж.Баласагындын “Кут алчу билим” поэмасы, Хорезмдин “Махмат наама” аттуу чыгармаларынын уйгур арибинде жазылган көчүрмөлөрү азыр да архивдерде сакталуу болуп турат. Түрк элдери менен бирге кыргыздар да баба түрк тилин жана уйгур тамгасын пайдаланган.

Орто Азия калктарына араб жазуусу ислам дининин келиши менен жайылтыла баштады. XV кылымдын башында XIV кылымдын аягында арабдар ыйык китеп болгон куранды башка бир да тилге которулбасын, калың калк араб арибинде гана жазсын, окусун деген саясатын күчөттү. Уйгур ариби менен күн көрүп келген түрк элдери уйгур жазмасын калтырып, араб жазуусуна өтүүгө мажбур болушту.Мына ошол доордон тартып, Октябрь Революциясына чейинки мезгилде кыргыздар орток түрк тилинде сүйлөшүп,араб ариби менен жазышты.Тагыраак айтканда, кыргыз эли миң жылдан ашык убакыт ичиндеараб арибинде жазылган көптөгөн иш кагаздарды, тарыхый даректерди, санжыраларды, ыр түрүндөгү чыгармаларды бизге мураска калтырды.Атап өтсөк: Молдо Кылычтын “Зилзала” поэмасы, И.Арабаевди “Төтө окуу”, Осмоналы Сыдык уулунун “Мухтасар-тарых- и-кыргызия”, “Тарых и кыргыза-Шадмания” деген эмгектери араб тамгасында жазылган. Мезгилдер өтүп, араб тилинде жазуу жана окуу татаалдыкты жараткандыгы, ал түрк тилдеринин грамматикалык негиздерине жооп бере албай калгандыгы айтыла баштады.

1926-жылкы Бакудагы Түркологиялык конгрессте бул маселе козголуп, латын ариби сунушталып, конгресс тарабынан жактырылып, латын тамгасы кабыл алынат.

1927-жылы бардык иш-кагаздар, окуу китептери латын арибине өтөт.

Кыргыз улутунун тарыхында дагы бир чоң бурулушка алып келүүчү жагдай пайда болду. Ал –Орто Азия чөлкөмүндө жашаган элдердин орустар менен болгон саясий, маданий жана экономикалык байланышы. Аталган кырдаал жаңыдан латын алфавитин өздөштүрүп, сабатсыздыгын жоюп келе жаткан кыргыз журтункайра орус алфавитин кабыл алууга милдеттендирди.

1940-жылы декабрда Кыргыз ССР жогорку Советинин кезексиз чакырылган сессиясында орус жазуусуна негизделген жаңы кыргыз алфавитинин долбоору сунушталып, жактырылды. Ошол мезгилден тартып бүгүнкү күнгө чейин биз орус алфавтин пайдаланып келебиз.

1989-жылы кыргыз тилине мамлекеттик тил статусу ыйгарылды. Бул мыйзам элдин маанайын көтөрүп, шыктантып, жигердентип, жаңы заманга, жакшы турмушка үмүтүн арттырды.

Биз кыргыз тилинин пайда болушунан тартып, ушул кезге чейинки өсүп-өнүгүшүнүн хронологиясын анализдеп олтуруп, элибиз бүгүнкү күнгө чейин беш түрлүү алфавитти пайдаланса дагы өз эне тилин жоготпой бизге чейин сактап келгендигине күбө болдук. Элибиздин тарыхый басып өткөн жолунда Рун, уйгур, араб, латын жана кирил алфавиттерине дуушарболушу улутубуздун өсүп-өнүгүшүнө кандай таасирин берди деген суроо жаралбай койбойт. Албетте, андан биз зыяндан башка пайда тапкан жокпуз.

III кылымдагы кыргыздын тарыхын, маданиятын, адабиятын, кол өнөрчүлүгүн, деги эле баалуу маалыматтарын жөн эле кой, кечээги латын алфавитинде жазылган мурастарыбызды окуй албай кыйналуудабыз. Ушундан улам, жазуучу Ч.Айтматовдун чыгармасындагы “маңкурт” деген тергининин төркүнү да ушунда жатабы? Кечээги чек араларыбыздын такталбай, конфликттерди жаратып жаткан деморкация демилитация маселелеринин себептери да ушундабы? деген бүдөмүк суроолор да ойго келет.

Азыркы заманбап кыргыздар бир эле учурда үч башка алфавитти колдонууда. Биздин өлкөдө 1940-жылы кабыл алынган орус алфавити пайдаланылат. Кытай, Пакистан жана араб өлкөлөрүндө жашаган кыргыздар араб алфавитинде жазып, пикир алышат , ал эми Түркиядагы кыргыздар латын тамгасында жазышат.

Учурда кайрадан латын алфавитине өтүү маселеси баш багып, элди ойго салууда. Мүмкүн бул маселе тилчилер тарабынанбайыркы түрк орток, тектеш элдерге түшүнүктүү алфавит түзүп, бир туугандык мамилебизди өркүндөтүү багытында козголгондур. Бирок, ойлогон ойду кыстаган турмуш жеңет дегендей, азыркы биздин элдин социалдык, материалдык, моралдык абалы буга даяр эмес экендигин айтпаса да түшүнүктүү. Муну ишке ашыруу үчүн атайын адистер, чоң – чоң каражаттар, талбаган эмгек керек. Ошондуктан бизге латын алфавтине өтүү дагы да болсо эртерээк деген ойду айткыбыз келет.

Биз жогоруда бекеринен улуу Кытай жылнаамаларына, кытай илимпоздорунун пикирлерине кайрылган жокпуз. Алардын иероглифтери пайда болгондон тартып, ушул күнгө дейре бир дагы өзгөрүүгө дуушар болгон эмес. Байыркы кылымдарда кайсы тилде пикир алышып, кандай иероглифтерди колдонсо, азыр дагы

ошол жазмасында, ошол эле тилинде пикир алышып, карт тарыхын, маданиятын, адабиятын, илим-билимин, каада-салтын муундан-муунга өткөрүп келе жатышат. Болгону иероглифтеринин саны бүгүнкү күндө беш миңге жетти. Мына, Улуу элдин улуулугу да, акылдуулугу да, жетишкендиги да ушунда! Нечендеген кылымдар бою өзгөрүүсүз келе жаткан тилдин баркы, кытай элин көзү ачык Ванга айтып кеткендей, дүйнөлүк династияга ээ болуусуна жеткирди.

Баяндамамдын жыйынтыгында айтаарым, соңку жылдарда кыргыз тилинин кадыры кандайдыр бир деңгээлде көтөрүлгөндүгү байкалат, т.а. жаштарыбыздын тилге кызыгуусу артып, теле-радиоберүүлөрдүн көпчүлүк бөлүгү мамлекеттик тилде берилип жаткандыгы, иш-кагаздарды кыргыз тилине которуу аракеттери болуп жаткандыгы көңүлдү көтөрөт.Отуз жыл ичинде бир топ аракеттер жасалды. Ийгиликтүү ишке ашкан эмгектер оң жемишин берүүдө. Ошондой болсо да, мамлекеттик тилди өнүктүрүүгө карата айрым бир сунуштарыбызды айта кетели:

1. Бары бала-бакчадан башталат дегендей, бала-бакчаларда кыргыз тайпаларын көбөйтүү зарыл.
2. Мектептеги башталгыч мектептерде кыргыз класстарын көбөйтүү.
3. Учурда мектеп бүтүрүүчүлөрүнө жана жогорку окуу жайларда мамлекеттик тилден сынак тапшыруу боюнча чечимдер иштелип чыкса да ишке ашпай келе жатат, ушуга көңүл бурулса жакшы болмок.
4. Эстетикалык багыттагы окуу китептерин кыргыз тилине которуу иштерин жүргүзүү
5. Теле, радио берүүлөргө кабыл алууда адистерди туура тандоо.
6. Кыргыз тили жана адабияты сабагын окуткан педагогдордун маянасын көтөрүү.

Кыргыз тили – кыргыз улутунун гана эмес, кыргыз мамлекетинин эне тили. Кылымдарды карыткан, мамлекет куруп жашап келе жатканына бир нече миң жыл болгон байыркы кыргыз элинин тили дүйнөдөгү бай жана кылымдарды карыткан тилдердин бири экендиги анын өз жазуусу болгондугунан эле көрүнүп турбайбы. Тилибиз дагы да изилдөөлөргө, толуктоолорго, урматтоого, сыйга муктаж.

Себеби, элдин тарыхы канчалык узак болгон сайын ар кандай илимий концепциялардын, гипотезалардын жаралашы илимдеги законченемдүү көрүнүш.

Адабияттар:

1. Абдразаков А. Орхо-Енисей таш эстеликтери. Ф.1982
2. Батманов И.А. Язык енисейских памятников древнетюркской письменности. 1959.
3. Бартольд В.В. Избранные труды по истории кыргызов и Кыргызстана.-Б.,1996.
4. Валиханов Ч.Ч. Очерки Джунгарии// Записки императорского.1.-СПб., 1861.
5. С.Е.Малов. “Труды по древнетюркской лексике” аттуу. Труды Московского инстиута востоковедения. 1947. №4.97-б.
6. Назаров Ф. Записки о некоторых народах и землях средней части Азии Филиппа Назарова Отдельного Сибирского корпуса Переводчика, посланного в Коканд в 1813 и1813 годах.-Спб.,1812.
7. Радлов В.В. Образцы народной литературы северных тюркских племен. - Ч.V. Наречие дикокаменных киргизов.-СПб., 1885.

Кулуева С.С., Гудимова А.Н., Кубатова Б.

Кыргызский национальный университет им.Ж. Баласагына

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ – ОДИН ИЗ ФАКТОРОВ РАЗВИТИЯ МОТИВАЦИИ УЧЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

ИНТЕРАКТИВДИК ЫКМАЛАР - БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУ МОТИВАЦИЯСЫН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН ФАКТОРЛОРУНУН БИРИ КАТАРЫ

INTERACTIVE METHODS - ONE OF THE FACTORS OF DEVELOPMENT OF MOTIVATION OF TEACHING OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN

Аннотация: *В статье рассматриваются некоторые методы интерактивного обучения, способствующие развитию мотивации учения младших школьников при реализации Госстандартов для начального образования КР.*

Ключевые слова: *интерактивные методы обучения, компетенции, мотивация учения, игровые методы, метод проектов.*

Аннотация: *Статьяда Мамлекеттик билим берүү стандартынишке ашырууда башталгыч класстын окуучуларынын окуу мотивациясын өнүктүрүүгө өбөлгө түзүүчү интерактивдик окутуунун кээ бир ыкмалары каралат.*

Түйүндүү сөздөр:*окутуунун интерактивдик ыкмалары, компетенциялар, окуу мотивациясы, оюн ыкмалары, долбоор ыкмалары.*

Annotation: *The article considers some interactive teaching methods that contribute to the development of motivation for teaching of primary schoolchildren in the implementation of state standards for primary education in the Kyrgyz Republic.*

Key words: *interactive teaching methods, competencies, learning motivation, game methods, project method.*

Проблемы развития мотивации учения младших школьников не являются новыми, но в условиях перехода на госстандарты нового поколения они приобретают особый смысл.Так как в соответствии с Государственным образовательным стандартом начального общего образования Кыргызской Республики [1], нацеливающим школы на конечный результаткардинально изменились цель и мотивация учебной деятельности учеников младших классов.В создавшихся условиях целью обучения в начальной школе стало формирование трёх ключевых(информационная, социально-коммуникативная и «самоорганизация и разрешение проблем») и семи предметных компетенций.

Например, по математике ключевые компетенции выглядят следующим образом:

- «**Информационнаякомпетентность** направлена на то, чтобы ученик четко для себя представлял, что и как он изучает сегодня, на следующих занятиях и каким образом он сможет использовать полученные знания в жизни. Изучение математических терминов, понятий, отработка вычислительных навыков через решение задач, выражений, геометрические задачи, задачи и выражения с величинами, задания с лишними данными, нестандартные и логические задания требуют не только знания математики и арифметики, но и практической смекалки, которые ему пригодятся в определенной жизненной ситуации.
- **Социально-коммуникативная компетентность** направлена наиспользование коммуникативных приемов на уроках математики, что подготавливает ученика к реализации себя в социуме. Она обеспечивает взаимосвязь учеников во время урока и осуществляется через организацию работы в парах, в малых группах и т.д.
- **Компетентность «Самоорганизация и разрешение пробле**м» создаёт условия для овладение учеником способами деятельности, которые ему пригодятся в определенной жизненной ситуации, даёт возможность формировать самостоятельность ученика при организации своей деятельности в классе и дома» [1, с.8].

Предметные компетентности на уроках математикис учетом особенностей начального образования обеспечивают учащимся:

1. осознанное восприятие нового материала (термины/ понятия) и практическое применение его, умение записывать математические символы при помощи элементов;
2. умение проводить вычисления, включая округление и оценку результатов действий, использовать для подсчетов известные формулы;
3. умение извлечь и проинтерпретировать информацию, представленную в различной форме (таблиц, схем и др.);
4. умение вычислять длины, площади и объемы реальных объектов при решении практических задач;
5. возможность самостоятельно осуществлять деятельность учения, ставить учебные цели, искать и использовать необходимые средства и способы достижения результатов;
6. умение анализировать приобретённые математические навыки, условия развития личности и её самореализации на основе «умения учиться» и сотрудничать с взрослыми и сверстниками;
7. умение связывать математические навыки с повседневной жизнью, контролировать и оценивать учебную деятельность и её результаты». [1, с.7].

Следовательно ученики должны быть мотивированы на процесс формирования этих компетенций, составляющим компонентом которых является мотивация учения. То есть перед начальной школой стоит задача развивать мотивацию формирования как ключевых, так и предметных компетенций. На рис. 1 на основании модели, предложенной С.С.Кулуевой [2], представлен мотивационно-смысловой компонент учебной деятельности учеников младших классов при усвоении предмета «Математика». Точно также будет выглядеть мотивационно-смысловой компонент учебной деятельности учеников младших классов по любомупредмету, изучаемому в начальной школе. То есть, госстандартами НОО нового поколения субъекты учебного процесса ориентированы как на компетенции, так и опосредованно на формирование мотивации.

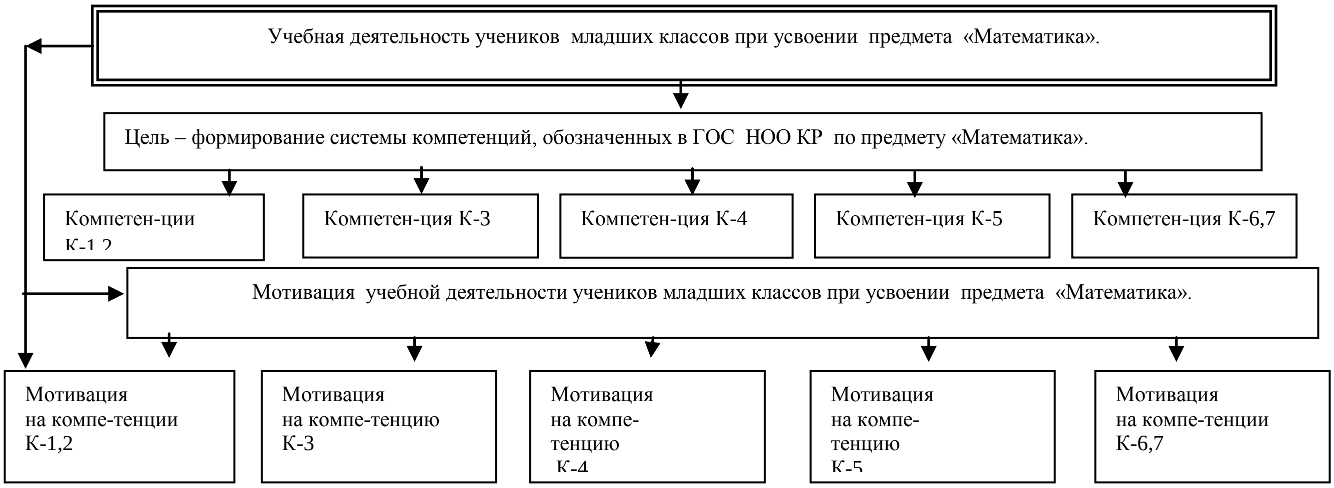

Рис. 1. Мотивационно-смысловой компонент учебной деятельности учеников младших классовчерез предметные компетенции при усвоении предмета «Математика».

Поэтому в сегодняшних условиях в процесс обучения в начальной школенеобходимо внедрять такие методы, способы, приёмы, возможностями которых можно формировать указанные выше компетенции и их составляющий компонент мотивацию учения. Повышать уровень мотивации учения у учеников младших классов следует через развитие интереса к учебной деятельности. Для этого, на наш взгляд, больше всего подходят интерактивные методы, основанные на реализации деятельностного подхода, позволяющего научить детей делать. Этот подход нацеливает учеников на приоритет самостоятельной работы, при выполнении которой ученик сам осознанно выбирает компоненты познавательной деятельности, направляет и контролирует их. При этом деятельность оказывается желаемой и интересной, что повышает мотивацию её выполнения. Когда ученик сам выбирает содержание выполнения учебной деятельности, тогда оно мотивируется и усваивается более прочно.

Использование деятельностного подхода и интерактивных методов обучения способствует активизацииучащихся через диалоговое общение, а общеизвестно, что понятия активизация и мотивация тесно взаимосвязаны[3].

Среди основныхинтерактивных методов особо выделяются:

- творческие задания;
- работа в малых группах;
- обучающие игры (ролевые игры, имитации, деловые игры и образовательные игры);
- учебные проекты и другие внеаудиторные методы обучения (соревнования, интервью, фильмы, спектакли, выставки) и многие другие.

В начальной школе при обучении всем предметам стоит отдать предпочтение игровым методам. Игра специфическая детская деятельность неоднородна. Каждый вид игры выполняет свою функцию в развитии ребенка. Ниже приводим несколько примеров их реализации.

1. Игра «Наведи порядок».

Цель: учить детей действовать при выделении существенных и несущественных признаков.

Задание: Наведите порядок в четырёх рядах чисел, найдя «лишнее» число, удалите его с обоснованием причины его удаления.

1) 20, 200, 300, 400, 55, 60. Ответ: 55 нужно удалитьпотому, что не круглое число и записать 20, 60, 200, 300, 400;

2) 0, 21, 7, 14, 27. Ответ: 27 и 0 нужно удалитьпотому, что не делятся на 7 и записать ряд чисел в виде 7, 14, 21;

3) 1, 2, 6, 31, 4, 5. Ответ: 31 удалить, так как двухзначное число и записать 1, 2, 4, 5, 6;

4) 24, 11, 13, 15, 17, 12. Ответ: удалить 24, так как имеет два десятка и записать 11, 12, 13, 15, 17.

2. Игра «Угадай»

Цель: учить детей анализировать и обобщать, находить связи междупредметами.

Задание: угадай, какую из шести представленных на рисунке фигур нужно вставить в пустую клетку (рис. 2).

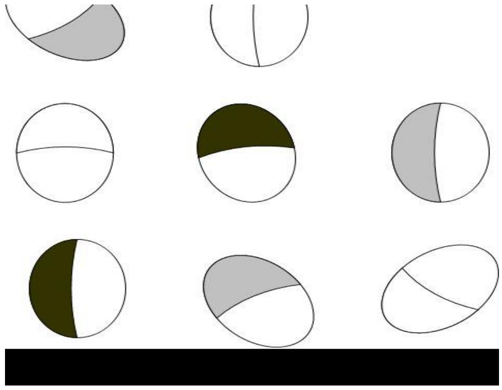

Рис. 2. Клетки для игры «Найди пару»

Игра «Найди пару».

Цель: развивать у учащихся умение классифицировать.

Перед началом игры ученики получают карточки с одинаковыми столбиками слов. Далее проводится игра-соревнование - кто скорее и правильнее подберет к словам из первого столбика, так, чтобы получилась два слова с одинаковым основанием. Найденные пары слов нужно соединить линией, назвать основания:

Метр	Слагаемое (компонент сложения)
Сумма	Квадрат (геометрическая фигура)
Плюс	Минута (единица времени)
Зима	Дециметр (единица длины)
Час	Минус (математические знаки)
Треугольник	Лето(времена года)

Игра «Что делать?»

Цель: учить детей обобщать.

В этой игре педагог называет детям несколько слов и предлагаетобъединить их в группы с помощью обобщающего слова. Вводитсяправило игры - давать правильный ответ как можно быстрее, но безошибок.

Вторник и суббота - это ...

Январь и март - это ...

Час и секунда - это ...

Осень и зима - это ...

Круг и квадрат - это ...

Плюс и минус - это ...

Метр и сантиметр - это ...

Вычитаемое и разность - это ... и т.д.

Педагогический эксперимент, проведённый в 4 классе Учебно-Воспитательного Комплекса “Илим-Нур” Ленинского района г. Бишкек, показал позитивное влияние на развитие мотивов учения, о чём свидетельствуют его результаты, приведённые на рис. 3.

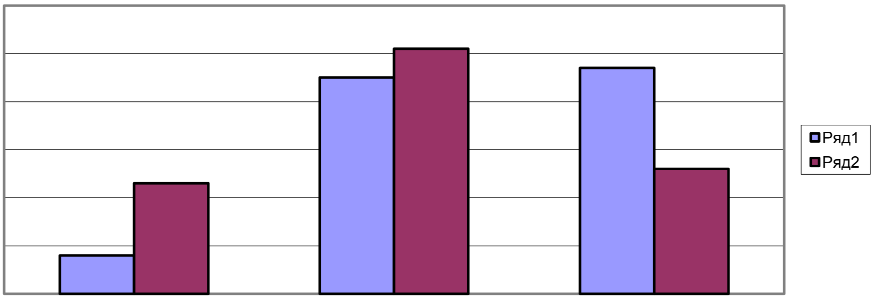

Рис. 3. Распределения учеников по уровню мотивации в начале и в конце эксперимента: ряд 1 – результаты до эксперимента, ряд 2 – в конце эксперимента.

Из рисунка видно, что систематические небольшие игры на каждом уроке позволили увеличить число учеников с высоким уровнем мотивации почти в три раза и уменьшить число учеников с низким уровнем мотивации почти в два раза.

Литература:

1. Государственный образовательный стандарт начального общего образования Кыргызской Республики (Приказ министра образования и науки КР от 17 июля 2019 г., №866/1).

2. ГудимоваА.Н.,Кулуева С. С. Мотивация – составляющая компетенций //Вестник КНУ: Материалы «Международной научно-практической конференции. – 2012.– Юбилейный выпуск. – С. 310-316.

3. Козловский, С.Н. Методика обучения математике: Учебное пособие. - СПб.: Лань. -2015. - 512 с.

Олжабаева Ш.К.

Абай атындагы Казак улуттук университети

МУЗЫКА МҰҒАЛІМІ – ҚОҒАМНЫҢ КӨРКЕМ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУШЫ

УЧИТЕЛЬ МУЗЫКИ - СОЗДАТЕЛЬ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ ОБЩЕСТВА

MUSIC TEACHER - CREATOR OF THE SOCIETY'S ART CULTURE

Аңдатпа: *Мақаладамузыка мұғалімінің кәсіби көркемдікқасиеттері қарастырылған. Сон-дықтан болашақ музыка мұғалімі осы кәсіби-көркемдік қасиеттерді меңгеруі тиіс.*

Түйінді сөздер:*музыка мұғалімі, көркемдік, кәсіби, қасиеттер, зерттеушілік.*

Аннотация: *В статье рассматривются профессионально-художественные качества учителя му-зыки. Поэтому будущий учитель музыки должен овладеть этимипрофессионально-худо-жественными качествами.*

Ключевые слова: *учитель музыки, художественный, профессиональный, качест-ва, исследовательский.*

Annotation: *The article discusses the professional artistic qualities of a music teacher. Therefore, the future music teacher must master these professional and artistic qualities.*

Key words: *music teacher, art, professional, quality, research.*

«Музыкалық тәрбие берудің мақсаты - музыкант тәрбиелеу емес, ең алдымен адам тәрбиелеу», - деп белгілі педагог В.А.Сухомлинский айтқандай [1], мектептегі музыка сабағы мен сыныптан тыс жұмыстарының басты міндеті оқушыларға эстетикалық білім беру арқылы ұлттық музыканы терең сезінуге, әдемілік пен сұлулықты көре білуге, ұр-пақтың музыкалық қабілеттілігі мен қызығушылығын арттыруға баулуда, олардың

бо-йында патриоттық сезімдерін қалыптастырып, дамытуда музыка мұғалімінің өз шебер-лігінің құдіреттілігі байқалады.

Музыка мұғалімі өз бойына өнердің сан қырын ұялатып, үздіксіз ізденісін дамыта отырып оқушыларға терең білім беруге ат салысады. Жас ұрпаққа музыкалық білім беруде ұстаз еңбегінің табысты болуы оның іскерлігіне, шеберлігіне, білімділігіне, ұйымдастыру қабілеттілігіне байланысты болмақ. Ал оның түп тамыры, негізі музыканы қабылдай білуде жатыр. Баланы музыка тыңдауға тарта отырып, оны саналы түрде қабылдауға баулу, музыкалық тәрбие беру жұмысындағы күрделі міндеттердің бірі. Өйт-кені, ол оқушының музыкалық мәдениеттілігін қалыптастырудың алғышарты болып есептеледі.

Музыка мұғалімінің кәсіби қасиеттеріне, ең алдымен, саздылылығы жатқызылады. Ол оның басқа қасиеттерін музыкаға деген терең рухани қарым-қатынаспен бояп, өзек-тен өткізеді. Саздылық бұл іс-әрекеттің барлық сан қырлы түрлерінде көрінеді: вокалды және аспапты орындаушылықта, хормен жетекшілікте, өзіндік тәжірибелік іс-әрекетінде, балалар орындаушылығымен жетекшілікте және т.б. Саздылылық мұғалімге сол немесе басқа музыкалық құбылыс бойынша өзіндік ұстанымын нақты ұйымдастыруға көмек-теседі.

Музыка мұғалімі жоғары рухани музыкалық мәдениетті таратушы ретінде, музы-калық өнерге деген өзінің қатынасымен оқушыларға үлгі болуға міндетті. Әсіресе, оның дүниетанымдық дайындығы ерекше маңызды, ол оған музыкамен, балалармен, нақты музыкалық-педагогикалық практикамен қарым-қатынаста өзіндік рухани-тұлғалық тұ-жырымын жасауға және жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Музыка мұғалімі өзін қазіргі жағдайда сан-қырлы тұлға ретінде, яғни тек қана педа-гог-тәрбиешінің нышаны емес, сонымен қатар музыкант-орындаушы, лектор-насихат-шы, қоғам қайраткері есебінде де көрсетеді. Атақты әнші И.К.Архипова музыка мұға-лімінің көптеген дарындылық, өзіндік қызметтерін дәлелдеп, заңды бағасын берді: "Ба-лаларды және өнерді жақсы көретін, өте музыкалдылығымен және жан-жақты білім ал-ған музыка мұғалімі нағыз музыкалық мәдениет қайраткері болатынына сенімдімін" [2].

Музыка мұғалімі – балаларда музыкалық мәдениетті құрастыруға шақыратын әлеу-меттік болып көрінепін кәсіп, осы бағыттағы негізгі роль оның көзқарасына арналады. Б.М.Целковниковтың дүниетанымдық сенімдері жоғарғы адамгершілік қасиеттерімен үйлестірілетін өзіндік рухани-тұлғалық іс-әрекеттердің құрылуында гуманистік, көр-кемдік-шығармашылық бағыттылықпен сипатталады [3].

Музыка мұғалімінің көркемдік-конструктивтік іс-әрекеті музыка сабағы құры-лымының мазмұны мен тәсілдерін ұғынуға бағытталған. Жаратылысынан бұл іс-әрекет шы-ғармашылық болып табылады, өйткені мұғалім оқу материалын іріктей отырып, му-зыкалық сабақтың композициясының моделін құрастырады. Конструктивтік іс-әрекет мұғалім таңдаған бағдарлама тірегінің нақтылығын қажет етеді. Сонымен бірге,бұл іс-әрекеттің мазмұнына сабақтағы ықтимал суырып-салмалық кезеңдерін, музыка сабағын жоспарлау нұсқаларын, музыкалық сабақтардың сыныптан тыс нысандары мен түрлерін жоспарлау жатады.

Музыка мұғалімінің музыкалық-орындаушылық іс-әрекеті төмендегідей не-гізгі түрлерге бөлінеді:жеке ән айту;оқушылармен ансамбльде ән айту;аспапта ойнау;дирижерлау (хормен, оркестрмен, және т.б.).

Музыка мұғалімінің музыкалық-орындаушылық іс-әрекетінің ерекшеліктері педа-гогикалық бағыттылықтағы келесі жорамалдарды қорытындалайды:

- балалар аудиториясына бағдар;
- өзінше музыкамен әуестену негізінде музыкаға балаларды қызықтыруға талпы-ну;
- бірлескен түрдегі орындаушылық іс-әрекетке балаларды тарту;
- олардың шығармашылық қабілеттерін,ой-қиялын, ассоциацияларын және т.б. ояту.

Музыка мұғалімінің орындаушылық іс-әрекетінің шығармашылық сипаты негізі-нен келесі аспектілерде көрінеді:

а) оның аспапты және вокалды шығармаларды орындауда интерпретацияларды жү-зеге асырудың басқалардан өзгешелігі;

б) музыкалық шығармаларды көркемдік тұрғыда «оқудың» түрлі тәсілдерінің бір қатар болу мүмкіндіктері мысалдары ретінде оқушыларға бір шығарманы түрлі интер-претацияларда көрсету іскерлігі;

в) шығармашылық көрсетілім арқылы оқушылардың жатталған және орындалған шығармаларын өзінше интерпретация нұсқаларын құру талпынысын жүзеге асыруға ықыласын ояту.

Музыка мұғалімінің коммуникативтік-шығармашылық кәсіби іс-әрекеті келе-сі негізгі міндеттерді шешуге бағытталған:

- музыкалық сабақтардың нысандары мен музыкалық іс-әрекеттің түрлерін ұйым-дастыруға байланысты мұғалімге қойылатын барлық міндетерді жүзеге асыруға және музыкалық сабақтарды өткізу үрдісіне педгогикалық жетекшілік;
- «кері байланысты»,«ұнтақ жарманы» қолдану (К.С.Станиславскийдің), балалар-мен бірге шығармалардың «өмір сүру» үрдісін ұйымдастыру, сол немесе басқа музыка-лық-педагогикалық міндеттерге сай оқушылардың эмоционалдық жағдайын реттеу;
- мұғалім мен оқушылар арасындағы байланыс, оқушыларға деген тілектес, жақсы-лық, сыйластық, талап қоя білу, эмоционалды-рухани қатынас атмосферасын орнату.

Музыка мұғалімінің зерттеушілік кәсіби іс-әрекеті келесі негізгі міндеттерді шешуге бағытталған:

- музыкалық білім беру үрдісіндегі оқушылардың жеке тұлғасы мен іс-әрекетін шы-ғармашылық тұрғыда қайтадан жасау және зерттеу;
- кәсіби өздігінен дамуы;

- музыкалық тәрбиелеу, оқыту, дамыту үрдісі мен мазмұнын жетілдіру.

Технологияны игеру және зертеушілік жұмысты жүзеге асыру жоғары оқу орнын-дағы дайындық үрдісінде курстық жұмысты жазумен басталып, педагогикалық тәжірибе үрдісінде жалғасып, бітірушінің біліктілік жұмысын орындаумен аяқталады.

Музыка мұғалімінің зерттушілік іс-әрекеті оның кәсіби деңгейін, жалпы жеке тұл-ғалық және шығармашылық потенциалын көтеруге жағдай жасайтынын ескеру керек.

Сонымен, музыка мұғалімі – қоғамның көркем мәдениетін қалыптастырушы ре-тінде жоғарыда қарастырылған кәсіби-көркемдік қасиеттерді меңгеруі тиіс.

Әдебиеттер:

1. Абдуллин, Э.Б. Методика музыкального образования. Учебное пособие[Текст] /Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева.– М., 2006.

2. Апраксина, О.А.Методика музыкального воспитания в школе[Текст] /О.А.Ап-раксина.– М., 1983.

3. Мендаяхова, К.М. Методика музыкального воспитания в школе (на каз.яз.)[Текст] /К.М. Мендаяхова,Г.Ж.Карамолдаева.– Алматы: Аль-Фараби, 1997.

Раджапов А.У.

Алматинский университет энергетики и связи

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ - ПРЕДПОСЫЛКИ БОРЬБЫ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ

КАЗАКСТАНДАГЫ СОЦИАЛДЫК-ЭКОНОМИКАЛЫК АБАЛ – КӨЗ КАРАНДЫСЫЗДЫК ҮЧҮН КҮРӨШҮҮНҮН ӨБӨЛГӨЛӨРҮ

SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN KAZAKHSTAN - PREREQUISITES FOR THE STRUGGLE FOR INDEPENDENCE

Аннотация: *Определение изменения традиционной казахстанской экономики в результате отвода земель. Показать, что полиэтнический состав населения изменился в результате расселения русских народов и других народов.*

Ключевые слова: *вселенная, колониальная политика, Российская империя, сибирское железнодорожное строительство, аграрная политика.*

Abstract: *Appearance of traditionally kazakhstani economics resulted in a sudden fall. It should be noted that the polyethnic composition of the population has resulted in the disintegration of the Russians and other peoples.*

Keyword: *Allen, Colonial Politics, Russian Empire, Siberian Railway Structures, Agrarian Politics.*

Аңдатпа:*Қауымдық жердің алыну нәтижесіндегі қазақтардың дәстүрлі шаруашылығының өзгеріске түсуін анықтау. Орыс шаруалары мен тағы да басқа ұлттардың қоныстану нәтижесінде халықтың полиэтникалық құрамының өзгеріске түскенін көрсету.*

Түйін сөз: *қоныстандыру, отарлық саясат, Ресей империясы, Сібір темір жол құрылысы, аграрлық саясат.*

Қазақ өлкесіне орыс шаруалары қоныстанға дейін казактардың және еркін қоныстанушылардың қоныстану үрдісі жүрді. XVIII ғасырда қазақ өлкесінде салынған бекініс, форпост және құрылған шептерге казактар қоныстандырылды. XIX ғасырдың басында Орал каласында-17 мың казак, төменгі шепте-6 мың казак, жоғары шепте-7 мың казак болған.1845 жылы Ырғыз өзенінің бойында салынған Орал бекінісіне 200 казак, Торғай өзенінің бойындағы Орынбор бекінісіне 200 казак, 1847 жылы Райым бекінісі 200 казак әскері қоныстандырылды. XIX ғасырдың орта кезеңінде Ертістен Жетісуге дейін аймақта казактардың 35 станицасы, 135 әртүрлі поселкесі мен 1 пикеті құрылды. 1847-1867 жылдар аралығында Жетісу облысына 15 мың казак қоныстанып, 14 казак станицасы құрылған.

Сонымен бірге XVIII-XIX ғасырдың алғашқы жартысында орыс шаруаларының ерікті, еріксіз түрдегі қоныстануы жүрді.1760 жылы өкіметтің шешімімен Ертістің жоғары ағысына Тобылдан орыс шаруалары қоныстандырылды. Шаруалардың негізгі бөлігі айдаудағылар болатын. 1765 жылы Өскемен бекінісіндегі олардың саны 1048 адамға жеткен.

1854 жылы бұрынғы Сібірге жер аударылғандар мен салық төлемейтіндерді Жетісу аймағына қоныстандырды. 1861 жылы да Воронеж губерниясынан Жетісу облысына көшіп келген орыс қоныстанушылары қаладағы мещандар құрамына енгізіліп оларға жер телімдері берілді. 1849-1850 жылы Орынбор, Саратов губернияларынан Көкшетау жеріне 3582 адам қоныстандырылып оларға ең құнарлы жерлер берілген. 1866 жылы Ақмола жеріне Тобыл, Пермнен шыққан ерікті қоныстанушылардың 50 отбасы Саумал көл маңына қоныстанды.

Қазақстан тарихнамасында қазақ өлкесіне орыс шаруаларының жаппай қоныстандырылуын 3 кезеңмен бөліп көрсететеді. Бірінші кезең XIX ғ. 70 жылдарынан-1889 жылғы 13 шілдедегі «Село тұрғындары мен мещандардың қазыналық жерлерге өз еркімен қоныстануы туралы» Ереже қабылдағанға дейінгі, 2 кезең XIX ғасырдың 90 жылдарынан -1905 жылдарға дейінгі, ал 3 кезең 1906 жылдан 1916 жылға дейінгі уақыт.

Ресей империясы 1861 жылғы реформадан кейін, орыс шаруасын басыбайлықтан босата отырып, оларды шеткері аймақтарға қоныстандыру арқылы, ең оңай жолмен жер мәселесін шешіп алғысы келді. 1868-1880 жылдары Жетісу облысына 3324 отбасы көшіп келді. Ресейде егін шықпаған 1891-1892 жылдары облыс аумағына 1765 отбасы көшіп келген. 1868 жылдан 1883 жылға дейін кезеңде Жетісу облысындағы орыс селоларының саны 33-ке жетті. 1891жылы екі жылға және 1895 жылы Жетісу облысы орыс шаруалары үшін қоныстануға жабық болғанына қарамастан, рұқсатсыз өз еріктерімен келген қоныстанушылардың саны толамастады. Олар бұрынғы қоныстанған шаруалардың және қазақтардың жерлерін заңсыз түрде тартып алып отырды.

Жетісу облысына орыс шаруаларынан бөлек дүнген, ұйғырлар да қоныстандырылды.1877 жылы Қашғарды қытайлықтар алғаннан кейін, Жақыпбекті жақтаушылар мен дүнгендердің бір бөлігі Ыстықкөл маңы мен Ферғана облысына қоныстанады. Алғашқы кезде Ташкентке қоныстанған дүнгендердің 107 отбасы кейін Әулиеата уезіне қоныстандырылды. Уезде дүнгендердің Жалпақ төбе, Саңлақ поселкелері құрылды. Оларға 1440 десятина жер телімі, жәрдемақы беріліп және алым-салықтардан босатылды.

1881 жылы Петербург келісімінен кейін, Қашғардан 1882-1883 жылдары Жетісу облысына 52 мың ұйғыр мен дүнген қоныстандырылып нәтиежесінде 60 елді мекен құрылды. Оларға 237. 678 дес. жер берілді. 1907 жылы да Жетісу облысына 6672 ұйғыр отбасы, 2522 дүнген, 6830 өзбек отбасы, 1560 татар отбасы қоныстандырылды.

1889 жылы 13 шілдедегі «Село тұрғындары мен мещандарының қазыналық жерлерге өз еркімен қоныстануы туралы және аталған сословиелердің адамдарын бұрын қоныстанғандарға жатқызу тәртібі» туралы қабылданған Ережеге сәйкес қоныс аударуға Ішкі істер мен Мемлекеттік меншік министрлігінен рұқсат алғандар қоныстандырылуы тиіс болатын.

1892 жылы құрылған Сібір темір жол комитеті жолдың құрылысына байланысты қоныстандыру ісімен айналысты. 1896 жылы Сібір темір жол комитеті құрамынан қоныстандыру ісімен айналысатын Қоныстандыру басқармасы құрылды.1889 жылдан кейін қазақ өлкесіне қоныстанушылардың саны өсті. 1889 жылы Ақмола облысы аумағында 24 село құрылып, қоныстанушылардың саны 13.784 адамға жетті.1890 жылдың күзінде Ресейдің 32 губерниясынан 15 мың отбасы көшіп келген. 1898 жылы Ақмола облысында қоныстанушылардың 138 селосы құрылып, қоныстанғандардың саны 122.311 адамға жетті. Қоныстанушылардың негізгі бөлігі 1891-1892 жылғы аштықтан кейінгі Самара губерниясынан өз еріктерімен қоныстанғандар болатын.

Сырдария облысындағы орыстардың ең көп тұрақтанған жерлері Әулиеата, Шымкент уездері болды. 1895 жылы Әулиеата уезінде 19 орыс селосында 1219 отбасы, 5 меннонит селосында 127 отбасы, Шымкент уезіндегі 16 орыс селосында 985 отбасы тұрды. 1891-1892 жылы Ресейдегі астық шықпаған жылдары келген қоныстанушыларлың есебінен Сырдария облысында 22 село құрылды.

Орыс шаруаларының Орал облысына жаппай қоныстануы 1884-1891 жылдарға сәйкес келді. Ресейдің орталық губернияларынан облыс аумағына 2299 отбасы көшірілді. 1880 жылы орыс шаруаларына Торғай облысының Қостанай уезіне қоныстануға мүмкіндік берілді.1885 жылы Қостанайға қоныстанғандардың саны 8000 адам жетті. Оларға егін егу үшін 10 мың дес. жер берілді. 1897 жылы Торғай облысының шолуларына жүгінсек, Торғай облысындағы орыстардың негізгі шоғырланған аймақтары Қостанай мен Ақтөбе уезі болған. Қостанай уезінде 13 орыс поселкісі, 70 хутор мен зәйімке, Ақтөбе уезінде 1 поселке мен орташа 6 хутор, 10 кіші хуторлар құрылды.

Қазақ даласын отарлауда Қоныстандыру Басқармасының ролі зор болды. Басқарма қазақ өлкесін отарлауды ұйымдастыру мақсатында экономикалық-статистикалық, ботаникалық-топырақтық, агрономиялық зерттеулер жүргізді. Басқарма қоныстандыру қорын анықтау мақсатында белгілі статистердің басқаруымен арнайы экспедициялар ұйымдастырып отырды. 1905 жылға дейін Қоныстандыру басқармасы қоныстандырудың бүкіл функциясына атқарды.1905 жылы Сібір Темір жол комитеті таркатылғаннан кейін, Қоныстандыру басқармасы да жойылып енді қоныстандыру ісі Егін шаруашылығы мен жер құрылымы Бас басқармасына бағынды. Қазақтардағы артық жерлерді алу Қоныстандыру басқармасының ұйымдастырған экспедицияларының негізінде жүзеге асты. 1896-1903 жылдары Ф.А.Щербина басқарған экспедиция Ақмола, Семей, Торғай облыстарының 12 уезінде, 1906-1913 жылы П.Скрыплев басқарған экспедиция Сырдария облысында, 1904-1913 жылы П.П.Хворстанскийдің экспедициясы Орал, Торғай облыстарында, 1909-1910 жылы П.П.Румянцевтің экспедициясы Жетісу облысында зерттеулер жүргізді. Бұл экспедициялардың мақсаты қазақтардағы артық жерлерді орыс қоныстанушылары үшін алып және отырықшылыққа өткен қазақтарға жер телімдерін дайындау ісін жүргізді. 1911 жылы П.П.Румянцевтің экспедициясы Жетісу облысында 9951 орыс қоныстанушылары үшін аумағы 103.954 дес. жер мен 77 бөлім, 1912 жылы 37502 адамға аумағы 806.600 дес. жер мен 664 бөлім дайындаған. 1914 жылы отырықшылыққа өткен қазақтарға 165 бөлім және 64 хуторлық бөлім құрған.

Орыс шаруаларының жаппай қоныстануы үрдісі 1905 жылдардан кейін күшейе түсті және кейбір қоныстанушылардың рұқсат қағазы да болмады. 1906-1909 жылдары Ақмола облысына 392.414 адам қоныстанды. Ақмола облысының Петропавл уезіне қоныстанған 67923 отбасының рұқсаты болса, 35059 отбасының рұқсаты да болмаған. 1916 жылы Ақмола облысына қоныстанғандардың саны 744.918 адамға жетті,

оның 425.747 орыс, 443.113 украин, 5709 белорус, 17203 поляк, 2703 мордва, 30.513 неміс, 25649 татар және т.б. ұлт өкілдері болған.1915 жылы облыс аумағына қоныстанушылармен бірге босқын шаруалар да қоныстана бастады. Қоныстаушы босқындардың ұлттары эстон, поляк, литва, латыш, еврейлер болды.

1911-1913 жылдар аралығында Сырдария облысының Әулиеата уезіне 1585 отбасы, Черняев (бұрынғы Шымкент) уезіне 1499 отбасы, Перовск уезіне 30 отбасы қоныстанды.Қоныстанушылардың 2557 отбасы малоросстар (украин), 528 отбасы великоросстар (орыс), 25 отбасы мордва, чуваштар болған.

Орыс шаруаларының қоныстануы және қазақтардың қауымдық жерін экпроприциялаудың құқықтық жүйесінің негізін Ресейдің реформалары заңдастырып берді. 1867 жылы қазандағы «Уақытша Ереженің» 210 бабына сәйкес Ақмола, Семей, Торғай, Орал облыстарындағы қазақ жерлері Ресейдің мемлекет жері деп жарияланып, қазақтар жерді мерзімі белгіленбеген уақытқа қоғамдық пайдалануға құқы болды. Сырдария облысында жердің мемлекет меншігі деп жариялануы 1886 жылғы Ереженің 270 бабымен заңдастырылды. Далалық облыстағы қазақтар қыстауды да мал саны мен шаруашылығының көлеміне байланысты пайдаланды. 1883 жылы Жетісу облысы Батыс Сібір генерал-губернаторлығының құрамына берілгеннен кейін, 210 бабқа сәйкес жер мемлекет меншігі болып жарияланды.

1891 жылы 25 наурыздағы «Ақмола, Семей, Жетісу, Орал және Торғай облыстарын басқару туралы Ереженің» 119-бабына сәйкес көшпелілердің жері де орманы да мемлекет меншігі деп жарияланды. Ереженің 120-бабына сәйкес көшпелілердің қоныстары да мерзімсіз қоғамдық пайдалануға берілді деп көрсетіліп, ал осы бапқа қосылған қосымша ескертуде көшпелілердегі барлық артық жерлер Жер және мемлекеттік Мүлік Министрлігінің ықпалына өтеді деп көрсетілді. Бұл заң баптары Ресей империясына Ақмола, Семей, Орал, Торғай, Жетісу, Сырдария облыстарындағы үлкен жер көлемдерін алуға заңды түрде мүмкіндіктер берді.

Орыс шаруалары үшін алынған жерден бөлек қазақ өлкесіндегі жердің үлкен бөлігі казактардың қолында болды. Орынбор казактарында 7,4 млн. дес, Орал казактарында 6,4 млн. дес, Сібір казактарында 5 млн. дес, Жетісу казактарында 610.519 дес. жер болды. 1835-1841 жылы Жаңа шептің салынуына байланысты арғын, жағалбайлы, қыпшақ руларының Тобыл мен Ой арасындағы 1 млн. десятина жері Орынбор казактарына өтті.

Казак әскері қазақ өлкесін жаулауда патша өкіметінің негізгі тірегі болғандықтан, оларға артықшылықтар мен жеңілдіктер көрсетілді. Әрбір казак ер адамына 30-80 дес., обер-офицерге 200- 600 дес., штаб-офицеріне 400-1000 десятинаға дейін жер телімдері берілді.

Қоныстанған орыс шаруаларына жер мәңгілікке, мұрагерлік жолмен пайдалануға берілгендіктен сатуға құқы болмаса, казак шенеуліктерінің, офицерлердің жерді сатуға құқы, ал жай казактың жалға беруге құқы болды. Казактар өз жерінің бір бөлігін қазақ, орыс шаруаларына, немістерге жалға беріп отырды. Қыстауға қоныстанғаны үшін әрбір қазақ шаруашылығы 2-4 рубль, жаңа қыстау салғаны үшін 3-5 рубль, мал жайғаны үшін 7-20 рубль, шөп орғаны үшін десятинасына 50 тиыннан казактарға төлеп отырды. Казак әскерінің территориясынан мал айдап өткені үшін де қазақтар ақша төледі. Қазақтар казак жеріндегі қыстау үшін әрбір жылқыға 30 тиынан, ірі қараға 12 тиынан, қойға 3 тиыннан төлеген.

Қазақтың қауымдық жерінің казактарға өтуі, өлкеге орыс шаруаларының қоныстануы, патша өкіметінің бекініс, қала, хуторлар, орыс қоныстанушыларының поселкелеріне және орман саяжайларына және т.б. әр түрлі мақсатта жерді алуы көшпелі мал шаруашылығының дағдарысына алып келді. Жерден айырылған қазақтар көшпелі мал шаруашылығын жүргізе алмағандықтан, еріксіз түрде отырықшылыққа көше бастады. 1897 жылғы санақ бойынша Ақмола облысында көшпелілер 67,8%, Семей облысында 80%, Торғай облысында 89% құраған.

Бұрын қазақтарда көшпелі мал шаруашылығында жерді пайдалану жүйесінің қауымдық формасы болса, енді қауымдық жер пайдалану жүйесі бірте-бірте жойыла бастады. Қазақтардың көшпелі мал шаруашылығын жүргізу мүмкіндігінің шектелуі және мал санының кему де, қазақтарды егіншілікпен айналысуға мәжбүрледі. Қазақтардың арасында егіншілікпен айналысуы орыс шаруалары қоныстандырылған аймақтарда жүрді. Мысалы Торғай облысының Ақтөбе, Қостанай, Семей облысының Өскемен, Ақмола облысының Ақмола уездерінде болды.

Суармалы егістік жерлерде жер иеленудің қауымдық, мұрагерлік, аулалық, аралас, реттелмеген түрлері қалыптаса бастады. Егіншілікпен айналысатын жерсіз қазақтар жерді казактардан жалға алды. Мысалы Жетісу облысының Верный уезіндегі қазақтарда жалпы егістік жердің көлемі 165.042,9 десятин болса, оның ішіндегі 4528,31 десятина жерді жалға алған. Қазақтар бидай,тары, арпа егумен бірге жоңышқа да еге бастады.

Қазақтардың отырықшылыққа көшуі жаңа әлеуметтік санаттар, яғни жатақтар тобын қалыптастырды. Жатақтар құрамы жерсіз қалған және малынан айрылған қазақтар ішінен қалыптасты.1901 жылғы дерек бойынша жатақтардың үлес салмағы Көкшетау уезінде-4,6%, Атбасар уезінің солтүстігінде-5,3%, оңтүстігінде-7,9% құраған.

1905-1907 жылғы революция орыс шаруасының мәселесін түпкілікті шешіп беру қажеттігін көрсетті, яғни шаруаны селолық қауым құрамынан шығарып, дара шаруа қожалығын жүргізуге мүмкіндік беру. Жеке дара шаруашылық жүргізуге бағытталған мақсаттар П.А. Столыпиннің жүргізген аграрлық саясатында және оның тікелей басшылығымен жасалған үш Заңда көрініс тапты.1906 жылы 9 қарашадағы «Шаруалардың жер иеленуі жайлы кейбір қаулылыларға өзгертулер мен толықтырулар туралы» Заң, 1910 жылғы 14 маусымдағы «Шаруалардың жер иеленуі жайлы кейбір қаулыларға өзгертулер мен толықтырулар туралы» Заң, 1911 жылғы 29 мамырдағы «Жерге орналастыру туралы» заңда әзірленді. Қауымда жер телімі бар шаруаның қауымнан шығуына мүмкіндік берумен бірге, оның жеке меншігіндегі жерді заңдастырып берді.Фермерлік шаруашылықтың құрылуына жол ашты. Жер телімін жекешелендірген шаруаның оны сатып, басқа жерлерге

қоныстануына мүмкіндік туғызды. 1910 жылы 14 маусымдағы Заң қоныстанушыларды жаңа қоныстанған аумақтарына түпкілікті тіркеп, кері қайтып оралу мүмкіндігін шектеді.

Қазақтарға ең ауыр тиген 1909 жылы 9 маусымда Министрлер Кеңесі бекіткен Ақмола, Семей, Торғай және Орал облыстарындағы мемлекеттік жер қорын анықтау туралы нұсқау мен Түркістан өлкесін басқару туралы ереженің 270-ші бабына енгізілген қосымша болды. Қоныстандыру басқармасы қазақтарды 15 десятина жер теліміне байлап қойып, оларды отырықшылыққа көшіре бастады.

ХХ ғасырдың басында орыс шаруалары үшін алынған жердің көлемі 21.206.118 десятинаға жетті. Шаруаларға алынған жерден бөлек патша өкіметі казак әскерлеріне, орман саяжайларына, қазыналық қажеттіліктер үшін және тағы да басқа мақсаттарда қазақтардың қауымдық жерлерін алды. Қорытындысында қазақтан алынған жердің көлемі 45 мил. десятина жерге жетті.

Қазақ жеріне орыс шаруалары мен басқа ұлттардың қоныстандырылуы аймақтағы халықтың полиэтникалық құрамын өзгертті. 1914 жылғы Қоныстандыру басқармасының облыстар бойынша шолуларына сәйкес Ақмола облысында қазақтар- 36, 6%, орыстар-56,7 %, немістер-2, %, мордва-1,6 %, татарлар-1,6 %, Семей облысында қазақтар -73%, орыстар- 24%, татарлар -1,9 %, Жетісу облысында қазақтар- 60,5%, орыстар-23,5 %, ұйғырлар -5,7 %, өзбектер-1,7 %, дүнгендер -1,6 % болды.

Сырдария облысында қазақтар- 62,3%, орыстар-6,2%, өзбектер-23,9 %, Торғай облысында қазақтар-58,7%, орыстар- 37,5%, татарлар 1,2 %, немістер-1 %, Орал облысында қазақтар-56,9 %, орыстар-40,8% , татарлар-2,2 %, болса, бұдан бөлек поляк, парсы, еврей және т..б ұлт өкілдері болды.1897 жылғы халық санағы мен 1914 жылғы санақтардан орыс және басқа халықтардың санының өскенін көреміз. Орыстардың саны Орал, Ақмола облыстарында басымырақ болса, керісінше оңтүстік аймқтарда қазақтардың саны салыстырмалы алғанда жоғарырақ болды.

Әдебиеттер:

1. Асфендияров С.Д. Национально-освободительное восстание 1916г. в Казахстане. - М.-А.,1958
2. Қаһарлы 1916ж: (құжаттар мен материалдар жинағы) Грозный 1916-й год: (сб.док)
3. Игибаев С. К. Промышленные рабочие дореволюционного Казахстана (1861-1917 гг.). – А., 1991. - 150с.
4. Сулейменов Б.С. Аграрный вопрос в Казахстане последней трети XIX-начала XXвв.- А., 1963. – 411с.
5. Царская колонизация в Казахстане: по материалам русской периодической печати XIX в. – Алматы, 1995.

Токсонбаев Р.Н., Балтабаев О.С., Акбар уулу Д.

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта

ВОСПИТАНИЕ СИЛОВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ В СТАНОВОЙ ТЯГЕ У ЮНОШЕЙ 15-16 ЛЕТ (НА ПРИМЕРЕ СИЛОВОГО ТРОЕБОРЬЯ)

15-16-ЖАШТАГЫ ӨСПҮРҮМДӨРДҮН КҮЧ ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН ТАРБИЯЛОО (КҮЧ ТРОЕБОРЬЕ МИСАЛЫНДА)

EDUCATION OF POWER ABITIES IN DEADLIFT AMONG YOUNG MEN 15-16 YEARS OLD (ON THE EXAMPLE OF POWER TRIATHLON)

Аннотация. *В статье рассматриваются 15-16-летние юноши, занимающиеся становой тягой и их физическая подготовленность.*

Ключевые слова: *становая тяга, физическая подготовка.*

Аннотация. *Макалада 15-16-жаштагы становая тяга менен алектенген уландар жана алардын дене тарбиядаярдыгыкаралган.*

Түйүндүү сөздөр: *становая тяга, дене тарбия даярдыгы.*

Annotation.*The article discusses 15-16 year old boys engaged in deadlift and their physical fitness.*

Keywords: *deadlift, physicalfitness.*

Актуальность исследования. *Силовое троеборье является видом спорта, который способствует развитию основных физических качеств занимающихся, повышению физической работоспособности в целом.*

В силовом троеборье (пауэрлифтинге) соревнования проходят в трех упражнениях - приседании со штангой на спине, жиме штанги лежа и становой тяге.

Объект исследования: *учебно-тренировочный процесс юношей 15-16 лет, имеющих спортивную квалификацию 1-2 юношеского разряда в силовом троеборье.*

Предмет исследования: *методика развития силовых способностей в становой тяге у юношей 15-16 лет (занимающихся силовым троеборьем).*

Цель исследования: *разработать и проверить опытным путем методику воспитания силовых показателей в становой тяге у юношей 15-16 лет, имеющих спортивную квалификацию 1- 2 юношеского разряда в силовом троеборье.*

Для достижения цели исследования были поставлены следующие задачи исследования.

1. Проанализировать научно-методическую литературу по развитию силовых способностей у спортсменов, занимающихся силовым троеборьем.
2. Разработать методику для роста силовых показателей в становой тяге у юношей - силовых многоборцев 1-2 юношеского разряда.
3. Проверить по результатам проведения педагогического эксперимента эффективность предлагаемой методики.

Для решения поставленных задач были использованы следующие методы исследования:

1. Анализ научно-методической литературы по проблеме исследования.
2. Педагогическое наблюдение.

Педагогические наблюдения проводились с целью оценки применяемых на практике способов повышения уровня силовых показателей в становой тяге и методов увеличения объема мышечной массы у спортсменов - троеборцев.

3. Контрольные испытания (тесты).Тестирование уровня подготовленности спортсменов-троеборцев производилось для того чтобы выявить как изменились за это время силовые показатели в становой тяге и объем мышечной массы испытуемых.
4. Педагогический эксперимент.
5. Математико-статистические методы.

Организация исследования. Исследования проводились в тренажерном зале на базе центра оздоровления и воспитания детей.В исследовании приняли участие 12 спортсменов (юноши 15-16 лет) 1- 2 юношеского разряда в силовом троеборье, имеющие стаж занятий от 9 до 15 месяцев, занимающиеся 3 раза в неделю по 1,5 часа.Исследование проводилось с октября 2018 года по март 2019 года.

На первом этапе изучалось состояние проблемы исследования по данным специальной научно-методической литературы.

Проводилось тестирование спортсменов для определения общей и специальной силовой подготовленности. Для определения общей силовой подготовки спортсменов мы использовали тест на основе трех упражнений: 1. Подтягивание (кол-во раз). 2. Подъемы туловища из положения лежа на спине (за 30 секунд). 3. Прыжок в длину с места (в сантиметрах). Для определения специальной силовой подготовки спортсменов мы протестировали силовые показатели в становой тяге, которая выполнялась в трех попытках, фиксировалась лучшая попытка.

На втором этапе проводился педагогический эксперимент, в котором применялась методика воспитания силовых способностей в становой тяге у юношей 15-16 лет (1-2 юношеского разряда по силовому троеборью) разработанной на основе обзора методической литературы (рассчитанная на 12 недельный цикл).

После проведения педагогического эксперимента проводилось контрольное тестирование уровня общей и специальной подготовленности спортсменов по окончании 12 недельного цикла тренировочных занятий по разработанной нами методике.

На третьем этапе обобщались и анализировались полученные данные эксперимента, формулировались выводы и оформлялась данная работа.

Опытная методика воспитания силовых способностей в становой тяге у юношей 15-16 лет (на примере занятий силовым троеборьем)

Как было указано, выполнение силовой (лифтерской) тяги предусматривает полное выпрямление ног и спины, в отличие от тяжелоатлетических движений, рывка и подъема штанги на грудь, где это положение является промежуточным. В тяжелоатлетическом спорте принято делить тягу на два периода, выделяя в них шесть фаз. Учитывая специфику обучения «лифтерской» тяге, была разработана следующая методика ее освоения:

Основой разработки плана тренировки в тяге в подготовительном периоде, является план, разработанный И.М.Федулеевым. Он рассчитан на юношей, среднего и ниже среднего уровня подготовленности и предусматривает плавное повышение силовых показателей (таблица 1).

Таблица 1.План тренировки юношей в силовом троеборье с акцентом на развитие силовых показателей в становой тяге (12 недельный цикл)

Недели	1 -я тренировка	2-я тренировка	3-я тренировка
1-2-3	Гиперэкстензии	1.Тяга пирамиды 2х5 (40%), 6х6 (60%) 2.Наклоны с выпрыгиванием 5х4	1. Тяга, стоя на возвышении (10 см) 1х4х(60%), 1х4(70%), 5х4 (80%) 2. Тяга с плинтов (гриф на уровне колен) 1х4(70%), 1х4(80%) 4х5 {85-90%)
4-5-6	1. Тяга в быстром темпе 1х3 (60%), 1х3 (70%), 6х3 (30%) 2. Наклоны со штангой 5х4	1. 2х6 (50%), 7х6 (60%) 2.Наклоны с выпрыгиванием 5х4	1. Тяга с помоста 1х4 (60%), 1х4 (70%), 6х4 (80- 85%) 2. Тяга с плинтов (гриф на уровне колен) 1х3 (70%), 1х3 (80%), 5х3 (90%)

7-8-9	1. Тяга пирамиды	Г иперэкстензии 6х5 2.Наклоны с выпрыгиванием 6х5	1. Тяга с помоста 1х3 (70%). 2х3 (80%), 1х2(85%). 2х2 (90-95%), 2х5 (85%) 2. Наклоны со штангой 6х6
10-11-12	1. Тяга стоя на возвышении (15см) 4х4 (70- 75%), 5х4 (80- 85%) 2. Тяга с плинтов 1х3 (70%), 1х3 (80%), 6х3 (90-95%)	1. Тяга с помоста 1х3 (70%), 1х3 (80%), 1х3(85%), 5х 3 (90%)	1. Тяга пирамиды 2х6 (50-55%), 7х6 (60-65%) 2. Гиперэкстензии 6х6

Исходные результаты тестирования силовых показателей спортсменов-троеборцев представлены в табл. 2.

Таблица 2.Исходные результаты тестирования силовых показателей спортсменов-троеборцев

№	Ф.И.О.	Стаж		Подтя-гивание (кол-во раз)	Пресс, подъем туловища за 30секунд	Прыжок в тест длину с места (см.)	Становая тяга (кг.)	Вып-но
1.	М. А.	15	60	11	25	210	145	1
2.	П. А.	12	60	9	22	230	120	2
3.	М. А.	13	58	7	22	215	125	2
4.	К. А.	15	60	6	24	220	115	2
5.	К.М.	12	59	8	25	225	120	2
6.	Р.А.	11	60	7	20	215	115	2
7.	О. Е.	15	60	10	25	220	125	2
8.	С.Д.	13	64,6	12	25	225	150	1
9.	М. М.	11	63,3	11	27	230	140	1
10.	З. А.	10	66,3	8	20	215	125	2
11.	З. С.	9	69,1	9	21	210	150	1
12.	с. д.	11	66,7	12	28	220	155	1

Динамика развития силовых показателей в становой тяге по результатам педагогического эксперимента

В результате проведенного нами педагогического эксперимента отмечена динамика увеличения силовых показателей как индивидуальных так и средне групповых, о чем свидетельствуют таблицы 3,4.

В среднем силовые показатели в становой тяги выросли на 21,5 кг(за период 12 недельного цикла), а это около 7,2 кг. в месяц, что является хорошим показателем во многих силовых видах спорта [1].

Таблица 3.Средне групповые показатели тестирования силовой подготовки спортсменов-троеборцев до и после эксперимента

Тест

		Подтягивание (кол-во раз) (Х±ш)	Пресс, подъем туловища за 30 секунд (Х±ш)	Прыжок в длину С места (см) (Х±ш)	Становая тяга (кг) (Х±т)
1.	До эксперимента	9±0,6	23±0,8	220±2, 0	132±3, 0
2.	После эксперимента	11±0,6	29±0,5	225±2, 0	153±3, 0

Выводы

1. Анализ научно-методической литературы выявил несколько основных принципов в построении методики тренировки для роста силовых показателей в становой тяге у юношей 15-16 лет, а именно:

- необходимость строгого дозирования нагрузок во избежание перетренированности организма спортсмена;
- выполнение становой тяги с весом 80-90% от максимального достижения, в связи подвижностью процессов происходящих в позвоночнике, необходимо выполнять не более одного раза в неделю с соблюдением идеальной техники;
- в связи с тем, что на спине находится большой массив мышечных групп, необходимо применение дополнительных упражнений для сбалансированного развития мышц спины.

2. Опробовав и протестировав предложенную нами методику тренировки силовых троеборцев, построенную с учетом анализа научно- методической литературы, мы можем сделать вывод о том, что спортсмены, применявшие ее, показали результат выше среднего, что свидетельствует об её эффективности. Ежемесячная прибавка в силовых показателях в становой тяге составила в среднем 7,2 кг, тогда как прибавка в силовых показателях равная 5 кг в силовом троеборье считается удовлетворительным результатом для спортсменов среднего и ниже среднего уровня.

3. По результатам проведенной нами работы, можно рекомендовать данную методику для развития силовых показателей у юношей 15-16 лет, имеющих спортивную квалификацию 1-2 юношеского разряда в силовом троеборье.

Литература:

1. Верхошанский Ю.В Основы специальной силовой подготовки в спорте. - М.: Физкультура и спорт, 1977.

2. Воробьев А.Н., Сорокин Ю.К. Анатомия силы.- М., ФиС, 1987.

3. Воробьева А.М. Тяжелая атлетика.- М., 1988.

4. Воробьев А. Н., Роман Р. А. Методика тренировки /Тяжелая атлетика: Учеб. для ИФК, под ред. А. Н. Воробьева.- М.:ФиС, 1988.

Токсонбаев Р.Н., Доронбаева Н.О.

Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта

ФОРМИРОВАНИЕ ЗНАНИЙ И ИНТЕРЕСОВ КЫРГЫЗСКИХ НАРОДНЫХ ПОДВИЖНЫХ ИГР У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

(на примере уроков физической культуры 3-4 классы)

ОКУУ-ТАРБИЯ ИШТЕРИНЕ БИЛИМ ЖАНА КЫРГЫЗ УЛУТТУК СЫРТКЫ ОЮНДАР БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН КЫЗЫКЧЫЛЫКТАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУ

(мисалы, денетарбиясабагы 3-4 класстар үчүн)

FORMATION OF KNOWLEDGE AND INTERESTS OF KYRGYZ PEOPLE'S MOBILE GAMES FOR STUDENTS IN ELEMENTARY CLASSES IN THE EDUCATIONAL PROCESS "

(on the example of physical education lessons 3-4 classes)

Аннотация: *В статье рассматриваются научно–педагогические интересы к формированию знаний и интересов кыргызских народных подвижных игр учащихся начальных классов в образовательном процессе, как эффективные средства решения образовательных, оздоровительных и воспитательных задач, способствующих активизации и совершенствования учебно–воспитательного процесса в общеобразовательной школе. А также показана связь международными подвижными играми и средствами физического воспитания учащихся общеобразовательных школ, на основе эффективного использования физических упражнений.*

Ключевые слова: *подвижные игры, образовательный процесс, педагогическое условие, эксперимент, научно-теоретический анализ.*

Аннотация: *бапта билим берүү илим жана Кыргыз улуттук таза абада ойной турган оюндарды башталгыч мектептин окуучуларынын кызыкчылыктарын түзүү боюнча илимий жана билим берүү кызыкчылыктары менен, ар тараптуу мектепте билим берүү жараянын кайра жаралуусунун жана жакшыртууга өбөлгө түзөт, билим берүү, саламаттыкты сактоо жана билим берүү программаларынын бузулушу чечүүнүн натыйжалуу каражаты катары. Ошондой эле дене тарбия жана натыйжалуу пайдаланууга негизделген, орто мектептерди, дене тарбия студенттердин эл аралык мобилдик оюндар аркылуу мамиле көрсөтөт.*

Түйүндүү сөздөр: *таза абада ойной турган оюндарды, окуу жараянын, педагогикалык абалы, эксперимент, илимий-теориялык жана практикалык талдоо.*

Annotation: *The article considers the scientific and pedagogical interests in the formation of knowledge and interests of Kyrgyz folk outdoor games of primary school students in the educational process, as effective means of solving educational, health and educational tasks that contribute to the activation and improvement of the educational process in a comprehensive school. It also shows the relationship of international outdoor games and means of physical education of students of secondary schools, based on the effective use of physical exercises.*

Key words: *outdoor games, educational process, pedagogical condition, experiment, scientific and theoretical analysis.*

Формирования здорового образа жизни младших школьников, подтверждается и тем фактом, что за годы обучения в школе возрастает число школьников с нарушением психического здоровья, осанки, зрения, органов пищеварения, в младшем школьном возрасте. Проблема охраны здоровья, формирования здорового образа жизни далеко не решена. Об этом свидетельствуют данные, полученные в Министерстве здравоохранения Республики Кыргызстан. Поэтому формировать интерес кыргызским народным подвижным играм учащихся начальных классов в образовательном процессе будет очень интересно.

Одним из важнейших направлений современной системы общего образования является проявлять интерес к физической культуре особенно с раннего возраста с младших классов в общеобразовательном школе,

подготовка школьников к применению полученных знаний в практической деятельности на уроках физической культуры. В этом отношении неоценима роль формирования знаний и интересов кыргызских народных подвижных игр, как одного из основных факторов, определяющих успешность учебной деятельности и качество образования обучающихся в целом.

Большой вклад в дело изучения кыргызских народных подвижных игр и физических упражнений, и внедрения их в практику физического воспитания подрастающего поколения внес профессор Х.Ф. Анаркулов. В его многочисленных работах последовательно изложена история возникновения указанных средств педагогического воздействия на занимающихся, представлен анализ существующих народных подвижных игр и физических упражнений в аспекте возможного их использования для плодотворного физического и нравственного воспитания школьников и наконец, имеется экспериментально апробированные общие основы методики применения народных подвижных игр в ходе занятий физической культурой. Лейтмотивом большинство работ Х.Ф. Анаркулова является положение о том, что методика применения народных подвижных игр исходит из концептуальных основ народной педагогики физического воспитания, теории и методики физической культуры в условиях строящегося демократического общества. Кыргызские народные физические упражнения должны применяться во свех звеньях системы физического воспитания.В дошкольных учрежлениях орни проводиться с таким расчетом, чтобы развивать речь, мышлениеребенка, улучшать его самочувствие,обеспечит общее яизическое развитие, освоение жизненно необходимых двуигательных навыков и умений [3].

Характер народных развлечений и игр у кыргызов был связан, прежде всего с историческими условиями жизни.Занятия скотоводством, которое требовало беспрерывного перемещения с места на место в поисках лучших пастбищ и быстрый адаптации к новыми условиями жизни вырабатывало определенный менталитет. Угроза постоянного нападения и готовность к защите воспитывало храбрость и смелость силу и ловкость. Победы в военных столкновениях выливались в народные торжества, где широко использовались игры и забавы. Поминки по усопшим тоже не обходились без спортивных состязаний [1].

Игры делиться на конные ,бытовые, игры с альчиками. Конные «айгыр чабыш», «Аламан байге», «ат устундо ойноо», «Ат чабыш», «Аялдар оодарышы», «Аялдар сайышы», «байтал чабыш», «Буркут салмай», «Жайдак чабыш», « жамбы атмай », «Жетилик», «Жорго салыш», «Жыланач чабыш», «Кара чабыш», «Кемеге байге», «Кок бору, улак тартыш», «жайма», «Чапулак», «Кор байге», «Кунан чабыш», «Кун салмай», «Куш салмай», «Кызкелин чабыш», «Кыз куумай», «»Кыркы мурзо байге», «Опко чабыш», «»Укурук салмай», «Учулук», «Тайган салмай», «Тай чабыш», «Тыйын энмей», «Чооган», «Элечек энмей», «Элечек чечмей», «Эр сайыш».

Бытовые :«Айлан-кочок», «Айры-куйрук», «Ак-байрак кызыл байрак», «Аки чок», «Аксак кемпир бапалак», «Ак сандык кок сандык», «Ак терек,кок терек», «Акуйум жолош, кок уйум жолош», «Акуш», «Ак чолмок», «Акыйнек», «Ала-кучук», «Алты бакан», «Анкилдек», «Аркан тартыш», «Аталадан тыйын алмай», «Аткалля», «Ачакей-жумакей. Ачылекей жемекей», «Ашкабак чапмай», «Ашпы же ташпы», «Аялкуреш», «Базар-базар».

Игры с альчиками: «Ачакей-жумакей». «Ашыкоюну», «Буйурмр,уурткам чертмей», «Ган», «Даттикем», «Жалт», «Желирмек», «Калдым», «Каным дат», «Кан таламай», «Келди», «Кен», «Олдуу», «Опол», «Ордо», «Сасыдым», «Таяк маенен чуко ойномой», «Упай», «Учтапкан», «Учум», «Чаканатмай», «Чукоатмай», «Чукобекитмей», «Чуко чертмей».

Кыргызский народ в своем историческом развитии прошёл огромный путь. От берегов Великого Енисея до Дамирских гор и Ферганской долины он оставил следы своего созидания и творения.Следует отметить, что территорию современногоКыргызстана Тянь–Щанские горы делят на две части и в силу этого с древнейших времени здесь развиваются две формы культуры:пастушеско-земледенскую,названная историками андроновской, и земледельческая,именуемая чудской. Пик игр и развлечений приходился на большие празднества-той или тризны –аш, когда собиралось огромное количества народа превышающие многие тысячи. И играли кыргызские народные подвижные игры[1]

В кыргызской республике культивируется около 40классических и национальных видов спорта, которыми занимаются 176 тыс. физкультурников. объединяемых в 2059 коллективах физической культуры. Игра помогает развивать слух, зрение, способность ориентироваться в темноте, воспитывать у молодежи силу, ловкость, умение действовать коллективно в условиях темноты [2]. В кыргызском народе веками бытует множество видов спорта игр и упражнений, дошедших до наших дней и представляющих собой определенный интерес как исторически сложившиеся средство физического воспитания народа [2].

Значимость активизации познавательной деятельности школьников еще в начальном звене усиливается еще и тем, что одновременно подготавливаются ребенок и психические процессы, происходящие в его сознании, к активизации мыслительной деятельности в учебно-воспитательном процессе на последующих этапах усвоения знаний. С древних времен было принято вовлекать детей в активную познавательную деятельность с помощью народных игр. В играх дети учились самостоятельно мыслить, находить правильное решение, рассуждать. Правильно выполнять указания старших, быть аккуратным, терпеливым, выбирать необходимую позицию. Многие трудовые операции, знакомство с миром растений и животных в сказках, а также в притчах, преданиях. Песнях, пословицах и поговорках, загадках старшие поколения преподносили детям прежде всего через игровую деятельность, а знания по математике дети усваивали в многочисленных народных играх, в которых дети усваивали все четыре арифметические действия. Поэтому игра как средство

активизации познавательной деятельности младших школьников чрезвычайно важна и актуальна. Специальное исследование игры как средство воспитания получило свое начало в работах философов и психологов в конце XIX и начале XX века (К.Гросс, Я.Корчак, Ф.Фребель, А.Макаренко, В.Сухомлинский, Е. Покровский, П.В.Иванова, В.Ф.Кудрявцева, В.Н.Харузина, А.Н.Соболева, О.И.Капица).

Одной из малоисследованных проблем в научных изысканиях в области физической культуры и спорта является изучение роли и места традиционных состязаний народных игр, физических упражнений и национальных видов спорта во всестороннем воспитании молодежи. С древнейших времен, со времен нашего пращура Манаса и кыргызские народные игры, физические упражнения, традиционные состязания и развлечения занимали важное место в общественной жизни народа. Игры и состязания имели существенные значение в нравственном, умственном, физическом, трудовом, патриотическом, интернациональном, эстетическом, и экологическом воспитании.В современных условиях, когда у большинства населения республики как бы из под ног выбита прежняя, устающаяся коммунистическая идеология, стоит очень нелегкая задача –определить контуры будущей национальной идеологии, которая дала бы уверенность и силу духа для учебы, работы и жизни новому поколению жителей суверенного Кыргызстана [4].

Таким образом нужно отметить, что формирования познавательную активность учащихся средством народных подвижных игр для младших классов, особенно детям младшего возраста (1-4классы) будет очень интересно. В соответствии с вышеизложенными задачами данная статья была направлена на изучения и опыта внедрения в программу народных подвижных игр для младших классов.

Литература:

1. А. Касен «Кыргызские игры и развлечения» Издательство «Илим» 2004г. 144стр.
2. Д.Омурзаков «Кыргызские национальные виды спорта и народные игры» Кыргызское государственное издательство Фрунзе 1958г. 20с
3. Анаркулов Х.Ф. «Кыргызские народные подвижные игры»Бишкек 2003г. 205с
4. СаралаевМ.К..Букуев М. «Роль кыргызских традиционных игр и состязаний в воспитании молодёжи». Бишкек 2015г.208с

Сулайманов С.Э.

К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университиети

БОЛОЧОК ДЕНЕ ТАРБИЯ МУГАЛИМИНИН РЕФЛЕКСИВДИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ӨРКҮНДӨТҮҮ

О РАЗВИТИИ РЕФЛЕКСИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

DEVELOPMENT OF REFLEXING COMPETENCE ON FUTURE TEACHER'S PHYSICAL CULTURE

Аннотация: *Макалада педагогикалык рефлексиянын өзгөчөлүктөрү баяндалган. Болочок дене тарбия мугалимдин рефлексиялык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун багыттарын ачууга аракет кылынды.*

Түйүндүү сөздөр: *билим берүү процесси, кесиптик ишмердүүлүк, педагогдун компетенттүүлүгү, рефлексивдүү компетенциялар.*

Аннотация: *В статье описаны особенности педагогической рефлексии. Предпринята попытка раскрытия направлений формирования рефлексивной компетентности будущего учителя физической культуры.*

Ключевые слова: *образовательный процесс, профессиональная деятельность, компетентность педагога, рефлексивные компетенции.*

Annotation: *This article describes the features of pedagogical reflection. An attempt to disclose the directions of formation of reflective competence of the future teacher of physical culture is undertaken.*

Key words: *educational process, professional activity, competent pedagogue, reflexing competence.*

Жогорку билим берүү системасында эки деңгээлдеги моделге өтүүбүз билим берүү процессиндеги ар тараптан өзгөртүүлөрдү киргизүүнү талап кылууда.

Жогорку окуу жайлардын даярдап чыгарган кесиптик кадрлары азыркы базар экономикасынын талабына дал келбей тургандыгы бирден бир негизги карама-каршылык болууда. Азыркы учурдагы коомчулук кесиптик чөйрөдө билимге, билгичтикке, көндүмдүүлүккө ээ болгон адиси катары эмес, бирок татаал, кээ бир стандарттык эмес кырдаалдарда эффективдүү иштөөгө жөндөмдүү адис катары каралат, демек, компетенттүүлүгүнө. Мындай шартта бардыгы компетенттүү мамилени негиздей алат. Педагогикада компетенттүүлүк мамиленин суроолору жана маселелери боюнча А.С.Белкин, Ю.В.Иванова, И.А.Зимняя, Н.Кулюткин, В.П.Зинченко, А.В.Хуторскойж.б. алектенип изилдешкен.

Кыргызстандын билим берүү концепциясын модернизациялоодо компетенттүүлүк мамилени колдонуу керектиги белгиленет.

Ю.В.Ивановдун педагогикалык ишмердүүлүгүндө мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү анын теориялык жана практикалык даярдыгын бирдей иш жүзүнө ашырууну түшүндүрөт [2].

Кандайдыр бир кесиптик ишмердүүлүктө компетенттүү мамиле түшүндүрүлөт. Адистердин, педагогдордун, психологдордун изилдөө объектиси болуп мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгүн аныктоо азыркы учурдун көйгөйү, бирок компетенттүүлүктүн классификациясы, бул түшүнүккө бирдей мамиледеги аныктама адабияттарда жок. Кулюткин кесиптик компетенттүүлүк белгилүү чөйрөдө кесиптик тапшырмаларды чечүүдө адамдын жөндөмдүүлүгү катарында аныктаган [5].

Башка аныктама боюнча «компетенттүүлүк» түшүнгү өзүнө татаал, көлөмдүү, мазмундуу, кесиптик, социалдык-педагогикалык, психологиялыкжана башка мүнөздөмөлөрдү камтыйт.

Учурдагы талкуулоого ылайык, адистин «компетенттүүлүгү» тигил же бул чөйрөдө кесиптик ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүү болуусу үчүн керектүү, өздүк жөндөмдүүлүк, сапаттарынын жана касиеттеринин жыйындысы болуп эсептелет [3, 4].

Колдонулуп жаткан стандартка ылайык дене тарбия мугалими окуу-тарбиялык, социалдык-педагогикалык, маданий-агартуучулук, илимий-методикалык, уюштуруу-башкаруучулук, дене тарбия-спорттук жана ден соолукту оңдоо-рекреативдик ишмердүүлүктөргө даярдалган болуусу керек. Демек, педагог ишмердүүлүктүн бул түрлөрүндө компетенттүүлүккө ээ болууга тийиш. Дене тарбия мугалиминин кесиптик компетенттүүлүгүнүн структурасындагы рефлексивдүү компетенттүүлүк.

Окуучуларга болгон мамиле боюнча кийинкилер белгилүү болот:

- «окутуучу-окуучу» системасындагы карама-каршы байланыштарды адекваттуу (толук) тартипке салууну билүү;
- окуучулардын өздүк ишмердүүлүгүн рефлексиялык методдор менен куралдандыра билүү;
- окуучулардын көз карашы менен өз ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүн баалоо жөндөмдүүлүгү.

Билим берүү процессине рефлексияны киргизүүнүн объективдүү себеби, бул педагогдордо компетенттүүлүк берилбейт, ал окуу ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө, окууда ээ болот, өзүнүн окуу ишмердүүлүгүндө ой жүгүртүүнү же сезип-баштан өткөрүү процесси катары уюштурулат.

Азыркы учурда бир нече изилдөөлөр, билим берүү чөйрөсүндө адистердин кесиптик рефлексиясын пайда кылуу жана калыптандыруу көйгөйүн билүү боюнча жүргүзүлүүдө.

А.С.Белкиндин изилдөөсү педагогдун кесиптик ишмердүүлүгүндөгү рефлексияны калыптандырууга багытталган. Ю.В.Иванов болочок мугалимди кесиптик ишмердүүлүккө даярдоо шарты катары педагогикалык рефлексияны өнүктүрүү процессин жазган. Болочок дене тарбия мугалимин даярдоодо педагогикалык рефлексиянын ролун А.Н.Максимов изилдеген.

Билим берүү процессинде педагогикалык колледждин студенттеринин рефлексивдүү компетенттүүлүгүн калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн Ю.В.Кушеверская карап чыккан. Учурдагы авторлордун изилдөөлөрү далилдегендей билим берүү процессинде, ишмердүүлүктүн негизги компоненттеринин бири рефлексия болуп саналат, ошондуктан, кесиптик педагогикалык билим берүүнү түзүү катары рефлексивдүү компетенттүүлүк эсептелет. Кандайдыр бир ишмердүүлүктө адам кыйынчылыктарга туш болгондо, ал учурда рефлексиянын жардамы тиет. Педагогикалык рефлексия педагогикалык ишмердүүлүктүн мазмунунун өзгөчөлүктөрү менен, өз ишинин тажрыйбалуулугу менен байланыштуу жана өзүнүн, кесиптештердин ошондой эле окуучулардын ишмердүүлүгүнө багытталган. Өз ишмердүүлүккө болгон мамиле боюнча педагогикалык рефлексия, өздүк педагогикалык тажрыйбаны баамдоо, өздүк педагогикалык ишмердүүлүктүн ийгиликтүүлүгүн сыноолорду иштеп чыгуу, азыркы учурдагы билим берүүдөгү пайда болгон өзгөрүүлөрдү талдоолор менен мүнөздөлөт. Билим берүүнүн мазмунуна болгон мамиле боюнча, ал билим берүү процессинде пландоолордо жана конструкциялоодо; уюштуруу методун жана стратегиясын тандоодо; билим берүү ишмердүүлүктүн жол жобосун жана максатын коррективдөөдө билинет. Окуучуларга болгон мамиле боюнча төмөнкүлөрдү көрсөтүүгө болот: «мугалим-окуучу» системасындагы карама-каршы байланыштарды бирдей тартипке салууну билүү; окуучуларды өздүк окуу ишмердүүлүктө рефлексивдүү методдор менен камсыз кыла билүү; окуучулардын көз карашы менен өз ишмердүүлүгүнүн ийгиликтүүлүгүн баалоо жөндөмдүүлүгү. Долбоорлоо процессинде билим берүү ишмердүүлүктүн ар кандай технологиялары колдонулат, бирок алардын өзгөчө ордун рефлексивдүү схема ээлейт. Белгилүүбиртеориялыкнегизделген, тигил же булпсихологиялык феномен менен мамилелеш, белгилүү өзгөрмө жүрүм-турум эреже катары алар жазып белгилеп коет. Качан педагог чыныгы тажрыйба менен начар мамиледе боло бермей сунушту алганда же жөн эле ага карама-каршы сүйлөө, мындай кырдаалда жардамсыз жана колдоосуз жалгыз калат, салттуу формадан айырмаланып, рефлексивдүү схемаларды колдонуу педагогдун чыныгы ээ болуу мүмкүнчүлүгүнө ылайык, көйгөйлөрү менен аз-аздан (акырындап) иштөөгө мүмкүндүк берет. Ирээттүү жана максаттуу багытталган иш үчүн жанынын барынча иштөөгө, жүрүш-туруштун коркунучун төмөндөтүүгө көмөк көрсөтөт. Рефлексивдүү схемада жазылып, белгиленген параметрлери адресаттын тилинде формулировкаланган, окуп берүүдө маанилеш, башка жагынан, алар белгилүү теориялык көз караш менен ага мамилелеш болуу керек.

Рефлексивдүү схеманы колдонуу эки түрдө болушу мүмкүн: өздүк анализдөөнү өстүрүү каражаты катары жана объективдүү психологиянын аспабы катары. Эгерде ага эксперт колдонулса анда феномендик диагностикага ылайык даражасы жөнүндө жыйынтык чыгарат. Педагогдун рефлексиялык ишмердүүлүгүнүн структурасын түзөт. Андан сырткары, билим берүү процессинде интерактивдүү лекцияларды, тарбиялоо мүнөздөгү семинардык сабактарды жана машыгууларды конструкциялоодо жардамы тийиши мүмкүн.

Дене тарбия мугалиминин кесиптик ишмердүүлүгү рефлексияга негизделген болушу кажет. Педагогикалык тапшырмаларды чечүү процессинде, тез таасирденүүнү талап кылуучу кырдаалдар абдан көп пайда болот. Мисалы, айрыкчататаал, координациялык жөндөмдүүлүктү көрсөтүүнү талап кылуучу кыймылдуу аракеттерди окутууда, машыгуучулар абдан көп каталарды кетиришет. Педагогдун тапшырмасы кетирген каталардын себебин, аз убакыттын ичинде көп кетирилүүчү себептер тарбиялануучунун теориялык,

техникалык, денелик, психикалык даярдыктарына байланыштуу болот, окутуунун ылдамдыгы ошондой эле ийгиликтүүлүгү окутуунун методикасын, тышкы шарттарда так аныктоого байланыштуу. Педагог каталардын себебин табуу, ачып көрсөтүү үчүн критериалдык анализ жүргүзүүсү керек. Андан сырткары, педагог аткарылган иш аракеттерди анализдөөнү жүзөгө ашырууда окуучуларды катыштыруусу абзел. Мындай талап кылуу эстүүлүк принцибин сактоо менен макул болгондук. Демек, билим берүү процессин натыйжалуу камсыздоо үчүн студенттердин рефлексивдүү компетенттүүлүгүн калыптандыруу зарыл.

Педагогдорго рефлексивдүү билгичтик жана рефлексия боюнча билүү жетишсиз. Так ошол рефлексивдүү компетенттүүлүк интегралдык мүнөздөмө катары, кесиптик ишмердүүлүктө типсиз тапшырмаларды натыйжалуу чечүү туура. Рефлексивдүү компетенттүүлүктү калыптандыруу жөнүндөгү суроолор абдан актуалдуу болуп саналат. Бирок, азыркы убакка чейин болочок дене тарбия мугалиминин рефлексивдүү компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу боюнча атайын изилдөөлөр жок. Мамлекеттик билим берүү стандартын ананализдөө, рефлексивдүү компетенттүүлүктү калыптандырууну камсыздабай тургандыгын көрсөтүү [6].

Изилденүүчү көйгөйлөрдүн абалын баалоодо жана жалпы мүнөздөмө берүүдө, анын бир нече аспектилерин азыркы учурга белгилейбиз: дене тарбия мугалиминин рефлексивдүү компетенттүүлүгүн калыптандыруу шарттары, рефлексивдүү компетенттүүлүктү түзүүнүн деңгээли жана критерийлери.

Рефлексивдүү компетенттүүлүктү калыптандыруунун концептуалдык негизи катарында, биз төмөндөгү жобону карайбыз. Биринчиден, болочок мугалимдерди даярдоо процесси компетенттүү–ишмердүүлүк мамиленин негизинде ишке ашырылышы керек. Экинчиден, дене тарбия боюнча болочок педагогдорду даярдоо процессинин негизи болуп, атайын уюштурулган педагогикалык рефлексия турушу шарт. Үчүнчүдөн, компетенттүү – ишмердүүлүк менен рефлексивдүү-ишмердүүлүк мамилелерди колдонууну айкалыштыруу зарыл. Төртүнчүдөн, азыркы учурдагы дене тарбия боюнча педагогдун системалаштырылган компетенттүүлүгү болууга тийиш. Бешинчиден, рефлексивдүү компетенттүүлүктү калыптандыруу процесси рефлексивдүү аракеттери менен табигый окшош болушу кажет.

Бул жоболор дене тарбия боюнча педагогдун рефлексивдүү компетенттүүлүгүнүн моделин түзүүдө колдонулаары белгилүү болду. Моделдин айырмаланган өзгөчөлүктөрү болуп билим берүү процессин уюштуруу эсептелет, демек окуучулардын рефлексивдүү аракеттерин тургузуу. Ал үчүн төмөндөгүдөй баскычтар уюштурулат:

- педагогдун илимий-педагогикалык ишмердүүлүгүндө кыйынчылык жаратуу;
- келип чыккан (пайда болгон) кыйынчылыктарды компетенттүү анализдөө жана кайрадан түзүү;
- кыйынчылыктардын же тоскоолдуктардын себептерин издөө же болбосо эмне себептен мындай болду, адрестик түшүндүрүү;
- аракеттерди кайра түзүүнү уюштуруу;
- жакшыртылган (оңдолгон) аракеттерди көрсөтүү жана аны баалоо.

Окуучулар мындай рефлексивдүү аракеттердин негизинде жөн гана билимге ээ болбостон, буларды өзүнүн ишмердүлүгүндө түздөн-түз колдонууну үйрөнө алышат.

Сунушталган моделдин эксперименталдык текшерүүсү К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин дене тарбия жана аны окутуунун усулдугу кафедрасында өткөрүлөт. Жыйынтыгында, рефлексивдүү компетенттүүлүктү калыптандыруунун азыркы учурдагы көйгөйлөрүнүн абалын анализдөөдө бир нече карама-каршылыктардын айкын болгондугун баса белгилейбиз: дене тарбия педагогунун кесиптик компетенттүүлүгүнүн белгилүү структурасынын жана мазмунунун жоктугу; дене тарбия боюнча педагогдун кесиптик ишмердүүлүгүндө рефлексивдүү компетенттүүлүктү түзүү зарыл; мамлекеттик билим берүү стандартында системалаштыруу катары рефлексивдүү компетенттүүлүктүн болбогондугу; болочок дене тарбия мугалиминин рефлексивдүү компетенттүүлүгүн түзүү шарттарынын көрсөтүлбөгөнү; окуу процессин уюштуруу шартында, рефлексивдүү компетенттүүлүктү ийгиликтүү түзүүнүн жөнгө салуунун жоктугу; жогорку билим берүүдө компетенттүү мамилени колдонуу боюнча ой-пикирдин маанилеш эместиги. Биздин изилдөөнүн негизи болуп бул карама-каршылыктарга уруксат этүү эсептелет.

Адабияттар:

1. Завьялов Д.А. Теория ключевой двигательной компетенции // Теория и практика физической культуры. М.; 2002. - № 12. – С. 2-4.
2. Иванов Ю.В. Развитие исследований социальной компетентности в период модернизации образования // Актуальные проблемы образования и воспитания: международный опыт и перспективы сотрудничества. Сб. науч. статей. – М., 2009.
3. Белкин А.С. Педагогическая компетентность. Екатеринбург: Издат. Отдел УрГПУ, 2003.
4. Бекбоев И.Б. К вопросу модернизации содержания образования на культуролого-компетентностной основе // Известия Кыргызской академии образования. Бишкек, 2011. № 4 (20), – С. 26-30.
5. Лобанов А.П. Профильное образование психологов в контексте компетентностного подхода. М., 2006. № 5. – С. 33-36.
6. СулаймановС.Э.Студенттердин дене тарбиясына компетенттүү мамилени ишке ашыруунун дидактикалык аспктилери // Материалы международного конгресса «Спорт за интеллектуальное и нравственное развитие общества». – г.Чолпон-Ата, 2012., - С. 310-312.

Сураналиева К.К.
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭНЕ ТИЛ КАТАРЫ ОКУТУУНУН ЖАЛПЫ МЕТОДОЛОГИЯЛЫК МАСЕЛЕЛЕРИ

ОБЩЕМЕТОДИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ КАК РАБОТА РОДНОМУ ЯЗЫКУ

GENERAL METHODOLOGICAL ISSUES OF TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE AS WORK OF THE Native LANGUAGE

Аннотация: *Илимий макала кыргыз тили сабагын окутуунун эффективдүү ыкмаларын аныктоого багытталды. Сабакта колдонулган бардык усулдар кыргыз тилиндеги сөздөрдүн грамматикасына. көркөм баалуулугуна, гуманисттик багытына, окуучуга берген позитивдик таасирине жана тарбиялык ролуна маани берүүсү тийиш экендиги жыйынтыкталды.*

Түйүндү сөздөр: *метод, мамлекеттик, коом, педагогика, чындык, жаран, илим, тажрыйба, термин.*

Аннотация: *В научной статье рассматривается эффективные методы в обучении дисциплины кыргызского языка.Были выводы о том, что каждый метод урока должен определить грамматические структуры слов, художественные ценности, гуманистические направление, влияние на позитива ученика и воспитательные роли текстов.*

Ключевые слова: *метод, государственный, общество, педагогика, правда, гражданин, наука, опыт, термин.*

Annotation: *The scientific article discusses effective methods in teaching the discipline of the Kyrgyz language.There were conclusions that each method of the lesson should determine the grammatical structures of words, artistic values, humanistic trends, the impact on the student's positive and educational roles of texts.*

Keywords: *method, state, society, pedagogy, truth, citizen, science, experience, term.*

«Кыргыз Республикасынын 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн Улуттук программасы» кыргыз тилин эне тили, экинчи тил жана чет тили катары окутуп-үйрөтүүгө, колдонууга жана өнүктүрүүгө карата жаңы, конкреттүү талаптарды коюп, ишке ашырылуучу максат-милдеттерди аныктап, аларды аткарууга карата активдүү иш-аракеттер жүргүзүлө баштады.

Мындан улам кыргыз тили эне тил жана мамлекеттик тил катары жаңы деңгээлге көтөрүлүп, ал Кыргызстан калкынын биримдигин чыңдоонун маанилүү фактору катары да коомго кызмат кылуусу зарылдык болду. Мамлекеттик тил менен эне тилинин коомдогу орду, ролу, аткарган кызматтары айкалыштырылды, ага жаңы жүктөр жүктөлүп, милдеттер тагылды. Мамлекеттик тил - бул белгилүү мамлекет тарабынан атайын мыйзам менен бекитилип, камкордукка алынып, аны колдоонун, коргоонун жана өнүктүрүүнүн программалары иштелип чыгып,жашоо-турмуш, ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүн бирдей тейлөөгө багытталган тил. Мамлекеттик тил мамлекет тарабынан кам көрүлгөн жана колдонууга, өркүндөтүүгө милдеттүү болгон тил болуп саналат. Ал эми эне тил түшүнүгүндө жалпылыкка, абстракцияга жол берилбейт. Эне тил - бул конкреттүү ар бир жарандын, инсандын жеке өзүнө тиешелүү болгон, анын адамдык сапат-касиетин аныктап, башкалардан айырмаланып, анын жашоосун, бардык ишмердүүлүгүн, бардык аракеттерин коштоп, шарттап, коомдогу ордун, жашоосун, коом менен болгон алака- байланышын камсыз кылган улуу дөөлөт, улуу баалуулук.

«Метод» грек тилинен алынып, «бир нерсеге жетүүнүн жолу» деген түшүнүктү билдире турганы белгилүү. Ал эми «методология» деген сөздүн негизин «метод» жана «логос» түзүп, «максатка жетүүнүн жолу жөнүндөгү илим (окуу) маанисинде колдонулуп, бардык илимдердин, билим берүүнүн өз максатына жетүүсүнүн жол-жоболорунун, аракеттеринин системасы катары теориялык жана практикалык иш-аракеттерди, маселелерди чечүүнүн зарыл милдеттүү негизи, жетекчиликке алуучу жоболордун жыйындысы болуп, иштин аткарылышы, барыдан мурда, анын методологиялык негизине байланыштуу экендиги эбак аныкталган.

Азыркы педагогика илими жалпы эле методологиялык жана педагогиканын методикасына, анын объектиси менен предметине төмөнкүдөй түшүндүрмөлөрдү берет:"Методология" - чындыкты изилдөөнүн жана таанып-билүүнүн баштапкы негиздери жана ык-жолдору, теориялык жана практикалык ишмердүүлүктүн негиздери жөнүндөгү окуу."Педагогиканын методологиясы - педагогикалык жана изилдөөчүлүк ишмердүүлүк, педагогикалык изденүүнүн баштапкы негизин, өнүктүрүүнүн жолдорун жана алардын натыйжаларын турмушка ашыруу жөнүндөгү окуу" [5].Педагогиканын методологиясынын предмети - жогорку нравалуу, ички сезими бай адамды калыптандыруунун, гармониялуу өнүктүрүүнүн, активдүү чыгармачыл ишмердүүлүккө даярдоонун закон ченемдери.

Педагогиканын методологиясынын функциялары:

- таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн маңызын жана жолдорун аныктоо;
- таалим-тарбия ишмердүүлүгүнүн практикасын өзгөртүп түзүүнүн, бир жагдайдан экинчи жагдайга которуунун натыйжалуу жолдорун аныктоо" [4.24].

Педагогиканын атайын методологиясы - өз изилдөө объектисине ылайык анын калыптанышына, өнүгүшүнө жана кызмат кылуусуна тиешелүү жеке мыйзамченемдерди иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк берет. Мында төмөнкүлөр эске алынат:

- адамдын аң-сезимин, анын психикасы тууралуу түшүнүктү жана аларга педагогикалык жана тарбиялык таасир этүүлөрдүн мүмкүнчүлүгү;
- инсандын коомдо жана группада (коллективде) калыптаныш өзгөчөлүктөрү;
- инсандын тарбияланышы менен өзүн-өзү тарбиялоосунун биримдиги;
- инсандын группадагы калыптанышынын бүтүндүгү тууралуу түшүнүк.

«Педагогиканын методологиясы педагогикалык теориянын негизги жоболору жөнүндөгү, педагогикалык кубулуштарды үйрөнүүгө карата жасалган мамилелердин принциптери жөнүндөгү, педагогиканын изилдөө методдору жөнүндөгү жалпы билимдерден жана ал билимдерди педагогикалык практикада колдоно билүүдөн турат. Демек, педагогиканын методологиясы билимдердин системасы жана илимий- практикалык ишмердүүлүктөрдүн топтому катары каралат» [4,45].

Эне тилин окутуунун мындай көрүнүшү тилдин коомдук табиятына, ички мыйзамченемдерине, грамматикалык кубулуш-көрүнүштөрүнө, атүгүл окутуу процессинин өзүнөн эмес, сырттан, коммунисттик илимий педагогикадан, кыргыз тилин окутуунун методикасына зордуктап киргизилген. Бүгүнкү күндө да «баласыз педагогиканын», «терминдик педагогиканын» туткунунан эне тилин окутуунун методикасы толук кутулуп чыкты деп айтууга болбойт. Ал үчүн кыргыз тилин окутуунун методикасында ушул күнгө чейин колдонулуп келген методологиялык негиздерге талдоо жүргүзүп, тактоо, толуктоо зарыл.

Окуу жайларын бүтүрүүчүлөрдү өздөрүнүн жеке жөндөмдүүлүктөрүн, мүмкүнчүлүктөрүн жана керектөөлөрүн толук пайдаланып ишке ашырууга даярдоо; проблемаларды өз алдынча чечүүнү, билгичтикти, изденүүчүлүктү, өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасы жана анын кийинкиси үчүн жоопкерчиликти толук моюнга алууга даяр экендикти калыптандыруу - иштин негизги максаттары болмокчу [2]. Бул максат жалпы кыргыз педагогикасынын деңгээлинде айтылганы менен, ал баарыдан мурда, кыргыз тилин окутуунун методикасына, кыргыз тили мугалимдерин даярдоого, болочок мугалимдерге мүмкүн болушунча эне тилин окутуунун методологиялык негиздери боюнча ар тараптуу жана толук маалыматтарды берүүгө милдеттендирген эне тилин окутуунун стратегиялык максаты катары кабыл алынууга тийиш.

Кыргыз тилин окутуунун методологиялык негиздерин аныктоодо анын лингвистикалык негизи чечүүчү мааниге ээ.

Тилдин лингвистикалык (илимий) негизи деген түшүнүктүн өзүн тактап алуу зарыл. Анткени тилди изилдөөгө болгон мамиле, принциптер бүгүнкү күндө «советтик» деп аталган алкактан чыгып, дүйнөлүк деңгээлде каралып, бир өлкөнүн, мамлекеттин жеке кызыкчылыгын коргоонун, жайылтуунун куралы болуудан калып, ал жалпы адамзаттык, ааламдык бийиктиктен, ошол эле учурда коомдук-социалдык, турмуштук суроо-талаптардын учурдагы ал-абалы менен байланышта каралып, иликтене баштады. Мындай талаптарга милдеттүү түрдө өспүрүмдүн жеке кызыкчылыгы, бүгүнкү турмушу, эртеңки ишмердиги да кошулат. Демек, тилди, эне тилди, окутуунун лингвистикалык-методологиялык негизин аныктоодо коомдук-социалдык талаптарга артыкчылыктуу маани берилүүсү зарылдык болуп калды.

Тилдин лингвистикалык негизги жеке бир илимдин (тил илиминин) алкагынан чыгып, өспүрүм, инсандан тартып ааламдык деңгээлге чейинки муктаждыктарды канааттандырууга багытталууга тийиш. Мындай зор проблеманы чечүү «таза» түрүндөгү же изоляцияланган тил илиминин колунан келбейт. Тил илими өз чегин кеңейтип, табигый жана гуманитардык илимдер менен жуурулушуп (интеграцияланып), толукталуу аркылуу гана тилди окутуунун методологиялык негизин аныктоого тийиш.

Т.С.Маразыковдун пикири боюнча, «грамматиканы түзүүнүн чыгыштык принцибине негизделген, кыргыздын философиясына, нукура өзүнүн дүйнө таануусуна, улуттук өзгөчөлүгүнө, маданиятына жана менталитетине ылайыкталган, өзүбүздүн байыркы нукка шайкеш келген, адамды чыгармачыл ой жүгүртүүгө, бийик адеп-ахлакка тарбиялаган, ошондой эле мыкты, маданияттуу сүйлөй билүүгө көнүктүргөн грамматиканы келечекте түзүү зарыл» [3, 23]. Биздин пикирибизче, бул максат кыргыз тил илими үчүн гана эмес, кыргыз тилин окутуунун методикасына, кыргыз тили окуу китептерине, негизгиси, эне тилин окутуунун өзүнө түздөн-түз тиешелүү максат, милдеттерден.

Мектеп окуучусу реалдуу турмуш-тиричиликти тейлөөгө зарыл болгон реалдуу тилдик-кептик маалыматтарды алуусу зарыл. Ал үчүн ар бир окуучу кыргыз тили боюнча алган теориялык жана практикалык билимдери өзүнүн жеке турмушуна зарыл, керек экендигине да бекем ынанышы өзгөчө мааниге ээ болот.Эне тилин окутууну ааламдаштыруу эки багытта жүрүшү талап кылынат. Биринчи, кыргыз тилин окутууда жалпы эле тилди окутуу боюнча дүйнөлүк деңгээлде иштелип чыккан технологияларды, гуманитардык багыттагы илимдердин соңку жетишкендиктерин, тыянактарын, практикада жетишилген мыкты жана алгылыктуу табылгаларды окутуу процессинде колдонуу, жайылтуу. Экинчиси,кыргыздын кыргыз тарыхына, кыргыз рухуна, эне тилине болгон мындай кайдыгер мамилесинин себебин кыргыз тилин кыргыз жаштарына эне тил катары окутууда анын методологиялык негизин кыргыз элдик педагогикасына, кыргыз элдик тил илимине байланыштырылбагандыктан, аларга негизделбегендиктен да издөө зарыл. Албетте, аларды толук таанып салууга болбойт. Азыркы учурда аларды кайрадан ылгоо менен, эне тилди окутуунун теориялык жана практикалык проблемаларын улуттук этнопедагогика, этнолингвистика, этномаданият, этика, эстетикалык ж. б. дүйнө таанымдары менен толуктоо, жаңылоо маселеси актуалдуу болууда.

Бүгүнкү күнгө чейин кыргыз тили сабагынын сапатын, кыргыз тили мугалиминин ишмердүүлүгүн баалоонун негизги көрсөткүчү катары сабактын жаңы типтеринин (формаларынын) жана инновациялык,

интерактивдүү метод-ыктардын сабак процессинде колдонулушу каралып келди. Сөз жок, окутуунун активдүү формаларын, инновациялык метод- ыктарын колдонууга жасалган иш-аракеттер, умтулуулар кубатталууга тийиш. Бул - дайыма болуп туруучу, мугалимдин чыгармачыл иш катары каралуучу кадыресе процесс. Бирок сабактын сапаты аны жүргүзүүнүн формасына, ык-жолдоруна, каражаттарына ж. б. гана жараша бааланышы педагогиканын жалпы талаптарына кайчы келет. Сабак өз алдына койгон максатына жетишүү деңгээлине карата гана бааланууга тийиш. Тилекке каршы, азыркы күнгө чейин кыргыз тилин окутуунун методикасы илими тилдин тигил же бул бөлүмүн окутуунун методикасын мыкты иштеп чыкканы менен, ал бөлүмдү эмне үчүн, кайсы максатта окутулуп жатканын ачык айта албай келет. Теориядагы бул абал практикага көчүрүлүп, негизги басым колдонулуп жаткан ык-методдун өзүнө коюлуп келе жатат. Ошондон улам бүгүнкү күндө маселени кыргыз тилин окутуунун технологиясына буруу зарыл.

Негизинен, кыргыз тили мугалимдерин кесиптик даярдоо маселесин өзгөртүү, толуктоого маани берүү зарыл. Жогорку окуу жайларында болочок филолог-мугалимдерди даярдоонун мазмуну дээрлик совет доорундагыдай, өзгөртүүсүз бойдон калууда. Болочок мугалимдерди мектеп партасынын тандоо, окутуу-даярдоо процессин мектеп турмушу менен жакындан таанышуу аркылуу жүргүзүү, окутуунун мазмунун, предметтерин жаңылоо, окутуу технологиясын иштеп чыгуу, даярдоого жаңыча мамиле жасоо, окутуунун системасын азыркы талаптарга ылайык уюштуруу сыяктуу маселелер дээрлик чечиле элек.

Адабияттар:

1. Кыргыз тилин окутуунун методикасы.-Фрунзе Мектеп, 1978.
2. Кыргыз педагогикасы, -Бишкек 2004, 44.
3. Маразыков Т. Текстке лингвистикалык талдоо.- Б.1984
4. Э.Мамбетакунов. // Эл агартуу 2004, № 5-6. - 26
5. Педагогический словарь,-М., 2008.
6. Сакиева С.С. Башталгыч класстарында эне тилин окутуунун методикасы.-Б., 2013
7. СартбаевК.К. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. - Ф.: Мектеп, 1951. 2.
8. Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун теориясы жана практикасы.-Б., 2010.

Сыргабаева А.М.

Международный университет Кыргызстана

АНГЛИС, ОРУС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕГИ МЕТАФОРАЛАРДЫН ОКШОШТУКТАРЫ ЖАНА АЙЫРМАЧЫЛЫКТАРЫ

ОСОБЕННОСТИ ИЛИ РАЗЛИЧИЯ МЕТАФОР В АНГЛИЙСКОМ, РУССКОМ И КЫРГЫЗСКИХ ЯЗЫКАХ

THE USE OF A METAPHOR IN ENGLISH, RUSSIAN AND KIRGIZ LANGUAGES AND THEIR FEATURES OR DIFFERENCES

Аннотация: *Илимий макалада англис, орус жана кыргыз тилиндеги метафоралардын окшоштуктары жана айырмачылыктары каралды.Аталган тилдердеги метафоралык моделдерди салыштыргандан кийин төмөнкүдөй жыйынтыктар чыгарылды: метафоралык сөздөр ар бир тилде орун алат, кандай гана тил болбосун метафоралар элдин жашоо-тиричилигине, тилдик бөтөнчөлүктөрүнө жана өзгөчөлүктөрүнө жараша колдонулат, салыштырылган үч тилде метафоралардын айырмачылыгына караганда окшоштуктары арбын.*

Түйүндүү сөздөр: *метафора, стилдик, көркөм,стеоротип, атрибут, лингвистика, предмет, тарых, кеп, троп, когнитив.*

Аннотация: *В статье проанализированы значение метафор их сходство и различия ванглийском, русском и кыргызских языках.После сопоставительных анализов метафорических моделей в названных языках, мы пришли к выводу о том, что в разных языках наличествует сходная метафоризация, в каждом конкретном языке процесс метафоризации имеет специфические формы проявления в зависимости от особенностей языка ивыявлено больше сходств, чем различий.*

Ключевые слова: *метафоры, стилистическое, художественное,стеоротип, атрибут, лингвистика, предмет, история, речь, троп, когнитив.*

Annotation: *The article analyzes the meaning of metaphor and similarity, differences in English, Russian and Kyrgyz languages.After comparative analyzes of metaphorical models, conclusions were drawn that similar languages metaphorize in different languages, the metaphorization process in each particular language has specific forms of manifestation depending on the characteristics of the language and more similarities than differences in metaphors in three languages are revealed.*

Key words: *metaphor, stylistic, artistic, attribute, linguistics, subject, history, speech, trope, cognitive.*

В лингвистической науке проблема метафоры - как процесс, создающий новые значения языковых выражений в ходе их переосмысления, как уже готового метафорического значения-рассматривалась издавна, чаще как стилистическое средство или художественный прием, реже - как средство номинации, а изредка – как

способ создания языковой картины мира, возникающей в результате когнитивного манипулирования уже имеющихся в языке значениями, с целью создания новых концептов, особенно для тех сфер отражения действительности, которые не даны в непосредственном ощущении.Рождение метафоры тесно связано с концептуальной системой носителей языка, с их стандартными представлениями, с системой оценок, которые существуют вне языка и лишь вербализуются в нем.

Метафора – атрибут художественной речи, где она участвует в создании индивидуально-авторского видения мира. Например: Мальчишек радостный народ, коньками дружно режет лед (А.С.Пушкин). Мы были музыкой во льду (Пастернак).

В фундаментальной "Истории идеологии" сказано, что создание метафор – главная задача идеологии. Поэтически выраженная мысль всегда играла большую роль в общении людей, формировании их поведения. Как подчеркнула Осмонова Д.Е. "Хорошая метафора очаровывает и загоняет мышление в узкий коридор, выход из которого, имеется в виду то или иное заключение, к которому пришел человек, предусмотрен манипулятором. Место рационального мышления занимает мышление ассоциативное" [7, 56].

Как писал А.Моль "Метафора-это готовые штампы мышления, но штампы эстетически привлекательные. Это- выраженные художественно стереотипы". Стереотип – это устойчивая совокупность представлений, складывающихся в сознании, как на основе личного жизненного опыта, так и с помощью многообразных источников информации.Такими метафорами полон язык политики, вплоть до ее низкого жаргона.Вспомните: "запахло жареным". Одна из сильнейших метафор – "запах крови". Запуская ее в массовое сознание, политики нередко действительно устраивают небольшой кровавый спектакль, жертвуя некоторым числом жизней, чтобы вызвать психологический шок у граждан. Замена слов, составляющих большие однокорневые гнезда и имевших устояшиеся коннотации, на иностранные или изобретенные слова приняла такой размах, что можно говорить о семантическом терроре."Захват" – одна из важнейших операций в манипуляции сознанием. В ходе ее выполнения манипулятор привлекает, а затем удерживает внимание аудитории и "присоединяет" ее – делает сторонником своих установок. На этой стадии манипулятор подстраивается под стереотипы аудитории, не противоречит им. Его задача- завоевать доверие.

В английском языке метафора вышла из ведения риторики, где она изначально бытовала как один из тропов, перешагнула за границы лингвостилистики и переместилась в достаточно комплексную лабораторию, став предметом исследования лингвистики. Наибольшой диапазон функций характерен для метафоры в естественном языке, где она творит имена, способные к идентификации уже существующих предметов к формированию новых значений отображающих абстрактные понятия, к отображению оценки, с дескрипцией(типа острый ум, тугой слух и т.д.).

Рождение метафорытесно связано с концептуальной системой английского языка, с их стандартными представлениями, с системой оценок, которые существуют вне языка и лишь вербализуются в нем. Это значит, что в английском языке метафора прежде всего вербализованный прием мышления о мире, в итоге пополняется языковой лексикой.

Когда метафору стали рассматривать в более широком эвристическом контексте, чемсобственно языковедческий, а именно – семиотическом- и особенно – логико-семантическом, онапредстала как такой способ мышления о мире, который использует прежде всего добытые значения. На этой основе возникло представление о метафоре как о модели выводного значения: из некоторого еще не четко "додуманного" понятия формируется новый концептза счет использования "буквального" значения выражения и сопутствующих ему ассоциаций в когнитивной обработке нового значения при его концептуализации. При этом, поскольку все типы метафоризации основаны на ассоциативных связях человеческого опыта, метафора по самой своей природе антропометрична: она соизмеряет разные сущности, создавая новый "гештальт" из редуцированных прототипов, формируя на его основе новый гносеологический образ и синтезируя в нем признаки гетерогенных сущностей, что является характерной чертой метафоризации и что позволяет получить "на выходе" этого процесса совершенно новый смысл (и соответственно – понятие, а на их основе и значения).

Отношения между прямым и метафорическим обозначанием определенного предмета речи могут быть и не столь прямолинейными. В некоторых текстах прямое обозначение сочетается с глагольной антрофоморфной метафорой, которую развивает именная метафора со значением орудия действия, объекта действия фактически дублирующая прямое обозначение. Например: В ладье круглоликой луны. / Осенней лазурью плыла. / Река несла свои зеркала.В тексте метафоры также используются как средство варьирования обозначений. Например: a sunny smile – сияющая улыбка, to purr with delight – урчать от удовольствия, a sun-drenched beach – залитый солнцем пляж, to pull strings – тянуть за ниточки, The news you bring me is a dagger to my heart – Твои новости мне как нож в сердце.На этом языке метафора создаётся на основе различных видов сходства формы, цвета, звука и т.п. Она может воплощаться в любую смысловую часть речи.These thoughts melted away – Эти мысли растаяли, Leaves fell sorrowfully – Листья грустно падали [8].

Существенным моментом являются и различия между метафорой и сравнением -сравнение как правило эксплицит, за исключением сложных слов типа snow-whitehair,idioms a peachof a girl.Имеется целый ряд сравнений, которые не могут быть сведены к метафоре, напримерisroundas a ball- heisball.Второй отличительной особенностью сравнения и метафоры заключается в том, что сравнения основаны на прилагательных и других словах, обладающих качествами. Метафора в основном построена на существительных и глаголах. Не случайно метафору называют переименованием по сходству [9]. Национальные сходства метафоры могут быть объяснены ассоциативным сходством. Аналогия в метафоре основана на сходстве вызываемых чувств и ощущений у слушающего и тем, что хочет выразить говорящий, и на сходстве их оценок, а не на сходстве сопоставляемых единиц в плане общности их характеристик.

В кыргызском языке широко используются метафоры в устной речи и в литературе.Рассматривая примеры, мы убедились, что в разных языках наличествует сходная метафоризация. Важным моментом рассматриваемых переводах является то, что в каждом конкретном языке процесс метафоризации имеет специфические формы проявления, в зависимости от особенностей языка. Продемонстрируем это положение на следующем примере:Миң жылга из калтырып кеткениңди / Унутпа жылдыз мончок жылдарыңды / Асмандан ырыс көлүн төккөнүңдү / Ажалды көк сүбөгө тепкениңди. Как мы заметили, коннотативное значение слова появляется либо с расширением, либо с сужением денотативного значения определенного слова. Некоторые метафоры указывают на то, что те же образные средства можно найти и в переводах:Кечээ гана тиги кырда жок эле / Кайдан чыкты боз ат минген отуз жаш / Кантсин боз ат бир топ жолду басхансыйт (букв. перев: Вчера только не было коня в степи, откуда взялось тридцатилетие на сером коне; что же, серый конь прошел немало пути). Сравнивая метафоры в трех языках, мы пришли к выводу, что наиболее продуктивными источниками формирования метафор в русском, английскоми кыргызских языках является человек, животный мир и природа, которые послужили источником формирования метафорических моделей. Как подчеркнула Д.З. Гайнтдулина “Сопоставительный анализ данных метафорических моделей выявил больше сходств, чем различий” [1, 78].

Таким образом, для того чтобы понять метафоры и сравнения другого языка следует выяснить природу этих ассоциаций. Хотя и утверждается, что язык- это кладбище метафор, однако следует их изучать, хотя бы для того, чтобы понять природу полисемии. Аналогичное утверждение можно сделать о национальном характере когнитивных метафор. Известная метафора ‘Timeismoney” в русском языке является калькой в переводе с английского. Сравнения, в свою очередь, также имеют национальную специфику.

Итак, в основании метафоры лежит образное сравнение. Однако имеются метафоры,которые строятся лишь на ассоциациях. Сравнение эксплицитно, оно более точно отражает детали, а метафора имплицитна. Метафоры более кратки в речи, образны.

Рассматривая примеры, мы убедились, что в разных языках присутствует сходная метафоризация. Важным моментом в рассматриваемых переводах является то, что в каждом конкретном языке процесс метафоризации имеет специфические формы проявления, в зависимости от особенностей языка.Одна из причин широкого интереса к метафоре со стороны теории познания, логики, когнитивной психологии и языкознания-это все возрастаюшая актуальность проблемы понимания.

Литература:

1.Гайнтдулина Д.З. Метафора в русском и английском архитектурном дискурсе. Автореф...дисс. канд. фил. наук. –Казань, 2010.

1. Жоль К.К. Мысль,слово, метафора. – Киев, 1984.
2. Каландарова Ж.К.Экспликация метафоры в разносистемных кыргызком, русском и английском языках. – Бишкек, 2008.
3. Левин Ю.И.Структуры русской метафоры. – Тарту, 1965.
4. Налимов В.В. О некоторой параллели между принципом дополнительности и метафорической структурой обыденного языка. – Москва, 1976.
5. Осмонова Д.Э. Роль метафоры в манипуляции сознанием. Вестник КНУ им. Ж.Баласагына. Выпуск 4. – Бишкек, 2010. – 209с.
6. Телия В.Н. Метафора в языке и тексте. – Москва: Наука, 1988.
7. http://www.lovelylanguage.ru/grammar/rules/758-metaphor.
8. https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-sravneniya-i-metafory-v-angliyskom-yazyke

ЮсуповаА.М.

Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына.

АНАЛИЗ И ОПИСАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИНОНИМИИ РУССКОГО И КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКОВ НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Ч. АЙТМАТОВА В УЧЕБНЫХ ЦЕЛЯХ

ОКУТУУ МАКСАТЫНДА Ч.АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ОРУС ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИНДЕ БЕРИЛГЕН ЛЕКСИКАЛЫК СИНОНИМДЕРДИ АНАЛИЗДӨӨ

ANALYSIS AND DESCRIPTION OF LEXICAL SYNONYMY IN RUSSIAN AND KYRGYZ LANGUAGES ON THE WORKS OF CHINGIZ AITMATOV IN THE EDUCATIONAL PURPOSES

Аннотация: *Данная статья посвящается вопросу обучения русской синонимии в кыргызской аудиториина материале произведений Ч. Айтматова сопоставляются и группируютсятематические разряды, синонимические ряды прилагательные русского и кыргызского текстов. Так как, в условиях кыргызской школы особенно велика роль изучения русских синонимов в сопоставительном плане. Учителя при изучении темы «Синонимы, антонимы, омонимы», по русскому языку проводят работу по нахождению синонимов в тексте, а учителя кыргызского языка должны проводить эту работу в сопоставительном плане. Это позволит учащимся выработать навыки употребления синонимов в русской речи.*

Ключевые слова: *лексика, синонимика, идеографические синонимы, стилистические синонимы,контекстуальные синонимы, полные и частичные синонимы, фразеологически ограниченные синонимы, граматически ограничеснные синонимы.*

Annotation: *This article is dedicated to the study of Russian synonymy in the Kyrgyz audiencebased on the works of ChingizAitmatov. Author tried to compare and group into thematic categories, synonymous series of adjectives of Russian and Kyrgyz texts. Since, in the conditions of the Kyrgyz school, the role of studying Russian synonyms in comparative terms is especially great. Teachers in the study of the theme "Synonyms, antonyms, homonyms", on Russian language to carry out a variety of work on finding synonyms in the text, and teachers who speak Kyrgyz language, should carry out such work in a comparative plan. That will allow students to develop skills in the use of synonyms in Russian speech.*

Key words: *lexicon, synonyms, ideographic synonyms,stylistic synonyms, contextual synonyms, complete and partial synonyms, phraseologically restricted synonyms, gramatically restricted synonyms.*

Түйүндүү сөздөр: *лексика, синонимика, идеографиялык синонимдер, стилистикалык синонимдер, контекстуалдык синонимдер, толук жана толук эмес синонимдер, фразеология жагынан чектелген синонимдер, граматика жагынан чектелген синонимдер.*

Одной из актуальнейших задач изучения русского языка является разработка вопросов лексической синонимики в теоретическом и в практическом планах. Эта большая и сложная проблема не может быть успешно решена без глубокого и разностороннего исследования конкретного материала русской синонимики.

Программа по русскому языку для кыргызской школы включает лексику как самостоятельный раздел, предусматривая развитие у учащихся умения разграничивать значение синонимичных слов и воспринимать их различные смысловые оттенки.

Почти во всех учебниках русского языка для школ дается определение, гласящее, что «синонимами называются слова, близкие по смыслу, но различные по звучанию». Такое определение далеко не полно и по существу мало что дает для понимания явления синонимии. Учащиеся кыргызской школы, в частности, из года в год получают поверхностное понятие о синонимах и об их роли в языке, особенно в языке художественных произведений. Такое одноплановое, однообразное занятие утомляет учащихся, а это притупляет их интерес к изучаемому предмету в целом. Учеников обычно заинтересовывает такой материал в сообщениях учителя, какого нет в учебнике и какой по-новому освещает уже известное им. Такой материал особенно полезен при изучении темы «Синонимы». Раскрывая ее, следует обратить главное внимание на то, чем и по каким признакам различаются синонимы, как они классифицируются, группируются. Затем, на конкретном материале, эти положения необходимо доказать практически, т. е. определять семантические (смысловые) значения синонимов, обнажать их стилистические функции, выполнять упражнения в подборе синонимов и классифицировать синонимы по их сфере употребления.

Среди ученых существуют различные мнения о принципах классификации синонимов. Об отдельных различительных признаках синонимов говорит В. Н. Клюева [7, с. 3-4]. Она выделяет синонимы, различающиеся «по признакам, входящим в состав значения», т. е. речь идет об идеографических синонимах типа старый–старинный, работа– занятие. Другие синонимы могут различаться стилистической окраской, например: живот – брюхо.

Согласно классификации синонимов, предложенной другими авторами, синонимы различаются: 1) по эмоциональной окраске – лик-рожа; 2) по социальной отнесенности – женщина-дама-баба; 3) по логическим признакам – красный-алый-багровый; 4) по стилистическим особенностям – базар-рынок.

По степени смысловой общности синонимы делятся на полные и частичные. К полным относятся синонимы, тождественные по значению, например, громадный-огромный. Частичные синонимы различаются или по степени выражения признака, или по дополнительным смысловым оттенкам; они употребляются в сходном лексическом окружении и допускают взаимозамену, например: хороший-красивый - хорошенький.

По степени устойчивости и характеру синонимической связи все синонимы делятся на общеупотребительные и окказиональные. Первые свойственны лексическим нормам литературного языка, данного периода, вторые выполняют конкретные стилистические задачи и бывают постоянными и переменными с тремя группами: контекстуальные, фразеологически ограниченные и грамматически ограниченные.

Контекстуальные синонимы могут значительно расходиться в сочетаемости. Фразеологически ограниченные синонимы обнаруживают синонимичные отношения только в определенном круге словосочетаний, например: мертвый-гробовой (о тишине, безмолвии). Грамматически ограниченными являются такие слова, которые вступают в синонимические отношения только в определенной грамматической форме или грамматической конструкции; например: хорош-недурен собой, только в предикативном употреблении и в краткой форме. Нам кажется, что в связи с требованиями программы по русскому языку для кыргызской школы вышеизложенные принципы классификации синонимов и их различительные признаки наиболее приемлемы для школ при прохождении раздела «Лексика».

Причем в условиях кыргызской школы особенно велика роль изучения русских синонимов в сопоставительном плане. Учителям русского языка при изучении темы «Синонимы, антонимы, омонимы», на дополнительных занятиях по русскому языку очень полезно проводить разнообразную работу по нахождению синонимов в тексте, определять их общее и оттеночное значение, составлять синонимический ряд (гнездо), классифицировать их по темам, т. е. приводить в определенную систему, а учителям, владеющим кыргызским языком, желательно проводить такую работу в сопоставительном плане, на материале произведений, имеющих

русско-кыргызские переводы. Это позволит учащимся выработать навыки в определении семантико-стилистических, эмоционально-экспрессивных особенностей употребления синонимов в русской речи. Такая работа позволит им разнообразить свою речь, сделает ее более выразительной, красочной и интересной.

Для образца приведем примеры на каждую тему по разрядам синонимии.

I. Синонимика, характеризующая людей.1. По характеру действий: смелый, храбрый, мужественный, бесстрашный, боевой– *жүрөктүү, эр жүрөк, мыкты*. Уздечка твоя из серебра, а сам ты был храбрый, как лев. Это пока еще проблема, но тот, кто взялся за ее решение — поистине смелый, мужественный человек. *Булишазырынча проблема, бирок ушулпроблеманыкөздөгөн киши, ал чынына да зор, эр жүрөк киши*. 2. По судьбе и удаче: бедный, несчастный, горемычный – *байкуш, бечара, шордуу*. «Бедный парень, видать, все еще не может опомниться после фронта!» — говорили про него. «Байкушнемесогуштанэсиоопкалсакерек» — деп да жүрүштү. 3. По внешности, по сходству: бледный, землистый — *купкуу, аккуу*. Пугливо прикрываясь платком, бледная от страха и волнения, Сейде невольно отпрянула назад. *Мындайкарасам... келинимкупкууболуптуганэкен* [5, 66]. 4. По общей оценке: а) положительной: хороший, замечательный, золотой — *сонун, жакшы,алтын*. А Бекташ хорошим вышел человеком. [5, 90]. Антценмененкемпирэкөөсонункишилерда.; б) отрицательной: плохой, негодный, скверный, никудышный – *жаман, бака баштуу*. «Асия меня поняла, – думал он. – Значит я не такой уж плохой человек». «Асияменитүшүндү... мен анчажаман киши эмесмин». 5. По возрасту: взрослый, старший, большой – *улуусу, чоңу*. А история такая, что не всякий взрослый человек разберется в ней. Особенно старшие – Касым – Майсалбек – точь-в- точь не отличишь от Суванкула… *УлуусуСадыкжаңы эле келинчекалгандакетти. Чоңунаяпторишкежарапкалбадыбы...* Большая уже, а всегда раскрывается.6. По родственным и семейным отношениям: близкий, родной — *жакын, боордош*. В соседнем доме (дворе), или, как называют его в аиле, в Малом живут наши близкие родственники. *Беркикичиүйдөболсобиздинжакынтуугандарыбызтурат*. 7. По физическому состоянию: слабый, бессильный, беспомощный — *көтөрөң, алсыз*. Он почувствовал себя вдруг слабым, всеми брошенным. *Ал азырөзүнкандайдыркичинекей, алсыз киши катарында... сезди*. 8. По психологическим состояниям и настроениям: серьезный, вдумчивый, внимательный – *ойлуу, ыкыластуу, олуттуу*. 9. По умственным способностям: умный, разумный, понятливый, толковый — акылдуу, эстүү, мыкты. «Ты умная женщина, – продолжал Токой,– и должна понять, что Саадат не могла поступить иначе. *Акылдуу эле жигитсин, балдардыокутамдепжаныңдысайыпжүрөсүн.* 10. По чертам характера: смирный, тихий, незлобный– *карапайым, момун, жоош*. Его широкое... лицо, в особенности доверчивый прищур глаз выдавали в Сабырбеке человека смирного, незлобливого. *Сабырбектин жагымдуу күлүмсүрөгөн жайпак бети_... бирөөгө жамандыгы жок жоош кишинин белгилерин элестет.* 11. По воздействию на внутреннее психологическое состояние человека: невыносимый, нестерпимый, горький — *жаман, куйкалаган*. В бригаде все спят. Только Нурбеку не до сна. Горькая, невыносимая обида жжет сердце. *Нурбектин... ичкүйдүжаманөөлөөбасыпайласыкеткенинен, элгебилгизбейичиненсызыпүшкүрөт*. 12. По красоте: красивый, пригожий, хороший, чудесный – *сулуу, өңдүү-түстүү*. Сначала я обрадовалась тому, что невестка попалась пригожая, красивая и проворная. *…өңдүү-түстүү, бели буралганжашкызэкенадегенден элеичимжылып, өзбаламдайкөрүпкалдым*.

В зависимости от наличия синонимов в контексте, определяющих те или другие стороны человеческой жизни, разряды рассматриваемых синонимов можно увеличить, например: по месту происхождения; по национальной принадлежности; по моральной оценке; по физическому состоянию; с оттенком порицания и одобрения; по отношению к другим людям; по характеристике детали человеческого портрета; по отражению в оценке морально-психологического состояния субъекта; по отношению к внутреннему миру людей; по доступности воздействия субъекта на предмет; по отношению к религии и др.

II. Синонимика, характеризующаяживотных(зверей, птиц, насекомых): 1. По внешности: гнедой, рыжий – *тору, жээрде*. Человек обращался к встречному: «Слушай, не видел ты моего гнедого?» — ему отвечали: «Вон наверху, возле школы Дюйшена...» *Кокусбирөө мал сурапкалганда: «Ой, баланча, менин тору кунанымдыкөрдүңбү? — десе, андаберкиси, — тээжогоруДүйшөндүнмектебиндежылкыжүрөт...*[5]. 2. По физическому состоянию: ходкий, резвый. Наша лошаденка к дому ходкая. Добрый был иноходец, резвый на пробежку.

III. Синонимика, характеризующая природу: 1. По общему состоянию природы: ненастный, дождливый, хмурый, серый. – жаандуу, жаан-чачындуу, бүркөк. И в эти серые, долгие, ненастные дни мы большей частью сидели дома. *Бул узун, бүркөк күндөрү биз көбүнесе үйдө отурчубуз.* 2. По признакам, качествам, отдельных предметов природы: блёклый, тусклый, мутный — күүгүм, боп-боз, кочкул, саргыч. В такие минуты он доставал из чемодана фотокарточку и, вздыхая, долго смотрел на нее при тусклом свете фонаря. *Ал чемоданынанкичинекейсүрөттүалып, анычырактынкүүгүмжарыгынатосуп, көпкөкарапотурчу.* 3. По интенсивности проявления качества, свойства, какого-либо признака и т. п.: сильный, лютый – *күчтүү, бороон-чапкындуу*. От сильного порыва ветра огонь или разгорается, или гаснет. *Күчтүүшамалотту же өчүрөт, же күчөтөт*.

IV.Синонимика, характеризующая предметы (вещи): 1. По качеству предмета: хороший, лучший – *жакшы, тандалган*. «Хороший табак припасла, Сейде! — похвалил он ее однажды...» 2. По размерам и форме предмета: низкий, низенький, приземистый — *жапыз, жепирейген*. Через низкое окно во дворе ничего не видать — мрак. *Жапызтерезенин нары жагындаэшиктүнөрүпэчтекекөрүнбөйт*. 3. По цвету: желтый, золотистый, бронзовый — *сары, алтын, саргыч*. По обе стороны дороги лежат залитые солнцем желтые поля... *Кара тоогочейин — түзөнөзөн, темиржолкеткенказактынсарыталаасы.* 4. По физическому состоянию предмета: истерзанный, потрепанный — *шалдыраган, эски...* В горячую страдную пору комбайнер бьется у

истерзанного... комбайна…*Күнүнөжүзжолубузулганшалдыраганкомбайынды... кайра оңдоп, комбайнер жанынуруपдалбастайт.*5. По общей оценке: лихой, трудный, тяжелый — *кыйын, оор*. Мне никогда не забыть, как усердно она работала в те трудные дни. С*енин кокустанкелипжолукканың мен үчүнжашоонунэңкыйынжанабактылуукүндөрүболду.* 6. По незаполненности предмета чем-либо: порожний, пустой – *салт, куруу*. ...Я, возвращаясь на порожней бричке со станции, решил завернуть домой…*Көптөн бери үйдөгүлөрдү көрбөй, бара кетейин деп, жолдон салт арабамды кайырдым*. 7. По ощущениям:а) по обонянию: душистый, пахучий — *жыттуу, аңкыган*. ...На люцернике, за арыком, цвела свежая душистая мята... *Алыштын башындагы жалбыз да ошондо эң жыттуу, эң жыпар эле*.; б)термическим: горячий, знойный, жаркий, жгучий — *ысык, саратан*. Горячий кипяток [5, с.39]. *Ысыкбуу*. Знойный день. *Саратанталаа*. Жаркий день. Жгучий ветер — *керимсал*; в) по световым: лунный, светлый— *айлуу, жарык*. Лунный свет. *Айлуутүндөр*. Светлый вечер [5, с. 19; 62].Этот разряд можно продолжить: г) по осязательным, д) по вкусовым ощущениям, ж) по слуховым, з) по зрительным и др.8. По назначению предмета. 9. По материалу, по веществу, из которого состоит предмет.10. По месту происхождения предмета. 11. По материальной ценности. 12. По отношению к принадлежности.13. По воздействию одного предмета, на другой. 14. По наличию предмета в данной, местности.

V.Синонимика, характеризующая обстановку, количественные, временные, пространственные отношения: 1. Временные представления: горячий, страдный — *саратан, ысык*. Горячая пора. Джамиля [4, с. 341]. *Ысыкшамал*. Саманчынынжолу [5,с. 72]. Страдное время. Материнское поле [4, с. 20]. *Саратанталаа.* Жамийла [4, с. 159].2. Пространственные представления: дальний, нескончаемый — *узак, бүтпөгөн*. Дальняя, нескончаемая дорога. Лицом к лицу [4, с. 282]. Материнское поле [4, с.30]. *Узакжол, бүтпөгөнжол. Саманчынынжолу* [5, с. 72].

VI.Синонимика местоименного значения:другой, иной, каждый, любой, всяческий, другой раз. Лицом к лицу [4, с.294]. Иные причины. Первый учитель [4, с. 274]. Каждый мазок. Джамиля [4, с. 367]. Любая мать. Материнское поле [4, с. 63]. Всяческие почести. Первый учитель [4, с. 279].

После обзора нескольких разрядов синонимов учитель может сделать выводы: определить, к какой теме, к какому разряду относятся те или иные синонимы, и объяснить учащимся, что отбор языковых средств писателем определяется его идейно-художественными позициями, его отношением к изображаемой им действительности, — тем, как он хочет представить читателю того или иного героя, события, предметы, ситуации, которые фигурируют в его произведениях.

Литература:

1. Азимов Э. Г.,ЩукинА. М.Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: ИКАР, 2009. – 273 с.
2. Апресян, Ю. Д. Лексическая семантика (Синонимические средства языка). -М. Наука, 2004. – 324 с.
3. Ахманова, О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. - М.: Учпедгиз, 1975. – 295 с.
4. Айтматов, Ч. Прощай, Гулсары!: Повести и рассказы.– Фрунзе, Кыргызстан, 1967. – 568 с.
5. Айтматов, Ч. Саманчынын жолу. – Фрунзе, Кыргызстан, 1963.
6. Бекбоев, И. Б. Учебник юного кыргызстанца в XXI веке (о проблемах и путях совершенствования школьной книги: // РЯЛКШ. – 2000. – № 1-2.
7. Клюева, В. Н. Краткий словарь синонимов русского языка. – М.: Учпедгиз, 1998. – 244 с.
8. Клюева, В.Н. Типы упражнений по синонимам //Русский язык в школе. –1959. -№4 –С.81-85.
9. Программы по русскому языку, объяснительному и литературному чтению на русском языке для V-IX классов школ с кыргызским языком обучения. – Бишкек: Тас,2006.

IV СЕКЦИЯ

БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ИННОВАЦИЯЛЫК, МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

ИННОВАЦИОННЫЕ, ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Абдуманапова З.З., Абыласынова Г.И.
Ысык-Кульский государственный университет

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИРТУАЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ СРЕДЫ MOODLE В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ СТУДЕНТОВ ДНЕВНОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ

КҮНДҮЗГҮ ОКУУ БӨЛҮМҮНДӨГҮ СТУДЕНТТЕРДИ ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕ MOODLE ВИРТУАЛДЫК ОКУУ ЧӨЙРӨНҮ ПАЙДАЛАНУУ

USE OF MOODLE VIRTUAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF STUDENTS OF DAY TRAINING FORM

Аннотация: *В данной статье описаны некоторые возможности по использованию сервисов виртуальной учебной среды Moodle в образовательном процессе вуза. Представлен опыт применения Moodle в обучении студентов Иссык-Кульского государственного университета. Автор описывает технологию разработки тестовых заданий, выполнения самостоятельной работы.*

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии, дистанционное обучение, Moodle, профессиональное образование, самостоятельная работа, система тестирования.*

Annotation. *This article describes some of the possibilities of using the services of the virtual educational environment Moodle in the educational process of the university. The experience of using Moodle in teaching students of Issyk-Kul State University is presented. The author describes the technology for developing test tasks. Performing independent work*

Key words: *information and communication technologies, distance learning, Moodle, professional education, independent work, testing system.*

Аннотация: *Макалада жогорку окуу жайында билим берүү процессинде виртуалдык Moodle окуу чөйрөсүн колдонуунун кээ бир мүмкүнчүлүк төрү көрсөтүлгөн. Ысык-Көл мамлекеттик университетинин студенттерин окутууда Moodleды жолдонуу тажрыйбасы берилген. Автор тесстик тапшырмаларды иштеп чыгууну баяндайт, ошондой эле өз алдынча иштери аткаруу көрсөтүлгөн.*

Түйүндүү сөздөр: *информациялык-коссуникативдик технолоялар, дистанттык окутуу, Moodle, кесиптик билим берүү, өз алдынча иш, тестирлөө системасы.*

Современный образовательный процесс претерпевает значительные изменения в силу различных причин, таких как активное развитие интернет-ресурсов, применение разнообразных платформ электронного обучения, новые цели образования и предъявляемые требования к современным специалистам.

Современный образовательный процесс должен выходить за пределы традиционной практики классной доски внутри четырех стен классной комнаты и применять новые технологические достижения, способные обогатить процесс преподавания и обучения и вывести его на следующий, более сложный и продвинутый уровень. Кроме того, студенты современного поколения способны получать, изучать цифровую информацию и участвовать в интерактивных действиях в современном цифровом мире. Они могут использовать постоянно меняющиеся и прогрессирующие технологии, активно внедряемые в процессе обучения, что касается всех предметов. Это стало возможным благодаря активному использованию новых технологий, Интернета, электронных учебников и программ с раннего детства. Таким образом, процесс обучения современности должен соответствовать всем требованиям, изложенным выше, и требовать от учителей внедрения современных достижений в учебный процесс[1.с.10].

В настоящее время во всех вузах Кыргызстана начаты интенсивные поиски теоретического обоснования, методологических подходов и практической реализации новых форм, содержания и методов подготовки студентов по использованию современных технологий учебно-воспитательного процесса, которые бы соответствовали реалиям и требованиям информационного общества[2.с.1388].

Этими сервисами обладает система дистанционного обучения (СДО) Moodle (англ. Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment), которая позволяет создать единое учебное информационное пространство для студентов и преподавателей, сочетая в себе традиционные ценности очного обучения с ИКТ.

Эта интерактивная учебная платформа может быть использована в качестве довольно эффективного организационного инструмента. Moodle имеет ряд преимуществ для предоставления содержания курса, будь то онлайн-курс или курс под руководством инструктора.

Давайте рассмотрим их более подробно. Moodle помогает студентам с учебной средой, которая:

- это весело, инновационно и творчески, и наполнено целью (расширить свои знания и помочь им в принятии, а также выполнении заданий на ходу);

- позволяет совместное взаимодействие между студентами в качестве самостоятельного или в дополнение к обычным занятиям в классе;

- позволяет сосредоточиться на обмене мнениями, идеями и другими социальными артефактами;

- обычно включает в себя дискуссионные группы и накопление знаний посредством мероприятий, приближенных к реальному миру;

- развивает у учащихся коммуникативные навыки по языку;

- требует социального взаимодействия между учителем и учениками, а также между самими учениками.

Одним из основных преимуществ Moodle является его огромная экономия времени и ресурсов. Вместо того, чтобы заполнять классы рабочими листами, книгами, аудио- и видеокассетами, все они могут быть предоставлены в электронном виде.

И это немаловажно, потому что одним из приоритетов высшего образования в современных условиях является подготовка новой формации с широкими фундаментальными знаниями, инициативой, способностью адаптироваться к изменяющимся требованиям и технологиям рынка труда.

Внедрение и использование виртуальной учебной среды обучения обуславливает необходимость изменения отношения в своей деятельности к основным предметам образовательной системы - студентам и преподавателям. Процесс передачи суммы готовых знаний превращается в процесс активного, в основном, независимого поиска и приобретения знаний.

Виртуальное обучение ориентировано не только на самостоятельную работу по развитию и реализации способностей к самообразованию и саморазвитию, но работы в аудитории.

Студент является наиболее активным участником образовательного процесса, а учитель выступает в роли организатора, консультанта, руководителя [4.с.274].

В целях обеспечения доступа к качественному образованию для всех слоев населения, интеграции с глобальной образовательной средой, формирования единой образовательной информационной среды, совершенствования учебно-методического и научного обеспечения образовательного процесса в Иссык-Кульском государственном университете с 2017 года началось обучение студентов с использованием технологий дистанционного обучения. В качестве системы виртуального обучения с открытым исходным кодом была выбрана система виртуального обучения «Moodle», позволяющая создавать качественные курсы обучения.

Разработанный в системе Moodle курс имеет модульную структуру и включает в себя:

1) рабочую программу, которая позволяет студентам получить полное представление о данном курсе: тематике модулей, видах учебной деятельности, формах и сроках отчетности;

2) форум — предназначен для дистанционных консультаций и дистанционного общения преподавателя со студентами;

3) глоссарий — содержит справочный материал по курсу;

4) учебные модули — содержат структурированную учебную информацию, соответствующую рабочей программе;

5) итоговый тест — предназначен для итогового контроля по окончании изучения дисциплины;

6) ссылки на дополнительные информационные ресурсы.

Каждый учебный модуль посвящен отдельной теме и включает в себя следующие ресурсы:

— лекции (режим предъявления материала), не просто повторяющие содержание очных лекций, но и содержащие дополнительную информацию для самостоятельного изучения;

— лабораторные работы (режим обучения), содержащие задания по тематике модуля и предназначенные для закрепления теоретического материала;

— тестовые задания (режим контроля), предназначенные для диагностики учебных достижений.

Такая структура курса позволяет преподавателю использовать его не только для самостоятельной работы студентов, но и во время аудиторных занятий.

Основные особенности Moodle заключаются в следующем [3]:

- имеет простой и эффективный веб-интерфейс;

- конструкция модульная и может быть легко модифицирована;

- студенты могут редактировать свои учетные записи, добавлять фотографии и редактировать несколько личных данных и деталей;

- поддерживает различные структуры курсов: «календарь», «форум», «тема»;

- каждый курс может быть дополнительно защищен кодовым словом;

- богатый набор модулей - компоненты для курсов - чат, опрос, форум, глоссарий, рабочая тетрадь, уроки, тест, профиль, Scorm, опрос, вики, семинар, ресурсы (в виде текстовой или веб-страницы или в виде каталога);

- изменения в курсе с момента последнего входа пользователя в систему, могут отображаться на первой странице курса;

- почти все тексты типа (ресурсы, сообщения форума, записи в вашей записной книжке) могут редактироваться встроенным WYSIWYG RichText - редактором;

- все оценки (из форума, рабочих тетрадей, тестов и заданий) могут быть собраны на одной странице (или в файле);

- доступ к полному отчету о вхождении пользователя в систему и работе с диаграммами и подробностями работы над различными модулями (последняя запись, количество чтений, сообщения, заметки в блокноте);

- возможность настроить E-mail - рассылку новостей, форумы, рейтинги и комментарии учителей.

Через портал дистанционного обучения студенты Moodle получают доступ к учебно-методической комплексной дисциплине (УМК), что позволяет обеспечить успешную разработку и реализацию образовательных программ. Студентам, не имеющим доступа к глобальной сети Интернет, предоставляется в виде кейса (комплект учебных материалов в электронном виде, выдаваемый для самостоятельной работы).

Данные курсы включают в себя следующие комплекты:

а) Обязательный набор состоит из:

- рабочая учебная программа, в том числе содержание дисциплины, календарно-тематический план, список рекомендуемой литературы (основной и дополнительной), модульный раздел дисциплины, график дистанционной консультации;

- лекционный комплекс;

- материалы и практические семинары;

- задания для самостоятельной работы студентов; - материалы по организации пограничного контроля; - материалы по организации итогового контроля;

б) дополнительный набор включает в себя:

- методические указания по выполнению курсовой работы;

- список литературы и др., помогающей в изучении дисциплины.

Студент работает над материалом для самообучения и должен уметь владеть новыми знаниями, используя современные образовательные технологии.

Таким образом, виртуальная среда обучения предъявляет высокие требования к личностным качествам, таким как ответственность, целеустремленность, способность планировать свою работу, способность отслеживать ваши успехи, фиксировать их успехи и неудачи в образовательной деятельности.

Следует отметить, что такое обучение не только требует, но и тренирует умственные функции, такие как внимание, память, мышление. Изучив лекционные материалы и выполнив практические задания в группе, студенты проходят контроль знаний в форме тестирования. А в течение семестра студент выполняет курсовые работы (проекты).

Организация защиты данных и видов работ, выполняемых на итоговом экзамене на контактном этапе учебного процесса, т. е. во время тестов и экзаменов. Также играет важную роль - обеспечение образовательного диалога. Взаимодействие учителя и ученика через чат (он-лайн) и электронную почту (оффлайн).

Важной особенностью MOODLE является то, что система сама создает и сохраняет портфолио каждого студента [3.]: работы, позволяет контролировать все сообщения в форуме, а также «посещаемость», активность студентов, время их обучения в сети, все сданные им работы, все оценки и комментарии преподавателя.

Система тестирования MOODLE позволяет учителю разрабатывать практически все известные на данный момент типы тестов - в открытом и закрытом виде, тесты на соответствие и тесты с компьютерным ответом. Кроме того, эта среда позволяет использовать математические формулы, изображения и видеоконтент при подготовке тестовых заданий.

Следует отметить, что MOODLE обладает более гибким механизмом создания тестов. Формируемая база данных содержит вопросы, которые являются частью самих тестов. Описанное после тестирования задание может быть включено в состав нескольких различных тестовых материалов.

С экономической и технологической точки зрения электронная почта является наиболее эффективной технологией, которую можно использовать не только в процессе консультаций, но и для проведения значимой части учебных курсов, отправки экзаменов студентам и т. д.

Таким образом, использование системы Moodle в учебном процессе высшей школы позволяет не только интенсифицировать обучение студентов, но и закладывает прочную основу их дальнейшего постоянного самообразования. Вместе с тем активное использование Moodle требует большой организационной работы для большей эффективности.

Литература:

1. Абдуманапова З.З. Виртуальная среда обучения русскому языку в тюркоязычной аудитории . Материалы Международной конференции. В 2-х томах. Под редакцией Р.Р. Замалетдинова, Т.Г. Бочиной, Ю.В. Агеевой. 2018

2. Абыласынова Г.И. Динамика языковых и культурных процессов в современной России (Электронный ресурс).-Вып.5. Материалы Y Конгресса РОПРЯЛ (г.Казань, 4-8 октября 2016 года). -СПб.: РОПРЯЛ, 2016.

3. Анисимов, А. М. Работа в системе дистанционного обучения Moodle. Учебное пособие. - Харьков: KNAME, 2008. - 275 с.

4. Бикмуханбеков И. Х. Об организации самостоятельной работы студентов в системе дистанционного обучения / И. Х. Бикмуханбеков // Материалы XVIII Международной конференции «Применение новых технологий в образовании». - 2007. - стр. 274-276.

Аблабекова Ч.А., Алтымышева Ж. А., Сыдыкова А. Ж.

КГУСТА имени Н.Исанова

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ В ВЫСШЕМ УЧЕБНОМ ЗАВЕДЕНИИ

ЖОГОРКУ ОКУУ ЖАЙДА МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДАГЫ КЭЭ БИР АСПЕКТИЛЕР

SOME ASPECTS OF TEACHING MATH IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Аннотация: *В данной статье рассматриваются некоторые аспекты, связанные с преподаванием математики в высшем учебном заведении. Предлагаются возможные пути решения некоторых проблем методики преподавания математики в вузе, с использованием на практике новых форм преподавания с применением средств новых информационных технологий.*

Ключевые слова: *высшее учебное заведение, преподавание математики, информационные технологии, методология обучения, математические задачи.*

Аннотация: *Бул макалада жогорку билим беруу окуу жайдагы математиканы окутуу менен байланышкан кээ бир маселелер талкууланат. Бул жаңы маалымат технологиялардын каражаттарын пайдалануу менен жаңы окутуу методологиясын түрлөрүн пайдаланып жогорку окуу жайдагы математиканы окутуу маселелердин чечүүгө мүмкүн болгон жолдорун сунуштайт.*

Түйүндүү сөздөр: *жогорку окуу жайы, математиканы окутуу, маалыматтык технологиялар, окутуу методологиясы, математикалык маселелер.*

Annotation: *This article discusses some aspects related to the teaching of mathematics in higher education. Possible ways of solving some problems of the methodology of teaching mathematics at the university are proposed, using in practice new forms of teaching using the means of new information technologies.*

Key words: *higher education institution, teaching mathematics, information technology, teaching methodology, mathematical problems.*

Привитие математической культуры студентам было и остается первостепенным вопросом в практической деятельности преподавателя математики.Педагогам ВУЗов хорошо известны, аспекты современного этапа математического образования и положение, в которое поставлены все участники образовательного процесса и методика преподавания математики: сокращение количества часов, выделяемых на математику; разрыв между уровнем математических знаний выпускников школы и требованиями вузов; углубление разрыва между уровнем математических знаний выпускников вузов и объективными потребностями современной рынка труда; ухудшение материального положения преподавателей и финансирования образования. Каждая из названных тенденций имеет свои причины и следствия [2].

Необходимость разработки новых подходов к обучению диктуется неудовлетворенностью общества его качеством. Изменение условий жизни общества неизбежно вызывает совершенствование образовательных концепций. Современный этап развития образования характеризуется качественными изменениями его содержания, структуры, внедрением процесса информатизации.

Целью математического образования является получение математических знаний и выработки умения применять эти знания либо в решении прикладных задач, либо в развитие самой математики [1].

Стандарты программ всех вузов содержат математику в общекультурном блоке. Преподаватели математических кафедр ломают голову: что изучать в отведенные, очень немногие часы? Социальный заказ на математическое образование меняется еще и в том смысле, что математика, оставаясь одной из самых абстрактных наук, в настоящее время становится еще и самой востребованной, благодаря своим приложениям к информатике. Хорошо известно, что математика используется другими областями знаний чаще всего через понятие модели (функция, уравнение, координатная плоскость и т.д.).

В последнее время все больше говорится о разрыве между уровнем математических знаний выпускников школы и требованиями вузов. Например, имеют место проблемы в математической подготовке первокурсников, которые не позволяют им надлежащим образом изучать высшую математику и затем

эффективно применять математические методы в решении прикладных задач: неумение логически мыслить, отличать истинное рассуждение от ложного, необходимые условия от достаточных; неумение вести диалог: понять вопрос преподавателя и ответить именно на него, а также сформулировать свой вопрос.Разрыва между уровнем математической подготовки выпускников школы и потребностями вузов определяется многими причинами: взаимная несогласованность школьной и вузовской программ по математике; недостаточная квалификация учителей и отсутствие удобной и доступной им системы повышения квалификации и переподготовки, в частности, в дистанционной форме; нежелание математических кафедр при составлении планов занятий учитывать уровень подготовки абитуриентов и устранять существующий разрыв [4].

Для современного этапа развития математики как учебного предмета характерны [5]:

- жесткий отбор основ содержания, отвечающих компетенциям;
- четкое определение конкретных целей обучения, межпредметных связей, требований к математической подготовке студентов на каждом этапе обучения;
- усиление воспитывающей и развивающей роли математики, ее связи с жизнью;
- систематическое формирование интереса студента к предмету и его приложениям.

Предполагается, что одним из основных средств обеспечения активной самостоятельной работы студентов является компьютеризация учебного процесса в вузе, однако продвижение в этом направлении идет крайне медленно. Отсутствует программное и учебно-методическое обеспечение, позволяющее действительно эффективно использовать компьютеры в математическом образовании. Кроме того, на вступительных экзаменах не проверяется уровень компьютерной грамотности абитуриентов, а выборочные проверки студентов 1-го курса показали, что он удручающе низок. Вузовский курс информатики не исправляет эту ситуацию, поскольку он читается параллельно с курсом высшей математики и часто никак с ним не связан содержательно и методически. В учебных планахочень мало предусматривают какие-либо формы самостоятельной работы студентов при изучении математики, большинство из них обычныедомашние задания и типовые расчеты, причем из-за перегрузки преподавателей и их материальной незаинтересованности фактический объем даже этих заданий сокращается.

Применение новых информационных технологий в преподавании высшей математики предполагает обеспечение студентов методическими и учебными материалами нового типа — электронными учебниками и задачниками [5].

Формы и методы обучения в вузе должны стать более активными и способствовать активизации познавательной деятельности студентов. Для этого необходимо подготовить и внедрить учебно-методические комплексы, содержащие тексты лекции и практические занятия, а также большое количество задач для самостоятельного решения и разнообразные материалы для самообразования и самоконтроля, творческие задания. В этот комплекс могут войти учебники, задачники, репетиторы – тренажеры. Конечно, лектор может рекомендовать и традиционную учебную литературу. В эти учебные комплексы могут войти специальные рабочие тетради для самостоятельного обучения, которые могут распространяться электронным образом в виде файлов, допускающих переработку и адаптацию. Более того, могут быть и такие студенты, которые примут непосредственное участие в разработке таких пособий. Благодаря таким методическим комплексам лекция может превратиться в активный диалог преподавателя со студентами, позволит направлять активную познавательную деятельность студентов. Сотрудники кафедр математики должны быть озабочены тем, чтобы оборудовать компьютерные классы для проведения некоторых аудиторных занятий, контрольных мероприятий и самостоятельной работы студентов по математике; программное обеспечение этих классов такое, что студенты и преподаватели могли иметь его и на домашних компьютерах. Создание единой образовательно-научной информационной среды является одним из важнейших условий успешной компьютеризации образования. Кафедра должна иметь комплекты заданий, решение которых требует от студента умения использовать компьютерную поддержку, составить простую программу, найти нужную информацию в Интернете и пр. Многие уповают на применение компьютерных технологий, но при этом следует понимать, что успешная компьютеризация зависит не от количества компьютеров, а от качества программного и методического обеспечения.

Большое внимание сейчас уделяется развитию интерактивных форм обучения, например, в [2] приводится достаточно полное описание существующих методик (кейс-метод, метод проектов, исследовательский метод и т.д.), которые реализуют методику «через задачи», но с новым подходом к постановке задачи. Профессиональная ориентация задач, например, экономического содержания, создает естественную потребность обучаемых к дальнейшей познавательной деятельности [4].

В математике, много алгоритмов для решения задач различных классов, и поэтому вполне естественно, что обучение математике на любом уровне неизбежно включает обучение алгоритмам. Правильная формулировка и применение алгоритмов связаны с умением четко формулировать правила и строго придерживаться их. Это умение – одно из важнейших качеств математического мышления – необходимо для каждого человека. Следующий аспект логико-алгоритмического подхода состоит в построении алгоритмов обучения, т. е. в описании педагогической деятельности преподавателя с помощью методики алгоритмического направления.

К обучающим действиям относятся: постановка вопросов, дача разъяснений, приведение примеров и контрпримеров, показ наглядного материала, предложение упражнений, задач и т. п. С помощью анализа процесса обучения можно выявить составляющие его действия. Иногда такой анализ реальных процессов

обучения выявляет нерациональность их построения, необоснованность педагогических экспериментов учителя и нецелесообразную последовательность этих способов. Опыт подсказывает, что «методические разработки», являющиеся результатом интуиции и практики, часто далеки от оптимальных вариантов обучения, так как они должны базироваться на анализе логической структуры подлежащего изучению материала [1].

Развитие технических средств вычислений всегда оказывало существенное влияние на математические выкладки. Новейшие технические методы вычислений позволяют использовать математические исследования, касающиеся любой отрасли науки, и доводить решение до практического применения.Признанными мировыми лидерами из числа универсальных математических систем являются :Maple (Corp.MapleSoft, Canada), Mathcad (MathSoftIns.,USA) [2].

Например, для решения задач оптимизации можно использовать в MathCAD встроенные функции Maximize и Minimize, которые находятся в категории Solving и используется в группе решения (Solveblock). Нахождения максимальной прибыли вычисления производим на MathCAD:

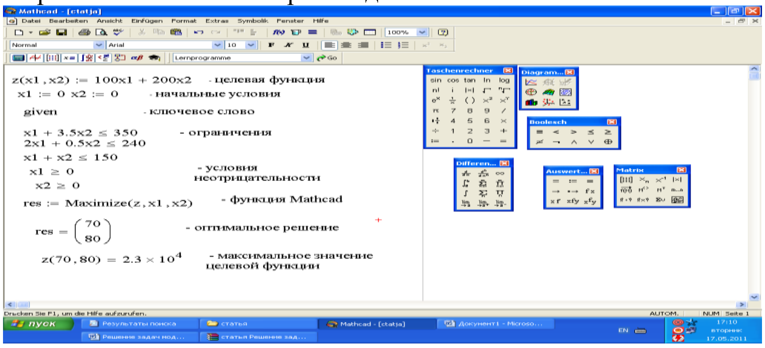

Самое оптимальное сочетание программного обучения и традиционного, с наличием доступа к ресурсам сети Интернет, что позволяет значительно расширить возможности наглядного представления различных математических понятий, связанных с процессами изменения, достижений в различных областях науки.

Совершенствование методик обучения математике, приведение в соответствие с современными идеями, методами, требованиями соответствует содержанию термина «модернизация». Новейшую модернизацию образования, т.е. внедрение в вузовскую практику всего нового, касающегося содержания или методов обучения, очевидно, могут проводить только преподаватели, глубоко знающие свой предмет и в совершенстве владеющие современными средствами автоматизации.

Литература:

1. Бурковская М.А., Кириллов А.И. О математических действиях, которые можно передать ЭВМ при обучении математике // Труды VII Междунар. конф. «Математика. Компьютер. Образование». - Дубна, 2000. Денисова М.И., Беспалько Н.А. Применение математики к решению прикладных задач // Математика в школе, 1981, – №2. – С.28-29.
2. Зимина О.В. Методические аспекты компьютерной поддержки математического образования // Тез. IV Междунар. конф., 2001.
3. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2020 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://edu.gov.kg
4. Мкртчян С.Ш. Математика. Учебник для общеобразовательных школ. - Бишкек, 2011.

Алыбаева К.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

АНГЛИС, КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИН ОКУТУУДА ТРАДИЦИЯЛУУ ЖАНА ИНТЕРАКТИВДҮҮ ЫКМАЛАР

ТРАДИЦИОННЫЕ И ИНТЕРАКТИВНЫЕ ПРИЕМЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ, КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКАМ

TRADITIONAL AND INTERACTIVE METHODS OF TEACHING ENGLISH, KYRGYZ LANGUAGES

Аннотация: *Илимий макалада учурда салттуу деп аталып, пайдаланылбай калган айрым ыкмалардын артыкчылыктары жана интерактивдүү методдордун эффективдүүлүгү анализденди.Сабактын жүрүшүндө мугалим интерактивдүү ыкмадан салттуу ыкмага, салттуу усулдан интерактивдүү усулга өтүп кетиши, окуучулар үчүн өтө ыңгайлуу методдорду ойлоп табышы, сабактын максаттарына жетишүү үчүн ыкмаларды салттуу же инновациялык деп бөлбөшү зарылдыгы жыйынтыкталды.*

Түйүндүү сөздөр: *метод, салттуу, инновациялык, максат, синквейн, кластер, аңгеме, мугалим, практика, эффективдүү.*

Аннотация: *В научной статъе проанализированы эффективности интерактивных и традиционных методов, которые уже мы не используем.Были сделаны выводы о том, что педагог должен использовать интерактивные и традиционные методы одновременно, придумывать удобные методы при обучении, не разделять методы на инновационные и традиционные.*

Ключевые слова:*метод, традиционный, инновационный, цель, синквейн, кластер, рассказ, учитель, практика, эффективный.*

Annotation: *The sclentifik article analyzes thi effectiveness of interactive and traditional methods that We do not already use. It was concluded that the teacher should use interactive and traditional methods at the same time. Come up with convenlent methods for teahing, not to divide methods into interactive and traditional.*

Keywords: *method, traditional, innovative, goal, blue wine, cluster, story, teacher, practice, effective.*

Учурда биз нечен жылдардан бери билим берүү системасында пайдаланып, белгилүү илимпоздорду чыгарып, илимий ачылыштарды жаратып келген традициялуу ыкмаларыбызды толугу менен жээрип, заманбап методдордун гана артыкчылыктарын баса белгилеп келе жаткандайбыз. Биз өз макалабызда салттуу жана инерактивдүү методдордун артыкчылыктарын белгилөөнү максаттадык.Биз синквейн стратегиясын ар дайым лексикалык корубузду өнүктүрүүгө жардам берээрин белгилеп келебиз, ал чындык, ошону менен бирге окуучуларды ырларды жаттатууну эски ыкма деп эсептеп, пайдалануудан чыгарып келебиз. Мындан биз ырдын эстетикалык табитин эске албай калгандайбыз. Сөзүбүз куру болбосун үчүн төмөнкү мисалдарга токтололу: Жаз; Сулуу, жашыл; Жанданат, жашылданат, сергитет; Жаз келгенде жер жашылданат; Көктөм; Жаз тууралуу окуучулар түзгөн синквейн. А.Осмонов

Сүйүүнүн оту мендеги /Сенде дагы бар бекен./Эгер болсо сенде да,/Экөөбүздө бир тилек/ Неге өчүп калды экен? [8, 63].

Синквейнди түзүүдө окуучу ар бир сөздү ойлонуп табат жана уйкаштыгына, стркутурасына маани бербейт. Ал эми ырды жатка айткан, коркөм окуган окуучу ошол ырдын эстетикалык таасирине жана идеясына көңүл буруп, кайгыга батат, кусаланат же кубанат. Окуучуларга ырларды жаттатуу окутуу процессинде эффективдүү жыйынтыгын берээри практикалардан бизге белгилүү.

Бүгүнкү күнү билим берүүдө көптөгөн инновациялык иш аракеттердин маани-маңызы ар кандай билимдердин алкагындагы пайда болгон илимий иштелмелерди конкреттүү окутуунун процесстерине колдонууга киргизүүнү кеңири жайылтуу сунушталып келе жатат.Эгерде күндөмугалим салттуу сабак өтүүнү гана өзүнө курал кылып алган болсо, анда ал ар кандай башка ыкмаларды өздөштүрүүдөн коркуп же ашык түйшүк тарткысы келбей тынч жашагысы келиши мүмкүн экендигин да айтып келишет. Ошондой эле салттуу окуу сабактарында окуучулар үчүн психологиялык жактан алып караганда педагогикалык комфорттук кырдаал азыраак болот - деген пикирге да таянышат. Мындай пикирлердин да кандайдыр бир деңгээлде чындыгы болушу мүмкүн. Мисалга кластер стратегиясын алып көрөлү. Окуу процессинде кайталоо же жаңы теманы өтүүдө аталган ыкма ар дайым колдонулат (сүрөттү караңыз)

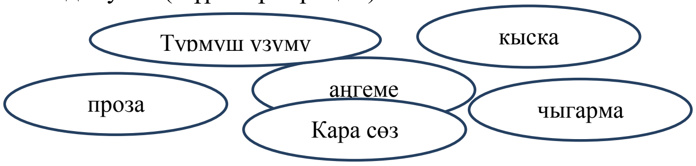

Сүрөт. Аңгеме тууралуу маалымат берилди.

Ген кластер Эгерде биз салттуу деп эсептеген кайталоо, суроо-жооп ыкмаларын алып карасак, анда окуучу мындай деп түшүндүрөөр эле: Аңгеме – бул турмуштун бир үзүмүн гана чагылдырган, образдар системасы аз болгон, белгилүү бир гана окуяны берген, чакан прозалык чыгарма. Айтылган жоопто системалуулук, мазмун жана лексикалык база да орун алган. Окуучуларга предметтик билим берүүдө тапшырманы суроо менен бирге кластер, инсерт, тыным менен окутуу сыяктуу стратегияларды колдонуу сабактын жемиштүүлүгүн арттырат.

Окутуунун традициялуу жана инновациялык уюштуруунун милдети – бул окутуу иш аракеттеринин жаңы өзгөчөлүктөрүн, өзгөрүүсүн аныктоо менен ар кандай тартипте, ар кандай формадагы ыкмаларды колдонуу менен ченемдүү убакыт жана интеллектуалдуу ресурс сарптоо аракетинде окутуунун максатына жетүүнүн эффективдүү жолдорун табуу болуп саналат. Эки системанын тең максаттары – сабакты кызыктуу, түшүнүктүү, жеткиликтүү жана натыйжалуу кылуу менен окуучуларды баалоону өздөштүрүү деңгээлине карата жүргүзүү, окуучулардын жетишкендиктерин көтөрүү жана өстүрүү болуп саналат.

Инсанга багыттап окутуу - окуучуну окутуу убагында мугалимдин боорго тартуусу деп түшүнсөк болот. Окутуу жана тарбиялоо ишинин борборунда өсүп-өнүгүп жаткан инсан (бала) турат. Бул инсандын психологиялык өзгөчөлүктөрүн, кулк-мүнөзүн, кыял жоругун билбей туруп, ошону менен катар эле социалдык чөйрөсүн аныктабай туруп окууну да тарбияны да ийгиликтүү уюштуруу мүмкүн эмес. Сабактын жүрүшүндө интерактивдүү усулдан салттуу усулга, салттуу усулдан интерактивдүү усулга өтүп кетүү чеберчилигине жетишүү маанилүү болуп саналат.

Азыркы учурда дагы бир формалдуулук жашап жатат. Бул окуучулардын билимин баалоо. Мугалимдер окуучуларды баалоодо критерийге таянбастан, салыштырмалуу түрдө каалагандай, өз билгениндей баа коюшат. Билим берүүнүн мамлекеттик стандарттагы баа коюу нормаларын сактоо дээрлик мүмкүн эмес десек дагы болот [2, 45]. Эгерде окутуу методдорун классификациялоонун негизи катарында ишмердүүлүктүн мына ушул үч компонентин ала турган болсок, анда усулдардын төмөнкүдөй ири үч классын көрсөтүүгө болот: Окуучулардын окуу-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн уюштуруп ишке ашыруу методдору. Окуучулардын окуу-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн мотивациялап стимулдаштыруу методдору. Окуучулардын окуу-таанып билүүчүлүк ишмердүүлүктөрүн текшерип жыйынтыктарын баалоо методдору. Окутуу усулдарынын бул үч ири классынын ар бири өз алдынча дагы бир топ группаларга бөлүнөт.

Окутуу процессинде окуучулар белгилүү билимдерге билгичтиктерге көндүмдөргө ээ болушат. Билим бул окуучунун мээсинде болуп өтүүчү психикалык процесстин натыйжасы. Билим бул окуучунун өзүнүн активдүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасында пайда болот. Ошондуктан окутуу окуучу менен окутуучунун ортосундагы өз ара аракеттенишүү процесси болуп эсептелет жана анын натыйжасында окуучуда белгилуу билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр калыптанат.

Мугалим окуучунун ишмердүүлүгүн (аракеттер система)уюштурат, багыттайт жана контролдойт. Зарыл болгон каражаттарды жана маалыматтарды камдап берет.Ар кандай иш аракетте өз ара байланышкан эки процесс болот: калыбына келтирүүчү (кайталоочу) жана чыгармачылык процесси. Калыбына келтирүүчү иш-аракетте адам буга чейин иштелип чыккан ыкмаларды, фактыларды түшүнүктөрдү кайра эстеп калыбына келтирет же кайталайт.Чыгармачылык ишмердүүлүгү болсо мындан айырмаланып кандайдыр бир жаңы нерсени түзүүгө багытталат. Сабак окутуу процессинде окуучуларда ушул ишмердүүлүктөрдүн экөөнү тең көрүүгө болот. Демек калыбына келтирүүчү иш аракеттин натыйжасында мурда айтылып көрсөтүлгөндөр, жасалгандар, колдонулгандар ж.б. түшүрүлүп толук кайталанат, б.а. репродукцияланат. Ошондуктан калыбына келтирүүчү иш аракетти репродуктивдүү ишмердүүлүк деп аталат. Чыгармачылыктуу иш аракеттин натыйжасында жаңы кандайдыр бир фактылар алынат. Ошондуктан чыгармачылыктуу ишмердүүлүктү башкача түрдө продуктивдүү ишмердүүлүк деп аташат. Окутуунун салттуу ыкмалары катары биз төмөнкүлөрдү эсептеп келебиз:

1. Айтып берүү методдору, аңгеме, түшүндүрүү, лекция, аңгемелешүү, окуу китеби менен иштөө;
2. Көрсөтмөлүүлүк, таблица, схема, сүрөттөрдү иллюстрациялоо, диафильм, кино демонстрациялоо, музейге, өндүрүшкө, жаратылышка экскурсия.
3. Практикалык, көнүгүү, көнүктүрүү, үй жана аудиторияда өз алдынча иштөөнү уюштуруу, эксперимент, эмгек жана коомдук иштерге тартуу [1].

Жогорудагы аталган традициялуу ыкмаларды жокко чыгарбастан, жаңыча өнүттөн иштеп чыгып, инновациялык ыкмалар менен катарлаш эле пайдалана берүү ашыкча кемчиликтерге жатпастыгын белгилей кетсек туура болоор. Окуп үйрөнүүнүн ыкмаларын эсепке албай туруп окутуу ыкмаларынын анын жалаң максаттары боюнча гана аныктагыбыз келсе, анда ал максаттарга жетишүү үчүн жасалуучу аракеттерге туура келүүчү метод кандай боло турганын аныктоо мүмкүн эмес. Эгерде биз окуп үйрөнүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрү менен гана чектеле турган болсок, анда өздөштүрүп кабылдоо кандай максаттарга багытталгандыгы жана эмнени өздөштүрүп кабыл алуу зарыл экендиги түшүнүксүз болуп калат. Мугалим окуучуларга эмгектүүнүн белгилүү ыкмасын түшүндүрөт, зарыл болгон учурда аны кандайча аткаруу керек экендигин иштеп көрсөтөт, андан кийин ал ыкманы окуучу практика жүзүндө кайталап аткарышын камсыз кылат. Натыйжада окуучулар ишмердүүлүктүн ыкмаларын мугалимдин көрсөткөн үлгүсү боюнча гана өздөштүрүшөт.

Окутуу процессинде салттуубу же заманбап мезгилдин талабына ылайыктуубу, педагогдун индивидуалдуу усулдарынын негизинде окуучу чыгармачылык эмгектенүүнүн жогоруда көрсөтүлгөн сапаттарын көрсөтө алат, демек, анда чыгармачылык эмгектенүүнүн негизин түзүүчү психикалык касиеттер калыптанып өркүндөйт. Мына ошентип, билимдерден жана билгичтиктерден айырмалуу чыгармачылык эмгектенүүнүн тажрыйбасын окуучу өзү үчүн жаңылык болгон проблемаларды чечүү жолу менен гана өздөштүрө алат. Муну уюштуруп ишке ашыруу үчүн мугалим окуучуларга жеткиликтүү, бирок, аларды жетишерлик даражада тырышып ойлонтуучу проблемаларды түзүп алып, аларды үйрөнүлүүчү билимдердин контекстине киргизип, кыйын маселелерди майда маселелерге ажыратып, алардын чыгарылышына жалпы жетекчилик кылып багыттап турат.

Адабияттар:

1. БекбоевИ.Б Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. Бишкек: «Педагогика века», 2004. - 281-282
2. Курманкулов Ш. Инновациялык негизде физикалык билим берүүнү уюштуруу модели. Известия ВУЗов Кыргызстана,2017№4,. 45-51 бб.
3. Маразыков. Т. С. Текст таануу жана анын айрым мамилери. - Б. 2005.
4. Методика преподования литературы: Учебная христоматия-практикум:-М, 2007.
5. Чоноталиева Т. Кеп адеби-дил адеби. Кыргыз тили жана адабияты. - Каракол, 2001.
6. Чыманов.Ж.А Кыргыз тилин окутуунун тарбиясы жана практикасы.- Б, 2009.
7. Турусбеков Ж. Алыкулга таазим. Бишкек.-1995-63 б.
8. Сыдыкбеков Т. Мезгил сабактары.- Б, 1982.

Amanova R.T.
Kazakh-Russian Medical University of Almaty
Zhumabekova R.R.
Almaty Kazakh National Pedagogical University after Abay

TEACHING BIOPHYSICS BY USING INNOVATIVE TEACHNOLOGIES

ПРЕПОДАВАНИЕ БИОФИЗИКИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ МЕТОДИК

БИОЗИКАНЫ ОКУТУУДА ИННОВАЦИАЛЫК УСУЛДАРДЫ КОЛДОНУУ

Аннотация. *Бул макалада заманбап педагогикалык технологияларды киргизүү аркылуу дары-дармектер менен биофизиканын изилдөө боюнча маалымат берди. Дары-жылы биофизика окутуунун заманбап педагогикалык технологиялары жөнүндө маалыматты келтирилет.ролун өзгөртүү педагогдун окуу процессинде биофизике окуган жогорку медициналык окуу жайларында билим алуу, башкача айтканда, бүгүнкү күндө педагог университетинин эмес болуп саналат, негизги маалымат булагы болуп, ал билдирсе пикири жөнүндө зарыл берүү кругозорун окуган эмес, билим пайдалануу менен ар кандай маалыматтык-коммуникациялык технологиялар. Ошондой эле билим алып жаткан медициналык ЖОЖдордун биофизикикасын окутуу процессинде заманбап педагогикалык технологияларды колдонуунун сарамжалдуулугун аныктады. Бул макалада дары-дармек менен биофизика окутуу учурунда ар кандай инновациялык технологияларды колдонуу менен окугандардын кругозорун өнүктүрүү жана алардын билимин өркүндөтүү менен байланышкан маселелер каралат.*

Түйүндүү сөздөр: *биофизика, медицина, инновация, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар, медициналык каражаттар.*

Аннотация. *В статье представлена информация об изучении биофизики в области медицины, посредством внедрения современных педагогических технологий. В медицине приводят информацию о современных педагогических технологиях преподавания биофизики. И изменение роли педагога в процессе обучения биофизике обучающихся в медицинских высших учебных заведениях, то есть на сегодняшний день педагог университета не является основным источником информации, он выражает мнение о необходимости ориентирования кругозора обучающихся не на образование с использованием различных информационно-коммуникационных технологий.Также определино рациональность применения современных педагогических технологий в процессе обучения биофизике обучающихся медицинских вузов. В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием и совершенствованием знаний обучающихся с использованием различных инновационных технологий в процессе преподавания биофизики в медицине.*

Ключевые слова: *биофизика, медицина, инновация, информационно-коммуникационные технологии, медицинские приборы.*

Annotation. *The article provides information on the teaching of Biophysics in the field of medicine through the implementing of modern educational technologies. The role of the teacher in the process of teaching Biophysics is changing, providing information on modern pedagogical technologies in the sphere of Biophysics in medicine, so today the university teacher is not always the main source of information, they direct students' thinking to knowledge using various information and communication technologies. This given article outlines the optimal use of modern pedagogical technologies in the educational process of Biophysics in higher medical institutions. Additionally, article deals with the development of Biophysics and the development of students' knowledge through the use of various innovative technologies in the process of medical education.*

Key words: *biophysics, medicine, innovation, information and communication technologies, medical equipment.*

In today's world, physics and medicine are scientific directions that complement and develop each other. Medical biophysics is recognized as the science that based future doctors' professional training according to medical equipment [1].

Biophysics is based on the early development theory. Therefore, the relevancy of the patterns in physics and chemistry for molecular, membrane and cellular interpretations of biological phenomena in the living organism allowed them to be defined in terms of physical, chemical, and biological regularities in the microorganisms, populations, biocenotic, and in biosphere levels [2].

Biophysics has its own patterns and methods even though it is in the strong correlation with other natural sciences. The development of biophysical theory and its introduction into biology and medicine have been influenced by the creation of theoretical bases in biological sciences. Biophysics is recognized as the science of the 20th century. However, it cannot be said that until the twentieth century the aims of this science are not reached. This is evidenced by the many discoveries made by plenty of scientists in the 20th century and their research. One of them, Maxwell's experiments on color theory, showed that he had different colors using an dynamical top, while German physiologist Helmholtz discovered the velocity of nerve pulsing. The Dutch physiologist Einthoven, the founder of electrocardiography, made the heartbeat recorder and used it for the first time for diagnostic purposes.Known

physiologist Sechenov by researching the dynamics of breathing discovered the patterns of melting gases in biological solutions.Here are some more examples. At present, biophysics has been transformed into fundamental issues such as inheritance and variation, ontogenesis, phylogenesis, metabolism and bioenergy, except the physical properties of the organism and its impact on physical phenomena.Recently, scientists have focused on biophysics. Its main reason is the widespread use of the achievements of physics in biology and medicine. There is an important role of domestic scientists such as Inyushin V.M, Tuleukhanov S.T and Abdrakhitova A.K on the development of biophysical research in Kazakhstan. Currently, the Kazakh Research Institute of Biophysics has been established by the Kazakh Research Institute of Oncology and Radiology (KazRIOR), Institute of Botany and Phytotherapy (IBPh), Closed Joint Stock Company "Biogen", Al-Farabi Kazakh National University (KazNU). Kazakh National Medical University named after Asfendiyarov (KazNMU). The ideas and methods of biophysics are not only widely used in the macromolecular and cellular processes of biological processes, but also spread in populational degree.

Methods used in biophysics include various optical methods, spectroscopy, electrometric methods, methods of microelectronic techniques, chemiluminescence, laser spectroscopy, targeted atoms [3].

One of the most important issues in the education system in developed countries is the informatization of education, it means the use of information technology in the learning process. Nowadays, in the education system of the country, it is known that the creation of an information environment in the innovation sphere is a topical issue [4].

It is important to expand the educational space to new requirements in the context of the growing role of human resources in education as a criterion of political and economic development in the field of education from the point of view of expanding the information space and joining the world community.

For modern pedagogical specialists, the main task of our time is not only the constant professional development of the teacher, but also psychological, political, economic and information literacy and historical knowledge.Today's teacher should work on improving the knowledge of students using innovative pedagogical technologies. In this regard, one of the most commonly used concepts that we use later is innovation. "Innovation" is a new outcome that has been achieved in reaching the specific goals [6, 7].

Understanding of modern innovative pedagogical technologies and wide use of knowledge in the field of education, especially in higher educational institutions, is the main condition for increasing students' knowledge, as well as the qualifications of young specialists. Overall innovation is recognized as a key factor in improving the quality of education.

The effectiveness of innovative technologies:

1) it identifies the process of learning innovative technologies and innovations in education, which is acquired in everyday life through television or the Internet and opens the way to a new world.

2) teaches a student to adapt to innovations and intelligence, to explain and express their views and opinions.

3) innovative methods are active teaching methods, which means that 80% of theoretical knowledge and 90% of practical knowledge is stored in student's memory by this method.

Today quality of education in each educational institution unsatisfactory; inefficiency of results of reforms in education; insignificance at increase in number of documents; lack of skills of self-education at students; there is not enough general creativity of students and teachers. The only way to solve this problem - to introduce the latest innovative approaches in educational process, to induce each pupil to training, to increase his motivation to study and to work independently. Thanks to the new innovative technologies directed to improvement of quality of education in researches and the analysis it is possible to draw the following conclusions: -

Today quality of education in each educational institution is unsatisfactory; inefficiency of results of reforms in education; insignificance with an increase in the number of documents; lack of students' self-education skills; there is not enough general creativity of students and teachers. The only way to solve this problem - to introduce the latest innovative approaches and methods in learning process, to encourage each student to learn, increase his motivation to study and work independently. Thanks to the new innovative technologies directed to improvement of quality of education in researches and the analysis it is possible to draw the following conclusions:

-improving the quality of student learning, teacher's professional competence, ability to apply various innovative technologies in the learning process and its results;

-systematic and targeted use of innovative technologies in education will allow to reach great achievements;

- the introduction of new innovative educational technologies is often incompatible with the modern requirements of the material and technical base of each educational institution, the lack or low level of knowledge of the staff is also problematic.

Qualitative education of the younger generation depends on the introduction and use of innovative technologies in the learning process of educational institutions. Therefore, the main task of each teacher is to research, implement and effectively use innovative educational technologies, not lagging behind scientific and technological progress.

All teachers are well aware that innovative training manuals are important for implementing innovative educational technologies into the learning process. One such tool is e-learning. Using electronic textbooks, students can improve their knowledge of both subject and computer skills through electronic textbooks. With this textbook, students will have the opportunity to work independently and experience their theoretical knowledge in practice, which allows them to achieve great success through the use of electronic textbooks in the education system.

With regard to contemporary medical higher education, it is essential to train future professionals who is ready to master new knowledge, accustomed to multifaceted activities, and adapted to new requirements quickly, as well as to prepare them for a competitive environment that is fully fulfill to modern requirements [8]. In this regard, it is essential

to improve the quality and level of diagnostic, therapeutic and clinical research conducted by future doctors in the practical laboratory, and also to enhance the quality of professional training in this area.

In the modern world, special medical devices are used in various fields in the health-care sector (such as therapy, surgery, gynecology, oncology, etc.), so future doctors cannot be treated separately from medical equipment. Aware of the availability of medical equipment and the correct relationship between medical devices and physical factors during diagnostic and treatment activities in the field of medical education, the ability of future doctors to improve their skills, ability to work with medical equipment plays an important role in enhancing cognitive functions. It should also be borne in mind that every student works with many medical devices based on physical phenomena in medicine (mechanical phenomena, oscillations and currents, molecular, electric field and electric current, magnetic field, electromagnetic oscillations and waves, optics, laser radiation).

The main purpose of teaching biophysics at medical universities is to teach future doctors how physiological processes are performed in the human body, and to use physical patterns and phenomena in medicine, such as diagnostics and the optimal use of therapy. In this regard, students of medical universities oblige to look for new ways of teaching the characteristics of medical equipment and practice in the field of professional training.

The content and purpose of vocational education in modern medical institutions of higher education is to demonstrate the results of the work of the teacher, as well as the nature and content of the work and how to implement them. Accordingly, it is necessary to identify indicators characterizing the ability of students to conduct diagnostic, therapeutic and laboratory tests. To this end, students can choose to use a medical device in accordance with their application; registration and registration of its influence; know the physical nature of the diagnostic or therapeutic effect of the physical factor used in the medical device; knowledge of the harmful effects of medical equipment on the patient and the method of its removal; Information on the development of modern medical equipment, etc. can be achieved through the use of innovative educational technologies and tools.

In conclusion, I note that virtual biophysics is a unique innovative approach in the system of medical education. 90% of the information we receive and perceive by vision, so the learning process should be carried out using visual aids. This means not only a static picture that reflects any physical phenomenon, but can also be seen in virtual motion. This resource allows teachers to teach basic patterns easily and freely, the basics of biophysics, as well as to conduct online laboratory work in many sections of the general education program. It is necessary to create an environment for the effective use of information and communication technologies (ICT) over the Internet using interactive whiteboards, projectors, computers, portable devices and tablets and smartphones for teaching biophysics. Using an innovative curriculum in the form of a playlist, with professionally developed multimedia concepts, visual materials and virtual solutions, the learning process can be made more understandable and meaningful. The complex structure allows you to make a new theme interesting and understandable, to perform various practical tasks, consolidate the knowledge gained, organize various tasks, and students' achievements. Also with the help of illustrations, videos, clear fonts, animated descriptions and much more you can memorize information easily. Explaining examples and concepts from real life will be easy and efficient. New models of the aforementioned training will allow students to participate in the daily learning process if, for whatever reason, they are unable to continue their basic education. Of course, modern online education has a great future for most of the younger generation.

Literature:

1. Toleukhanov S. Biophysics. - Almaty, 2009. - 3 p.
2. Abylkhairov S. Biophysics. - Zhetisay «Syrdarya» University, 2009. – 54p.
3. State Compulsory Educational Standard of the Republic of Kazakhstan. Astana, 2012 p.
4. Buzaubakova K.Zh. New pedagogical technologies. - Taraz, 2013, 78 p.
5. Koshimbetova S. Opportunities for using innovative technology in improving the quality of education. - A.: Bilim, 2008
6. Antonov V.F. Physics and Biophysics: textbook. -M. «Geotar-Media»,2008
7. Antonov V.F, Korjyev A.V. Physics and Biophysics: a lecture course for medical students:textbook,-3-edition.,proc. add.-«Geotar-Media», 2007
8. Ualikhanova B.S Methods of professional training of physics in medical universities. Ph.D. in 6D011000-Physics ... - Turkestan, 2017. - 3 p.

Web-pages:

9. Educational project dedicated to Kazakhstan science. [Electron. Resource]. - 2019. - URL: https://articlekz.com (access date: 27.02.2019). **Published in the journal «Хабаршы» of Karaganda University:**
10. Baizak U.A General principles of professional medical biophysics training // journal «Хабаршы» of Karaganda University. 2015. №2. – 23 p.

Боранбекова А.М.
Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті

МАТЕМАТИКАЛЫҚ МОДЕЛДЕУ ЖӘНЕ ОНЫ ҚОЛДАНУ ӘДІСТЕРІ

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И МЕТОДЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

MATHEMATICAL MODELING AND METHODS OF ITS APPLICATION

Аннотация. *Учурда математикалык моделдөө кыска мөөнөттүн ичинде жаратылыш жөнүндө жаңы маалымат алууга мүмкүндүк берет. Математикалык моделдөө илим жана лабораториялык анализдерди ийгиликтүү жүргүзүү үчүн ар кандай тармактарда актуалдуу маселелерди чечүү үчүн колдонулат. Ааламды илим, акыл-билим берүү ыкмаларын бир мааниде колдонулат "модели жана моделдөө". "Модель" деген түшүнүктүн өзү убакыттын өтүшү менен колдонуу чөйрөсү кеңейет. Алгач изилденүүчү объектинин модели же объекттин белгилүү түрүнө карата колдонууда имараттын модели, дүйнөнүн модели катары гана колдонулган. Бара-бара колдонуу тармагында "модель" түшүнүгүнүн каралышы гана эмес, модель конкреттүү объекттерди, модель физикалык процесстерди, идеалдуу абстракттык структураларда колдонулат.*

Түйүндүү сөздөр: *математикалык моделдештирүү, модель, маалымат, физикалык процесстер, структуралар.*

Аннотация. *В настоящее время математическое моделирование позволяет в кратчайшие сроки получить новую информацию о природе. Математическое моделирование используется для решения актуальных проблем в различных областях науки и успешного проведения лабораторных анализов. Физика используется в области науки, методов обучения физике в одном значении «модель и моделирование». Само понятие "Модель" со временем расширяется сфера применения. Первоначально модель исследуемого объекта или применительно к определенному типу объекта, использовалась только в качестве модели здания, модели мира. Со временем область применения понятия «модель» расширилась и стала рассматриваться не только как модель конкретных объектов, но и как модель физических процессов, идеальных абстрактных структур.*

Ключевые слова: *математическое моделирование, модель, информация, физические процессы, структуры.*

Abstract. *Currently, mathematical modeling allows to obtain new information about nature in the shortest possible time. Mathematical modeling is used to solve actual problems in various fields of science and to successfully conduct laboratory analyses. Physics is used in the field of science, physics teaching methods in one meaning "model and simulation". The very concept of "model" over time expands the scope of application. Initially, the model of the object under study, or in relation to a certain type of object, was used only as a model of the building, a model of the world. Over time, the scope of the concept of "model" expanded and began to be considered not only as a model of specific objects, but also as a model of physical processes, ideal abstract structures.*

Key words: *mathematical modeling, model, information, physical processes, structures.*

Кіріспе. Модель туралы мұндай түсінікке заманауи математикалық модельдеу себеп болып отыр. Математикалық модель деп кейбір математикалық нысанның оның нақты нысанына сәйкестігін анықтау процесі және қарастырып отырған нысанның толық сипаттамасын алуға мүмкіндік беретін зерттеуді айтады. Казіргі кезде өздерінің жұмыстарында математикалық модельдеуді қолданбайтын проектілік немесе конструкторлық мекемелерді кездестірмеу мүмкін емес. Математикалық моделдеуді қолдану ғылыми зерттеулерде кең және бұнда оның эффективтілігі байқалады. Соңғы кездегі Қазақстанның Жоғарғы оқу орындарында, соның ішінде педагогикалық білім беретін оқу орындарында математикалық модельдеу кафедралары ашылып, сәйкесінше математикалық модельдеуге байланысты кітаптар жазылуда, белгілі диссертациялық жұмыстардың көпшілігі сәйкес математикалық модельдеуді жасау және пайдаланумен байланысты. Математикалық модельдеу соңғы жылда өзіндік объектілерді зерттеу әдістері бар білімнің жеке саласына айналып келе жатыр. Сондықтан, математикалық модельдеуді оқып үйрену, оны физика-механикалық процесстерді зерттеуге қолдана білу және мектеп оқушылары мен студенттерге оқыту маңызды мәселелердің бірі болып отыр. [4,7]

1. Математикалық моделдеуге тарихи шолу

Модельдеу таным әдісі сияқты, интуитивті немесе саналы болып бөлінеді. Модельдеу туралы ұғым орта ғасырларда пайда болды. Бұл ілімді құрудағы негізгі еңбектер қайта өрлеу дәуіріндегі (1452-1519) Леонардо де Винчи еңбектерінде кездестіруге болады. Ал белгілі орыс қолбасшысы 1730-1800 Измаил бекінісін аларда, алдын ала арнайы салынған бекіністің моделі арқылы басып алды. Осы секілді есептеу машинасының көмегімен, қажетті техникаларды дұрыс қою арқылы, моделдеу арқылы Синопы шайқасында түріктердің әскері талқандалды. Модельдеу әдісі арқылы зерттеуге болатын техникалық обьектілердің ауқымы өте көп. XX ғасырдың екінші жартысында барлық ірі ғимараттардың жұмысы, бөгеттер, каналдар, ірі электр станциялары, әскери жүйелер алдымен модель түрінде жасалынып алынды. Қазіргі ғылымда математикалық модельдер адамзаттың қоршаған ортаның құбылыстарын танудың негізгі құралдарының бірі болып отыр. Математикалық модельдеу нақты ғылымдарда оқылатын құбылыстарды сипаттау үшін жаратылыстану мен

техниканың әртүрлі салаларының даму кезеңдерінде қолданылады. Мысалы, Ньютон заңдары күн айналасында ғаламшардың қозғалысын толық сипаттайды. Механиканың негізгі заңдарын қолдана отырып, ғарыштық аппараттың, мысалы Жерден Айға дейінгі қозғалысын сипаттайтын теңдеулерді жазу қиыни емес, алайда бұл теңдеулердің шешімін қарапайым өрнектер түрінде алу әрдайым мүмкін болмайды. Ғарыштық аппараттардың траекторияларын есептеу үшін копьютерлер қызмет етеді. Математикалық модельдеуде компьютерді қолдану «тапсырманы шешу» түсінігін өзгертті. Бұрын зерттеуші зерттелетін құбылыстың моделін жасаса, онда зерттеуші алдында қойылған міндеттерді шешуде бұл жеткілікті болды. Әдетте, моделдің мінез – құлқын сипаттайтын қарапайым формулалар жоқ. Есепті шешудің жалғыз жолы – оны есептеуге, яғни есептерді шешудің сандық әдістерін қолдануға жеткізу. Бұл жаңдайда есептің сандық шешімін алу үшін жүргізілуі тиіс есептеу және логикалық операциялардың жүйелілігін көрсететін нақты алгортим керек. Математиканың барлық тарихы алгоритммен тығыз байланысты. Ежелгі грек ғалымдарына әртүрлі есептерді шешу алгоритмі белгілің болды, мысалы, жоғары дәлдікпен «пи» санын есептеу алгоритмі. «Алгоритм» сөзі ортағасырлық Шығыс ғалымы Әл – Хорезми еңбектерінен белгілі, ол бірінші және екінші дәрежелі алгебралық теңдеулерді шешуде алгоритм туралы алғаш рет баяндаған.

XVII ғасырда Ньютон алгеьралық теңджеулерді шешудің тиімді сандық әдісін ұсынды, ал Эйлер дифференциалдық теңдеулерді шешудің сандық әдісін ұсынды. Қазіргі таңда Ньютон мен Эйлердің модификациялаған әдістері сесптеу математикасында құрметті орын алады. Оның мәні есептеу аймағын және есептеу нүктелерін таңдау болып табылады. Онда моделдеуші обьектінің сипаттамаларын есептейді және бастапқы математикалық моделді есептеу үшін жарамды аналогпен , яғни кейбір дискретті модельмен дұрыс ауыстырады. Классикалық математикалық физика аппараты сызықтық модельдермен жұмыс істеуге бейімделген. Бұл жағдайда дифференциалдық теңдеудің жеке шешімдерінің сомасы (суперпозициясы) оның шешімі болып табылады. Демек, сызықтық модель үшін теңдеудің жеке шешімін тауып, суперпозиция принципі арқылы жалпы шешімді де алуға болады. Бұл жолда дәстүрлі математикалық физикада тамаша нәтижелер алынды. [8]

2. Математикалық моделдеу классификациясы

Классификациялық белгілер. Математикалық модельдеу әдістерінің қарқынды дамуы және бұларды қолдану облыстарының көптүрлілігі, әртүрлі типтегі модельдердің көп мөлшерде пайда болуына әкеледі. Осыған байланысты барлық математикалық модельдерді реттеудің, классификациялаудың қажеттілігі туады. Математикалық модельдерді әртүрлі класқа бөлу мынадай жағдайларға тәуелді болады:

- модельдеу объектісінің күрделілігіне;
- модельдердің операторларына;
- кіріс және шығыс параметрлеріне;
- модельдерді зерттеу әдістеріне;
- модельдердің мақсатына.

Математикалық модельдерді модельдеу объектісінің күрделілігіне байланысты классификациялау

Модельдеу объектісі ретінде материалдық денелерді немесе құрылғыларды, сонымен қатар табиғи, технологиялық немесе социальдық процестер мен құбылыстарды алуға болады. Барлық модельдеу объектілерін екі топқа бөлуге болады: жай және объектілер жүйесі (1.4сурет). Бірінші жағдайда модельдеу кезінде объектінің ішкі құрылыстары қарастырылмайды, оның элементтерінің немесе процестердің құрамы бөлінбейді.

Осыған ұқсас объектіге мысал ретінде классикалық механикадағы материалдық нүктені келтіруге болады.

Модельдеу кезінде оның құрылысын ықшамдау, зерттеудің қойылған мақсаттарына жету үшін объект элементтерінің арасындағы маңызды емес, жеңіл-желпі байланыстарын алып тастау арқылы орындалады. Зерттеу мақсатын өзгерткенде немесе модельдердің дәлдігі мен тереңдігіне қойылған талапты арттырғанда, объектіні нақтылау деңгейін қайта қарайды. Жеке элементтерінің қасиеттері мен сипаттарын, сонымен қатар олардың арасындағы өзара байланыстарды ескеретін, объект-жүйелердің модельдерін структуралық деп атайды. Структуралық, динамикалық жүйелердің арасынан, әрқайсысының күйі шекті сан болатын, шекті сан элементтерден тұратын имитациялық жүйелерді жеке бөліп алынады. Элементтерінің арасындағы байланыс саныда, шекті сан болады деп ұйғарылады. Жүйенің ішіндегі элементтердің өзар әсерін модельдеу, ЭЕМ қолдану арқылы жүзеге асатын қандай да бір алгоритмнің көмегімен жүзеге асады.

Нақты уақыт бойынша модельдеу үшін жүйелі уақыт түсінігі енгізіледі. Жеке элементтердің моделі ретінде кез келген типтегі модельдерді қолдануға болады. Математикалық модельдерді модельдердің операторы бойынша классификациялау

Жоғарыда кез келген математикалық модельді, алгоритм болатын кез келген А оператор немесе алгебралық, қарапайым, дифференциалдық теңдеулер (КДТ), КДТ жүйелері (КДТЖ), дербес туындылы дифференциалдық теңдеулер. интегродифференциалдық теңдеулер және т.б.- теңдеулер жиыны деп қарастыруға болатыны ескерілген. (1.1 сурет).

Математикалық модельдерді операторының түрлеріне байланысты жай және күрделі деп бөлуге болады. Егер оператор модель, Y шығыс параметрлері мен X кіріс параметрлері арасындағы функционалдық тәуелділікті бейнелейтін алгебралық өрнек болса, онда модельді жай деп атаймыз. Жай модельдер, көп жағдайда зерттелетін объектілерді немесе құбылыстарды бақылау нәтижесінде алынған эксперименттік мәліметтерге талдау жасап және жалпыландыру арқылы алынады. Осындай мәліметтерді талдаудың негізінде кіріс және шығыс параметрлері арасындағы функциональды байланыс туралы гипотеза ұсынылады. Бұдан

кейін гипотеза экспериментальды материалдарда тексеріледі, оның адекваттылық дәрежесі нақтыланады, яғни берілген гипотезаларды қолдану арқылы алынған модельдеудің нәтижесімен, зерттелетін объектілер туралы белгілі мәліметтердің сәйкестігі дәрежесі анықталады. Егер тексеру нәтижелері қанағаттанарлықсыз болса, онда қабылданған гипотеза жоққа шығарылады және жаңамен алмастырылады. Процесс, эксперимент пен модельдің нәтижелері сұраныс дәрежесіне дейінгі дәлдікпен сәйкес келгенше жүре береді.

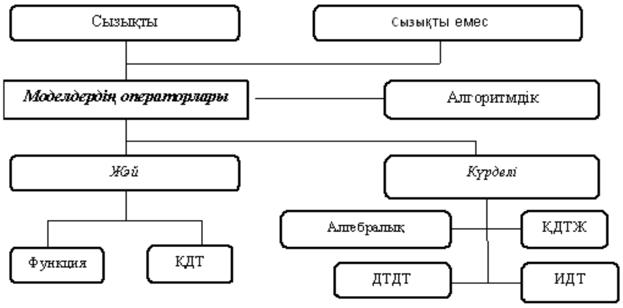

1.1 сурет моделдеудің операторға қатысты классификациясы

Жай модельдерге мысалдар ретінде физикалық көптеген заңдарын (бүкіл әлемдік тартылыс заңы, Ом заңы, Гук заңы, Амонтон-Кулонның үйкеліс заңы), сонымен қатар барлық эмперикалық, яғни тәжірибеден алынған кіріс және шығыс параметрлері арасындағы алгебралық тәуелділіктерді келтіруге болады.

Дифференциалдық және Интегралдық қатынастар жүйесін енгізетін модельдерді жай модельдерге жатқызуға болмайды, себебі өзін зерттеу үшін жеткілікті түрде күрделі болатын математикалық әдістерді қолдануды талап етеді.

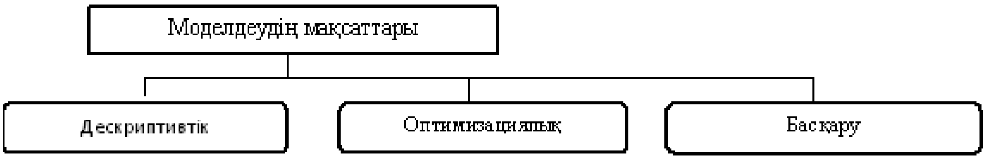

1.2 сурет. Моделдеудің мақсаттарына тәуелді классификациясы

Дескриптивтік модельдердің (латынша descriptio-бейнелеу) мақсаты, модель параметрлерінің өзгеру заңдылықтарын тағайындау. Бұндай модельдерге мысал ретінде Ньютонның екінші заңына бағынатын, түсірілген күштің әсерінен болатын, материалдық нүктелердің қозғалыстарын келтіруге болады. Бастапқы уақыт моментіндегі нүктенің орнын және жылдамдығын (кіріс параметрлері), массасын (меншікті параметр) және түсірілетін күштің өзгеру заңдарын (сыртқы күш) беру арқылы, материалдық нүктенің кез келген уақыт моментіндегі орнын мен жылдамдығын (шығыс параметрлері) анықтауға болады. Алынған модель шығыс параметрлерінің кіріс параметрлеріне тәуелділігін сипаттайды. Сондықтан дескриптивтік модель - моделдеудің формалды деңгейінде, бейнелеу және түсіндіру, мазмұнды модельдерді жүзеге асыру болып табылады.

Дескриптивтік модельдерге басқа мысал ретінде жер бетінен көтерілгеннен кейінгі ракетаның қозғалу моделін алуға болады. Берілген жағдайда модельдің параметрлері ретінде ракетаның бастапқы орны және жылдамдығы (кіріс), оның бастапқы массасы, двигатель импульсі, оның жұмыс істеу режимі (меншікті параметрлер), тартылыс күшінің және атмосфераның кедергі күшінің өзгеру заңдары (сыртқы әсер) алынады.

Шығыс параметрлеріне кез келген уақыт моментіндегі ракета массасы центрінің орнын және жылдамдығын және оның кеңістіктегі бағыттарын жатқызуға болады.

Оптимизациялық модельдер, моделденетін объектінің оптималды параметрлерін анықтауға немесе қандай да бір процесстерді басқарудың оптималды режимін іздеуге арналған. Модельдер параметрлерінің бөлігі басқару параметрлеріне жатады, оларды өзгерту арқылы кіріс параметрлер мәндері жиынтығының әртүрлі варианттарын алуға болады. Берілген модельдер, бір немесе бірнеше дескриптивті модельдерді пайдалану арқылы тұрғызылады және ең жақсысын таңдап алу мақсатында кіріс параметрлер мәндері жиынтығының әртүрлі варианттарын өзара салыстыруға мүмкіндік беретін, қандай да бір критерийлерді енгізеді. Ол кіріс параметрлері мәндерінің облыстарына, қарастырылатын объектінің немесе процесстердің ерекшеліктерімен байланысты шектеулер, теңдіктер мен теңсіздіктер түрінде қойылады. Оптимизациялық модельдердің мақсаты, таңдау критерийлері өзінің «ең жақсы мәніне» жететіндей етіп, мүмкін басқару параметрлерін іздеу. Оптимизациялық модельге мысал ретінде жер бетінен ракетаны ұшыру процесін алуға болады. Бұл процесстің негізгі мақсаты, двигатель импульсінің шамасына, оның жұмыс жасау уақытына, ракетаның бастапқы және соңғы массасына шектеу қою арқылы, минималды уақытта, берілген биіктікке ракетаны көтеру. Ракета қозғалысының дескриптивті моделінің математикалық қатынастары ретінде, бұл жағдайда, теңдік типтегі шектеу алынады.

Көптеген реалды процесстер, конструкциялар үшін оптималды параметрлерді бірнеше критерийлер бойынша, бірден анықтауды талап етеді, яғни біз көп критерийлі оптимизация есептері деп аталатын есептерді шешуге тура келеді.

Бұнда критерийлердің қарама-қайшылықта болу жағдайлары жиі кездеседі: мысалы жүк автомобиль рамасының құрылымын оптимизациялағанда, максимал қатаңдықты, массасының минимал болуын және құнының арзан болуы талап етіледі. Бұған ұқсас есептерді шешкенде арнаулы әдістер мен алгоритмдер қолданылады.

Басқару модельдері адамдардың мақсатты қызметтерінің әртүрлі облыстарында, эффективті басқару шешімдерін қабылдау үшін қолданады. Практикада, шешім қабылдау деп, олардың берілгн жиындарының ішінен қандай да бір альтернативін таңдауды айтамыз, ал шешім қабылдаудың жалпы процесі ретінде альтернативтерді таңдау тізбегін қабылдаймыз. Мысалы, өндірісте бас инженердің қызметі босасын және директордың міндеті кандидаттардың ішінен, берілген талаптарды қанағаттандыратын, осы қызметке лайық біреуін таңдау керек. Есептің күрделілігі, бастапқы информацияларда анықталмаушылықтың болуында (кандидаттар туралы мәліметтердің толық болмауы) және сыртқы шарттардың әсер ету сипаты (кездейсоқтық: таңдаған кандидат ауырып қалды немесе бас тартты; ойындық: министрлік таңдаған кандидатқа қарсы), сонымен қатар мақсат бойынша (таңдалатын кандидатураға қарама-қайшылықты талап қойылуы: жақсы маман және администратор, тәжірибесі мол, қуатты, жас және т.б. болуы керек). Сондықтан, таңдау критерийлері белгілі және ізделінетін шешімдері оның экстремалдық шарттары арқылы тағайындалатын оптимизациялық модельдерінен оның айырмашылығы басқару модельдерінде есептердің әртүрлі анықталмаушылықтарында альтернативаларды салыстыруға мүмкіндік, оптималдылықтың ерекше критерийлерін енгізуді қажет етеді. Жүзеге асыру әдістері бойынша математикалық модельдерді классификациялау Жүзеге асыру модельдері аналитикалыққа жатады, егер ол шығыс параметрлерін аналитикалық өрнектер түрінде алуға мүмкіндік беретін болса, яғни бұнда арифметикалық операциялардың және шекке өтудің санаулы жиынтығы қолданылады.

1.3 сурет. Жүзеге асыру әдістеріне қатысты классификация

Аналитикалық өрнекке мысалдар:

$$\sum_{k}^{\infty} \frac{a_k x^k}{x^k + 1}, \quad \lim_{n\to\infty}\left(1+\frac{1}{n}\right)^n$$

Аналитикалық өрнектердің дербес түріне алгебралық өрнектер жатады, бұнда арифметикалық, бүтін санды дәрежеге алу және түбір шығару операцияларын, шектелген және саналатын сандрды қолданады.

Алгебралық өрнекке мысалдар:

$$ax^2 + bx + c, \qquad a + b\sqrt{x^3 + 4ac^2}$$

Модельдер үшін аналитикалық шешімдер, элементар немесе арнаулы функциялар (көрсеткіштік, логарифмдік, тригонометриялық, гиперболалық) арқылы өте жиі бейнеленеді. Кіріс параметрлерінің нақты мәндерінде осы функциялардың мәндерін алу үшін олардың қатарға жіктелуін қолданады (мысалы Тейлор қатарына). Сонымен көрсеткіштік функция мынадай қатар арқылы бейнеленеді:

$$e^x = \frac{x}{1!} + \frac{x^2}{2!} + \frac{x^3}{3!} + \cdots$$

Қатар мүшелерінің әртүрлі сандарын ескеріп, функцияның мәндерін әртүрлі дәрежедегі дәлдікпен есептеуге болады. Мысалы, көрсеткіштік функцияны жіктегенде, бірінші алты мүшелерін ескергенде 10^{-4} дәлдігін қамтамасыз етеді, ал бірінші он мүшесін ескергенде дәлдік 10^{-8} болады. Сондықтан, функцияның мәндері бұл жағдайда аргументтің әрбір мәндерінде жуықтап анықталады. Осындай тәсілдерді қолданатын моделдерді жуықталған деп аталады.

Модельдерді жүзеге асыруда аналитикалық әдістер өте құнды болады, өйткені аналитикалық функцияларды талдаудағы традициялық жақсы дамыған матемтикалық әдістерді қолданып, аз есептеу шығындарымен модельдеу объектісінің қасиеттерін зерттеуге мүмкіндік береді. Аналитикалық әдістерді қолданғанда ЭЕМ-ды пайдаланбауға болады. Бұдан басқа, ізделінетін параметрлер үшін аналитикалық өрнектер объектінің фундаменталды қасиеттерін, олардың сапалы сипаттарын зерттеуге, олардың ішкі структуралары турлы жаңа гипотезалар тұрғызуға мүмкіндік береді. Аналитикалық әдістердің мүмкіндігі математиканың сәйкес бөлімдерінің даму деңгейіне өте тәуелді болады. Қазіргі кезде модельдерді жүзеге асыруда аналитикалық әдістерге қызығушылықтың қуатты жарқылы матемтикалық есептеулер пакеттерінің (Derive, Matlab, Mathcad, Maple, Mathematika, Scientific WorkPlace және т.б.) пайда болуымен байланысты. Берілген пакеттермен есептерді шешу спектрі өте үлкен және үнемі кеңейіп келеді (элементар математика, символды операциялар, туынды және интегралдар, векторлар және матрицалар, өрістер теориясы мен

векторлық анализ есептері, шектелген элементтер әдістері). Осыған ұқсас программалық құралдарды қолдану аналитикалық шешімдерді алу процедурасын ықшамдап қоймайды, сонымен қатар, әртүрлі типтегі визуализаторларды қолданып алынған шешімдерге талдау жасауды жеңілдетеді. [3]

3. Математикалық моделдеуді қолдану

Математикалық модельдеу - қазіргі қолданбалы және есептеуіш математиканың қарқынды дамып келе жатқан салаларының бірі. Математикалық модель – нақты әлемнің немесе физикалық құбылысты, нысандарды сипаттаудың математикалық аппараты болып табылады. Модельдеудің негізгі мақсаты - осы нысандарды зерттеу және бақылау нәтижелерін болжау болып табылады. Модельдеу қоршаған ортаны тануға, онда болып жатқан процестерді егжей-тегжейлі зерттеуге мүмкіндік береді , өйткені табиғи эксперимент жасау әрқашан мүмкін емес.[1] Автор, Қоршаған ортадағы құбылыстарды, танып – білуге, оған эксперимент жасауға кейбір жағдайларда мүмкін болмайды. Сондықтан, математикалық модельдеуді атақты үштік «модель – алгоритм - программа» әдістемесі арқылы қолдануды ұсынады. Бұл әдістеме атақты А.А.Самарскийдің де ғылыми мектебінде қолдау тапқан. Физикалық процесті қарастырып отырған саласына байланысты, математикалық модельдеу әдісін келесі алты кезеңге бөліп қарастрыуға болады.[1]

1) қызығушылық білдіретін құбылыстың, нысанның физикалық моделін дұрыс таңдау және оның бастапқы деректерін анықтайтын алғышарттарды анықтау;

2) таңдаған нысанды немесе құбылысты нақты сипаттайтын математикалық модельді, теңдеулерді, бастапқы және шекаралық жағдайларды құру;

3) есепті шешу алгоритмін және сандық әдісін әзірлеу немесе бар белгілі әдістерді дұрыс таңдау;

4) есепті компьютерде шешу және нәтижелерді өңдеу, талдау үшін бағдарлама әзірлеу;

5) есептерді іске қосу, нәтижелерді өңдеу және талдау;

6) таңдалған математикалық модельдің дұрыстығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік беретін физикалық эксперименттер деректерімен салыстырмалы талдауды қоса алғанда, нәтижелерді практикада қолдану.

Самарский өз еңбегінде физикалық процесті математикалық модельдеудің атақты үштік моделін былайша ашып көрсетеді. [2]

Білім берудің түпкі нәтижесі адам әрекетінің жеке түрлерін меңгерту ғана емес, үнемі жаңа әрекет түрлерін игеруге мүмкіндік беретін құралдар мен білім алу методологиясын меңгеру болып табылады. Сондай методологиялық амалдардың бірі – физикалық құбылыстар мен процестерді модельдеу екендігі белгілі.

Модельдеу:

1 білім алушы әрекетінің аса тиімді түрі ретінде;

2 жаратылыстану бойынша жаңа білім алудың өте сайма-сай методологиясы ретінде;

3 компьютерді физикада қолданудың алғашқы түрі ретінде жүзеге асырылады.

Оқу үрдісінде физикалық заңдар мен құбылыстарды компьютерде модельдеу өте тиімді болып табылады. Модельдеу арқылы оқытудың ғылымилығы, көрнекілігі, жүйелілігі, белсенділігі сияқты принциптері жүзеге асырылады. Сондай-ақ, оқу әрекетінің методологиясы ғылыми-зерттеу жұмыстарының методологиясымен ұштастырылады.

Соңғы зерттеулерде оқыту тиімділігі дайын модельдерді пайдалануда емес, оларды оқушылар өздері жасап ұсынғанда арта түсетіндігі көрсетілген. Шындығында, модель жасай отырып, оқушылар объект құрылысын, оның белгілерін қайта жасап шығарады. Модельмен одан әрі жұмыс істеу барысында теориялық білім меңгеріледі, білімді аналогтық материалға көшіруді өздігінен жүзеге асыруға қолайлы жағдайлар туады.

Академик В.Г.Разумовский [5] «оқу үрдісіне компьютерді енгізуге байланысты көптеген ғылыми дүниетаным әдістерінің, әсіресе модельдеу әдісінің мүмкіншіліктері бірден артады. Модельдеу кезінде құбылыстың мәні ерекше айрықшаланып, олардың бірлігі нақтылана түсетіндіктен, бұл оқыту тиімділігін күрт көтеруге мүмкіндік туғызады», - деп көрсетеді.

В.А.Извозчиков динамикалық компьютерлік модельдерді (ДКМ) пайдалану төмендегідей нәтиже береді деп көрсетеді [6]:

1 практикалық сабақтарда шешілетін есептер санын арттыруға болады, есепті шынайы шарттармен, яғни, техникадан алынған параметрлермен шешуге мүмкіндік туады; әрбір оқушы үшін даралық қасиетіне қарай есепті тез шешу мүмкіндігі қамтамасыз етіледі; күрделі есептер шығаруды талап ететін есептер мен есеп шартын ауыстыру кезінде тез есептеуді шешу мүмкіндігі пайда болады;

2 физикалық экспериментті жобалау мүмкіндігі ашылады; эксперименттік мәліметтерді өңдеу уақыты қысқарады; өлшем саны артады; физикалық, техникалық және тұрмыстық мазмұндағы жобалық-конструкторлық тапсырмаларды орындауға мүмкіндік ашылады;

1.өзіндік психологиялық көтеріңкі көңіл-күй байқалады; оқушылардың шаршап-шалдығуы төмендеп, эмоциялық көтеріңкі көңіл-күй пайда болады; реакцияның шапшаңдығы артады; зерде тұрақтанып, материалдың физикалық мәні оңай меңгеріледі.

Оқу процесінде модельдік бағдарламаны, математикалық моделдеуді қолдану іске асырудағы басты бағыт – ол зерттеушінің интеллектуальдық қабілетін дамыту. Бұл бағыт, әсіресе, математикалық моделдеуді пайдаланушы болған кезде және модель оған зерттеу іс-әрекетінің объектісі ретінде беріліп, зерттеуші осы моделдерді зерттеудің жолын іздеп, алған білімін түп нұсқаға аударуы барысында айрықша маңызға ие. Сонымен бірге зерттеушіде материалдық әлемнің біртұтастығы туралы түсініктің қалыптасуы да маңызды.

Әдебиеттер:

1.Исахов А.А. Математическое и компьютерное моделирование физических прцессов: учебник. – Алматы: Қазақ университеті, 2018.-324б.

2.Самарский Л.А., Михайлов А.П. Математическое моделирование. Идеи. Методы. Примеры. 2-е изд. Физматлит, 2005.-320 с.

3. Ашихмин В.Н, Трусов П.В «Введение в математическое модеоирование», Москва, Логос 2005. -440с.

4.Долженко Е.В, диссертациялық жұмыс, «Математическое моделирование реальных процессов при решении физических задач» 13.00.02 (физика, жалпы білім) Санкт – Петербург 2014.- 198 б

5.Разумовский В.Г., Хижнякова Л.С. Современный урок физики в средней школе. Под редакцией Разумовского В.Г. Москва, «Просвещение». 1983.

6.6 Извозчиков В.А., Мартыненко В.Г. Применение ЭВМ при обучении физики. Использование физического эксперимента и ЭВМ в учебном процессе. – Свердловск СГПИ. – 1987. – С. 89-92.

7.Беломестнова В.Р, диссертациялық жұмыс, « Математическое моделирование при интеграции курсов математики и физики в обучении студентов физических специальностей педвузов» 13.00.02 (физика, 13.00.02 (физика, жалпы білім) Чита – 2006.-196 б

8.Голубева, моделирование систем и процессов [Электронный ресурс] / – Лань, 2013. – 192 с. – Режим доступа: http://e. /books/element. php? pl1_cid=25&pl1_id=4862.

Джунушалиева Б. А.

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына

ИНФОРМАЦИОННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ WEB-ПРИЛОЖЕНИЙ

WEB ТИРКЕМЕЛЕРДИН НЕГИЗГИ КАРАЖАТТАРЫН МААЛЫМАТТЫК МОДЕЛДЕШТИРҮҮ

NFORMATIONMODELINGOFBASICMEANSOFWEBAPPLICATIONS

Аннотация: *В статье описаны основные моменты проектирования информационного моделирования Web-приложений. Уделено внимание использованию системы управления базой данных и языкам программирования Python и др.*

Ключевые слова: *информационное моделирование, управление, база данных, Web сайт, языки программирования.*

Аннотация: *МакаладаWeb-тиркемелерди маалыматтык моделдештирүү проектилөөнүн негизги учурлары баяндалган. Берилиштердин базасынбашкаруу системасына жана программалоонун Pythonтилине көңүл бурулган.*

Түйүндүү сөздөр*: маалыматтык моделдештирүү, башкаруу, берилиштердин базасы, Web сайт, программалоо тилдери.*

Annotation: *The article describes the main points in the design of information modeling of Web applications.Removed attention to the use of the database management system and the programming languages Python, etc.*

Key words: *information modeling, management database, Web site, programming languages.*

При построении web-приложения необходимо так организовать и разместить информацию, чтобы было удобно и быстро находить нужные данные и регистрировать только что полученные. База данных основных средств должна хранить сведения о документах (накладные, акт прихода, акт списания, акт установки, приказ реализации). Эти источники информации будут касаться одной темы, а именно "баз данных". Мы выделили интересующие нас сущности и определили связи между ними.

Цель информационного моделирования состоит в том, чтобы идентифицировать сущности (объекты), которые составляют подсистему для анализа. Объекты информационной модели представляются через их имена и имена атрибутов. Здесь же устанавливаются связи между информационными объектами и функциональные зависимости [3].

В информационной модели каждому объекту должно быть назначено уникальное имя. При этом имя должно явно указывать отношение объекта или к классу объектов или к экземпляру. Наиболее распространенным средством моделирования данных являются диаграммы “сущность–связь”. С их помощью определяются важные для предметной области объекты (сущности), их свойства (атрибуты) и отношения друг с другом (связи).

Первый шаг моделирования – извлечение информации из интервью и выделение сущностей. Каждая сущность (домен) должна обладать уникальным идентификатором. Каждый экземпляр сущности должен однозначно идентифицироваться и отличаться от всех других экземпляровданного типа сущности. Каждая сущность должна обладать некоторыми свойствами:

- сущность обладает одним или несколькими атрибутами, которые либо принадлежат сущности, либо наследуются через связь;
- сущность обладает одним или несколькими атрибутами, которые однозначно идентифицируют каждый экземпляр сущности;
- каждая сущность может обладать любым количеством связей с другими сущностями модели.

Следующим шагом моделирования является идентификация связей. Связь – это ассоциация между сущностями, при которой каждый экземпляр одной сущности (родительская) ассоциирован с произвольным количеством экземпляров второй сущности (сущность-потомок). Таким образом, экземпляр сущности – потомка может существовать только при существовании сущности родителя.

Каждая сущность должна обладать хотя бы одним возможным ключом. Возможный ключ сущности–это один или несколько атрибутов, чьи значения однозначно определяют каждый экземпляр сущности. При существовании нескольких возможных ключей один из них обозначается в качестве первичного ключа, а остальные – как альтернативные ключи.

Связь –поименованная ассоциация между двумя сущностями, значимая для рассматриваемой предметной области. Связь - это ассоциация между сущностями, при которой, как правило, каждый экземпляр одной сущности, называемой родительской сущностью, ассоциирован с произвольным (в том числе нулевым) количеством экземпляров второй сущности, называемой сущностью-потомком, а каждый экземпляр сущности-потомка ассоциирован в точности с одним экземпляром сущности-родителя. Таким образом, экземпляр сущности-потомка может существовать только при существовании сущности родителя.

В самом общем виде архитектуру систем управления Web-контентом можно представить следующим образом (см. рис.).

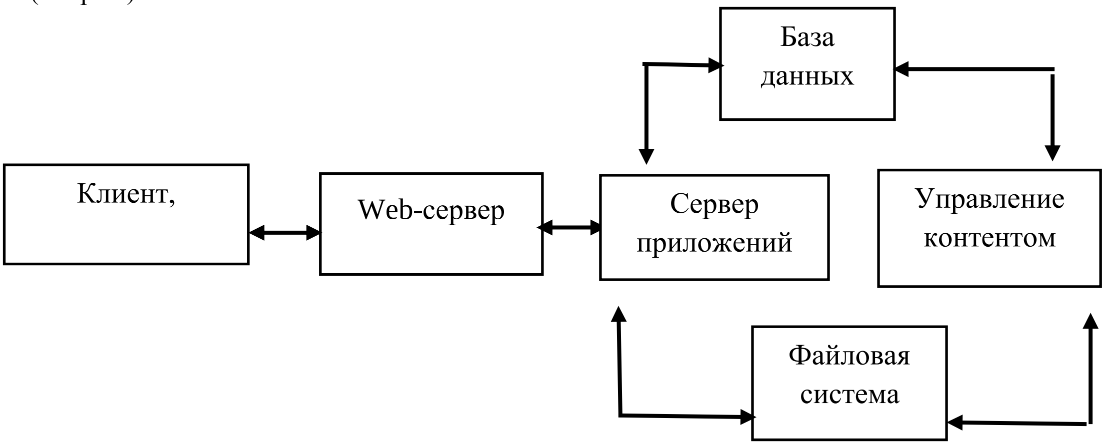

Рис. Архитектура управления Web-контентом.

В основе данной технологии лежит трехзвенная архитектура клиент/сервер. Такая архитектура разбивает процесс обработки данных между: 1) клиентом, 2) сервером приложений, 3) хранилищем данных. В отличие от традиционной двухзвенной архитектуры здесь присутствует *сервер приложений* как промежуточное звено между клиентом и хранилищем данных[4].

`Для обслуживания базы данных и взаимодействия пользователя с базой используется система управления базой данных (СУБД). Основная особенность СУБД – это наличие процедур для ввода и хранения не только самих данных, но и описаний их структуры. Вот некоторые популярные реляционные СУБД:

• SQLite – мощная встраиваемая файловая СУБД. Представляет из себя самостоятельную библиотеку, подключаемую в приложение, которое будет ее использовать. SQLite предлагает хороший набор инструментов для работы с любым типом информации с простотой и меньшим количеством ограничений, по сравнению с серверными базами. Когда приложение делает запрос, интеграция обрабатывает его при помощи функций и прямых обращений к файлу, содержащему данные, вместо того, чтобы общаться посредством различных интерфейсов (портов, сокетов). Это делает SQLite очень быстрым и эффективным. Основной недостаток – нет поддержки привилегий пользователей (и системы пользователей вообще);

• MySQL – самая популярная СУБД, которая используется в огромном множестве сайтов и приложений. Имеет богатую функциональность и относительно прост в изучении. Будучи очень популярным, имеет большую поддержку со стороны сообщества в виде различных обучающих материалов и готовых библиотек. Имеет немало недостатков, среди которых: относительная ограниченность, проблемы с надежностью, стагнация в развитии;

• PostgreSQL – самая продвинутая СУБД из трех. Является очень расширяемой и программируемой СУБД, поддерживающей собственный вид процедур – «хранимые процедуры». Это функции, которые упрощают выполнение сложных, но повторяющихся операций. Благодаря всему этому является очень универсальным решением. Недостаток заключается в том, что в ситуациях, где требуется большое количество простых запросов, PostgreSQL уступает тому же MySQL в производительности.

СУБД должна предоставлять доступ к данным любым пользователям, включая и тех, которые практически не имеют и (или) не хотят иметь представления о:

- физическом размещении в памяти данных и их описаний;

- механизмах поиска запрашиваемых данных;
- проблемах, возникающих при одновременном запросе одних и тех же данных многими пользователями (прикладными программами);
- способах обеспечения защиты данных от некорректных обновлений и (или) несанкционированного доступа;
- поддержании базданных в актуальном состоянии.

Необходимо организовать поиск по БД таким образом, чтобы минимизировать время поиска по БД, и, следовательно, уменьшить время ответа на запрос оператора.

В связи с наблюдаемым в настоящее время стремительным развитием персональной вычислительной техники, происходит постепенное изменение требований, предъявляемых к языкам программирования. Все большую роль играют интерпретируемые языки, поскольку возрастающая мощь персональных компьютеров начинает обеспечивать достаточную скорость выполнения интерпретируемых программ. А единственным существенным преимуществом компилируемых языков программирования является создаваемый ими высокоскоростной код. Когда скорость выполнения программы не является критичной величиной, наиболее правильным выбором будет интерпретируемый язык, как более простой и гибкий инструмент программирования.

В связи с этим, определенный интерес представляет рассмотрение сравнительно нового языка программирования Python, который был создан его автором Гвидо ванРоссумом в начале 90-х годов прошлого века.

Отличительные характеристики языка:

- очень низкий порог вхождения, уже после одного дня изучения можно начать писать простые программы;
- минималистичный язык, с небольшим количеством конструкций;
- краткий код;
- существует большое количество реализаций: CPython (основная реализация); Jython (реализация для JVM);
- очень хорошая поддержка математических вычислений (библиотеки NumPy, SciPy);
- большое количество развитых web-фреймворков (Django, TurboGear, CherryPy, Flask).

Появившись сравнительно поздно, Python создавался под влиянием множества языков программирования, имеющих следующие особенности:

- ✓ Modula-3 -- пакеты, модули, использование else совместно с try и except, именованные аргументы функций (на это также повлиял CommonLisp);
- ✓ C, C++ -- некоторые синтаксические конструкции (как пишет сам Гвидо ванРоссум -- он использовал наиболее непротиворечивые конструкции из C, чтобы не вызвать неприязнь у C-программистов к Python);
- ✓ Smalltalk -- объектно-ориентированное программирование;
- ✓ Java -- модули logging, unittest, threading (часть возможностей оригинального модуля не реализована), xml.sax стандартной библиотеки, совместное использование finally и except при обработке исключений, использование @ для декораторов;
- ✓ Icon -- генераторы.

Большая часть других возможностей Python (например, байт-компиляция исходного кода) также была реализована ранее в других языках.

Для многих основное преимущество языка Python заключается в удобочитаемости, ясности и более высоком качестве, отличающими его от других инструментов в мире языков программирования. Программный код на языке Python читается легче, а значит, многократное его использование и обслуживание выполняется гораздо проще, чем использование программного кода на других языках сценариев. Единообразие оформления программного кода на языке Python облегчает его понимание даже для тех, кто не участвовал в его создании. Кроме того, Python поддерживает самые современные механизмы многократного использования программного кода, каким является объектно-ориентированное программирование.

По сравнению с компилирующими или строго типизированными языками, такими как C, C++ и Java, Python во много раз повышает производительность труда разработчика. Объем программного кода на языке Python обычно составляет треть или даже пятую часть эквивалентного программного кода на языке C++ или Java. Это означает меньший объем ввода с клавиатуры, меньшее количество времени на отладку и меньший объем трудозатрат на сопровождение. Кроме того, программы на языке Python запускаются сразу же, минуя длительные этапы компиляции и связывания, необходимые в некоторых других языках программирования, что еще больше увеличивает производительность труда программиста.

Большая часть программ на языке Python выполняется без изменений на всех основных платформах. Перенос программного кода из операционной системы Linux в Windows обычно заключается в простом копировании файлов программ с одной машины на другую. Более того, Python предоставляет массу возможностей по созданию переносимых графических интерфейсов, программ доступа к базам данных, веб-приложений и многих других типов программ. Даже интерфейсы операционных систем, включая способ запуска программ и обработку каталогов, в языке Python реализованы переносимым способом.

В составе Python поставляется большое число собранных и переносимых функциональных возможностей, известных как *стандартная библиотека*. Эта библиотека предоставляет массу возможностей, востребованных в прикладных программах, начиная от поиска текста по шаблону и заканчивая сетевыми функциями. Кроме того, Python допускает расширение как за счет ваших собственных библиотек, так и за счет библиотек, созданных сторонними разработчиками. Из числа сторонних разработок можно назвать инструменты создания веб-сайтов, программирование математических вычислений, доступ к последовательному порту, разработку игровых программ и многое другое. Например, расширение NumPy позиционируется как свободный и более мощный эквивалент системы программирования математических вычислений Mathlab.

Литература:

1. КрамерЭ. HTML – Наглядный курс Web-дизайна. - М.-Спб.-Киев: Диалектика,2009.
2. Лутц М. Программирование на Python, том I, 4-е издание. Пер. с англ. –СПб.: Символ-Плюс, 2011. – 992 с
3. Шапошникова С. Основы программирования на Python. Вводный курс. – М., 2013.
4. Соммерфилд, М. Программирование на Python 3. Подробное руководство. - М.: Символ, 2016. - 608 с.
5. Мааткеримов Н.О., Джунушалиева Б.А. О формировании исследовательских умений при подготовке программистов // AmericanScientificJournal – ElmhurstAV, queens, NYUhitedStates, 2016. # 2 issuc 2.p. 116-120.

Дөөлөталиева А.С., Толбаева Г.К.

Кыргызский национальный университет им.Ж.Баласагына

Юсупова А.А.

учитель УВК школы гимназии №67 г. Бишкек

НЕГИЗГИ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК БИЛГИЧТИКТЕРИН ҮЙДҮК ФИЗИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИК КАРАЖАТТАР МЕНЕН КАЛЫПТАНДЫРУУ

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ УМЕНИЙ В ОСНОВНОЙ ШКОЛЕ СРЕДСТВАМИ ДОМАШНЕГО ФИЗИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА

FORMATION OF EXPERIMENTAL SKILLS IN A PRIMARY SCHOOL BY MEANS OF A HOME PHYSICAL EXPERIMENT

Аннотация: *Макала негизги мектептин окуучуларынын эксперименталдык билгичтиктерин үйдүк физикалык эксперименттик каражаттар менен калыптандырууга арналган.*

Түйүндүү сөздөр: *үйдүк физикалык эксперимент, изилдөөчүлүк жөндөмдүүлүк, окуу-таанып билүү иш аракеттери, эксперименталдык маселелерди чыгаруу.*

Аннотация: *статья посвящена формированию экспериментальных умений уучащихся основной школысредствами домашнего физического эксперимента.*

Ключевые слова:*домашнийфизический эксперимент, исследовательские способности, учебно-познавательная деятельность, решение экспериментальных задач.*

Annotation: *The article is devoted to the formation of experimental skills in primary school students by means of home physical experiment.*

Key words: *home physical experiment, research abilities, educational and cognitive activity, solving experimental problems.*

Сегодня современная школа выдвигает на первый план проблему повышения эффективности обучения, активизацию познавательной деятельности школьников. Познавательный интерес учащихся к физике складывается из интереса к явлениям, законам, происходящим вокруг нас; из возможности понять и объяснить их сущность на основе как теоретических, так и практических знаний; из возможности овладеть навыками планирования и выполнения физических экспериментов. Школьный физический эксперимент является одним из ведущих методов школьного курса физики, выступающим в роли и метода обучения, и источника знаний, и вида наглядности.

В последнее время в общеобразовательных школах было сокращено количество часов на изучение физики. Это привело к тому, что экспериментальной деятельности на уроках физики не уделяется должного внимания. В результате чего произошло снижение эффективности школьного физического эксперимента, которое выражается в том, что объем усвоенных знаний, уровень познавательных умений учащихся, получаемых при демонстрации, не соответствует методическим усилиям учителя, затратам его времени. В еще большей степени усечение коснулось лабораторного эксперимента, который свелся к воспроизведению

эксперимента по готовой схеме, описанной в учебнике, а также практикума, который полностью исчез из учебной деятельности учителя и учащихся. Демонстрационный эксперимент используется зачастую в качестве иллюстрации к рассказу учителя. Учащиеся при проведении эксперимента только наблюдают и фиксируют результаты наблюдений, что говорит о низкой эффективности познавательной деятельности учащихся.Даже безупречно поставленный опыт не вызовет интерес учащихся, если они не участвуют в эксперименте. Повышение эффективности учебного процесса по физике возможно через вовлечение учеников в активную экспериментальную деятельность, которая должна включать в себя наблюдение эксперимента, выдвижение гипотез, планирование эксперимента, собственное экспериментирование, обсуждение и анализ результатов, формулировку выводов, обобщений, получение нового знания в самостоятельной деятельности. Это позволяет учащимся приобретать навыки самостоятельно получать новые знания в процессе собственной учебно-познавательной деятельности, в ходе которой они усваивают не только содержание, но и процесс получения нового познавательного результата.

Активизировать учащихся с помощью физического эксперимента не сложно. Эксперимент всегда интересен для учащихся. При систематическом использовании эксперимента подавляющее большинство школьников проявляет интерес не только к эксперименту, но и к физике, появляются положительные мотивы к ее изучению. Опыт нашей работы показывает, что в процессе обучения используется чаще всего демонстрационный эксперимент и фронтальные лабораторные работы. Редко используются в практике обучения физике домашний эксперимент, экспериментальные задачи. До проведения эксперимента необходимо подвести учащихся к выводу о том, что существует проблема, которая может быть разрешена только опытным путем. При отсутствии достаточного количества комплектов лабораторного оборудования исследование может быть выполнено в форме коллективного эксперимента. Когда учащиеся освоят структуру выполнения экспериментальных работ, им предлагается выполнение домашнего эксперимента, цель которого – развивать самостоятельность в индивидуальной познавательной деятельности. Для организации самостоятельной домашней работы могут быть разработаны задания для домашнего экспериментирования в соответствии с тематикой изучаемых разделов Систематическое выполнение обучаемыми домашнего эксперимента, разработка и изготовление несложных физических приборов и устройств, работающих на основе физических явлений и законов, выполнение проверочных экспериментальных заданий также способствуют развитию творческой самостоятельности.

Однако наибольшая активность и стремление к освоению экспериментального вида деятельности отмечены психологами и именно у учащихся седьмых и восьмых классов. Следовательно, необходима дополнительная работа по формированию исследовательских экспериментальных умений учащихся в основной школе. Методику организации домашних опытов и наблюдений по физике разрабатывали многие известные педагоги, но к сожалению до сих пор в массовой школьной практике обучения физике этот метод не получил должного распространения, хотя очень востребован при формировании универсальных учебных действий. Формирование экспериментальных умений в основной школе будет осуществляться более эффективно, если разработать и внедрить в учебный процесс по физике в основной школе систему домашних экспериментальных заданий. Домашний эксперимент должен проводиться в соответствии с изучаемой на данный момент темой в виде домашнего задания или служить контролем после изучения определённой темы или раздела. Экспериментальные домашние задания могут быть даны учителем: 1) в ходе изучения темы; 2) в конце изучения темы; 3) в качестве контрольной работы по темам, которые требуют проверки не умения решать задачи, а знания теории и умения применять её на практике, при этом теоретическая часть должна быть исключена из описания работы; 4) фронтально, когда всему классу даётся один эксперимент; 5) вариативно, когда каждому учащемуся или группам учащихся дают различные опыты. При проведении экспериментальных домашних заданий учащиеся должны не только провести и описать эксперимент, но и сделать выводы.

Известно, что даже хорошо поставленный учителем демонстрационный эксперимент не исключает зарождения формализма в знаниях учащихся, так как у них могут возникнуть представления, что наблюдаемые опыты осуществимы лишь с помощью промышленных приборов и благодаря мастерству учителя, т.е. в очень ограниченных условиях. Домашние экспериментальные работы должны стать мостом, который необходимо перекинуть от классного эксперимента, осуществляемого учителем или под его руководством, к повседневным явлениям, окружающим ученика.

Домашние экспериментальные задания можно разделить на работы, в которых:

- ✓ главным видом деятельности является наблюдение окружающих нас явлений;
- ✓ главным видом деятельности является измерения с помощью приборов, которые используются в повседневной жизни;
- ✓ главным видом деятельности является измерения с помощью приборов, которые учащиеся должны сделать своими руками.

Домашняя экспериментальная работа учащихся основной школы является не только одним из средств стимулирования развития познавательного интереса, научного мышления, но и позволяет формировать такие черты воспитанной личности, как трудолюбие, упорство в достижении цели, умение ценить труд. Защиту выполненных экспериментальных заданий учащиеся выстраивают, отвечая на следующие вопросы: • Сформулируйте цель вашей работы? • Какое оборудование вы использовали для достижения цели? • Какую гипотезу вы выдвинули для достижения поставленной цели? • Какие действия были предприняты вами для подтверждения гипотезы? • Каковы результаты вашей деятельности? • Какие выводы были сделаны вами на основе полученных результатов. Необходимо учесть, что: домашние экспериментальные задачи не подменяют,

а дополняют и расширяют классный учебный эксперимент. Следует обратить внимание на задания по изготовлению приборов, от выполнения которых зависит дальнейшая экспериментальная работа дома. Целесообразно включать в домашнюю работу учащихся задания, которые предназначены для подготовки к изучению нового материала, то есть, предваряющие изучение темы, а также для закрепления и повторения. Для повышения эффективности домашней экспериментальной рекомендуется оформлять работу в специальных тетрадях для домашних опытов и наблюдений по физике. По каждому заданию необходимо написать отчет по плану, соответствующему структуре учебного наблюдения или структуре учебного исследования. Приведем адаптированную нами карточку алгоритмического предписания для постановки эксперимента в домашних условиях. Карточка алгоритмического предписания для постановки эксперимента в домашних условиях

1. Цель (что я хочу узнать?)

2. Замысел эксперимента (Какова идея опыта? Что и каким образом будем изменять? Что на это должно реагировать? Какие параметры остаются постоянными? Как добиться этого? Как следить за этим?

3. Оборудование (какие нужны приборы, материалы, какая должна быть установка для эксперимента: схема, рисунок)

4. Ход работы (план действий)

5. Результаты (что получено – цифры, факты…Их наглядные представления – таблица, схема, график)

6. Выводы (насколько точны результаты, расчёт погрешностей)

7. Обдумывание результатов и взгляд в будущее (как изменить опыт, чтобы результаты стали лучше? Можно ли продолжить исследование? Для чего? Как?)

Выполнение домашних экспериментальных работ проходит в спокойной обстановке и не ограничивается временем, как это бывает на уроке. У каждого ребенка есть возможность довести работу до конца. Кроме того, учитель может задавать индивидуальные задания, учитывая уже имеющийся уровень сформированности умений у каждого отдельного ученика, руководствуясь принципом, что обучение должно быть трудным, но посильным. При этом хорошим стимулом и помощью в выполнении заданий станут коллективные и индивидуальные консультации учителя. Консультации могут быть общими и индивидуальными. Можно сказать, что домашние экспериментальные работы являются важным стимулом для выполнения всех видов домашних заданий учащихся. Домашняя экспериментальная работа оценивается наряду с другими работами учащихся. Накопляемость оценок бывает очень высокой, и они влияют на четвертные оценки. Приведем примеры домашних экспериментальных работ.

Домашние экспериментальные задачи для учащихся 7 классов

1. Измерьте миллиметровой линейкой размеры куска сахара правильной формы и определите его объём. Налейте в мерную кружку или другой сосуд с делениями определённый объём воды (чая) и опустите в неё сахар. Определите объём смеси и объём растворённого сахара. Сравните объёмы сахара в твёрдом и растворённом состоянии и объясните их несовпадение.

2. Проследите и объясните, почему движение велосипеда, мотоцикла и других транспортных средств сразу не прекращается в момент выключения двигателя.

3. Рассмотрите устройство бытовых пружинных весов. Определите цену деления шкалы прибора, верхний и нижний пределы шкалы. Полученные значения выразите в ньютонах.

4. Определите работу, совершаемую вами при подъёме по лестнице между соседними этажами. Расстояние между этажами определите с помощью отвеса с метровыми метками, а массу собственного тела определите с помощью напольных весов.

5. Определите давление собственного тела на пол. Массу тела измерьте с помощью напольных весов, а площадь подошвы ботинка (туфли) – с помощью миллиметровой или клетчатой бумаги.

6. Предложите метод определения диаметра нитки и тонкой проволоки, пользуясь миллиметровой линейкой и карандашом. Пользуясь этим методом, определите диаметр иголки или гвоздя.

7. В цилиндрический или плоский прозрачный флакон из-под одеколона (клея) налейте слабый раствор крахмала или смеси воды с графитом (от карандаша). Поместите этот флакон между светящейся электрической лампочкой и глазом. Между лампочкой и флаконом поместите кусок картона или черной бумаги с небольшим отверстием. Понаблюдайте за движением одной, двух частиц и опишите их движение.

8. Определите скорость движения автобуса (поезда), в котором вы едете, имея часы с секундной стрелкой, и наблюдая за телеграфными или километровыми столбами. (Расстояние между телеграфными столбами равно 50 м).

Домашние экспериментальные задачи для учащихся 8 классов.

1. К слабой струе воды из водопроводного крана поднесите наэлектризованную линейку (расчёску). Объясните, почему струя воды притягивается к линейке.

2. Наберите в кружку кусочки льда (лёд можно получить в холодильнике). С помощью наружного термометра, помещённого в кружку, пронаблюдайте за процессом плавления льда и последующим нагреванием воды. Ежеминутно фиксируйте показания термометра. По результатам измерений постройте график плавления льда и последующего нагревания воды.

3. Определите массу свечи на весах и удельную теплоту сгорания воска (парафина) по таблице. Рассчитайте энергию, которая выделилась бы при полном сгорании свечи.

4. По параметрам, написанным на цоколе лампочки карманного фонаря, определите номинальное сопротивление лампы.

5. Рассмотрите с участием родителей устройство электрического звонка или телефонной трубки. Сделайте эскизный рисунок этих приборов и объясните принцип их действия.

6. Пронаблюдайте выход пузырьков из газированной воды и объясните сходство этого процесса с кипением. Налейте газированную воду в стакан, подождите, пока опадет пена и в воде будут подниматься вверх только отдельные пузырьки, хотя жидкость содержит еще много газа. Для ускорения его выхода необходимо образовать центры кипения. Это можно сделать, бросив в воду щепотку сахарного песка или соли. Проследите за процессом выхода пузырьков, опишите его и докажите его сходство с процессом кипения.

7. Определите количество теплоты, выделенное за 45мин вашим организмом, если известно, что 1кг человеческого тела излучает ежесекундно 1,6Дж энергии. Какова мощность вашего тела как излучателя теплоты?

8. Запишите номинальные мощности домашних электропотребителей (лампочки, утюга, холодильника, вентилятора и т.д.). Подсчитайте общую мощность всех электропотребителей.

9. Докажите на опыте, что на сетчатке глаза, как и в фотоаппарате получается перевёрнутое изображение. Для доказательства возьмите две открытки, в одной из них проколите иголкой отверстие диаметром 0,5мм. Глядя на включенную лампу или светлое небо, держите её перед глазом на расстоянии 2-3см. Краем второй открытки постепенно перекрывайте зрачок, перемещая открытку снизу перед самым глазом. Опишите, что вы увидите в поле зрения глаза.

10. С наступлением темноты зрачок человеческого глаза расширяется. Проверьте на опыте это явление и объясните, как это отражается на резкости изображений окружающих предметов. Есть ли у фотоаппарата аналогичная деталь?

11. Заполните стакан водой наполовину. Наклоните его и посмотрите на поверхность воды снизу. Затем поднесите к поверхности воды карандаш. Опытным путём установите, при каких положениях глаза карандаш будет виден сквозь воду, а при каких не виден. Объясните причину этого явления.

Домашние экспериментальные задачи для учащихся 9 классов

1. Изготовьте математический маятник, используя нить с грузом, закреплённую в дверном проёме. Определите период и частоту колебания маятника, а так же их зависимость от длины маятника. Изучите, зависит ли период колебания маятника от амплитуды при малых отклонениях от положения равновесия.

2. Струны музыкальных инструментов испускают звуки. На примере гитары или другого струнного инструмента проверьте, в чём отличие звуков, испускаемых толстыми струнами, от звуков, испускаемых тонкими струнами, если их длины и натяжения одинаковы.

3. Понаблюдайте за картиной распространения поперечных волн. Для этого в воду водоема (пруд, озеро, бассейн) бросьте камень, а в воду в ванне – монету. Оцените скорость распространения волны.

4. С помощью часов с секундной стрелкой определите период колебания качелей на детской площадке. Определите периоды колебаний одних и тех же качелей, когда на них в одном случае качается маленький ребенок, а в другом – подросток. Сравните значения полученных периодов.

5. Настройтесь на какую-либо станцию и добейтесь максимально хорошей слышимости. Медленно поворачивая ручку радио приемника, пронаблюдайте, как меняется громкость звука. То же самое проделайте, поворачивая ручку настройки в другую сторону. Какое явление вы учитываете при настройке радиоприемника?

Систематическая и целенаправленная работа по формированию экспериментальных умений учащихся дает возможность уже на начальном этапе изучения физики приобщить их к научному поиску, научить излагать свои мысли на бумаге, вести публичную дискуссию, отстаивать собственные выводы. А значит сделать обучение более эффективным и отвечающим современным требованиям. Мы понимаем, что осуществляемый нами метод по формированию умения решать экспериментальные задачи по физике в домашних условиях во многом определяется методической подготовкой учителя физики и его желанием проводить подробную работу. Но домашние экспериментальные задания дают учителю широкие возможности для повышения уровня мотивации учащихся. Такие задания раскрывают перед учащимися привлекательные стороны учебного материала, в виде интересно, занимательного сформулированных заданий, необычности подачи материала не через объяснение учителя и чтение учебника.

Литературы:

1. Горев, Л.А. Занимательные опыты по физике в 6-7 классах средней школы / Л.А. Горев. – М.: Просвещение, 1985. – 175с.

2.Ковтунович, М.Г. Стимулирование домашней экспериментально исследовательской деятельности учащихся по физике (на материале курса физики VII-VIII классов): Дисс... канд. пед. наук. – Челябинск, 1994. – 218с.

3. Оспенникова, Е.В. Формирование умения школьников анализировать результаты эксперимента и делать выводы /Е.В. Оспенникова//Физика в школе. – 2005. – №1. – С. 24-4. Тарасов, О.М. Лабораторные работы по физике с вопросами и заданиями. – М: Форум-Инфра, 2011. – 96 с.

5. Универсальные учебные действия / [Электронный ресурс] // http.: // revolution. allbest.ru/pedagogics.

6. Усова, А.В. Формирование учебных умений и навыков учащихся на уроках физики / А.В. Усова, А.А. Бобров. – М.: Просвещение, 1988. – 112 с. 35.

7. Шилов, В.Ф. Домашние экспериментальные задания по физике. 9- 11 классы. – М.: Знание, 2008.– 96 с.

8. Хорошавин С.А. Физический эксперимент в школе. – М.: Просвещение. 1988. – 175 с.

9.http: // www.fipi.ru / 44. http: // ped-kopilka.ru / blogs / irina-aleksandrovna-sorokina/rolyeksperimenta-v-fizicheskom-obrazovani.htm

Жамангулова Н. А., Мамбеталиева Н. Ж.
Кыргызский национальный университет им Ж. Баласагына

СОЗДАНИЕ КНОПОК С ПОМОЩЬЮ МАКРОСА В **MICROSOFT ACCESS**

MICROSOFT ACCESSте МАКРОСТУН ЖАРДАМЫ МЕНЕН КНОПКАЛАРДЫ ТҮЗҮҮ

CREATING BUTTONS USING A MACRO IN MICROSOFT ACCESS

Аннотация: Простота создания делает макросы широко применяемым средством для управления работой приложения.

Annotation: Easy to create makes macros a widely used tool for managing the operation of an application.

Аннотация: Макросторду түзүүнүн жөнөкөйлүүлүгү, инструменттер менен иштөө жана башкарууну колдонуунун кенири каражаты.

Макрос — это последовательность нескольких действий (макрокоманд), которые программа должна выполнить по указанию пользователя или в ответ на какое-либо событие.

При этом под событием понимают определенное действие, возникающее при работе с конкретным объектом. Microsoft Access реагирует на целый ряд событий: щелчок мыши, изменение данных, открытие или закрытие форм и т. Д. Обычно события возникают в результате действий пользователя, хотя могут также инициироваться программой или генерироваться системой.

Простота создания делает макросы широко применяемым средством для управления работой приложения.

С помощью макросов Microsoft Access можно автоматизировать многие сложные операции (например, использование форм и отчетов, фильтрацию и отбор записей, пересылку и изменение данных); выполнять специализированную логическую проверку данных; настраивать нужным образом рабочую среду.

Создание и редактирование макросов

Для создания макроса следует активизировать кнопку ***Макросы,*** для этого нажать вкладку Создание и щелкнуть по кнопке макроса

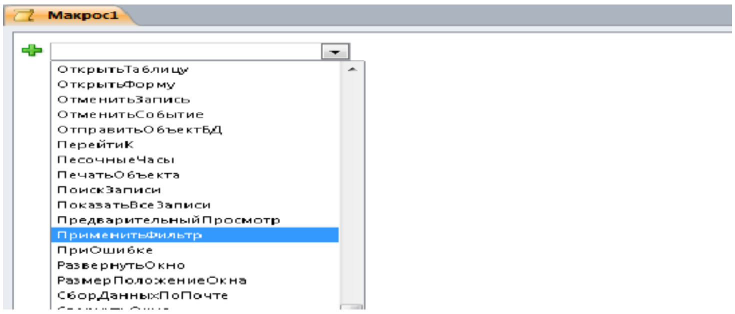

Рис 1. Диалоговое окно Макроса.

Выбираем макрокоманду **применить фильтр.**

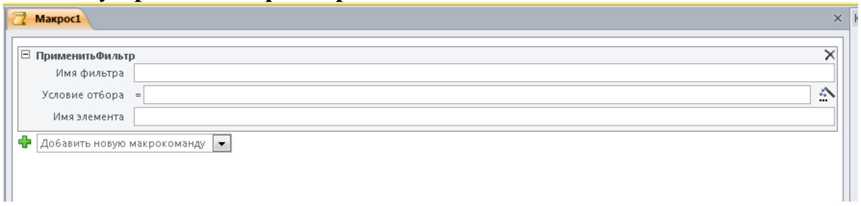

Рис 2. Окно для применения фильтра.

Оттуда сделаем фильтр, щелкнем на кнопку построитель выражений.

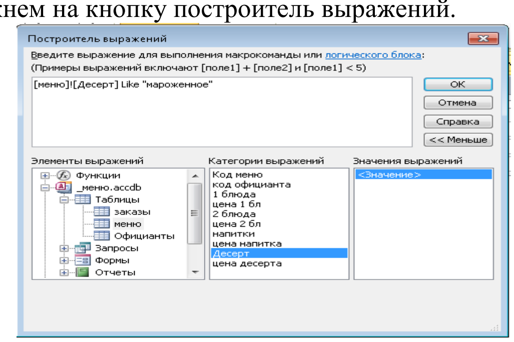

Рис 3. Окно построитель выражений.

Теперь ввести выражения для выполнения макрокоманды, для этого открываем текущую базу данных, выбираем таблицу **Меню**, оттуда отбуксировать данную десерт и выбираем слово «Мороженное». Получаем такую выражению: [меню]![Десерт] Like «мароженное». После этого ОК и закрыть сохранить. Чтобы вставить кнопку мы вернемся текущую форму

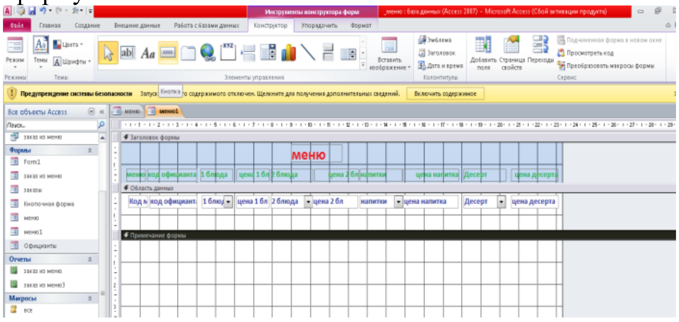

Рис 4.Форма в режиме конструктора.

В вкладке **Конструктор** нажымаем панель **кнопка**, вставляем кнопку третью часть окна примечание формы. Появляется окно **Создание кнопок.**

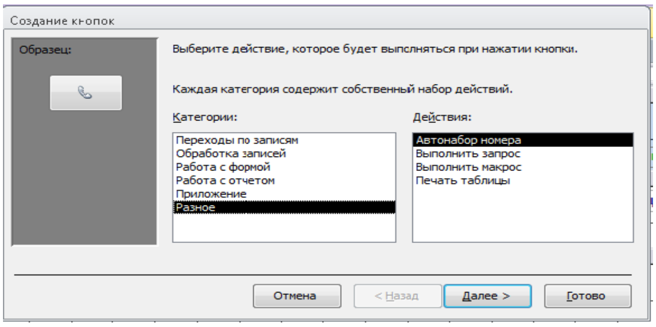

Рис 5. Окно создание кнопок.

Выбираем категорию **Разное,** действия **выполнить макрос/далее,** ввести текст «мороженное», далее/ готово

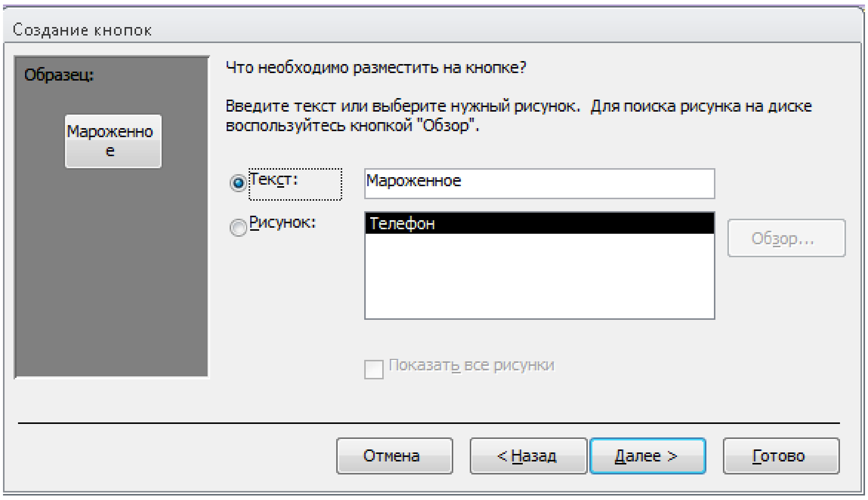

Рис 6. Окно создание кнопок

Теперь для проверки переходим *в режим формы и проверяем кнопку*

Нажимаем кнопку «мороженное», выходят данные те, кто заказали мороженное

(рис. 7) Окно формы **«Меню»**

Возможности макросов, по сути, неограничены, - макрос может сделать всё то, что вы делаете вручную, причем намного быстрее и точнее.

Кроме того, макросы - это не просто набор инструкций в виде кода, а ещё и инструментарий для построения пользовательского интерфейса (формы ввода, диалоговые окна, дополнительные меню и панели инструментов)

Вывод:

Владея макросами даже на начальном уровне, можно значительно повысить эффективность своей работы с документами

Литература:

1. Храмцова Н.В., Мамбеталиева Н.Ж. Жамангулова Н.А. Мырзакулова К.М. Учебно методическое пособие по информатике. Бишкек, 2016г.

2. В. В. Трафимова. Информатика. Москва 2010г.

3. Н. В. Макарова, В. Б. Волков. Информатика. Москва 2011г.

4. Ю. Д. Романовой. Информатика и информационные технологий. Москва 2011г.

Жумакунова А. Ж., Толубаева А.Т.

Кыргызский национальный университет им.Ж.Баласагына

ВЛИЯНИЕ СМИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКОВ КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

МАССАЛЫК МААЛЫМАТ КАРАЖАТТАРЫНЫН ӨСПҮРҮМДӨРДҮН ИНСАНДЫК КАЛЫПТАНЫШЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОБЛЕМА КАТАРЫ

THE INFLUENCE OF MASS MEDIA ON FORMING PERSONALITY OF TEENAGERS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Аннотация: *В данной научной статье указывается влияние СМИ на формирование личности подростков и какпедагогическую проблема.*

Ключевые слова: *воспитание, раскрывается СМИ, формирование личности, подросток.*

Аннотация: *Бул илимий макаланын максаты өспүрүмдөрдүн инсандык калыптанышына массалык маалымат каражаттарынын тийгизген таасирин көрсөтүү жана педагогикалык проблемаларын ачып берүү.*

Түйүндүү сөздөр: *тарбиялоо, ММК, инсанды калыптандыруу, өспүрүм.*

Abstract: *The purpose of this scientific article is to indicate the influence of the massmedia on the formation of the personality of teenager and to open a pedagogical problem.*

Key words:*education, mass media, personality formation, teenager.*

На сегодняшний день мы не можем представить свою жизнь без средств массовой информации. Постоянно следим за новостями по телевизору, читаем интересные статьи в прессе, общаемся с друзьями в интернете. т. к. большинство населения это молодежь и она является ярым потребителем СМИ, а СМИ в свое время имеет влияние на молодежную аудиторию. Также мы выяснили, что существует позитивное и негативное медиа-воздействие на молодых людей, и все чаще сейчас говорят о негативном воздействии средств массовой информации, которое выражается в их неадекватном поведении в обществе. И для того чтобы негативного влияния было меньше, считаем что нужно ввести цензуру, независимо кому от этого будет не выгодно и не смотря на то, в каком обществе мы живем.

“Живя в современном мире, мы постоянно сталкиваемся со средствами массовой информации. Они настолько прочно основались в нашей повседневной жизни, что мы даже представить себе не можем своего существования без них. Для нас стало, довольно, обыденным смотреть последние новости по любимому телеканалу, узнавать счёт футбольного матча на спортивном сайте через Интернет, слушать прогноз погоды на день на волнах полюбившейся FM-радиостанции.

СМИ воспринимаются кыргызским обществом, в особенности политической элитой, как инструмент манипулирования электоратом, как средство формирования необходимого для политических и финансовых элит общественного мнения. Это вызывает у кыргызской аудитории, привыкшей верить СМИ, противоречивые чувства — от возмущения и протеста до растерянности, от политической апатии до полного отказа от пользования СМИ» - так обрисовывают авторы статьи «Медиаобразование как средство формирования информационной безопасности молодежи». Защита от негативного воздействия СМИ, формирование критического восприятия, преодоление эффекта «разорванной коммуникации», развитие навыка самовыражения - это основные аргументы, которые неоднократно высказывались в пользу возникновения и развития нового направления междисциплинарной деятельности, медиаобразования, то есть обучения теории и практическим навыкам овладения средствами массовой информации, как части базовых «фоновых» знаний человека” [1].

Актуальность данной статьи . Различные международные инициативы введения данного предмета в школьные программы и создания центров, специализирующихся в области изучения средств массовой информации, свидетельствуют об актуальности самой проблемы и востребованности данной темы на самом широком уровне.В рамках данного статьи термин медиаобразование означает подготовку будущих педагогов для преподавания в школе предмета «изучение средств массовой информации», а также научный процесс, в рамках которого формируется необходимая программа и связанная с данной темы. Особое беспокойство вызывает факт воздействия современных средств массовой информации (в дальнейшем СМИ) на молодое поколение. То, что оно, это воздействие, сегодня во многом негативно, уже не оспаривает никто. Это подтверждается и существующими исследованиями и в целом ситуацией в обществе. Волна насилия, захлестнувшая общество, рост немотивированной агрессии, разрушение традиционных общечеловеческих ценностей, отсутствие у молодежи нравственных ориентиров, духовных лидеров, снижение порога чувствительности - все это не в последнюю очередь обусловлено современным состоянием средств массовой коммуникации (в дальнейшем СМК). Самые различные общественные силы выражают сегодня обеспокоенность проблемами формирования личности молодого человека, его идеалов и ценностей. Эта обеспокоенность обусловлена как глобальными процесса перехода от индустриального общества к информационному, так и усиливающимися процессами поиска региональной личности. Молодое поколение, как наиболее мобильное и восприимчивое ко всякого рода новациями, более других, подвержено ценностным и мировоззренческим перестройкам. В ряде случаев дистанция, которая отделяет старшее поколение и молодежь, становится критической. Налицо глубинный конфликтпоколений. Современный подросток, молодежь оказываются включенными в новую как для него, так и для общества реальность, которую он осваивает спонтанно, часто без целенаправленной помощи наставников. Эту роль «наставников» в медиатизированном обществе берет на себя различного рода посредники в виде средств массовой коммуникации: прессы, телевидения, радио, интернета, мобильной связи. Они становятся сегодня для молодежи естественной средой обитания и имеют большое значение в социализации личности. Далеко не все, что предлагают СМИ, благотворно влияет на подрастающее поколение. Коммерциализация средств массовой информации вытеснила молодежную аудиторию с ее интересами на периферию медиарынка. СМИ в значительной степени утратили свою воспитательную функцию, сменив ее на функции развлечения и удовлетворенияпотребительскихинтересов. Вряд ли стоит рассчитывать на то, что СМИ в ближайшее время изменят свое отношение к молодежной аудитории. Как нам представляется, чтобы изменить ситуацию, целесообразно подойти к проблеме с другого конца - попытаться изменить отношения между аудиторией и СМИ, хотя процесс этот должен быть взаимным [2].

Как уже неоднократно говорилось выше, в данном темыя считаю, что проблема влияния средств массовой информации на поведение молодёжи - очень актуальна в нашем современном обществе, т. к. на сегодняшний день большую часть населения составляет молодежь (более 60%), а СМИ является «четвертой властью», которая имеет огромное влияние на формирование мнения молодежи, на воспитание подростков и.т.д.Молодежь - это такая социальная группа, которая по максимуму использует СМИ и жадно черпает информацию разного содержания. Потому что молодые люди очень любознательны и хотят быть в курсе всех событий, происходящих не только в их городе, но и во всём мире. Молодежь проявляет заинтересованность информацией, и это - факт.

Литература:

1. Из материалов III международного конгресса «Молодое поколение XXI века: актуальные проблемы социально-психологического здоровья», //www.psichiatry.ru
2. Медиакультура: от модерна к постмодерну / Н.Б.Кириллова. 2-е изд.-Москва: Академический проект, 2005.-10стр.

Кабылбеков К.А.
Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова
Сыдыкова Ж.К., Арысбаева А.С.
Казахский Национальный педагогический университет им.Абая

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМЫ MATLAB ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕРЕСА УЧАЩИХСЯ ПРИ РЕШЕНИИ ЗАДАЧ ФИЗИКИ

USING MATLAB SYSTEM TO INCREASE STUDENTS ' INTEREST IN SOLVING PHYSICS PROBLEMS

ФИЗИКАЛЫК ТАПШЫРМАЛАРДЫ ЧЕЧҮҮДӨ ОКУУЧУЛАРДЫН КЫЗЫГУУЛАРЫН ЖОГОРУЛАТУУ ҮЧҮН MATLAB СИСТЕМАСЫН ПАЙДАЛАНУУ

Аннотация. *Для повышения интереса учащихся к физике рассмотрено решение задачи о движении материальной точки в поле тяготения Земли с использованием программной среды Matlab. Приведены постановка задачи с указанием начальных условий, математическая модель процесса, рассчитаны скорость и дальность полета, построены графики зависимости высоты от времени полета, траектория движения тела.*
Ключевые слова. *Система Matlab, скорость, дальность полета, траектория.*
Abstract. *To increase students' interest in physics, the solution of the problem of the motion of a material point in the Earth's gravitational field using the Matlab software environment is considered. The statement of the problem with the initial conditions, a mathematical model of the process, the speed and range of flight are calculated, graphs of the dependence of altitude on flight time, the trajectory of the body are constructed.*
Keywords. *Matlab system, speed, flight range, trajectory.*
Аннотация. *Окуучулардын физика кызыгуусун арттыруу үчүн программалык чөйрөнү пайдалануу менен жерлерди сүйрөтүүнүн талаасындагы материалдык чекиттердин кыймылы жөнүндө маселени чечүү каралган. Келтирилген коюу милдеттерди көрсөтүү менен баштапкы шарттарды математикалык модели процесстин эсептелиши ылдамдыгы жана алыска учуу, курулушу көз карандылыгынын графиги бийиктикке чейинки убакыт учуу, траектория, денесинин кыймылын.*
Түйүндүү сөздөр. *Matlab системасы, ылдамдык, учуу аралыгы, траектория.*

Важнейшим требованием общества к подготовке выпускников школ является формирование у них широкого научного мировоззрения, основанного на прочных знаниях и жизненном опыте, готовности к применению полученных знаний и умений в процессе своей жизнедеятельности.

Реализация этого требования предусматривает ориентацию образовательных систем на развитие у учащихся качеств, необходимых для жизни в современном обществе и осуществлению практического взаимодействия с объектами природы, производства, быта. Важная роль в системе подготовки учащихся к применению приобретаемых знаний в практических целях принадлежит изучению школьного курса физики, поскольку универсальность физических методов позволяет отразить связь теоретического материала с практикой на уровне общенаучной методологии. Это определяет значимость физики в формировании у учащихся умений решать задачи, возникающие в процессе практической деятельности человека.

Анализ результатов исследований показал, что решение проблемы повышения эффективности практической подготовки учащихся ведется, в основном, по двум направлениям: большое число работ посвящено как формированию у школьников физических знаний на основе реализации принципа практической направленности обучения, так и исследованию процесса развития практических умений при обучении физике. Такая дифференциация позволила глубоко изучить обе стороны единого процесса подготовки учащихся к практической деятельности. В последние годы изменились задачи, стоящие перед школой. Одна из них заключается в формировании конкурентоспособного человека, успешно применяющего свои знания и умения в процессе жизнедеятельности. В связи с этим вопрос о повышении действенности приобретаемых школьниками знаний становится все более актуальным [1].

В этой связи повышение интереса ученика к овладению современными методами расчета и визуализации физических явлений играют важную роль. Особенно тех, которые сильно увлекаются современными гаджетами. Всем известно, что нынешнее поколение рожденные после 2000-го гола, так называемые поколения инноваций и идей [2], практически не расстаются мобильниками, планшетами и всю информацию черпают из интернета и хранит всю нужную и ненужную информацию в своих гаджетах и практически не читают живую книгу. Мы решили воспользоваться их выбором и предоставить самостоятельно выбрать задачи физики и решать их с использованием современных методов вычисления, а именно, с использованием персонального компьютера. Сначала мы установили в компьютерном классе программу Matlab и научили набирать коды программы (на первом занятии желающих было всего 3 ученика, которые расказали своим однокласникам о возможностях системы Matlab, после чего их стало 6): ввод команд переменных, сложения, вычитания, умноженией, деления, создание матриц, рисования графика, нанесение надписей на осях, нанесение сетки

координат, записи комментариев и п.п. Продемонстрировали несколько примеров расчета и визуализации физических процессов в двумерноа и трехмерном графиках. Демонстрация возможностей системы Matlab по нашим ранее опубликанным работам [3]-[12]. произвели неизгладимые впечатления и вызвали огромный интерес, они хотели немедленно приступить к решению разных задач физики. Преподаватели математики жаловались на то, что ученики все вычисляют на персональных компьютерах и нарушается принципы последовательности тем. А, ученики просили нас о вычислениях в символьном выражении, чтобы вручную их не выводить.

Нами предложены задачи которые ранее решались на уроках, где обсуждались физические смыслы математических выражений и эти формулы использовались как математические модели процессов.

В качестве примера приводим эадачу о движении материальной точки в поле тяготения Земли.

Постановка задачи. Тело брошено горизонтально с начальной скоростью 10 м/с с горы высотой 1000 м. Определить дальность полета и скорость падения. Определить также скорости к моменту времени 14 с и в момент приземления. Составить программу на языке Matlab. Все вычисления провести в системе Matlab, получить выражение траектории и график зависимости y=F(x), отредактировать график. Уравнение движения зададим параметрически

Математическая модель.

$$x = v_0 t, \qquad y = h - 0.5gt^2$$

y=h-0.5.*g.*(x/v0).^2;

Программа расчета и визуализации

```
>> v0=10; % ввод параметров
>> g= 9.8;  h=1000; % ввод параметров
>> t=0:0.1:14; % ввод вектора времени
>> vx=v0; vy=0.5.*g*t.^2; % вычисление компонент скорости
>> x=v0*t; y=h-0.5.*g.*t.^2; % вычисление координат
>> plot(x,y,'k-') % визуализация траектории
>> grid on% нанесение координатной сетки
>> xlabel('x, m') % нанесение названия оси x
>> ylabel('y, m') % нанесение названия оси y
>>  title('y=Fx)') % нанесение названия графика
>> vx1=v0; % вычисление компонентя скорости
>> vy1=0.5.*g.*14 % вычисление компонентя скорости в момент 14 с.
vy1 =
   68.6000 % результат вычисления
```

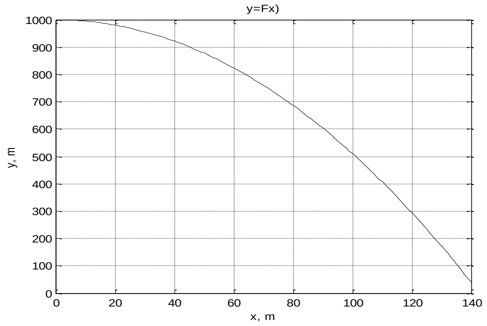

Рисунок 1. Траектория движения тела к моменту времени 14 с.- парабола

Вычисление времени полета

```
>> v0=10; % ввод параметров
>> g= 9.8;  h=1000; % ввод параметров
tp=sqrt(2*h/g)
tp =
   14.2857
>> x=v0*tp
x =
  142.8571
y=h-0.5.*g.*tp.^2
y =
     0
x=v0*tp
% вычисление координат
x=v0*tp;
y=h-0.5.*g.*tp.^2;
x=v0*tp;
y=h-0.5.*g.*tp.^2;
```

plot(x,y);

Результат представлен на рисунке 2.

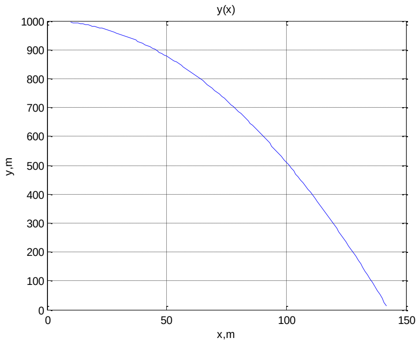

Рисунок 2. Траектория движения тела в момент приземления аналогичная- парабола

Дальность полета составляет в момент приземления 142.8571 м.

Вычисление скорости в момент приземления.

```
>> vx=v0; vy=0.5.*g*tp.^2
vy =
     1000
>> V=sqrt(v0.^2+vy.^2)
V =
1.0000e+03 %Тело падает со скоростью 1000 м/с.
```

Заключение. Для повышения интереса учащихся к физике рассмотрена решение задачи о движении материальной точки в поле тяготения Земли с использованием программной среды Matlab. Приведены постановка задачи с указанием начальных условий, математические модели процесса, рассчитаны скорость и дальность полета, построены графики зависимости высоты от времени полета, траектория движения тела.

Ключевые слова. Система Matlab, скорость, дальность полета, траектория.

Литература:

1. Ябурова Е. А. Автореферат кандидатской диссертации. 2006. Екатеринбург. Уральский государственный педагогический университет (УрГПУ).

2. Кабылбеков К.А. Инновация мен идея ұрпақтарын тәрбиелеу. //Республиканская общественная газета «Аталар сөзі». №16. 20.08. 2019 ж.

3. Кабылбеков К.А., Омашова Г.Ш. Application of MATLAB for calculations and visualization of physical phenomena. Monograph.-Shymkent: M.Auezov South-Kazakhstan State University, 2017.-268 p,

4. Кабылбеков К.А. Задачник физики с решениями. Учебное пособие. Караганды. 2002.- 138 с.

5. Кабылбеков К.А. Избранные задачи физики. Учебное пособие. Караганды. 2002.-146 с

6. Кабылбеков К.А., Аширбаев Х.А., Арысбаева А.С., Джумагалиева А.М. Модель бланка организации компьютерной лабораторной работы при исследовании физических явлений. //Современные наукоемкие технологии, №4, Москва, 2015, -С 40-43.

7. Kabylbekov K.A., Abdrakhmanova Kh.K., Abekova J., Abdraimov R.T., Ualikhanova B.S. Calculation and visualization of a system-an electron in a deep square potential well, with use of the software package of MATLAB. //Proceeding of the III International Scientific and Practical Conference «Topical researches of the World Science» (Iune 28, 2017,Dubai, UAE). №7(23). Vol.I, July 2017,- pp 7-13.

8. Kenzhekhan Kabylbekov, Khadisha Abdrakhmanova, Gaukhar Omashova, Pulat Saidakhmetov, Turlan Sultanbek, Nurzhamal Dausheyeva. A Laboratory on visualization of Electrostatic and Magnetic Fields. //Acta Polytechnica Hungarica Vol. 15, No. 7, 2018, P 49-70.

DOI: 10.12700/APH.15.7.2018.7.3

9. Kabylbekov K. A., Dasibekov A.D., Abdrakhmanova Kh.K., Saidakhmetov P.A.

10. Calculation and visualization of quatum-mechanical tunntl effect. //Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Physics and Mathematics, No. 2, 324, 2019, -P 60-69 . doi.org/10.32014/2018.2518-1726**.**

11. Kabylbekov K. A., Dasibekov A.D., Abdrakhmanova Kh.K., Saidakhmetov P.A.

12. Calculation and visualization of smail oscillations of a double plane pendulum. // Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Series of Physics and Mathematics, No. 2, 324, 2019, -P 69-79 . doi.org/10.32014/2018.2518-1726**.**

Кабылова С.А.
Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

СТУДЕНТТЕРГЕ ЗАМАНБАП КОМПЬЮТЕРДИК ТЕХНОЛОГИЯНЫ КОЛДОНУУНУН ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

ВЛИЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА СТУДЕНТОВ

IMPACT ON STUDENTS USING MODERN COMPUTER TECHNOLOGY

***Аннотация**: Макалада окутуу процессинде компьютердик технологияларды колдонуу жана билим сапатын жогорулатуу артыкчылыктарын аныктоо жолдору баяндалды. Компьютердик сабатуулукту жаңы маалымат технологияларды колдонуу усулдарын өздөштүрүү менен жүзөгө ашыруу багыттары белгиленди.*

***Түйүндүү сөздөр:** компьютердик технология,инновация, презентация, мультимедиа, интерактивдүү такта, интернет.*

***Аннотация:** В статье описаны преимущества использования в учебном процессе компьютерных технологии в повышении качества знаний. Представлены направления внедрения компьютерной грамотности на основе усвоения методов применения новых информационных технологий.*

***Ключевые слова:** компьютерная технология,инновация, презентация, мультимедиа, интерактивная доска, интернет.*

***Annotation**. The article describes the advantages of using computer technology in the educational process in improving the quality of knowledge. The directions of introducing computer literacy on the basis of the assimilation of methods of applying new information technologies are presented.*

***Key words:** computer technology, innovation, presentation, multimedia, interactive whiteboard, Internet.*

Бүгүнкү күндө компьютердик технологиялар билим берүүнүн негизги каражаттарына айланган учур жана интернеттен эркин пайдалануу шарттары, мүмкүнчүлүктөрү түзүлгөн. Учурда компьютердик технологиялар менен жабдуулар жана аларды окутуу процессинде колдонуу күндөн-күнгө жакшыртылууда. Окутуу процессинде жаңы маалыматтык-коммуникациялык технологияларды окутуу куралы катары пайдалануу-окутуунун сапатын жана эффективдүүлүгүн жогорулатат: окуучулардын материалдарды өздөштүрүүсүн жакшыртууга, терең өздөштүрүүгө практикалык колдонулуштарын жана илимий негиздерин ачып берүүгө компьютердик сабаттуулуктарын өнүктүрүүгө түрткү боло алат. Ошол эле учурда окуучулардын жеке кызыгууларын умтулууларын жана изденүүлөрүн жаратып, өз алдынча ойжүгүртүүлөрүн жана өз алдынча иштөөлөрүн өрчүтөт. Маалыматтык технологияларды колдонуу окуу китебинен сырткары ошумча маалыматтарды кеңири бере алат жана дидактиканын маанилүү принциби- миңуккандан бир көргөн көргөзмөлүүлүктүн таасири чоң: окуу-өздөштүрүү процесстеринде традициялык формадагы угуу, жазуу менен гана чектелип калбай, аны көрүү менен эске тутумун бекемдейт жана өз учурунда билим берүүнүн параметрлеринин аздыркөптүрөзгөрүшүнө байланыштуу байкоолорду, анализдерди жүргүзүүгө жетишет[2].

Билим берүү системасында жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу маселелери–материалдык-техникалык база менен жабдылуудан жаңы маалыматтык технологияларды пайдалануу усулдарын өздөштүрүүдөн жана анын улуттук стратегиянын талаптарына жооп берүү деңгээлинен шайкеш келүүлөрүнөн көз каранды. Жаңы маалыматтык технологияларды пайдалануу окутуучулар үчүн окутуунун жаңы формасына ылайыктуу усулдарды өздөштүрүү зарылдыгын шарттайт. Башкача айтканда мультимедиялык технологияларды, презентациялар, слайддар, анимациялык коштоолорду пайдалануу электрондук окуу куралдарын, окуу-методикалык комплекстерин түзүү боюнча жаңы проблемалар жаралып ал проблемаларды чечүү маселелеринде компьютердик технологияны билүү менен эле чектелбестен, окутуунун жаңы формасынын усулдарын билүү эң зарыл.

Окутуу процессинде мультимедиялык презентацияларды, түзүлгөн слайддарды, колдонуу студенттердин көңүлүн эң башкыга бурат жана материалды окуп-үйрөнүү учурундагы убакыт үнөмдөлөт да, бышыктоо үчүн убакыт артып, өтүлүүчү материал электрондук презентациялардын жардамында кенен-кесир бышыкталат. Табигый-математикалык дисциплиналарды окутууда электрондук презентацияларды колдонууда тема, текст, тарыхы, формулалар, теоремалар, схемалар, таблицалар, чиймелер чагылдырылат. Бул чиймелерди чийүүдө таблицалар жана схемаларды түзүүдө, доскада бор менен чийгенге караганда айырмасы чоң таасири алда канча күчтүү. Мында төмөндөгүлөрдү эске алуу керек:

- ✓ окуу жайлардын адистик багыттарын;
- ✓ адистик багыт боюнча мамлекеттик стандартка ылайык даярдоо деңгээлдерин;
- ✓ окутулуучу дисциплиналардын өзгөчөлүктөрүн;
- ✓ аудиторияда компьютердик каражаттарды колдонуунун техникалык мүмкүнчүлүктөрүн;

Презентациялар технологиясы бир жагынан окуучуларга жаңы материалдарды көрүнүктүү кылып көрсөтүүчү курал болсо, экинчи жагынан окутуучулар үчүн бул материалдарды даярдоо жана аны колдонуу процессин жеңилдетет. Алдын ала жүргүзүлгөн тажрыйбалар, презентациялар технологиясын пайдалануу

студенттердин окууга деген умтулуусун арттырып сабактын кызыктуу өтүлүшүн камсыздайт жана убакытты үмөндөйт. Эң негизгиси окутуучуларды жаңы компьютердик технологияларды пайдаланууга үйрөтөт. Маалымат-коммуникациялык технологияларды окутуу процессинде колдонуу жана билим берүүнүн сапатынын жогорулашына тийгизген таасирлерине токтолуп, анын артыкчылыктарын белгилөөгө болот:

- окутуунун сапатын жогорулатат жана натыйжалуулугун көтөрөт;
- берилген материалды жеткиликтүү терең өздөштүрүүгө жана өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүктөрү түзүлөт;
- теориялык материалдын практикалык колдонулуштары жана илимий негиздери кеңири өздөштүрүлөт;
- студенттердин өз алдынча билимге, билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу ишмердигин калыптандырат жана өнүктүрөт;
- окутуу процессинде аудиториялык иш-аракетинин жүгүн жеңилдетүү менен, таанып-билүүдө чыгармачыл ишмердүүлүк жөндөмдүүлүгүн өстүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт;
- ишмердүүлүктүн эки жагын б.а адам-коммуникациялык жаранга катышып, өзүнүн билимин маалымат формасында берүү ошондой эле сырттан маалыматты кабыл алып кайра өзүнүн өздүк билимине айландыруу жөндөмдүүлүгү калыптандырылат;
- компьютердик сабаттуулукту өздөштүрүү менен интернет тармагында иштөөдө билгичтикке ээ болуу жана интернеттен эркин пайдалануу мүмкүнчүлүгү артат;
- адистик билимин жогорулатуу максатында өздүк маалыматтык мейкиндигин уюштурууга,инновациялык ишмердүүлүктүн өнүгүшүнө кубаттуу фактор боло алат;
- учурдагы маалымат-билим берүү чөйрөсүндө натыйжалуу окутуу үчүн окуу-материалдык комплекстердин аздыгы;
- педагогдордо жаңы маалымат технологиялары боюнча билимдин жана билгичтиктин жетишкендиги ушундан жаңы шарттарда иштөө үчүн методикалык даярдыктын жана квалификациясын жогорулатуу керектиги;
- көпчүлүк билим берүү мекемелеринде материалдык-техникалык базанын жана интернет булактарында окутуучулардын электрондук маалыматтарынан пайдалануу мүмкүнчүлүктөрүнүн жетишкендиги ,б.а окутуучулардын электрондук окуу материалдарынын даяр эместиги;
- маалымат технологияларды үзгүлтүксүз колдонуу, окутуу процессинде табылгыс болгон окутуучу жана студенттердин ортосундагы диалогдук мамилени солгундаштырат, диалогдук негиздеги чыгармачыл ой жүгүртүүлөрүн начарлатат;
- маалымат технологияларын орду менен пайдалуу керек үзгүлтүксүз пайдалануу окутуу процессинин эффективдүүлүгүн төмөндөшү мүмкүн.

Заманбап билим берүү системасы ачык глобалдык системага окшоп көрүнөт. Азыркы цивилизациянын постиндустриялык абалы информациялык коомдун өнүгүүсү менен байланышат. Маалыматтык коом бул адамзат цивилизациясынын жаңы формасы. Коомдо жумушчулардын көпчүлү бөлүгү маалыматты иштетүү менен алектенген жагдай маалыматтык коомду жаратат. Пайда болгон маалыматтык коом үзгүлтүксүз байланышкан технологиялардын өнүгүүсүндө таралат [1].

Жаңы маалыматтык технология адамзаттын бардык чөйрөсүндө кеңири жайылууда. Бул процесс окуу системасынын практикалык жана теориялык маңызынын өзгөрүүсүнө алып келди. Кыргызстандын маалыматтык коом катары өнүгүүсү үчүн глобалдуу маалымат мейкиндигинде эркин сүзүп, ыкчам ой жүгүртүп, оптималдуу чечимдерди кабыл ала турген коомдун ар кандай шартына ийкемдүү адистер зарыл. Ушул зарылчылык студенттердин алдына талаптарды койду.

Интернет дүйнөдөгү ар түрдүү мекемелердин түрдүү маалыматтык тармактарын чагылдыруучу ядро бүткүл дүйнөнү камтыган компьютердик тармак, бүгүнкү кырдаалдагы заманбап технологиялардын бири. Азыркы учурда интернеттин дүйнөнүн 160тан ашык өлкөсүндө 30 миллиондон ашуун абоненти бар. Ай сайын бул тармак 5-10%ке көбөйүүдө. Айрым адамдар интернет эч кандай мааниге ээ эмес деп эсептешет. Бирок алар түпкүлүгүн ойлобосто адашууда. Билл Гейтс айткандай: интернет- бул технологиянын кыймылдаткыч күчү. Ар аркылуу дүйнөнүн ар тарабында иштелип чыккан акыркы баалуу маалыматтар менен таанышуу мүмкүнчүлүгү бар.

Ааламдашуу жана интеграция процессинде билим берүү жатында маалыматтык коммуникация чоң мааниге ээ. Маалыматтык технология заманбап билим берүүдөокуучулардын компонентүүлүгүн калыптандырууда негизги орунду ээлейт.

Азыркы учурдагы окутуучулардын маалыматтык коммуникациялык компонентүүлүгүнүн төмөн болушунун себеби:

- окуучулардын компьютердик технология боюнча базалык билимдеринин начар болушу,башкача айтканда көпчүлүк мектептердеги информатика предметинин талаптагыдай эместиги;
- окуучулардын өздүк компютеринин жоктугу;
- окуучулардын компьютерди пайдалануу маданиятынын жетишсиздиги;
- окуучулардын компьютердик ар түрдүү оюндарга, музыкага көбүрөөк кызыгуусу.

Билим берүү негизги өнүгүү тажрыйбалуу жана сапаттуу адистерди даярдоодон башталат. Сапатсыз даярдалган адистерден өз ишмердүүлүгүндө иш ордун модернизациялоо жана мотивдештирүү сыяктуу аракетттерди күтүүгө мүмкүн эмес.

Азыркы учурда болочок адистер бир гана фундаменталдык билимдерди алуу менен гана чектелбестен, ар тараптуу изденииши зарыл. Квалификациялуу тажрыйбалуу адистерди даярдоодо маанилүү маселе бул-болочок адистин маалыматтык компоненттүүлүгүн жогорулатуу.

Маалыматтык компоненттүүлүктү өнүктүрүү процессинин абалы төмөнкүлөргө байланыштуу болот:

- ✓ мотивация;
- ✓ керектүү билимди алуу үчүн кызыкчылыгы;
- ✓ программалык каражаттар жана маалыматтар;
- ✓ маалымат алуу жолдорун жана аракетин аныктап берүүчү негизги издеп таануучу функциялар;
- ✓ техникалык ресурстар менен камсыз кылуучу программалык чөйрөлөр;
- ✓ «адам жана компьютер» мамилеси тажрыйбасы.

Булар менен байланышта:

- Окууда конкреттүү тапшырмаларды жана жалпы түшүнүктүү максаттарды аныктоо;
- Программалык жана техникалык каражаттардын максатын жана милдетин тура аныктоо.

Бул жаатта бүгүнкү күндө биздин акбалыбыз кандай? Туура, ар бир студент же билим алуучу каймыл бир деңгээлдеги интернетти билим алуу максатында колдонуп жатат.

Кандайдыр бир маалымат издесе, бир секунда ичинде интернет миңдеген шилтемелерди сунуш кылат. Алардын ар биринде маалыматтар.

Ушундай толгон токой маалыматка адам бир секунда ичинде ээ болот. Алардын бир нечесин окуучу шашып-бушуп окуп, айрымдарын өзүнө электрондук варианта көчүрүп, кээ бирин кагазга чыгарып алууга жетишет. Түрүн ылгабай, өтө көп жеп алган тамакты сиңире албагандай, өтө көп маалымат да кишиге «жукпайт», анын билим алуусуна жакшы натыйжа бербей калышы мүмкүн.

Өз алдынча окуу, кызыккан область жөнүндө маалымат алуу, кругозорду өстүрүү, саясат таануу жана башка ушул сыяктуу студенттин болочоктогоу татыктуу адис катары калыптанышына өбөлгө түзүп бере турган зор мүмкүнчүлүк бул-интернет[3].

Бүгүнкүкүндөкомпьютердиктехнологиялардын негизгикаражаттарынын бири бул - интерактивдүү доска болуп саналат.

Интерактивдүү доска (ИД)-компьютерге туташтырылган сенсордук экран,ал эми сүрөттөлүштөрдүн бардыгы доскага проектор аркылуу берилет. Интерактивдүү доска компьютердин ар кандай текстти, анимацияны, видеоматериалды кабыл алып жана эске сактай алат.

Интерактивдүү доска берилген анимация, видеоматериалдын алдына жазууга, текстти маркер менен белгилөөгө, эсептерди чыгарууга болот. Интерактивдүү досканын кадимки бор менен жазылган доскадан төмөнкүдөй артыкчылыгы бар:

- визуалдык материалдын демонстрациясын башкарууга мүмкүнчүлүк берет;
- оңдоолорду, корректировкаларды киргизүү болот;
- түстү бөлүп көрсөтүүгө болот;
- сабактын материалдарын кийинки колдонгого чейин сактоого жана редакциялоого болот;
- сабактын каалаган этабына кайрылууга болот;
- сабакта микроскоп, цифралык фотоаппарат же видеокамераны кошо колдонууга болот;
- сабак мезгилинде доскада жүргүзүлгөн бардык иш аракеттерди жазууга жана сактоого болот;
- сабакта интерактивдүү досканы колдонуу окуучулар үчүн төмөндөгүдөй артыкчылыктарга ээ.
- Окуучуну кызыктырат жана мотивациясын өстүрөт;
- Окуу материалдарын түшүндүрүүдө түрдүү кабыл алуу каналдарын колдонуунун негизинде татаал идеяларды жеңил чыгармачылык менен, өзүнө ишенимдүүлүк менен иштөөгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Интерактивдүү доска компьютерде эмне болуп жаткандагын жөн гана көрсөтпөстөн, презентация процессин (эки тараптуу кыймыл)башкаруу да мүмкүнчүлүгүнө ээ. Компьютерге жана интерактивдүү доскага микроскоп, камера, цифралык фотоаппарат же видеокамера орнотууга болот. Сабак мезгилинде жогоруда чагылдырылга бардык материалдар менен ийгиликтүү иштөөгө болот.

Интерактивдүү доска толугу менен ишке киришүүсү үчүн анын төмөндөгүдөй төрт компоненти болушу зарыл:

- компьютер;
- мультимедиалык проектор;
- интерактивдүү доска;
- туура келген программалык камсыздоолор.

Мультимедиалык проектор жана интерактивдүү доска компьютерге туташтырылат.

Компьютердин мониторундагы сүрөттөлүш проектор аркылуу интерактивдүү доскага берилет. Интерактивдүү досканын үстүнкү бетиндеги тийишүүлөр кабелдин жана компьютерде орнотулган атайын программалык камсыздоолор аркылуу компьютерге берилет.

Интерактивдүү доска үч типте болот:

1-типтеги доска бетиндеги каршылыкты ага тийгенде эле өзүнө белгилейт. Мындай доскалардын үстүңкү бети жумшак, ийкемдүү болот жана компьютерге сигналдар атайын мемраналар аркылуу иштетилет.

2-типтеги доска электромагнитик импульстарды фиксирлей алат. Бул доскалардын үстүнкү бети кадимки традициялык доскаларга окшоп кату. Алар батарея менен иштеген атаыйын электромагниттик ручкалар (маркерлер) менен башкарылат.

3-типтеги доска булл лазердик доскалар инфракызыл лазердик сканери менен кату жумушчу үстүнкү бетти түзүп турат. Бул сканерлер кыймылды атайын кодировкаланган атайын түсү бар ручканын жардамы менен аныкташат жана компьютерге берет[4].

Жыйынтыгында окуучулардын эмгегин туура уюштура турган болсок, анда алардын алдынча таанып билүүсү өсөт. Эгерде окуу маалыматты интерактивдүү түрдөтүшүндүрүп, окуу материалдарын берүүдө статикалык жана динамикалык ырааттуулук сакталса, анда сабак ийгиликтүү өтөт[4].

Адабияттар:

1. Бекбоев И. Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. - Б. : Педагогика, 2003.
2. Компьютер жана Интернет: Энциклопедиялык окуу куралы. / [Башкы редактор У.Асанов, ред. кеңеш У.Н. Бримкулов (төрага) ж.б. – Б.: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору, 2004. – 380 б.
3. Орускулов Т. Р. Актуальные проблемы внедрения новых информационных технологий в образовательные школы Кыргызской Республики // Информатика в образовании Кыргызстана. – Бишкек: КИО, 2000. – С.15-21.
4. Хуторский, А.В. Интернет в школе: Практикум по дистанционному обучению.–Москва: ИОСО РАО, 2000.

Калдыбаева Ж. Т.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МУЛЬТИМЕДИЙНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

ЧЕТ ТИЛДЕРИН ОКУТУУДА МУЛЬТМЕДИАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУУНУН ЭФФЕКТИВДҮҮЛҮГҮ

THE USE OF MULTIMEDIA TECHNOLOGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

Аннотация: *Илимий макалада чет тилдерин окутуудагы эффективдүү деп эсептелген окутуунункоммуникативдик ыкмалары каралат. Окуу процессинде Интернет, аудио-видео комплексттер, компьютерде мультмедиалык каражаттар сыяктуу жаңы информациялык технологияларды колдонууга интенсивдүү киришүү болуп жаткандыгы жыйынтыкталды. Сабакта компьютерлерди, технологияларды мультмедиа жана глобалдуу маалыматтык Интернет желелерин колдонуу окуу системасына жана чет тилди окутуунун мазмунунжанаыкмасынөзгөртүүгөолуттуутаасирберээриайтылды.*

Түйүндүү сөздөр: *компьютер, интернет, мультимедия, программалар, аудио-, видео-комплекстер, жекечелүүлүк, мотив, аспап, коммуникация, чет тил.*

Аннотация: *В статье рассматривается коммуникативные методы обучения иностранному языку, которые считаются эффективными. Сформулировалось выводы, о том, что более интенсивно стали внедряться в учебный процесс новые информационные технологии, такие как Интернет, аудио-видео комплексы, мультимедийные обучающие компьютерные программы. Использования компьютера, технологии, мультимедиа и глобальной информационной компьютерной сети Интернет влияет на систему образования, вызывая значительные изменения в содержании и методах обучения иностранным языкам.*

Ключевые слова: *компьютер, интернет, мультмедиа, программы, аудио-, видео комплексы, индивидуальность, мотив, инструмент, коммуникация, иностранный язык.*

Annotation: *The article discusses communicative methods of teaching a foreign language which is considered effective. Conclusions were drawn that new information technologies such as Internet, audio - video complexes multimedia educational computer programs began to be introduced into the educational process more intensively. Computer utilities, technology, multimedia global information computer network internet affects the education system causing significant changes in content and methods of teaching foreign language.*

Key words: *computer, Internet, multimedia, programs, audio-video complexes individuality, motive, communication, tool, foreign language.*

В последние годы все чаще поднимается вопрос о применении новых информационных технологий. Это не только современные технические средства обучения, но и новые формы преподавания, новый подход к процессу обучения использование мультимедийные средств помогает реализовать личностно-ориентированный

подход в обучении, обеспечивает индивидуализацию и дифференциацию с учетом особенности обучаемых, их уровня обученности, склонностей. Изучение иностранного языка с помощью компьютерных программ вызывает огромный интерес у обучаемых [1.56].

В настоящее время обучение иностранному языку в высшей школе претерпевает большие изменения. Более интенсивно стали внедряться в учебный процесс новые информационные технологии, такие как Интернет, аудио – и видео комплексы, мультимедийные обучающие компьютерные программы. На современном этапе внедрение персонального компьютера, технологии, мультимедиа и глобальной информационной компьютерной сети Интернет влияет на систему образования, вызывая значительные изменения в содержании и методах обучения иностранным языкам. Перед нами встает проблема поиска нового педагогического инструмента. В современных условиях, учитывая большую и серьезную заинтересованность обучающихся информационными технологиями, можно использовать эту возможность в качестве мощного инструмента развития мотивации на уроках иностранного языка.Компьютер позволяет качественно изменить контроль за деятельностью обучающихся, обеспечивая при этом гибкость управления учебным процессом. Роль преподавателя здесь не менее важна. Он подбирает компьютерные программы к занятиям, дидактический материал и индивидуальные задания, помогает студентам в процессе работы, оценивает их знание и развитие.

По мнению Жаркова Т.И. «Применение в компьютерной технике делает и позволяет осуществлять обоснованный выбор наилучшего результата обучения. Применение компьютера как инструмента для работы с информацией очень разнообразно и многообразно. Он может за несколько секунд просмотреть электронную библиотеку и найти требуемую информацию»[3].

При использовании компьютера вербальную коммуникационную деятельность следует рассматривать в трех аспектах. Во-первых, как свободное общение студентов в режиме реального времени посредством использования электронной почты и информационных сетей, т.е. как аутентичный диалог в письменной форме между партнерами по коммуникации. Во-вторых, как интерактивное диалоговое взаимодействие обучаемого с компьютером, при котором преследуются реальные цели коммуникации, т.е. как человеко- машинный диалог. Во третьих, как общение обучаемых в аудитории в процессе работы с компьютерными обучающими программами, выступающими в качестве стимула для коммуникации и средства воссоздания условий ситуации обучения.

Специфика предмета иностранного языка обуславливает активное и уместное применение компьютера на занятиях. Ведущим компонентом содержания обучения иностранного языка является обучение различным видам речевой деятельности: говорению, аудированию, чтению, письму. Обучающая компьютерная программа является тренажером, который организует самостоятельную работу обучаемого, управляет ею и создает условия, при которых студенты самостоятельную формируют свои знания, что и особо ценно, ибо знание, полученные в готовом виде, очень часто мимо их сознания и не остаются в памяти. Использование компьютеров на уроках иностранного языка становится потребностью времени.

Обучение с помощью компьютера дает возможность организовать самостоятельную работу каждого студента. Интегрирование обычного занятия с компьютером позволяет преподавателю переложить часть своей работы на компьютер, делая при этом процесс обучения более интересным и интенсивным. При этом компьютер не заменяет преподавателя, а только дополняет его. Подбор обучающих программ зависит от текущего учебного материала, уровня подготовки обучаемых и их способностей.

Работа с компьютером не только способствует повышению интереса к учебе, но и дает возможность регулировать предъявление учебных задач по степени трудности, поощрение правильных решений. Кроме того, компьютер позволяет полностью устранить одну из важнейших причин отрицательного отношения к учебе-неуспех, обусловленный непониманием материала или пробелом в знаниях. Именно этот аспект и предусмотрен авторами многих компьютерных обучающих программ. Обучаемому предоставлена возможность использовать различные справочные пособия и словари, которые можно вызвать на экран за несколько секунд. Работая на компьютере, студент получает возможность довести решение задачи до конца, опираясь на необходимую помощь.

Существенный прогресс в развитии персональных компьютеров и компьютерных технологий приводит к изменению и в процессе обучения иностранным языкам. Активное и уместное применение компьютера на занятиях иностранного языка представляется возможным и целесообразным исходя из специфики самого предмета [2.98].

Ведущим компонентом содержания обучения иностранного языка является обучение различным видам речевой деятельности: говорению, аудированию, чтению, письму. При обучении аудированию каждый студент получает возможность слышать иноязычную речь. При обучении говорению каждый студент может произносить фразы на иностранном языке в микрофон. При изучении грамматических явлений каждый студент может выполнять грамматические упражнения, имеет возможность разгадывать кроссворды, чайнворды, заниматься поиском слов, выполнять игровые упражнения. Как показывает практика, мультимедийные программы наилучшим образом соответствуют структуре учебного процесса. Они максимально приближают процесс обучения иностранному языку к реальным условиям, наиболее полно удовлетворяют дидактическим требованиям. В этих программах используется методичные приемы, позволяющие производить ознакомление, тренировку и контроль.

Эффективное использование мультимедийных технологий в учебно-воспитательном процессе возможно лишь при условии, что соответствие технологии гармонично и обоснованно интегрируется в данный процесс и

обеспечивает новые возможности как преподавателю, так и студентам. Для эффективного использования мультимедийных технологий необходимо создать такие условия, чтобы обеспечить формирование социальной и познавательной активности как основных личностных характеристик обучаемого. Программы должны носить диалоговый характер для развития самостоятельности студентов. В целях последующей самореализации студентов необходимо развитие их способности и гармоничной индивидуальности личности.

Каковы критерии эффективности использования технических средствобучения на занятиях по иностранному языку? Во-первых, они должны повышать производительность труда. Во-вторых, осуществлять обратную связь и контроль всех действий студентов. В-третьих, повышать интерес к изучению языка. Следует отметить, что использование мультимедийных технологий не может обеспечить существенного педагогического эффекта без преподавателя, поскольку эти технологии только способы обучения, эффективность их зависит от умения преподавателя использовать их достижения определенных педагогических целей на основе глубокого изучения всех возможностей. Не удивительно, что все преподаватели оказались готовы к широкому внедрению компьютеров в обучение иностранным языком. Необходимо, что бы каждый преподаватель понял простую мысль: компьютер в учебном процессе- не механический педагог, не заместитель или аналог преподавателя, а средство, усиливающее и расширяющее возможности его обучающей деятельности.

В организации работ современной высшей школы все еще доминирует авторитарный подход к обучении, который не способствует в должной мере формированию способов умственной деятельности и умению использовать предыдущие знания и опыт для усвоения нового учебного материала. Существующие традиционные подходы к обучению недостаточно развивают навыки самостоятельной познавательной деятельности. Другим недостаточным застоявшимся системы образования является тот факт, что одной из основных целей определяется подготовка необходимого обществу квалифицированного участника производственного процесса. Все остальные потенциальные способности личности, в том числе и творческие, практически остаются невостребованными [8].

Воспитание творческой личности-задача всей системы образования, поскольку в процессе познавательной творческой деятельности студент осознает свою значимость. Реализует себя как личность. Для формирования креативности как личностного качества необходимо создавать специально организованную среду, которая обеспечит многосторонние системное влияние. Необходимо дать возможность студентам работать по индивидуальному плану. Для этого логично вводить элементы дистанционного обучения, базирующиеся на использовании мультимедийных технологий. Компьютеризация нашего общества взывает к жизни и появление все большего количества людей, которые хотят и могут пользоваться этими умными машинами в повседневной жизни. Компьютеры облегчают жизнь и делают ее более интересной. Ведь если при помощи этой машины в течении часа или двух можно посетить обучающие курсы в Интернете по любому предмету, увидеть мир в его нынешнем состоянии и многообразии, пообщаться с огромной массой самых разных людей и получить доступ в библиотеки, музеи и на выставки, о которых можно только мечтать, то лучшего средства для саморазвития и индивидуального образования и самообразование действительно нет.

Литература:

1. Апальков В. Г. Методика формирования межкультурной компетенции средствами электронно-почтовой группы (английский язык, профильный уровень): дисс. ... к. инд. пед. наук Тамбов, 2008. 157 с.
2. Волошко М. О. Организация обучения свободному общению с использованием тандем-метода // Педагогическое мастерство: мат-лы IV междунар. науч. конф. (г. Москва, февраль 2014 г.). М.: Буки-Веди, 2014-С. 29-31.
3. Жаркова Т. И.Эффективные методы обучения иностранному языку. 2015.-М.
4. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам. СПб.: Каро, 2005. 352 с.
5. Byram M. Teaching Foreign Languages for Intercultural Competence // Cultural Aspects of Language Education / ed. by V. V. Saphonova. M.: Euroschool Press, 1998. P. 7-21.
6. Developing Intercultural Competence in Practice / ed. by M. Byram, A. Nichols & D. Stevens. Clevedon: Multilingual Matters, 2001. 291 p.
7. Кибер Ленинка: https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-ispolzovaniya-tandem-metoda-s-tselyu-formirovaniya-mezhkulturnoy-kompetentsii-uchaschihsya
8. https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-metody-obucheniya-inostrannomu-yazyku.

Каниметов Ж.К.
Ала-Тоо Эл аралык университети

ПЕДАГОГИКА ИЛИМИНИН ФИЗИКАНЫ ОКУТУУ БОЮНЧА БЕЛГИЛҮҮ ОКУМУШТУУ НУРСАПАР МААТКЕРИМОВ

МААТКЕРИМОВ НУРСАПАР ИЗВЕСТНЫЙ УЧЕНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ ПО ПРЕПОДАВАНИЮ ФИЗИКИ

MAATKERIMOV NURSAPAR FAMOUS SCIENTIST OF PEDAGOGICAL SCIENCE ON TEACHING PHYSICS

Аннотация: *Мааткеримов Нурсапар Оролбекович - жаш кезинен илим изилдөөгө калыптанган, айрыкча физиканы окутуу методикасындагы жаңы усулдарды изилдеген белгилүү педагог–илимпоз. Ал илимдин адамы, билим берүүнүн устаты, кайда эмгектенбесин иштин көзүн билген, илимде, окутуунун усулдугунда талыкпай эмгектенген мээнеткич педагог.*
Түйүндүү сөздөр: *педагог, илимпоз, физика, окутуу методикасы.*
Аннотация: *Мааткеримов Нурсапар Оролбекович с молодых лет показал себя как ученый ищущий новых знаний, исследовал новые методы обучения в области физики. Он человек науки, педагог с большой буквы, в образовательной деятельности мастер своего дела, который вкладывает все свои силы не покладая рук в сферу науки и преподавания.*
Ключевые слова: *педагог, ученый, физика, методика преподавания.*
Abstract: *Nursapar Orolbekovich Maatkerimov from the time of his youth showed himself as a scientist seeking new knowledge; especially he is looking for new teaching methods in the field of physics. He is a man of science and great lecturer. He is a master in any sphere of life who puts all his strength tirelessly in to the field of science and teaching.*
Key words: *lecturer, scientist, physics, teaching methods.*

Нурсапар Москва шаарында СССРдин Педагогика илимдер академиясынын аспирантурасында билим алып, анда иштеген атактуу педагог окумуштуулардан сабак, үлгү алган, жаш кезинен илим изилдөөгө калыптанган, айрыкча физиканы окутуу методикасындагы белгилүү педагог–илимпоз. Ал ошол 1975-78–жылдарда педагогика илиминин теориясын Москванын алдыңкы ЖОЖдор, мектептери менен практикалык байланыш түзүп, жаңы эксперименттерди жүргүзүп, физиканы кандай окутуу, инновациялык технологияларды кантип ишке ашырууда чоң эмгек аткарган.

Биз Пржевальскидеги педагогикалык институтунун бүтүрүүчүлөрүнүн баарыбыз мектептерде физика мугалими болуп иштесек, Нурсапар жаш окумуштуу катары Москвадан аспирантураны аяктап, илимдин кандидаты болуп келүүсү чоң жетишкендик болгон. Ал жылдары Пржевальск педагогикалык жогорку окуу жайында Нурсапар Мааткеримов педагогика илимдеринин кандидаты, Кадырбек Калдыбаев физика-математика илимдеринин кандидаты болуп жаш окумуштуулардын келгени биз үчүн жаш жаңы окумуштуулардын муунунун өсүшү эле.

1965–жылы Нурсапардын атасы Оролбек аба Чаектен Пржевальск (Каракол) шаарына КГБга майор чини менен кызматкер кезинде которулуп, көп кабаттуу үйдө квартира алып көчүп келишти.

Биз бир уруунун балдары, жакын тууган болобуз. Мен ал кезде Пржевальск (Каракол) шаарында С.М.Киров атындагы мектепте 10–класста окуучу элем. Атам Канимет: «Сен Пржевальскиде Оролбек абаңдын үйүнө жатып окуйсуң, ал абдан жакшы киши» - дегенинен мен алардын үйүндө жатып Нурсапар менен чогуу мектепке барып калдик. Ал шаарда В.И.Ленин атындагы мектепте 11–класста окуучу, биз ынак жакшы жолдош болдук, көп маселелерди чогуу акылдашып, кеңешип, сырдашып, көп жакшы күндөр өттү. Оролбек абам көп балалуу, үйдө чоң энебиз, энебиз да чогуу турдук, ал үй-бүлө пейли кенен өтө ынтымактуу, чоң, жакшы үй-бүлө эле. Үч бөлмөлүү батир баарыбызга кенен, бардык шарты бардай сезилчү, көрсө адамдын кенендиги, пейли, ички дүйнөсү таза болсо ошого жараша болот тура. Нурсапар экөөбүз бир комнатада элек, ал кезде сейрек фотоаппарат менен сүрөт тартып, сүрөт чыгарып, чогуу китеп окуп, кээде киного барып талкуу кылчу элек, балалык күндөр бир топ жыл чогуу жүрүп бирге болгон күндөр өзгөчө да.

Нурсапар ошондо эле китепти көп окуган, ой–жүгүртүүсү жакшы, жоопкерчиликтүү, токтоо, аракетчил эле.

Орто мектепти мен 10-класс, ал 11-класс менен чогуу ийгиликтүү аяктадык. Көздөгөн максаттарга жетүүнү көздөп, мен Бишкек шаарына Медициналык институтка, Нурсапар Мамлекеттик университетке экономика факультетине тапшырып экөөбүз тең окууга өтпөй калдык. Негизги себеби ал кезде 1966–жылы орто мектепти 10 жана 11-класстар чогуу бүтүшкөн, окууга өтүү өтө оор жана конкурс эки эсе жогору болгон. Бир жыл иштеп, 1967-жылы Пржевальск шаарында Педагогика институтунун физика–математика факультетине физика адистигине кайра чогуу тапшырып, ал орус мен кыргыз группаларында окуп калдык.

Нурсапар институтта башка студенттерден айырмаланып, өтө жакшы окуп, башында жогорулатылган, кийин Ленидик стипендияга ээ болду. Ал кезде мындай сыйлык алыш өтө жогорку баа эле, бүт институтта

өзүнчө жакшы жаңылык болуп, дагы факультеттин комсомол комитетинин катчысы болуп шайланган. Нурсапар бул жооптуу иштерди активдүү иштеп, студенттердин жана окутуучулардын арасында чоң кадыр баркка ээ болгон.

Биз окуган жылдары институттун эки гана факультети (үч-төрт бөлүмү менен) болгону менен Караколго Нарындан, Таластан, Чүйдөн келген студенттер абдан көп, Пржевальск педагогикалык институту республикадагы күчтүү адистерди даярдаган алдыңкы институттардан эле. Ошол кезде институтка жаш илимпоздор борбордон көп келип татыктуу эмгек өтөштү, бул биз үчүн сыймык болгон.

Нурсапар институтту артыкчылык «кызыл» дипломү менен бүтүргөнү баарыбыз үчүн кубанычтуу окуя болгон жана ал физика–математика факультетине окутуучу болуп орношуп иштеп калды.

1971-жылы физматтын 170тен ашык бүтүрүүчүлөрдүн көпчүлүгү өз адистиги менен иштеп кийин турмушта өз жолун ийгиликтүү улантышты, арабыздан республикага көрүнүктүү инсандар чыгышты, ошентип алдыбыз 70 жаш курагына чыгып калыптырбыз, муну менен Нурсапарды чын жүрөктөн куттуктайбыз.

Физика илими – бул татаал кубулуштарга ээ жаратылыштын илими, ошол илимди аркалап Москва шаарына бир жылдык стажировкага жиберилип ийгиликтүү аяктап, СССР Педагогикалык илимдер академиясынын окутуунун мазмуну жана методдорун илимий-изилдөө Институттун аспирантурасына кабыл алынат. Жаш окумуштуу ал жерден өтө белгилүү окумуштуулар менен, “Физика в школе” журналынын башкы редактору педагогика илимдеринин доктору, профессор (кийин РАОнун академиги болгон) В.Г. Разумовский, физика-математика илимдердин кандидаты В.В.Усанов ж.б. окумуштуулар менен таанышып, көп жакшы сабактарды алган, изденүүчү, изилдөөчү катары Нурсапар өзүнүн илимге болгон шыгын, жөндөмүн көрсөтүп чогуу иштешкен.

Ошол жылдары мен Түп районунда Каркыра мектебинде иштөөчү элем, кезиккенде илим жаңылыктарын “Физика в школе” журналы аркылуу айылдан окуп таанышсак, ал башкы редактору менен пикир алышканын айтып кубанып кеп кылчу, аспирантурага чейин эле стажировканын жыйынтык отчетунда В.Г. Разумовскийге жакканын көп жолу эскерген.

Нурсапар аспирантураны ийгиликтүү аяктап, көп түйшүктөр менен Педагогикалык илимдер академиясынан, Институтунан алган теориялык билимдерин Москванын алдыңкы мектептеринен физиканы окутуу боюнча методикалык эксперименттерин жүргүзүп көрүнүктүү окумуштуулардын көмөгү менен кандидаттык илимий даражасын жактоого жетишкен. Нурсапардын айтканы эсимде: кандидаттык диссертацияны жактап бүткөндөн кийин, аспиранттар, кезеги менен үч жыл жазган кагаздарыбыздын жыйынтыгы чыгып автореферат жана диссертациялык ишти калтырып, баардык эски кагаздарды кечинде Пахра дарыясынын жээгинде шаан-шөкөт менен өрттөчү элек, кагаздар таң аткыча күйүп турчу эле дейт. Ал кезде бүгүнкүдөй компьютерлер жок, колго жазылган, эски машинкага басылган кагаздар болгондуктан аябай көп болчу элек.

Нурсапардын илимий жетекчиси В.В.Усанов, физиканы окутуунун лаборатория жетекчиси В.Г.Разумовскийдин ошол кезде Союз боюнча чоң илимий мектеби пайда болгон. Азыр Кыргызстанда да И.Бекбоевдин, М.Рахимованын, Э.Мамбетакуновдун, Н.Асипованын, А.Калдыбаеванын илимий мектеби сыяктуу болсо керек. Илимий мектеп түзүү, түйшүктүү көп кырдуу иш, көптөгөн сыноолор, сындар, теория, эксперимент, анын жыйынтыгы, ийгилиги менен кубандырат. Илимий педагогикалык мектеп түзгөн илимпозго биринчиден жогорку илимий деңгээл, даанышман уюштурууучулук жөндөмдүүлүк, анан тынбаган эмгек гана илимий мектеп түздүрөт. Биз бул адамдар менен сыймыктанабыз.

Республикада педагогика илиминде физиканы окутуунун методикасы боюнча биринчи илимдин доктору - бул Мамбетакунов Эсенбек, биз урматтаган талантуу, көрүнүктүү педагог, экинчи илимдин докторлук диссертациясын Нурсапар Мааткеримов анын жетекчилиги астында жактаган.

Нурсапар Пржевальскидеги мамлекеттик педагогикалык институттун өнүгүшүнө жана кийин Ысык-Көл университети болуп түзүлүп иштешине зор салымын кошкону белгилүү. Бул университетте физиканы окутуу методикасы кафедрасынын башчысы, окумуштуу катчысы, илимий иштер жана аспирантура бөлүмүнүн башчысы болуп, областын мектептеринде да, республикалык олимпиадага жөндөмдүү окуучуларды даярдоодо көп иштерди жүргүзгөн талыкпаган педагог. Ал көптөгөн ректор, проректор, декандар, жетекчилер менен 45 жыл чогуу иштешип, бирок өзүнүн принципиалдуулугун жана илимдеги жогорку деңгээлин пайдаланып тыкандык, түз, таза иштерин көрсөтө алды.

Нурсапар илимдеги түйшүктү көп тартты, докторлук диссертациясын кечирээк жактады. 1978–жылы Москва шаарында кандидаттык диссертациясын 2010–жылы Бишкек шаарында Кыргыз билим берүү академиясында докторлук диссертациясын коргогон, 30-жыл өткөрүп, абдан бышырып, изденип, изилдеп ийгиликтүү жактады.

Ал илимге берилген адам, билим берүүнүн устаты, кайда эмгектенбесин (кийинки жылдары Кыргыз билим берүү академиясында, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинде азыркы убакытка чейин) иштин көзүн билген, талыкпай эмгектенген, колнан келген жардамын аябаган, мээнеткич педагог.

Нурсапардын окуучулары, студенттери, дипломниктери, магистранттары азыр республиканын көп жерлеринде, жакынкы чет өлкөлөрдө үзүрлүү эмгектенүүдө, ал чоң мектеп түзө алды. Ата–энеси да турмуш жолун татыктуу өткөргөн мыкты инсандар эле, жолдошу Анара, уул жана кыздары Нурсапарга тирек-жөлөк болуп ынтымактуу өсүп-өнгөн үй-бүлө, мен дагы Нурсапарга 70–жылдык маарекеси менен куттуктап өзүнө, үйбүлөсүнө, неберелерине бакубат турмушту, эсенчиликти, бардык ийгиликтерди жана илим ийне менен кудук

казгандай дегендей Нурсапар педагогика илиминде көп иштерди аткара алды, эми магистранттарын, аспиранттарын, докторанттарын тарбиялап илим жолуна салууда чон-чоң жетишкендиктерди каалайбыз.

Адабияттар:

1. Мамбетакунов Э., Жораев М. Педагогикалык жогорку окуу жайларында физиканы окутуу (монография). – Бишкек:Университет, 2015. – 494.
2. Каниметов Ж., Основные направления демократизации образования в Кыргызской Республике (монография). – Бишкек: КГУ им.И.Арабаева, 2004. – 225.
3. Мааткеримов Н.О., Каниметов Ж., Байсеркеев А.Э. Состояние преподавания физики в школах Иссык-Кульской области и пути совершенствования методики на основе нормирования учебного процесса /Мат-лы науч. практ. конф. посв. 60-летию образования Иссык-Кульской области. – Каракол: Дархан, 2001. –С. 216-224.

Карабасова Г. Б.

Казахский национальный университет им. Абая

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ ПУТЕМ КОМПЛЕКСНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИКТ

ФИЗИКАНЫ ОКУТУУНУН НАТЫЙЖАЛУУЛУГУН ӨСТҮРҮҮДӨ МКТны ПАЙДАЛАНУУ МЕНЕН ДИДАКТИКАЛЫК КАРАЖАТТАРДЫ КОМПЛЕКСТҮҮ КОЛДОНУУ

INCREASING THE EFFICIENCY OF TEACHING PHYSICS BY THE COMPLEX USE OF DIDACTIC MEANS WITH THE USE OF ICT

Аннотация. *В статье рассмотрены различные подходы к использованию ИКТ для повышения эффективности обучения физике. Внедрение ИКТ в сферу образования привело к развитию и созданию различного рода электронных образовательных ресурсов (или цифровых образовательных ресурсов), и внедрению их в учебный процесс. Данная статья дает краткий обзор об этих образовательных ресурсах и показывает насколько важно комплексное использование дидактических средств с применением ИКТ в обучении физике при разработке соответствующей методики по применению ИКТ в использовании дидактических средств.*

Ключевые слова: *информатизация, образование, виртуальная лаборатория, методика, электронные ресурсы.*

Аннотация. *Маалымат жана коммникация технологияларын (МКТ) физика окутуусун эффективтүү (натыйжалуу) жогорулатуу учун колдонуусун ар турдүү ыкмалары көрсөтулгөн маала. Маылымат жана коммникация технологиясын билим берүү тармагына киргизүүсү ар кандай электрондук билим берүү ресурстарын (же санариптик билим берүү ресурстарын) өнүгүүсүнө жана түзүлүшүнө алып келди, жана окутуу процессине киргизилди. Бул макала билим берүу ресурстар жөнүндө жана дидактикалык куралдарын комплекстүү колдануусу канчалык маанилүү экенинн көрсөтүп турат, МКТ колдонуусу менен.*

Түйүндү сөздөр: *маалыматташтыруу, билим беруу, виртуалдык лаборатория, методика, электрондук ресурстар.*

Abstract. *The article discusses various approaches to using information communication technology (ICT) to increase the effectiveness of teaching physics. The introduction of ICT in the field of education has led to the development and creation of various kinds of electronic educational resources (or digital educational resources), and their introduction into the educational process. This article gives a brief overview of these educational resources and shows how important the integrated use of didactic tools with the use of ICT in physics education is in developing the appropriate methodology for the use of ICT in the use of didactic tools.*

Key words*: informatization, education, virtual laboratory, methods, electronicresources.*

В Казахстане применение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в системе образования, в том числе в вузах осуществляется в рамках государственной политики информатизации общества и образования.

Информатизация общества закреплена как важнейший механизм формирования конкурентоспособности национальной экономики в Послании Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира. Казахстан на пороге нового рывка в своем развитии» [1].

Достижения в области современных информационных и телекоммуникационных технологий дают возможность качественно изменить содержание, методы и организационные формы обучения.

Появление персональных компьютеров и доступа в глобальную сеть Интернет привнесло в сферу образования не только новые технические, но и дидактические возможности. Это простота диалогового

общения, доступ к гигантским объемам информации ивозможность визуализации. Применение графических объектов в учебных компьютерных системах позволяет не только увеличить скорость передачи информации обучаемому и повысить уровень ее понимания, но и способствует развитию таких важных для специалиста любой отрасли качеств, как интуиция, профессиональное чутье, образное мышление.

Таким образом, внедрение ИКТ в сферу образования привело к развитию и созданию различного рода электронных образовательных ресурсов (или цифровых образовательных ресурсов), и внедрению их в учебный процесс. К электронным образовательным ресурсам относятся также и информационно-образовательные среды.

Анализ исследований в области электронных образовательных ресурсов показал, что в литературе нет устоявшегося термина, характеризующего эти ресурсы, и соответственно нет устоявшегося определения. Встречаются такие термины как «информационная среда», «образовательная среда», «обучающая среда» и пр.

И.П. Образцов считает, что информационная система это система, объединяющая посредством сетевых технологий, программные и технические средства, организационное, методическое и математическое обеспечение, предназначенное для повышения эффективности и доступности образовательного процесса подготовки специалистов [2].

Таким образом, электронная среда с ее инструментарием может успешно применяться для моделирования физических явлений, их исследования, выдвижения гипотез и их проверки. А так же образовательные среды формируют условия для развития самостоятельности студентов, повышают их интерес к процессу обучения, закрепляют навыки работы с компьютерной техникой.

В настоящее время при обучении физике используются такие электронные ресурсы, как «Сборка», «Орбита 1.2», «Виртуальная физика» и тп. Рассмотрим наиболее распространенные ресурсы.

Инструментальная программная среда (виртуальная лабратория) «Сборка» предназначена для изучения законов постоянного тока в средней школе и студентов младших курсов вузов. Эти программы позволяют собирать на экране компьютера и исследовать различные электрические цепи. Причем в программе «Сборка» вид всех виртуальных приборов соответствует виду приборов, используемых в учебном процессе. [3]

Работа в виртуальной лаборатории дает возможность ознакомиться с внешним видом приборов и их работой, научиться разбираться в электрических схемах, уметь собирать электрические цепи, в результате чего пользователь овладевает основами электротехники и конструирования. Использование возможностей таких компьютерных лабораторий необходимо применить для закрепления знаний студентами и организации основ конструирования, расширив список лабораторных исследований.

Баллистический редактор «Орбита 1.2» [4] предназначен для демонстрации и изучения основных физических принципов движения тел в гравитационном поле Земли. Программа позволяет рассчитывать и визуализировать баллистические траектории и орбиты движения тел, осуществлять прогноз движения космических аппаратов, а также отображать астробаллистическую ситуацию на карте мира.

С нашей точки зрения, умение производить расчеты с изменением начальных условий, корректировать их в соответствии с полученными результатами и оценивать возможные ситуации является одним из важных факторов в подготовке будущих инженеров. Поэтому при организации учебного процесса студентов требуется внедрить соответствующие разработки с целью развития мышления и формирования умения принимать решения.

Активная обучающая среда «Виртуальная физика» - электронное учебное пособие по физике, выполненное по технологии активного модельного медиа. «Виртуальная физика» представляет собой базу моделей - знаний, охватывающую все основные разделы курса общей физики. В нее включено около 300 лабораторных работ, 40 конструкторов, более 100 заданий по конструированию, 400 страниц гипертекста (справочная и методическая информация), 2000 моделей физических объектов, явлений, эффектов и свойств, 500 двумерных и трехмерных модельно анимированных образов, 100 иллюстраций, 20 минут видео и звука, 400 проверочных заданий.

«Виртуальная физика» содержит наиболее полное собрание всевозможных справочных данных, моделей и видеозаписей, по сравнению с рассмотренными выше разработками. Но, как правило, моделирование в этой среде сопровождается изображением несложной схемы эксперимента, представляет визуальное отображение математической функции и мало соответствует модификации изучаемого объекта по технологическому принципу.

Мы считаем, что комплексное использование дидактических средств с применением ИКТ позволяет повысить эффективность обучения физике, но для этого необходимо разработать еще и соответствующую методику по их применению.

Таким образом, применение информационных технологий позволяет организовать хранение, поиск и доставку информации субъектам учебного процесса, а также его визуализацию и интерактивность. Кроме того, способствует не только увеличению скорости передачи информации обучаемому, а и повышает уровень ее понимания, развивает такие важные для специалиста любой отрасли качества, как интуиция, профессиональное чутье, образное мышление. Позволяет организовать самостоятельную субъектную деятельность участников образовательного процесса. Применение интерактивных программ дает возможность самостоятельно менять параметры процесса, управлять измерительными приборами, изменять характеристики материалов, что позволяет создавать некую виртуальную творческую лабораторию, где возможно не только изучить определенный раздел, но и развить навыки исследователя.

Имеющиеся же разработки в основном применяются для самостоятельной работы или демонстрации анимаций, моделей и пр. во время занятий. Большей частью эти разработки предназначены для учащихся школ и учителей, а каждое пособие ориентировано на определенный вид деятельности. Мы считаем, что применение таких компьютерных программ при обучении физике будущих инженеров не дает необходимого эффекта, так как не хватает единого подхода к созданию цифровых образовательных ресурсов и их комплексного использования в различных (основных) формах учебного процесса. Кроме того отсутствуют соответствующие методики применения этих средств в технических вузах. Поэтому, нужно из каждой обучающей программы отобрать необходимое, доработать, дополнить соответствующими материалами и требованиями и использовать в комплексе для организации самостоятельной работы студентов. При этом разработать методику по использованию этих дидактических средств.

Л.Н. Кечиев, Г.П. Путилов, С.Р. Тумковский, анализируя достоинства и недостатки, существующих информационно-образовательных сред, дидактических традиций системы образования, а также современного состояния информационных технологий и средств телекоммуникаций, выделяют следующие принципы, на которых должны строиться проектируемые в настоящее время информационно- образовательные среды [5].

• ***Многокомпонентность*** — информационно-образовательная среда представляет собой многокомпонентную среду, включающую в себя учебно- методические материалы, наукоемкое программное обеспечение, тренинговые системы, системы контроля знаний, технические средства, базы данных и информационно-справочные системы, хранилища информации любого вида, включая графику, видео и пр., взаимосвязанные между собой.

• ***Интегральность*** — информационная компонента информационно- образовательной среды должна включать в себя всю необходимую совокупность базовых знаний в областях науки и техники с выходом на мировые ресурсы, определяемых профилями подготовки специалистов, учитывать междисциплинарные связи, информационно-справочную базу дополнительных учебных материалов, детализирующих и углубляющих знания.

• ***Распределенность*** — информационная компонента информационно- образовательной среды оптимальным образом распределена по хранилищам информации (серверам) с учетом требований и ограничений современных технических средств и экономической эффективности.

• ***Адаптивность*** — информационно-образовательная среда должна не отторгаться существующей системой образования, не нарушать ее структуры и принципов построения, также должна позволить гибко модифицировать информационное ядро информационно-образовательной среды, адекватно отражая потребности общества.

Сформулированные принципы построения информационно- образовательной среды делают необходимым рассмотрение информационно- образовательной среды, с одной стороны, как части традиционной образовательной системы, а, с другой стороны, как самостоятельной системы, направленной на развитие активной творческой деятельности учащихся с применением информационных технологий.

При использовании средств современных информационных технологий И.В. Роберт [6] выделяет следующие основные педагогические цели:

- развитие личности обучаемого, подготовка индивида к комфортной жизни в условиях информационного общества;
- развитие различных видов мышления (например, наглядно- действенного, наглядно-образного, интуитивного, творческого, теоретического видов мышления);
- эстетическое воспитание (например, за счет использования возможностей компьютерной графики, технологии мультимедиа);
- развитие коммуникативных способностей;
- формирование умений принимать оптимальное решение или предлагать варианты решения в сложной ситуации;
- развитие умений осуществлять экспериментально-исследовательскую деятельность (например, за счет реализации возможностей компьютерного моделирования или использования оборудования, сопрягаемого с ЭВМ);
- формирование информационной культуры, умений осуществлять обработку информации.

Многие авторы отмечают, что использование средств новых информационных технологий в качестве средства обучения, совершенствует процесс преподавания, повышает его эффективность и качество.

Использование средств информационных технологий, которые обладают информационно-справочными, информационно-поисковыми, моделирующими, телекоммуникационными, демонстрационными, контролирующими, автоматизированно-обучающими возможностями, позволяет формировать такие образовательные результаты, как познавательные потребности, аналитические способности, умения самопроверки, организационно-практические способности, исследовательские навыки, коммуникационные навыки, самостоятельность, любознательность, конструирование своих знаний, ориентацию в информационном пространстве и др.

Следовательно, применение ИКТ в процессе обучения физике студентов педагогического университета, можно использовать для решения проблемы подготовки специалистов, готовых адаптироваться к условиям

быстро меняющегося информационного общества, способных самостоятельно ставить и решать профессиональные задач.

Таким образом, применение ИОС в учебном процессе позволит:

- реализовать различные технические возможности, связанные с реализацией и демонстрацией экспериментов;
- задействовать дидактические функции эксперимента;
- разнообразить эксперимент посредством применения ИКТ;
- организовать самостоятельную субъектную деятельность с применением.

Литература:

1. *Государственная программа* **«Информационный Казахстан-2020»** *Указ Президента Республики Казахстан от 8 января 2013 года №464.*
2. ОбразцовП.И., Психолого-педагогические аспекты разработки и применения в вузе информационных технологий обучения [Текст] / П.И. Образцов. - Орловский гос. тех. ун-т. - Орел, 2000. — 145 с.
3. Сборка [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://shadrinsk.zaural.ru/~sda/projectl.
4. Баллистический редактор «Орбита 1.2» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.infoline.ru/g23/5495/Physics/Cyrillic/orbit.htm.
5. Кечиев, JI.Н. Методы и средства построения образовательного портала технического вуза [Текст] / JI.Н. Кечиев, Г.П. Путилов, С.Р. Тумковский // Открытое образование. - 2002. - №2. - С. 34—42.
6. Роберт, И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования [Текст] / И.В. Роберт. - М.: «Школа-Пресс», 1994. - 85 с.

Карасартова Ж.Б., Сагимбекова Д.С., Анарбекова Н.А.

К.Тыныстанов ат. Ыссык-Көл мамлекеттик университети

БИЛИМ БЕРҮҮ ПРОЦЕССИНДЕ ОКУТУУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН КОЛДОНУУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИЙ ОБУЧЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

THE USE OF LEARNING TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Аннотация: *Бул макалада азыркы билим берүү процессинде окутуу технологияларын колдонуунунөзгөчөлүктөрү чагылдырылган.*

Түйүндүү сөздөр: *азыркы билим берүүнүн технологиялары, педагогикалык технология, билим берүү , калыптандыруу, мээ чабуулу, кластер, Венндин диаграммасы.*

Аннотация*: В этой статье рассматривается использование в современном педагогическом процессе новых, совершенных технологий обучения.*

Ключевые слова: *современные образовательные технологии, педагогический технология, образование, формирование, мозговой штурм, кластер, диаграмма Венна.*

Annotation: *This article considers the use of new, advanced technologies in the modern pedagogical process.*

Key words: *modern educational technology, pedagogical technology, education,forming,brain storm, cluster,diagram of Venn.*

Педагогикалык процессте технология идеясынын пайда болушу илимий-техниканын териялык жана практикалык жактан жетишкендиктер менен байланыштуу. Педагогикалык технологиянын кенен изилдениши өткөн кылымдын 60-ж. Адегенде Американын андан кийин Европанын мектептеринде башталган. Анын негиздөөчүлөрү Дж. Кэролл, Д. Брунер, Д. Хамбилин, Г. Гейс, В. Коскарелли, ал эми Россияда П.Я. Гальптерин, Н.Ф.Талызина, Ю.К.Бабанский, В.П.Беспалько жана башкалар эсептелет.

Азыркы убакта «технология» деген түшүнүк иш-аракеттин бардык түрүнө колдонулат. Өндүрүштө технология- сапаттуу продукцияларды иштеп чыгуунун биргелешкен жолдору, түрлөрү. Көп жылдар бою «ыкма», «усул» деп колдонуп келген. Ал жөн эле методдордун жыйындысы эмес. Сапаттуу, көнүлдөгүдөй, каалаган нерсерлерди жасоо, ал үчүн ар кандай каражаттардын баарын колдонуп эң мыкты нерселерди иштеп чыгаруу болсо, технологиянын негизги звеносу- анын жыйынтыгы саналат. Качан гана планда каралган нерсе сапаттуу жасалганда, аны «технология» катары кабыл алышат. Эгерде начар иштетсе, анда жаңы жолдорду издеп, жаңы ыкмаларды табуу технологиясы керек [4].

Ал эми «педагогикалык технология» деп көп жылдар бою окуу процессинде техникалык каражаттарды колдонгондо гана айтылат. Азыркы учурда «педагогикалык технология» деген түшүнүк эмнени билдирет? Ар бир мезгилдин өзүнүн билим берүүгө койгон талабы бар. Доор алмашкан сайын талап да өзгөрүүдө. Демек, педагогикалык технология - бул мугалимдин алдыга койгон максатты аткарууда колдонгон иш-аракеттеринин жыйындысы, же болбосо педагогдун сапаттуу иш-аракеттин илимий жактан долборлоо жана сөзсүз түрдө иш жүзүнө ашаарына кепил болуу аталат.

Ошондуктан, педагогикалык максат профессионал-педагогдун гана аракеттинен иш жүзүнө ашат. Ал аракет «технология» деп аталат. Анын «методика» деген түшүнүктөн айырмасы иш билги мугалимдин гана

аракети, ал эми «методика- бул окутуунун усулдары жана ыкмалары», анда мугалимдин жеке сапаты аныкталбайт. Технология-чыгармачыл, эмгекчил, тажрыйбалуу гана мугалимдин аракетине тиешелүү болот.

Демек, педагогикалык технология мугалимдин кесиби менен байланыштуу каралат. Негизинен ал окутуунун техникалык каражаттарын колдоно билүү менен сабак өтүүдө ыкмалык репертуарга ээ болууга негизделет. Учурда бул терминиөзүнө окутуу процессин методикалык жактан жабдууну гана камтыбастан (аны техникалык жактан жабдуу жана мугалимдин методикасын билүүсү) анын маанилүү жагын, окутуу ыкмаларын жана түрлөрүн тандоого жараша окутуунун максатын жана маанисин да камтыйт [4].

Ал эми билим берүүгө карата технология – бул билим берүүчү максаттарды ишке ашырууда окуучуларга принциптердин, окутуунун жана тарбиялоонун методдорунун, жолдорун, аларга педагогикалык аракеттердин болгон жыйындысы түшүндүрүлөт. Педагогикалык же билим берүүчү технологиясын түшүнүүчү үч деңгээлде сүрөттөөгө болот [1].

1) окутуунун эң рационалдуу жолдорун изилдөө илимде;

2) окутууда колдонулган принциптердин, ыкмалардын, методдордун түшүндүрүү системасы;

3) инсандык, методологиялык каражаттар иштетилген жана жүзөгө ашырылган реалдуу ишмердүүлүк процессинде.

«Педагогикалык технология» жөнүндө түшүнүк педагогикада бардык маңызда: тар да жана кенен да пайдаланат. Бирок бардык варианттарда технологиянын мазмуну төмөнкүлөрдү камтыйт:

1) педагогдун окутуучу окуучулардан окуу ишмердүүлүгүн камсыздандырган методдорду комплекстүү уюштуруу;

2) дидактиканын, методиканын процедураларын, катышуучулардын аракетинин бардык каражаттарын уюштуруу;

3) адамдык, техникалык жана башка ресурстарды эске алуу менен билим берүүнүн тарбиялоонун, өнүктүрүүнүн жаңы мазмунунун иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу [2].

Ошондуктан, педагогикалык технологиялар деп окуутунун бүтүндөй процессин окуу жайлардагы таалим-тарбияны уюштуруу ишименен түшүндүрүлөт.

ЖОЖдо студенттерди окутуу-тарбиялоону уюштуруу процессин талдоо бир эле жүз жылдыка эсептелбейт.Окумуштуу педагогдор окутуу иши уюштурула турган реалдуулукту эске алуу менен окутуу процессин жакшыртуунун шарттарын жана ыкмаларын талдап келишкен. Педагог-философтор тигил же бул педагогикалык системанын алкагында окутуу процессин уюштуруучулук жактан тариздөөгө негизденүү менен окутууну активдештирүүнүн мүмкүнчүлүгү боюнча маселелерди талкуулашкан.

Окутуу процессинин мазмуну дидактиканын негизги маселелеринин бири. Окутуу процессинин мазмуну «кимге?», «кандайкөлөмдөгүбилимди?», «кандай деңгээлде берүү?» керектигин аныктайт.

Демек, тигил же бул окуу маселеси үчүн окутуу процессинин мазмуну студенттердин ар тараптан өнүгүүшүнө, алардын ойлонуу, ой-жүгүртүү ишмердүүлүгүнө жана эмгектенүүсүнө шарт түзүлүшү зарыл. Окутуу процессинин мазмунун аныктоо үчүн алгач ирээт, ага таасир этүүчү факторлорду аныкташат. Демек, педагогикалык илимий-изилдөөлөрдүн негизинде окуу процессинин мазмунун аныктоочу башкы факторлорго төмөнкүлөрдү: окутуу процессинин максатын, билимдин деңгээлин, студенттердин өздүк муктаждыгын, алыскы жана жакынкы өлкөлөрдөгү билим системасы, максаттын мүмкүнчүлүгү, техникалык жетишкендиктери, улуттук жана дүйнөлүк маданият жана жалпы коомдук муктаждыктар аныкталат.

Ошондуктан, окутуу процессинин мазмунун эң биринчи ирээтте билим берүү максатка ылайыктуу аныкталат [3].

Бүгүнкү күндө ЖОЖдун алдына коюлган эң маанилүү милдет студенттерге илимдин негиздерин терең жана бекем билим берүү, аларды практикада колдонуунун педагогикалык технологияларынкалыптандыруу саналат. Окутууда азыркы билим берүү технологиялардын сапатын жогорулатуу бүгүнкү күндөгү өлкөбүздүн болупжаткан өзгөрүүлөр, кайра куруулар мезгилинде студенттердиучурдун талабына ылайык билим берүүдө чоң роль мугалимге таандык. Ал окутуунун бардык багыттары боюнча сабактын, билим берүүнүн сапатын жана эффективдүүлүгүн арттырууда талыкпас изденүү чоңчыгармачылык мененокутуу учурунда жана класстан тышкаркы мезгилдерде педагогикалык технологияны өздөштүрө алат. Ал эми окутуунун илимий-теориялык жагын билим берүүчүлүк милдетин, турмуш менен байланышын ачык, так көрсөтүп жогорку деңгээлде окутуу мугалимдин башкы милдети.

Бул жагдайда: «Ар бир сабакокутууда эң жакшы даярдык, алдыңкы эң мыкты методика, жогорку сапат» деген сыяктуу теманын тегерегинде секцияларда, же жалпы эле коллективде демилге көтөрүп иштөөз натыйжасын жемиштүү берет деген ойдобуз. Окуутуу процессин уюштуруунун негизги формасы-сабак. Андыктан, студенттерге билим берүүдө, окутууда, сабактын ролу чоң.

Окутуунун идеялык багыты, билим менен практикалык иштин биримдиги студенттерге мугалимдин таасири жана педагогикалык технологиялардын мааниси чоң.Бул үчүн мугалим окутууда көп педагогикалык технологиялардын жардамы менен сабактын натыйжалуулугун арттырууга аракеттенүү керек.Ал аракетте окутуунун максаты, аны уюштуруу, окутуунун мазмуну, жабдылышы жана аны алып баруунун технологиялары айкалышып турган учурда гана окутуу эффективдүү болот.

Демек, окутуу программалык материалды өздөштүрүү, мугалимдин күндөлүк ишинпедагогиканын технологияларын, илимдин негиздери боюнча студенттердин терең билимге ээ болушу сыяктуу маселелерди ичине камтыйт. Белгилүү педагог В.С.Сухомлинский айткандай: «окутуу - мугалимдин педагогикалык маданиятынын күзгүсү, анын интелектуалдуу байлыгынын өлчөмү анын кругозорунун жана эрудициясынын көрсөткүчү болуу керек» дейт. Ошентип, окутууну (натыйжалуу) ийгиликтүү өткөрүүчүн мугалим ар бир сабаккаөзүнүн билимин, педагогикалык тажрыйбасын бүткүл эрудициясын, тереңтажрыйбасын жумшайт.

Окутуунун мазмунуна карата мугалим аны алып баруунун методикалык технологияларын аныктайт. Өз тажрыйбасын да жыйнаган, билген,өздөштүргөн педагогикалык технологияларды окутууда анда колдонуучу каражаттарды, педагогикалык чыгармачылыкты пайдаланат. Ошондуктан,педагогикалык технология сабакты өтүүдөн, башкача айтканда, практикалык иштен келип чыгат. Окуу процессинин сапатын жогорулатуу бул окутуунун мазмунун гана көтөрүү эмес окутууну уюштуруунун илимий деңгээлин, технологияларынөнүктүрүү болуп эсептелет.

Окутуунун билим берүү технологиялары-бул студенттердин таанып билүүчүлүк практикалык ишин уюштуруп билим берүүнүн мазмунун өздөштүрүүгөүзгүлтүксүз алып бара турган мугалимдин ырааттуу жана максатка багытталган иш-аракетинин системасы, башкача айтканда, технология бул окуу процессинин натыйжалуулугун жакшыртууга жардам берүүчү негизги каражаттын бири. Окутуунун эффективдүүлүгүн көтөрүүдөбүгүнкү күндө көптөгөн технологияларды колдонууга болот. Атап айтканда,мээ чабуулу, Венндин диаграммасы, кластер, эки бөлүктүү күндөлүк,синквейн жана башкаларды атасак болот. Окутууда азыркы билим берүүнүн технологиялары арбын колдонулуп, натыйжасын берүүдө десек болот.

Студенттердин терең билим алышына гана жардам бербестен мугалимдин талаптагыдай түшүндүрүүсүн камсыз кылган эң ыңгайлуу жана кеңири жайылтылган инновациялык маалыматтык технологиялардын каражаттарын пайдалануу да керек. Азыркы мезгилдерде практикалык сабактарда окутуунун салтка айланган билим берүүдө жогоруда аталган технологияларын көп колдонушат.

Жыйынтыгында, окутуу менен тарбиялоонункаражаттарынын технологияларынын арасынан эң эле жөнөкөй студенттердин изденүү сезимин козгогон технологияларды тандап алуу мугалим үчүн негизги маселе бойдон калуу керек жана аны окутуунун сапатын жогорулатууну пайдалануу менен келечектин мыкты адистерине эмгегибизди жумшоо зарыл.

Адабияттар:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери.- Б., 2011.
2. Бекбоев И.Б., Алимбеков А.А. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы.-Б., 2011.
3. Мамбетакунов Э.,Сияев Т.М.Педагогиканын негиздери.-Б.,2008
4. Рахимова М.Р.,Абдыкеримова М.А. Педагогиканын теориясы, системасы жана технологиясы.-Б., 2007.

Куатбаева Д.Е., Акитай Б.Е., Канапьянова З.Н.

Абай атындағы ҚазҰП

БҮГІНГІ КҮНІ STEM

STEM ТЕХНОЛОГИИ СЕГОДНЯ

STEM TECHNOLOGY TODAY

Андатпа: *Бұл мақалада қазіргі заманауи ойлау дағдысын, STEM білім жүйесінде оқитын білімгерлер арасында логикалық мәдениетті қалыптастыру мәселесі ашылады.*

Заманауи білім беру жүйесі оқушының сырттан не қоғамнан алынған біліктілігін ынталандырып, бағалауға бағытталған. Қарқынды дамып келе жатқан ақпараттық технологиялар заманында сабақта алған білімдерін қолдана отырып, «ойша құрастырылған тәжірибені» іс жүзінде көрсетуге мүмкіндік туды. Атап айтқанда, біз білім берудің осы стилін қолданатын мектептерді қарастырдық.

Түйін сөздер: *қалыптастыру, ойлау, STEM, білім беру жүйесі.*

Аннотация: *В данной статье раскрывается проблема формирования современного стиля мышления, логической культуры у обучающихся при STEM образовании.*

Современная система обучения направлена на то, чтобы ориентировать учащегося на стимулы и оценки, получаемые извне, из социума. В условиях бурно развивающейся информационной технологий стало возможным более наглядно показать многие «мысленные эксперименты» в реальном времени применяя полученные знания на уроках. В частности, нами было рассмотрено те школы, которые применяют этот стиль образования.

Ключевые слова: *формирование, мышление, STEM, система образования.*

Abstract: *This article reveals the problem of the formation of a modern style of thinking, a logical culture among students in STEM education.*

The modern educational system is aimed at orienting the student to incentives and assessments received from the outside, from society. In the conditions of rapidly developing information technology, it became possible to more clearly demonstrate many “thought experiments” in real time using the knowledge gained in the lessons. In particular, we considered those schools that apply this style of education.

Key words: *formation, thinking, STEM, education system*

Оқу орнының қазіргі кездегі басты мәселелерінің бірі - мектеп оқушыларының білім сапасын арттыру.

Қазіргі оқыту жүйесі адамды қоғамнан тыс қабылдаған ынталандыру мен бағалауға бағыттайды. Дидактика және педагогикалық психология студенттері арасында логикалық мәдениетті қалыптастыру мәселесі қазіргі кездегі қоғамды демокритизациялау және оның экономикалық саласының дамуы мамандардың кәсіби

дайындығының сапалы жаңа деңгейін талап етеді, бұл көбіне олардың логикалық және әдістемелік дайындығымен байланысты. Бұдан шығатыны, мектептің негізгі міндеті – оқушыларға оны қалыптастыру процесінде тек болашақ маман ретінде ғана емес, дамыған логикалық ойлау мәдениеті бар тұлға ретінде көмектесу.

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» Жолдауында Елде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керектігі жайлы атап өткен болатын. Осыған орай, «Цифрлық Қазақстан» жеке бағдарламасын әзірлеуді және қабылдауды тапсырды [1].

Қазіргі заман талабына сай адам іс-әрекетінің барлық салаларында еркін қолданысқа енген ақпараттық технологиялар біздің күнделікті өміріміздің ажырамас бөлігі болып табылады. Ақпараттық технологияларды тиімді қолдану сандық үлгіде көрсетілген әртүрлі ақпараттың түрлерімен жұмыс істеу үдерісін тездетеді және жеңілдетеді. Білім берудің басым бағыттарының бірі оқушылардың компьютерлік сауаттылығын қалыптастыру болып табылады. Компьютерлік сауаттылықты қалыптастыру ғылым, техника, медицина, білім беру және мәдениет саласынына негізгі әсерін тигізуі мүмкін.

Қазіргі уақытта әлемде төртінші технологиялық революция болып жатыр: ақпараттың қарқынды ағыны, жоғары технологиялық инновациялар мен әзірлемелер біздің өміріміздің барлық салаларын өзгертіп жатыр. Қоғам сұранысы да, жеке тұлғаның қызығушылықтары да өзгеріп жатыр.

Егер бұрын қыздар еңбек сабағында алжапқыш тігіп, ал ұл балалар ағашпен немесе металлмен жұмыс істесе, онда қазіргі уақытта бұл жеткіліксіз. Робототехника, құрастыру, бағдарламалау, үлгілеу, 3D-жобалау және тағы басқа – бұның бәрі енді дүниежүзінің қазіргі оқушыларын қызықтырады. Бұл қызығушылықтарды жүзеге асыру үшін анағұрлым күрделі дағдылар мен құзыреттер керек. Білу мен істеу ғана емес, сонымен қатар зерттеу және ойлап шығару маңызды.

Ғылым, математика, технологиялар және инженерия сияқты басты академиялық салаларда бір мезгілде даму керек, оларды STEM (science, technology, engineering and mathematics) деген бір сөзбен біріктіріп атауға болады.

STEM – оқытудың біріктірілген тәсілі, оның шеңберінде академиялық ғылыми-техникалық тұжырымдамалар шынайы өмір контексінде зерттеледі. Бұндай тәсілдің мақсаты – мектеп, қоғам, жұмыс және бүкіл әлем арасында STEM-сауаттылықты дамытуға және әлемдік экономикадағы бәсекеге қабілеттілікке ықпал ететін нық байланыстарды орнату (Tsupros, 2009).

2017 жылғы 13 қазанында «Өрлеу» БАҰО» АҚ филиалы «СҚО бойынша ПҚ БАИ» информатика, математика, физика мұғалімдеріне арналған «Робототехника негіздері» бағдарламасы бойынша курс аяқталды[2].

Облыс педагогтарын курстық дайындау барысында робототехниканың даму тарихымен танысып, курс материалы сәтті игерілді. «Робототехника негіздері» курсының тыңдаушылары **Lego Mindstorms Education EV3** и **Arduino Uno R3** сияқты болашағы зор және актуалды робототехникалық кешендерді қолдана отырып, STEM-ғылымдарының дағдыларын қалыптастыра алды.

Тыңдаушылар бағдаршам, көлік қоятын орын, артқы траектория бойынша қозғалыс, автомобильді парктроник, домофон және т.б. робототехникалық жобаларды модельдеп, бағдарлама жасады және құрылымдады.

«ORLEU Robotics» интерактивті үзілісі осы курстардың басты ерекшелігі болды. «Робототехника негіздері» бағдарламасы бойынша тыңдаушылар тобы филиал ұжымы мен барлық ұстаздарға арнап нағыз STEM-шоу өткізді: 20-дан астам роботтарды жинап, олардың тамаша мүмкіндіктерін барлық жиналған қауымға көрсете алды.

Бұл курстарда «Робототехника негіздері» бағдарламасы бойынша филиал тренерлерімен жасалған «ORLEU Robotics» (www.robot.ipksko.kz) виртуалды зертхана порталы қолданылды. Тыңдаушылар бұл порталдың артықшылығын жоғары бағалады, портал робототехникаға тек ұстаздардың үйренуіне мүмкіндік беріп қоймайды, сонымен қатар, оқушылардың да 24/7 форматында білім алуларына жағдай жасайды.

Мектепте білім беру мақсатындағы робототехникамен айналасу балалардың алгебра, информатика, геометрия, электрлі және механикалық инженерия, физика, жобалау және 3D-модельдеу саласында дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Lego и Arduino білім беру робототехникасының білім беру кешендерінің нәтижелі синтезі оқушылар бойындағы STEM мүмкіндіктерді толық ашуға жағдай жасайды. Осындай нәтижелі синтез филиал қабырғасында өткен «Робототехника негіздері» біліктілікті арттыру курсында жүзеге асты [3].

Әлемнің басқа мемлекеттерінде математикалық және ғылыми-техникалық білім беруді дамыту жөнінде мемлекеттік бағдарламалар да қабылданды. Мысалы, Малайзияның 2013-2025 жылдарға арналған білімді дамыту жоспары аясында STEM-білім беру реформасы қарастырылды.

Бұл реформаның 1-кезеңі (2013-2015жж.) – куррикулумды жетілдіру, мұғалімдерді даярлау, оқытудың кешенді әдістерін пайдалану арқылы STEM-білім берудің сапасын арттыру;

2-кезең (2016-2020жж.) – қоғамның STEM-дегі хабардарлығын және мүдделілігін БАҚ кампаниялар және серіктестік байланыстар арқылы жоғарылату;

3-кезең (2021-2025жж.) – алғашқы екі кезең бастамаларының сәттілігін бағалау және жаңа бастамалары мен бағдарламалары бар жаңа жол картасын әзірлеу.

Австралияда 2015 жылы STEM-білім беруді мектептерде дамытудың 2016-2026 жылдарға арналған Ұлттық стратегиясы қабылданды (National STEM School Education Strategy). Стратегияда бес басты міндет анықталды:

1) оқушыларды STEM-ге тарту және қызықтыру, қабілетін арттыру;

2) мұғалімдердің әлеуетін және STEM пәндерге оқыту сапасын арттыру;

3) мектептерде STEM-білімін алу мүмкіндіктерін қолдау;

4) ЖОО-мен, бизнеспен және өнеркәсіппен тиімді серіктестік қарым-қатынастарға жәрдемдесу;

5) мықты деректер қорын құру.

Қазақстанда да STEM-білім берудің белсене дамуы басталды. Бұны Білім мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында STEM контекстінде мектептегі білім берудің мазмұнына өту дәлелдейді. Жаңа білім беру саясатын жүзеге асыру үшін оқу бағдарламасына жаңа технологияларды, ғылыми инновацияларды, математикалық үлгілеуді дамытуға бағытталған STEM-элементтерді енгізу жоспарланды.

Осылайша, біздің еліміз дамыған елдермен бірдей бағытта ілгерілеп келеді. STEM-білім беру оқуды және мансапты қосатын көпір болып табылады. Оның тұжырымдамасы балаларды технологиялық тұрғыдан дамыған әлемге дайындайды. Келешектің мамандарына жан-жақты дайындық пен жаратылыстану ғылымдары, инженерия, технологиялар мен математиканың әр түрлі білім беру салаларынан алынған білім керек.

Елбасы сөз сөйлегеннен кейін, STEM-білім беруді біртіндеп енгізу жүріп жатыр. Біз осы жаңашылдықты енгізетін және балаларға шексіз мүмкіндіктер ашатын Haileybury Astana мектебінің мысалында қарастырдық. STEM-тәсілдің ерекшелігі - ондағы барлық пәндер тығыз байланысты. Мысалы, егер біздің алдымызда роботты жинау міндеті тұрса, бірақ оны физика, химия, математика және бағдарламалау салаларында кең танымсыз жасау мүмкін емес. Сондықтан STEM пәндер емес, "жобалар" өтетін кезде оларды оқытудың бірыңғай схемасына біріктіреді. Осындай білім беру ортасында Балалар білім алады және оларды дереу пайдалануды үйренеді.

Haileybury мектебінің нәтижелері оқушылардың білім сапасы қаншалықты жақсаратынын көрсетеді. Олардың жетістіктері бойынша білім беруге жаңа инновациялық жүйені енгізу ойлау дағдыларын ғана емес, сонымен қатар мектепке деген көзқарасты да арттырады және жақсартады деп айтуға болады [4].

Қазір бұл жаһандық әлемдік проблемаларды шешу үшін ең нақты және тиімді тәсіл: экологияда, энергетикада, медицинада, инженерияда, құрылыста және т.б.... Мысалы, физика сабақтарында теориялар мен формулаларды үйреніп қана қоймай, көпір үлгісін құруға болады. Оны құрастыра отырып, балалар басымен және қолдарымен жұмыс істейді, өз есептерін шын мәнінде тексереді. Инженерлер мен ғалымдар өз дағдыларын прототиптер мен эксперименттерді сынау үстінде жүздеген сағат өткізіп, әрдайым шыңдайды. Ал STEM-тәсілді барлық жерде қолдануға болады. Ол үшін қымбат тұратын зертханалар мен жабдықтар қажет емес. Базалық инженерлік дағдылар оқушы қолда бар материалдардан сол көпірді салған кезде қалыптасады.

Осылайша, біздің еліміз дамыған елдермен бірдей бағытта жылжуда. STEM - білім-оқу мен мансапты жалғастыратын көпір. Оның тұжырымдамасы балаларды технологиялық дамыған әлемге дайындайды. Болашақ мамандарға жаратылыстану ғылымдарының, инженерия, технология және математиканың әр түрлі білім беру салаларынан жан-жақты дайындық және білім қажет.

Әдебиетер:

1. http://iac.kz/ru/publishing/razvitie-stem-obrazovaniya-v-mire-i-kazahstane
2. https://bnews.kz/news/o_kluchevih_napravleniyah_razvitiya_nish_rasskazal_glava_gosudarstva/
3. Жумажанова С. Развитие STEM-образования в мире и Казахстане. "Білімді ел - Образованная страна" №20 (57) от 25 октября 2016 г.
4. Формирование системного мышления в обучении / под ред. З.А. Решетовой. М.:Юнити-Дана, 2002

Кутманалиев А.А.

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети

АКТУАЛЬНОСТЬ АРХИВНОГО ХРАНЕНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ДОКУМЕНТОВ

ЭЛЕКТРОНДУК ДОКУМЕНТТЕРДИ САКТООНУН АКТУАЛДУУЛУГУ

THE RELEVANCE OF ARCHIVAL STORAGE OF ELECTRONIC DOCUMENTS

Аннотация: *Илимий макалада электрондук документтерди узак убакытка чейин сактоо боюнча маселелер каралды.Электрондук документтерди сактоону уюштуруудагы эң негизги маселелеринен болуп, алардын окулуусун түбөлүктүү сактоо, электрондук архивдерди жаратуу жана функциялоо, маалыматты электрондук түрдө режимдерди жана шарттарды түзүү, электрондук архивдердин нормалык жана укуктук деңгээлин жогорулатуу эсептелээри жыйынтыкталды.*

Түйүндү сөздөр: *маалымат, электрондук түрдө, сактоо, диск, архивдик материалдар, алып жүрүүчү, стандарт, көчүрмө, уюм.*

Аннотация: *В статье рассмотрены проблемы долговременной сохранности электронных документов.Были выводы о том, что одной из основных проблем, которую необходимо решить при организации долговременного хранения электронных документов является обеспечение их читаемости на протяжении всего жизненного цикла, создание и функционирование электронных архивов, режимы и условия для хранениеинформации в электронном виде, нормативно-правовое обеспечение электронных архивов.*

Ключевые слова: *информация, электронном виде, хранения,диск, архивныематериалы, носитель, стандарт, копия, организация.*

Annotation: *The article considers the problems of long-term preservation of electronic documents.There were conclusions that one of the main problems that must be solved when organizing the long-term storage of electronic documents is to ensure their readability throughout the lifecycle, the creation and operation of electronic archives, modes and conditions.*

Key words: *information, electronic, storage, disk, archival materials, medium, standard, copy, organization.*

Проблема архивирования и надежного хранения электронной документации на сегодняшний день стала очень важной проблемой. Как известно, исторические, архивные материалы, различные бухгалтерские, хозяйственные и кадровые документы организации должны хранить от нескольких лет до нескольких десятилетий. В последние годы наше государство вплотную подошло к вопросу, как организовать хранение электронных документов не только отдельных физических лиц, но и государственных структур и учреждений [6**]**.

Как правильно хранить документы? Существует один простой ответ: будьте последовательными. Не пытайтесь сразу упорядочить все бумаги. Разделите этот процесс на несколько этапов и разбирайте документы по мере их появления. Все ваши документы переведите на электронный вариант.

Электронный архив — интегрированный комплекс программных и технических средств, предназначенный для хранения архивных документов в электронном виде.Необходимость переформатирования электронных документов при долговременном хранении приводит к тому, что появляется другой документ с измененными реквизитами и контрольными характеристиками. Следовательно, формируется его аутентичная копия, которая не будет иметь юридической силы.

Для краткосрочного хранения информации можно использовать магнитные дискеты, оптические CD и DVD диски, флешки. Эти носители в том что способны обеспечить сохранность содержимого на данное время. Минус этих носителей могут возникнуть проблемы со считыванием и воспроизведением.

Что касается общих условий хранения электронных документов,то они просты и относятся ко всем носителям. Они размещаются ввертикальном положении, и первичную защиту от механических повреждений, загрязнений, запылений, воздействия света обеспечиваетгерметичная упаковка. Для сохранности такого вида документовочень важно соблюдать температурно-влажностный режим, принятый для сохранности электронный информации в государственныхархивах. При таких условиях хранения можно рассчитывать на сохранность информации в течение 20 лет. К примеру, если CD дискхранить при температуре +10ºС, то срок хранения информации увеличивается до 50 лет, а нормативный режим хранения такого видадисков при +25ºС. Из этого примера видно, что низкая температура способствует более долгому хранению информации, но такие условияхранения некомфортны для длительной работы человека с документами и работа с документами проходит в специально оборудованномпомещении.

Кыргызский ученый А.Омуралиев о сохранении информации пришел к такому мнению: “Катуу дисктин көлөмү мегабайт, гигабайт же терабайт менен өлчөнөт. Учурдагы жеке компьютерлердин катуу дисктеринин сактоо көлөмү бир нече гигабайттан бир нече жүз гигабайтка чейин жетти. Акыркы жылдары катуу дисктер индустриясында SATA интерфейсин активдүү киргизүү менен маалыматты алмашуу, сактоо эки эсе жогорулады” [7, 142].

Еще один важный момент: для перемещения носителяинформации в помещение для работы носитель должен пройти процесс акклиматизации, иначе в его работе могут возникнуть проблемы, которые касаются считывания информации и физического состояния самого носителя.

Для решения указанной проблемы специалисты рекомендуют одновременно с официальным электронным документом создавать и хранить на бумажном носителе его копию, а также удостоверять подлинность электронных документов при передаче их на внешних носителях в архив с помощью документа на бумаге [4, 56**]**.

В государственном стандарте прописываются методические указания и практические рекомендации по обеспечению долговременной сохранности аутентичных электронных документов и возможности доступа к ним в тех случаях, когда срок их хранения превышаетрасчетный срок использования технологий (оборудования и программного обеспечения), используемых для создания и поддержанияэтих документов; учитывается роль технологически-нейтральныхстандартов в обеспечении долговременного доступа к информации. Этот Стандарт применим к любым видам информации, созданной информационными системами и сохраненной в качестве свидетельства деловых транзакций и деятельности. Его создание еще раз доказывает актуальность и востребованность использования электронных документов, а также необходимость обеспечения их сохранности [2, 78].Для того, чтобы обеспечить сохранность электронных документов, нужно учитывать следующие моменты:

1. Обеспечить физическую сохранность электронных документов;

2. Создать условия для считывания и воспроизведения информации.

Обеспечить физическую сохранность документов относительнолегко: самый простейший способ – это создать резервную копию(одну или несколько) информации на внешнем носителе (резервныйсервер организации, съемный жесткий диск и др.). Внешняя резервная копия позволит не только уберечь информацию в случае поломки компьютера или вирусной атаки, но и полностью ее восстановить.

Выбор носителя зависит от объемов хранимой информации, предполагаемого срока хранения документов и обеспечения доступа кним [3, 90].Если проблема обеспечения физической сохранности электронных документов решается довольно просто, то проблема обеспечения условий для считывания и воспроизведения информации остается довольно острой. Эта проблема связана с быстрым усовершенствованием компьютерной техники и, как результат, быстрым устареванием носителей. Например, магнитные дискеты, которые ужеисчезли из употребления, и новые модели компьютеров не оборудованы средствами для их считывания. Поэтому целесообразно информацию с постепенно устаревающих носителей переносить на болееновые носители [4, 123].

Как подтверждает Афанасьева Л.П: «Если говорить о сохранности традиционных (на бумажном носителе) документов, то для них в государственных архивах применяются определенные условия хранения, состоящие из установленноготемпературно-влажностного светового (документы хранятся в темноте, освещение размещается так, чтобы исключить попадание прямого света на документы) и санитарно-гигиенического (периодически проводятся работы по обеспыливанию фондов и обработке отвердителей) режимов и специально оборудованными средствамихранения" [1, 23].Преимущества электронного архива документации перед архивом бумажным достаточно многочисленны и убедительны:

- оперативность в работе с документами: поиск необходимого документа, его копирование, распечатка занимают секунды;
- надежность и долговечность: все цифровые документы со временем не разрушаются, не ухудшают своих пользовательских качеств и могут храниться практически вечно;
- целостность документации: при правильной организации хранения электронных документов их несанкционированные удаление, фальсификация или неумышленная модификация невозможны;
- многопользовательский режим: с одними и теми же документами при любой структуре и типе локальной сети предприятия одновременно могут работать несколько пользователей;
- дистанционный доступ: обеспечение удаленного доступа к документам сотрудников территориально распределенных подразделений с авторизацией и разграничением прав доступа.

Одной из основных проблем, которую необходимо решить при организации долговременного хранения электронных документов, также является обеспечение их читаемости на протяжении всего жизненного цикла. Сохраненная на цифровом носителе информация может со временем стать нечитаемой. К этому может привести воздействие плохих условий хранения, моральное устаревание носителей и оборудования, устаревание программного обеспечения.

Соответственно, для минимизации затрат на поддержание нескольких экземпляров файлов необходимо создать **оптимальные условия для хранения носителей информации**. Общими моментами при хранении любых электронных носителей являются размещение их в вертикальном положении, *защита от механических повреждений и деформаций, загрязнения и запыления, воздействия экстремальных температур и прямых солнечных лучей.*

Важен также выбор типа носителя, его долговечность: в краткосрочной перспективе (5–10 лет) сохранность документов обеспечивается созданием резервного и рабочего экземпляров электронных документов на отдельных носителях. В долговременной перспективе (более 10 лет) необходимо проведение миграции документов в так называемые программно независимые страховые форматы. И, безусловно, существует необходимость *соблюдения температурно-влажностного режима* хранения электронных носителей. Общие рекомендации таковы: срок сохранения носителем своих качеств тем больше, чем ниже температура и относительная влажность, при которой он постоянно хранится.

Вторая проблема – обеспечение аутентичности электронных документов при долговременном хранении и защита их от вредоносных компьютерных программ (вирусов) и от несанкционированного доступа. В частности, реквизит электронного документа хотя и надежный, но крайне недолговечный: он рассчитан на 5-10 лет. Смена программной среды, устаревание со временем алгоритмов криптозащиты делают процедуру верификации ЭЦП невозможной или бесполезной.

Наиболее приемлемым методом обеспечения аутентичности электронных документов при долговременном хранения можно было бы считать применение эмуляторов или конверторов при их воспроизведении. Но подобная практика пока мало изучена из-за ограниченного набора этих программных средств и возможных ошибок воспроизведения документов. Инкапсуляция – более перспективный способ, однако и он требует долговременной апробации и дальнейшего развития.

Хранение электронной документации требует создание технической инфраструктуры. Компания может самостоятельно решить, где хранить документы: на носителях, локально или на облачных сервисах. При выборе места хранения ЭД нужно понимать, что физические носители имеют свойство со временем стареть, полупроводниковые и оптические накопители теряют контент, а магнитные диски изнашиваются.Просто сохранить электронные документы – этого не достаточно, нужно еще иметь возможность их воспроизвести.

Самое трудное является то, что форматы документации постоянно меняются, появляются новые редакторы, а поэтому сложно заранее предугадать, какие форматы документов можно будет прочитать через 10 лет.

В целом методология организации архивного хранения электронных документов только начинает складываться. Здесь важен учет мнений и опыта архивистов, делопроизводителей, IT-специалистов, управленцев, менеджеров, историков, других пользователей электронными информационными ресурсами. Так как именно от этого зависит будущее накопленного информационного богатства страны.

Литература:

1. Афанасьева Л.П. Бурова Е.М., Алексеева Е.В. Архивоведение. Теория иметодика: учеб. для вузов. М.: МЭИ, 2012. 356 с.
2. ГОСТ Р 54989-2012 / ISO / TR 18492: 2005. Обеспечение долговременнойсохранности электронных документов: введ. 2013-05-01. URL: http: //tsdea.archives.gov.ua (дата обращения: 10.03.2013).
3. Кузнецов Л. Обеспечение сохранности электронных документов в малом исреднем офисе // Делопроизводство. 2012. № 3. С. 23-26.
4. РябоваН.А. Обеспечение сохранности электронных документов.
5. Тихонов В.И. Обеспечение сохранности электронных документов // Вестник архивиста. 2005. № 6. С. 20-24].
6. http://documentooborot.com/dokumentooborot/hranenie-elektronnyx dokumentov.html]
7. А.Омуралиев, Р.Табышев, Б.Баячорова. Информатика. Бишкек.2009.142.

Maatkerimov N.O.

J. Balacagyn named Kyrgyz National University

Musaev K.M., Mamyrov J.

Issyk-Kul State University named after to K. Tynystanov

MODERNIZATION OF METHODOLOGICAL FUNCTIONS OF THE EDUCATIONAL PROCESS’ RATIONING IN THE PROFESSIONAL TRAINING TEACHERS

МОДЕРНИЗАЦИЯ МЕТОДИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ НОРМИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГОВ

Аннотация*: Проведен психолого-педагогический анализ проблемы нормирования обучения в условиях модернизации образования. Разработана системы методов нормирования по физике. Намечены перспективные направления применения методов нормирования.*

Annotation: *In the article the psychological and pedagogic analysis of the educational process rationing in the conditions of education modernization is performed. A system of methods of rationing for a course of physics is created and the perspective direction of the rationing methods application are defined.*

Education has entered a stage of fundamental reforms, which are based on a fundamentally new way of thinking, focused on qualitatively new conditions of human life. Nowadays, the future of humanity more and more is projected through the institute of education, which actualizes not primarily current but prospective values of the society that define both the image of the future environment and the corresponding labor and generally intelligent appearance of the human.

The most important element of the scientific organization of pedagogical work is science-based rationing of the educational process in all its parts. The essence of the rationing of the learning process is to establish the optimal measure (norm) of the content, duration and volume of different types of teachers and students’ labor of studying specific educational materials and compliance with this measure (norm) in the conditions of rational organization of the educational process [1].

When considering the nature, objectives and content of the rationing of the educational process it is necessary to consider the provisions on work and measure its costs as well as the analysis of the works of prominent educators, psychologists and trainers on the standardization and rationing of teacher training and educational activities of trainees [2,3,4].

For a long time a verbal way of presenting educational information was basic. The situation has changed significantly since the implementation of technical training media and later - the computer appliances, which greatly expanded and enriched learning opportunities of a trainee, as well as of a teacher. Strengthening the capacity of student and teacher, the technical means began to coalesce around them, being used to replace or supplement the executive functions of the trainer and facilitating and optimizing the work of the trainee. However, introduction of technical means and computer appliances in the learning process does not substantially change its structure and character. In order for these changes take place, one more step is needed, which would translate the understanding of the technical means at the level of means at the level of categories of higher rank. The technology directly correlated with the rationing of the learning process could become this catergory.

The main task of rationing of the educational process at the university is to achieve the best results in the students' competence at the lowest cost to receive them. In the current context of the university work among all costs, causing the successful formation of the future expert's independent thinking, initiative, curiosity, ability to work actively (as unique indicators of competence), the time spent on all types of students' independent work should be accentuated. Therefore, obtaining the best results in training and associated costs of time relatively to each other are mutually conjugate processes. This is manifested in that the student's desire to achieve the best possible learning outcomes are usually associated with time consumption while time-saving tends to degrade the learning outcomes.

In this regard, when carrying out research on standardization to the fore optimization approach where the optimization parameters are the results of training and amount of time needed to produce the planned result. Until recently, the search was going in the direction of the intensification of educational process in colleges and schools. Its essence lies in the fact that the organization of the rationing intensification of training is realized through the optimization of factors such as content and duration of training activities, manifestations of which in the pedagogical activity depends on the specific learning environment - students' readiness for self-learning activities and workload of their self-employed. In this case, intensification of education is understood as the increasing tension of pedagogical processes, increasing the pace of their development, because of the desire of students to get the best results in training in the shortest time possible [8].

As the main elements of the rationing of the educational process in physics, we are developing such components as the rationing of educational content, activities of teachers and students, and the cost of training time. This selection is dictated by the fact that the reform of secondary and higher education is necessary to identify reserves for increasing the effectiveness of the training and the elimination of the loss of time associated with irrational organization of educational process and unreasonable application of the method of selection of content, methods and tools for learning.

To use rationing as a means of improving the learning process in physics, rationing methods that are adequate to the nature and content of the process should be used. Interrelated and mutually complementary groups of methods are as follows:

- Peer review of content selection, availability and quality of presentation of educational material, the selection of targets; volume (number of elements of knowledge, exercises, demonstrations, charts, etc.) and the sequence of studying the learning material based on the survey of teachers and trainers;
- Systematic and structural analysis of educational information (an inventory of items of knowledge and skills, assessing the compatibility of these elements of the function of intelligence school and college students, to establish logical connections between elements in the theme and topic, the definition of optimal variant of the sequence of study material) based on the application of partial analysis, graph and matrices;
- Experimental determination of the budget and the allocation of time in the classroom and home-based on timekeeping the time costs of the teachers and learners of statistical processing results of the study of these costs.

Objectives and functions of the rationing of the learning process that we have developed have identified the following mutually complementary groups of methods (see chart).

When rationing the process of physics' teaching teachers' primary objectives become: to determine the amount and complexity of educational material to be learned, establishing its connection with life, as well as with previously studied questions and assimilated ways of mental and practical action, selecting the optimal number of tasks and exercises to produce jobs lesson for the independent exercise of students house, selection of necessary equipment, primary and secondary sources of information, not leading to an overload of students, choice of a rational combination of methods and techniques of training in accordance with the objectives, content of educational material, the level of student learning and other didactic goals.

The general theory of learning in higher education are based on didactic principles such as consistency and continuity. Implementation of these principles involves ensuring rational sequence and the relationship of academic disciplines and interdisciplinary identification intra-disciplinary and interdisciplinary logical connections, eliminating duplication and possible gaps in the material under study [5].

The system of rationing methods of teaching the course of physics

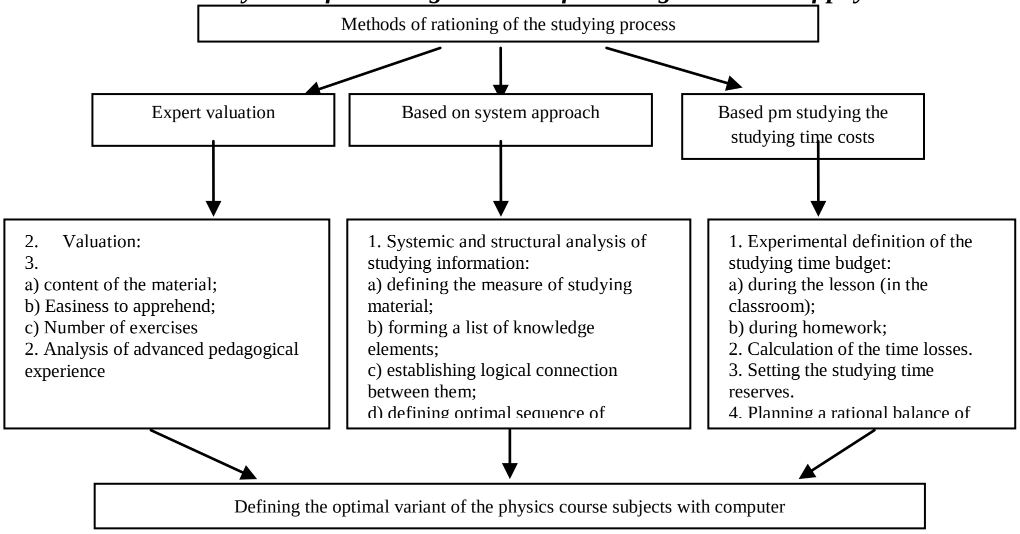

Establishing interdisciplinary connections enhances continuity in training, expands the scope of the acquired knowledge, helps students to acquire deep theoretical, general scientific knowledge and specific professional skills, provides an opportunity to get rid of unnecessary repetition of learning material, i.e. saves the school time to study it. Fulfilling all these conditions contributes to the preparation of competitive professionals with high qualification, capable of skillfully applying in a market economy the knowledge obtained in the university.

Scientific and methodical analysis of learning objectives and content of physics as an academic subject identifies the leading ideas of individual sections of the course. When implemented in the learning process of these ideas the important role played by the principle of cyclicity of the schoolbooks. In accordance with this principle, selecting the content and selecting the optimal sequence of studying the topic it is necessary both to build the presentation to the methodological knowledge fed by a chain of interconnected parts: the initial experimental facts - an abstract physical model - the corollary of the theory and experimental verification of the consequences.

Conscious assimilation by students and pupils of the knowledge associated with the mastery of a certain system of concepts and laws of physics course, each of which requires its own cognitive actions. To study the educational material of physics must have some common actions: make determinations, to allocate the units and dimensions of physical quantities, deriving, explaining the phenomena and processes based on the theories and reveal their micro mechanism, be able to build and to "read" graphs, to solve problems using basic formulas to explain the structure and principle of operation of physical devices, etc.

To enhance the productive activities of schoolchildren in the explanatory process of teaching we introduce in the optimal doses the elements of search activity for students, summarizing and systematizing their knowledge. This can be achieved through a system of questions and tasks offered by the teacher in presenting material and enticing them to draw conclusions.

Studying the educational budget and extracurricular time of the schoolchildren and students enables us to determine the overall pattern of distribution of time for various types of activities (lessons) on the types of training activities specific to physics education (problem solving, performance demonstrations, laboratory work, physical work of the workshop, etc.), as well as performing students homework.

Certain importance is attributed to the formation by the trainees a generalized ability to solve problems, develop a common approach. This approach is expressed by the algorithms, algorithmic requirements and use of the graph model. Best results are achieved, as experience shows, by organization of special kinds of problem solving sessions, which applies algorithms and graphs, using group and individual forms of work.

In accordance with the general objectives of teaching physics to high school graduates are presented three sets of requirements, subject to the normalization: the development of the experimental method of scientific knowledge, the possession of a certain system of laws and concepts, the ability to perceive and process academic information. Different groups of claims involve different forms of testing their level of achievement - an oral interview, extensive written responses, the experimental tasks or jobs with a choice of answers. If different versions of the final work are formed, then this necessarily changes the complexity of tasks. This makes it necessary to change the rate of transfer of the final mark for their work in a scale of five grades [6].

The ultimate goal of the rationing of the learning process is the refinement and development of standards of educational material, problems and exercises, physical experiment, for homework assignments, homework and methods implementing these standards in the planning of the learning process in physics. In terms of content of the teaching of its regulation and normalization of the teaching load of trainees will entail improving the content and the refocusing of academic disciplines. These disciplines are largely need to be refocused on the emerging model of professional activity. Contents of this same model should be required to substantiate the full scope and depth of study of various disciplines.

The above-considered features of the rationing process of learning characterize it as a system that is functional in certain conditions and a variety of organizational forms. This aspect is certainly important. But the main and central

aspect of defining the essence of modernization the methodical functions of rationing at various levels can be designated as follows: "The person in the rationing of the learning process." The problem of personality in the modernization of the rationing process of learning physics is of paramount importance. After all, none, even the most reasonable in terms of formal logic circuits and the structure of educational activities cannot by themselves achieve the defined goals and objectives of education, training and human development, if it should just adapt to your requirements.

What will be the differences between an upgraded and modernized educational process from the traditional one? To already mentioned can be added increase of the activity-training component, and in this context - a higher methodological level of social fullness of the teaching process. The focus is directed to the emerging subject of professional activity [6,7,9].

Upon further search for ways of rationing and development of its theory and practice the specifics of the learning process physics should be more deeply and fully studied, statistical methods of processing the results of the analysis of academic load of students and schoolchildren should be actively involved, quantitative and qualitative methods of rationing and standards of the educational process should be combined.

Thus, one of the highlights of the update process of the content of education and its reform is rationing of the learning process and normalization of the study load of trainees by means of psychologically and pedagogically backed selection of educational content, alignment of the studied issues to the age and individual characteristics of trainees, rationalization of the sequence of learning the material, making an optimal balance of the budget study time.

Literature:

1. Maatkerimov Nursapar. Theoretical foundations of the rationing of the educational process in molecular physics .- Karakol: Pedagogy, 2002.

2. Babansky Yu. Intensification of the learning process. - Moscow.: Knowledge, 1987.

3. Razumovsky V. Education and scientific knowledge / Pedagogy, 1997, № 1, pp. 7-13.

4. Philosophical and psychological problems of education development / ed. V. Davydov. - M.: INTOR, 1994.

5. Mambetakunov E. Formation of natural science concepts in school-based interdisciplinary connections. - Bishkek: Ilim, 1991.

6. On valuation of the qualification of basic school graduates / Didakt, 2001, № 1, pp. 3-13.

7. Lazarev V., Martirosyan, B. Regulatory approach to assessing innovation activity of a school / Education, 2003, № 3, pp. 17-26.

8. Vetrov Yu., Melnikova M. The problem of simulation of education systems / Higher education in Russia .- 2005, № 5, pp. 59-63.

9. Maatkerimov Nursapar. Fizikte bireysel ogrenci calismasi organizasyonuna dair/ Ufuk Otesi, Istanbul, Nisan 2005 – p. 24.

Мырзакулова К.М.

Кыргызский национальный университет им. Ж.Баласагына

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ТЕМЫ «РЕШЕНИЕ УРАВНЕНИЙ В ЭЛЕКТРОННОЙ ТАБЛИЦЕ EXCEL»

«EXCEL ЭЛЕКТРОНДУК ТАБЛИЦАСЫНДА ТЕҢДЕМЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУ» ТЕМАСЫН ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫ

THE METHOD OF TRAINING THE TOPICS «SOLVING EQUATIONS IN THE ELECTRONIC EXCEL TABLE»

Аннотация: *Актуальность статьи состоит в том, что электронные таблицы являются основой при автоматизации любых расчетов: от простых арифметических операций до создания сложных математических систем интеллектуального анализа данных. Именно электронным таблицам и будет уделено особое внимание в данной представленной статье.*

Аннотация: *Макаланын актуалдуулугу электрондук таблицалар ар түрдүү эсептерди чыгарууда автоматташтыруунун негизи болуп саналып, ал жөнөкөй арифметикалык операциялардан, татаал математикалык системалардын интелектуалдык анализин түзүүгө болот. Берилген макалада электрондук таблицалага терең маани берүү менен эсеп чыгаруу учуру каралган.*

Annotation: *The relevance of the article is that spreadsheets are the basis for automating any calculations: from simple arithmetic operations to the creation of complex mathematical systems for data mining. It is the spreadsheets that will be given special attention in this article.*

Сегодня мы являемся свидетелями уникального технологического явления - практически ежегодного появления новых компьютеров и прикладных программных продуктов с новыми техническими характеристиками. В современных условиях решение поставленных задач обеспечивает применение

автоматизированных систем обработки информации с использованием электронной таблицыExcel. Предметом исследования являетсяэлектронная таблица Excelдля вычисления математических задач, в частности решение уравнений с одним неизвестным.

Основной целью является-методика обучения решений уравнений с применением электронной таблицы Excel. Разработка методики преподавания информатики в высших учебных заведениях, которые изучают решение математических задач с использованием компьютерных технологий.

Назначение и место электронной таблицы Excelв современном образовании следующее. Табличный процессор или электронная таблица – это интерактивная система обработки данных, в основе которой лежит двухмерная таблица. В повседневной жизни человек постоянно использует таблицы: дневник в школе, расписание электричек, расписание занятий и т.д. Персональный компьютер расширяет возможности использования таблиц, а также с помощью электронных таблиц можно производить различные математические вычисления; обработку таблично организованной информации, проведение расчётов на её основе и обеспечение визуального представления хранимых данных и результатов их обработки в виде графиков, диаграмм.

В данной статье рассмотрим методикуобучения и решение математических задач в электронной таблицеExcel, в частности решение уравнений с одним неизвестным и анализ обучения электронной таблицы ECXEL. Основным достоинством электронной таблицы возможность автоматического пересчета: при любом изменении значения или формулы электронная таблица выполняет вычисление математических задач. Вычислительные возможности электронных таблиц, установленных на персональных компьютерах, значительно возросли по сравнению с 1970 годом. Почти сразу же после появления электронных таблиц к ним были добавлены графические возможности, существенно улучшенные впоследствии. Чтобы ускорить процесс вычисления, электронные таблицы были усовершенствованы встроенными функциями. Кроме того, скорость вычислений и емкость запоминающих устройств персональных компьютеров возросла до такой степени, что с помощью одного персонального компьютера, можно справиться с большей частью повседневных инженерных математических задач

Электронная таблица Excel относится к классу прикладных программ. Microsoft Excel – одна из программ пакета Microsoft Office, представляющая из себя программируемый табличный калькулятор, то есть каждая его ячейка выполняет функцию калькулятора, а то и больше.С 1994 года это самая популярная программа из всех табличных процессор в мире.

Назначение электронной таблицы – автоматизация расчетов, решение математических задач, построение деловой графики, создание табличных документов, ведение и анализ при работе с базой данных.

Электронная таблица (ЭТ) позволяет решать целый комплекс задач:

Прежде всего, выполнение вычислений, то есть вычисление математических задач. Основное свойство электронной таблицы - мгновенный пересчет формул при изменении значений входящих в них операндов.

Электронная таблица Excel позволяют не только рассчитывать функции, но и представляет их графически, что значительно помогает понять, например, движение точки по заданному уравнению.При изучении всех тем по применению электронной таблицы Excel очень большое значение оказывает использование лабораторных и практических работ.

Рассмотрим занятие информатики при обучении темы: «Решение уравнений в электронной таблице Excel». В начале занятия обучающимся дается теоретический материал, в которой рассматривается решение и порядок действий выполнения на лабораторных занятиях, при решении уравнения в электронной таблице. Используя электронную таблицу Microsoft Excel и применяя инструмент «*Подбор параметра*» в качестве примера решим следующее логарифмическое уравнение с одним неизвестным: $log_3(2x-1)=4$ *(1)*

Решение:

1. Открываем Лист1 в электронной таблице Excel.
2. В ячейку A1 вводим приближенный ответ уравнения (1). Например: число 5.
3. В ячейку B1 вводим левую часть уравнения:

т.е. =log(2*A1-1;3)

где: 2*A1-1 - число. 2- основание.

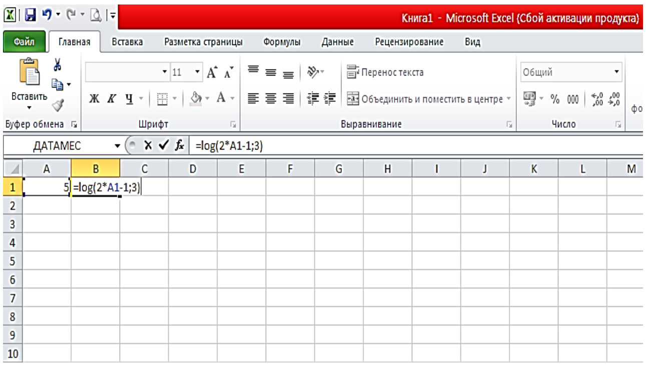

Рис.1 Ввод левой части уравнения.

4. После ввода левой части уравнения нажимаем на клавишу Enter.
5. Нажимая на Enter в ячейке B1 получаем значение 2.

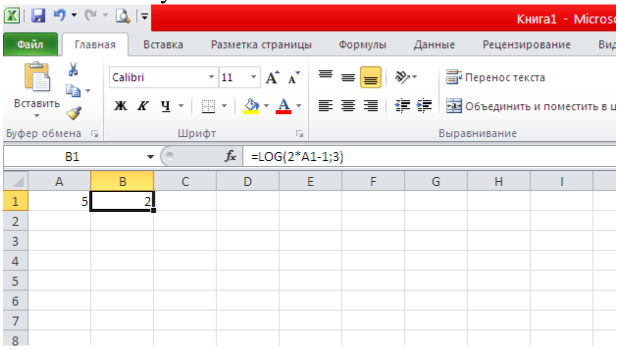

Рис.2. Результат левой части уравнения.

6. Затем, активизируем ячейку B1 и выполняем следующие действия:

Данные→Анализ «что-если»→Подбор параметра

7. После выполнения этих команд открывается окно «Подбор параметра»

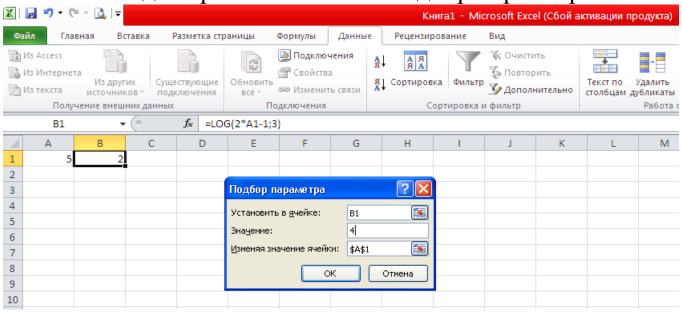

Рис.3. Подбор параметра.

Задаем значение т.е. правая часть уравнения который равен 4.

Изменяя значение ячейки: задаем ячейку А1. Затем нажимаем кнопку «ОК»

8. После нажатия на кнопку «ОК» получаем ответ данного уравнения, т.е. результат подбора параметра:

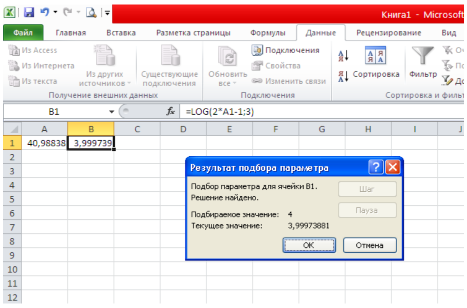

Рис.4.Результат подбора параметра.

9. Ответ т.е. решение логарифмического уравнения получим в ячейке А1 который равен **40,9838.**

Если это логарифмическое уравнение решить, не применяя электронную таблицу Excel, то она решается следующим образом:

$$\log_3(2x-1)=4; \qquad 2x-1=3^4$$

$$2x-1=81; \quad 2x=81+1$$

$$2x=82; \quad x=82/2$$

$$x=41$$

отсюда, можно увидеть что оба решения дают одинаковый результат, но электронная таблица Excel дает более точное решение.

Для контрольных заданий по решению уравнений в электронной таблице Excel обучающимся задаем следующие уравнения:

1) Ln(x)=0 2) 3Ln(x)+1=0 3) Ln(x)-1=0

4) 2+ Ln(x)=0 5) Sin(x)=0

Обучение электронной таблицы Excel предназначено - для школьного, среднего-профессионального, высшего образования стремящихся освоить способы и методы вычислений математических, экономическихзадач. Кроме того, в электронной таблице Excel включены процедуры, позволяющие решать наиболее часто встречающиеся задачи, обучающиеся выполняют ряд практических заданий под руководством высококвалифицированных преподавателей, имеющих большой опыт практической работы, и с их помощью закрепляют полученный материал. Обучение электронной таблице Excel основано на традиционном, активном,

интерактивном методе с использованием качественных методических материалов. Технология работы с электронными таблицами в настоящее время также популярна и актуальна. Использование возможностей современных информационных технологий позволяет автоматизировать процесс обработки результатов обучения. Это позволяет своевременно корректировать содержание и методику обучения, наглядно представлять их в виде таблицы и диаграмм, дает более полную информацию о результатах образовательного процесса в целом.

Литература:

1. Н.В.Храмцова, К.М Мырзакулова, Н.Ж. Мамбеталиева, Н.А. Жаманкулова. Информатика: учеб.-метод. пособие.- Бишкек: 2016. – 284 с.

Нысан Гүлшат Мұханқызы, Қозыбай Анарбек Қозыбайұлы

Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ БЕРУ МАЗМҰНЫ АЯСЫНДАҒЫ МҰҒАЛІМНІҢ РӨЛІ

РОЛЬ ОБУЧЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ НОВОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО КОНТЕНТА

THE ROLE OF TRAINING IN THE CONTEXT OF THE NEW EDUCATIONAL CONTENT

Аннотация: *Бул макалада такташты билим берүү программасынын өзгөчөлүктөрү ачылды. Ошондой эле сунуш программасы жана студенттер үчүн талаптар боюнча окутуу жараянына мугалимдин ролу каралат.*

Түйүндүү сөздөр: *көндүмдөр, жараяны, ролу, окутуу, үйрөнүү.*

Аннотация: *В этой статье раскрыты особенности обновленной образовательной программы. Также рассматриваются роль учителя в процессе обучения в соответствии с предложенной программой и требования к ученикам.*

Ключевые слова: *навыки, процесс, роль, обучать, обучение.*

Annotation: *This article reveals the features of the updated educational program. The role of the teacher in the learning process in accordance with the proposed program and the requirements for students are also considered.*

Key words: *skills, process, role, teach, teaching.*

«Біз бүкіл елімізде әлемдік стандарттар деңгейінде сапалы білім беру қызметіне қолжеткізуге тиіспіз» деп Елбасы Н.Ә.Назарбаев айтқандай [1], XXI ғасырда білім саласына ерекше көңіл бөлініп, білім беру жүйесіне жаңартылған білім беру бағдарламасы енгізіліп отыр. Қазіргі таңда, дамыған елдер жоғары сапалы білім жүйесімен жұмыс істеуде. Өйткені, қазіргі заманда елдің бәсекеге қабілеттілігі оның азаматтарының парасаттылығымен анықталады, сондықтан білім беру жүйесі болашақтың талабына сәйкес дамуы керек. Білім алушыларды заманауи әдіс-тәсілдермен оқытып, ой-өрісі кең, саналы, еркін азамат етіп тәрбиелеу қажеттілігі де осы себебтен туындап отыр. Білім алушы бойындағы пәндік тілдік дағдыларды дамытудың маңыздылығы міне осында. Заман өзгерген сайын, қоғамның сұранысы да арта түседі. Сондықтан да білім беру жүйесінің жаңаруы қазіргі білім алушыларға, әсіресе алдына үлкен мақсат қойған жастарға өте пайдалы болмақ. Бұл жаңа мыңжылдық білім беру үдерісі көптеген мүмкіншіліктерді қамтығанымен, жаңа талаптарды талап етуде. Соған орай мұғалімнің де рөлі өзгеріске ұшырайтыны сөзсіз.

Қай заманда, қандай реформа болсын мектептің басты тұлғасы – мұғалім болып қала беретіні анық. Мектепке қажеті – педагогиканың ілімін жақсы меңгерген, әдіскер, білімді ұстаздар. Әрине, бұрынғы қазақ даласындағы ағартушылық қызмет балаға жазу-сызу, оқуды үйретуге ғана саятын болса, қазіргі таңдағы білім беру жүйесі мүлде басқаша. Бүгінгі мұғалім шәкіртіне ғылым негіздерінен мәлімет беріп қана қоймай, оны дүниежүзілік білім, ақпарат экономика кеңістігіне шығуға, яғни қатаң бәсеке жағдайында өмір сүруге тәрбиелеуі керек. Ол нағыз ұстаздың ғана қолынан келеді [2].

Жоғарыдағы айтылғандарға сәйкес келесі сұрақтар туындайды:

1. Қазіргі жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша мұғалімге қандай жауапкершілік, қандай талаптар жүктеледі?
2. XXI ғасыр мұғалімі қандай болуы қажет?
3. Жаңартылған білім беру мазмұны аясындағы мұғалімнің рөлі қандай болмақ?

Десек те, мұғалімнің өз кәсібінің майталманы болып, осы мақсатқа рухани күш жігерін, парасат, қуатын салатыны анық. Сондықтан әрбір білім алушы өзіне үлгі бола білген, білім нәрін сіңірткен сүйікті мұғалімін ұстазым деп атайды. Егер әрбір оқушы өмірде бір кірпіш болып қаланып, ұстазынан озып жатса, төккен тер мен адал еңбектің ақталғаны емес пе?! Дегенмен де техника дамып отырған жаңа заманда оқушыны бір нәрсеге қызықтыру оңай болмай отыр. Үйреншікті әдіс-тәсілдермен бүгінгі заманғы білім алушылардың назарын аудрту мүмкін емес. Сондықтанда жүйемізге жаңартылған білім беру бағдарламасы келді. Жалпы айтқанда, мұғаліммен оқушының рөлі толықтай алмасты десек те болады. Дәстүрлі білім беру жүйесінде басты рөлді мұғалім алып, сабақ өту барысындағы көп уақыт мұғалімнің сабақ түсіндірілуіне жұмсалса, жаңартылған білім

беру жүйесі бойынша көп уақытты оқушылардың өздеріне береміз. Бұл жүйе бойынша мұғалім тек бағыт, бағдар берушы және бақылаушы рөлдерін атқарады. Дәстүрлі білім беру жүйесі бойынша мұғалім «Мен сияқты істе» деп талап қойса, жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша мүлде басқа. Ол жерде мұғалім «Ойланып, толғанып істе» деп талап қояды. Сонымен қатар дәстүрлі білім беру жүйесінде тек оқушыларға мәлімет беріліп қана қойса, қазір ізденушілік-зерттеушілік әдістер көп қолданылады. Дәстүрлі оқытуда мұғалімдердің жүргізген сабақтарына әкімшілік тарапынан талдау жасалынса, ал қазіргі әдіс бойынша мұғалімдер өз сабақтарына өздері талдау жасай отырып, өздеріне сын көзбен қарауы керек. Әдіс-тәсілдердің қайсысы тиімді болды немесе қайсысы оқушыны қызықтыра қоймады, ал келесі сабаққа қайсысын қолдануға болатынын оқушылардан алынып отырған кері байланыс алу арқылы анықтап отырады. Айтылғандарға сәйкес, дәстүрлі мұғалімнің рөлі төмендегідей болып келетіні белгілі [3]:

- дайын білімді түсіндіруші;
- бақылаушы;
- бағалаушы;
- тәртіпті қадағалаушы;
- білім насихатшысы.

Ал жаңартылған білім беру жүйесіндегі мұғалімнің рөлі келесідей:

- танымдық іс-әрекеттерді ұйымдастырушы;
- ұжымдық істердің ұйытқысы;
- кеңесшісі болып табылады.

Яғни, бұдан көретініміз заманауи мұғалім бағыт - бағдар беруші, ал оқушы өз бетімен білім алушы болып табылады. Заманауи мұғалім өз рөлін жақсы орындай отыра заманауи оқушыға көптеген талаптар қоя алады. Мысалыға:

- оқуда жетекшілікті қабылдауды;
- оқуда жетекшілікті іздеуді;
- өз оқуы үшін жауапкершілікті өзіне алуды;
- өздігінен басқара оқытуын көрсетуді;
- өз оқуын бағалау және оқуды жалғастыру үшін қажетті оқудағы қажеттіліктерді анықтауды;
- өз оқуын бірізді бағалауды және оқудағы қажеттілікерді анықтауды;
- жаңа идеялар мен үрдістерді әзірлеуге тұрақты қызығушылығын және оқу үрдістерін түсінудің жоғарғы деңгейін көрсетуді;
- сабақ мақсатына жетуде тапсырмаларды дұрыс орындауды;
- мектеп өмірінде алған білім – біліктерін пайдала отырып, өмірлік жағдаяттарды шеше алуды;
- берілген тақырыптағы жүйеленген тапсырмаларды нақты орындай алуды;
- өз оқуын, уақытты тиімді ұйымдастыруды және жеке немесе топтарды басқару арқылы ұйымдастыра алуды;
- өзінің оқу үрдісін, қажеттіліктерін ұғынуды;
- сәтті оқуы үшін кедергілерден өтуді талап ете алады.

Дәстүрлі сабақ беретін мұғалімдердің үнемі ізденіс үстінде жүретінін көреміз, олар туралы ата-аналардың да көзқарасы жақсы, дегенмен жаңа форматта сабақ беріп, заманауи рөлдегі мұғалімнің сабағына оқушылардың көбірек қызығушылықпен қарайтынын жасыра алмаймыз. Осы орайда жаңа тұрпаттағы мұғалім қандай болуы керек деген ой келеді. Әрине, жаңа тұрпаттағы мұғалім [4]:

- мәдениетті;
- еңбекқор;
- техникалық сауатты;
- жаңашыл;
- төзімді;
- ой-өрісі жан-жақты;
- шебер;
- ізденімпаз болуы керек деп ойлаймыз.

Себебі қазіргі заманауи мұғалім тек өзінің рөлін ғана орындауымен қатар, оқушыға қолдаушы, қорған, жанашыр, пана, ақылшы, дұрыс жолға жетелейтін адам бола білу керек. Демек, әрбір жаңашыл ұстаз оқу үдерісінде оқытудың түрлі жаңа озық технологияларын қолданып, заманауи мұғалімнің рөлдерін алса, білім сапасының жақсара түсетіні сөзсіз. Ең бастысы, мұғалімнің өз жұмысына деген көзқарасының қалыптасып, үнемі ізденісте болуы, жаңаны меңгеруге талпынуы және жан-жақты кәсіби жетілуі деп ойлаймыз.

Әдебиеттер:

1. Елбасы Н.Ә.Назарбаев, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы. – Егемен Қазақстан, 2017. – 3 б.
2. Т. Жарқынбекова, «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға...». – Егемен Қазақстан, 2010. – 7 б.
3. Ж.Асқарова, Ұстаздың кәсіби-әдістемелік шеберлігінің маңызы зор. – Қазақстан мектебі, 2010. - 33 б.
4. Ғ.Арқалыққызы, Ұстаздық – шығармашылық – құзіреттілік. – Қазақстан тарихы: әдістемелік журнал, 2011. - 17 б.

Райым кызы Альбина
КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту

УЛУТТУН ТИЛИ – УЛУУ ТИЛ

ЯЗЫК НАЦИИ – ВЕЛИКИЙ ЯЗЫК

LANGUAGE OF THE NATION - GREAT LANGUAGE

Аннотация: *Макалада мамлекеттик тилибиздин кабыл алынганынын 30 жылдыгы, жана бул жылдар аралыгындагы тилдин абалы кандай болгон деген маселеге токтолобуз. Ошондой эле мамлекеттик тилдин коомдогу орду азыркы учурдагы көйгөйлөрү жана аны өнүктүрүүнүн жолдору, мамлекеттик тил мыйзамындагы кабыл алынган беренелердин айрым кемчиликтери жөнүндө сөз болот.*
Түйүндүү сөздөр: *Кыргыз Республикасы,мамлекеттик тил, расмий тил, кыргыз тили, мыйзам, статья, кыргыз, сөз, илим, өнүгүү, улут, маселе, мамиле.*
Аннотация: *В статье говориться о 30-летии со дня принятия государственного языка, и о сегодняшней ситуация с языком. Также в работе освещаются проблемы и пути развития государственного языка, а также некоторые недостатки принятых статей закона о государственном языке.*
Ключевые слова: *Кыргызская Республика, государственный язык, официальный язык, кыргызский язык, закон, статья, кыргыз, слово, наука, развитие, нация, проблема, отношения.*
Abstract: *The article talks about the 30th anniversary of the adoption of the state language, and the current situation with the language. Also on this work highlights the problems and ways of development of the state language, as well as some shortcomings of the adopted articles of the law on the state language.*
Key words: *Kyrgyz Republic, state language, official language, kyrgyz language, law, article, kyrgyz, word, science, development, nation, problem, relations.*

Ар бир тилдин коомдогу аткарган кызматы, орду, өзгөчөлүгү болот эмеспи. Өзүбүздүн эне тилибиз болгон кыргыз тилинин маданияттагы, коомдогу орду кандай деген маселеге алдыда токтолобуз. Буга токтолуудан мурун тилдеги айрым маселелерге кайрылгыбыз келет.

“Элдин өмүрү – анын тилинде” – деп Ч.Айтматов элдин келечек тагдырын жөн жерден тилге байлабаса керек. Анткени азыркы учурда тил меселесинде баягы эле “кыргыз тилин өстүрүш керек” чогулуш, конференциялар жана жөнөкөй жарандар өз тилинде пикир алышыш керек деген куру сөз менен эле жашап келе жатабыз. Ушуга окшогон маселелерди 30 жылдан бери чече албай келебиз. Себеп маселе туура эмес коюлуп, жыйынтыгы да ошондуктан жок. Мурдатан бери эле эне тилди өнүктүрүү боюнча токтомдор деле кабыл алынып, иш чаралар өтүп, макала, эмгектер деле жазылып келет. Бирок жыйынтык бербегендей.

Алыстан баштабайлы жакынкы коңшу Казакстан, Өзбекстан өлкөлөрүн алалы. Мамлекеттик иш чараларында өз тилинде сүйлөшөт жана документтери да өз тилинде жазылат. Анан мындай суроо туулат эмнеге биз андай кыла албайбыз? Негизги маселе тилге кайдыгерлик мамиле жасалгандыгы. Себеп дегенде биз көп тилдүү болуш керек деп атып, өз тилибизди унутуп баратабыз. Туура көп тил билүү зарыл. Эң башкысы өз тилиңди билип туруп анан бил. Бала кезден тил кандай калыптанса ошого көнөт. Шаарда өссө орус тилдүү болуп өсүшөт. Ушуга эмне себеп? Биринчиден ата-энелер балдар орус тилдүү болуп өссүн кийин кыйналып калышат дейт. Ооба кыйналышат. Бирок экөөнү тең үйрөтүү колдон келген нерсе го. Мындай суроо туулат анда кыргыз тилинин коомдогу орду жокпу деген. Бизде тилди билүү боюнча катуу талап да жок. Өсүп келе жаткан жаш балдар эне тилиңди билбей деле “Президент” болсоң боло берет турбайбы деп ойлоп калышат.

Бүгүнкү жаштар эртеңки келечек дейбиз. Бирок жаштарга кандай үлгү берип жатабыз. Жаш бала үй бүлөдөн, чөйрөдөн, чоң адамдардан, белгилүү адамдардан үлгү алып чоңоёт. Ошон үчүн ата-эне баланы дүйнөгө көз карашы калыптана баштаган тартып, үйрөтүү иштерин жүргүзө башташ керек.

Тил өнүгүш үчүн мамлекеттик тилдин идеологиясы болуусу керек. Мамлекеттик идеология боюнча филология илимдеринин доктору, проф. К.Т. Токтоналиев мындай белгилеп кеткен. “Мамлекеттик тилдин идеологиясы – мамлекеттик тилдин бир бутагы болуп саналат. Жыйырма беш жылдан бери мамлекеттик идеологияны таба албай, жарата албай келе жатабыз”. [1. 35 б.] Жогоруда айтылгандай өлкөбүздө улуттук тил мамлекеттик деңгээлде каралбаганын, атайын тилди өнүктүрүүгө болгон идеологиянын жоктугун баса белгилеп кеткен. Идея дегенибиз – бул түшүнүк деген маанини берет. логос-илим. Мындан эмнени байкасак болот. Адамдын турмушка, коомго айлана – чөйрөгө карата болгон мамилесин аныктаган, мүнөздөгөн, максат-ниеттерге негизделген ой түшүнүктөрдүн тутуму десек болот. Андыктан ар бир коомдун, партиябы башка искусствобу бардыгында идеология болот. Жалпылап айтканда улуттун идеологиясы болбосо улуттун аң-сезими өспөйт, алдыга умтулуу болбойт. Идеологиясы күчтүү мамлекеттин идеологиясына берилип, бөтөн улуттун баалуулуктарына кызыгып, тилин чанып баштагандык улуттун жоголушуна алып келет деп кесе айтса болот.

Айрыкча жаш муундар арасында кыргыз тилде сүйлөгөндөрдү басынтып, экинчи катардагы адамга кошуп коюшат. Мына ушундан улам жаштарыбыздын көпчүлүгү экинчи катардагы адамга айланбаш үчүн орус тилинде сүйлөгөнгө ашыгышат. Бирок кыргыз жараны, кыргыз жаштары башка тилдерде сүйлөбөсүн, көп тилдүү болбосун деген жокпуз. Албетте ааламдашуу доорунда тил билүү чоң жетишкендик. Эскертип кетчү нерсе азыр биз улуттук эне тилди жоготуп алуу коркунучунда турабыз.

Эне тилибиздин коомубуздагы баркы барбы. Жөнөкөй эле нерсе көчөдө, коомдук транспортто, же окуу жайларда болобу кай жакка барбаңыз сүйлөгөн тилибизде, көчөдөгү жарнактарыбызда, көчөнүн аталыштарында кемчиликтер көп. Бул да көйгөйлүү маселелердин бири.

2019-жылдын 24-апрелинде И.Арабаев университетинде "Мамлекеттик тилдин учурдагы маселелери жана келечеги" аттуу конференция болуп өттү. Жыйынга аттуу баштуу тилчи, адабиятчылар катышып мамлекеттик тилдин көйгөйлөрү жөнүндө сөз сүйлөштү. Тилдин кантип мамлекет тил болуп кабыл алынгандыгы тууралуу жана ага салым кошкон улуу адамдардын салымы, эмгеги тууралуу кеңири сөз болду. Ошону менен катар тил коомдо кандай колдонулуп жатат, кантип өнүктүрүүгө болот деген маселелер каралды. Муну менен эмнени айткыбыз келип жатат. Биз тил жөнүндө канча айтпайлы иш жүзүндө эч жыйынтык болбой жатат. Абдыганы Эркебаев айткандай "тилибизди эле сүйлөйтпөй иш аткаралы" – деп айтканы туура.

Ушуга окшогон көйгөйлөрдүн баары эмнеден келип жатат деген суроо туулат. Көрсө тил мыйзамында айрым талап көрсөткүчтөрдүн туура эмес берилгени себеп. Бул закондун кабыл алынышына белгилүү окумуштуулар Орузбаева Б., Мусаев С., Эркебаев А., Сыдыков С., Кайыпов С. өңдүүлөрдүн салымын белгилеп кетишибиз керек.

Бирок мамлекеттик тилдин законунда тилге карата так милдеттер коюлган эмес. Мисалга 5,7, 15,16 статьяларды алалы:

5-статьядан Кыргыз Республикасынын жарандары мамлекеттик бийлик, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына жана башка уюм, мекемелерге мамлекеттик же расмий тилде кайрылышат. Бул статьядан так коюлган милдет көргөн жокпуз. Мамлекеттик тил же расмий тилде кайрылса болот деп жатат. Анан кантип өнүксүн. Мунун өзү тилге болгон илең-салаң мамиле десек болот.

6-статьяда Балдарга мамлекеттик тилди жана эне тилин үйрөтүү ата-энелердин парзы жана ал мамлекет тарабынан колдоого алынат. Мында деле мыйзам так даана берилген жери жок. Эне тилди үйрөтүү парз деп берип койду. Эмнеге эне тилди билүү милдет эмеспи. Ушуга окшогон мыйзам болсо, тилдин милдетин өзүбүз алалбай жатсак, башка улуттун өкүлдөрү келип биздин тилде сүйлөмөк эле.

15-статьяда Кыргыз Республикасынын ишкана, уюм, мекемелеринде илимий-техникалык жана долбоорлоо документтерин иштеп чыгуу мамлекеттик же расмий тилде жүзөгө ашырылат. Жогоруда көрүп жатабыз "же" деген байламтаны колдоно беришип, мыйзам болбой эле эркин колдонууга болот дегендей маани болуп калган.

16-статья Кыргыз Республикасынын ишкана, мекеме, уюмдарындагы эсеп-отчет жана финансы документтери мамлекеттик тилде же расмий тилде жүргүзүлөт. Башка өлкөлөрдү алалы документтеринен тартып саясий чоң иш чараларга чейин өз тилинде жүргүзүлөт. Мамлекеттик тилдин деңгээлин көтөрүү үчүн мыйзам өзгөртүлүп, атайын толуктоолор киргизилиши шарт.

Сыртбай Жолдошевич Мамлекеттик тилдин законунун кабыл алынышындагы айрым статьялар тууралуу мындайча жазат: "Сессиянын жүрүшүндө закондун ар бир статьясын талкуулагандагы бир жагдайды эске салып кетүүнүн удулу келип турат. Ал мындайча: Мен законду жазганда 2-статьяны атайын чоң статья кылып жазып, анын аягына "кыргыз тили мамлекеттик тили улут аралык байланыштын тили болуп саналат", –деп койгом. Ушул сүйлөмдү алты ай бою талкууларда коргоп, далилдеп келдик эле. Сессиянын жүрүшүндө А.Масалиев ошол сүйлөмгө кастарын тикти дагы калды. Ал 2-статья 4-статьяга каршы келип жатат, кыргыз тили кантип улут аралык тил болсун деген кыязда сесиянын ишин токтотуп, ушул статьяны 2 сааттан ашык талкуулап отуруп алдыртып салган. Баарыбызды кагып-силкип, адатынча жаштарга – бизге тили тийип, аргасыздан аны "асыл баштан кулак-мурун садага" кылганбыз. Ошол закондын 4-статьясында "Кыргыз ССРинде орус тили СССР элдеринин улуттар аралык байланыш тили болуп саналат", – деген сабатсыз сүйлөм бар. Ушундай сабатсыз редакцияны сунушташканда, мен ордумдан "Кыргызстанда СССР элдери эмес "Кыргызстан элдери жашайт", – деп реплика айтсам да, кулактарына илишкен эмес. Мына ушундай жагдайлар болгон. Закон кабыл жаткан депутаттар "Кыргыз ССРинде кыргыз тили – мамлекеттик тил" дегенге гана сүйүнүшүп, анын калган статьяларындагы жагдайларга анча маани беришпеген, ошондуктан закон жумушчу топ сунуш кылгандыгы күчүнөн тайган, "мамлекеттик тил же расмий тил деген формула модель баардык статьяга киргизилип кабыл алынган. Мына ушундай жагдай мамлекеттик тил жөнүндөгү закондун туулганда эле "жансерек", "оорулуу" туулгандыгын, келечекте кыргыз тили үчүн иштебестигин көрсөткөн биринчи себеп болоорун эйфория алдырган кыргыздар ал учурда билишкен эмес. Аттанганда эле ээрге кыйшык отурган закон болгон. Кийин эл арасында "мамлекеттик тилди" "же" жеп салды", - деген сөз айтылып жүрдү. Муну эч кимибиз тана албайбыз. Ушунун кесепети – мамлекеттик тилдин бүгүнкү абалы" - деп белгилейт [2. 12 б.].

Мамлекеттик тил мыйзамынын 14-статьясында "Мамлекеттик бийлик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында иш кагаздары мамлекеттик тилде жүргүзүлөт" – деп берилген. Бирок азыр деле мамлекеттик мекемелерде иш кагаздары орус тилинде жүргүзүлүүдө. Мамлекеттик мекемелерде, уюмдарда, министрликтерде болобу анда иштеген ар бир кызматкер кыргыз тилинде билиши шарт. Ушул эле талап менен жумушка алынышы керек. Кыргызстанда жашагандардын 70% ашык кыргыз болуп туруп, өз тилинде өз элине кызмат кылбаганы улуттук аң сезимдин жоктугун айгинелейт.

Мамлекеттик тилдин кабыл алынганына 30 жыл толсо деле андан бери жарытылуу эч нерсе өзгөрүп кеткен жок. Анткени катуу талап болгон жок. Ошол эле 33-статьясында "Ушул мыйзамды бузгандыгы жана аткарбагандыгы үчүн мамлекеттик органдардын, менчиктин бардык түрүндөгү уюмдардын жетекчилери, ошондой эле юридикалык жана жеке жактар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарынын чегинде жоопкерчиликке тартылышат" – деп жазылган. Ушул мыйзамдын колдонулуп жатканын көргөн жокпуз. Тескерисинче чоң жетекчилерибиз өзүлөрү көңүл бурбай кайдыгер мамиле кылып, кол шилтеп коюп жатса,

анда мындай мыйзамдын кимге кереги бар. Кыргыз тилдүү интелегенция дээрлик жок, баары кайдыгер. Баягы эле тилге өгөйчүлүк мамиле кылабыз.

Тилчи, окумуштуу Курманбек Токтогуловичтин тил тууралуу мындай деп айтканы бар эле: “Бизде дагы деле болсо уруулук аң сезим басымдуулук кылып, уруулук намысты биринчи коюп, улуттук аң сезим, улуттук ар намыс унутулуп турган учур. Улут өзүн-өзү тааныганда гана улуттук ар намыс, улуттук аң сезим ойгонуп, улуттун тилине, улуттун тарыхына, каада-салтына өзгөчө мамиле боло баштайт. Антпесек жаштар бүгүнкүдөй эле кыргызча сүйлөшкөндөн уялып, алар бири-бири менен кыргызча маектешкенден качышат. Кыргызча суроо берсең да орусча жооп беришет. Улуттук өксүк ушул”! дечү [3. 36 б.].

Батыштын үлкөн инсандарынын бири З.Фрейд “Адам баласы мифтерди тээ артта калган көрүнүш деп билет, бирок ошол миф торунда жашагандыгын өзү да билбейт” – деп таамай айткан. Ой жүгүртүүсү калыптанып, ак менен караны так ажыраткан инсан эмне үчүн кийим тандаганда, тамак жегенде адамдар менен маектешкенде, кесип тандаганда ушул сыяктуу жана башка майда-барат нерселерге чейин табити башкалардан өзгөчөлөнүп тургандыгын өзү да билбейт, түшүнбөйт. Себеби ал келечекке умтулуп жашайт. Болбосо анын табити тандоосу, көз карашы кичинекей кезиндеги үй бүлөсү, чөйрөсү, ойногон оюндары, көргөн көрүнүштөрү, географиялык алкак, климаттык шарттар, анын руханий жан дүйнөсүн калыптандырып жүрүп отурат. Дал ушундай эле көрүнүш жалпы элдин да жан дүйнөсү, духу, руху болорун В. Гумбольдт деген залкар лингвист тил философиясын негиздеген изилдөөчүлөрүнүн бири “Язык это – дух народа” – деген көз карашын элге айтып чыккан. Ошондо элдин тарыхы, маданияты, тили, саясий тарыхый өзгөчөлүгүнө жараша менталитетин, мүнөзүн калыптандырып турат. Ч. Айтматов да бекеринен кыргыз элинин жашоо турмушунун энциклопедиясы болгон “Манас” эпосун “Манас” – кыргыз рухунун туу чокусу” деп айткан эмес. Ошондуктан улуттун духу анын тилинде жатарын баса белгилегибиз келет. Улуттун, элдин духу анын тили аркылуу өнүгөт. Жаш баланын дүйнө таанымы кенедей кезинен баштап калыптанат. Ошол убактан баштап улуттун балуулуктарын үйрөтүү зарыл. Бирок бизде эне тилин чоңойгондо үйрөнүп алат деген түшүнүк жашайт. Мисалга алалы Жапондор эмнеге балдарын 10-12 жашка чейин балдарына өздөрүнүн тилин, маданиятын, каада-салтын үйрөтөт. Андан кийин гана башка тилдерди үйрөтүшөт. Көрсө адам баласы 10-12 жашка чейин дүйнөнү таанып кабыл алуусу таза болот. Ошондуктан балдар өз эне тилиндеги сөздөрдү, салтын, духун, нравасын ошол жашка чейин мыкты кабылдашат. Ошол себептен ушундай кылары белгилүү. Ал эми биз балабыз эч нерсе билбей артта калат деп орус мектепке берип коёбуз. Бала тили кандай калыптанса мүнөзү да ошондой калыптанат. Орустардай дагы башкалардай калыптанат. Кыргыздын духу жоголот. Улууларга ыйбаа кылып, ыймандуу болуу дегенди унутушат. Туугандарына да чоочун адамдардай мамиле кылары белгилүү. Мунун акыры эмне “манкуртчулук”. Өз эне тилин унуткан адам өз мекенин да сатары шексиз.

Эне тилди үйрөтүүгө төмөндөгүдөй жоболорду сунуштайбыз:

* коомдун өнүгүп жаткандыгына байланыштуу тилди санариптештирүү;

* балага түшүнүктүү болуш үчүн атайын методикалык колдонмолорду көбүрөөк чыгаруу; (китепче, сүрөт)

* телефон, смартфондорго кыргызча үйрөтүүгө ылайыкталган оюндарды жана сайттарды иштеп чыгуу;

* кыргызча мультфильмдерди көбүрөөк тартуу;

* бала бакчаларда тарбиячылар бир эле тилде эмес эки тилде иш алпаруу;

* сөзсүз түрдө башталгыч класстардан тартып эне тилин, улуттун балуулуктарын үйрөтүү; Мына ушуга окшогон иштерге көңүл бөлүп, жалпылап аткарсак тилдин абалы жогорку тепкичке көтөрүлмөк.

Тил тууралуу айтылган ойлордон кытай элинин улуу даанышман ойчулу Конфуцийдин сөзүн келтиргибиз келет. Бир жолу Конфуцийден жанындагылар бир жолу мындай деп сурашыптыр

– «Эгер сиз өлкөнүн башчысы болсоңуз, эң биринчи эмне кылаар элеңиз?» Улуу философ мындайча жооп бериптир

– «Албетте эң биринчи тилге маани берип, аны оңдоо менен ишти баштамакмын». Бул жоопту уккан элдин баары таң калып, аны карап калышат. Конфуций сөзүн улайт:

– Тил системалуу, эрежеге таянган, бир тартипте болбосо, сүйлөмдөр туура болбосо, сөздөр айта турган ойду жакшы бере албай калат. Ой жакшы, так, таамай түшүндүрүлбөсө, жасала турган иштер туура жасалбай, кээ бир жерлери кемтик бойдон калат. Милдеттер жана иштер өз орду менен так аткарылбаса, салт-санаа, маданият бузулат. Салт бузулса, адилеттик болбой, башкага ооп кетет. Адилеттик бузулса, эл эмне кылаарын билбей калат, анан бул иш эмне менен бүтөөрү да бүдөмүк болот. Так ушул себептен эч бир нерсе тилдей маанилүү эмес». Мында эмне деген ой жатат. Тил бузулса бүтүндөй коом бузулат деген түшүнүк жатат.

Өз тилибизге өгөйлөнбөй мамиле кылып, баркын түшүрбөй, тилди өнүктүрүү боюнча маселелер кагаз түрүндө калбай, катуу талап коюлуп иш жүзүндө аткарылса анда тилибиздин келечеги алдыда деп билебиз. Улуттун тили – улуу тил!

Адабияттар:

1. Улуттук идея тилде. Б.: 2017.-300 б.
2. Багыт.kg гезити, 2019-ж., 24-апрель, №15
3. Улуттук идея: кыргыз тили жана кыргыз адабияты-Б.: 2013,-200 б.
4. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тил мыйзамы.-Б.: 2004.

Саякбаева Ж.Б., Сонколова К.А., Дыканалиев К.М.
И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети

КЕСИПТИК ОКУТУУ СИСТЕМАСЫНДА МААЛЫМАТТЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN PROFESSIONAL TRAINING

Аннотация: *Аталган макалада кесиптик окутуу системасында маалыматтык технологиялардын тийгизген таасири талкууланат. Окуу процессин эффективдүү болушун камсыз кылууда кесиптик окуу жайлардын студенттеринин кесиптик компетенттүүлүгүн жогорулатуу. Алардын келечектеги адистигине ылайык компьютердик жана коммуникациялык билимдерин жогорулатуу каралган.*

Түйүндүү түшүнүктөр: *Кесиптик окутуу системасы, билим берүү системасы, маалыматтык коммуникациялык технологиялар, педагогикалык технологиялар, компьютердик компетенциялар.*

Заманбап коомдун өнүгүү стадиясында массалык глобалдык коммуникациянын өтө ылдамдануу менен өнүгүшү адам баласынын иш аракеттеринин бардык тармактарында маалыматтык коммуникациялык технологияларды (МКТ) колдонулушу менен мүнөздөлөт.

Кыргыз коомунун атуулдарынын дүйнөлүк көз карашынын маалыматтуулукка калыптануусу Кыргызстандын маалымат мейкиндигине сүңгүп киришинин маанилүү шарты катары каралат. Азыркы замандагы экономиканы маалыматташтыруу багытынын бирден-бир приоритети жана жалпысынан белгилегендей, экономиканын тармактарындагы калкты ар тараптуу тейлөөдө жана тейлөө чөйрөсүнүн бардык тармактарын заманбап деңгээлинде маалыматташтыруу - тейлөө кесибине окуган студенттерди талапка ылайык даярдоо болуп саналат [5].

Азыркы мезгилде маалыматтардын татаалдыгы, илимий билимдердин дифференциациясы жана жаныланышы кесиптик-техникалык билим берүүнүн мазмуну боюнча теориялык жана практикалык материалдарды көбүрөөк киргизүүнү талап кылат. Кесиптик окуу жайларды тандоо проблемалары бир гана билимде эмес, заманбап адистерди даярдоо үчүн да зарыл.

Маалыматтык технологиялардын маанилүү каражаты болуп электрондук маалымдоо каражаттары саналат. Азыркы жаңы маалыматтык технологиялар компьютерде маалыматарды чогултуу, сактоо, таратуу, кайра иштетүү гана эмес, электрондук эсептөө техникасын (ЭЭТ) өнүктүрүү жана сандык маалыматтарды иштеп чыгуу милдеттерин да аткарат.

Маалымат маданиятынын көрсөткүчү болуп жалпы жана кесиптик маданияттар саналат.

Маалымат маданиятынын критерийлери [2]:

- өзүнүн маалыматка болгон керектөөсүн туура калыптандыруу;
- керектүү маалыматты издөөнү маалыматтык ресурстардын бардык жыйындысында натыйжалуу жүзөгө ашыруу;
- маалыматты кайра иштеп чыгуу жана сапаттуу жаңы маалымат түзүү;
- маалыматты туура тандоо жана баалоо;
- маалыматтык баарлашууга жөндөмдүүлүк;
- компьютердик сабаттуулук;

Заманбап маалыматтык технологиялар билим берүү системасында анын олуттуу даражада өнүгүшүн аныктайт.

Билим берүүнүн сапаты, анын жеткиликтүүлүгү акыркы он жылдыкта билим берүүнүн бардык системасын модернизациялоонун негизги себеби болуп эсептелет. МКТны пайдаланбастан аралыктан окутуу формаларын жана башка методологияларын пайдаланууга мүмкүн эмес.

Билим берүүдө маалыматтык технологияларды колдонуу окутуу натыйжалуулугун өлчөө көйгөйү менен байланышкан. Кайсы бир методдун эффективдүүлүгүн аныктоодо окутуу технологиялары төмөнкүлөрдү камтыйт: жетишилген натыйжаны, материалдык ресурстардын чыгымдарын жана ага жетүүнүн убактысын өлчөө (Сүрөт 1).

Бүгүнкү күндө биздин өлкөдөгү билим берүү системасы жаңыча максаттары жана жаңы баалуулуктары менен мүнөздөлгөн фундаменталдык өзгөрүү этабында турат.

Билим берүү системасынын маани-маңызын жаңылаган бул өзгөрүү жаңы технологияларды колдонуу менен үзгүлтүксүз билим алууга болгон башкача концептуалдык мамилени талап кылат. Заманбап коом билим берүү системасынын алдына улам өзүнүн жаңы талаптарын, маселелерин коюда, ал эми маалыматташтыруунун ыкмаларын жана каражаттарын колдонбой туруп бул маселелерди чечүү мүмкүн эмес. Сапаттуу билим берүүдөгү МКТнын ролу көптөгөн педагог-окумуштуулардын эмгектеринде белгиленген [4].

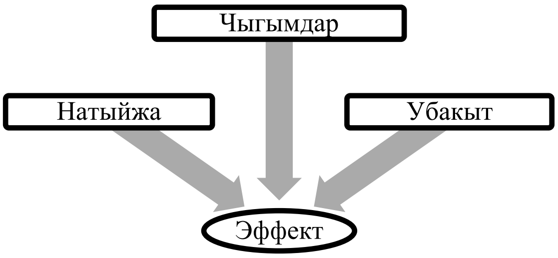

Сүрөт 1. Окуу методунун эффективдүүлүгүнүн түзүлүшү (пайда кылуучу факторлору).

Бирок, билим берүү системасына маалыматтык компьютердик технологияларды кийирүү процессинде да көптөгөн кыйынчылыктар бар. Процесстин ийгиликтүү жүрүшүнө тоскоолдук жараткан факторлордун негизгиси бул маалыматтык технологиялардын тез-тез жаңыланышы: мурункуга караганда бир канча татаал, эффективдүү жаңы системалар улам иштелип чыгууда. Бул жаралган жагдайдан чыгуунун жолдорунун бири технологияларды интеграциялоо, башкача айтканда окутуучуда билим берүү процессинде маалыматтык коммуникациялык технологиянын мүмкүнчүлүктөрүн үйрөнүп, талдап, эффективдүүсүн тандап, окуучуга жана сабакка ыңгайлаштырып колдонуу маселеси турат. Билим берүүдө маалыматтык коммуникациялык технологияларды жана билим берүү технологияларын интеграциялоо заманбап билим берүүдөгү жаңы этап. Электрондук окуулуктарды билим берүүдө максаттуу колдонуу бул интеграцияны шарттаган дагы бир негизги факторлордун бири деп айтууга болот. Акыркы мезгилдерде орус окумуштууларынын арасында бул жааттагы илимий изилдөөлөрдү жүргүзө баштаган педагог окумуштуулардын катары көбөйдү, атай кетсек: Е. Аленичева, А. Гончаров, В. Исанов, И. Г. Исанцивская, Е. Кашина, Н. А. Лебединская, В. М. Левин, Н. Монастырев ж.б. Бирок, бул изилдөөлөргө жана кээ бир иштелип чыккан иштелмелерге карабай бул областта чечилбеген маселелер көп, алардын бири педагогикалык адистиктерди окутууда электрондук окуулуктарды колдонуунун педагогикалык негиздерин изилдөө жана шарттарын аныктоо [6].

Эксперттердин пикири боюнча, маалыматтык окутуу технологиясы практикалык жана лабораториялык сабактардын натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн мүмкүнчүлүк берет.

Билим берүү системасында маалыматтык технологияларды пайдалануу менен окуп жаткандардын катары жыл сайын жогорулоодо. Атап айтканда, компьютердик колдоосу менен чет тилдеринде сөз байлыгын топтоо ылдамдыгы 2-3 эсе өстү.

Атайын орто окуу жайларында тейлөө кесибинде окуган студенттерди даярдоодо МКТны кесиптик ишмердүүлүккө колдонуунун методикасында тейлөө ишмердүүлүгүндө бөлүнүп чыккан өзгөчөлүктөрүнүн чагылдыруусун табуу керек. Тейлөө чөйрөсүнүн адиси профессионалдык иш аракетинде: МКТны колдонууда тейлөөнүн ар кандай түрлөрүн аткаруу менен маалыматтык өз аракеттешүүлөрдүн глобалдык чөйрөсү сыяктуу телекоммуникациялык түйүндөрдүн маалыматтык ресурстардын мүмкүнчүлүгүн иш жүзүндө аткаруусу, тигил же бул тармактын маалыматтык чөйрөсүндө Web-технологиянын мүмкүнчүлүгүн кызмат көрсөтүүгө колдонуусу; тейлөө чөйрөсүнө колдонулуучу маалыматтык системалардын техникалык жана технологиялык багыттарынын өлчөмү менен бааланат. Ошонун менен бирге инновациялык моделдин иштелип чыгуусу менен ар кандай тейлөө ишмердүүлүк областында МКТны колдонуу методикасы өнүктүрүлөт [5].

Орто кесиптик техникалык билим берүү процессинде колдонулуп жаткан жаңы компьютердик технологиялар окуу каражаттарын жогорку деңгээлде иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк түзүүдө. Ушуга байланыштуу, бир жагынан, билим берүүнүн мазмунун өркүндөтүү жана жаңылоо проблемасы актуалдашууда, анткени инсанды өнүктүрүүнүн жана анын базалык компетентүүлүгүн калыптандыруунун негизги каражаттарынын бири жаңыланган билим мазмуну болуп эсептелет.

Азыркы учурда замандын талабына ылайык жаны технологияларды колдонуу-окуучулардын аң-сезимин, предметке болгон кызыгуусун күчөтөт десек жанылышпасак керек. Учурдун талабына ылайык окутуу жана тарбиялоо процесси билим берүү системасында иштеп жаткан педагогдордун башкы проблемасы экендиги баарыбызга белгилуу. Ошондуктан окутуу процессинин ийгиликтүү болушу жана окутулуп жаткан предметтер жеткиликтүү өздөштүрүлүшү үчүн билим берүү тармагында компьютердик технологияларды колдонуу керек. Кыргыз Республикасы өнүгүш үчүн «Маалыматтык-коммуникациялык технологиялар» аттуу улуттук стратегияда негизги багыт катары билим берүү процессине компьютерлештирилген окутуу технологияларын киргизүү, мектептерди, колледждерди толук компьютерлештирүү, окутууну маалыматташтыруу маселеси каралган. Азыркы учурда компьютерди колдонбогон кандайдыр бир тармакты айтуу кыйын – өндүрүштө, билимде, техникада, маданиятта, айыл чарбасында жана кайсы гана тармакты албайлы компьютердин колдонулушу ийгиликтүү жыйынтыктарды берип жатканын байкоого болот. Демек, билим берүүнүн реформасы азыркы дүйнөдө болуп жаткан структуралык өзгөрүүлөргө негизделип жүргүзүлүшү керек.[1]

Компьютер инфоматика сабагында эле эмес башка предметтерде мугалим үчүн жакшы жардамчы. Компьютерди окутуу каражаты катары колдонууда окутуу процессинин өзгөчөлүгү традициялуу окутуу

формаларын жаңы маалыматтар технологиялары менен айкалыштыруу керек, м.а. интерактивдүүлүктү пайда кылуу зарыл (Сүрөт 2).

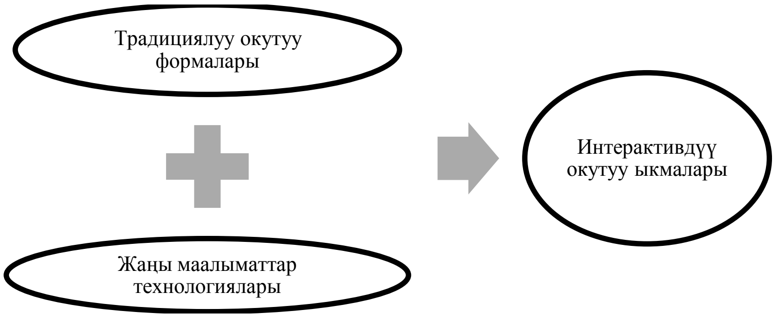

Сүрөт 2. Окутууда интерактивдүүлүктү жаратуу.

Компьютерди «Чийме геометрия жана инженердик графика» жана «Инженердик жана компьютердик графика» сабактарында колдонуу жакшы ийгиликтерди алып келет. Геометриялык фигуралардын сүрөтүн чийүүдө компьютерди колдонуу убакытты үнөмдөөгө, көлөмдүү фигураларды б.а. мейкиндик фигураларын чийүүдө көрсөтмөлүү жана түстүү сүрөттөр бул предметти окутуунун мүнөзүн түп тамырынан бери өзгөртөт. Компьютердик системалардын графикалык мүмүкүнчүлүктөрү окуучуларды эстетикалык жактан өнүктүрөт. Компьютерди көрсөтмө каражат катары колдонууда мультимедиялык программаларды колдонуу максатка ылайыктуу [3].

Компьютер азыркы убакта үн жана видео менен иштөөгө, анимацияларды колдонууга, мультимедиалык презентацияларды түзүүгө мүмкүнчүлүк түздү. Сабакта компьютерди көрсөтмө курал катары колдонуунун формасы жана методу сабактын максатына жараша тандалат, бирок мультимедиялык презентацияларды сабактын каалаган этабында колдонууга болот жана төмөнкүдөй артыкчылыкка ээ:

• Жаңы теманы түшүндүрүүдө – теманы ар түрдүү көрсөтмөлүү каражат менен түшүндүрүүгө болот.

• Оозеки эсептөөлөрдү жүргүзүүдө – тапшырмаларды ирети менен чыгарып, жоопту текшерүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

• Тапшырмаларды тандоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болот, б.а. окуучулардын жеке өзгөчөлүгүн эске алуу менен тапшырмаларды тандап алса болот.

• Компьютер менен диалог түзүүсү, оюн сабак катары кабыл алынып, кызыгууну арттырат.

• Материалдын көрсөтмөлүүлүгү окуучулардын көрүү, угуу, эмоционалдык кабыл алуусун жогорулатат.

Чындыгында эле тема канчалык кыйын жана зериктирме болбосун, берилүүчү материал экранда түстүү, үн жана башка эффектер менен коштолуп турса, окуучу үчүн кызыктуу болот. Мындай сабактарды түзүү үчүн PowerPoint программасын колдонууга болот. Мугалим доскага жазып, чийме чийип убактысын кетирбейт. Ал эми түшүндүрүүдө анимациялык эффектерди колдонуу керек. Бул технологияны окутуунун иллюстрациялуу түшүндүрүү методу катары кароого болот. Анын негизги максаты – окуучулардын маалыматты жакшы кабыл алуусу. Окуучулардын материалды уккандан – 5%, көргөндөн – 20% кабыл алаары бизге белгилүү. Ал эми аудио жана видеоматериалды бир убакта колдонуу менен эске тутууну 40-50%ке жогорулатууга болот.

Эми компьютерди билимди текшерүүдө колдонулушуна токтололу. Чындыгында, азыркы убакта билимди текшерүүдө өз алдынча иш менен текшерүү ишинен сырткары тесттик тапшырмалар да берилип жүрөт. Тест алуу менен чоң көлөмдөгү материалды жана көп окуучуларды аз убакыт жумшап, жеңил текшерүүгө болот. Ал эми тестти компьютердин жардамында кабыл алуу менен жумушту жетишерлик жеңилдетүүгө болот. Тестти түзүүдө PowerPoint программасын колдонуп, Excelдин мүмкүнчүлүктөрү аркылуу автоматтык түрдө текшертип алууга да болот. Компьютер текшерүү иштерди, тесттик тапшырмаларды, сабакка тиешелүү материалдарды даярдоодо өтө керектүү каражат болуп эсептелинет. Ошентип, компьютерди окуу процессинде колдонуу окуучу гана эмес мугалим үчүн да жакшы маанай тартуулап, жумушту кыйла жеңилдетет[6].

МКТнын заманбап каражаттарын пайдалануу окутуунун бардык формаларында пайда алып келүү менен бирге бир катар терс кесепеттерге да алып келиши мүмкүн.

Көп учурларда билим берүүдө маалыматтык каражаттарды колдонуу, окуучуларды өз колдору менен тажрыйба жасоо мүмкүнчүлүгүнөн ажыратып, окутуунун жыйынтыгына терс таасирин тийгизет. Интернет тармагында жарыяланган маалымат ресурстарын колдонуу да терс таасирин тийгизет. Көпчүлүк учурда, бардык окуучулардын өзүнүн күчүн колдонбой, интернет тармагынан алынган курстук долбоорлорду, рефераттарды, докладдарды жана даяр маселелерди көчүрүп алуу бүгүнкү күндө адатка айланып, эффективдүү окутуу жана тарбиялоо толук камсыз кылынбай калды.

Маалымат каражаттарын колдонуу менен окутуунун бирден бир артыкчылыгы бул - жекече окуу. Жекече окуунун терс жагы окуу жараянында "жандуу маек" чектелип, "компьютер менен диалогго" алмашылат. Бул МКТнын каражаттары менен иштөөдө окуучунун сөз байлыгын азайтып, мүнөзүн өзгөртөт. Адамдын ой жүгүртүүсү, сүйлөөсү азаят. Окуучу диалогдук сүйлөшүүнү кесиптик тилде өзүнүн оюн жетишерлик деңгээлде бере албайт. Акырында, көпчүлүк маалыматташтыруу каражаттарын ашыкча пайдалануу ден соолукка терс таасирин тийгизерин унутпаш керек.

Маалыматтык технологияларды колдонууда окутуучу экинчи орунда туруп калат. Мындан тышкары техникалык жогорку жана орто окуу жайларда иштеген мугалимдердин көпчүлүгүнүн педагогикалык билими жок. Ошондуктан билим берүү системасынын негизги көйгөйү – мугалимдерди педагогикалык даярдоого багыттоо. Педагогикалык билим берүү менен жаңы маалыматтык технологиялар боюнча билим берүүнү айкалыштыруу менен жаңы билим берүү чөйрөсүн түзүүдө олуттуу жетишкендикти камсыз кылууга мүмкүн болот.

Жогоруда айтылган далилдер адистерди даярдоодо МКТнын каражаттарын колдонуу канчалык көп болсо, ошончолук кесиптик билим берүүнүн практикалык сапатын жогорулатууну азайтат. Билим берүүдө маалыматтык каражаттарды колдонуу салмактуу жана ошондой эле жүйөлүү мамилени талап кылат. Көбүнчө мугалимдин кесипкөйлүгүнө жараша болот.

Жалпы жана кесиптик-техникалык билим берүүнун өнүгүшү бул тийиштүү кесиптерди өнүктүрүү боюнча талаптардын өсүп өркүндөшү, илим жана технология жана мыкты практикалык тажрыйбанын жүрүшүн көбөйтүү, коомдун өсүп келе жаткан талаптарына жооп берүү.

Кортунду:

МКТнын өнүгүшү менен кесиптик окуу жайларда техникалык сабактын, компьютерди өздөштүрүү менен методологиялык позициянын алкагында аныкталган компетенттүүлүктөргө ээ болуу керек.

Ошендуктан студенттердин компьютердик компетентүүлүгү төмөнкүдөй бааланышы керек:

- компьютердик билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өздөштүрүү;
- өзүнүн окуу, үйрөнүү процессин уюштура билгичтик;
- кесиптик компьютердик компетенттүүлүк;
- инженердик психологиясын өөрчүтүү;
- билим деңгээлинин жетиштүүлүгү, ар тараптуу билимдин бекемдиги;
- коммуникативдүүлүгү;

Окуучунун кесиптик билгичтиги профессионалдуу болуп, кесиптик ишмердүүлүгүнүн жаңылануусун өнүктүрүү аракетине, профессионалдык көрсөткүчкө умтулуусу зарыл.

Адабияттар:

1. Алыбаев К.С., Нурматова М.Н. Билим берүүнүн парадигмалары жана мугалимдин кесиптик компетенциялары // Вестник ОшГУ. – 2013.– №1, – С.291-295.

2. Артыкова Ж.А., Артыкова Н.А. Электрондук окуулук келечектеги адистин маалыматтык маданиятын калыптандыруучу каражат // Вестник КУУ.-2015. -№3-4, – С. 85-91.

3. Жунусалиев С. Информатика. –Б., 2012.– 264 б.

4. Обзор состояния сектора ИКТ в Кыргызстане. –Б, 2006. −79б.

5. Мамбетакунов У.Э., Кулуева Ф.Ш. Тейлөө кесибиндеги студенттерди даярдоодогу маалыматтык коммуникациялык технологияны кесиптик ишмердүүлүгүндө колдонууга окутуунун абалы. http://science.bafe.edu.kg

6. Турдубаева К.Т. Болочок математика мугалимдеринин кесиптик компетенттүүлүгү // ОшМУнун жарчысы. –2015. №4. –30-36-б.

Сманов Б.У.

ҚР Ұлттық ғылым академиясы

ПЕДАГОГ МАМАНДАР ДАЯРЛАУ САПАТЫН АРТТЫРУДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ОРНЫ

Бүгінгі өскелең өміріміздегі жаңарған қоғам дамуының, еліміздің экономикалық күш-қуаты мен рухани-мәдени тұрмы-сының өсуінің, сондай-ақ, ұлттық қауіпсіздігіміздің негізгі өлшемдерінің бірі – білім беру жүйесінің қаншалықты дәре-жеде өркендегеніне, оқу-тәрбие жұмысы салаларының, білім беру жүйесінің барлық буындарының дұрыс жолға қойылған-дығына байланысты екені даусыз.

Күн санап өзгеріп отырған өмір, жаһандану жағдайындағы шартарапқа тарап жатқан күллі әлемдік ақпараттар ағыны, бүгінгі замана талабы – оқу-білім сапасын жақсартуды, қоғам мен еліміздің, оның әрбір мүшесінің, жеке тұлғаның, әсіресе жас өркеннің бүкіл ғұмырлық қажеттіліктеріне орай қуәіретті әрі сапалы білім мен саналы да өнегелі тәрбие беруді қамтамасыз етуді қажет етіп отыр. Мұндағы түпкі мақсат – еліміздің бүкіләлемдік қауымдастыққа, өзгермелі бәсекелестік жағдайына тез бейімделуіне қол жеткізу, мемлекетіміздің даму қарқынындағы негізгі нысандарды қанағаттандыру болып табылады. Сондықтан да бұдан біздің білім беру жүйесі капита-лының дамуы мемлекеттік бәсекелестік қабілетін танытатынын, оған қозғаушы күш ретінде қызмет ететінін байқауымыз қиын емес.

Қазіргі кезеңдегі білім беру жүйесінде жүргізіліп жатқан реформалық өзгерістер еліміздің білім беру саласының барлық буындарын кеңінен қамтып отыр. Бұл жаңашыл үрдістер жас мемлекетіміздің кәсіби бәсекелестікке төтеп беретін, біліктілігі жоғары мамандар даярлау жұмысында, оның ішінде мұғалім-дердің біліктілігін көтеру институттары қызметінде ерекше маңызды дер едік.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә.Назарбаев Л.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық универ-ситеті студенттеріне оқыған «Инновациялық білім арқылы – экономикалық білімге» атты дәріс-сабағында: «Қазақстанды әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына енудің негізгі міндеті жоғары мамандандырылған білікті де білімді азамат ғылыми технологияны оңай меңгеріп, нарықтық экономикада өзін-өзі басқара алатын және алған білімін өмірде қолдана білетін болса, тек сол уақытта жүзеге асуы мүмкін», – деп оқу-ағарту саласындағы басым бағыттарды, жаңашыл үрдістерді айрықша атады. Осы орайда Елбасы жедел қарқынмен дамып келе жатқан қоғамымыздың кез келген саласына атына заты сай келетін, тиянақты әрі нәтижелі іс-әрекет таныта алатын, жаңаша көзқарастарды меңгерген мамандар қажеттігін өзекті мәселе етіп қойды.

Қазіргі таңдағы күнделікті тәжірибеде қолданыла бастаған Қазақстан Республикасының «Білім туралы заңы», 2005-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы, елімізде 2020 жылға дейін білім беру жүйесін дамытудың тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты: Жалпы орта білім сынды т.т. негізгі ережелер, құқықтық-нормативтік құжаттар осынау игі істерді мақсатты түрде жүзеге асыруды көздейді.

Ұлттық білім жүйесін дамыту жағдайында тәжірибелік сынақтан, эксперименттік бақылаудан өткен, білім беру үрді-сіндегі жаңашыл бастамалар пайдаланылған оқу орындарының жаңашылдық бағыттағы қызметі маңызды мәнге ие. Педаго-гикалық жоғары оқу орындары мен біліктілікті арттыру және қайта даярлау орталықтары (институттары) алдында болашақ педагог кадрларды даярлаудың инновациялық технология-ларын әрі әлемдік білім стандарттарына сәйкес, әрі білім берудегі дәстүрлі және тұрақтанған ұлттық құндылықтарды арқау еткен үлгідегі жаңашыл технологиялар жүйесін жасау міндеті тұр. Оқу-ағарту қызметі саласындағы туындап отырған бұл жаңа талаптар білім беру жүйесін модернизациялау керек-тігін күн тәртібіне қояды. Сөйтіп, бұдан білім саласын әрі қарай дамытудың ең ұтымды жолы – инновациялық үдерістер қалып-тастыру қажеттігі туындайды. Мұндай игі қадамдар түптеп келгенде бүгінгі таңдағы «Интеллектуалды ұлт – 2020» ұлттық жобасын нәтижелі түрде жүзеге асыруда да ерекше маңызды болмақ.

Әрине, оқыту саласындағы бүгінгі болып отырған рефор-малық өзгерістер тұсында оқу-тәрбие ісінің заман талабына сай бағдарламалық-стратегиялық жоспарын ойластырған орынды. Мұнда біз әрдайым өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді ұмыт-пауға тиіспіз. Айталық, ауыл – әрбір қазақ баласының жанына мейлінше жақын ұғым. Өйткені, халқымыздың түп-тамыры ауылда жатыр. Оқу-тәрбие ісіндегі жаңашыл қадамдар мен жақсы бастамалар, оқытудың осы заманғы озат технологиялары ауыл мектептеріндегі оқыту үрдісінен, олардың күнделікті тұрмыс-тіршілігінен көрініс тауып жатса нұр үстіне нұр. Бірақ, көбіне-көп бұлай бола бермейді. Оның әр түрлі себептері бар. Елбасының бастамасымен «Ауыл жылы» деп жариялаған кезеңнен кейін ғана ептеп ауылдағы ағайынның жүзіне шырай кіріп, еңсесі көтерілгендей болды. Алайда, бұл ділгір мәселеге ел басшылығы, жергілікті жердегі әкім-қаралар тарапынан ұдайы назар аударылып отырғаны орынды.

Соңғы жылдары, атап айтқанда, өткен ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап, педагогикалық және психологиялық ғылыми зерттеулерде, әдістемелік әдебиеттер мен күнделікті оқу-тәрбие ісі тәжірибесінде «технология», «инновация», «стратегия», «модуль» сынды сөздер педагогикалық терминдер ретінде жиі айтылып, ғылыми-педагогикалық айналымда қолданыста келеді. Бұл аталған терминдер, ұғымдар бұрынғы Кеңестік кезең тұсында барлық аймақтарда, ұлттық республикаларда психологиялық-педагогикалық ғылымдар саласында, оқыту мен тәрбиелеу жүйесінде жиі пайдаланылды. Білім беру мекемелеріндегі педагогикалық технологияның өндірістік технологиялардан айырмашылығы – мұнда оқу материалын меңгерту техникасын, мұғалім мен оқушылардың, ұстаз бен шәкірт-студенттердің арасындағы іс-әрекетті ұйымдастыру жолдарын, белгілі бір уақыт мөлшерінде, аса қиындықсыз жоғары нәтижелерге жеткізудің тиімді қағидаттары мен әдістерін пайдалануда деп білеміз.

Мұнда білім беру технологиялары негізінен шәкірттердің оқыту үрдісінде білім мазмұнын, оқу материалын, білім, білік, дағды жиынтығын меңгертуге бағытталады. Тегінде, «техно-логия» деген термин грек сөзінен шыққаны – «techne» – өнер, шеберлік, кәсіп деген ұғымды білдіретіні, ал «logos» – ғалым, білім деген мағынаны аңғартатыны белгілі. Аталған екі сөз, екі ұғым бірігіп тұрғанда «шеберлік туралы ғылым», яғни өндірістік үрдістерді іске асыру құралдары мен тәсілдері жөніндегі білімнің жиынтығы деген мағынаны айқындаған. Айталық, өндірісте металл өңдеу технологиясы, химиялық технология, құрылыс жұмысындағы технология секілді тұтас бір өндіріс салалары орын алған. Технологияның ғылым мазмұнындағы міндеті – өндірістік үрдістерді іске асырудың ең тиімді жолдарын айқындау және оны іс жүзінде қолдану болып табылады.

Ал педагогикалық технологиялар да «технология» сөзінің әу бастағы мағынасы негізіндегі теориялық қағидаттарды арқау еткен, оқу мен тәрбие үрдістерінің барысында қолданылған оқыту құралдары мен әдістерінің жиынтығы екендігін байқа-тады. Бұл технологиялар білім беру ісінің мақсат-міндеттерін тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік береді, оқыту сапасын қамтамасыз етеді.

Бұдан шығатын қорытынды – жалпы «технология» атты ұғым, «оқыту технологиясы» туралы ой-пікір, аяқ астынан жаңадан пайда болған, күні кеше ғана өмірге келген құбылыс емес екендігін пайымдауға болады. Оқыту үрдісін технология-ландыру туралы ойды осыдан 400 жылдан астам уақыт бұрын чехтың әйгілі ойшыл-педагогы Я.А.Коменский айтқан болатын. Оның пікірінше кез келген оқыту үрдісі «техникалық» деңгейде жүргізілуі қажет. Ол мұндай оқыту механизмін «дидактикалық машина» деп атады. Мұнда атақты ұстаз мынадай үш түрлі нәрсеге – мақсат қою, осы мақсатқа жету құралдарын іздестіру, сосын сол құралдарды қалай қолдану ережелерін білу секілді мәселелерге назар аударуды ұсынады. Осылайша ол: мақсат – құрал – оны қолдану ережелері қосындысы нәтиже модулін байқататынын дәлелдеді.

Батыс Еуропа елдерінде педагогикалық технология тақыры-бына қатысты ой-пікірлерді бастауыш мектеп дидактикасының негізін қалаушы, швейцариялық белгілі педагог И.Г.Песталоцци де айтқан болатын.

Ал өткен ғасырдың орта шенінен бастап педагогикалық технологияларға ерекше назар аударылып, «білім берудегі технологиялар» ұғымы өмірге келді.

Батыс Еуропа, Америка елдеріндегі білім беру саласындағы әр кезеңдерде жүргізілген сан алуан реформалар оқу үрдісін-дегі нәтижеге жетуге байланысты «педагогикалық технология» терминін қалыптастырды.

Ұлт ұстазы атанған әйгілі әдіскер-ғалым Ахмет Байтұрсынұлының «Қай әдіс жақсы?» атты еңбегінде: «...Жақсы дерлік те, жаман дерлік те бір әдіс жоқ. Олақтықтың белгісі – бір әдісті білу, шеберліктің белгісі – түрлі әдісті білу, керек орында жоқ әдісті табу да қолынан келу», – деген сөздерінде ұстаз шеберлігіне, оқыту технологияларына қатысты маңызды ой қозғап отыр. Мұнда ол мұғалімнің шығармашылық ізденісі мен әр алуан оқыту әдістерін жете меңгеруін меңзейді. Көрнекті әдіскер оқыту үрдісінде алға қойған мақсатқа жетудің тиімділігін қамтамасыз ететін әдістер, құралдар, амалдар түрлерінің тұтас жүйесі арқылы білім мазмұнын жүзеге асыру жолдарын меңгеру қажеттігін алға тартады.

Өзіміз куәсі болған бұрынғы кеңестік дәуірде оқу-тәрбие ісінің сан түрлі саласының әр алуан мәселелерін бұрынғы Кеңестік Одақ деңгейінде зерделеген Ш.А.Амонашвили, И.И.Аркин, Л.П.Висленко, Е.Н.Ильин, С.А.Лысенкова, В.Ф.Шаталов, И.В.Волков, Қазақстанда Қ.Айтқалиев, Қ.Бітібаева, К.Ерешева, Г.Я.Моор, Ю.П.Фокин, Е.А.Очкур, В.Л.Бучин сынды жаңашыл ұстаздар өздерінің іс-тәжірибе-лерінде тың әдіс-амалдар, соны ізденістер жасады. Аталған жаңашыл ұстаздардың көпшілігінің озат тәжірибелерін қалың мұғалімдер қауымының игілігіне жарату мақсатында Қазақстан Республикасының Білім министрлігі тарапынан арнаулы бұйрық шығарылып, оның ережесін әзірлеп, олардың атаулы мектептері ұйымдастырылды. Мұның біразы осы күнге дейін өз жұмысын жемісті жалғастырып келеді. Бұл ұстаздардың бар-лығы дерлік жалпы білім беретін қазақ мектептеріне арналған әдістемелік еңбектер, оқу құралдары мен оқулықтар жазу ісіне тартылды. Сөйтіп, жаңашыл ұстаздар бүгінгі инновациялық үдерістердің бастамасы, ізашары ретінде оқу-тәрбие ісінің тарихынан өзіне лайықты орын алды.

Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар мынадай негізгі әдістемелік талаптарға сай болуы қажет деп ойлаймыз:

1. Технологиялық сызба-картада техникалық үрдісті жеке функционалдық бөліктерге және олардың арасындағы логика-лық байланыстарды белгілеу арқылы көрсететін шартты көрінісі жасалуы керек;

2. Әрбір педагогикалық технология белгілі бір тұжырым-дамалық негіздерге сүйенуі тиіс; білім берудің мақсаттарына жету үдерісі де ғылыми негізделуі қажет;

3. Педагогикалық технологияның барлық құрылымдық сипаттары, үдерістің логикасы, барлық бөліктері өзара байла-нысқан, тұтастық сипатқа ие болғаны жөн;

4. Оқу үдерісін жобалау, жоспарлау мақсатынан күтілетін соңғы нәтижені анықтай алу мүмкіндіктері ескерілуі тиіс: мұнда кезеңдік диагностика, нәтижелерді түзету мақсатында әдістер мен құралдарды түрлендіру мүмкіндігі қаралғаны абзал;

5. Қазіргі күнгі педагогикалық жаңа технологиялар бәсеке-лестік жағдайында қызмет етеді. Сол үшін білім ордасына белгілі бір білім стандартына сай оқыту кепілдігі беріліп, нәтиже тиімді, шығын аз болғаны мақұл;

6. Педагогикалық технологияларды басқа да білім мекеме-лерінде басқа субъектілердің қолдану мүмкіндіктері ескерілгені дұрыс.

Аталған талаптар тәлім-тәрбиелік іс-әрекеттің жүйелі бір кешені ретінде оқу-тәрбие жұмысын шығармашылықпен терең ойласатын көптеген факторлардың үйлесімділігін, оқыту мен тәрбиенің тиімділігін қамтамасыз ететін жанды нысандар болып есептеледі.

Бүгінде еліміздегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен ғылыми-техникалық үдерістердің қарқынды дамуы нәтижесін-де жаңа сипатты білім беруге, әлемдік білім кеңістігіне енуге, сол арқылы заман ағымының қазіргі кезеңдегі өлшемдеріне сәйкестенуге жол ашылды. Бірқатар жаңашыл талпыныстар өріс алды. Олар күнделікті өмірде «инновация» деп аталып, құлаққа сіңісті болды. Ал «инновация» дегеніміз латыншадан аударғанда жаңалық, жаңару, өзгеру деген ұғымды білдіретіні белгілі. Қазір бұл тақырып әлемдік педагогика ғылымының негізгі мәселесіне айналып отыр. Бұл оқыту технологиясында үш түрлі жолмен сараланады:

1. Модификациялық инновация – қолда барды дамыту, түрін өзгертумен айналысу;

2. Комбинаторлық инновация – бұрын пайдаланылмаған, белгілі бір әдістемелік элементтерді тыңнан, жаңаша құрастыру;

3. Радикалдық инновация – білім беру саласына жаңа мемлекеттік стандарттарды енгізу жолдары.

Бізде бүгінгі таңда жоғарыда аталған инновацияның үш түрлі жолының жақсы үлгілері жеткілікті дәрежеде ғылыми талқылауларда әңгіме өзегі болып келеді. Айталық, оқытудағы тірек нүктелер, саралап деңгейлеп оқыту, модульдік оқыту технологиялары, сатылай кешенді оқыту-талдау технологиясы, ойын арқылы оқыту технологиясы, сыни тұрғыда ойлауды дамыту технологиясы, оқытудың жаңа ақпараттық техноло-гиясы, Кембридж университеті бағдарламасы бойынша мұға-лімдердің біліктігін арттыру жүйесі деген секілді жаңашыл ізденістер орнықты. Осы аталған инновациялық технология-ларды оқыту үдерісінің ыңғайына қарай, өтілетін тақырып-тардың ретіне орай, ең ұтымдысын, ерекше тиімдісін таңдай білудің мәні орасан. Олардың қай-қайсысы да педагог кадр-ларды даярлау мен қайта даярлаудың сапасын арттыруға, мұғалімдердің кәсіби білімін жете меңгеруіне, олардың өз бетімен оқу әрекетін тиімді ұйымдастыруына мүмкіндіктер береді.

Бұл әрі ұстаздардың зияткерлік, кәсіптік, рухани-адамгер-шілік қабілеттерінің дамуына игі ықпалын тигізеді.

Қорыта айтқанда, оқу-тәрбие үдерісін жаңаша құру, оқыту-дың жаңа технологияларын енгізу – бүгінгі күннің талабы. Ал заманымызға сай білім беру, кәсіби біліктілігі жоғары маман мұғалімдер даярлау, олардың білімін жетілдіру – баршамыздың басты парызымыз болуы керек.

Токсонбаев Р.Н.
Государственная Академия физической культуры и спорта

Назарматова Г.А.
Бишкекский Государственный Университет им. К. Карасаева

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЦИФРОВОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОЦЕССИНДЕГИ САНАРИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮНӨНҮГҮҮЖАНА ӨРКҮНДӨТҮҮӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

PECULIARITIES OF DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT OF DIGITAL EDUCATION IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

Аннотация: *В данной статьераскрываются понятия "цифровое образование" и "информационные технологии". Описывается роль информационных технологий в цифровой трансформации образования. Сформулированы проблемы возникающие при становлении цифрового образования, и пути их решения для дальнейшего развития. Приводятся условия для развития информационных технологийи эффективноговнедрения цифрового образованияв систему образования страны.*

Ключевые слова: *цифровое образование,информационные технологии, образовательная система, цифровая трансформация.*

Аннотация: *Бул макалада "санариптик билим берүү" жана "маалымат технологиялары"түшүнүктөрдүн мазмуну ачылат. Санариптик билим берүүнүн трансформациялоо учурундагы маалыматтык технологияларынын ролуайтылат.Санариптик билим берүү тузулүү учурундагы маселелер каралып, жана алардын чечүү жолдору берилет. Маалымат технологияларынын онүгүшүн жана өлкөбүздүн билим берүү системасына санариптик билим берүүнү натыйжалууөндүруш шарттары каралат.*

Түйүндүү сөздөр: *санариптик билим берүү, маалымат технологиялары, билим берүү системасы, санариптик трансформациялоо.*

Abstract: *This article reveals the concepts of "digital education" and "information technology". The role of information technology in the digital transformation of education is described. There are problems arising in the formation of digital education formulated and the ways to solve them for further development. The conditions for the development of information technology and the effective implementation of digital education in the country's education system are provided.*

Keywords: *digital education, information technology, educational system, digital transformation.*

В настоящее время в Кыргызстане идет очередной этап технологического развития — формирования информационногоцифрового общества. Окружающая нас среда, в значительной мере стала цифровой, это касается и системы образования, и мы являемся участниками формирования новой системы– системы цифрового образования.

Цифровое образованиенаправлена на формирование и развитие компетенций обучающихся, посредством информационно–коммуникационных технологий, образовательных веб–ресурсов, социальных сетей, блогов и др. Это процесс взаимодействия между педагогами и обучающимися для достижения учебной цели в цифровой образовательной среде, с использованием цифровых технологий, цифровых инструментов и др.

Таким образом, цифровое образование предусматривающее широкое применение современных IT-технологий в образовательной системе, должно быть направлено на повышение уровня и качества подготовки специалистов, что непосредственно влечет повышение качества образования в целом.

Совокупность методов и технических средств сбора, организации, хранения, обработки, передачи и представления информации называется «информационными технологиями», при помощи которых расширяются знания людей и развиваются их возможности по управлению техническими и социальными процессами [1].

В другой трактовке, это процесс получения информации нового качества о состоянии объекта, процесса или явления, используя совокупность средств и методов сбора, накопления, обработки и передачи данных [2, с. 87].

В настоящее время информационные технологии проникли во все сферы жизнедеятельности человека, их воздействие на различные стороны жизни общества приобретает все более глобализационный характер. Они широко развиваются в экономике, в бизнесе, в общественной жизни, в социальных сетях и в образовательном пространстве. Это дает возможность говорить о всеобъемлющем «влиянии IT-технологий на мировое пространство», и в Кыргызстан в том числе.

В 2016 году был создан «Государственный комитет информационных технологий и связи Кыргызской Республики», целью которого является создание единого информационного пространства и благоприятных условий в области информатизации. Разработаны Национальная стратегия устойчивого развития КР 2018–2040 [3], Концепция цифровой трансформации «Цифровой Кыргызстан» - 2019-2023 [4]. В рамках этих государственных документов, предусмотрена модернизация системы образования страны, через совершенствование образовательных государственных стандартов, улучшения качества знаний обучающихся, что в дальнейшем приведет созданию конкурентоспособных востребованных специалистов.

В настоящее время в Кыргызстане начали внедрять проект “Умная школа”, который состоит из компонентов: “Электронная среда”, “Электронное содержание”, “Электронный ученик” и “Электронный педагог”. В перспективе электронное обучение планируют внедрить на всех уровнях образовательной системы.

Следовательно, за ближайшие десятилетия должны произойти значительные перемены в системе образования - реорганизация образовательного процесса, основанного на использовании информационных технологий.

Реформа цифровизации образования, в первую очередь предполагает оснащенность образовательных учреждений современными информационными технологиями, также в учебных заведенияхнеобходимы следующие условия:

- создание информационного пространства, где преподаватели и студенты могут получить доступ к учебным материалам и заданиям в любое время (электронная библиотека, Google Класс и др.);
- возможность применения мультимедиа средств и интерактивной доски (презентации, электронные лекции, компьютерные тренажеры и др.);
- создание электронной методической базы, направленной на широкое применение IT-технологий на занятиях (силлабусы, учебно–методические комплексы, электронные учебники и др.);
- использование IT–технологий в качестве методов диагностики уровня знаний студентов (компьютерные тесты, анкеты, лабораторные работы и др.);
- применение дистанционного обучения в образовании (электронное обучение, онлайн–курсы, виртуальное обучение и др.).

Использование цифровых технологий в образовании значительно меняет методы и формы обучения, а также само содержание преподаваемых дисциплин.

Возможноиспользование во время обучения электронных баз данных, он-лайнподключение кпроходящим форумам, видео-трансляциям,использование скайпа, мессенджеров, социальных сетей и т.д. Издательства, специализирующиеся на учебной литературе все больше переходят на электронные версии учебников и учебных пособий [5].

В период цифровой трансформации также меняется роль учителей и преподавателей учебных заведений, они должны использовать все возможные приемы, методы, средства электронного и дистанционного обучения. Быть в курсе и участвовать в инновационных преобразованиях общества, непрерывно повышать свою профессиональную квалификацию, тогда они будут востребованы в информационном образовательном пространстве. Учителя и преподаватели должны использовать новые возможности цифровых технологий, помочь ученикам и студентам ознакомиться с различными фактами, явлениями, процессами с разных точек зрения, сориентироваться в огромных объемах информации. Формировать у них способности к творчеству, так как креативный специалист способен управлять процессами устойчивого социально- экономического развития в условиях цифровых преобразований общественных отношений.

Однако, внедрение цифровых технологий в сферу образования вызывает ряд проблем, возникающих на этом пути. Такие проблемы как:

- отсутствие механизмов стимулирования в использовании IT-технологий;
- нет достаточного финансирования развития цифрового образования на национальном уровне;
- использование информационной техники в образовательном секторенаходится еще не на должном уровне;
- низкий уровень оснащенности населения и субъектов деятельности интернетом и средствами ИКТ;
- неготовность учителей и преподавателей к цифровому образованию, мало владеющих навыками работы с информационной техникой, технологиями и др.

Для решения всех этих проблем, проведения реформ в системе образования и внедрения цифрового образования необходимо:

-на всех уровнях образовательной системы разработать новые государственные образовательные стандарты и программы, модернизировать методы и формы обучения.
- улучшить материально-техническую базу образовательных учреждений (подключение к интернету, оснащение компьютерной техникой, новыми IT-технологиями и др.)
- повысить инвестиционную привлекательность сектора средств информационно-коммуникационных технологий (ИКТ);

- предоставить населению страны, включая регионы доступной по качеству и цене, информационные услуги;

- подготовить профессиональных IT–специалистов, а также обучитьучителей и педагогов к цифровизации.

Внедрениеи развитие цифрового образования окажет заметное влияние и на экономику нашей страны. В стране будут сформированы база и система подготовки высококвалифицированных специалистов. Региональные центры по внедрению инноваций в сфере цифровой экономикив проведении прикладных исследований и разработок с использованием «прорывных» технологий будут стимулировать создание новых «интеллектуальных» рабочих мест. Не покидая пределы страны, кыргызстанцы смогут работать по всему миру. Это окажет положительное воздействие и на рынок труда: облегчится поиск кадров, сократятся сроки поиска работы, повысится производительность на рабочих местах, улучшится ситуация с занятостью (в том числе в регионах) при помощи создания дистанционных рабочих мест, повысится доступ к качественным инструментам повышения квалификации и профессионального самообразования [4].

Таким образом, изменение сложившейся системы образования и преобразование ее в цифровое образование, должно быть перестроено так, чтобы подрастающее поколение и молодежь нашей страны, могли легко интегрироваться в новой цифровой средеи в будущем стали высококвалифицированными специалистами, обладающими креативным мышлением, способными внедрять инновации.

Литература:

1. Брановский Ю.С., Шапошникова Т.Д. Информационные инновационные технологии в профессиональном образовании. Учебное пособие.-Краснодар: Изд. КубГТУ, 2001.- 415с.
2. 2.Макарова Н. В., Матвеева Л. А.,Бройдо В. Л. и др. Информатика: Учебник. –3-е перераб. изд. / Под ред. Н.В. Макаровой.–М.: Финансы и статистика, 2004.– 768 с.
3. Концепция цифровой трансформации «Цифровой Кыргызстан»– 2019-2023.[Электронный ресурс]. URL: http://ict.gov.kg/index.php?r=site/sanarip&cid=27 (дата обращения: 18.09.2019).
4. Национальная стратегия устойчивого развития КР 2018 – 2040.[Электронный ресурс]. URL: http://www.gov.kg/?page_id=125892&lang=ru(дата обращения: 18.09.2019).
5. Трансформация управленческих систем под воздействием цифровизации экономики: монография / Ю. В. Вертакова, Т. О. Толстых, Е. В. Шкарупета, Е. В. Дмитриева.- Курск, 2017.- С. 52-54.

Чекирова Г.К.

Нарынский государственный университет им. С.Нааматова

СОВРЕМЕННЫЕ УРОКИ С ПРИМЕНЕНИЕМ ИНТЕРАКТИВНОЙ ДОСКИ

ИНТЕРАКТИВДҮҮ ДОСКАНЫН ЖАРДАМЫ МЕНЕН ӨТҮЛҮҮЧҮ ЗАМАНБАП САБАКТАР
MODERN LESSONS WITH INTERACTIVE WHITEBOARD

Аннотация: *В статье рассматриваются особенности применения интерактивной доски в учебном процессе и его дидактические возможности.*

Ключевые слова: *компьютер, интерактивная доска, интерактивный урок, интернет, мотивация, мультимедийные технологии.*

Аннотация: *Макалада окуу процессинде интер активдүү досканы колдонуу өзгөчөлүктөрү жана анын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрү каралган.*

Түйүндүү сөздөр: *компьютер, интерактивдүү доска, интерактивдүүсабак, интернет, мотивация, мультимедия технологиясы.*

Annotation: *The article covers the features of using an interactive whiteboard in the educational process and its didactic skills.*

Key words: *computer, interactive whiteboard, interactive lesson, Internet, motivation, multimedia technologies.*

Информационные технологии широко и эффективно используются во всех сферах человеческой деятельности. Компьютеры стали привычными атрибутами повседневной жизни. Сегодня поколение молодых людей не представляют мир без компьютера, компьютерных технологий.

Современные школьники с детства знакомы мобильными телефонами, компьютерами и имеют совершенно иной взгляд на жизнь. Следовательно,главной задачей школьного образования должна быть подготовка учащихся к освоению и обработке информации на основе электронных технологий. Сегодня современный урок нужно проводить с использованием информационных и телекоммуникационных технологий. Использование компьютеров особенно актуально на уроках естественно – математических дисциплин. Обычная доска уже не справляется с новыми функциями, поэтому приходится дополнительно оборудовать проекционные экраны для слайдов и видеоинформации.

В последнее время у нас в стране учебные заведения эффективно оснащаются компьютерными и мультимедийными технологиями, интернет ресурсами, интерактивными досками и т.д. Во многих школах

имеются интерактивные доски, подключаемые к Интернету, с электронными интерактивными возможностями. По данным пресс-службы Министерства образования и науки Кыргызской Республики, в министерстве обсуждают новые проекты, в рамках которого предполагается полное оснащение компьютерной техникой школ Кыргызской Республики и цифровизация образовательных организаций. По данным ведомства к 2020-году планируется 100%-ое оснащение школ компьютерами и Интернетом.

Поэтому, организация уроков с применением новых технологий сегодня считается актуальной проблемой и учителя и ученики заинтересованы в этом.

Во многих школах и колледжах города Нарын и Нарынской области имеются интерактивные доски. Но не во всех образовательных заведениях их применяют по назначению. В основном интерактивные доски выполняют роль проекционного экрана, хотя их возможности намного больше.

Современный рынок предлагает интерактивные доски различных производителей. Широко используются интерактивные доски InterwriteBoard, SMART Board, TouchBoardPlus и другие.Интерактивные доски основаны на электромагнитной технологии и отличаются высокой надежностью, износоустойчивостью, эргономичностью и превосходными техническими характеристиками.

Интерактивная доска - это сенсорный экран, подсоединенный к компьютеру, изображение с которого передает на доску проектор. Для работы интерактивной доски необходимы 4 компонента: персональный компьютер, проектор, соответствующая программа и интерактивная доска.

Применение интерактивной доски на уроке помогает и учителям и ученикам. У учеников обостряется восприятие. Они получают информацию через различные каналы: текст, видео, звук, графика, анимация.

Это новая возможность проведения урока дает широкие спектры взаимодействия ученика и учителя с помощью цифрового образовательного ресурса. Объекты и различные физические процессы отражаются на интерактивной доске и доступны всем для изучения и совместного коллективного обсуждения. Имитационное моделирование с помощью интерактивной доски дает возможность изучать и понимать сущность реальных объектов или процессов.Уроки физики с интерактивной доской предоставляют уникальные возможности применения интерактивных и виртуальных моделей, без которых современный урок физики невозможно представить. Параметры объекта, процесса или явления можно задавать в процессе эксперимента и для детального изучения материала можно повторно воспроизводить много раз.

Учителя освобождаются от выполнения рутинных работ во время урока, создается возможность для одновременной работы со всеми и рассмотрение наиболее важных вопросов и моментов. Но при этом возникает необходимость тщательной подготовки учителя к урокам, сбор, анализ необходимого материала.

Для использования компьютерного оборудования на уроке интерактивная доска позволяет учителю продумать все переходы по открытию и закрытию необходимых программ и документов так, чтобы они не были видны ученикам. Например, открывать все необходимые файлы до урока, а затем лишь переключаться на нужный документ или программу.

Важно отметить, эффективные инструменты интерактивной доски, с помощью которых на доске легко передвигать объекты и надписи, добавлять комментарии к текстам, рисункам и диаграммам, выделять ключевые области и добавлять цвета. К тому же тексты, рисунки или графики можно скрыть, а затем показать в ключевые моменты урока.

В результате исследования разработаны сценарии уроков на кыргызском языке по темам «Сила трения», «Основы молекулярно-кинетической теории», «Законы постоянного тока» и др. с применением интерактивной доски TouchBoardPlus. Эти уроки включают активные презентации, модели, видеофрагменты, мультимедийные разработки, тестовые задания и анкеты. Для разработки этих уроков использовались программы WorkSpace, MicrosoftPowerPoint,ActivInspireдругие.Для оценки знаний учащихся были разработаны тестовые задания с помощью программы Kahoot.com. Вопросы теста отображаются на экране интерактивной доски и каждый ученик индивидуально через компьютер или мобильные телефоны выполняет тестовые задания.Результаты и полученные оценки каждого ученика по завершении теста программа выводит на экран. Кроме этого, используя возможности Googleформы, по окончании урока можно провести анкетирование учеников и узнать насколько понравился урок, что нового узнали, насколько хорошо выполняли задания, минусы и плюсы проведенного урока.

Анализ проведения уроков физики с применением интерактивной доски позволяет определить следующие дидактические возможности:

- Информационно-познавательная возможность;
- Возможность индивидуального обучения;
- Возможность целенаправленного управления ходом урока;
- Организационно-технологические возможности.

При проведении таких уроков повышается информационно-познавательная деятельность учащихся.

Учебный материал дается в более развернутом, показательном виде, можно показать быстротечные и медленные процессы физических явлений. У учеников развивается аналитическое восприятие и изучение материала.

Учебные материалы и контролирующие программы позволяют решать проблемные задачи и вопросы. Индивидуальный выбор задания и непосредственное участие в процессе изучения темы позволяют ученикам самостоятельно искать пути решения задач. Повышается активность учащихся на уроке.

Появляется возможность полного управления ходом урока. Теоретические знания закрепляются выполнением практических заданий. При изучении нового материала конкретные задания выполняются совместно с учителем.

Электронные задания и весь учебный материал подается с дружественным интерфейсом и принимая во внимание способность каждого ученика. Выполнение заданий дает ученику выбрать индивидуальную траекторию обучения в классе и дома.

Интерактивная доска позволять увеличить восприятие материала за счет увеличения количества иллюстративного материала на уроке (картинки, рисунки, таблицы, графики, фото, видео, анимации). Интерактивная доска позволяют учителю создавать простые и быстрые поправки в имеющемся методическом материале прямо на уроке, во время объяснения материала, адаптируя его под конкретный класс, под конкретные задачи, поставленные на уроке. А также интерактивная доска позволяют ученикам принимать участие в групповых дискуссиях, делая обсуждения еще более интересными.

Лучший способ понять, как устроена и как работает интерактивная доска, просто нужно поработать с ней.Проведенные уроки физики с применением интерактивной доски и его анализ выявили организационные и методические проблемы. Так как количество интерактивных досок в школе ограниченно, учителя постоянно и свободно не могут пользоваться им на уроке. Поэтому, нужно грамотная организация уроков в классах оборудованных интерактивной доской.

Кроме этого, отсутствуют методические рекомендации по использованию интерактивной доски и составлению сценариев урока. Учителям приходится дополнительно самостоятельно изучать компьютерные технологии и программные обеспечения, специальные программы и различные методики. Программное обеспечение интерактивной доски позволяют создавать современные электронные учебно-методические материалы самому учителю. Учитель должен хорошо владеть офисными программами, Интернет- ресурсами. Постоянно возникают проблемы методического характера, так какпрактически отсутствуют специальные методические рекомендациипо использованию интерактивной доски на учебных занятиях по отдельным учебным дисциплинам

Навыки использования персонального компьютера и знание программ поможет учителю самостоятельно разработать сценарии урока, тестовые и индивидуальные задания. Большинство учителей еще незнакомы с особенностями интерактивного обучения и не имеют возможности повышать свою квалификацию. Поэтому, возникает необходимость разработки готовых сценариев урока на кыргызском языке с применением интерактивной доски. В результате можно сделать вывод, что интерактивная доска делает уроки интересными, у учеников развивается мотивация, а динамичное и эффективное подача учебного материала позволяет повысить качество образования.

Литература:

1. Китарова Г.С. Информационная культура личности. / Учебно-методическое пособие. – Бишкек. 2014.
2. Голодов Е. А. Интерактивная доска в школе / Е. А. Голодов, И. В. Гроцкая, В. Е. Бельченко . – М.: Учитель, 2011.
3. Укуев Б.Т., Жапаров М.Т., Жумалиева Г.Э. Маалыматтык технологиялардын негиздери / Бишкек. 2018.

Торогельдиева К.М., Дыйкамбаева В.У., Кочорбаева Б.Э.
КГУ им.И.Арабаева

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗНОУРОВНЕВОГО ОБУЧЕНИЯ АЛГЕБРЫ 7 КЛАССА

TECHNOLOGY OF DIFFERENT LEARNING OF CLASS 7 ALGEBRA

Аннотация: *В статье рассмотрены технологии разноуровневого обучения алгебры 7 класса. Целью технологии разноуровневого обучения является обеспечение усвоения учебного материала на основе особенностей субъективного опыта учеников. Принципиальное отличие уровневого обучения основывается на планировании результатов обучения.*

Ключевые слова: *технология, уровневое обучение, дифференцированный подход, обязательная подготовка, самостоятельная работа.*

Abstract: *The article discusses the technology of multilevel teaching of class 7 algebra. The purpose of technology of multilevel education is to ensure the assimilation of educational material based on the characteristics of the subjective experience of students. The fundamental difference between level learning is based on planning learning outcomes.*

Keywords: *technology, level training, differentiated approach, compulsory training, independent work.*

Педагогическая технология – такое построение деятельности педагога, в котором все входящие в него действия направлены в определенной целостности и последовательности, а выполнение предполагает достижение необходимого результата и имеет вероятный прогнозируемый характер.

Причины возникновения и практического использования новых психолого-педагогических технологий:

1. Необходимость более глубокого учета и использования психофизических особенностей обучаемых;

2. Осознание необходимости замены малоэффективного вербального способа передачи знаний системно-деятельным подходом;

3. Возможность проектирования учебного процесса, организационных форм взаимодействия учителя и ученика, обеспечивающих гарантированные результаты обучения;

4. Потребность снизить негативные последствия работы малоквалифицированного учителя [4, С.6].

Образовательная технология-это совокупность содержания, форм, средств, методов организации и реализации образовательного процесса. В любом технологическом процессе выделяется: цель-средство-результат [1, С.197].

Уровневое обучение осуществляется не за счёт уменьшения объёма изучаемой информации, а обеспечивается ориентацией школьников на различные требования к его усвоению.

Цель технологии разноуровнего обучения: обеспечить усвоение учебного материала каждым учеником в зоне его ближайшего развития на основе особенностей его субъективного опыта [2, С.146].

1. Уровневое обучение предоставляет шанс каждому ученику организовать своё обучение таким образом, чтобы максимально использовать свои возможности.

2. Уровневое обучение позволяет акцентировать внимание учителя на работе с различными категориями учащихся.

3. В структуре уровневой дифференциации по обученности выделяют, как правило, три уровня:

- минимальный (базовый);
- программный;
- усложнённый (продвинутый).

Базовый уровень задаёт нижнюю границу качественного образования с позиции требований государства. Поэтому всем ученикам важно достичь этого уровня, так как он является реальной опорой для последующих форм профессиональной и общекультурной подготовки.

4. Чтобы технология уровневого обучения была эффективной необходимо ориентироваться на особенности субъективного опыта школьников:

- особенности личностно – смысловой сферы;
- особенности психического развития (особенности памяти, мышления, восприятия, умение регулировать свою эмоциональную сферу);
- уровень обученности в рамках учебного предмета (сформированные у школьников знания, умения, навыки, способы деятельности).

Принципиальное отличие дифференцированного подхода состоит в том, что обучение основывается на планировании результатов обучения: явном выделении уровня обязательной подготовки и формирования на этой основе повышенных уровней овладения материалом. Достижение обязательных результатов обучения становится при таком подходе тем объективным критерием, на основе которого может видоизменяться ближайшая цель в обучении каждого ученика, и учитель может перестраивать в соответствии с этим содержание своей работы: усилия учителя направляются на овладение материалом на более высоких уровнях, или продолжается работа по формированию важнейших опорных знаний и умений. Именно такой подход приводит к тому, что дифференцированная работа получает прочный фундамент, приобретает реальный смысл и отпадает необходимость постоянно разгружать программы и снижать общий уровень требований, оглядываясь на слабых учеников.

Выделенные уровни обучения и обязательные результаты должны быть открытыми для учащихся. В обучении должна быть обеспечена последовательность в продвижении ученика по уровням [4, С.157].

Для организации целенаправленной работы по достижению учащимися уровня обязательной подготовки активно используются тренировочные упражнения.

Планирование целей обучения для каждой группы легко осуществляется в виде технологической карты, в которой выделяется укрупненные единицы усвоения (факты, понятия и т.д.), способы действия, умения.

Основным содержанием работы учащихся, является решение задач, которое предназначены для выработки соответствующих умений. Анализ задачного материала учебников и содержания дидактических материалов показывает, что системы упражнений содержат по каждой теме значительное число задач средней сложности, а идею усложнения их выражает лишь небольшое число задач, а остальные дублируют друг друга. Уровневые карточки, составляется в трёх вариантах, различающихся по уровню сложности заданий. Эти различия проявляются в содержании, объёме и структуре заданий, характере числового материала, особенностях использованного языка, степени выраженности связей, видах соответствующих умственных операций и т.п. Кроме того, варианты различаются по характеру той методической поддержки, которую учащиеся получают для выполнения заданий; ответы, указания, пошаговые инструкции, промежуточные данные для самоконтроля и т.п.

Различия в вариантах самостоятельных работ прослеживаются не только в содержании заданий, но и в подходах к структурированию работ в целом. Так например, в теме «Разложение разности квадратов на множители» по алгебре 7-го класса [5, С.155].

Вариант 1 начинается с вспомогательных задач на составление выражений и некоторых равенств по заданному условию, в варианте 2 число таких шагов сокращается, в варианте 3 они отсутствуют совсем. В

течение учебного года ученик может несколько раз переходить с одного варианта на другой, важно учитывать при этом желание и реальные возможности ученика.

Вариант 1 рассчитан на слабо подготовленных учащихся. Главная задача учащихся, работающих по этому варианту, состоит в достижении обязательного уровня математической подготовки, определённого стандартом математического образования. Задания здесь достаточно просты по содержанию и форме предъявления. Во многих из них предлагается закончить решение, заполнить пропуски, выбрать верный ответ и т.п. Особенностью варианта 1 является широко представленная методическая помощь. Задания здесь сопровождаются алгоритмическими предписаниями, промежуточными ответами для самоконтроля, указаниями.

Вариант 1

1. Выполните разложение на множители, используя формулу

$а^2 – в^2 = (а - в)(а + в)$:

а)$х^2 – у^2$;

б) $р^2 – 4$;

в)$с^2 – в^2$;

г) $9 – а^2$;

д)$16 – а^2$;

е) $х^2 – 25$;

2. Продолжите разложение на множители разности квадратов:

а)$25а^2 – 9в^2 = (5а)^2 – (3в)^2 = \ldots$;

б)$0,01х^2 – 49у^2 = (0,1х)^2 – (7у)^2 = \ldots$.

3. Разложите на множители:

а) $25 – 9у^2$;

б) $1 – 16х^2$;

в) $36х^2 – у^2$;

г) $64 – 9в^2$;

д) $25х^2 – 64в^2$;

4. Вычислите:

а) $71^2 – 61^2 = (71 – 61)(71 – 61) = \ldots$;

б) $106^2 – 6^2$;

в)$27^2 – 7^2$;

г) $127^2 – 107^2$.

5. Разложите на множители:

а) $1/4\ х^2 – 1/36\ с^2$;

б) $а^2 – 1/64$;

в) $1/16\ х^2 – 1$;

г) $4/25\ а^2 – 1/9$.

6. Разложите на множители:

а) $х^4 – а^6 = (х^2)^2 – (а^3)^2 =\ldots$;

б) $9а^8 – 1 = (3а^4)^2 – 1 = \ldots$;

в) $а^4 – в^4 = \ldots$;

г) $0,01х^2 – у^6 = \ldots$

Вариант 2 несколько усложнен по сравнению с вариантом 1. Он не только способствует достижению учащимися обязательного уровня математической подготовки, но и создаёт условия для овладения алгебраическими знаниями и умениями на более высоком уровне. Как и в варианте 1, к некоторым заданиям варианта 2 даются указания и данные для самоконтроля, однако методическая помощь представлена здесь в меньшем объёме.

Вариант 2

1. Вычислите:

а) $54^2 – 46^2 = \ldots$;

б) $135^2 – 35^2$;

в) $47^2 – 45^2$;

г) $8,9^2 – 1,1^2$.

2. Разложите на множители:

а) $а^4 – 49$;

б)$16х^4 - 81у^2$;

в)$а^6 - в^2$;

г)$х^2у^2 – 144$.

3. Преобразуйте в произведение:

а) $(х + у)^2 – а^2$;

б) $(х – 2)^2 – 81$;

в) $25 – (а – 3)^2$;

г) $(2а – в)^2 – в^2$;

д) $(4a - c)^2 - 16a^2$;
е) $9x^2 - (1 - 3x)^2$.

4. Докажите, что при любом n значение выражения $(6n + 2)^2 - (3n + 7)^2$ делится на 9.
5. Составьте какое-либо выражение, представляющее собой разность квадратов и разложите его на множители.
6. Докажите, что разность квадратов двух последовательных целых чисел есть число нечётное.

Вариант 3 рассчитан на учащихся с хорошей математической подготовке. Он даёт им возможность достаточно интенсивно овладевать основными знаниями и умениями и научиться применять их в разнообразных усложнённых ситуациях. Здесь встречаются задания, требующие не только свободного владения приобретёнными знаниями и умениями, но и творческого подхода, проявления смекалки и сообразительности.

Вариант 3.

1. Вычислите:

а) $76^2 - 34^2$;
б) $9{,}1^2 - 0{,}9^2$;
в) $18{,}2^2 - 1{,}8^2$;
г) $0{,}894^2 - 0{,}106^2$.

2. Представьте в виде произведения:

а) $1 - (x - y)^2$;
б) $64a^2 - (a - 3в)^2$;
в) $9(a + в)^2 - 4$;
г) $25 - 16(a - в)^2$;
д) $(a + в + c)^2 - (a + в - c)^2$;
е) $(x + 2y - 1)^2 - (x - 2y + 1)^2$.

3. Из квадратной пластины со стороной а см вырезали четыре квадрата со стороной х см. Чему равна площадь оставшейся части? Вычислите площадь при $a = 37{,}2$; $x = 13{,}6$.
4. Докажите, что при любом целом n

а) значение выражения $(5n + 2)^2 - (3n - 2)^2$ делится на 16;
б) значение выражения $(7n + 1)^2 - (3n - 1)^2$ делится на 40.

5. Докажите, что если в двузначном числе поменять местами цифры единиц и десятков, то разность между квадратом данного числа и квадратом нового числа делится на 90.
6. Найдите значение выражения:

$(100^2 + 98^2 + 96^2 + 94^2) - (99^2 + 97^2 + 95^2 + 93^2)$.

Нетрудно проверить, что:

42 – 32 = 16 – 9 = 7, т.е. 42 – 32 = 4 + 3;
112 – 102 = 121 – 100 = 21, т.е. 112 – 102 = 11 + 10.

Имеются следующие технологии обучающих самостоятельных работ.

1) Самостоятельная работа с предварительным разбором. Дается подробный разбор задачи или упражнения со всеми теоретическими обоснованиями. Затем для самостоятельной работы предлагается сначала подобная задача, а затем задания с усложненными элементами.

2) Решение задач с последующей проверкой. Ученики выполняют задание самостоятельно, затем проверяют свою работу по показанному им образцу, при этом учитель поэтапно выясняет осмысленность решения путем постановки соответствующих вопросов.

3) Многовариантные задания с готовыми ответами. Эти работы помогают быстрому установлению обратной связи, выявлению пробелов и разбору неясных ситуаций.

4) Математические диктанты с самопроверкой или взаимопроверкой.

5) Самостоятельная работа с показом. Такая работа позволяет учащимся не только видеть, как надо решать данную задачу, но и самостоятельно установить логические связи межу увиденными тем, что надо сделать.

6) Работа по заданному алгоритму. Приучает учащихся к четкому, последовательному выполнению задания, целенаправленно ориентирует мыслительную деятельность учащихся.

7) Проведение семинара. Требует предварительной подготовки.

8) Урок - лекция. Позволяет дать материал крупным блоком.

9) Элементарные навыки работы с книгой: пользование оглавлением, предметным указателем, аннотацией. Учащиеся испытывают большие трудности в составлении плана, тезисов, конспекта статьи.

Учащиеся, читая текст, выделяют главное, а затем им предлагается план ответа по данному тексту.

10) Работа над сообщением, докладами. Учит обобщению изученного, отбору наиболее существенного материала. Взгляд назад после изучения темы помогает учащимся получить целостное представление о пройденном. В этом виде самостоятельной работы сливаются обучающий и контролирующий процессы. Ученик с места комментирует решение. Учитель записывает его комментарии на доске, а учащиеся слушают, смотрят и пишут. Таким образом, включаются все виды памяти - зрительная, слуховая и моторная. Кроме того, увеличивается доля разговорной речи на уроке, т.е. комментирование позволяет, обучая контролировать.

11) Одним из видов самостоятельной проверочной работы является сквозная контрольная работа. Готовится несколько комплектов задач различной степени сложности. В начале работы всем учащимся дается

карточка с простой задачей. Решив ее, учащийся берет следующую, и так в течение всего урока. Степень сложности повышается с каждым следующим заданием.

12) Применение тестов по отдельным темам и при заключительном повторении в конце года. Тесты позволяют учащимся не только оглянуться назад, но и выявить пробелы, которые необходимо восполнить при подготовке к экзаменам или при текущей проверки знаний.

Таким образом, самостоятельная работа учащихся состоит из:

- осмысленного чтения;
- выделения главного;
- классификации;
- самоконтроля.

Возможность выбрать уровень усвоения, естественно, помогает избежать перегрузки ученика. С другой стороны, только освободив ребенка от непосильно суммарной учебной нагрузки, мы сможем направить его усилия в область интересов, способствуя развитию ученика, полному раскрытию его способностей.

Список литературы:

1. Бекбоев И.Б. Особенности внедрения личностно-ориентированного обучения в школьную практику (Сборник научных статей). –Бишкек, 2015. -462 с.
2. Торогельдиева К.М. Математиканы окутуунун теориясы жана методикасы. 1-бөлүк (окуу китеби). – Бишкек, 2014. -290 б.
3. Торогельдиева К.М. Математиканы окутуунун теориясы жана методикасы. 2-бөлүк (окуу китеби). – Бишкек, 2014. -272 б.
4. Ксензова Г. Ю. Перспективные школьные технологии (учебно-методическое пособие). -М.: Педагогическое общество России, 2001. -202 с.
5. Макарычев Ю.Н., Миндюк Н.Г. и др. Алгебра. 7 класс. Учебник. 3-е изд. - М.: 2014. - 256 с.

Анарбекова М.А.
и.о.доц.кафедры
физики технологии и ее обучение

Карасартова Н.А.
ст. преп., кафедры физики технологии и ее обучение
КГУим.И.Арабаева

БОЛОЧОКТОГУ ФИЗИКА, БИОЛОГИЯ МУГАЛИМДЕРИНИН ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДА КЕСИПКЕ БАГЫТТАЛГАН КЛАССТАН ТЫШКАРКЫ ИШТЕРИНДИН МААНИСИ

ЗНАЧЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-НАПРАВЛЕННЫХ ВНЕ КЛАССНЫХ РАБОТ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКОВ И БИОЛОГОВ

THE VALUE OF PROFESSIONALLY DIRECTED OUT OF CLASS WORK IN THE FORMATION OF SUBJECT COMPETENCIES IN FUTURE TEACHERS OF PHYSICISTS AND BIOLOGISTS

Аннотация: *Бул макалада кесипке багытталган класстан тышкаркы иштерди физик , биолог студенттер үчүн өткөрүүнүн методикасы каралган. Салттуу сабактан айырмаланган мындай сабактар студенттер үчүн жеткиликтүү жана кызыктууболуп,мугалимдик кесиптик практикаларында колдонушуп, студенттердин физикалык, биофизикалык түшүнүктөрүн кеңейтүүг шарт түзөт. Андан сырткары студенттер табигый илимдердин бир тектүүлүгүнө жана биологиялык өтүп жаткан процесстер үчүн физикалык закон, теориялардын маанисинин чоң экендигин түшүнүшөт.*

Түйүндүү сөздөр: *кластан тышкаркы иштер, кесипке багыттоо, физикалык маселе, биофизикалык маселе, КВН сабак, компетенттүүлүк*

Аннотация: *В статье рассматриваются методика изучения профессионально направленное вне классной работы для студентов физиков и биологов . Такие уроки отличая от традиционной занятии, будут доступны и в тоже время интересны что студенты в профессиональной практике могут использовать. Кроме того студенты осваивают физических законы и теорий, что для объяснений биологических процессов.*

Ключевые слова: *вне классная работа, профессионально направленное обучение, физическая задача, биофизическая задача, КВН, компетентность.*

Abstract: *The article discusses the methodology of studying professionally directed outside the classroom for students of physicists and biologists. Unlike traditional lessons, such lessons will be accessible and interesting at the same time that students can use in professional practice. In addition, students master the physical laws and theories that explain biological processes.*

Keywords*: out-of-class work, professionally directed training, physical task, biophysical task, KVN, competence.*

Жалпы билим берүүчү предмет катары мектепте физиканы, окутуу окуучуларды заманбап техниканын дүйнөсүндө турмушка даярдоодо жана алардын дүйнөгө болгон жалпы көз караштарын калыптандырууда олуттуу мааниге ээ[5].

Жакынкы мезгилдерге чейин мектепте физикалык билим берүүнүн негизги максаты физиканын негиздери боюнча окуучулардын бекем жана терең билимдерин калыптандыруу болуп келген. Бирок, азыркы учурда окутуунун тарбиялоочулук жана өнүктүрүүчүлүк милдети биринчи орунга коюлууда[3].

Бул бекем жана терең билим берүү кийинки планга калды дегендик эмес, тескерисинче, окуучу өзүнүн шык-жөндөмүнө жараша келечек кесибин өз алдынча аң сезимдүү түрдө аныктай алуусуна, ага байланыштуу предметтерден терең жана жеткиликтүү билим алуусуна шарт түзүү, өз мамлекети үчүн зарыл жана пайдалуу ишти чыгармачылык менен аткарууга компетенттүү инсанды тарбиялоо дегендик[4].

Ошондуктан, бүгүнкү күндө физикалык билим берүүдө төмөнкүлөргө көңүл буруу зарыл:

- физиканы окутуу процессинде окуучуларды кесип тандоого даярдоо;
- окуучулардын чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;
- окууга болгон мотивин (ынтызарлыгын) калыптандыруу.

Бирок, булардын бардыгында мугалимдин физикадан базалык билими, педагогикалык чеберчилиги, чыныгы мугалимдик жана инсандык касиети, көкүрөгүндө кесипти сүйүүчүлүгү негизги мааниге ээ.

Ушундан улам кесипке багыт берүү, үйрөтүү, окутуу ишин жөнгө салуу зарылдыгы келип чыгып отурат. Жаштар терең ойлонгон, коомдо да, өзүнө да пайдалуу кесипке ээ болушу зарыл жана бардык эмгек жолунда өз алдынча кесиптик карьера түзүп, жооптуу чечимдерди кабыл алууга үйрөтүү бүгүнкү билим берүүнүн милдети болуп саналат[1].

Билим берүү системасында кесипке багыттап окутуу эң маанилүү өзгөчө орунду ээлейт. Кесипке багыттап окутуунун негизги максаты – болочок адистин кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын толук калыптандыруу. Кесиптик билим берүү инсандын керектөө - талаптарын гана канааттандырбастан алардын интеллектуалдык өсүп - өнүгүшү менен маданияттуулугун камсыздоого тийиш[7; 9]. Ал коомдун илимий баалуулуктарын байытууга, илим менен практиканын жетишкендиктери боюнча максималдуу билимдерди берүүнү камсыз кылууга, инсандын граждандык позициясын калыптандырууга жана чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн артырууга багытталышы керек. Психологиялык, педагогикалык илимий адабияттардагы ар түрдүү түшүнүктөрдүн мазмунун талдоонун натыйжасында биз «кесипке багыттап окутуу» дегенди инсандын интегралдык сапатын өнүктүрүү деп, кабыл алдык. Анын негизги максаты тийиштүү мотивдердин пайда болуусу, тандап алган кесибинин иш - аракеттерине кызыгуу менен умтулуулусуна шарт түзүү, ошондой эле окуу процессинде кесиптик компетенттүүлүгүн өнүктүрүү боюнча өз алдынча билим алуусу жана өзүн - өзү өркүндөтүүгө умтулуусун калыптандырууга багытталган педагогикалык иш-аракеттердин системасы болууга тийиш[2].

Окумуштуу А. Я .Кудрявцев кесипке багыттап окутуунун принциптери боюнча көптөгөн изилдөөлөрдү жүргүзүп, төмөнкүдөй тыянакка келген: «кесипке багыттап окутуу деп - болочок мугалимди окутуунун кесиптик - мотивациялык чөйрөсүн калыптандырууга өбөлгө түзө тургандай кылып уюштурулушун айтабыз» [6]. Мугалимдин кесиптик даярдыгынын негизинде инсандын кесипке багыттап калыптануусу жатат.

Физиканы окутуу процессинде кесипке багытталган мамиле студенттердин логикалык ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү, алардын физиканы үйрөнүүгө болгон ынтызарлыгын (мотивин) калыптандыруу, физикалык билим берүүдө кездешкен кыйынчылыктар, алардын пайда болуу себептери жана аларды четтетүүнүн мүмкүн болгон шарттары, физиканы окутуунун интерактивдүү технологияларын, презентацияларды, интерактивдүү доскаларды, ж.б. колдонуунун билим сапатына чоң таасир тийгизет. Ошондой эле физика кабинеттеринин жабдылышы да класстан тышкаркы иштерди аткаруунун эң негизги шарттарынын бири болуп эсептелет [8].

Жалпы билим берүүчү мектептерде сабактан тышкаркы убактарда да билим алуунун башка түрлөрү колдонулат. Көбүнчө экскурсия, үй тапшырмасы, факультативдер, предметтик кружоктор, студиялар, олимпиада, конкурстар ж.б. уюштурулат[3]. Физик , биолог студенттер үчүн бул кесипке багытталган сабактан тышкаркы сабактын түрлөрүн уюштуруу өтө маанилүү, себеби алар педагогикалык кесиптерине таасирлерин тийгизип, бул боюнча ээ болгон билим, билгичтиктерин кесиптик практикаларында пайдалана алышат.

Биз төмөндө кесипке багытталган класстан тышкаркы иштин планын үлгүсүн киргиздик.

Темасы: “ Жарык - өмүр чырагы”

Физик жана биолог студенттердин ортосундагы КВН сабагы

КВНдин планы:

1. Командалардын саламдашуусу; **2.** Газета,эмблема,атын коргоо; **3.** Викторина; 4.Формулалар эстафетасы; 5. Макал-лакаптар (физикалы кубулуштарга басым жасоо)

6. Сүрөттөр эстафетасы; 7. Оюн; 8. Тажрыйбалар дүйнөсү; 9. Разминка; 10. Физикалык лото; 11. Физикалык сенка; 12. Табышмак; 13. Капитандарга суроо; 14. Жыйынтыктоо

Саламдашуу:

Мугалим: Саламатсыздарбы урматтуу эжей-агайлар, студенттер жана коноктор. ”Физика жандуу жаратылышта” аттуу физикалык кечебизди ачык деп жарыялайбыз. Бүгүнкү кечеде 2-курстун студенттери өзүнүн физика сабагына болгон кызыгуусун көрөгөзмөкчү.

Айланабыз кандай көрктүү карасан,
Кызык,кызык кубулуштар бар санасан.
Жаратылыш сырлары көп ойлонгун,
Физиканын законун ач кааласаң.
Аалам чексиз ар илимге кана бил,
А башаты физиканы таба бил.
Циолковский, Короловдун ойлорун,
Алга карай алып чыккан Гагарин.
Так көрсөткөн физиканын араанын,
Ушул кылым техниканын заманы.
ЭВМ, робот, интернеттер өркүндөп,
Илим улам тездетүүдө кадамын.
Күтпөй издеп келечектин караанын,
Айткым келет азыркынын дабнын.
Эмне деген дагы укмушту жаратат,
Эки мининчи улуу кадам адамы.

Андан сон командаларды чакырабыз.

1. “Сынуу” камандасынын саламдашуусу

“Фотосинтез” командасынын саламдашуусу

2. Андан кийин командалар өздөрүнүн атын,стен газетасын жана эмблемаларын жакташат.

“Сынуу” командасы-Биз “Сынууну” тандап алганыбыздын себеби,жарык сынбаса эч нерсени көрүүгө мүмкүн эмес.

“ Фотосинтез” командасы- Биз “Фотосинтезди” тандап алганыбыздын себеби, өсүмдүктөрдүн жашоо – тиричилигинде маанилүү ролду ойнойт. Фотосинтез- татаал түзүлүштүү өсүдүктөрдүн , жашыл балырлардын жана кээ бир бактериялардын күн нурунун жардамы менен жөнөкөй заттардан татаал органикалык бирикмелерди пайда кылуу процесси.

3. Викториналык суроолор:

1. Эки сфералык бет менен чектелген тунук нерсе...

2. Өлчөмү эске алынбаган жарык булагы...

3. Физика курсунун жарык кубулуштары боюнча илими...

4. Бетинен чарык чагылтуучу тунук тегиздик..

5. Линзанын оптикалык борборунан жарык нурлары топтолгон чекитке чейинки аралык...

6. Жарык нуру бир чөйрөдөн экинчисине өткөндө өз багытын өзгөртүшү...

7. Адамдын көзүндөгү чечекейдин оптикалык күчү .....

8. Түшүү бурчу менен чагылуу бурчу бири бирине...

9. Күзгүнүн ич жагынан көрүнгөн буюмдун сүрөтү...

10. Адамдын көзүнүн кайсы бөлүгү жарык нурларын көбүрөөк сындырат.....

11.Адамдын кареги күндүз кичиреет, караңгыда чоңоет....

12.Биздин көзүбүз ультра-кызгылт көк нурду кабыл алууга жөндөмдүү эмес...

13. Жылкылардын каректери горизонталь орношкон. Ал эми мышык жана түлкүлөрдүкү тескерисинче вертикаль......

14. Бакалардын көрүү өзгөчөлүктөрү......

4. Командаларга бир көрсөткүчү жашырылган формулалар берилет.

1. $= \frac{F}{m}$ 2. $= \frac{m}{v}$ 3. $\frac{m_1}{m_2} = \frac{}{v_1}$ 4. $g = \frac{F_{\text{оор}}}{}$

5. Командалар физика сабагына байланыштуу макал-лакап менен жарышышат

1. Алма сабагынан алыс түшпөйт (оордук күчү)

2. Бир карын майды бир кумалак чиритет (дифузия)

3. Алтын-таштан,акыл-баштан (катуу заттар)

6. Командаларга сүрөттөр кескиленип берилет.Командалар сүрөттү кураштырып, эмне сүрөт экенин түшүндүрөт.

7. Командаларды ортого чакырып аларды “атомдордон малекула тузөбуз” оюнун ойнотобуз.Анда баардык катышуучулар атом болот.Алар музыка менен өзүнчө бийлешет. Качан музыка токтогондо команда берилет “үчтөн-төрттөн” дегенде төртөн же үчтөн биригип малекула пайда кылат. Ашканы оюндан чектелет.

8. Тажрыйбалар дүйнөсүнөн да командаларга бирдей тапшырмалар берилет. Табака краскаланган суу берилет,ага монета салынат. Сууну стакандын жардамы менен сордуруп алуу менен ичиндеги монета канча сом экенин табышат.

9. Разминка конкурусуна командаларга суроо берилет,аны өзүлөрүнүн фантазиясына жараша улантышат.

1. Менделеевдин түшүнө мезгилдик система кирген,а сагачы?

2. Ньютондун башына алма түшкөндө...

10. Физикалык лотодо командаларга тапшырмалар берилет.Анын жооптору да берилет,туура жоопторун жанына чапташат.

11. Физикалык сенкага командалар өздөрү даярдаган сенкаларын аткарышат.

12. Балатыдагы коoздолгон оюнчуктардын артында табышмактар болот.Аны катышуучулар бирден алып табышмактарга жооп беришет.

Өзү өлчөп өз боюн,
Жазып алган бооруна,
Жакшы билет кызматын,
Кармай билсен колуна. *(метр)*
Ар бир үйдө от күйөт,
Чогу жок бар жалыны,
Өзү ичте болсо да,
Тышка тиет жарыгы *(Электр лампасы)*
Көзгө таныш бир суу бар,
Эч билинбейт акканы,
Кандай дөө кечсе да,
Өлүм болот тапканы *(Ток)*

13. Капитан командаларга атайын даярдалган шар берилет, анын ичинен логикалык суроолор болот.Капитандар аны жарып суроолоруна жооп беришет.

1. Эмне үчүн кышында суук болот? *(Жааган кар тийген күндүн нурун кайра чачырап чагылтат.Келген энергия жерге тийбейт)*

2. Эмне үчүн жайында кишилер ачык кийинишет? *(Анткени күн ысык тийгендиктен күндү чачыратып чагылтуу үчүн кийишет)*

3. Адамдын кулагы кабыл ала турган жыштык интервалы***(****16-20 000Гц****)***

4. Сөөлжандын сойлошу үчүн анын денесиндеги түктөрдүн кандай мааниси бар*?(сүрүлүүнү азайтыш үчүн* ***)***

5. Жыландардын ички кулагы болбой тургандыгы белгилүү. Алар үн толкундарын кантип кабыл алышат***?(*** *боор жагы менен топурак аркылуу термелүүлөрдү кабыл алат)*

6. Эмне үчүн жаан тамчылары жалбырактын бетинде жерге түшпөстөн саландап илинип турат? Жооп: *Бул молекулярдык күч менен байланышта болуп, нымдобоо кубулушунун негизинде, шар формасына ээ болот.*

7.Эмне үчүн пил жаныбары ысык аба ырайында кулагын шамалга багыттайт?

Жооп. *Жылуулук берүү үчүн. Себеби кулактын жука бетинде чоң өлчөмдөгү кан тамырчалар бар. Ошол кан тамырчалар аркылуу дене муздаса пилдин денеси муздайт*

Жыйынтыктоо: Бул илимий макалада биолог жана физик студенттерди сабактан сырткаркы иштер аркылуу предметтик компетентүүлүктөрүн калыптандыруунун кээ бир маселелелерине токтолдук. Салттуу сабактан айырмаланган мындай кесипке багытталган класстан тышкаркы иштер студенттер үчүн кызыктуу жана жеткиликтүү болот. Андан сырткары студенттердин чыгармачылыктарын өркүндөтүп кесиптик практикаларында физикалык, биофизикалык түшүнүктөрдүн бир тектүүлүгүн пайдаланууга жардам берет.

Колдонулган адабияттар:

1. Алиев Ш. (2005) Педагогика багытындагы гуманитардык адистиктердин студенттерине кесипке ылайык математикалык билим берүүнүн илимий-дидактикалык негиздери. Пед. Илимдеринин доктордук дисс. авторефераты: - Бишкек, 38б.

2. Н. А. Карасартова , Ногаев М.А. Использование решение физических задач с биологическим содержанием для мотивации студентов биологов. Проблемы и перспективы современного физико-математического, информационного и технологического образования. Новокузнецк 2019/ 113-121ст

3. Койчуманов М.К., Мурзаибраимова Б.Б., Дөөлөталиева А.С. «Мектеп физикасы боюнча класстан тышкаркы иштер». Мугалимдер жана студенттер үчүн кошумча окуу куралы –Бишкек, – 2009.

4. Койчуманов М., Исаева Р. У. «Физика мугалимдерин класстан тышкаркы иштерди өткөрүүгө даярдоо» Бишкек-2014

5. Койчуманов М. К., Анарбекова М. «Орто мектептерде физика боюнча класстан тышкаркы иштерди уюштуруунун ролу жана мазмуну». Журнал «Эл агартуу» № 3-4, 2015. 12-15-беттер.

6. Кудрявцев А.Я. О принципе профессиональной направленности // Советская педагогика. – 1981. – №8.

7. Е.Б.Петрова. Профессионально направленная методическая система подготовки по физике студентов естествонаучных специальностей педагогических вузов. [Текст]: дис. ... доктор. пед. наук: 13.00.02/ .

8. Э.М. Мамбетакунов. Дидактические функции межпредметных связей в формировании у учащихся естественнонаучных понятий. .[Текст]/ Э. М.Мамбетакунов .-Б: Университет, 2015- 328 с

9. Махмутов М.И. Принцип профессиональной направленности обучения // Принципы обучения в современной педагогической теории и практике. – Челябинск, 1985.

НАШИ АВТОРЫ:

1. **Аалиева Ш.К.**, филос.и.к., Ж.Баласагын ат. Кыргыз улуттук университетинин профессору.
2. **Абасбекова З.** Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык факультетинин магистранты
3. **Абдималик кызы Н.** ОшМУнун магистри, e-mail:nurzhankg93@mail.ru.
4. **Абдрахманова А.М.** Ош МУнун магистри.
5. **Абдымомунова Г.А.,** п.и.к., доцент, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети.
6. **Абдыбалиева К.** п.и.к., доцент, И.К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясы.
7. **Абдырасулова Э.К.** И.К.Ахунбаев ат. Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясы.
8. **Абдуманапова З.З.**, к. филол. н., доцент, Ысык-Кульский государственный университет им. К.Тыныстанова.
9. **Абдулазимов У.А.,** п.и.к.,доцент, Ош мамлекеттик юридикалык институту.
10. **Абдуллаев С.Н.** д.филол.н., профессор, Ысык-Кульский государственный университет им. К.Тыныстанова.
11. **Абыласынова Г.И.,** к.филол.н., доцент, Ысык-Кульский государственный университет им. К.Тыныстанова. gulaim-svet@mail.ru
12. **Аблабекова Ч. А.** к.ф.-м.н., доцент института новых информационных технологий КГУСТА им. Н.Исанова.
13. **Аденова Б.Т.** п.и.к., доцент ИГУ им. К.Тыныстанова
14. **Адылбек кызы Г.** п.и.к., профессор, Ж.Баласагын атындагы КУУ, adylbekkyzy76@mail.ru
15. **Алиев Шаршеналы**, п.и.д., профессор,И.Арабаев ат. КМУ,e-mail:alidoc2010@mail.ru.
16. **Айдралиева А. А.,** ст. преп. КНУ им. Ж.Баласагына alimana82@mail.ru.
17. **Акбар уулу Д.** аспирант, Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта.
18. **Акбембетова А.Е.** к.п.н., доцент Казахского университета международных отношений и мировых языков им. Аблай хана.
19. **Акитай Б.Е.** докторантка специальности 6D011000-Физика, КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан.
20. **Акматов Н. А.**, Кыргыз мамлекеттик дене-тарбия жана спорт университети.
21. **Алимбеков А.** п.и.д., профессор**,** Кыргыз-Түрк "Манас" университети академиясы E-mail: akmatov-71@mail.ru.
22. **Алыбаева К.Б.,** ст.преп. КНУ им. Ж.Баласагына.
23. **Алымбаева Б.Б.** ага илимий кызматкер, Кыргыз билим берүү академиясы.
24. **Аманжолова Н.А.** м.п.н., преподаватель Казахский национальный женский педагогический университет
25. **Amanova R.T.,** Kazakh-Russian Medical University of Almaty.
26. **Анарбекова Н.А.** окутуучу, К.Тыныстанов атындагы ЫМУ
27. **Арысбаева А.С.,** докторант, Казахский Национальный педагогический университет им. Абая, e-mail: aika777777@mail.ru.
28. **Асаналиев М.К.**, д.п.н., профессор, Кыргызский государственный технический университет им. И.Раззакова.
29. **Асаналиева Ч.Н.,** ага окутуучу, Ж.Баласагын атындагы КУУ
30. **Асемханова З.Ш.** старший преподаватель, Казахский Университет Международных Отношений и Мировых Языков им. Абылай хана, Алматы, Казахстан
31. **Асипова Н.А.,** д.п.н., профессор, КНУ им. Ж.Баласагына.
32. **Атабаев С.К.** Ош технологиялык университети
33. **Ахметова А.К.,** к.п.н., и.о. профессора КазНПУ им. Абая.
34. **Бабаева А.Д.**, п.и.к., доцент, Ош мамлекеттик юридикалык институт, babaeva.kkk@mail.ru.
35. **Бабаев Д. Б.** п.и.д., профессор, Эл аралык Кувейт университетинин окуу иштери боюнча биринчи проректору, babaevdolon@mail.ru
36. **Байназарова Т.Б.** к.п.н., и.о. ассоциированного профессора, Казахский национальный женский педагогический университет.
37. **Балтабаев О.С.,** ст. преп., Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта.
38. **Байболотова Б.Б.** ст. преп.КГТУ им. И.Раззакова.
39. **Бекалай Н.К.,** к.п.н., ст. преп., Казахский национальный университет им. Аль-Фараби.
40. **Беккожанова Г.К.,** к.филол.н., и.о. доцента КазНУ им. Аль-Фараби.
41. **Бердибекова С.К.** ОшТУнун доценти.
42. **Божонов З. С.,** п.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университетинин окуу иштери боюнча биринчи проректору, bojbei@mail.ru
43. **Болджурова И.С.** д.п.н., кандидат исторических наук, профессор Кыргызского-Российского Славянского университета. Советник ректора.
44. **Боранбекова А.М.,** докторант, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті Алматы қ., Қазақстан
45. **Гиляузизова Н.М.** преп. Ысык-Кульский государственный университет им. К. Тыныстанова.
46. **Гудимова А.Н.,** к.п.н., профессор, КНУ им. Ж. Баласагына.
47. **Джунушалиева Б.А.** старший преп., Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына.
48. **Добаев К.Д.**, д.п.н., профессор, директор центра Кыргызская академия образования.
49. **Доронбаева Н.О.** преподаватель Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта.
50. **Дыканалиев К.М.,** доцент, И.Раззаков ат. Кыргыз мамлекеттик техникалык университети.
51. **Дөөлөталиева А.С.,** кандидат педагогических наук, доцент КНУ им.Ж.Баласагына.

52. **Жайнаков А.Ж.** д.ф.-м.н., академик НАН КР, Народный учитель КР, председатель Общества физиков КР.
53. **Жанбекова Г.И.** докторант Казахский Национальный педагогический университет имени Абая, г.Алматы, Казахстан gulnura08@list.ru
54. **Жамангулова Н. А.,** старший преп., КНУ им Ж. Баласагына.
55. **Жолдошева Р.Т.** Ж.Баласагын атындагы КУУнун окутуучусу.
56. **Жумабаева Г.А.,** научный сотрудник Лаборатории педагогики и профессионального образования, КАО.
57. **Zhumabekova, R.R.** Almaty Kazakh National Pedagogical University after Abay
58. **Жумадил уулу У.** И.Арабаев атындагы КМУнун ага окутуучусу.
59. **Жумакунова А.** Ж.Баласагын ат. КУУнун окутуучусу, E-mail:Asel.zhumakunova93@mail.ru
60. **Жуматаева А.С.** Ж.Баласагын ат. КУУнун ага окутуучусу, jumataeva2019@mail.ru
61. **Жусипбекова Ш.Е.** докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.
62. **Зулпукарова Д.И.** п.и.к., доцент, ОшМУ, E-mail:zdamira15@mail.ru.
63. **Исаева Р.У.** к.п.н., доцент, Ж.Баласагын ат. КУУ, E-mail:Rapia@mail.ru.
64. **Исраилова Д.А.,** ф.и.к., КР УИАнын Ч.Айтматов ат. Тил жана адабият институту.
65. **Кабылбеков К.А.,** член.-корр. КазНАЕН, профессор, Южно-Казахстанский государственный университет им. М.Ауэзова, E-mail:kenkab@mail.ru
66. **Кабылова С. А.** Ж.Баласагын ат. КУУнун ага окутуучусу.
67. **Кадыркулова У. К.** к.филол.н., доцент, Ысык-Кульский государственной университет имени К. Тыныстанова upel.kadyrkulova@mail.ru
68. **Казакбаева М.** Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык факультетинин магистранты.
69. **Казиева Г. К.,** к.п.н., доцент, КГУ им. И.Арабаева, e-mail: kazieva.gulzat@mail.ru.
70. **Калабергенова Г.,** ст. преп. колледж Академии Дизайна и Технологии «Сымбат».
71. **Калдиева У.Н.** Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык факультетинин магистранты.
72. **Калдыбаев С.К.** д.п.н., профессор, проректор по науке, Международный университет Ала-Тоо.
73. **Калдыбаева Ж.Т.** ага окутуучу, Ж.Баласагын атындагы КУУ
74. **Карабасова Г. Б.** докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық Пед агогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
75. **Каргозуева Г.Ж.** к.п.н., доцент, Кыргызская академия образования.
76. **Карасартова Ж.Б.** п.и.к., доцент К.Тыныстанов атындагы ЫМУ.
77. **Канапьянова З.Н.** докторантка специальности 6D060100-Математика, КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан.
78. **Каниметов Ж. К.** Ала-Тоо Эл аралык университетинин окуу иштери боюнча проректору, педагогика илимдеринин доктору, профессор, zhangoroz.kanimetov@iaau.edu.kg
79. **Керменбаева Н. С.** преподаватель, КГТУ им. И. Раззакова.
80. **Кидибаев М.М.** д.ф.-м.н., член-корр. НАН КР.
81. **Киязова С.**Б. старший преподаватель КНУ им. Ж.Баласагына
82. **Кожобекова К.С.** УНПК "Международный университет Кыргызстана"
83. **Қозыбай Анарбек Қозыбайұлы** д.п.н., профессор, Казахский Национальный педагогический университет имени Абая. k.anarbek@gmail.com
84. **Кошеров Т.С.** д.ф-м.н., профессор, Казахская академия транспорта и коммуникации им М.Тынышпаева, г.Алматы, Казахстан, tkosherov@mail.ru.
85. **Куатбаева Д.Е.** докторантка специальности 6D011000-Физика, КазНПУ им. Абая, г. Алматы, Казахстан, Email: dana_baisary@mail.ru
86. **Кубатова Б.К.** магистрант педагогического факультета КНУ им. Ж.Баласагына baktygulkubatova94 @gmail.com
87. **Кудайбергенова З. С.** фил.и.к., доцент, Ж.Баласагын атындагы КУУ.
88. **Кулуева С.С.** старший преподаватель КНУ им. Ж.Баласагына.
89. **Кутманалиев А.А.** ага окутуучу, Ж.Баласагын атындагы КУУ.
90. **Олжабаева Ш. К.** Магистрант кафедры «Музыкальное образование и хореография» КазНПУ имени Абая.
91. **Kusherbayeva M.R.,** (PhD) second-year doctoral student in the specialty: 6D011000- «Physics» Kazakh National Pedagogical, University named after Abay.
92. **Назарбекова Б.** Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин ага окутуучусу.
93. **Назарматова Г.А.** ст. преп., Бишкекский государственный университет им. К. Карасаева
94. **Нысан Гүлшат Мұханқызы** Абай атындагы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан.
95. **Мааткеримов Н.О.** д.п.н., профессор, КНУ им. Ж.Баласагына. член-корр. МАНПО. nursapan@yahoo.com
96. **Мамбетакунов Э. М.** д.п.н., член-корр. НАН КР, председатель Ассоциации педагогов КР, профессор, КНУ им. Ж.Баласагына.
97. **Мамбеталиева Н. Ж.,** старший преп. КНУ им Ж. Баласагына.
98. **Мамыров Ж.М.** доцент ИГУ им. К.Тыныстанова**.**
99. **Машанова А.С.** аспирантка кафедры педагогики Кыргызского государственного университета им. И.Арабаева.
100. **Мурзабаев К.К.** п.и.к., доцент ОшМУ, kochkon_37@mail.ru
101. **Мусаев К.М.** к.ф.-м.н., доцент ИГУ им. К.Тыныстанова.
102. **Мырзакулова К. М.** старший преп. КНУ им Ж. Баласагына.

103. **Папиев М.** п.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети.
104. **Папиева Т.М.** ф.-м.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети.
105. **Раджапов А. У.** к.и.н., доцент Алматинский университет энергетики и связи.
106. **Райым кызы А.** КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун кенже илимий кызматкери.
107. **Рысбаев С.К.** п.и.д., профессор, Кыргыз билим берүү академиясынын мамлекеттик тил жана көп тилде билим берүү лабораториясынын башчысы.
108. **Сагимбекова Д.С.** ага окутуучусу К.Тыныстанов атындагы ЫМУнун Педагогика кафедрасынын.
109. **Саякбаева Ж. Б.**, окутуучу, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети.
110. **Сейталиев М.Е.** преподаватель КНУ им. Ж.Баласагына.
111. **Син Е.Е.** доктор педагогических наук, профессор, Международный Кувейтский университет, sin_4425@mail.ru.
112. **Сияев Т.М.** п.и.д., профессор, Нарын мамлекеттик университетинин ректору.
113. **Сонколова К.А.** аспирант, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети.
114. **Сманов Б.О.** д.п.н., академик НАН РК, Международной академии Ч.Айматова, академик МАНПО, профессор КНПУ им. Абая.
115. **Сулайманов С.Э.** К.Тыныстанов атындагы ЫМУ sovetbek 080285 @email.Ru
116. **Сулайманова Р.Т.** п.и.к., профессор, декан педагогического факультета КНУ им. Ж.Баласагына.
117. **Сулайманова Рыскуль** Ж.Баласагын атындагы КУУнун педагогикалык факультетинин магистранты
118. **Султаналиева Р.М.** д.ф.-м.н., проф. Проректор по научной работе КГТУ им. И.Раззакова.
119. **Супатаева Э.А**., к.п.н., с.н.с. Кыргызская академия образования. E-mail:Elvirakg@yandex.ru.
120. **Сыдыкова Ж.К.** к.п.н., ст.преп., Казахский Национальный педагогический университет им. Абая.
121. **Сыдыкова А**.Ж. преподаватель Кыргызского государственного университета строительства, транспорта и архитектуры им. Н.Исанова.
122. **Сураналиева К.К.** п.и.к., доцент, Ж.Баласагын атындагы КУУ
123. **Сыргабаева А.М.** преподователь, Международный университет Кыргызстана.
124. **ТельтаеваА.К.** старший преподаватель каф. «Физика» КГТУ И. Раззакова**.**
125. **Темирбаев М.М.** ага окутуучу, БатМУ КПИ.e-mail: mtemirbaev1979@mail.ru.
126. **Толбаева Г.К.** старший преп. КНУ им. Ж.Баласагына.
127. **Толубаева А.Т.** магистрант БГУ им. Х.Карасаева.
128. **Токсонбаев Р.Н.** д.п.н., профессор, Кыргызская Государственная Академия физической культуры и спорта.
129. **Усенбекова А.Е.** старший преподаватель Казахского национального университета имени аль-Фараби.
130. **Усеналы кызы А.** магистрант педагогического факультета КНУ им. Ж.Баласагына.
131. **Узакова М.К.** , к.п.н., и.о. доцент, КГУ им.И.Арабаева, e-mail: magira-uk@mail.ru
132. **Тынчылыкова К.О.** преподаватель КНУ им. Ж.Баласагына.
133. **Файзуллаев Н.Ш.** ст. преп., КНУ им. Ж.Баласагына.
134. **Шабданбаева А.К.** аспирант ИГУ им. К.Тыныстанова
135. **Шаханова Р.А.** д.п.н., профессор КазНПУ имени Абая, almaty.gulnar@mail.ru
136. **Шаршеев К.Ш.** д.ф.-м.н., профессор НАН КР.
137. **Чекирова Г.К.** к.п.н., доцент Нарынский государственный университет им.С. Нааматова
138. **Чонмурунова Н.Ж.** к.фил.н., доцент КНУ им. Ж.Баласагына n.turahunova@mail.ru
139. **Эсеналиева Г.А.** старший преподаватель Гуманитарного колледжа КГУ им. И.Арабаева
140. **Эсенгулов У.А.** И.Арабаев атындагы КМУнун ага окутуучусу.
141. **Эсенканова А.К.**, ага окутуучу, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети, eak_73@mail.ru
142. **Юсупова А.М.,** к.п.н., ст. преп., КНУ им. Ж.Баласагына.
143. **Юсупова А**.А. учитель УВК школы гимназии № 67.
144. **Анарбекова М.А.** доц.м.аткаруучу, И.Арабаев атындагы КМУ, anarbekova60@mail.ru
145. **Карасартова Н.А.** ага окутуучу, И.Арабаев атындагы КМУ, nazgul171275@mail.ru

Формат 60х84/8. Печать офсетная.
Объем 39,5 п.л. Тираж 100 экз.

ИЗДАТЕЛЬСТВО MAXPRINT БАСМАСЫ

Типография «Maxprint»
Адрес: 720045, г. Бишкек, ул. Ялтинская 114
Тел.: (+996 312) 36-92-50
e-mail: maxprint@mail.ru